

Horváth Miklós

1956 hadikrónikája

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

1956
HADIKRÓNIKÁJA

HORVÁTH MIKLÓS

1956 HADIKRÓNIKÁJA

Akadémiai Kiadó, Budapest

Megjelent a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum,
az 1956-os Intézet, valamint
a Nemzeti Kulturális Alapprogram
támogatásával

Lektor:
RAINER M. JÁNOS

A fényképeket válogatta:
BÁNFFYNÉ KALAUSZKY GYÖRGYI

A borítót tervezte:
HORVÁTH NORBERT

ISBN 963 05 8026 8

Kiadja az Akadémiai Kiadó,
az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja

1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 19.
www.akkrt.hu
www.szakkonyv.hu

Első magyar nyelvű kiadás: 2003

© *Horváth Miklós, 2003*

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

TARTALOM

AJÁNLÁS 9

BEVEZETŐ 11

AZ ERŐSZAKSZERVEZETEK ÉS A MAGYARORSZÁGON LÉVŐ SZOVJET CSAPATOK HELYZETE A FORRADALMAT MEGELŐZŐ IDŐSZAKBAN 17

Az erőszakszervezetek rendeltetése, főbb szervezeti egységei, állapotának legfontosabb jellemzői 19
A Magyar Néphadsereg rendeltetése, főbb szervezeti egységei, a személyi állomány, elsősorban a tisztikar állapotának legfontosabb jellemzői 20
A Belügyminisztérium alárendeltségébe tartozó erőszakszervezetek rendeltetése, fontosabb szervezeti egységei, az államvédelmi és rendőri munka jellemző vonásai 27
A szovjet csapatok Magyarországon való tartózkodásának nemzetközi háttere 41
A magyar erőszakszervezetek karhatalmi célú alkalmazásának terve 45

A FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC KIROBBANÁSÁNAK KÖRÜLMÉNYEI, AZ OKTÓBER 23-TÓL 28-IG TARTÓ IDŐSZAK HADTÖRTÉNELMI VONATKOZÁSÚ ESEMÉNYEI 55

A fegyveres harc megkezdésének körülményei, a szovjet csapatok bevetése 57
A magyar és szovjet politikai vezetés helyzetértékelése – Döntés a szovjet csapatok bevetéséről 59
A fegyveres felkelés kirobbanásának okai és körülményei – Az államvédelmi erők Debrecenben és Budapesten tüzet nyitottak 64
A szovjet csapatok Budapestre rendelése 67
A magyar és a szovjet politikai vezetés tevékenysége az október 28-ig terjedő időszakban 71
A pártvezetés átalakítása, a szovjet és magyar politikai vezetés a „válság" kezelésének lehetséges módjairól 71
Október 25, a „legvéresebb nap" 74
Az MDP Központi Vezetősége Katonai Bizottsága tevékenységének értékelése 85
Ahogy a kérdések az MDP Központi Vezetőségének október 26-i ülésén felvetődnek 91
A kijárási tilalom bevezetésének, majd időszakos feloldásának kérdése 99

A Magyarországon lévő szovjet katonai erő növelése, a szovjet csapatok tevékenysége ... 102
Újabb szovjet csapatok Magyarországra rendelése ... 102
A szovjet csapatok tevékenysége Budapesten (október 24–28.) ... 103
A Magyarországon lévő katonai erő növelése ... 107
Felkelő-szabadságharcos és más fegyveres csoportok megalakulása és tevékenysége ... 109
A felkelő-szabadságharcos csoportok általános jellemzői ... 109
A felkelő-szabadságharcos csoportok megalakulása és tevékenysége Budapesten ... 112
Harc a szovjet és magyar csapatok ellen ... 124
Fegyveres csoportok alakulása és tevékenysége vidéken ... 131
A Magyar Néphadsereg alakulatainak karhatalmi alkalmazása (október 23–28.) ... 137
A hadsereg bevetésének közvetlen előzményei ... 137
A hadsereg alakulatainak Budapestre rendelése ... 139
A hadsereg vezetésének kérdése ... 142
A hadsereg alakulatai tevékenységének sokszínűsége ... 151
A kormányerők – elsősorban a hadsereg – és a fegyvertelen vagy részben fegyveres polgári lakosság közötti összetűzések vizsgálata ... 160
A Belügyminisztérium alárendeltségébe tartozó szervezetek tevékenységének vizsgálata ... 167
A rendőrség karhatalmi alkalmazásának előzményei, a BM Budapesti Főosztály tevékenységének értékelése ... 167
A rendőrségi karhatalmi zászlóalj alkalmazása ... 175
A BM Kerületi Osztályai tevékenységének fő jellemzői ... 176
A rendőrség vidéki szervezeteinek részvétele a karhatalmi feladatok végrehajtásában ... 184
Az államvédelmi erők részvétele a fegyveres felkelés felszámolásában ... 187
A BM Határőrség erőinek bevonása a karhatalmi feladatok végrehajtásába ... 209
A Határőrség erőinek Budapestre vezénylése ... 212
A BM Büntetés-végrehajtási Intézetek tevékenységének értékelése ... 216
Az elítéltek magatartása, kiszabadulásuk, kiszabadításuk körülményei ... 217
A felkelő-szabadságharcos csoportok felszámolásának kudarca, fordulat az események értékelésében, az újabb szovjet támadás előkészítése (október 28–november 3.) ... 229
Újabb szovjet támadási kísérlet a Corvin közi fegyveres csoportok ellen ... 229
Szovjet és magyar foglyok a Corvin közben és a Práter utcában ... 232
A fordulat katonai és politikai okai ... 234
A szovjet politikai és katonai döntéshozatal főbb mozzanatai az október 28-tól november 3-ig terjedő időszakban ... 242
A magyarországi eseményekben bekövetkezett fordulat moszkvai értékelése ... 242
A szovjet csapatok kivonása Budapestről (október 28–31.) ... 249
Politikai döntés az újabb támadás megindításáról ... 251
A magyar politikai vezetés erőfeszítései az újabb támadás megakadályozására ... 253
A Nemzetőrség megalakításának körülményei, tevékenységének jellemzői ... 255
A Nemzetőrség megalakulásának közvetlen előzményei ... 255
Nemzetőrség mint rendőrségi segéderő szervezése ... 259
Az első nemzetőralegységek megalakítása az ELTE Bölcsészkarán ... 269
„Munkásosztagok" szervezése ... 272
Köztársaság tér, 1956 ... 275
A felkelő-szabadságharcos csoportok lefegyverzésére tett sikertelen kísérletek ... 280
A fegyverátadás megszervezése ... 283
Nemzetőrség a forradalmi-szabadságharcos csoportok részvételével ... 290
A Forradalmi Karhatalmi Bizottság megalakulása és tevékenysége ... 293

A Forradalmi Karhatalmi Bizottság első közgyűlése – Kilián laktanya október 31. ... 307
A Nemzetőrség létszáma és összetétele Budapesten ... 310
A felkelő-szabadságharcos csoportok nemzetőregységgé szerveződésének jellemzői, főbb állomásai ... 316
Nemzetőr magasabbegység szervezése a Budapesti Műszaki Egyetemen ... 335
A Nemzetőrség megalakulása vidéken ... 338
A Forradalmi Karhatalmi Bizottság tevékenységének legfontosabb állomásai ... 347
A Forradalmi Karhatalmi Bizottság és Budapest Katonai Parancsnoksága közös katonai törzsének megalakulása és tevékenysége ... 349
A Nemzetőrség Főparancsnokságának megalakítása ... 356
A hadsereg és a BM alárendeltségű fegyveres erők tevékenységének legfontosabb jellemzői (október 28–november 3.) ... 361
A Magyar Néphadsereg október 28-i fordulatot követő tevékenységének fő jellemzői ... 361
A hadsereg forradalmi szervezetei, a forradalmi katonai tanácsok megalakulásának körülményei ... 362
A Forradalmi Honvédelmi Bizottmány és az alsóbb szintű forradalmi tanácsok tevékenységének főbb jellemzői ... 374
Változások a rendőrség, a határőrség és a büntetés-végrehajtási intézetek célkitűzéseiben és tevékenységében ... 381
Magyarország teljes megszállásának katonai és politikai előkészítése (október 31–november 4.) ... 389
Felkészülés a „Vihr", azaz „Forgószél" fedőnevű hadművelet végrehajtására ... 389
A támadás politikai előkészítése, tárgyalások az ellenkormány megalakításáról ... 395
Tájékoztatás és egyeztető tárgyalások a szovjet katonai intervenció megindításáról ... 400
„Tárgyalások" a szovjet csapatok kivonásáról, a magyar tárgyalóküldöttség letartóztatása ... 404

A MAGYAR FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC LEVERÉSE ... 413

Az általános támadás megindítása, a fegyveres ellenállás leverése ... 415
Nemzetőr- és honvédalegységek ellenállása Budapesten ... 419
A Magyar Néphadsereg alakulatainak lefegyverzése, utóvédharcok vidéken ... 435
Veszteségek és ami utánuk következett ... 441
A magyar erőszakszervezetek által elszenvedett személyi veszteségek ... 441
A szovjet csapatok veszteségei ... 443
Megtorlás és „tisztogatás" az erőszakszervezetekben ... 444
A Szovjetunió Magyarország ellen végrehajtott agressziójának valós okai ... 452

IRODALOM ... 459

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK ... 462

VÁZLATOK, TÉRKÉPEK ... 463

NÉVMUTATÓ ... 475

AJÁNLÁS

Horváth Miklós „krónikája" több síkon követi nyomon a történéseket. Óriási előnye, hogy a magyar forrásanyagon kívül az egyébként nehezen kutatható szovjet politikai és katonai források jelentős része is rendelkezésére állt.

Több színhelyen követhetjük nyomon az eseményeket. Mi történik Magyarországon az utcán, a fölkelőknél, az első napon kiütött kormányzat párt- és állami intézményeiben, Moszkvában és a Mikoján–Szuszlov – nyilván nem véletlen, hogy e kettős ilyen felállásban érkezett – duó budapesti tárgyalásain. Mindez azonban csak olyan értelemben nyer funkciót, hogy megkönnyítse a hadtörténetileg elemezhetőek háttérmozgását.

Az olvasó feleletet kap a „mozgó koporsók" hadműveleti–harcászati sikertelenségeiről, a szovjetek stratégiai és taktikai céljai között feszülő ellentmondásokról, amelyeket az első szovjet katonai beavatkozás riasztó jelenségei szinte áttekinthetetlenné tettek. Nemcsak a magyar, a szovjet vezetés számára is.

Horváth Miklós hisz az olvasóban, annak racionalitásában. Olykor szándékosan nem mondja ki a kimondhatót, azt, hogy a magyar katonai és politikai vezetés enciklopédikus dilettantizmusát a szovjetek sem ellenpontozták. Hruscsov vagy Kaganovics mondatai, de a moszkvai döntési mechanizmusban feltűnő Rákosi sem. Még az is ijesztően primitív volt, amikor az országba visszatérni szándékozó Rákosi Mátyásnak Hruscsov azt mondta: menjen csak vissza, majd jól felakasztják.

Horváth Miklós könyvében világos és azonnal értelmezhető ábrázolását adja olyan magyar intézmények tevékenységének is – a határőrségnek, a büntetés-végrehajtásnak –, amelyeknek 1956-os szerepvállalása eddig szinte teljesen ismeretlen volt.

Vargyai Gyula
egyetemi tanár

BEVEZETŐ

Az elmúlt évtizedben az 1956-os forradalom és szabadságharc történetével kapcsolatban megjelent átfogó munkák, részmonográfiák, dokumentumkötetek és tanulmányok sokasága segítette a történtek alaposabb megismerését. Ezeknek az értékes tudományos munkáknak, könyveknek és tanulmányoknak köszönhetően az eddigieknél jóval árnyaltabb képpel rendelkezünk többek között a magyar erőszakszervezetekről és nem utolsósorban a „civil" felkelő-szabadságharcos csoportokról és a nemzetőrségről is.

Az eddig megjelent szakirodalomban a Magyar Néphadsereget leszámítva a szerzők többnyire érintőlegesen, az általánosságok szintjén vizsgálták és tárgyalták a kormányerők közül a Belső Karhatalom, a Rendőrség és a Határőrség tevékenységét, és szinte alig esett szó a Büntetés-végrehajtási Intézetek forradalom alatti helyzetéről, szerepéről.

A fenti képet árnyalja, hogy az utóbbi években több értékes adathoz, információhoz juthattunk például a rendőrség és az államvédelmi szervek tevékenységét, állapotát elsősorban a közzétett értékes dokumentumok alapján vizsgáló, értékelő és bemutató publikációkból.

A kilencvenes évek elejétől a szűkebb szakterületemmel – a Magyar Néphadsereg 1953 és 1961 közötti történetével – kapcsolatos alapkutatások mellett, illetve azokon túl törekedtem a Belügyminisztérium alárendeltségébe tartozó fegyveres erő és testületek forradalom előtti, alatti és utáni helyzetének, tevékenységének forrás szintű feltárására és megismerésére. Szakmai munkám során a kutatás középpontjába a kilencvenes évek közepétől az erőszakszervezetek – a Magyar Néphadsereg, a belügyi és honvéd karhatalom, a Rendőrség, Határőrség, a Büntetés-végrehajtási Intézetek, valamint az államvédelmi szervek – között kialakult „munkamegosztásból" következő általános és specifikus feladatok végrehajtásának vizsgálatát helyeztem.

Három évvel ezelőtt – az alapkutatások befejező szakaszában – fogalmazódott meg bennem az igény, hogy az általam feltárt és feldolgozott levéltári forrásokra, illetve az e korszakot kutató történészek – választott témámmal összefüggő – kutatási eredményeire építve a forradalom és szabadságharc alatti fegyveres küzdelem résztvevőire és azok harcainak bemutatására vonatkozó ismereteket egy munka, e könyv keretein belül foglaljam össze.

A téma nagysága, bonyolultsága, összetettsége és a terjedelmi korlátok arra késztettek, hogy az általam megjelölt időhatárok között a legkevésbé

feltárt területek bemutatására koncentráljak. Így ismertnek kellett tekintenem az időszak legfontosabb politikai eseményeit, a történtek nemzetközi összefüggéseit, az alapvető változásokért folytatott politikai harc célját és tartalmát. Könyvemben a fenti területek közül csak azokat vizsgálom, illetve többnyire csak azokra az eseményekre utalok, amelyek a fegyveres harc céljaira, tartalmára és az abban részt vevő erőkre közvetlenül hatottak.

Célul tűztem ki, hogy feltárjam és bemutassam az erőszakszervezetek feladatait, ezen belül a karhatalmi feladatok és az „egyéb" rendeltetésszerű feladatok egymáshoz való viszonyát; a karhatalmi célú alkalmazás intézményrendszerét, az egyes erőszakszervezetek között ezen feladatok ellátása során és érdekében kialakult, kialakított munkamegosztás legfontosabb jellemzőit, tartalmát és ezek változásainak főbb állomásait; a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok karhatalmi célú alkalmazásával kapcsolatos politikai döntések megszületésének körülményeit, a szovjet csapatok karhatalmi tevékenységét, a forradalom leverése céljából indított hadműveleteit; az erőszakszervezetek – a Belső Karhatalom, a Rendőrség, Határőrség, a Honvédség és a Büntetés-végrehajtási Intézetek –, illetve a felkelő-szabadságharcos és más fegyveres csoportok, a Nemzetőrség tevékenységére vonatkozó fontosabb politikai döntések közvetlen előzményeit és ezen döntések tartalmát; a felkelő-szabadságharcos csoportok, majd a nemzetőr alakulatok ellen bevetett erők karhatalmi tevékenységét, annak figyelembevételével, hogy az erőszakszervezetek mennyiben feleltek meg a politika általános és a folyamatosan változó konkrét elvárásainak; a felkelő-szabadságharcos és más fegyveres csoportok megalakulásának körülményeit, ezen csoportok általános jellemzőit, a hatalom ellen Budapesten és vidéken folytatott harcait; a karhatalmi alkalmazás általános politikai céljaiban – október 28-án és azt követően – bekövetkezett változásokat, az új céloknak megfelelő intézményrendszer kialakulásának, kialakításának főbb állomásait; az államvédelmi szervek szétesésének, majd megszüntetésének fontosabb okait és következményeit; az új karhatalom, ezen belül a Nemzetőrség megszervezésének körülményeit, a nemzetőralegységek összetételének és tevékenységének legfontosabb jellemzőit.

Legfőbb célom egy alapvetően levéltári forrásokra épített tudományos eredményeket felmutató feldolgozás elkészítése volt, melyben az október 23-a és november 4-e közötti időszakra koncentrálva egy munkán belül végzem el a magyar erőszakszervezetek, a szovjet csapatok és nem utolsósorban a felkelő-szabadságharcos és más fegyveres csoportok, illetve a nemzetőrség tevékenységének a vizsgálatát.

Ugyanakkor a téma feldolgozása során feltárt és feldolgozott levéltári forrásokkal kapcsolatban joggal tehető fel a kérdés: A forradalom és szabadságharc leverését követően született iratokból mennyire ítélhető meg reálisan az erőszakszervezetek 1956-os szerepe és tevékenysége?

Véleményem szerint a később keletkezett iratok tartalmát a forradalom napjaiból megmaradt iratokkal, a forradalom alatti tevékenységükért elítélt katonák periratival, a résztvevők visszaemlékezéseivel és más levéltári és könyvészeti forrásokkal egybevetve viszonylag autentikus kép alakítható ki

az erőszakszervezetek működésének külső feltételrendszeréről, feladatairól és azok végrehajtásáról. A kérdéssel foglalkozó kutató feladata, hogy lehántsa az előre gyártott, a felülről diktált elmélkedések, a valóságot elfedő önigazolás, a mindenáron bűnbakot produkálni akarás burkát.

Ezt kell tennie a kutatónak a múlt feltárása szempontjából oly fontos levéltári anyagok, a forradalmat követő megtorlás iratanyaga feldolgozása során is. A katonai és polgári „igazságügyi" szervek által lefolytatott eljárások – vizsgálati, ügyészi és bírósági – szakaszai közül a történeti feldolgozás szempontjából a legértékesebb, a valóság feltárását – megfelelő forráskritika alkalmazásával – leginkább elősegítő irategyüttesbe az úgynevezett nyomozati és vizsgálati iratok tartoznak.

Ennek legfőbb oka, hogy a BM alárendeltségébe tartozó politikai nyomozó szervek dominanciája az eljárás teljes időszakában érvényesült, a vizsgálati szervek a büntetőeljárás bármelyik szakaszába beavatkozhattak, és be is avatkoztak. A vizsgálati szervek tevékenységének következtében a büntetőeljárás egyes szakaszai összemosódtak. A vizsgálati szervek által készített összefoglalók, vádirattervezetek és kész vádiratok korlátozták a normális viszonyok között törvényességi felügyeletet ellátó ügyészi szervezet munkáját, és az ítélkező bíróságok összetételére tett – a gyakorlatban maradéktalanul megvalósuló – „javaslataikkal" akadályozták a bírósági függetlenség érvényesülését is. A vizsgálati szervek a bírósági szakba került ügyek menetét is ellenőrizték.

Ez persze nem azt jelenti, hogy a vizsgálati szervek a valóság feltárására ne törekedtek volna. A nyomozás során felvett kihallgatási jegyzőkönyvek, a vizsgálati szervek által összegyűjtött dokumentumok, a „tárgyi bizonyítékok", a letartóztatottakkal megíratott úgynevezett önvallomások, a szembesítésekről és az irattanulmányozásról készített jegyzőkönyvek, az ügyészi meghallgatásról fennmaradt iratok és a tárgyalási jegyzőkönyvek adatait – mint már jeleztem, kizárólag megfelelő forráskritikával, illetve – a túlélők visszaemlékezéseivel összevetve a forradalom napjaiban történt események viszonylag kis hibaszázalékkal rekonstruálhatók. Még kisebb a tévedési lehetőség, ha a kutató a fenti dokumentumok, emlékek feldolgozásával szerzett ismereteit a vizsgálati szervek által készített operatív vagy/és objektum dossziék, ügynöki és informátori jelentések tanulmányozásával egészíti, egészítheti ki.

Így viszonylag pontosan leírható, hogy a vizsgálati szervek által összegyűjtött információk, adatok az aktuális politikai döntések és elvárások szerint mely ponton módosultak, változtak, illetve egyes esetekben hogy különültek el egymástól a kialakított koncepciónak vagy konstrukciónak megfelelően. Csak így értelmezhetők az egyes ügyekben vádolt személyek és leginkább a vádirat megállapításait alátámasztani hivatott tanúk, illetve a koncepciós vagy konstrukciós ügyekben kihallgatott tanúk részben vagy egészében hamis állításai.

A vizsgált időszak politikai, diplomáciai összefüggései megismerését és bemutatását meghatározó módon segítették a következő dokumentumkötetek: A „Jelcin-dosszié"; Hiányzó lapok 1956 történetéből; Döntés a Kreml-

ben; A rendőrség napi jelentései; Ötvenhat októbere és a hatalom; A Magyar Szocialista Munkáspárt jegyzőkönyvei; 1956 és a politikai pártok; A forradalom hangja...; Magyar–jugoszláv kapcsolatok 1956; 1956 a sajtó tükrében; 1956 röplapjai és plakátjai; Sortüzek I–III.

Az ezekben a kötetekben közzétett okmányok, dokumentumok segítségével nyomon követhetők a forradalom és szabadságharc történéseit alapvetően befolyásoló politikai és katonai döntések megszületésének körülményei, vizsgálható azok tartalma és nem utolsósorban más forrásokkal összevetve bemutatható és értékelhető a legfontosabb döntések megvalósulásának folyamata. Könyvem megírásakor támaszkodhattam az 1956-os Intézet gondozásában megjelent kézikönyvekre is.

A korszakban zajló – a fegyveres harc megvívására ható, a fegyveres összeütközés céljait és módszereit, nem utolsósorban a küzdelemben részt vevő erők tevékenységét és összetételét befolyásoló – legfontosabb folyamatok feldolgozása és bemutatása során támaszkodhattam a szakirodalomra, melynek szerzői – a teljesség igénye nélkül, betűrendben – a következő személyek voltak: Baráth Magdolna, Beck Tibor, Berki Mihály, Cs. Nagy Imre, Eörsi László, Germuska Pál, Glatz Ferenc, Gosztonyi Péter, Györkei Jenő, Hajdú Tibor, Halmosy Dénes, Horváth Júlia, Hunyadi Károly, Kahler Frigyes, Kajári Erzsébet, Király Béla, Alekszandr Kirov, Kiszely Gábor, Kő András, M. Kiss Sándor, Mészáros Gyula, Nagy J. Lambert, Okváth Imre, Pataki István, Pintér Tamás, Rainer M. János, Ripp Zoltán, Standeisky Éva, Surányi Jenő, Szabó Bálint, Szakolczai Attila, Tischler János, Varga László, Zinner Tibor és Zsitnyányi Ildikó.

Ezek közül a szerzők közül – mint a vizsgált témámhoz legközelebb állókat – Eörsi László történészt* és Alekszandr Kirov orosz hadtörténészt emelem ki. Eörsi László a felkelő-szabadságharcos csoportok kutatása terén elért eredményeivel nagy segítségemre volt könyvemnek a „civil" fegyveres erőkkel foglalkozó részeinek megírásakor. Alekszandr Kirov kutatásai nélkül a szovjet katonai intervenció több fontos részletét továbbra is homály fedné.

Munkám során támaszkodhattam – a teljesség igénye nélkül, betűrendben – Csiba Lajos, Hegedüs András, Janza Károly, Király Béla, Kiss István, Kopácsi Sándor, Je. I. Malasenko, Pongrátz Gergely, Rákosi Mátyás, Szücs Miklós, Tóth Lajos, Zólomy László visszaemlékezéseire, illetve az Oral History gyűjteményében lévő interjúk anyagára is. Kutatásaim során volt szerencsém megismerni az 1956-os fegyverhasználatok ügyében a kilencvenes évek elején lefolytatott vizsgálatok során összegyűjtött dokumentációt is.

Könyvem megírásakor építettem az e témakörben eddig megjelent tanulmányaimra, nagyobb lélegzetű munkáimra is.

Véleményem szerint könyvem segítségével az érdeklődő olvasó bepillanthat a forradalom „hétköznapjaiba", megismerkedhet a legfontosabb politikai döntések megszületésének és megvalósulásának körülményeivel. Úgy

* Köszönöm Neki, hogy képanyagát rendelkezésemre bocsátotta.

gondolom, hogy a kutatások során feltárt források – a fentieken túl – további lehetőséget nyújtanak a korszakkal kapcsolatos történelmi ismeretek bővítésére. Meggyőződésem, hogy könyvemet olvasva a kutatók és a téma iránt érdeklődő tisztelt Olvasók – elsősorban az 1956-os forradalom és szabadságharc hadtörténelmével kapcsolatos – új ismeretekhez juthatnak.

Ezúton is szeretnék köszönetet mondani azoknak a kollégáimnak, barátaimnak, akik szakmai munkájukkal, értékes kutatási tapasztalataik átadásával, a levéltári és irattári kutatásaim támogatásával, őszinte kritikai észrevételeikkel könyvem megírásához felbecsülhetetlen értékű segítséget nyújtottak. Külön köszönöm a segítséget és a támogatást a következő személyeknek: Ács Tibor, Baczoni Gábor, Eörsi László, Germuska Pál, Hámori Anna, Hausner Gábor, Hegedüs B. András (1930–2001), Holló József Ferenc, Horváth Julianna, Izsák Lajos, Kajári Erzsébet, M. Kiss Sándor, Kisteleki Károly, Litván György, Maléter Pálné Gyenes Judith, Markó György, Mészáros Gyula, Molnár Adrienne, Okváth Imre, Pusztai János, Rainer M. János, Ripp Zoltán, Szabó Miklós, Szakolczai Attila, Szántó Mihály, Tischler János, Vargyai Gyula, Vida István. Köszönöm a támogatást az MTA IX. osztálya, illetve a IX. osztály Hadtudományi Bizottsága valamennyi tagjának. Köszönet a levéltárak és más iratőrző helyek valamennyi munkatársának.

A szerző

AZ ERŐSZAKSZERVEZETEK ÉS A MAGYARORSZÁGON LÉVŐ SZOVJET CSAPATOK HELYZETE A FORRADALMAT MEGELŐZŐ IDŐSZAKBAN

AZ ERŐSZAKSZERVEZETEK
ÉS A MAGYARORSZÁGON LÉVŐ
SZOVJET CSAPATOK HELYZETE
A FORRADALMAT MEGELŐZŐ
IDŐSZAKBAN

AZ ERŐSZAKSZERVEZETEK RENDELTETÉSE, FŐBB SZERVEZETI EGYSÉGEI, ÁLLAPOTÁNAK LEGFONTOSABB JELLEMZŐI

A Magyar Népköztársaság fegyveres erői közé a vizsgált időszakban a Magyar Néphadsereg és a Belügyminisztérium alárendeltségében lévő Határőrség tartozott. A BM alárendeltségébe a Határőrségen kívül az államvédelem központi és területi szervei és a szintén államvédelmi szervnek minősülő Belső Karhatalom, valamint a Rendőrség, a büntetés-végrehajtás országos szervezete, a tűzrendészet és a légoltalom tartozott.[1]

Az erőszakszervezeteknek az 1956-os forradalomban játszott szerepe megértése érdekében – ha vázlatosan is – szólni kell a fegyveres erők és testületek rendeltetéséről, szervezetéről, be kell mutatni az ezeken a szervezeteken belül a forradalmat megelőző időszakban végbement – a forradalom alatti tevékenységükre és magatartásukra ható – főbb folyamatokat.

A Magyar Dolgozók Pártja az erőszakszervezeteket ebben az időszakban is igyekezett a legszorosabb ellenőrzése alatt tartani. A pártirányítás és ellenőrzés több csatornán – a kommunista parancsnokokon, a választott és kinevezett politikai szerveken, az államvédelmen (pl. a hadseregben tevékenykedő elhárító tiszteken) és nem utolsósorban az ezen szervezetekben dolgozó, szolgáló párttagokon – keresztül valósult meg. A Központi Vezetőség közvetlenül irányította és ellenőrizte a parancsnoki kar és általában a vezetők tevékenységét, ellenőrizte a fegyveres erők harckészültségét, kiképzését, a pártpolitikai szervek munkáját, az állomány erkölcsi-politikai állapotát és a hatáskörébe tartozó személyek tevékenységét. Ugyanakkor meghatározta az erőszakszervezetek fejlesztésének, szervezésének és mozgósításának feladatait, a fegyverzeti, technikai és egyéb felszerelésekkel történő ellátását, a honvédelmi jellegű kiadásokat és beruházásokat. Irányította és ellenőrizte a fegyveres erőknél működő megyei szintű pártbizottságok tevékenységét és a pártpolitikai munkát. A pártirányítás kiterjedt az erőszakszervezetek – így a hadsereg – életének, tevékenységének minden területére.

Az irányítás és ellenőrzés fentiekben vázolt rendszeréből egyenesen következett, hogy a vezetés és a társadalom működése „zavarainak" hatásai

[1] Választott témámmal összefüggésben a fenti szervezetek közül – az október 23-tól november 4-ig terjedő időszak történéseire koncentrálva – a hadsereg, a Határőrség, az államvédelmi szervek, a Belső Karhatalom, a Rendőrség és a büntetés-végrehajtási szervezetek tevékenységét vizsgálom.

az erőszakszervezetekben is azonnal megjelentek. Az „ötvenes évek" – a társadalom egészét sújtó – torzulásai, törvénytelenségei, a személyi kultusz az erőszakszervezetek fejlődésére, tevékenységére is jelentős hatást gyakoroltak, illetve egy sor, az erőszakszervezetek életét, működését károsan befolyásoló tényező forrásává váltak.

A Magyar Néphadsereg rendeltetése, főbb szervezeti egységei, a személyi állomány, elsősorban a tisztikar állapotának legfontosabb jellemzői

A Magyar Néphadsereg rendeltetésszerű alkalmazása elsősorban az ország függetlensége és területi egysége ellen, idegen hatalmak fegyveres erői által végrehajtott agresszió visszaverése céljából történhetett. A hadsereget – meghatározott feltételek teljesülése esetén – az alkotmányos rend védelmébe vagy fegyveres erőszakos cselekmények leverésébe és szükség esetén az országot sújtó elemi és más katasztrófák következményeinek felszámolásába is bevonhatták.

A népgazdaság lehetőségeit messze meghaladó hadseregépítés, -fejlesztés amellett hogy akadályozta, befolyásolta a kommunista párt által megfogalmazott társadalmi célok elérését, egy sor, az erőszakszervezetek életét, működését is károsan befolyásoló tényező forrásává vált.[2] 1953. január 1-jén a Magyar Néphadsereg rendszeresített állománya 218 224 főt tett ki. A ténylegesen meglévő létszám – 29 749 tiszt, 46 502 tiszthelyettes, 96 573 sorkatona, 2129 tisztiiskolás hallgató, 11 905 növendék, 8584 polgári alkalmazott, hadrenden kívül 14 970 fő – 210 412 fő volt.[3]

A nemzetközi helyzetben 1953-ban bekövetkezett kedvező változások és a szovjet politikai vezetés „tanácsai" a Magyar Dolgozók Pártjának vezetését arra késztették, hogy az általános változtatásoknak megfelelően módosítsa a honvédelmi politikáját is. Az MDP Központi Vezetősége – 1953. június 27–28-i ülésén elismerte, hogy a fegyveres erőknek a „szükségesnél nagyobb mértékű és gyorsabb ütemű fejlesztése..." hiba volt.[4] Ezzel kezdetét vette a több mint kétszázezer fős hadsereg leépítésének programja, amely-

[2] A tiszti állomány kiképzése 1949 és 1951 között elsősorban 5-6 vagy 9-12 hónapig tartó tanfolyamokon történt. 1952. január 1-jei adatok szerint a hadtest-, hadosztály- és dandárparancsnokok 54,9%-a; az ezredparancsnokok 35,6%-a; az önálló zászlóaljparancsnokok 33,8%-a; a zászlóaljparancsnokok 28%-a; a század-, illetve alosztályparancsnokok 75%-a rendelkezett csak az előírt végzettséggel. (HL – Magyar Néphadsereg Vezérkar Titkárság iratai 1952 7/2, 654/40/8. ő. e. 106. o.) A tisztek létszáma 1950 és 1951 között csaknem megháromszorozódott, 1950 és 1953 között majdnem hatszorosára emelkedett. A hadsereg fejlesztésének ütemét jól érzékelteti, hogy a hadosztályok száma 3-ról 14-re, a lövészezredeké 7-ről 31-re, a harckocsiezredek száma 1-ről 13-ra, a tüzérezredek száma 6-ról 32-re emelkedett 1949 és 1951 között. (SURÁNYI–CS. NAGY II. 330/47/V-5, 19. o.)

[3] A „hadrenden kívüli állomány" a hadtáp- és műszaki építő alakulatoknál teljesített szolgálatot. MOL Rákosi Mátyás iratai, 276. f., 65. cs., 195. ő. e. 395. o.

[4] SZABÓ 20. o.

nek során – az MDP Politikai Bizottságának 1953. július 22-i döntése alapján – a létszám 54 466 fővel való csökkentését irányozták elő. 1954-ben a további létszámcsökkentések után a hadsereg létszáma 153 ezer fő alá süllyedt.

Az 1955 szeptemberében kiadott kormányrendelet alapján további 20 ezer fővel csökkent a hadsereg létszáma, melynek során 9 ezer tiszt került új beosztásba, és több mint 4 ezer tisztet tartalék- vagy nyugállományba helyeztek.

A hadsereg forradalom alatti tevékenységét, magatartását a fentieken túl jelentősen befolyásolta, hogy 1956-ban is folytatódott az átszervezés és ezzel összefüggésben a létszám csökkentése. Ekkor a Minisztertanács döntése[5] alapján a hadsereg létszámát a következő táblázat szerint összességében mintegy 15 000 fővel kívánták csökkenteni.[6]

1. táblázat. A hadsereg létszámának csökkentése

Állománykategória	Csökkentés előtti létszám	Tervezett létszám	Csökkentés mértéke
Tiszt	29 000	24 500	4 500
Továbbszolgáló tiszthelyettes	9 000	7 500	1 500
Sortiszthelyettes, honvéd, növendék	87 000	83 000	4 000
Katona összesen	125 000	115 000	10 000
Polgári alkalmazott	25 000	20 000	5 000
Mindösszesen	*150 000*	*135 000*	*15 000*[7]

A katonai szervezetek közül – az 1956 őszi átszervezésre kiadott „Szervezési Intézkedés"[8] végrehajtása következtében – változatlan állapotban csak egy maradt.

Az alakulatok és az intézmények közül 49-et megszüntettek, 290 új állománytábla szerinti szervezetre tért át, és 21 más helyőrségbe települt. Ezen időszak alatt 9 új katonai szervezet felállítását határozták el. A Magyar Néphadseregben ebben az időszakban a két lövészhadtest – a 3. és 6. – alárendeltségében négy lövész-, és kettő gépesített hadosztályba szervezve hadra fogható állapotban 12 lövész-, öt gépesített-, három harckocsi-, 12 tüzér és öt harckocsi-rohamlöveg-ezred volt. Ezenkívül a felszámolás alatt lévő 9. lövészhadtest állományából, a 8. lövészhadosztály kötelékéből kettő lövész-, egy gépesített-, egy közepes harckocsi-, egy tüzér és egy harckocsi-rohamlöveg-ezredet lehetett alkalmazni szükség esetén.

A fenti erőkön kívül a Néphadsereg állományába egy áttörő tüzérhadosztály, egy kivonuló légvédelmi tüzérhadosztály, az Országos Légvédelmi és Légierő Parancsnokság alárendeltségében négy honi légvédelmi hadosztály, két vadászrepülő-hadosztály és a Hadihajós Dandár tartozott.

[5] A Minisztertanács 1071/1956. számú határozata.
[6] MOL Hegedüs András iratai, XIX-A-2-p 1048.
[7] Uo.
[8] HL 102/05/168.

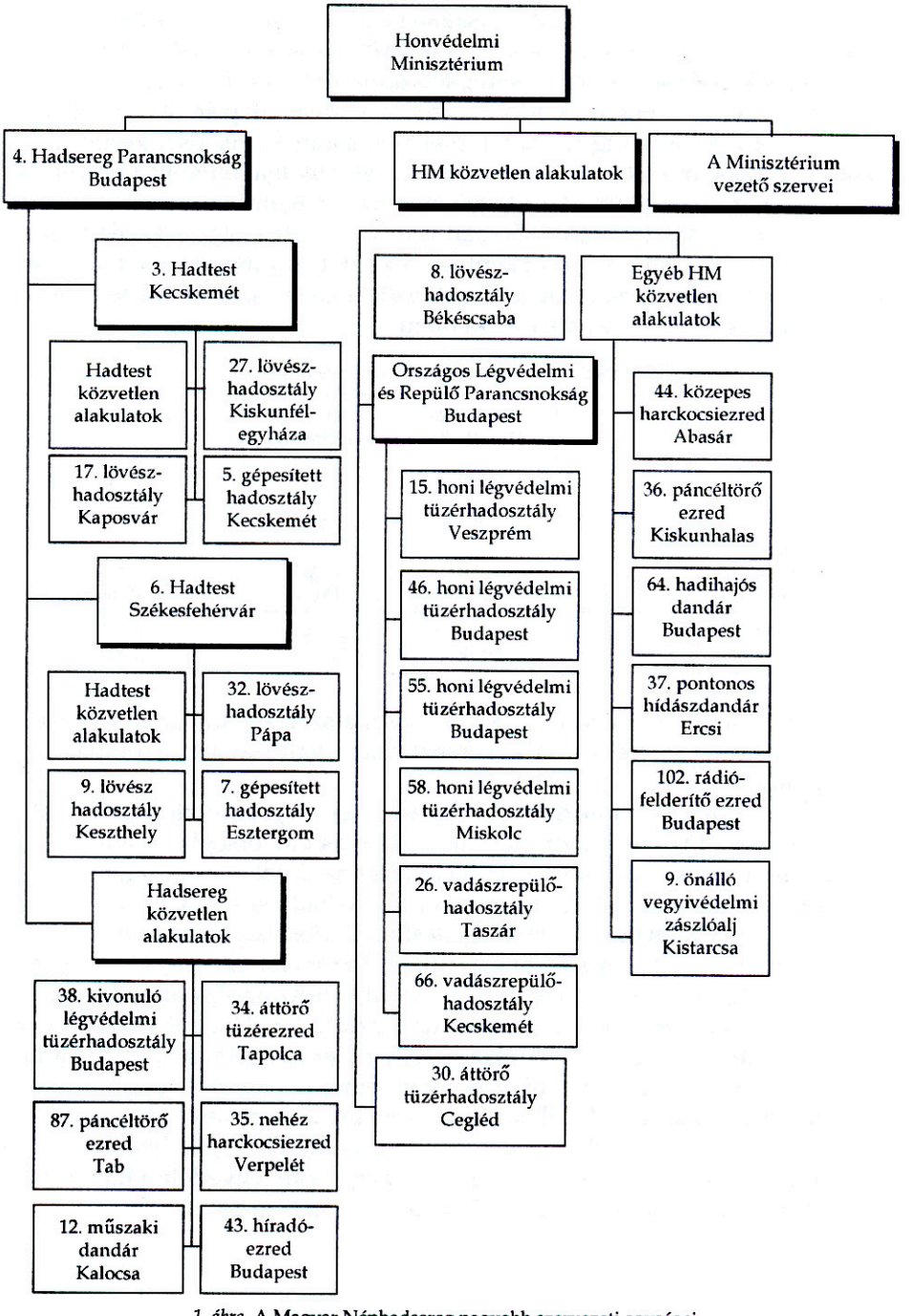

1. ábra. A Magyar Néphadsereg nagyobb szervezeti egységei (1956)

A hadsereg forradalom alatti helyzetét jelentősen befolyásolta, hogy a megszüntetésre ítélt katonai szervezetek[9] felszámolását a vizsgált időszakban még nem fejezték be, és a megmaradt ezredek közül sok[10] ezekben a napokban került másik hadosztály irányítása alá.

A hadsereg alkalmazását a fentieken túl korlátozta az is, hogy az állományváltás megkezdődött, a leszerelést a legtöbb alakulatnál végrehajtották, de az újoncok behívására még nem került sor. Így egy-egy ezred létszáma – 5–600 fő – alig volt több, mint egy feltöltött zászlóaljé.

Miután Budapesten a karhatalmi szolgálat a katonai tanintézetekre – az akadémiákra és a tiszti iskolákra – épült, ezért nem hagyható figyelmen kívül, hogy tiszti iskolákban a végzős növendékek avatását végrehajtották, a frissen avatott tisztek a szabadságukat töltötték, a szolgálati helyükre még nem vonultak be, és a forradalmat közvetlenül megelőző időszakban az akadémiákon és a tüzéralakulatoknál is nagy szabadságolás volt.

A szervezetre vonatkozó adatokon túl, ha csak érintőlegesen is, de vizsgálni kell a fentiekben felvázolt változások személyi állományra gyakorolt hatását is.

A Hadtörténeti Intézet dolgozóiból 1956 végén összeállított munkacsoport az 1957 tavaszán készített tanulmányában[11] több vonatkozásban is helyesen mutatta be a hadseregen belül az „ötvenes években" lezajlott változásokat, a szervezetet jellemző és egyben terhelő ellentmondásokat. E tanulmány készítői többek között megállapították, hogy a hadsereg fejlesztése során létrejött túlzott méretű központi vezetés a döntési jogosítványok centralizálásával, a szabályzatok előírásainak önkényes megsértésével szinte teljes egészében felszámolta a közép- és alsó szintű parancsnoki kar önállóságát.

A katonai felső vezetés elszakadt a csapatoktól, azok életét, problémáit nem ismerte. A nagyfokú bürokrácia eltompította a felelősségérzetet, betegessé vált a felsőbb szervek bizalmatlansága, általánossá vált az alárendeltek mélységes lebecsülése. Törvénnyé vált, hogy a tisztek beosztásra és rendfokozatra való tekintet nélkül mindenre felsőbb utasítást várjanak, önállóan nem intézkedhettek, minden öntevékenységet és önállóságot a csírájában elfojtottak.

A hadsereg évenként többszöri átszervezése, és a későbbi – 1953 után végrehajtott – létszámcsökkentések sem eredményezték a minduntalan beígért minőségi javulást, a tisztek beosztásának, anyagi helyzetének megszilárdulását.[12]

[9] A „Szervezési Intézkedés" alapján egy lövészhadtest-, egy gépesített-, egy légvédelmi tüzér-, egy csatarepülő hadosztály-parancsnokság és két lövész-, öt tüzér-, két harckocsi-rohamlöveg- és három csatarepülő-ezred felszámolását kezdték meg.

[10] Kettő lövész-, kettő gépesített-, nyolc tüzér-, egy nehéz harckocsi-, két közepes harckocsi-, három harckocsi-rohamlöveg ezred került más hadosztály irányítása alá. HL 102/05/168.

[11] „Az 1956. október–novemberi ellenforradalom és a Magyar Néphadsereg" Tanulmány HL 1956-os gyűjtemény 8. ő. e. 3–121. o. Vö. Magyar Néphadsereg és az 1956-os forradalom (Részlet a Hadtörténeti Levéltár 1956-os irataiból) Közli: HORVÁTH 1992, 157–171. o.

[12] HORVÁTH 1992, 6–7. o.

A tisztikar életviszonyai nagymértékben hatottak a szolgálati feladatok ellátásának színvonalára. A tisztek többsége minden évben más beosztásba és más helyőrségbe került, és megközelítőleg húsz százalékuk élt külön a családjától. Ez is a magyarázata annak, hogy különösen az alacsonyabb rendfokozatú tisztek jelentős része a tiszti pályát nem tekintette hivatásnak, és sokan kérték a leszerelésüket.

A hivatásos tiszthelyettesi kar megszüntetése után a tisztek tanulási, művelődési lehetősége – szabadidő hiányában – szinte a nullára csökkent. A nagyfokú fluktuáció még a legképzettebbek körében is állandó létbizonytalanságot szült, életük, katonai pályafutásuk alakulása a törvények mellőzésével született döntésektől függött. A tiszti állomány körében kialakult elkeseredést fokozta az elhárító szervek gyakran önkényes eljárása, mely sok esetben a parancsnokok tekintélyének lejáratásához is vezetett. Ebben is keresendő a hadseregen belül is általánossá váló Államvédelmi Hatóság-ellenes hangulat és magatartás gyökere.[13]

A bajokat tetézte a következetlen és lelkiismeretlen káderpolitika, amely a hadsereg tisztikarának csaknem minden rétegében komoly elégedetlenséget szított. Sértve érezték magukat azok, akiket a kommunista párt küldött 1945–46-ban a hadseregbe, mert őket az 1948–49 után felavatott tisztekkel szemben csak másodrendűnek tekintették, de sértve érezték magukat a régi munkásmozgalmi káderek, a volt partizánok, akiknek jelentős részét különböző indokokkal elbocsátották a hadseregből. Nem érezték magukat jól a hadseregben a frissen bekerült értelmiségiek – mérnökök, orvosok – sem, akik a polgári viszonyoknál kedvezőtlenebb anyagi körülmények közé kerültek, és megbecsülést csak ritka esetben élveztek. Rendkívül bizonytalan helyzetbe kerültek az 1945 előtti rendszer tisztjei is.[14]

Rontotta továbbá az általános hangulatot a hadseregből leszerelt tisztekkel való törődés teljes hiánya is.[15]

A hadseregbe a kommunista párt hívására érkező és a pártba már a hadseregben belépő tiszteknek is komoly csalódást okoztak a társadalom egészét uraló személyi kultusz hadseregbeli megnyilvánulásai.

„Farkas Mihály vezetői módszereit illetően megállapítja a bizottság – olvasható a Farkas Mihály tevékenységét és az általa elkövetett törvénysértéseket 1956 márciusát követően vizsgáló bizottság jelentésében –, hogy ezeket a pártmegbízatással való visszaélés, mérhetetlen önteltség, karrierizmus, hatalomvágy, sőt egyenesen hatalmi téboly, cinizmus, a személyi önkény, az embertelenség, a szadizmus, a személye körüli féktelen személyi kultusz kialakítása jellemezte..."[16]

A hadseregben folytatott pártmunkában is elterjedt a parancsolgatás, a vezető funkcionáriusok akaratának feltétlen érvényesítése. A szavak és tettek

[13] HORVÁTH 1992, 7–8. o.
[14] HORVÁTH 1992, 6–7. o.
[15] HORVÁTH 1992, 7. o.
[16] BERKI 177. o.

egymásnak szögesen ellentmondó gyakorlata következtében a párttagság nagyobb része passzívvá vált, az alapszervezetekben az önálló véleményalkotás elhalt. Ilyen körülmények között a korábban aktív tisztek nagy része is politikailag passzívvá vált, s mintegy külső szemlélőként várta a politikai helyzetnek és ezen belül önsorsának javulását.[17] Mivel a tisztek létszámának tervezett csökkentését csak részben hajtották végre, ezért – a forradalom időszakában – a tiszti állomány jelentős része nagy bizonytalanságban élt. Az 1956-ban bevezetett pénzügyi intézkedések következtében sok tiszt illetménye csökkent, jelentős részük a bevonulást megelőzően többet keresett, mint tisztté avatása után, s ugyanakkor éjjel-nappal dolgozniuk kellett.

Általánossá vált, hogy a felső vezetés szintjén eldöntött kérdésekkel, kinyilatkoztatott szempontokkal ellentétes véleményeket, javaslatokat mint ellenséges nézeteket marasztaltak el.

A hadseregen belül 1956 nyarára kialakult válság jeleit a hadseregben dolgozó államvédelmi beosztottak – elhárító tisztek – is érzékelték és feletteseiknek azonnal jelentették.

Az Adminisztratív Osztály vezetője, Czinege Lajos a Marosán György részére 1957 elején készített összefoglalójában azt állította, hogy az adminisztratív osztály munkatársai „sokkal világosabban látták a hadsereg vezetésében, kiképzésében, erkölcsi-morális állapotában lévő súlyos hibákat, mint azok, akik annakidején ezeket a figyelmeztetéseket nem fogadták el, beleértve a párt akkori vezetését is. Pl. több esetben írtunk nagyon súlyos dolgokat tartalmazó jelentést a Vezérkar helyzetéről, hogy a Vezérkarnál különösen kulcsterületeken sok a régi tiszt és onnan tudatosan kiszorítják a tehetséges, fiatal káderekét..."[18]

„A III. Főosztály – [a Katonai Elhárítás] – számtalan jelentésben írt arról – olvasható az 1957-ben készült értékelésben –, hogy a hadseregben milyen rossz a felkészülés, az ütőképesség. Részletesen beszámoltak arról, hogy egyes parancsnokok kimondottan ellenséges tevékenységet folytattak, és szabotálták a kiképzés munkáját is.

Ezek a jelentések a Párt, a Kormány, a Bel- és Hadügyminiszter tudomására lettek hozva. Sajnos az operatív tisztek az esetek többségében felelősségre lettek vonva, hogy ilyet jelenteni merészelnek.

A szeptember végén tartott országos jellegű értekezleten, amelyet a III. Főosztály tartott, szinte elemi erővel feltört az operatív tisztekből, hogy a hadsereg helyzete kétségbeejtő, és egy rendkívüli időben arra támaszkodni nem lehet. Ezután sem történt intézkedés."[19]

* * *

[17] HL 1956-os gyűjtemény 8. ő. e. 7–8. o.

[18] MOL 288. 30. cs. 1. ő. e. 48. o. „Az Adminisztratív Osztály és a Fegyveres erők miniszterének kapcsolatáról feljegyzés Marosán Györgynek" A/347/1957.

[19] MOL 288. 30. cs. 2. ő. e. 89–90. o. Szám nélküli, az Adminisztratív Osztály ebben a feltehetően 1957. március–április hónapban készített anyagban az október 23-i események bekövetkezésének okait vizsgálja.

A Magyar Néphadsereg alapvető feladatai között papíron ugyan szerepelt a társadalmi rendnek a belső ellenséges erők elleni védelme, illetve az erre vonatkozó karhatalmi tervek is elkészültek, de a karhatalmi feladatok végrehajtására való felkészítés érdekében a gyakorlatban – a fentieken túl – nem történt semmi. Ez a funkció 1948 után egy újonnan felállított külön szervezet – 1956-ban a Belső Karhatalom – feladatává vált.

Bár 1956. október 6-án, Rajk László[20] és társai, a koncepciós perek áldozatainak ünnepélyes újratemetése alkalmából a hadseregben bevezették a szigorított hadműveleti szolgálatot, de a kiadott intézkedést hamarosan visszavonták. Ezt követően a lengyel események hatására[21] október 20-án többek között az alábbi biztonsági rendszabályok bevezetését rendelték el:

Október 21-re Szücs Miklós ezredes, a hadműveleti csoportfőnök helyettese berendelte eligazításra a minisztériumba a budapesti helyőrségi körzetek parancsnokait, a Honvédelmi Minisztérium őrségét megerősítették egy szakasszal, a szállító zászlóaljnál és az Ezredes utcai garázsban 10-10 gépkocsivezető ügyeletet tartott, a HM főügyeletesi szolgálat vezénylését felülvizsgálták, a következő hétre önállóan intézkedni képes parancsnokokat osztottak be szolgálatba, a karhatalmi rádió állandó készenlétét biztosították. A 7. esztergomi gépesített hadosztály parancsnokát berendelték eligazításra, illetve többek között arra nézve is intézkedtek, hogy a minisztérium központi szerveinek vezetői és a hadseregparancsnok-helyettes Budapestet csak a miniszter vagy a vezérkar főnökének engedélyével hagyhatja el.

A vidéki helyőrségekben elrendelték a magasabb egységek parancsnokainak a tájékoztatását, az ügyeletesek és ügyeletes alegységek ellenőrzését, és a magasabbegység- és egységparancsnokok is csak engedéllyel hagyhatták el helyőrségeiket. Külön intézkedtek Szeged, Pécs és Miskolc karhatalmi biztosítására, illetve a veszprémi ezred vezetésének megerősítésére. Előírták, hogy a helyőrségparancsnokok a helyi párt-, tanácsi és belügyi szervekkel tartsanak szoros kapcsolatot.

Intézkedtek a fegyver-, lőszer- és robbanóanyag-raktárak ellenőrzésére is, és elrendelték, hogy a vadászrepülő-pilóták nem hagyhatják el a hely-

[20] 1956. október 6-án Rajk László, Pálffy György, Szőnyi Tibor, Szalai András, október 13-án a kivégzett tábornokok: Sólyom László, Illy Gusztáv, Beleznay István, Révay Kálmán, Pórffy György és Korondy Béla, Horváth Hönigsberg Ottó rendőrtisztek újratemetése volt.

[21] 1956. június 28-án a lengyelországi Poznańban mintegy ötvenezer munkás vonult az utcára kenyeret és szabad választásokat követelve. A biztonsági erők fegyverrel verték szét a tüntetést, melynek következtében ötven fő meghalt, háromszázan megsebesültek, és több mint háromszáz főt letartóztattak. 1958. október 8-án és 12-én a poznani zavargások több résztvevőjét börtönbüntetésre ítélték. Október 19-én a Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottsága tagjai közé kooptálta W. Gomulkát és további három „titóistát". Hruscsov vezetésével azonnal magas rangú szovjet küldöttség utazott Varsóba. A KB ülés félbeszakadt, de október 19–21-én a LEMP KB 8. plénuma dacolva a szovjet fenyegetéssel W. Gomulkát választotta meg újra első titkárnak. Október 20-án a szovjet vezetők elhagyták a lengyel fővárost. Gomulka a KB ülésen síkraszállt a szocialista országok teljes függetlensége mellett, és beszédében védelmébe vette a poznańi munkásokat.

őrségeiket.[22] A fenti intézkedéseket még minden szinten végre sem hajthatták, amikor a biztonsági rendszabályokkal kapcsolatos utasítást – „nem kell felesleges pánikot kelteni" indoklással – visszavonták.

A Belügyminisztérium alárendeltségébe tartozó erőszakszervezetek rendeltetése, fontosabb szervezeti egységei, az államvédelmi és rendőri munka jellemző vonásai

A Belügyminisztérium alárendeltségébe tartozó szervek alapvető feladataként a szocialista rendnek az imperialista, kapitalista hírszerző szervek, a belső ellenséges és bűnöző elemek tevékenységével szembeni védelmét határozták meg.[23] A Belügyminisztérium szervezete – amelynek kötelékébe az államvédelem – ezen belül a belső karhatalom és a határőrség –, a rendőrség, a büntetés-végrehajtás, a tűzoltóság és a légoltalom központi és területi szervei tartoztak – lényegében igazodott az ország közigazgatási felépítéséhez.[24]

Az **államvédelmi szervek** – a vonatkozó rendelkezések szerint[25] – védelmezték az ország „állami, gazdasági és társadalmi rendjét, a munkásosztály, a dolgozó nép érdekeit az imperialista, kapitalista hírszerző szervek, a reakciós külföldi emigráns központok ügynökei és a belső ellenséges erők mindenfajta aknamunkájával szemben". E tevékenység keretében felderítették „a párt- és a kormány politikájának, a szocializmus építésének aláásására, akadályozására irányuló ellenséges tevékenységet", őrizetbe vették, illetve – a Büntető Perrendtartás és a Büntető Törvénykönyv, valamint más rendelkezések alapján – előzetes letartóztatásba helyezték a felderített „államellenes bűncselekmények elkövetőit", védték „a fegyveres erőket és szerveket a katonai, ipari, közlekedési, mezőgazdasági objektumokat, kül- és belkereskedelmi szerveket, tudományos kutató- és tervezőintézeteket, kulturális intézményeket és szerveket a kémek, diverzánsok, terroristák és más reakciós, ellenséges elemek behatolása ellen", és felderítették, illetve felszámolták „az ország területén működő illegális ellenforradalmi szervezeteket, szervezkedéseket", és többek között biztosították „a párt és kormány vezetőinek védelmét, biztonságát".

A **Rendőrség** elsődleges feladatainak – a közrend, a közbiztonság védelme és a bűnözés elleni harc, „a szocialista tulajdon" és a „polgárok személyi és vagyonbiztonsága" védelme, a közúti és légi forgalom rendje és biztonsága feletti felügyelet – ellátása, illetve a tanácsrendeletek egy része végrehajtá-

[22] HL 56-os gyűjtemény, 8. ő. e. 124–125. o.

[23] A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 3541/VIII. 22./1956. számú határozata a Magyar Népköztársaság Belügyminisztériumáról.

[24] A légoltalmi és tűzrendészeti szervek rendeltetésének leírását, valamint az államvédelmi munka módszereinek felsorolását itt nem tartom szükségesnek.

[25] A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 3541/VIII. 22./1956. számú határozata a Magyar Népköztársaság Belügyminisztériumáról.

2. táblázat. Kimutatás a BM szervei létszámáról[26]

A szervezet megnevezése	Rendszeresített létszám (1956. október 1.)
Miniszter és helyettesei titkársága	22
BM Titkárság	154
Személyzeti szervek	112
Operatív és idegennyelvi iskola	109
Rendőri szervek	
ORK	766
Budapesti Főosztály	4181
Megyei Főosztályok	12 419
Karhatalmi szervek	3590
Objektumőrző szervek	4133
Államvédelmi szervek	5051
Kormányőrség	652
Határőrség	15 233
Büntetés-végrehajtás	4973
Légoltalom	1040
Tűzrendészet	5689
Gazdasági szervek	1806
BM tartalék	90
Összesen	*60 020*

sának ellenőrzése mellett ellátta a Minisztertanács által meghatározott objektumok őrzését is.[27]

A **Határőrség** feladata volt – a már idézett 1955. évi 22. számú törvényerejű rendelet szerint – az államhatárok, a határ menti területeknek és lakosságának védelme „az imperialista ügynökök, ember- és árucsempészek, valamint egyéb határsértőkkel" és „az ellenség támadásával és provokációs cselekményeivel" szemben. Ez a szervezet a nemzetközi határügyi egyezmények végrehajtásán, az államhatár belső és nemzetközi jogszabályokban meghatározott rendjének biztosításán, illetve a nemzetközi személy- és teherforgalom, a határátlépésre jogosító okmányok ellenőrzésén túl felelős volt a határrend fenntartásáért is. A Határőrség felderítő szervei a határvédelem sajátosságainak megfelelően titkos operatív hálózati munkát folytattak.

A **Belső Karhatalom** feladata – olvasható a rendeletben – az államellenes cselekmények elkövetésével gyanúsított személyek vagy csoportok elfogása céljából tett államvédelmi operatív intézkedések katonai biztosítása; a rend és biztonság elősegítése, tömeges rendezvények megtartása alkalmával (díszszemlék, felvonulások, gyűlések stb.); segítségnyújtás más állami szervek számára a rend fenntartása érdekében, a népi vagyon megvédésével kapcsolatos intézkedések, elemi csapások esetén (árvíz, tűzvész, földrengés stb.); a fontos állami és honvédelmi jelentőséggel bíró objektumok őrzése és

[26] FL BRFK Központi Irattára, SZT. 1957. 48. doboz. A belügyminisztérium egyes szervei rendszeresített létszámának megállapítása.

[27] 1955. évi 22. törvényerejű rendelet, megjelent a Törvények és rendelkezések hivatalos gyűjteményében. 1955. Budapest, 59. o.

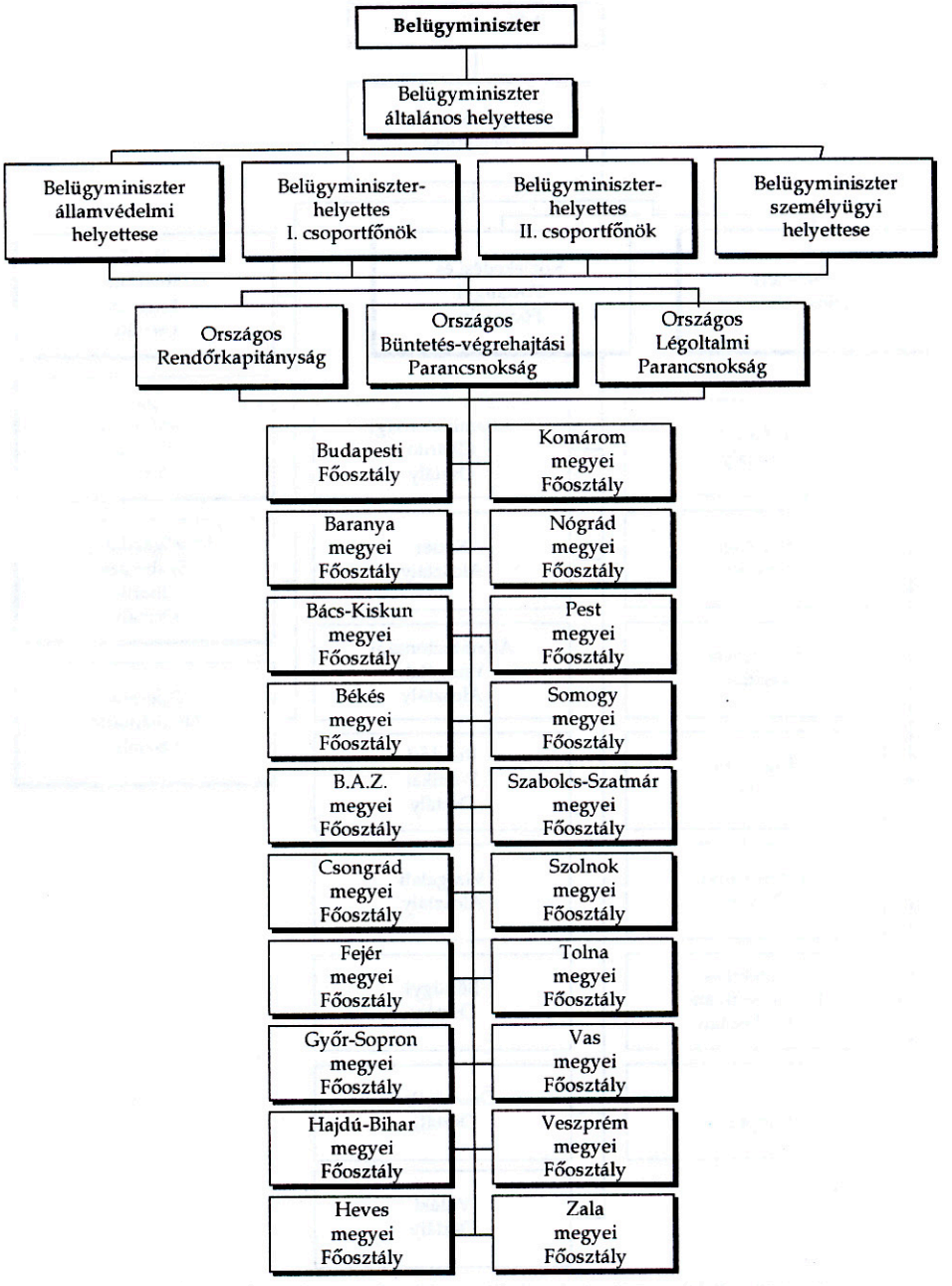

2. ábra. Belügyminisztérium egyes részlegeinek alá- és fölérendeltségi viszonyai 1956

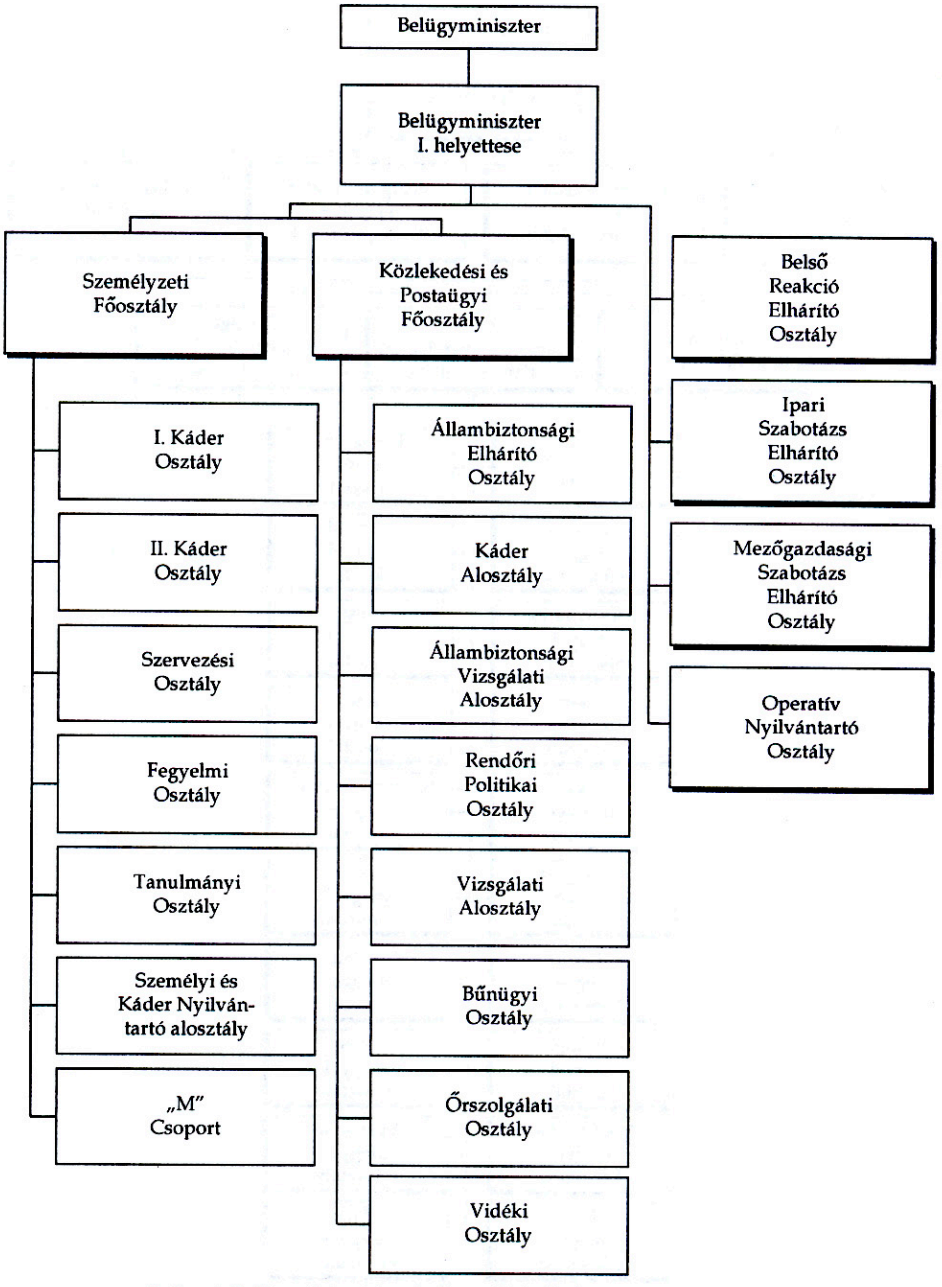

3. ábra. A Belügyminisztérium I. államvédelmi helyettesének alárendeltjei

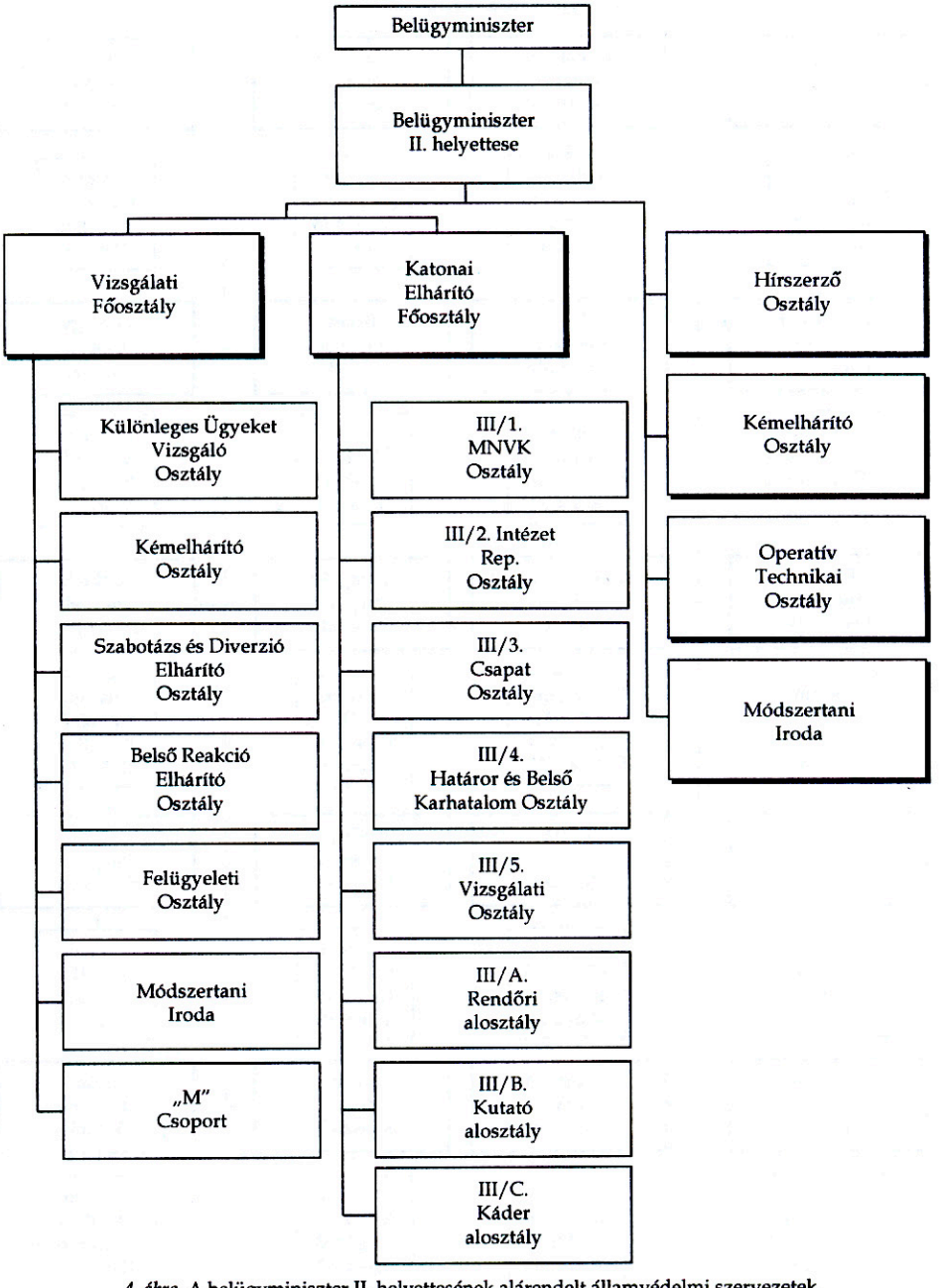

4. ábra. A belügyminiszter II. helyettesének alárendelt államvédelmi szervezetek

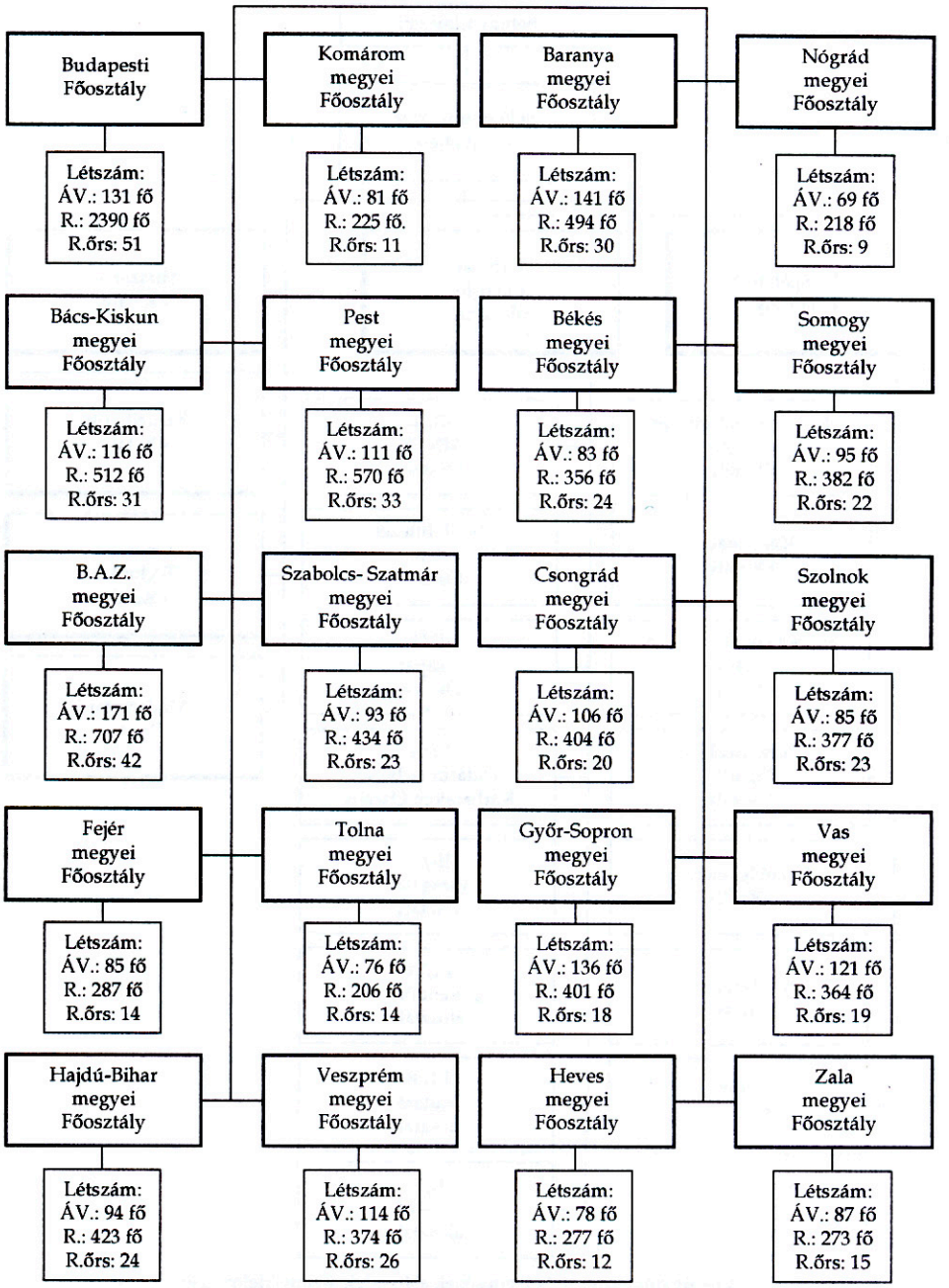

5. ábra. BM Budapesti és megyei főosztályok államvédelmi (ÁV) és közrendvédelmi beosztottainak (R) létszáma, rendőrőrseinek száma 1956

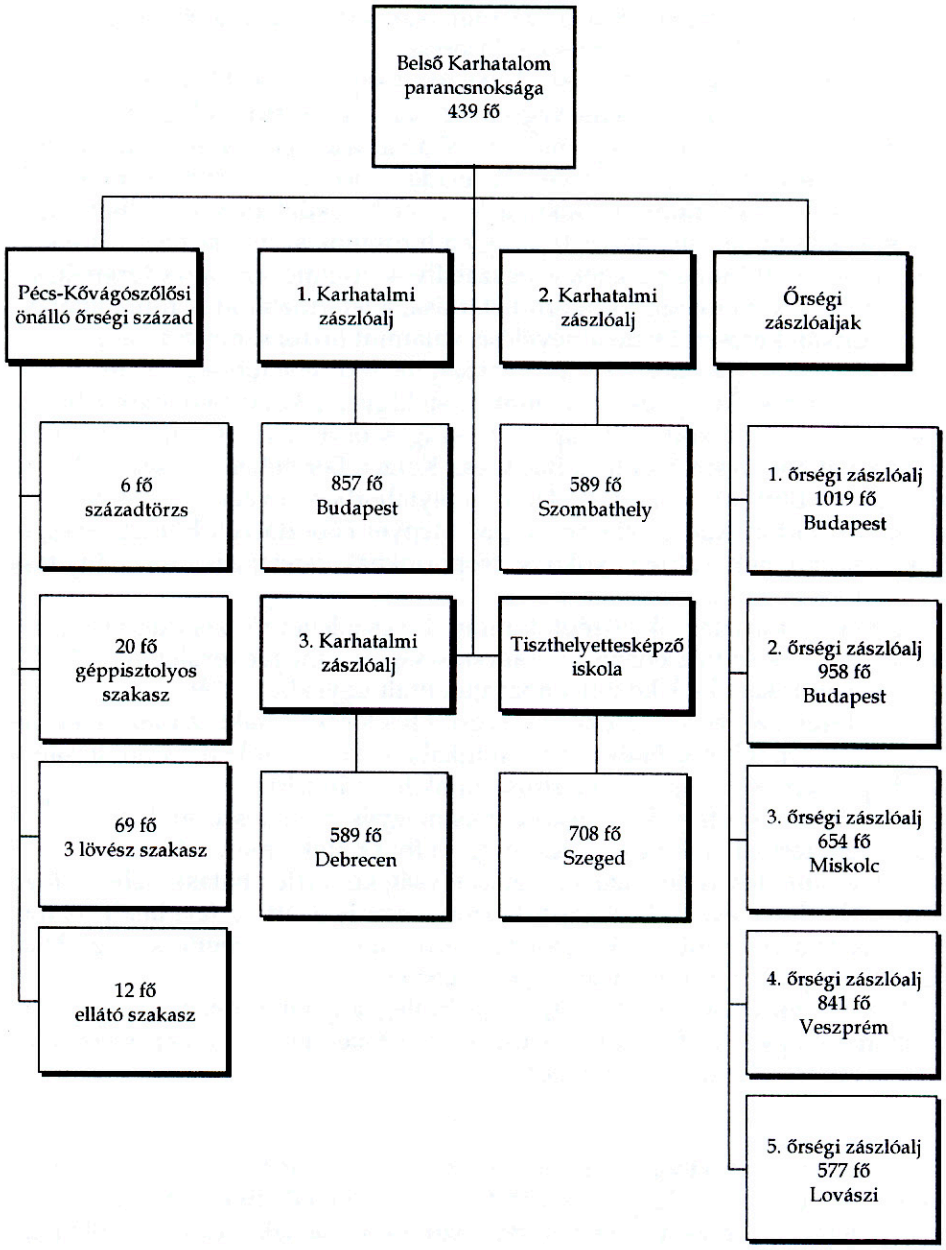

6. ábra. BM Belső Karhatalom szervezeti felépítése, létszáma, alakulatainak területi elhelyezkedése

védelme; a fontosabb közutak és vasutak biztosításában való részvétel, valamint fontos szállítmányok őrzése és kísérése.[28]

A BM **Büntetés-végrehajtási Parancsnokság** és a Belügyminisztérium Megyei Főosztályok büntetés-végrehajtással kapcsolatos feladatait és jogkörét – a vonatkozó utasítás[29] – még 1953-ban az alábbiak szerint szabályozta:

A büntetés-végrehajtás szerveinek feladata „azoknak a személyeknek elkülönítése a társadalomtól, akiket a Magyar Népköztársaság vádhatóságai előzetes letartóztatásba helyeztek vagy a bíróságok szabadságvesztésre ítéltek. A kiszabott büntetéseknek a jogszabályok értelmében való végrehajtása, a szocialista törvényesség szigorú betartása, a letartóztatottak munkáltatása és a munkán keresztül való átnevelése, valamint biztonságos őrzése..."

A Büntetés-végrehajtási Parancsnokság hatáskörébe többek között „a biztonságos őrzés, kiképzés és a büntetés-felügyelet közvetlen irányítása és ellenőrzése... tartozott a Budapesti Országos Börtönben (Gyűjtő), a Tolnai Lajos utcai börtönben (Conti), a Budapesti Körzeti Börtönben (Vizsgálati Fogda és Katonai Börtön), a Tiszalöki Hadifogolytáborban, a váci és márianosztrai országos börtönökben, valamint a BM Megyei Főosztályok büntetés-végrehajtási szerveinek – alosztályoknak, csoportoknak, referenseknek – irányítása és ellenőrzése volt.

A megyei főosztályok középfokú irányító és ellenőrző szervként funkcionáltak a Büntetés-végrehajtási Parancsnokság és a megye területén lévő börtönök és munkahelyek között a hozzájuk utalt ügyekben..."[30]

Az idézett szervezési intézkedés szerint felelősek voltak: „a megye területén alájuk rendelt börtönökben és munkahelyeken a szolgálat irányításáért, a kiképzésért, az őrség és a letartóztatottak fegyelméért..."

A megyei főosztályok hatásköre más megyék büntetés-végrehajtási szerveire nem terjedt ki, kivéve a Pest megyei főosztályt, amely a fentiekben felsorolt, a Büntetés-végrehajtási Parancsnokság közvetlen hatáskörébe tartozó intézetek kivételével a budapesti börtönökben is ellátta a feladatait. A megyei főosztályok a büntetés-végrehajtással kapcsolatos teendőiket az alosztályok, csoportok és referensek útján végezték.

A járási börtönök szolgálatilag, fegyelmileg, anyagi és pénzügyi vonatkozásban a megyei börtönökhöz tartoztak, és ezeken keresztül kapcsolódtak a megyei főosztályok szervezetéhez.[31]

* * *

A Magyar Néphadsereghez hasonlóan a válság jelei folyamatosan érzékelhetők voltak a belügyi szervezetekben is. Az államvédelmi és rendőri szervezeteket, illetve az ezekben dolgozó munkatársakat és rendőröket érő

[28] A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 3541/VIII. 22./1956. számú határozata a Magyar Népköztársaság Belügyminisztériumáról.

[29] A Belügyminisztérium Büntetés-végrehajtási Parancsnokság és a BM Megyei Főosztályok büntetés-végrehajtási jogköre BM BV 0014/53. 1. o.

[30] BM BV 0014/53. 1–2 o.

[31] BM BV 0014/53. 2. o.

hatásokról, folyamatokról a forradalom leverését követően elég gyakran esett szó. Az e témakörben készült dokumentumok közül a legalaposabb és a legönkritikusabb az Adminisztratív Osztály 1957 tavaszán készült összefoglalója,[32] amelyben a forradalmat megelőző időszak általános politikai viszonyairól többek között a következők olvashatók:

„A Párt és a Kormány vezetői a dolgozók hangulatát, véleményét és állásfoglalását nem ismerték, és nem is akartak tudomást venni a körülöttük történő eseményekről. A helyzet félreismerése teljesen dezinformálta a vezetőket, és a tett intézkedéseik csak fokozták a zűrzavart... a Párt és a kormány mindent megmozgatott annak érdekében, hogy a dolgozó néppel elhitesse, hogy az életszínvonala évről-évre nő. Ezzel a Párt nagyon lejáratta tekintélyét és befolyását. [800 Ft az iparban, a parasztságot sújtó rendelkezések, anyagi gondok a közalkalmazottak körében]...

Kétségtelen, volt egy réteg, amely jól élt, de ezek teljesen elszakadva a dolgozóktól, nem voltak képesek megérteni, hogy 800 Ft-ból havonta megélni a családoknak nem lehet. ... Az események igazolták, hogy a munkások nem támogatták sem a Pártot, sem a kormányt..."[33]

„A XX. kongresszus után a kommunisták által felvetett hibákat felnagyobbították. A helyzetüket nagyon megkönnyítette az a tény, hogy az általuk évek óta ostorozott hibákat, amelyeket a XX. pártkongresszusig tagadtunk, most mi ismertük be, hogy ténylegesen súlyos hibák voltak. ... a becsületes emberekben is [megfogalmazódott], hogy itt a Párt és a népi demokrácia kormánya lábbal tiporta a törvényességet."[34]

Arról, hogy az államvédelmi szervek ezekről a problémákról mit tudtak, illetve hogy az országosan jellemző állapotok milyen módon hatottak az államvédelmi szervekre, ugyanebben az értékelésben a következők állnak:

„Sokak által vitatott kérdés, hogy a volt államvédelmi operatív szervek tudtak-e az október 23-án bekövetkezett eseményekről. A tárgyilagos válasz feltétlenül az, hogy tudott. Az tény, hogy nem tudta pontosan, hogy október 23-án következnek be ezek a tragikus események, de számtalan jelzéssel és ellenőrzött adattal rendelkeztek, amelyek megmutatták, hogy az osztályellenség – a külső imperialista erőktől támogatva – a rendszer megdöntésére tör..." [35]

1953-at követően a törvényesség megszilárdítására irányuló „törekvés nagyon helyes és időszerű volt, azonban az éberségről, az osztályellenség aknamunkájának megakadályozásáról, a törvények betartásáról egyáltalán nem esett szó.

Az operatív szervek vezetői számtalan tilos jelzést állítottak fel, amelyet be kellett tartani, ugyanakkor nem történt intézkedés, hogy milyen új módon dolgozzanak eredményesen az operatív tisztek, betartva a munkában a szocialista törvényességet.

[32] MOL 288. f. 30. cs. 2. ő. e. 78–79. o.
[33] MOL 288. f. 30. cs. 2. ő. e. 80. o.
[34] MOL 288. f. 30. cs. 2. ő. e. 80–81. o.
[35] Uo.

A törvényesség megsértésétől való félelemben az operatív tisztek munkája bizonytalanná vált. Ez a tény 1953-ban, de különösen az 1954-es és 1955-ös években nagyon visszavetette a munkát. ... A dokumentációs anyagok beszerzése megakadt, mivel az operatív tisztek féltek, hogy az anyagok beszerzése során esetleg megsértik a törvényességet, és ezért felelősségre lesznek vonva...

A beszervezések minimálisra csökkentek. Így 1956. június, július és augusztus hónapokban több megyei főosztály egyetlen beszervezést sem hajtott végre. Ebben az időben a hálózat felülvizsgálata és kizárása volt a legfontosabb feladat. A meglévő ügynökséggel sem folyt megfelelő munka. Az ügynökség látva, hogy nincsen szigorúan fogva, nem dolgozott. Általában dezinformatív anyagokat adtak, vagy olyan problémákról írtak, amelyek nem voltak fontosak az államvédelmi szerv részére. A totális elhárítás, a mindent átfogás elvének érvényesítése az erőket szétforgácsolta..."[36]

A koncepciós ügyekben eljáró, törvénysértő államvédelmi tiszteket felelősségre vonták, „... de nem úgy, ahogy a józan ész diktálta. Így csak kis beosztású és nem jelentős személyek lettek felelősségre vonva. Azok akik a koncepciós ügyeket kreálták és végrehajtásra átadták az államvédelmi szerveknek – mint politikai rendőrségnek –, továbbá azok, akik a brutális kihallgatási módszerek végrehajtására utasítást adtak vagy személyesen is részt vettek [benne], nem lettek felelősségre vonva.

Ennek következtében előállt az a tarthatatlan helyzet, hogy a ténylegesen bűnös személyek továbbra is az államvédelmi szerveknél vagy a kormány és a párt felelős beosztásaiban dolgoztak, míg a kevésbé kompromittált vagy utasításra elkövetett törvénysértőt elbocsájtották – és ez volt a jobbik eset –, illetve a bíróságnak átadták. Jellemző, hogy míg 1955-ben 4550 operatív tisztet állítottak katonai bíróság elé, addig az államvédelmi szervek 13 kémet fogtak el... helytelen volt, hogy a szocialista törvényesség címén általános támadást indítottak az államvédelmi szervek ellen. A külföldi sajtó és rádióállomások, a hazai sajtó és rádió, a kormány és a párt felelős vezetői állandóan szidták, ócsárolták az államvédelmi szerveket, mintha az ország gazdasági és politikai hibáiért is e szerv lenne felelős.

Ez a tény dezorganizálta az állományt és aláásta a munkafegyelmet. Ez a helyzet az ügynökségre is bomlasztólag hatott... soha olyan nagy méreteket nem öltött az áruló ügynökök száma, illetve azoknak a száma, akik megtagadták a további munkát. Ez a folyamat 1953-ban elkezdődött és az 1955–56-os években volt számszerűleg a legnagyobb. Igen magas volt azoknak az ügynököknek is a száma, akik nem tagadták meg a munkát, de egyik napról a másikra használhatatlanná váltak, mivel készakarva dekonspiráltak, vagy egyszerűen nem voltak hajlandók érdemleges munkát végezni.

Az operatív állománynak kedvét szegte, hogy teljesen feldolgozott szervezkedő, szabotáló csoportokat, hűtlenséget elkövető személyeket nem engedtek őrizetbe venni. Az operatív tisztek több ízben panaszkodtak, hogy fontos jelzésekre, jelentésekre a belügyminisztérium, a párt és a kormány

[36] MOL 288. f. 30. cs. 2. ő. e. 82–83. o.

vezetői nem reagáltak, sőt gyakori volt, amikor ezeket a jelentéseket dezinformatív anyagoknak minősítették...."[37]

A kialakulóban lévő politikai válsággal kapcsolatos jelzéseket „sem a párt, sem a kormány és a belügyminisztérium vezetői nem vették kellő komolysággal figyelembe..., így ezekkel kapcsolatban nem is történt intézkedés".[38]

Az államvédelmi szervek az intő jelek közé többek között a következőket sorolták: a Független Kisgazdapárt szervezetei aktivizálódtak, a volt „horthysta katonatisztek" szervezkedtek, az írók a külföldi követségekkel „összejátszottak", az emigráció és a külföldi hírszerző szervek „a velük kapcsolatban lévő belső reakciós elemekkel a rendszer megdöntését tűzték ki célul", Nagy Ferenc 1956 kora őszén Ausztriába utazott, „fegyveres erőket toborzó és kiképző katonatisztek a magyar határ közelében »telepedtek le«", „Anglia, Franciaország Nyugat-Németország, Ausztria képviselői az USA vezetőivel megbeszéléseket tartottak, amelyeken a kelet-európai országok – főleg Lengyelország és a Magyarország – elleni akciókat tárgyaltak meg", illetve a Szabad Európa '56 júliusában és augusztusában a nyugatra szökni akarókat felszólította, hogy maradjanak otthon, mert ott nagyobb szükség lesz rájuk".[39]

Az államvédelmi szervek a válság várható kirobbanásának egyértelmű jeleként értékelték, hogy az Amerika Hangja, és a SZER [Szabad Európa Rádió], de más külföldi adók is „egyre magabiztosabban arról beszéltek, hogy Magyarországon hamarosan rendszerváltozás következik be. Különösen fokozódott az ilyen irányú adásoknak a száma a poznańi események után".[40]

Az államvédelmi szervek 1956. június hónapjának végén egy összefoglaló jelentésben hívták fel a párt és a kormány, illetve a belügyi vezetés figyelmét a válságjelekre, a szükséges intézkedésekre. Ezt az összefoglalót az államvédelmi szervek jelentései alapján Hárs belügyminiszter-helyettes összegezte. „Sajnos – olvasható az előzményeket összegző anyagban – a jelentés azzal a megjegyzéssel jött vissza, hogy az államvédelmi szervek túl pesszimista szemmel vizsgálják az eseményeket, és az élet árnyoldalait látják."[41]

Az operatív szerveket ezt követően még figyelmeztették is, hogy dezinformatív jelentések kész tényként való lejelentésétől tartózkodjanak. „Tény, hogy az operatív szervek sem mutattak megfelelő következetességet, hogy ezekben a jelzésekben intézkedni tudjanak, illetve a Párt és Kormány és a BM vezetést arra bírják, hogy intézkedésekre utasítást adjanak" – zárta az előzményeket vizsgáló részt az összefoglaló készítője.[42]

[37] MOL 288. f. 30. cs. 2. ő. e. 84–85. o. Véleményem szerint az 1955-ben katonai bíróság elé állított operatív tisztekre vonatkozó adat – 4550 fő – téves, mivel 1956-os adatok szerint *(2. táblázat)* az államvédelmi szervek állományába 5051 fő tartozott.

[38] MOL 288. f. 30. cs. 2. ő. e. 85. o.

[39] MOL 288. f. 30. cs. 2. ő. e. 87. o.

[40] MOL 288. f. 30. cs. 2. ő. e. 89. o.

[41] MOL 288. f. 30. cs. 2. ő. e. 90. o.

[42] MOL 288. f. 30. cs. 2. ő. e. 90–90. o.

Az Adminisztratív Osztály munkatársai által készített – „Néhány szempont a volt államvédelmi apparátus helyzetéről és politikai állásfoglalásáról készítendő jelentés vázlatához"[43] című – felterjesztésben az államvédelmi szervekről többek között az áll, hogy a „súlyos törvénysértésekről csak az állomány szűk köre tudott. Ezek a vezetők a törvénytelenség állapotát honosították meg magával az állománnyal szemben is. Sokakat kisebb hibákért azonnal elbocsátottak, másokat »felejteni« küldtek, lecsukattak, internáltak azzal a jelszóval, hogy »sokat tud«. Mindez igen nagyfokú bizonytalanságot szült az állomány körében, óriási volt évről-évre a fluktuáció, nem tudott az állomány stabilizálódni...

Ez a helyzet élesen látható lett 1953 januárja után, amikor Péter Gábort és társait lefogták, és felszínre kerültek a súlyos törvénysértések, s ezzel együtt az államvédelmi hatóság belső problémái is. Ilyen előzmények és majd az azt követő sorozatos felülvizsgálatok és felelősségre vonások félelmet keltettek és a bizonytalanságot csak fokozta az állomány körében... Nem látták, hogy az igazság az, hogy egyes pártvezetők igyekeztek saját bűneiket a szervre és az ott dolgozó elvtársakra hárítani. Ennek reakciója az volt, hogy még a felelős államvédelmisták is a szerv és saját munkájuk hibái alól igyekeztek felmenteni magukat... "[44]

Végezetül visszatérve a kiinduló kérdésre – tudott-e a közelgő veszélyről az ÁVH? – 1956 után Philipp Tibor a kémelhárító osztályról a következő választ adta: „az októberi eseményeket megelőző időben voltak jelzéseink arra, hogy mi van készülődőben... erre korábban felhívtuk az illetékes elvtársak figyelmét, akik erre nem reagáltak, vagy pedig úgy reagáltak, mint pl. Mátyás elvtárs, aki a jelentésre ráírta, hogy: Ezeregyéjszaka meséi."[45]

A rendőrség forradalom előtti állapotáról, „harcértékéről" többé kevésbé pontos képet nyerhetünk a forradalmat követő értékelésekből. Ezek szerint a „rendőrök többsége... elégedetlen volt helyzetével, anyagi ellátottságával és megbecsülésének színvonalával, ezért szimpatizált a többi elégedetlenkedővel. A legtöbb rendőrt vagy hozzátartozóját is érte valamilyen sérelem, amit most a párt és a rendszer rovására írt... a folyamatosan ingadozó politikája a kormánynak megingatta a rendőrség személyi állományát. A rendőrség a kormánytól nem kapott határozott, egyértelmű utasításokat... A felső vezetés helytelen módszerei kiölték az önállóságot, a kezdeményezőkészséget, a keménységet, bátorságot, a becsületességet...

A politikai helyettesek és a pártszervek nem hatottak a rendőrségre. A rendőrség más fegyveres testületekkel szemben háttérbe szorult. Nem élvezte a párt és a kormány teljes bizalmát és támogatását. A rendőröknek nem volt elegendő és megfelelő minőségű fegyvere és egyéb felszerelése... Rendőrnek

[43] MOL 288. f. 30 cs. 1. ő. e. 22–29. o. Adminisztratív Osztály: Néhány szempont a volt államvédelmi apparátus helyzetéről és politikai állásfoglalásáról készítendő jelentés vázlatához – A01/1022/1957.

[44] Uo.

[45] MOL 288. f. 30. cs. 4. ő. e. 20. o. A BM ORFK II. (állambiztonsági) Főosztálya pártbizottság-választó ülésének jegyzőkönyve.

lenni nem volt megtisztelő feladat... sokan voltak olyanok, akik nem szerettek dolgozni, és ezért lettek rendőrök. A rendőrségen sok iszákos és korrupt elem talált menedéket. Az alacsony fizetés és a megbecsülés alacsony színvonala miatt jóérzésű emberek nem szívesen léptek be a rendőrség kötelékébe..."[46]

A fenti jellemzőkkel is összefügg – írja Kajári Erzsébet egy 1956. december 20-án készített jelentés alapján –, hogy „a rendőrség mint fegyveres testület feladatát képtelen volt ellátni, mert szétzilálódott... a rendőrség szervezetén belüli állandó fluktuáció lehetetlenné tette a törzsállomány kifejlődését. A Belügyminisztériumban 1950 óta legalább három vezetői garnitúrát váltottak le, 24 000 főt bocsátottak el. »... Mi beleneveltük a rendőri állományba, hogy semmire sem valók, megbízhatatlanok, és ezt el is hitték magukról« – fejtette ki 1956 decemberében az országos értekezleten az ORK bűnügyi főosztályának vezetője."[47]

* * *

1956 nyarán, a poznańi eseményeket követően a Piros László áv. altábornagy a belügyi szervek részére különleges rendszabályokat léptetett életbe. Kajári Erzsébet munkájában erről többek között az olvasható, hogy a belügyminiszter „1956. június 29-én éjszaka valamennyi megyei főosztályvezetőt fokozott éberségre utasított rejtjelezett utasításában. Az indok: »Az imperialista külső ellenség felhasználva egyes belső ellenséges elemeket Lengyelországban és a közelmúltban Csehszlovákiában megpróbált nyílt provokációval zavart kelteni. Bár konkrét adattal arról, hogy nálunk is ilyen előkészület folyna, nem rendelkezünk, mégis nagyfokú éberségre és az államvédelmi, rendőri szervek megfelelő készenlétére van szükség«. Ennek érdekében elrendelte, hogy általában az egész belügyi munkában fokozni kell az éberséget, a figyelmet, az államvédelmi és rendőri vezetők naponta elemezzék az ügynöki hálózati munka során felderített jelzéseket az ellenséges tevékenységről, szándékairól, terveiről és a megyékben lévő középületek, pártházak és fegyverraktárak fokozott őrizetére hívta fel a figyelmet. Továbbá utasította a megyei vezetőket, hogy június 30-án és július 1-jén nem hagyhatják el megyei székhelyüket, és a megyei főosztályokon, valamint a járási osztályokon megerősített ügyeleti szolgálatot rendelt el. Ugyanakkor a megfelelő éberség mellett szükségesnek tartotta, hogy felhívja a figyelmet arra: »tartózkodjanak feltűnő, látványos intézkedésektől«. Pőcze Tibor r. vezérőrnagy, miniszterhelyettes, az ORK [Országos Rendőrkapitányság] vezetője 1956. július 23-án kelt jelentésében a fenti utasítás néhány pontjának a visszavonására tett javaslatot. Elsősorban a rendőri erők összevonásának megszüntetését kezdeményezte az MDP KV 1956. június 30-i ülésének határozatára való hivatkozással, amely elítélte a Petőfi-körön belüli pártellenes nézetek terjesztését és erélyes rendszabályokat követelt az »ellenforradalmi« megnyilvánulásokkal szemben.

[46] MOL 288. f. 30. cs. 3. ő. e. 389–391. o.

[47] KAJÁRI 1996, XVII. o. A szerző által hivatkozott dokumentum: BM KI 87. ő. e. 85/1957.

A rendőrség vezetői közötti bizonytalanságot jól érzékeltetik a július 4-i BM központi és megyei szervei részére tartott értekezleten elhangzottak is, amelyről Orbán Miklós hozzászólásában a következőket mondta: »... a vezető tisztek körében két álláspont alakult ki. Az egyik csoport a Petőfi-kör vitáit pozitívan értékeli, mert elősegíti a mi társadalmi rendszerünk további demokratizálódását, helyeslik a Politikai Bizottság, a Központi Vezetőség és a kormány felülvizsgálatát, mert ez biztosíték lehet a tömegek bizalmának megnyerése érdekében. A másik álláspont a következő: a Politikai Bizottság tagjai álljanak ki, élükön Rákosi és Gerő elvtárssakkal ... és gyakoroljanak önkritikát. Ennek az önkritikának a hiányát használják ki a Petőfi-köri demagóg elemek«" – olvasható Kajári Erzsébet értékelésében, aki a fentiekkel is összefüggésben helyesen állapította meg, hogy az „október 23-án történtek lényegében felkészületlenül érték a BM vezetőit".[48]

A rendőri szervek karhatalmi kiképzettségének helyzetéről, állapotáról tanulmányában Kajári Erzsébet a következőket írta: „A rendőrség állományát nem kellően képezték ki karhatalmi, tömegoszlatási feladatokra. ... 1955-ben a karhatalmi továbbképzést az ORK állománya, a Budapesti Főosztály és a megyei főosztály belső rendőri állománya részére havi 3 órában, a járási, városi és kerületi osztályok rendőri állománya részére havi 5 órában és a rendőrőrsök tagjai részére meghatározott havi 8 órát, heti 2 órás foglalkozások keretén belül tartották meg. A járási, városi és kerületi osztályok a kilenc hónapos továbbképzés keretében, összesen 6 órában foglalkoztak a sorfalszolgálattal, az utak és utcák, terek lezárásával, a rendezvények rendőri biztosításával."[49]

A karhatalmi kiképzés színvonala nem volt sokkal jobb a Belső Karhatalom alakulatainál sem. Az állomány kiképzettségéről Zsikla Vilmos – a szombathelyi karhatalmi zászlóalj volt parancsnoka – 1994-ben azt állította, hogy a karhatalmisták a forradalmat megelőzően a tömegoszlatást nem tanulták, ilyen célú kiképzés a zászlóaljnál és általában a karhatalmi zászlóaljaknál nem folyt, hanem a területzárásra, kutatásra, bekerítésre és járőrözésre készültek fel. A laktanyán kívüli védelemre sem kaptak kiképzést, de a fegyveres csoportok felszámolásával kapcsolatos kiképzés a karhatalmi zászlóaljak részére kötelezően elő volt írva.[50]

[48] KAJÁRI 1996, XV–XVI. o. A szerző által hivatkozott dokumentumok sorrendben: BM KI 32. ő. e. 2/33/1956., BM KI 32. ő. e. 2/64/1956., BM KI Országos és főkapitányi értekezletek, 107-10-1525/1956., CZINK (szerk.) – Orbán Miklós 1956-ban államvédelmi ezredes, a BM Belső Karhatalom parancsnoka.

[49] KAJÁRI 1996, XVIII. o.

[50] BÜNYH Nyom. I/1. 341/1994. Zsikla Vilmos kihallgatási jegyzőkönyve. Zsikla Vilmos 1956-ban a Szombathelyen települt karhatalmi zászlóalj parancsnoka.

A SZOVJET CSAPATOK MAGYARORSZÁGON VALÓ TARTÓZKODÁSÁNAK NEMZETKÖZI HÁTTERE

A szovjet csapatok – mint megszálló erők – magyarországi tartózkodására 1945 után a szövetséges hatalmak megállapodása adott lehetőséget, majd a Szovjetunió és Magyarország között 1947. február 10-én megkötött békeszerződés[51] a csapatok rendeltetését alapvetően megváltoztatta, módosította.

A Békeszerződés 22. cikkelye a Szovjetuniónak lehetőséget biztosított arra, hogy az általa egyoldalúan meghatározott erejű és összetételű csapatokat állomásoztasson hazánkban mindaddig, amíg Ausztriában megszálló csapatok vannak, illetve amíg nyugati szomszédunk vissza nem nyeri állami függetlenségét.[52] Az osztrák államszerződés megkötését előkészítő – 1955. április 12-e és 15-e között Moszkvában megtartott – tárgyalásokon Ausztria kötelezte magát, hogy a svájci típusú semlegességet kimondja. Ennek ellentételeként a Szovjetunió vállalta, hogy csapatait az államszerződés hatálybalépéséig, de legkésőbb december 31-ig Ausztriából kivonja.

Miután a szovjet csapatok Magyarországon történő tartózkodása az új helyzetben – a Varsói Szerződés megalakítása, az Osztrák Államszerződés megkötése, a szovjet csapatok Ausztriából történt kivonulása – nemzetközi szinten, illetve a két állam között 1956 októberéig jogilag rendezve nem lett, így tevékenységük értékelésének jogi alapja a Párizsi Békeszerződés, illetve a Magyar Népköztársaság Kormánya és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének Kormánya között 1948-ban megkötött egyezmény lehet.

Az osztrák államszerződés megkötéséig Ausztriában három gyalogos- és egy légvédelmi hadosztály mintegy 60-70 000 fővel látta el a „megszálló" státusból adódó feladatokat. Magyarországon 1947-től 1955-ig – a Békeszerződés alapján – „visszamaradt erők" a folyamatos utánpótlás lebonyolítására alkalmas út- és vasútvonalak biztosítását látták el mintegy 4 hadosztálynyi erővel.

[51] HALMOSY 84. o.

[52] A Békeszerződés 22. cikke alapján megkötött egyezmények 1958. április 1-ig voltak érvényben. Ekkor írták alá a Magyar Népköztársaság területén ideiglenesen tartózkodó szovjet csapatok által igénybe vett különböző létesítmények, szolgáltatások rendje és feltételei tárgyában megkötött újabb egyezményt. Az aláírók magyar részről Révész Géza vezérezredes, honvédelmi miniszter, szovjet részről A. A. Grecsko marsall, a Szovjetunió honvédelmi miniszterének első helyettese, az Egyesített Fegyveres Erők főparancsnoka voltak.

A kérdés kiváló ismerője, Pataki István véleménye szerint „... a fenti feladatra elég lett volna néhány egység, néhány ezer fővel. A valóságban azonban ennél nagyobb létszámú katonaság állomásozott hazánkban, és e kontingens nagyságának megfelelően különböző intézmények, parancsnokságok, lő- és gyakorlóterek, repülőterek voltak a szovjetek használatában, távol az Ausztria felé vezető közlekedési vonalaktól... Az ezt követően megkötött egyezmények és a mellékletekben foglaltak[53] nem tettek eleget a békeszerződésből idézett követelmények mindegyikének, csak a 22. cikk 3. pontjának. E tény, valamint a csapatok elhelyezésével kapcsolatos tétel csorbította az ország függetlenségét..."[54]

Az 1948. február 18-án kötött „Barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződés" 1956 októberében és novemberében hatályos volt. Ez a szerződés, mint később a Varsói Szerződés is, szándékai és írott betűje szerint is egy esetleges külső támadás kollektív elhárítása céljából köttetett. A szerződő felek 1948 februárjában is kifejezésre juttatták, hogy egymás függetlenségét, állami szuverenitását tiszteletben tartják, hogy a másik fél belső ügyeibe – értem rajta mindazon ügyek összességét, amelyek nem merítik ki egy harmadik fél fegyveres támadása közös elhárítása fogalmát – be nem avatkoznak. Ezen túlmenően arra is kötelezettséget vállaltak, hogy olyan akciókban vagy intézkedésekben nem vesznek részt, melyek a másik fél ellen irányulnak.

A szovjet csapatok létszámáról és elhelyezéséről a szovjet kormány hivatalos tájékoztatást a magyar fél részére 1957-ig nem adott. Ugyancsak Pataki István kutatásai szerint már 1948-ban, az egyezmények megkötését követően, majd később „újabb és újabb szovjet alegységek, egységek érkeztek magyar területre. 1949, 1953 és 1955 a csapatok növekedésének évei voltak. 1949 augusztusában egy gépkocsizó lövészhadosztályt vezényeltek Magyarország területére a Badeni Központi Hadseregcsoport parancsnokának utasítására (11 010 fő). Zömük román területről érkezett, elhelyezésükért, ellátásukért a Honvédelmi Minisztérium anyagi-technikai szervezetei voltak felelősek. Még 1949-ben, előzetes bejelentés nélkül repülő és légvédelmi csa-

[53] Az 1947. február 10-től és 1955. május 15-ig terjedő időszakban Magyarország és a Szovjetunió között az alábbi – vizsgált témánkkal összefüggő – szerződések megkötésére került sor: Barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződés. (1948. február 18. – Moszkva) Egyezmény a Magyarországon tartózkodó szovjet csapattestek szállítmányainak vámmentességéről. Egyezmény a szovjet hadsereg Magyarországon és Ausztria megszállási övezetében lévő csapatainak magyar vonatokon történő szállításáról. Egyezmény a Magyarországon állomásozó szovjet alakulatok részére nyújtandó távközlési szolgáltatásokról. Egyezmény a kaszárnyáknak és szolgálati helyiségeknek, raktáraknak, repülőtereknek és gyakorlótereknek bérbeadásáról (1948. december 6. – Budapest). Egyezmény a magyar hadsereg katonaállományú tagjainak a Szovjetunió katonai nevelőintézeteiben való ellátásával és kiképzésével járó kiadások megtérítéséről. (1949. június 29. Moszkva) Szerződés a magyar–szovjet államhatár rendjének szabályozása tárgyában. Egyezmény a határkonfliktusok és határincidensek rendezésének tárgyában. (1950. február 24. – Moszkva) – MOL XIX-J-1-j-26/261-005145-1961, 26/261-001871/1962. 322. d. Kivonat a Magyarország és Szovjetunió között 1945-től 1960. december 31-ig kötött kétoldalú nemzetközi szerződésekből.

[54] PATAKI 125–127. o.

patok érkeztek Debrecenbe. 1949–1950-ben négy hadosztály szervezetében mintegy 80 városban, községben és más településen állomásoztak szovjet alegységek, egységek. Ebből húsz-huszonkét helyen őrségek tartózkodtak.[55] 1953-ban elsősorban a repülőalakulatok létszámát növelték, technikáját fejlesztették.

A megszálló hatalmak 1955. május 15-én írták alá a független, demokratikus Ausztria visszaállításáról szóló szerződést. A megszálló erők Ausztriából történt kivonását követően a szovjet és magyar államhatalmi szervek a Magyarországon tartózkodó szovjet csapatok jogi helyzetét 1956. október 23-ig – az ezzel kapcsolatos kétoldalú egyezményt 1957. május 27-én kötötték meg – nem szabályozták. A Központi Hadseregcsoport felszámolását követően a szovjet politikai és katonai vezetés – a békeszerződésben előírt kivonulási kötelezettség teljesítését elmulasztva – az itt állomásozó csapatai létszámának és összetételének megváltoztatását – annak jogszerűtlensége ellenére is – indokoltnak látta.

G. K. Zsukov marsall, a Szovjetunió fegyveres erőinek minisztere 1955. július 31-én az osztrák államszerződés hatálybalépése után nyílt parancsban közölte: „Valamennyi Ausztriában állomásozó szovjet csapatot 1955. október 1-ig a Szovjetunió területére kell helyezni. A Szovjetunió fegyveres erőinek összlétszámát az Ausztriából kivont csapatok létszámával csökkenteni kell."[56]

A kivonás Ausztriából megtörtént, de a csapatok egy részét – Zsukov idézett parancsával ellentétben – Magyarország területén helyezték el. Az 1955 szeptemberében Magyarországon felállított szovjet Különleges Hadtest állományába kettő – a 2. és 17. – gépesített gárdahadosztály, a 195. vadászrepülő-, a 177. bombázórepülő-hadosztály, a 20. pontonos hídászezred, valamint légvédelmi, fegyvernemi és más szakcsapatok kerültek. A hadtest parancsnoksága Székesfehérvárra települt, főerői Szombathely, Kecskemét, Pápa, Debrecen, Szolnok, Cegléd, Sárbogárd, Veszprém, Hajmáskér, Győr, Körmend és Komárom helyőrségekben állomásoztak.

A Különleges Hadtest rendeltetése: a magyar csapatokkal együttműködésben az osztrák határ lezárása, védelme, a szovjet csapatok kivonása esetén a közlekedési útvonalak biztosítása volt. A hadtest a Vezérkar útján a szovjet fegyveres erők miniszterének volt alárendelve.

Hruscsov 1956-ig több ízben kifejtette, hogy Magyarországon adott esetben készek minden eszközt felhasználni, így a Különleges Hadtest parancsnoka már 1956 júliusában parancsot kapott: az alaprendeltetés ellenére készítsen tervet a szovjet csapatoknak „a szocialista társadalmi rend fenntartása, védelme, adott esetben helyreállítása" érdekében történő alkalmazására. A terv kidolgozását Malasenko ezredesre bízták, aki azt J. V. Andropov nagykövet és M. F. Tyihonov altábornagy – Bata István vezérezredes, honvédelmi miniszter szovjet katonai „főtanácsadója" – közreműködésével és segítségével rövid időn belül el is készítette.

[55] HL MN. 1954. T. Elhelyezési és különleges ügyek. Lásd még: PATAKI 130. o.
[56] Szabad Nép, 1955. augusztus 1. Idézi PATAKI 130. o.

A terv, amelyet a Különleges Hadtest parancsnoka, Lascsenko altábornagy hagyott jóvá, a Volna („Hullám") fedőnevet kapta. A karhatalmi tervek végrehajtását a Kompasz („Iránytű") jelszó elhangzását követően kellett megkezdeni. A hadosztályparancsnokok eligazítása megtörtént, akik a feladat végrehajtásához szükséges adatok beszerzésére is lehetőséget kaptak. A magasabbegységek, egységek és alegységek speciális felkészítése 1956. október 23-ig nem kezdődött meg.

A fentieket is figyelembe véve következtetésként megállapítható: a szovjet csapatok karhatalmi célú alkalmazását, az arra vonatkozó tervek elkészítését a Varsói Szerződés, illetve az 1956-ig megkötött és hatályban lévő szerződések egyike sem tette lehetővé, összességében azok a Magyarország ellen irányuló szovjet karhatalmi intézkedéseknek a lehetőségét kizárták. A Szovjetunió 1956. október 23-án, majd október 31-én, a Varsói Szerződés alapító okiratában rögzített normák felrúgásával egyoldalúan döntött a beavatkozásról, így azt a Varsói Szerződésben végrehajtott akcióként elismerni nem lehet.

A MAGYAR ERŐSZAKSZERVEZETEK KARHATALMI CÉLÚ ALKALMAZÁSÁNAK TERVE

Mint arról már több alkalommal szó volt, a szovjet legfelső politikai vezetés egy Magyarországon kibontakozó politikai válság kezelésében az erő korlátlan alkalmazására helyezte a hangsúlyt. A Magyarországon állomásozó szovjet haderő – Különleges Hadtest – a katonai beavatkozás terveivel már 1956 júliusában rendelkezett.

Karhatalmi alkalmazásra vonatkozó tervekkel rendelkeztek a magyar erőszakszervezetek is. A Magyar Népköztársaság Karhatalmi Intézkedéseinek Tervét a Honvédelmi Tanács Elnöke, Nagy Imre 1954. január 18-án hagyta jóvá.[57]

Ezt megelőzően a karhatalmi alkalmazás kérdéseivel az 1953-as berlini válság után foglalkoztak. Az MDP Politikai Bizottsága részére a Honvéd Vezérkar 1953. október 17-én készített egy „Elvi előterjesztés"-t,[58] amelyben a Magyar Néphadseregben megszervezésre kerülő „biztonsági (karhatalmi) szolgálat" célját a következőkben jelölték meg:

„A Belügyminisztérium (továbbiakban BM) fegyveres erőinek a támogatása és az azokkal való együttműködés olyan esetekben, amikor a BM fegyveres erői, a Népköztársaság állambiztonságát, a közrend megóvását, valamint a fontosabb objektumok és helységek megvédését biztosító törvényes feladataik ellátására nem képesek."

Az előterjesztésben – belső ellenséges megmozdulások esetére – az MN karhatalmi feladatai közé sorolták: a laktanyák, katonai objektumok, raktárak, telephelyek stb. fokozott őrzését, védelmét, az országos vagy fontosabb helyi jelentőségű párt és kormányépületek, valamint ipari, közlekedési, távközlési stb. üzemek működőképességének biztosítására már kirendelt és a BM alárendeltségébe tartozó csapatoknak vagy őrségeknek a felváltását, megerősítését olyan esetekben, amikor azoknak „speciális karhatalmi kiképzésük folytán más irányú alkalmazása válik szükségessé".

[57] BM KI Honvédelmi Tanács iratai.

[58] HL MNVK Hadműveleti Csoportfőnökség iratai, 1954/T. 8. doboz. 1. cs – Elvi előterjesztés a Magyar Néphadsereg csapatainál, az állami és társadalmi rend fenntartása, illetve elemi csapás bekövetkezése esetén elrendelésre kerülő biztonsági (karhatalmi) szolgálat megszervezésével kapcsolatban. A dokumentumot Okváth Imre bocsátotta a rendelkezésemre.

A hadsereg erőinek a BM fegyveres csapataival együttműködve az „esetleges belső ellenséges megmozdulások likvidálásában" – az elképzelések szerint – akkor kellett részt venni, ha a BM fegyveres csapatainak ereje a likvidáláshoz nem bizonyul elegendőnek, vagy ha a BM nagyobb erejű fegyveres csapatainak a megmozdulás színhelyére történő beérkezése rövid időn belül nem várható, és késedelmes alkalmazásuk a veszély további fokozódását idézi elő.

Az előterjesztés szerint a hadsereg biztonsági szolgálatának a megszervezését a helyőrségek parancsnokai, Nagybudapesten és az ország fontosabb politikai-, állami-, gazdasági és kulturális központjaiban a Vezérkar Főnöke – az illetékes BM szervek bevonásával – hajtják végre. A tervezet rögzítette azt is, hogy alkalmazás esetén a „BM fegyveres csapatainak parancsnokai a honvédség biztonsági szolgálatot ellátó csapatait vagy azoknak parancsnokait a feladatok végrehajtásában" nem befolyásolhatják.

A hadsereg biztonsági szolgálatának közreműködését a miniszterek, a BM fegyveres csapatainak parancsnokai, községi, városi, járási és megyei párt- és állami szervek és a BM megyei főosztályainak a vezetői kérhették, de csak a Honvédelmi Miniszter, a Vezérkar Főnöke és a helyőrségparancsnokok engedélyezhették.[59]

A Honvédelmi Tanács 1954-ben meghozott 1/22. számú határozata[60] „a Magyar Népköztársaság egész területére kiterjedő karhatalmi terv elkészítését rendelte el", amely tervet a következő „különleges esetekben" kellett végrehajtani:

„1. Ellenséges megmozdulások megakadályozása, illetve elfojtása végett a Magyar Népköztársaság területén.

2. Esetleges provokációs-diverzáns tényekedések megakadályozására a Magyar Népköztársaság államhatárain és a Magyar Népköztársaság területén.

3. Az államrend és a közbiztonság megbontása végett a Magyar Népköztársaság területére irányított ellenséges légideszantok ledobásának a megakadályozására, illetve azok megsemmisítésére.

4. Nagyobb méretű elemi csapás esetén a polgári szerveknek nyújtandó szervezeti segítségnyújtás biztosítása érdekében.

Ennek megfelelően a karhatalmi szolgálatnak biztosítani kell:

a) A Magyar Népköztársaság Kormánya és a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége megszakítás nélkül végzett politikai-, gazdasági- és kulturális vezető tevékenységét, valamint az állami és pártszervek folyamatos munkáját mind a központban, mind vidéken.

b) Az ipari vállalatok, közlekedési vonalak, hírközpontok, társadalmi szervek és intézmények megszakítás nélküli működését.

c) Az országos és katonai jelentőségű objektumok őrzését és védelmét."[61]

[59] Uo.

[60] BM KI Honvédelmi Tanács iratai.

[61] Uo.

A Honvédelmi Tanács a karhatalmi szolgálat megszervezését, a belső rend fenntartását – a rendőrség és a belső karhatalom erőinek felhasználásával – elsősorban a Belügyminiszter kötelességévé tették.

A határozat szerint ha „a belső rend fenntartására kirendelt rendőrség és a Belügyminisztérium egyéb erői kevésnek bizonyulnak, akkor erre a feladatra a Magyar Néphadsereg karhatalmi szolgálatra kijelölt csapatait és intézeteit is igénybe kell venni".[62]

A Határozatnak a karhatalmi szolgálat megszervezésével foglalkozó része szerint a határőrcsapatok „különleges esetben" – a Magyar Néphadsereg „A" típusú, határvédelemre kijelölt csapataival együtt – az „országhatár fokozott őrzését biztosító feladatokat" hajtanak végre.

A karhatalmi riadó elrendelése esetén – a Határozat szerint – a rendőrség szervei „biztosítják a belső rend fenntartását, őrzik az állami intézményeket, a helyi tanács- és pártszervek épületeit, a külföldi államok követségeit, a történelmi emlékműveket, a külön utasítás szerint kijelölt lakásokat, a vasúti és közlekedési hidakat, viaduktokat, vasúti felüljárókat, vasútállomásokat, polgári repülőtereket, ipari vállalatokat, állami raktárakat stb. – az egyes objektumok őrzésére kiadott terv szerint.

A Belső Karhatalom csapatai biztosítják a kormányszervek épületeit, a nagyobb jelentőségű ipari vállalatokat, erőműveket, állami raktárakat, védelmi jellegű objektumokat, fontosabb hidakat, hírközpontokat – ezenkívül tartalékokat és manőverező csoportokat jelölnek ki.

A Néphadsereg csapatai megerősítik a lőszer-, üzemanyag-, haditechnikaianyag-raktárak, a törzsek, laktanyák és egyéb katonai objektumok őrségeit, manőverező csoportokat és ügyeletes alegységeket jelölnek és rendelnek ki a rend helyreállítására az egyes körletekben, külön parancs szerint végrehajtják az országhatár védelmével és őrzésével kapcsolatos feladatokat.

Ha a Rendőrség és a Belső Karhatalom erői a biztosításukra kijelölt állami vagy helyi jelentőségű objektumokat az ellenséges bandák szervezett támadásaival szemben nem képesek megvédeni, a Néphadsereg csapataitól kell a rendőr-, illetve belső karhatalmi őrségeket megerősíteni, illetve a szükséges segítséget a támadás elhárítására megadni."[63]

A Riadó elrendelésekor a Belügyminisztérium szervei – a terv szerint – megerősítik az őrségeket, intézkedéseket tesznek a rend helyreállítására, a katonai csapatok pedig harckészültségbe lépnek, megerősítik a katonai anyagraktárak, haditechnikai és egyéb katonai objektumok őrzését és védelmét ellátó őrszolgálatot. A katonai helyőrségi körzetek parancsnokai intézkednek a csapatok előkészítésére és a karhatalmi intézkedések végrehajtására.

A karhatalmi riadó lehet általános, az egész országra kiterjedő vagy részleges, csak egyes körzetekre elrendelt.

[62] Uo.
[63] Uo.

A karhatalmi riadót az ország összes fegyveres erői részére a Honvédelmi Tanács, a Rendőrség és Belső Karhatalom részére a Belügyminiszter, távollétében a Belügyminiszter első helyettese, a Magyar Néphadsereg csapatai részére a Honvédelmi Miniszter, távolléte esetén a Vezérkar Főnöke rendelhette el.

A Határőrség erőinek karhatalmi célú alkalmazását a Határozat egyes részei tiltják, más részei erre lehetőséget adnak. A Honvédelmi Tanács különleges esetekben a Határőrség változatlan feladataként az országhatár védelmét határozta meg, ugyanakkor, ha erre szükség van, a határőrerők karhatalmi alkalmazását nem köti a Honvédelmi Tanács külön engedélyéhez.

Az a megfogalmazás, mely szerint, ha „a belső rend fenntartására kirendelt Rendőrség és a Belügyminisztérium egyéb erői kevésnek bizonyulnak, akkor erre a feladatra a Magyar Néphadsereg karhatalmi szolgálatra kijelölt csapatait és intézeteit is igénybe kell venni"[64] – közvetve lehetőséget ad a Határőrségnek mint a Belügyminisztérium „egyéb" fegyveres testületének az alkalmazására is.

A Határőrizeti Utasítás egyes részeiben megfogalmazott feladatok jellegüket tekintve karhatalmi feladatoknak minősülnek. Ilyen például a „határövezeten belül ellenforradalmi elemekkel, diverzánsokkal és kémekkel folytatott harc" vagy a határmenti rend betartása keretében a helyi hatóságok segítése, illetve „a határövezetben lévő ellenséges elemek felderítésének, tevékenységüknek – a BM helyi szerveivel együttes – felszámolásának kötelezettsége" .[65]

A katonailag fontos objektumok – ezek közé sorolhatók a határőrség laktanyái, őrsei, raktárai is – különleges esetekben történő őrzése és védelme a Honvédelmi Tanács Határozata szerint karhatalmi feladatnak minősül.

A határőrség karhatalmi célú alkalmazásának szándékára utal továbbá az is, hogy a határőralakulatok az ilyen jellegű feladatok ellátásához biztosított, úgynevezett karhatalmi lőszerrel rendelkeztek.

A karhatalmi alkalmazás kérdésénél maradva szólni kell a Belügyminiszter első helyettesének, Gábri Mihálynak 1956. május 29-én kiadott 14. számú utasításáról,[66] mely szerint a BM Határőrség és a Belső Karhatalom csapatai, alegységei között 1956. június 15-ig az együttműködést meg kellett szervezni. A két szervezet együttműködése – az utasítás szerint – a határsértők kutatására, razziára, a Belső Karhatalom őrségi zászlóaljai által őrzött objektumok megtámadása esetén a támadás elhárítására irányuló segítségnyújtásra terjedt ki.

A másik fél által kért erőt azonnal rendelkezésre kellett bocsátani az alábbiak szerint:

Karhatalmi zászlóaljnál: (2. karhatalmi zászlóalj – Szombathely, Belső Karhatalom Tiszthelyettes Iskola – Szeged, 3. karhatalmi zászlóalj – Debrecen)

[64] Uo.

[65] BM Határőrizeti Utasítás, Határőrség Központi Irattára

[66] BM KI – BM parancsgyűjtemény 41. doboz

– szakaszerőben az együttműködő határőrkerület parancsnoka közvetlen igénylése alapján,

– ennél nagyobb erőt a Belső Karhatalom Parancsnoka engedélyével.

Őrségi zászlóaljnál és határőrkerületnél:

– „Indokolt esetekben az együttműködő határőrkerület, illetve a Belső Karhatalom őrségizászlóalj-parancsnokok igénylései alapján, annyi erőt, amennyit a lehetőségek megengednek annak figyelembevételével, hogy az objektum- vagy határőrzési szolgálat rovására nem mehet...."

– A rendelkezésre bocsátott erő a kérő alárendeltségébe kerül, és az együttműködő alegységet szervezetszerű kötelékben kell alkalmazni.

A belügyminiszter-helyettes utasítása a határőrség erőinek karhatalmi alkalmazására lehetőséget ad. A határ őrizetétől elvonható erők mértékének megállapítását tágan értelmezi, amikor határt „az objektum- vagy határőrzési szolgálat rovására nem mehet"-nél húzza meg.

Miután a Honvédelmi Tanács vonatkozó határozata a tűzmegnyitás rendjét külön nem szabályozta, így – véleményem szerint – a tűz megnyitására engedélyt a karhatalmi riadó elrendelésére jogosult szervezet vezetője adhatott. Jelentheti ez azt is, hogy külön szabályozás hiányában a magyar erőszakszervezetek fegyvert a szabályzataikban előírtak szerint használhattak, illetve voltak kötelesek használni.

A Honvédelmi Tanács fentiekben részben ismertetett 1954-es határozatának megfelelően elkészített budapesti és országos (vidéki) karhatalmi tervekben[67] – amely terveket 1956. október 23-a előtt utoljára 1956 elején pontosítottak – a karhatalmi feladatokat rendeltetés szerint ellátó – Belső Karhatalom csapatait és a Rendőrség erőit –, valamint rendkívüli esetben ezen feladatok végrehajtására kijelölt erőket – pl. a Magyar Néphadsereg alakulatait – „békében", illetve „rendkívüli esetben" az alábbiak szerint tervezték alkalmazni:

A budapesti karhatalmi terv szerint a fővárost 5 karhatalmi körzetre osztották, mely körzetekben a nem tervezhető feladatok végrehajtására az alábbi megoszlásban tartalék századokat szerveztek:

I. körzetbe: a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia 2, a Kossuth Tüzér Tiszti Iskola 2 tartalék századot biztosított.

II. körzetbe: a Gábor Áron Tüzértechnikai Tiszti Iskola és a Petőfi Politikai Tiszti Iskola 2–2 századot biztosított.

III. körzetbe: a Ságvári Hadtáp Tiszti Iskola 2 tartalék századot biztosított.

IV. körzetbe: a Sztálin Politikai Akadémia 3 tartalék századot biztosított.

V. körzetbe: a Zalka Híradó Tiszti Iskola és a Vasvári Repülő Tiszti Iskola 2–2 tartalék századot biztosított.

[67] HL MNVK Hadműveleti Csoportfőnökség iratai 1967/260. doboz. Ezeket terveket 1998-ban kutatásai során Zsitnyányi Ildikó találta meg. Erről a tervről lásd még ZSITNYÁNYI 824–850. o.

3. táblázat. Karhatalmi alkalmazásra tervezett magyar erők összetétele és megoszlása

Karhatalmi körzetek	Állandó őrségek létszáma (fő)			Őrségek megerősítésére tervezve (fő)			Manőverező erőként tervezve (fő)			Karhatalmi alkalmazásra tervezve összesen(fő)		
	Rendőr	Belső Kar-hatalom	Katona	Rendőr	Belső Kar-hatalom	Katona	Rendőr	Belső Kar-hatalom	Katona	Rendőr	Belső Kar-hatalom	Katona
Budapest karhatalmi körzet	555	482	496	4155	486	5235	235	600	1394	4945	1568*	7125
3. hadtest karhatalmi körzet	233	264	909	172	–	639	–	100	1060	405	364	2608
6. hadtest karhatalmi körzet	226	481	631	223	29	445	–	–	1080	449	510	2156
8. lövészhadosztály karhatalmi körzet**	138	44	252	64	–	183	–	–	150	202	44	585
37. pontonos és hidászdandár karhatalmi körzet***	4	–	33	–	–	9	–	–	120	4	–	162
4. gépesített hadosztály karhatalmi körzet****	260	535	352	200	11	136	–	–	200	460	546	688
Karhatalmi alkalmazásra tervezve összesen	*1416*	*1806*	*2673*	*4814*	*526*	*6647*	*235*	*700*	*4004*	*6465*	*3032**	*13324*

* A létszámban 160 fő kormányőr is szerepel.

** A 8. lövészhadosztály 1956 őszén a Honvédelmi Minisztérium alárendeltségébe került.

*** A 37. pontonos és hídászdandár is a Honvédelmi Minisztérium alárendeltségébe került.

**** A 4. gépesített hadosztály felszámolása 1956 szeptemberében megkezdődött, az ugyancsak felszámolás alatt lévő 12. lövészhadosztály adatai a 3. hadtest adataival összevontan szerepelnek.

4. táblázat. Budapesten karhatalmi feladatra kijelölt katonai tanintézetekre vonatkozó adatok

Karhatalmi feladatra kijelölt tanintézetek	Az őrzött objektumok száma	Objektumőrzésre kijelölt állomány				Tartalék alegységek		Összesen felhasználásra tervezett	A központi tervben felhasználásra tervezett	
		Tiszt	Hallgató	Sor-állomány	Összesen	Századok száma	Együttes létszáma	Létszám	Objektumok száma	Létszám
Zrínyi Miklós Katonai Akadémia	23	42	217	23	282	2	164	446	24	423
Kossuth Tüzér Tiszti Iskola	29	76	408	0	484	2	164	648	30	638
Gábor Áron Tüzértech. Tiszti Iskola	6	13	76	0	89	2	164	253	6	243
Sztálin Politikai Akadémia	16	27	189	0	216	3	246	462	16	448
Petőfi Politikai Tiszti Iskola	13	20	155	23	198	2	164	362	13	362
Ságvári Hadtáp Tiszti Iskola	10	29	179	29	237	2	164	401	10	393
Zalka Híradó Tiszti Iskola	14	22	131	35	188	2	164	352	14	352
Vasvári Repülő Tiszti Iskola	10	32	0	170	202	2	164	366	10	367
Összesen	*121*	*261*	*1355*	*280*	*1896*	*17*	*1394*	*3290*	*123*	*3226*

Így a manőverező erők megoszlása a következő:

Honvédség 17 tartalék században mindösszesen:	1394 fő (62%)
Belső Karhatalom külön terv szerint:	600 fő (27%)
Rendőrség:	235 fő (11%)

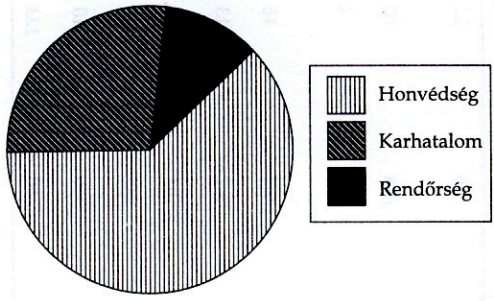

7. ábra. A manőverező erők százalékos megoszlása

A Honvédelmi Misztérium alárendeltségébe tartozó erők a fővárosban állandó jelleggel – a terv szerint – 41 honvédségi objektumot őriztek. Rendkívüli esetben a fentieken túl további 73 objektum őrzését biztosította, illetve a rendőrség által „békében" őrzött objektumok közül 15 őrségét erősítette meg. A honvédségi erővel őrzött, illetve katonai erővel megerősített objektumok együttes száma: 128, amelyekből végrehajtás esetén egyéb – nem katonai tanintézetekhez tartozó – honvédségi erő mindössze 7 objektumot biztosított volna. Terv szerint a Budapesten „R" esetén megerősítésre, illetve őrzésre kijelölt objektumok együttes száma: 246.

Zsitnyányi Ildikó számításai szerint a hadseregből karhatalmi feladatokat rendeltetés szerint ellátó, illetve rendkívüli esetben ezen feladatok végrehajtásába bevont kormányerők tervezett megoszlása a következők szerint alakult:

„– katonai objektumok őrzése és megerősítésre: ~ 46%;

– ipari üzemek védelmére: ~ 25%;

– pályaudvarok, hidak, alagutak, felüljárók megerősítése: ~ 16%; (az állandó őrséget ezeken a helyeken a rendőrség adta)

– közlekedési és távközlési üzemek megerősítése: ~ 7%;

– kormány- és pártépületek (a BM-erők megerősítéseként): ~ 6%. (Az ilyen jellegű objektumok állandó őrzésére a hadsereget egyáltalán nem alkalmazták.)

A fenti adatok alapján is megállapítható – írja a szerző –, hogy a hadsereg alapvető feladata saját objektumainak védelme volt, de a pártvezetés csak végszükség esetén kívánt – az egyes pártvezetők szerint megbízhatatlan – hadseregre támaszkodni. Ezt az álláspontot erősíthette az a tény, hogy éppen az akadémiákon és a tiszti iskolákon – vagyis akikre a riadó[terv] épült– fogalmazódtak meg már a forradalom kitörése előtt bizonyos reformkövete-

lések, amely követeléseknek az állomány október 23-án nyilvánosan is hangot adott."[68]

Mint látható, rendkívüli esetben a Magyar Néphadsereg állományából karhatalmi feladatok végrehajtására jelentős erőket terveztek be. Ezen erők meghatározó részét Budapesten – a terv és a *4. táblázat* szerint – a katonai tanintézetek adták.

A fentiekkel összefüggésben Zsitnyányi Ildikó helyesen állapította meg, hogy „a riadótervvel és a karhatalmi feladatok ellátásával jelentős problémák voltak mind a fővárosban, mind az ország többi részén. Budapesten a karhatalmi szolgálat a katonai akadémiák és a fegyvernemi tiszti iskolák erejére épült, de személyi állományuk együtt-tartásának problémája már a kezdeti időkben felmerült. Ezért javaslat készült egy budapesti hadosztály felállítására, de a felsőbb fórumok azt nem fogadták el. A gyakori átszervezések következtében jelentősen csökkent a fővárosi karhatalmi erők létszáma, így a »Vezérkar terve az volt, az alaposan lecsökkent erőknek megfelelően, adott esetben csupán a legfontosabb objektumokat erősíti meg, és erős karhatalmi mozgó tartalékokat képez. Erre a feladatra elsősorban a Budapest körzetében elhelyezett gépesített és páncélos erőket vette számításba«, így az október 23-án este felrendelt 7. gépesített hadosztály alakulatait... az 1956. évi átszervezések során 2610 fővel kívánták megerősíteni..."[69]

[68] ZSITNYÁNYI 830. o.

[69] ZSITNYÁNYI 829. o. A szerző által hivatkozott források: HL 56-os gyűjtemény 1. ő. e. 006 f. A hadműveleti csoportfőnökség jelentése, Uo. 007 f., HL 1967/T. 237. cs. 151. f.

A FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC KIROBBANÁSÁNAK KÖRÜLMÉNYEI, AZ OKTÓBER 23-TÓL 28-IG TARTÓ IDŐSZAK HADTÖRTÉNELMI VONATKOZÁSÚ ESEMÉNYEI

A FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC
KIKÖBBENÁSÁNAK KÖRÜLMÉNYEI,
AZ OKTÓBER 23-TÓL 28-IG TARTÓ IDŐSZAK
HADTÖRTÉNELMI VONATKOZÁSÚ
ESEMÉNYEI

A FEGYVERES HARC MEGKEZDÉSÉNEK KÖRÜLMÉNYEI, A SZOVJET CSAPATOK BEVETÉSE

Szegedről indult útjára a kezdeményezés, hogy az 1848-as márciusi ifjúság példáját követve megfogalmazzák: „Mit kíván a magyar nemzet?" Október 16-án a szegedi diákok elhatározták, hogy kiválnak a kommunista párt ifjúsági szervezetéből, a DISZ-ből, és újjáalakítják a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szervezetét. Október 20-án itt fogalmazódott meg az a tízpontos program, amely többé-kevésbé azonos volt a budapesti egyetemeken két nappal később megfogalmazott pontokkal. Október 22-én este a Műszaki Egyetem nagygyűlésén született meg többórás vita eredményeként a műegyetemisták 16 pontja, és elhatározták azt is, hogy másnap, október 23-án a fővárosban csendes tüntetést tartanak.

Az egyetemi ifjúság a válságos helyzet megoldása érdekében többek között szükségesnek látta a Magyar Dolgozók Pártja kongresszusának azonnali összehívását, a párt vezető testületeinek újjáválasztását, Nagy Imre vezetésével új kormány alakítását, több párt részvételével megtartott általános és titkos választásokon alapuló nemzetgyűlési képviselői választást, az ipari munkásság munkanormájának a rendezését a létminimum megállapítása alapján és a munkásautonómia bevezetését az üzemekben, a beszolgáltatási rendszer felülvizsgálatát, az egyénileg gazdálkodó parasztság támogatását, az igazságtalanul elítélt politikai foglyok részére a teljes amnesztiát, a hátrányba kerültek rehabilitálását, Rákosi Mátyás szerepének kivizsgálását, a Szovjetunióban igazságtalanul elítélt és ott tartott magyarok hazahozatalát, a teljes vélemény- és sajtószabadság megvalósítását, a zsarnokság és az önkény jelképe, a Sztálin-szobor azonnali eltávolítását.

Külpolitikai téren a legfontosabb követelések közé tartozott a szovjet–magyar kereskedelmi szerződések felülvizsgálata az egyenjogúság alapján és a békeszerződés értelmében az összes szovjet csapatok Magyarországról való kivonása. Új nemzeti jellegű címer és egyenruha bevezetését követelték.

A belügyminiszter betiltotta a felvonulást, és azzal fenyegetőzött, hogy ha kell, a tüntetést a fegyveres erők alkalmazásával fogja megakadályozni. A párt és a kormány vezetői a tűzzel játszottak. Marosán György és Révai József a Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottsága ülésén nyíltan kimondták: „Ha

kell, lövetni fogunk!"[70] Mások nem látták ilyen súlyosnak a helyzetet, és politikai megoldást, elsősorban Nagy Imre visszavételét javasolták.[71] „A tüntetést a pártellenzék vezetői sem fogadták osztatlan lelkesedéssel. Provokációtól tartottak. Attól, hogy Gerő Ernő majd az ő nyakukba varrja a felelősséget, s esetleg letartóztatják őket. Éppen ezért a hozzájuk forduló ifjúsági vezetőket »a fegyelem és a rend megőrzésére« szólították fel."[72]

Az Írószövetség, a Petőfi Kör[73] és a diákok több delegációt küldtek a Központi Vezetőség székházába, hogy követeljék a betiltás visszavonását. Ennek ellenére 14 óra előtt pár perccel a Rádióban beolvasták a Belügyminisztérium közleményét, amely „új rendelkezésig" minden nyilvános felvonulást betiltott, de a felső vezetés határozatlanságát jól érzékelteti, hogy 25 perc múlva ezt a tilalmat visszavonták.

A diákok egyébként sem sokat törődtek a belügyminiszter tilalmával, sőt a tilalom mozgósító erővé vált. A tüntetés a Petőfi-szobortól indult, majd a menet a Margit hídon át jutott el a Bem-szoborig. A műegyetemisták zárt sorokban, néma menetben a Duna-parton vonultak a Bem térre, ahonnan később a Kossuth térre vonuló, egyre radikálisabb követeléseket skandáló tüntetők egy része a Dózsa György útra indult, hogy ledöntse a Sztálin-szobrot, a másik része pedig a Rádió épületéhez ment, hogy beolvassa a tizenhat pontból álló követeléseit. A tüntetés átszakította a félelem gátjait. A reformista jelszavak is mind élesebbé váltak. „Rákosit a Dunába, Nagy Imrét a kormányba!" „Aki magyar, velünk tart!" „Ruszkik haza!" – skandálta a Parlament előtt a már kétszázezer főre duzzadt tömeg. Ezrek gyülekeztek Budapest más pontjain is.

20 órakor Gerő Ernő – az MDP Központi Vezetőségének titkára – a Kossuth Rádióban elhangzó beszédében az események jellegét értékelve az alábbi fő megállapításokat tette: „Pártszervezeteink fegyelmezetten, teljes egységben lépjenek fel minden rendbontási kísérlettel, nacionalista kútmérgezéssel, provokációval szemben. Munkás elvtársak! Dolgozók! Nyíltan meg kell mondani: most arról van szó, szocialista demokráciát akarunk-e vagy burzsoá demokráciát? Arról van szó, a szocializmust akarjuk-e építeni országunkban, avagy rést ütni a szocializmus épületén s majd kaput nyitni a kapitalizmusnak? Arról van szó: megengeditek-e a munkásosztály hatalmának, a munkás-paraszt szövetségnek aláaknázását, vagy pedig öntudatosan, fegyelmezetten, teljes egységben egész dolgozó népünkkel együtt síkraszálltok a munkáshatalom, a szocializmus vívmányai védelmében ?"[74]

[70] LITVÁN 38. o.

[71] SZAKOLCZAI 2001, 25. o.

[72] LITVÁN 42. o.

[73] A Petőfi Kör eredetileg Bessenyei Kör néven alakult meg 1954-ben. 1955/56 fordulóján hozzáfogtak egy valódi értelmiségi vitakör kialakításának. Petőfi neve forradalmasító és jelképes erővé vált a sztálinista pártdiktatúra elleni küzdelemben. A Kör rendezte szakmai vitákon együtt keresték a társadalmi válságból kivezető utat, és egy szélesebb összefogás lehetőségét. Lásd erről: A Petőfi Kör vitái BÁCSKAI és mtsai.

[74] A forradalom hangja... 23–26. o.

A Gerő-féle értékelés keltette negatív hatások és érzelmek ellensúlyozására – a pártvezetőség kérésére – a Parlamentnél beszédet tartó Nagy Imre sem volt képes. A tömegek által a vezetésbe visszakövetelt Nagy Imre a szocialista demokráciáért tüntető magyar ifjúságot a rend, a fegyelem megerősítésére szólította fel. Kijelentette, hogy az ifjúság jogos követelései meghallgatásra találnak, a kormány és a párt vezetése nem késlekedik a további reformokkal. Kihangsúlyozta, hogy minden problémát a párton belül kell megoldani, majd fegyelmezett távozásra szólította fel a tömeget.[75]

Az események gyorsan követték egymást. Nagy Imre beszédével közel egy időben a tüntetők ledöntötték a Sztálin-szobrot, a Rádió épületét védő – elsősorban államvédelmi erők – az akkor még fegyvertelen tüntetőkre tüzet nyitottak, illetve Gerő Ernő és Hruscsov egyeztetését követően a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok fő erői megindultak Budapest felé.

A magyar és szovjet politikai vezetés helyzetértékelése – Döntés a szovjet csapatok bevetéséről[76]

A Magyarországon állomásozó szovjet csapatok karhatalmi célú alkalmazására 1956 nyarán készült – „Volna" („Hullám") fedőnevű – terv tartalma egyértelműen bizonyítja, hogy a szovjet legfelső politikai vezetés egy Magyarországon kibontakozó politikai válság kezelésében az erő korlátlan alkalmazására helyezte a hangsúlyt. A magyar politikai vezetők egy része is tudott arról, hogy ha szükségesnek látják, a Magyarországon lévő szovjet haderő karhatalmi célú alkalmazása lehetséges. Gerő Ernőnek, a párt főtitkárának, illetve Hegedüs Andrásnak, a minisztertanács elnökének azt is tudnia kellett, hogy ezek a csapatok karhatalmi feladatok végrehajtására a magyar hadsereg és a belső karhatalom hasonló tartalmú feladataihoz igazodó részletes tervekkel rendelkeznek.

A közelmúltban publikált – a fentiekben már részben idézett – dokumentumok egyértelműen bizonyítják, hogy nem állják meg a helyüket azok a megállapítások, melyek szerint a Lengyelországban és Magyarországon 1956-ban bekövetkező események a szovjet pártvezetés belső hatalmi harcának a „termékei", amelyek – úgymond – kiprovokálásával a sztálini visszarendeződés hívei, „a keményvonalasok"[77] – bebizonyítva a XX. kongresszuson elfogadott irányvonal helytelenségét – ismét magukhoz akarták ragadni a hatalmat.

A szovjet vezetés a lengyel és később a magyar kérdés megoldására nem rendelkezett kész recepttel, a döntések az Elnökségen belül folyó viták során formálódtak, de a Magyarországgal kapcsolatos konkrét lépéseket alap-

[75] 1956 kézikönyve ... 77–78. o.

[76] Ugyanerről a témáról lásd: HORVÁTH 101–122. o., HORVÁTH 2001b, 65–88. o., GYÖRKEI–HORVÁTH 2001.

[77] RAINER M. JÁNOS „Kísérlet a feljegyzések értelmezésére" címmel megírt tanulmányában a keményvonalasok közé elsősorban Molotovot, Kaganovicsot és Szuszlovot sorolta. Döntés a Kremlben ... 122. o.

vetően befolyásolta a szocialista országok vezetőinek – kiemelten a kínai és jugoszláv állami és pártvezetés – véleménye.

A szovjet csapatok október 23-i, első bevetésével kapcsolatos politikai és katonai döntések megszületésének körülményei – a jelenleg rendelkezésre álló források alapján – az alábbiak szerint rekonstruálhatóak:

Az SZKP KB Elnökségét október 23-án moszkvai idő szerint kb. 23, magyar idő szerint 21 órakor Zsukov – az ülésén készített feljegyzések[78] szerint – arról tájékoztatta, hogy Budapesten a „százezres" tüntetés résztvevői „felgyújtották a Rádiót", Debrecenben „elfoglalták a megyei pártbizottság és a BM megyei főosztály épületét".[79] Az elnökségi tagok többsége mindezt elegendőnek tartotta ahhoz, hogy támogassa Hruscsov javaslatát: „a csapatoknak be kell vonulniuk Budapestre".[80] A magyar viszonyokat legjobban ismerő Mikojan volt az egyetlen, aki a lengyel „megoldás" magyarországi alkalmazását tartotta egyedül célravezetőnek. Véleménye szerint Nagy Imre segítsége nélkül nem lehet úrrá lenni a Magyarországon kialakult „mozgalmon. ...így nekünk is olcsóbb. Kételyei vannak a csapatok bevonulásával kapcsolatban. Mit veszthetünk? Végezzék el a rendcsinálást a magyarok. Ha bevonulnak csapataink, elrontjuk magunknak a dolgot. Próbálkozzanak politikai lépésekkel és csak azután vonultassuk be csapatainkat"[81] – fogalmazta meg érveit és javaslatait Mikojan. Mikojan javaslataival Hruscsov csak annyiban értett egyet, hogy a helyzet rendezése érdekében Nagy Imrét be kell vonni a politikai tevékenységbe.[82]

Hruscsov döntése – „egyelőre ne tegyük meg [Nagy Imrét] elnökké"[83] – eklatáns példája annak, hogy a szovjet vezetés miként intézte a „szocialista tábor" országaiban a káderügyeket. Mikojannal vitatkozva az elnökség tagjai közül többen jelezték: a magyar helyzet a lengyeltől alapjaiban tér el, Magyarországon „a kormány megdöntése folyik",[84] ezért a csapatoknak „be kell vonulni".[85]

„Az országban ki kell hirdetni a hadiállapotot, kijárási tilalmat kell bevezetni" – javasolta Zsukov. A szovjet vezetés javaslatai és döntései megvalósítása érdekében – Hruscsov és Kiricsenko javaslatára – az Elnökség tagjai közül Mikojant és Szuszlovot, a szovjet fegyveres erők vezérkari főnökének első helyettesét, Malinyin hadseregtábornokot és a KGB elnökét, Szerovot Magyarországra küldte.[86]

[78] A szovjet pártelnökség üléseiről szabályos jegyzőkönyvek nem készültek, de Vlagyimir Nyikiforovics Malin, a KB osztályvezetője feljegyzéseket készített az ott elhangzottakról. Döntés a Kremlben...

[79] Döntés a Kremlben... 26. o.

[80] Uo.

[81] Uo.

[82] Uo.

[83] Döntés a Kremlben.... 27. o.

[84] Az ülésen Kaganovics képviselte ezt az álláspontot. Döntés a Kremlben... 26. o.

[85] Ezzel a javaslattal Hruscsovon kívül Bulganyin, Molotov, Kaganovics, Pervuhin, Zsukov, Szuszlov, Szaburov, Sepilov, Kiricsenko is egyetértett. Döntés a Kremlben... 26–27. o.

[86] Döntés a Kremlben... 27. o.

A végső döntést megelőzően Hruscsov berendelte a Kremlbe az akkor Moszkvában lévő Rákosi Mátyást is, aki az október 23-án este történtekről többek között a következőket írta: „Este fél tíz felé – [magyar idő szerint fél nyolc – H. M.] – felhívtak telefonon a CK-ból, s közölték velem, hogy autót küldenek értem, mert azonnal be kell mennem hozzájuk. ... Egy óra múlva a prezídium ülésén voltam, ahol Hruscsov e. röviden közölte velem, hogy Budapesten nagy tömegek tüntetnek a párt és a kormány ellen, s nem egészen világos jelentések szerint a belügyi karhatalom egy zászlóalja és egy honvédezred átállott a tüntetőkhöz, vagy megtagadta az engedelmességet. Miközben Hruscsov e. ezeket elmondotta, tekintetem végigfutott az elnökség tagjainak az arcán, s láttam, hogy valamennyien nagyon gondterhesek és nyugtalanok. Mikor Hruscsov e. befejezte az információját, felvetette a kérdést, hogy szerintem mi a teendő. Azonnal megkérdezte, hogy az én megítélésem szerint szükség van-e a szovjet csapatok közbelépésére. Én erre már az információ alatt gondoltam s a legcsekélyebb habozás nélkül azonnal kijelentettem, hogy erre szükség van, mégpedig haladéktalanul. Az én véleményem az volt, ... afelől nem volt kétségem, hogy ellenforradalmi megmozdulásról van szó, amelyet elvtársaink szovjet segítség nélkül nem tudnak elfojtani... Felmerült ezzel kapcsolatban az a kérdés, hogy a szovjet csapatok beavatkozásához feltétlenül szükséges, hogy a magyar kormány ezt kérje. Az én véleményem az volt, hogy a kormány ezt kérni fogja, de az elvtársak jelentékeny része erről nem volt meggyőződve. Emlékszem Kaganovics mérgelődve mondotta: ha nem kérik a segítségünket, akkor utolsó rongyok..." [87]

Hruscsov az október 23-i bevonulás előzményeiről az NDK, Csehszlovákia és Bulgária kommunista pártjai vezetői részére október 24-én Moszkvában tartott értekezleten – az azon részt vevő Jan Svoboda feljegyzései[88] szerint – azt állította, hogy amikor október 23-án felhívta Gerőt telefonon, hogy az október 24-i – a lengyelországi eseményekkel kapcsolatos tanácskozásra – meghívja, Gerő közölte vele, hogy „Budapesten súlyos a helyzet, s ezért inkább nem menne Moszkvába".[89] A telefonbeszélgetést követően Zsukov Hruscsovnak jelentette, hogy „Gerő felkérte a budapesti szovjet nagykövetség katonai attaséját, a szovjet csapatok avatkozzanak be az egyre nagyobb, eddig soha nem tapasztalt méreteket öltő tüntetés – ekkor még csak tüntetésről volt szó, a fegyveres harc nem kezdődött el – felszámolására".[90]

Hruscsov állítása szerint ekkor az SZKP KB Elnöksége még nem adott engedélyt a beavatkozásra, mivel az erre vonatkozó kérést sem Gerő, sem más „vezető magyar funkcionáriusok" hivatalosan nem terjesztették elő. Később a budapesti szovjet nagykövet, Andropov telefonált, és hivatkozva arra, hogy Budapesten „a helyzet rendkívül veszélyes",[91] a szovjet egységek be-

[87] RÁKOSI 1032–1033. o.
[88] HAJDÚ 153–156. o.
[89] HAJDÚ 153. o.
[90] Uo.
[91] Uo.

avatkozását kérte. Az SZKP KB Elnöksége ekkor bízta meg Hruscsovot, hogy telefonon beszélje meg a bevonulás kérdését Gerő Ernővel.

„Ez meg is történt. Hruscsov elvtárs közölte Gerő elvtárssal, hogy teljesítik a kérésüket, amennyiben a Magyar Népköztársaság kormánya ezt írásba foglalja. Gerő azt válaszolta, hogy nincs módjában összehívni a kormányt. Hruscsov elvtárs ekkor azt ajánlotta, hogy a kérést terjessze elő Hegedüs elvtárs, mint a minisztertanács elnöke"[92] – olvasható a Moszkvában tartott értekezlet jegyzőkönyvében.

Nagy Imre emlékezete szerint[93] Hruscsov Gerő Ernőt az SZKP Elnökségének a szovjet csapatok bevetésére vonatkozó döntéséről akkor tájékoztatta, amikor ő a Kossuth térről az Akadémia utcába – a Pártközpont épületébe – érkezett.

„Gerő Ernő közvetlen vonalon az SZKP Elnökségével beszélt és tájékoztatta őket a helyzetről. A beszélgetésből ítélve az volt a véleményem – olvasható Nagy Imre 1957. június 14-én felvett kihallgatási jegyzőkönyvében –, hogy ez már nem az első tájékoztatás. A tájékoztató után egy olyan megállapodás született, hogy a Magyarországon tartózkodó szovjet csapatok segítséget nyújtanak a rend helyreállításában, sőt a Gerő Ernő és a szovjet vezetés között folyt telefonbeszélgetésből az volt a meggyőződésem, hogy ebben a kérdésben is korábban tárgyaltak és segítséget ígértek. Miután a telefonbeszélgetés befejeződött [Gerő] közölte, hogy a szovjet csapatok parancsot kaptak, hogy Budapest felé vonuljanak. A jelenlévők Gerő Ernőnek ezt a közlését szó nélkül tudomásul vették."[94]

Nagy Imre – mint azt az idézett sorok is mutatják – a Pártközpontban ekkor történteket kívülállóként élte meg. Az Akadémia utcában október 23-án az esti órákban kialakult – ahogy ezt Rainer M. János jellemezte – „ma már egészében visszaidézhetetlen"[95] szituációról, a szovjet csapatok „bevonásával" kapcsolatos döntés megszületésének körülményeiről Nagy Imre az 1958. június 9-én a tárgyaláson a következőket mondta:

[92] Uo.

[93] RAINER M. 1992a, 125. o.

94 Uo. Szücs Miklós – 1956-ban Hadműveleti Csoportfőnök – emlékezete szerint – a Honvédelmi Minisztérium szovjet katonai főtanácsadója, Tyihonov október 23-án délután 5 óra körül Bata István vezérezredes, honvédelmi miniszter, Tóth Lajos vezérőrnagy, a vezérkar főnöke, Kovács István vezérőrnagy és Szücs Miklós ezredes jelenlétében Antonov hadseregtábornokot, a Varsói Szerződés vezérkari főnökét telefonon felhívta, és engedélyt kért a Különleges Hadtest Budapestre rendelésére. Szücs Miklós – a Malasenko (1956-ban ezredes, a Különleges Hadtest megbízott törzsfőnöke) által leírtaktól eltérően – azt állítja, hogy Antonov hadseregtábornok Tyihonovnak az engedélyt megadta. Tyihonov ezt követően – Szücs Miklós szerint – riadóztatta a Különleges hadtestet és a magyar tisztekkel közölte, hogy a hadtest az éjfél utáni órákban érkezik Budapestre. SZÜCS 60–62. o. Mint az Malasenko visszaemlékezéséből is kitűnik, Andropov sem várt a legfelsőbb jóváhagyásra, hanem közvetlenül intézkedett a Hadtest vezetése felé, amely az alárendeltségre hivatkozva a nagykövet utasításának a végrehajtását megtagadta. (Szovjet katonai intervenció 1956. A tanulmányokat írták: Gyórkei Jenő–Horváth Miklós, Alekszander Mihajlovics Kirov. Jevgenyij Ivanovics Malasenko visszaemlékezése 219–220. o.

[95] RAINER M. 1999, 249. o.

„Gerő szobájában a szovjet csapatok segítségül hívásáról szóló telefonbeszélgetés egy részénél jelen voltam. ...a szovjet csapatok bevonásával nem értettem egyet. Semmi jele nem volt annak, hogy én pozícióba kerülök. Gerő senkivel nem beszélte meg a dolgokat. Én eltávoztam, mint akire nem vonatkozik a kérdés."[96]

A szovjet csapatok első alegységei már akcióba léptek, amikor a Nagy Imre miniszterelnöki megbízatására vonatkozó politikai döntés megszületett. A szovjet beavatkozás kérésének, elfogadásának, tudomásulvételének alapvető okai közé a Magyar Néphadsereg alkalmazhatóságával, megbízhatóságával kapcsolatos – mint az hamarosan kiderült, nem minden alap nélküli – kételyek tartoztak. Ezeket a kételyeket erősítették a honvédség Budapesten állomásozó, valamint a fővárosba később felrendelt alakulatainak „bevetése" során szerzett első tapasztalatok, a rendőrség vezetőinek – és főleg a BM Budapesti Főosztálya vezetőjének, Kopácsi Sándor rendőr ezredesnek – a tüntetés betiltásával, illetve megakadályozásával kapcsolatos álláspontja is.

„Némileg más volt a helyzet a jórészt karhatalmi feladatokra tartott ÁVH-val: itt nem vetődött fel a megbízhatóság kérdése, hanem kimondva-kimondatlanul az a megfontolás játszott szerepet, hogy a gyűlölt és a tüntetésen élesen támadott »ávó« bevetése tovább mérgesítené a helyzetet. Ráadásul a Belső Karhatalom erői az objektumvédelmi feladatok mellett erőt demonstráló fellépésre már nem lehettek elegendőek.

Márpedig a magyar vezetők úgy vélték: nem vállalható annak kockázata, hogy a tüntetés végképp elfajuljon. Ennek megakadályozására pedig egy olyan, megfélemlítően nagy erőket felvonultató demonstratív fellépést láttak alkalmasnak, mint amely 1953 júniusában Kelet-Berlinben órák alatt megoldotta a válságot..." – írta tanulmányában[97] – a szovjet csapatok bevetésével kapcsolatos döntésről Ripp Zoltán, amit később az alábbiakkal egészített ki:

„Csak feltevés, hogy mindezt alaposan át is gondolták, vannak azonban feltűnő jelek. Az egyik az, hogy a szovjetellenesség tömeges és igazán pregnáns megnyilvánulása mennyire nem intette óvatosságra a pártvezetést a segítségkéréssel kapcsolatban. Mintha éppen azt akarták volna jelezni, hogy a szovjet politikai beavatkozás kísérletével szemben keményen ellenálló lengyel kommunistáktól eltérően itt a szovjet uralmat természetesnek veszik, ennek megfelelően a szovjet- és szocializmusellenességet differenciálatlanul azonosították.

Ugyancsak feltűnő jel, hogy Benke Valéria és a Rádióban az ostromlókkal szemben már jó ideje fegyveres harcot vívók sokáig hiába kérték a tűzparancs kiadását. Úgy látszott, ezt a parancsot sokkal veszélyesebbnek tekintették, mint a szovjet csapatok behívását, mintha arra tettek volna fel mindent, hogy a gyorsan megérkező [szovjet – H. M.] harckocsik véget vetnek az ostromnak, csak addig kell kitartani..."[98]

[96] MOL XX-5-h. Nagy Imre és társai pere. Bírósági iratok 352. o. Idézi RAINER M. János 1999, 249. o.

[97] RIPP 186. o.

[98] RIPP 187. o.

A fegyveres felkelés kirobbanásának okai és körülményei
– Az államvédelmi erők Debrecenben és Budapesten tüzet nyitottak

A tüntetők és az erőszakszervezetek közötti összetűzések során az első lövések nem a Rádió épületénél dördültek el. A rendőrség és a megyei államvédelmi szervek október 23-án délután először Debrecenben nyitottak tüzet a BM Megyei Főosztály épülete elé vonuló tüntető tömegre, melynek következtében a tüntetők közül hárman az életüket vesztették és sokan megsebesültek.

Ripp Zoltán fentiekben idézett értékelése egy ponton, a tűzparancs kiadásának időpontja tekintetében kiegészítésre szorul. A Debrecenben történtekről a Rádió környékén gyülekező tüntetők – az idő rövidsége miatt – nem tudtak, illetve nem is tudhattak. Ezzel ellentétben a debreceni fegyverhasználatról az információs csatornákon, illetve a fegyveres erők és testületek ügyeleti szervein keresztül a politikai vezetők nemcsak Moszkvában, hanem Budapesten is értesültek. A magyar politikai vezetés ettől a halálos áldozatokkal is járó erőszakos cselekménytől semmilyen formában nem határolta el magát, a fegyverhasználat – szabályzatokban rögzített – lehetőségét és kötelezettségét a Debrecenben történteket követően az erőszakszervezetek felé kiadott intézkedéseik során nem módosították. Ennek következtében a tüntetők ellen a Rádiónál, illetve később más helyeken bevetett fegyveres alegységek parancsnokai a tűzmegnyitás kérdésében az általános szabályoknak megfelelően szabadon dönthettek. Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül, hogy Kopácsi Sándor ezredes, a BM Budapesti Főosztálya vezetője a fegyvertelen tömegek elleni fegyverhasználatot a rendőröknek megtiltotta, illetve a Budapesten bevetett honvédségi erők alkalmazásának lehetőségét a lőszer kiosztásának tilalma is jelentősen korlátozta.

A Rádiónál október 23-án este történtek előzményeihez tartozik, hogy október 22-én este 21 és 22 óra között a Rádió őrségének parancsnoka a Belső Karhatalom alárendeltségébe tartozó 1. őrségi zászlóalj ügyeletes tisztjének jelentette, hogy az egyetemisták egy csoportja a Műszaki Egyetemről a követeléseiket tartalmazó pontok beolvasása céljából a Rádióhoz készül. Ekkor – tehát még éjfél előtt – Orbán Miklós áv. ezredes a Belső Karhatalom parancsnoka utasítására a Rádió őrségét egy szakasszal megerősítették. Amikor az egyetemisták értesültek arról, hogy a Rádiónál erős államvédelmi őrség van, a szándékukról ideiglenesen lemondtak.

Másnap, október 23-án, a tüntetés napján, délután 16 óra 40 perc után Orbán ezredes az őrségi zászlóaljból két századot – a másodikat a puskákon és a géppisztolyokon kívül golyószórókkal és több ezer lőszerrel felszerelve – vezényelt a Rádióhoz. Az épületegyüttest ezt követően a Belső Karhatalom őrségi zászlóalja állományából 260-280 fő és a karhatalmi zászlóaljtól kirendelt államvédelmi alegység védte. A Magyar Néphadsereg alakulataitól a Rádió őrségének megerősítésére először az őrzászlóalj 96 katonáját rendelték ki. Az alegység a hátsó bejáraton keresztül jutott be. A 20. híradóezredtől 20 óra 15 perckor 120-an érkeztek, de a tömegben elakadtak. Fél kilenckor a Petőfi Akadémiáról odairányított 150 tisztből csak 35-40 – pisztolyokkal felszerelt – tiszt ért célba.

A Rádió épületéhez vezényelt karhatalmi erők nagysága és összetétele mutatja, hogy a hatalom Debrecen után Budapesten is készen állt a megmozdulás erőszakos megakadályozására. A Belső Karhatalom őrségi és karhatalmi állományából kirendelt erők 19 óra 45 perc körül adták „le az első riasztólövéseket a Rádióépületből a tömeg felé. A tüzelés megnyitására a tömeg menekülni kezdett. Ezek a lövések csak riasztólövések voltak. Látható volt, ahogy a rádióépületen belül teljessé vált a fejetlenség. A tömeg a 16 pont beolvasását követelte a Rádióban, miközben az ÁVH megnyitotta a célzott tüzet a tömegre, melynek következményeként nemcsak a tömegben, hanem [az őrség megerősítésére kirendelt – H. M.] rendőrök között is számos sebesülés, sőt haláleset történt...."[99] – olvasható többek között a helyszínre érkező Östör rendőr százados jelentésében.

Megyeri Márton államvédelmi őrnagy – aki saját állítása szerint október 23-án a Stúdió karhatalmi őrségének parancsnoka volt[100] – később készült jelentésében az áll, hogy őt a Minisztertanácsnak és a Központi Vezetőségnek a Rádió megvédésére, egyben a tűz megnyitására vonatkozó döntéséről 20 óra 15 perckor értesítették.[101] A fegyverhasználat ténye, a visszaemlékezések és az e témakörben előkerült újabb források alapján nagy valószínűséggel állítható, hogy a hivatalos álláspontal ellentétben a politikai vezetésből valaki vagy valakik – a testület nevében, de feltehetően annak tudta nélkül – a tűz megnyitására nem éjfél után, hanem már este 8 óra körül parancsot adott vagy adtak.

Megyeri Márton volt államvédelmi tiszt – ugyanerre az időszakra vonatkozóan – azt is állította, hogy [8 óra után] Szigeti hadnagy 30 emberrel puskatussal megtisztította a Puskin utcát. Ekkor a Múzeum épületéből vagy az egyik házból egy lövést adtak le, és az egyik ávós katona meghalt. Újabb lövések, újabb katona és egy civil meghalt. A tömeg felkapta a civil halottat és „még vadabbul nyilvánult meg. Szigeti ezek után embereivel az épületbe visszament..."[102]

A Rádióhoz egy vegyvédelmi századdal kirendelt Zólomy László ezredes kb. 21 órakor a Szentkirályi utca és a Bródy Sándor utca sarkán azt tapasztalta, hogy államvédelmi katonák láncba fejlődve lövöldözve „tisztítják" meg a tüntetőktől a Bródy Sándor utcát. Az ezredes alegységével a Stúdió felé haladva tudta meg, hogy a tömegből már két ember meghalt.[103] A Me-

[99] HL 56-os gyűjtemény 7. ő. e. 362–363. o.

[100] A Rádió épületéhez kirendelt államvédelmi erők parancsnoka más források szerint Fehér József államvédelmi őrnagy volt, aki mint a BM Belső Karhatalom Parancsnokának helyettese önként jelentkezett a Rádió védelmére. Vannak adatok arra is, hogy a védelem megszervezéséért felelős parancsnok Zólomy László honvéd ezredes volt. Előfordulhatott az is – ahogy ez a Köztársaság téri pártház esetében is történt –, hogy a harcok alatt meghalt vagy meglincselt tisztet – ebben az esetben Fehér Józsefet – utólag az oda kirendelt alegység vagy alegységek parancsnokának tették meg.

[101] TH (továbbiakban TH) O-16797/2 307–308. o.

[102] TH V. 150 005/7. 330–335. o.

[103] TH V-150 005/4. 80. o.

gyeri Márton által leírtakat nem cáfolja, hogy az épületen kívül lévő Zólomy ezredes ekkor úgy tudta, hogy a kormány a fegyverhasználatot még nem engedélyezte. Az ezredes szerint a tüntetők a piliscsabai ezred megérkezéséig nem használtak fegyvert, pedig ekkor már az utcán „több halott és sebesült" volt. „A piliscsabai ezred megérkezéséig a Stúdióval szemben fegyveres felkelésnek semmi nyoma nem volt..."[104] – állította később Zólomy ezredes.

A piliscsabai ezred harckocsijai – Östör rendőr százados már részben idézett jelentése szerint – a Rádió épülete elé 21 órakor érkeztek meg. „Egy tiszt, kezében nemzeti zászlóval beszédet akart intézni az egyik harckocsi tetejéről a néphez, de a Rádió épületéből lelőtték. ... Lehet az is, hogy a lövést az utcai össze-vissza lövöldözés közben máshonnan adták le..."[105] – vélekedett a rendőr százados.

Hogy a harckocsi tetején álló tisztet honnan lőtték le, kiderül Mester János áv. százados jelentéséből, aki egy sorávós katonának személyesen adott parancsot arra, hogy a harckocsi tetejéről a tömeghez „üdvözlő beszédet intéző" honvéd őrnagyot lője le. Az államvédelmi katona a parancsot végrehajtotta.[106]

A kérdés eldöntésében – Ki lőtt először? – a fentieken túl döntő lehet a budapesti őrzászlóaljtól a Rádióhoz vezényelt Budai Gyula honvéd százados vallomása is, amelyben többek között a következők állnak: „Este lehetett 21.30-kor, amikor többen honvéd és államvédelmi tisztek a Rádió főbejáratán kimenve riasztólövésekkel szétoszlattuk a tömeget a Bródy Sándor utcából. ... Zólomy ezredessel a rádiónál töltött időm alatt egy esetben találkoztam a tűzharc előtt a Rádió udvarában, amikor is azt kérdezte tőlem, miért követel engem a tömeg. Én azt mondottam, hogy valószínű azért, mert lőttem..."[107] A százados ellen fenti tette miatt – október 28-a után – az őrzászlóalj Forradalmi Katonai Tanácsa megkezdte a vizsgálatot.

Budapesten a Rádió épületénél eldördülő, halálos áldozatokat is követelő sortűz hatása alól felocsúdó tömeg egy része elindult fegyvert szerezni, hogy erővel szerezzen érvényt követeléseinek, és védekezni tudjon az erőszakot alkalmazó hatalom ellen. A civilek fegyverszerzési akciói elsődleges célpontjává a Budapesten és környékén lévő laktanyák, rendőrségi objektumok – kapitányságok és rendőrőrsök –, fegyver- és lőszerraktárak váltak, és hamarosan lefoglalták és szétosztották a budapesti nagyüzemek egy részében tárolt fegyver- és lőszerkészleteket is.

Amikor a piliscsabai ezred megérkezett a Rádió épületéhez, a parancsnok, Solymosi János alezredes közölte, hogy katonái nem fognak tüzet nyitni a népre. Ez a bejelentés a sortűz hatása alatt lévő emberekben olyan lelkesedést váltott ki, hogy többen felugráltak a harckocsira és megölelték

[104] TH V-150 005/4. 308–309. o.
[105] HL 56-os gyűjtemény. 7. ő. e. 362–363. o.
[106] HL 56-os gyűjtemény. 7. ő. e. 501. o.
[107] TH V-150 005/5. 165. o.

az alezredest. A katonák leszálltak a gépjárművekről és elkeveredtek a csoportokban álldogáló fiatalokkal, civilekkel. A fiatalok elmondták nekik, hogy mielőtt a katonák megérkeztek, az épületben lévő ávósok a Puskin utcai oldalon, valamint a Bródy Sándor utcai kapunál tüzet nyitottak rájuk, és közülük többen életüket vesztették.

Nem sokkal később a Rádió felől és a környező épületekből is lövések dördültek. Ekkor érkezett meg a katonáktól elkülönítve szállított lőszer, amit Solymosi alezredes jelenlétében a katonáknak és a civileknek kiosztottak. Miután ez megtörtént, az alezredes parancsot adott katonáinak, hogy csak oda lőjenek, ahonnan tüzet kapnak. Mivel a Rádió ablakaiból lőttek, a piliscsabai ezred harcosai, a közeli Kilián laktanyából odaérkező építőkatonák és a megerősítésként kiküldött rendőrök egy része is tűz alá vette a Rádió épületét. A tűzharc megindulása után érkező katonai lőszerszállító autókról a civilek és katonák már együtt szállították a lőszert a Rádiót ostromlók részére.[108]

A Rádiónál a változásoknak mereven, görcsösen ellenálló hatalom ellen megkezdett küzdelem – a szovjet csapatok beavatkozását követően – az idegen befolyástól mentes Magyarországért folytatott harccá vált.

A szovjet csapatok Budapestre rendelése

Az SZKP KB Elnöksége – amint arról már szóltam – magyar idő szerint október 23-án 21 órakor ülésezett. A szovjet hadműveleti okmányok viszont azt mutatják, hogy a szovjet csapatok egy részének az ülés megkezdése előtt elrendelték a harckészültséget. Erre példa, hogy a Kárpáti Katonai Körzetbe tartozó 128. lövész gárdahadosztály részére a riadó végrehajtására 19 óra 45 perckor adtak parancsot. Az a tény, hogy Zsukov és Szokolovszkij marsall október 24-i – az SZKP KB Elnöksége részére továbbított – jelentésében[109] a riadókészültség elrendelésének időpontját – a valósággal ellentétben – október 23-án 21 órában jelölte meg, jelzi, hogy a hadsereg – Hruscsov tudtával vagy anélkül – az Elnökség döntését megelőzően vagy azt mintegy megelőlegezve mozgásba lendült.

A Fegyveres Erők Minisztériuma október 23-án 20 órakor – egy órával az erre vonatkozó politikai döntést megelőzően – riadókészültségbe helyezte a Különleges Hadtest két gépesített hadosztályát, és meghatározta, hogy a hadtest fő erőivel vonuljon be Budapestre, foglalja el a város legfontosabb objektumait és állítsa helyre a rendet. A hadtest vezetése feladatul kapta még, hogy erői egy részével fedezze önmagát és tevékenységét az osztrák–magyar határ irányából.

Október 23-án 20 óra 10 perckor a Szombathely, Kőszeg, Körmend, Győr, Hajmáskér-tábor helyőrségekben állomásozó 17. gépesített gárdahadosztály

[108] TH V-150 005/7. 219–220., 285–286. o.

[109] Hiányzó lapok... 99–100. o.

részére P. N. Lascsenko altábornagy harckészültséget rendelt el. A hadosztály alárendeltjei a laktanyákból a tervekben meghatározott gyülekezési körletekbe vonultak.

A 83. harckocsiezred és a 1043. tüzérezred parancsnoka utasítást kapott, hogy haladéktalanul vonuljanak Budapestre. A 90. tüzérezred parancsot kapott a magyar–osztrák határ lezárására.[110]

A szovjet csapatok október 23-án 22 órakor Kecskemét, Cegléd, Szolnok, Székesfehérvár és Sárbogárd helyőrségekből megkezdték a menetet Budapest irányába.

A hadtest vezetésének szűk törzse éjfélkor érkezett Budapestre, és a Malasenko ezredes vezette operációs csoport közvetlen irányításával a szovjet csapatok megkezdték tervezett feladataik végrehajtását.

Amikor a hadtest törzse a Honvédelmi Minisztériumba megérkezett, csak úgy záporoztak a párt vezetőinek, a kormány tagjainak és a katonai vezetőknek a kérései. Ezek többnyire a fontosabb objektumok védelmének megerősítésére, a kerületi pártbizottságok és rendőrkapitányságok, a raktárak és laktanyák és a fontosabb személyek lakásainak a megvédésére vonatkoztak. A hadtest parancsnoksága hamarosan belátta, hogy a fenti kérések teljesítéséhez nem rendelkeznek elégséges erőkkel, és ami a legfontosabb, a hadtest alapvető feladatát ekkor – a „Volna" („Hullám") fedőnevű hadműveleti tervben rögzítettekkel ellentétben – már a fegyveres csoportok szétverése, a rend helyreállítása képezte. Arra a kérdésre, hogy a rendőrség és a magyar honvédség egységei miért nem képesek megvédeni a saját épületeiket és laktanyáikat, választ senkitől sem kaptak.

Október 24-én hajnalban a szovjet 2. gépesített gárdahadosztály alakulatai Lebegyev vezérőrnagy vezetésével megkezdték Budapestre a bevonulást.[111] Elsőként a 37. harckocsiezred foglalt védelmi állást a Honvédelmi Minisztérium épülete körül. A hadosztály fő erői a reggeli órákban érkeztek a fővárosba, ahol ezt követően az egységek az alábbi feladatokat hajtották végre:

A 4. gépesített ezred birtokba vette az Astoria Szállodát, a Rádió épületét,[112] a Nemzeti Múzeumot és ezen épületek közvetlen környékét.

A 6. gépesített ezred elfoglalta a Parlament, a Pártközpont, a Nemzeti Bank, a Főposta és a Nyugati pályaudvar épületeit, továbbá ellátta a Szovjet Nagykövetség és a Szovjet Katonai Kórház védelmét is.

Az 5. gépesített és a 37. harckocsiezredek erői a Honvédelmi Minisztériumot és Csepel üzemeit „védték".

A 87. nehézharckocsi-rohamlöveg-ezred a Keleti pályaudvar, a Corvin mozi és környéke birtokbavételéért folytatott harctevékenységet.[113]

[110] FEVKA, 32. f. 701291. op. 16. d. 117. o. A Központ Archívumban folytatott kutatások eredményeit Alekszandr Kirov a „Szovjet katonai beavatkozás Magyarországon – 1956" című tanulmányában publikálta. KIROV 199–204. o.

[111] FEVKA, 32. f. 701291. op. 15. d. 133. o. Idézi KIROV.

[112] A Rádió épületét a szovjet és a magyar csapatok október 25-én a reggeli órákban foglalták vissza.

[113] FEVKA, 32. f. 701291. op. 15. d. 226. o. Idézi KIROV.

Arra a kérdésre, hogy mikor kellett megindulniuk a csapatoknak ahhoz, hogy október 24-én hajnali 2 óra körül első oszlopai Budapestre érkezzenek, a válasz az, hogy a bevonulás végrehajtására rendelkezésre álló idő – hat óra – bőven elégséges volt arra, hogy a Különleges Hadtest erre kijelölt gépesített, illetve harckocsizó erői – alapvetően a 2. gépesített gárdahadosztály egységei és önálló alegységei – Székesfehérvár, Sárbogárd, Kecskemét, Cegléd és Szolnok helyőrségekből Budapestre vonuljanak.

Ez annál inkább így van, mivel a Különleges Hadtest részére elrendelt riadókészültség tulajdonképpen a lengyel eseményekkel összefüggésben október 19-én kiadott intézkedés megismétlése, megerősítése volt, ezért az a szovjet csapatokat nem érte váratlanul.

Ugyancsak 24-én a Különleges Hadtest parancsnoka Budapestre rendelte a 17. gépesített gárdahadosztály kötelékébe tartozó 56. gépesített gárdaezredet és a felderítőszázadot. Utóbbi alegység részére feladatul a felderítés folytatását és a szovjet vezetés Magyarországra érkezett tagjainak[114] a védelmét határozták meg.

Az 56. gépesített gárdaezred 10 órakor megérkezett a fővárosba, ahol azt a parancsot kapta, hogy a fegyveres felkelők Pestről Budára történő átjutását és a kormány rádióadója birtokbavételét akadályozzák meg, egyben biztosítsák a Kelenföldi pályaudvar, a budaörsi repülőtér és a Törökbálinton lévő tüzérségi raktárak védelmét.[115]

A helyzet súlyosbodása, valamint az, hogy a magyar rendőrséggel és hadsereggel tervezett együttes, összehangolt tevékenység nem alakult ki, a szovjet katonai vezetést terveik pontosítására kényszerítette. Legfontosabb feladatuknak elsősorban a fegyveres csoportoknak a megvédésre kijelölt objektumokból történő kiverését, a főváros legfontosabb objektumainak a védelem alá helyezését és a város központjában a felkelők lefegyverzését tartották. Tüzet – a parancs szerint – csak megtámadásuk esetén nyithattak.

A beérkezett egységek azonnal harcba bocsátkoztak és a fegyveres csoportoktól több objektumot visszafoglaltak, a pályaudvarokat, hidakat és néhány raktárt az ellenőrzésük alá vontak. A harckocsiezred alegységei a Rádió épületeiből csak egyet tudtak a felkelőktől visszafoglalni. A többi épület megszállására a gyalogság támogatása nélkül nem volt lehetőségük. A felkelők csak ezen a helyen 4 szovjet harckocsit tettek harcképtelenné.

A szovjet katonai vezetés előtt a helyzet 24-én a déli órákra tisztázódott. Számukra is egyértelművé vált, hogy a fontosabb objektumok közül több a fegyveres csoportok kezébe került, a rendőrség erői dezorganizálódtak, passzívak voltak, a magyar egységek az aktív harctevékenység folytatására határozott parancsot nem kaptak, és sok katona és néhány szervezett alegység is átállt a felkelők oldalára. Felfedték a fegyveres csoportok helyét. Becslésük szerint Budapesten a fegyveres felkelők együttes létszáma kb. 2000 fő

[114] A veszprémi repülőtérre érkezett Mikojant és Szuszlovot kísérték Budapestre és ott a szovjet vezetők védelmét látták el.

[115] FEVKA, 32. f. 701291. op. 16. d. 121. o., Idézi KIROV.

körül mozgott, akik közül tapasztalataik szerint a legaktívabbak a VIII. és IX. kerületiek voltak.

Október 24-én a szovjet csapatok az összes, általuk is fontosnak tartott objektumot – a Parlamentet, az MDP KV, a Fővárosi Tanács, a Budapesti Pártbizottság, a Nemzeti Bank, a Főposta épületét, a pályaudvarokat és a hidakat – az ellenőrzésük alá vonták.

Folytatódott a harc a város központi és délkeleti részében, a Rádiónál, a Corvin mozi környékén és az Üllői úton. Elfogtak, lefegyvereztek és a rendőrségnek átadtak kb. 300 felkelőt.

A nap második részében megérkezett Hajmáskérről a 17. gépesített gárdahadosztály kötelékébe tartozó 83. harckocsi- és az 57. gépesített ezred is. Ezek feladatként Budán a rend megteremtését és a hidak budai hídfőinek a megvédését kapták.

A fővárosba rendelt szovjet egységek katonái közül október 24-én 20 fő meghalt, 48-an megsebesültek. Két harckocsi kiégett és két autó elégett, további hat harckocsi és 4 páncélozott szállító harcjármű vált harcképtelenné.

A Budapesten lévő szovjet csapatok létszáma ekkor – október 24-én – még egy hadosztály létszámát sem haladta meg. A fegyveres felkelők ellen bevetett 6000 szovjet katona, 290 harckocsi, kb. 120 páncélozott szállító harcjármű és 156 ágyú kevésnek bizonyult.[116]

A szovjet katonai vezetés ezzel egy időben riadókészültségbe helyezte a Magyarországon állomásozó – a Különleges Hadtest állományába tartozó – vadászrepülő-hadosztályt és a bombázórepülő-hadosztályt is, valamint a Kárpáti Katonai Körzet egy vadászrepülő- és egy bombázórepülő-hadosztályát. Összesen így 159 vadászrepülő és 122 bombázó várt a bevetési parancsra. A szovjet katonai erők felvonulásának ezen időszakában a vadászrepülők fedezték a menetben lévő csapatokat. A bombázó repülők a repülőtereiken láttak el fokozott készültségi szolgálatot.[117]

Ezen a napon a 177. bombázórepülő-gárdahadosztály repülői – Budapest és más városok felett – 84 erődemonstrációs és felderítő repülést hajtottak végre.[118]

[116] MALASENKO 1993a 30. o.

[117] Jelentés az SZKP Központi Bizottságának. 1956. október 24. (aláírta: G. Zsukov és V. Szokolovszkij). Hiányzó lapok... 99–100. o.

[118] FEVKA, 32. f. 701291. op. 16. d. 48. o. Idézi KIROV.

A MAGYAR ÉS A SZOVJET POLITIKAI VEZETÉS TEVÉKENYSÉGE AZ OKTÓBER 28-IG TERJEDŐ IDŐSZAKBAN

A pártvezetés átalakítása, a szovjet és magyar politikai vezetés a „válság" kezelésének lehetséges módjairól

A magyar és szovjet politikai döntéshozatal egyes időszakaiból fennmaradt jegyzőkönyvek[119] és más dokumentumok – például a szovjet küldöttek Moszkvába továbbított jelentései – segítségével nyomon követhetjük az ország egészére kiható politikai döntések születésének egyes fázisait.

A Pártközpontban az október 23-ról 24-re virradó éjszaka – a szovjet instrukciók ellenére – összeült Központi Vezetőség az új Politikai Bizottságba Apró Antal, Hegedüs András, Gerő Ernő és Kádár János mellé – Hidas István, Szalai Béla, Mekis József, Kovács István, Révai József, Ács Lajos, Bata István (póttag) és Piros László helyett – Nagy Imrét, Köböl Józsefet, Gáspár Sándort, Szántó Zoltánt, Marosán Györgyöt, Kiss Károlyt, Kállai Gyulát, póttagnak Losonczy Gézát, Rónai Sándort választották be. Nagy Imre – a kérdésben korántsem egyértelmű szovjet álláspont ellenére – visszakerült a vezetésbe. A Központi Vezetőség a minisztertanács elnökének Nagy Imrét, első helyettesének Hegedüs Andrást javasolta.

A Rádió ostromával egy időben történtek közül a fentieken túl – alapvetően Ripp Zoltánnak a Politikai Bizottság és Központi Vezetőség tevékenységét vizsgáló tanulmányának megállapításaira építve – kiemelendő, hogy a „Központi Vezetőség lényegében vita (sőt a jelek szerint szavazás) nélkül tudomásul vette a szovjet csapatok segítségül hívását", elfogadták „a munkások és a pártfunkcionáriusok felfegyverzésére, az ostromállapot kihirdetésére", a Katonai Bizottság felállítására vonatkozó határozatot. Többek között szükségesnek látták „a nyomdák elfoglalását és szigorú ellenőrzését, az egyetemek bezárását, a többpártrendszer tilalmának kinyilvánítását". A Központi Vezetőség többsége minden további nélkül elfogadta, hogy az eseményeknek ellenforradalmi jellege van.[120]

„Gerő – írja Ripp Zoltán – az ÁVH helytállásának méltatása mellett nem mulasztotta el felhívni a figyelmet a honvédség ingadozására. Akárcsak a PB-ben, itt is az a meggyőződés uralkodott, hogy a szovjet páncélosok órák alatt véget vetnek a lázadásnak, ráadásul ezt a hitet megerősítették a honvé-

[119] A jegyzőkönyvek a „Nagy Imre és társai" per iratai között találhatóak. MOL XX-5 h. Vizsgálati 23. doboz 7. kötet. Közzéteszi GLATZ FERENC, História, 1989. 4–5. sz.

[120] RIPP 193–196. o.

delmi miniszter környezetéből is. A tűzparancs kiadása nyilván éppen azért késlekedett egészen éjfélig – jóllehet a Rádiónál már jó ideje heves tűzharc folyt, s az épület védői a parancs kiadása mellett folyamatosan kérték a fegyveres segítséget is –, mert azt remélték, magyar erők harcba vetése nélkül is felszámolható a konfliktus."[121]

Nem így történt. A szovjet küldöttek – Mikojan és Szuszlov – szerint a kudarc azért következett be, mert a politikai vezetés a tűzparancs kiadásával késlekedett, a Rádió épületénél „elkeseredetten védekező államvédelmiek" lőszere elfogyott, és a magyar hadsereg kivezényelt zászlóalja[122] „megtagadva az engedelmességet, ellenük fordult és megtámadta őket".[123]

Nem kevésbé fontos okként idézték Nagy Imre véleményét, mely szerint „ha a tömeghez már korábban szóltak volna, és a nagygyűlés előtt vagy alatt bejelentették volna a vezetésben végrehajtott változtatásokat, az események nem fajultak volna idáig. A többi elvtárs hallgatással fogadta Nagy Imrének ezt a megállapítását..."[124]

Mikojanék a szovjet Különleges Hadtest Budapestre vezényelt csapatait irányító törzs jelentése és az ugyancsak a Honvédelmi Minisztériumban tevékenykedő Katonai Bizottság beszámolója alapján úgy értékelték, hogy a „rendszerellenes felkelés" 24 óra alatt felszámolható. A Honvédelmi Minisztériumban, illetve később a Pártközpontban szerzett tapasztalataikat összegezve – a már idézett Moszkvába küldött jelentésükben[125] – arra a megállapításra jutottak, hogy a magyar vezetők „főképp Gerő Ernő elvtárs, túlbecsülik az ellenfél erejét, és lebecsülik saját erejüket". Miután véleményük szerint „a fordulat megtörtént", éjszaka a megmaradt, házakba „befészkelt" csoportok „felszámolását" befejezik, a magyar pártvezetők arra az elhatározásra jutottak – olvasható a fenti jelentésben –, hogy „ezentúl bátrabban alkalmaznak magyar katonákat járőrszolgálatra, a gyanús elemek és a rendkívüli állapot előírásait megszegő személyek őrizetbe vételére, s a fontosabb objektumok (pályaudvarok, utak) őrzésére".[126]

A szovjet és magyar vezetők a felkelő csoportok felszámolásával egy időben legfontosabb feladatuknak a polgári lakossághoz került fegyverek összegyűjtését tartották.

Mikojan és Szuszlov úgy értékelték, hogy a magyar vezetők „jól és barátian fogadták", hogy Magyarországra utaztak és hogy a „a szovjet csapatok részt vesznek a rendbontások felszámolásában".[127]

Mikojan és Szuszlov ekkor feltett kérdésére – „közölhetjük-e a mi Központi Bizottságunkkal, hogy a magyar elvtársak urai a helyzetnek, és biztosak abban, hogy megbirkóznak vele" – a magyar vezetők „igenlően válaszoltak".[128]

[121] RIPP 193. o.
[122] A piliscsabai ezred rádióhoz vezényelt erőiről van szó.
[123] Jelcin-dosszié... 47–49. o.
[124] Uo.
[125] Uo.
[126] Uo.
[127] Uo.
[128] Uo.

Hruscsov a Moszkvába rendelt pártvezetőket – október 24-én – a Magyarországról érkezett értesülései alapján arról is tájékoztatta, hogy a magyar fővárosban „igen jól viselkedtek a belső karhatalom csapatai, az ő soraikból került ki a legtöbb áldozat: 25 halott és 50 sebesült. Egy szovjet tisztet megöltek és 12 katona megsebesült. A zavargások Budapestre korlátozódtak, az összes többi városban és a falvakban nyugalom van."[129]

Hruscsov ezen a megbeszélésen elismerőleg szólt Nagy Imre tevékenységéről, aki – Hruscsov tudomása szerint – felszólította a lakosságot a rend helyreállítására, parancsot írt alá a rögtönítélő bíróság megalakítására, amelynek jogában áll a helyszínen azonnali ítéletet hozni bárki ellen, aki ellenállást tanúsít.

Nagy Imre ekkor elmondta, hogy a Magyar Népköztársaság kormánya hívta be Budapestre a szovjet csapatokat, és hogy a jó üggyel, amelyet a diákok elkezdtek, a banditák visszaéltek, hogy zűrzavart és lövöldözést keltsenek a tömegben, majd mint miniszterelnök felszólított a fegyverek 13 óráig való letételére.[130]

A Budapesten lévő Mikojan és Szuszlov telefonon adott tájékoztatása alapján Hruscsov megállapította: „a helyzet nem olyan szörnyű, amilyennek a magyar elvtársak és a szovjet nagykövet lefestették. Budapesten többé-kevésbé nyugalom van. Az ellenfél csak itt-ott a tetőkről és erkélyekről ad le lövéseket. A belső karhatalom általában erélyesen viszonoz minden lövést, ami a harc benyomását kelti. Reggelre feltehetően helyreáll a teljes nyugalom. A szovjet nagykövetség körülzáratta és 30 tankkal biztosította az épületét.

A magyar vezetésben mind pártvonalon, mind kormányvonalon teljes véleményazonosság uralkodik.

Nagy [Imre] határozottan és bátran cselekszik, minden tekintetben hangsúlyozza, hogy egy véleményen van Gerővel."[131]

Jan Svoboda feljegyzései szerint a Német Szocialista Egységpárt, a Bolgár Kommunista Párt és a Csehszlovák Kommunista Párt Moszkvában megjelent képviselői „valamennyien egyetértettek az SZKP KB elnökségének eljárásával".[132]

„Nem véletlen, hogy a zavargásokra Magyarországon és Lengyelországban, nem pedig Csehszlovákiában került sor. Ennek az a magyarázata, hogy Csehszlovákiában összehasonlíthatatlanul nagyobb az életszínvonal. A Szovjetunióban a pártnak több mint 10 000 tagját rehabilitálták, és több mint egymillió ember szabadult ki a börtönökből. Ezek az emberek nem haragszanak ránk, mert látják, hogy sok mindent tettünk a hazai életszínvonal emeléséért. Nálunk is hallgatják a BBC-t és a Szabad Európát. De ha tele van a hasuk, nem hallgatnak a rosszra."[133] – összegezte a véleményét Hruscsov a tájékoztatója végén.

[129] HAJDÚ 154. o.
[130] HAJDÚ 154–155. o.
[131] HAJDÚ 155. o.
[132] Uo.
[133] Uo.

A Központi Vezetőség döntéseivel – Katonai Bizottság kiküldése, statárium elrendelése, a munkásság, elsősorban a legmegbízhatóbb párttagok felfegyverzésével – Mikojan is egyetértett. A Politikai Bizottság október 24-i ülésén javasolta, hogy az üzemek dolgozóit aktívabban kell bekapcsolni a felszámolásba, „fel kell szólítani a munkásságot, hogy nyújtsanak segítséget a rend helyreállításában. Ezzel olyan hangulatot kell teremteni, hogy a nép és a kormány összefog a rend helyreállítása érdekében".[134]

A statárium kérdéséről ekkor Mikojan a következőket mondta: „Ha elállunk mindennemű megtorlástól, annak komoly előnye, de nagyon komoly hátránya is van. Holnap a helyzetet már jobban megítélhetjük, s akkor ezt is meg lehet szervezni." Kiemelendő még Mikojan hozzászólásából az a javaslat, hogy a magyar politikai vezetésnek a lakosságról a harcok ellenére is gondoskodni kell. Véleményem szerint ez a javaslat összefügghet Nagy Imrének a kijárási tilalom feloldásával kapcsolatos – később részletesebben vizsgált – intézkedéseivel.

Mikojan a Politikai Bizottságot felszólította, hogy a Minisztertanács nevében készítsen felhívást, amely felhívást mint az „események utáni első kormánydokumentumot" „igen gondosan kell megírni".[135]

A Kossuth Rádióban másnap, október 25-én 6 óra 23 perckor elhangzott „gondosan megírt" közleményből a hallgatók többek között arról értesülhettek, hogy a Minisztertanács „parancsára... október 25-re virradó éjszaka az ellenforradalmi puccskísérletet felszámolták", „az ellenforradalmi erőket" szétverték, és csak „itt-ott működnek még kisebb fegyveres csoportok és helyenként elszigetelt orvlövők".[136]

Ebből persze egy szó sem volt igaz, és a politikai vezetés felelőtlenségét mutatja az is, hogy ebben a minden szempontból bizonytalan helyzetben a „kormány" azzal a felhívással fordult a lakossághoz, hogy induljon meg a közlekedés, a hivatalok, intézmények és üzemek dolgozói kezdjék meg a munkát.[137]

1956. október 25-e, a „legvéresebb nap"[138] meghatározó eseménye Budapesten a Parlament előtt következett be.[139] Mikojan és Szuszlov október 25-i, második jelentésükben többek között arról számoltak be, hogy az „október 25-én, a reggelre beálló nyugalmat követően dél felé ismét feszültebbé vált a helyzet Budapesten"[140].

[134] Ötvenhat októbere és a hatalom... 29. o.

[135] Uo.

[136] Ötvenhat októbere és a hatalom... 135. o.

[137] Uo.

[138] Házi Árpád minősítette így a napot

[139] A Kossuth téren történtek vizsgálatát Kő András és Nagy J. Lambert, Eörsi László, Varga László e témakörben megjelent munkáira és saját kutatási eredményeimre építve végeztem el. Ez a rész A szovjet katonai intervenció 1956. című könyvben megjelent tanulmány – lásd GYÖRKEI–HORVÁTH 2001 (44–48. o.) átdolgozott változata.

[140] Jelcin-dosszié... 50–51. o.

A Parlament előtt ezen a napon történtekkel kapcsolatban Mikojanék beszámolójukban azt írták, hogy a téren összegyűlt óriási tömeg „a szovjet katonák felszólítására sem oszlott szét. Ráadásul a környező házak tetejéről egységeinkre több lövést adtak le, és benzines palackokkal felgyújtották egyik harckocsinkat. Mindezek következtében tüzelés kezdődött, és a hírek szerint 60 magyar vesztette az életét, nem számítva a sebesülteket".[141]

A jelentésben foglaltakkal ellentétben Szuszlov az SZKP KB Elnökségét október 28-án arról tájékoztatta, hogy a lakosságnak a szovjet csapatokhoz való viszonya alapvetően az október 25-i Kossuth téri [Szuszlov ennek időpontját 24-re teszi – H. M.] tüntetés „szétkergetését" követően romlott meg. „Tüzet nyitottak. 70 halott a lakosság köréből. Sok fekete zászlót tűztek ki..."[142] – jelentette ki Szuszlov. A fentiekkel együtt pontosításra és kiegészítésre szorul Malasenko emlékiratának a Kossuth téri sortűzzel foglalkozó része is.[143]

Malasenko emlékirata szerint a „többezres tömeg nemzeti lobogókkal indult a Parlamenthez.

A Parlamentet őrző magyar tisztek felszólították a tömeget, hogy oszoljanak, de hiába. Az eleven emberáradat lavinaként zúdult előre, és már-már a mi tisztjeink és őrségünk sorai közé keveredtek, sokan odamentek az ott álló harckocsikhoz, felkapaszkodtak rájuk, és az ágyúcsövekbe dugták zászlóikat.

Ekkor a Parlamenttel szemben lévő épületek tetőiről tüzet nyitottak a tüntetőkre és a szovjet katonákra.

A felvonulókat kísérő két magyar harckocsi leadott néhány lövést, majd eltűnt. Egyik alegységünk parancsnokát meglőtték. A szovjet katonák és a Parlamentet őrző államvédelmisek ellentűz alá vették az épület tetőit, ahonnan rájuk lőttek.

A Kossuth Lajos téren leírhatatlan pánik tört ki. A tömeg az első lövések hallatán menekülni kezdett, fedezéket keresve sokan a Parlament falához lapultak. Tíz-tizenöt perccel később a lövések elhallgattak. Kihasználva az alkalmat, a felvonulók közül sokan sietve elhagyták a teret. A tüntetők közül huszonkettőt megöltek, sokan megsebesültek, nekünk is meghalt néhány katonánk és többen a magyar rendőrök közül.

A városban közben szájról szájra terjedt a hír: az ávósok és a szovjetek a fegyvertelen tömeget lőtték a Parlament előtt!"[144]

Malasenko ugyanebben a munkájában megemlékezik egy értekezletről, amelyen Nagy Imre a Kossuth téren történtekkel kapcsolatban Lascsenko altábornagynak a következő kérdést tette fel:

„Tüzeltek-e a szovjet harckocsik a tüntetőkre?

Helyesen mondták, akik azt állították, hogy nem lőttek – válaszolta Lascsenko, a Különleges Hadtest parancsnoka.

[141] Jelcin-dosszié... 50. o.

[142] Döntés a Kremlben ... 43. o.

[143] JE. I. MALASENKO A Különleges Hadtest Budapest tüzében – Egy szemtanú visszaemlékezései GYÖRKEI–HORVÁTH 1996 229. o.

[144] Uo.

Ezután Nagy Imre azt kérte, hogy a szovjet csapatok ne nyissanak tüzet a városban. Lascsenko azt válaszolta, hogy ennek a kérésnek a teljesítése megnehezítené feladataik végrehajtását."[145] Malasenko állítja, hogy ezt követően a szovjet csapatok csak visszalövésre kaptak parancsot.

A tüntetés, a sortűz körülményei a fentieket is figyelembe véve a következő módon rekonstruálhatóak. Az egyetemi hallgatók kezdeményezte demonstráció résztvevői a Kossuth Lajos utcából, az Astoria Szálló elől indultak el, és útközben csatlakoztak hozzájuk a budapesti pályaudvarokról beérkező peremkerületi munkások is, akik a tömegközlekedés részleges működése miatt nem tudtak a munkahelyeikre eljutni. A tüntető diákok tömegét növelték a gyalogosan munkába igyekvő fővárosiak is.

A tüntetők első nagyobb csoportja a Blaha Lujza téren jött össze, amely csoport Gerő Ernő eltávolítását, a szovjet csapatok kivonását és a nemzeti kormány megalakítását követelve érkezett az Astoria Szállóhoz, ahova ekkor a Kálvin tér felől két szovjet harckocsi futott be. A harckocsik a tömegben nem tudták folytatni útjukat, ezért megálltak.

A találkozást követően a harckocsikra felmászó, oroszul tudó diákok – barátkozva a szovjet katonákkal – beszéltek a forradalom céljairól, és kérték őket, hogy ne lőjenek a magyarokra. Előkerültek azok a kétnyelvű röplapok is, amelyeken többek között az alábbiak álltak:

„Orosz Barátaink! Ne lőjetek!

Becsaptak benneteket. Nem ellenforradalmárok, hanem forradalmárok ellen harcoltok. Mi, harcoló magyarok független, demokratikus Magyarországot akarunk.

A Ti harcotoknak nincs értelme: Nem fasisztákra, hanem munkásokra, parasztokra, egyetemi hallgatókra lőtök.

Szüntessétek be a harcot!

A Forradalmi Magyar Ifjúság"

A harckocsik nem nyitottak tüzet, sőt a fiatalok a kezelőket meggyőzték arról, hogy együtt menjenek a Parlamenthez. Elindultak.

A Szentkirályi utcából ez idő tájt kifordult harckocsi harmadikként követte a tömeget. A fiatalok erre is felugráltak. A tüntetők többsége a Budapesti Főkapitányság épülete előtt a Deák teret elhagyva a Bajcsy Zsilinszky úton haladt, majd az Arany János utcán át a Szabadság térre érkezett, ahonnan a Vécsey utcán keresztül jutottak el a Kossuth térre, a Parlament elé.

A tüntetők egy másik, nagyobb létszámú csoportja a Kossuth Lajos és a Petőfi Sándor utcán keresztül közelítette meg a Parlamentet. A Kossuth téren a korabeli becslések szerint kb. 4 ezer tüntető gyűlt össze, akikhez – mintegy 3 ezren – csatlakoztak a környék üzemeinek és hivatalainak a dolgozói, valamint a kíváncsiskodók is.

A tüntetők egy része a Ságvári téren (ma Vértanúk tere), a másik része a Parlament falánál álló szovjet harckocsik előtt tömörült. Ezen a helyen kb. 2-

[145] GYÖRKEI–HORVÁTH 1996, 231. o.

3 ezer tüntető lehetett, akik közül többen a VI-os és a IX-es kapuk előtt álló harckocsikra fel is másztak, és megközelítették a főbejáratot is.

A tüntetők harmadik csoportja a Földművelésügyi Minisztérium árkádjai előtt várakozott. Többen Rákóczi lovas szobra környékéről szemlélték az eseményeket.

A Parlament őrsége megpróbálta feltartóztatni, az épülettől távol tartani a követelések átadása céljából küldöttséget választó tömeget. Eközben a tüntetők közül többen a szovjet őrség tagjaival beszélgettek, barátkoztak. Itt is röplapokat osztottak vagy dugtak be a harckocsik nyílásain. Eközben tüntetők lepték el és magyar zászlókkal díszítették fel a harckocsikat.

Ez alatt az idő alatt – mint az Mikojan és Szuszlov jelentésének további részéből is kiderül – a Parlament közelében, az MDP Központi Vezetősége Akadémia utcában lévő épületében a legfelsőbb pártvezetés Mikojan és Szuszlov, valamint a KGB elnöke, Szerov jelenlétében ülésezett. Szerov a megbeszélések alatt elhagyta az üléstermet és az épületet.

A Parlamentnél lezajló eseményekről, a szovjet katonák és a magyar tüntetők közötti fraternizálásról értesülve, a Parlament biztosítását ellátó páncélos alegység parancsnokának utasítást adott a tér megtisztítására, ami egyben a tűzparancs kiadását is jelentette. Szerov intézkedésére az Akadémia utcából a harckocsik a Kossuth tér irányába riasztólövéseket leadva elindultak.

Ez az a pont, amikor a történtek rekonstruálását megszakítva egy kis kitérőt kell tenni. Az 1996 óta folytatott kutatások eredményeként feltárt újabb dokumentumok az akkoriban leírtak felülvizsgálatát és módosítását teszik lehetővé és szükségessé.[146] A Kossuth téren történtek vizsgálata során már eddig is több alkalommal felmerült, hogy a „kék" vagy „zöld ávósok" (határőrök) is részt vettek-e a Kossuth téri vérengzésben.

A „zöld ávósok" részvételét látszik megerősíteni a 8. orosházi határőrkerület parancsnokságának 1957. március 3-án készült jelentése,[147] amelyből az derül ki, hogy a kerülettől október 24-én Budapestre felrendelt századból egy „csoport" Sz. államvédelmi alezredes, az Országos Parancsnokság magas beosztású tisztje vezetésével a kérdéses időpontban ott volt a Kossuth téren. Az „Sz-csoport" tevékenységéről – a jelentés S. I. főhadnagyról szóló részében – a következők olvashatók: „Október 25-én délelőtt a Parlament előtt SZ. alezredes bajtárs vezetésével bevetésen vett részt, és rajával tüzet nyitott az ellenforradalmárokat támogató harckocsikra."[148]

A 8. Határőrkerület jelentésében leírtakat erősíti meg a Budapesti Rendőrfőkapitányság V. kerületi kapitányságának 1957. január 23-án készült je-

[146] Tanulmányunkban 1996-ban úgy értékeltük, hogy „azok, akik a Kossuth Lajos téren 1956. október 25-én meghaltak vagy megsebesültek, valamennyien a szovjet csapatok áldozatai voltak". GYÖRKEI–HORVÁTH 1996, 48. o.

[147] 8. kerület parancsnokság (Orosháza) – Jelentés a Határőrség parancsnokság Szervezési Osztályának. Tárgy: Az októberi események során meghalt, megsebesült vagy eltűnt bajtársakról jelentés – Száma: 023/Szü. 1997-ben még a Határőrség Országos Parancsnoksága irattárában, jelenleg ismeretlen számon a Magyar Országos Levéltárban.

[148] Uo.

lentése,[149] amelyben leírták, hogy a „parlamenti támadás alkalmával Sz. áv. alezredest az Akadémia utcában egy nagyobb csoport elfogta, és a Bank utca 6. szám alá vitte, ahol ki akarták »nyírni«. A tömeg közül három ismeretlen személy kijelentette, hogy ők majd »kinyírják«. Ez a három személy Sz-t átöltöztette civilbe, és így sikerült a tömeg elől megszöktetni. Az V. kerületi kapitányság beosztottai a helyszínre kimentek és megmentették..."[150]

A fentiekben részben idézett két, egymástól független dokumentumban nincs arra vonatkozó adat, hogy honnan nyitottak géppuskából tüzet a határőrök az „ellenforradalmárokat támogató", valójában a szovjet katonákkal barátkozó tüntetőkkel teli, fellobogózott szovjet harckocsikra.

A Kossuth téri eseményekkel foglalkozó szakmunkák többségében – meggyőző erejű, ellenőrizhető források hiánya miatt cáfolják – én magam is cáfoltam – annak lehetőségét, hogy a sortüzet megelőző vagy kezdő tűzcsapásra, fegyverhasználatra – amint ezt október 25-től kezdődően a visszaemlékezők többsége állítja – a Földművelésügyi Minisztérium tetejéről került volna sor.

Ezt az álláspontot erősítette a visszaemlékezők bizonytalansága és a Földművelésügyi Minisztériumban 1956 novemberében végrehajtott vizsgálat megállapításai is.[151]

A Földművelésügyi Miniszter, Dögei Imre által november 14-én elrendelt vizsgálatról az 1956. november 26-án készült jelentésben a következők olvashatók:

„Sokszor szóba került az is, hogy október 25-én a minisztérium épületéből is lőttek a tüntetőkre. A vizsgálatok során megállapította a bizottság, hogy a minisztérium épületében a fegyverviselési engedéllyel rendelkező néhány emberen kívül, akiknél pisztoly volt, nem tartózkodtak fegyveresek, s a minisztériumban lévő ún. MÖHOSZ puskákat sem használta senki."[152]

Nem állítom, hogy a kérdés – Lőttek-e a Földművelésügyi Minisztérium tetejéről a tüntetőkre? – eldöntésében perdöntő bizonyíték lenne az V. kerületi pártbizottság 1957. március 11-én készült jelentése,[153] azt viszont igen, hogy a Kossuth téri sortűz vizsgálatánál e dokumentum vonatkozó részeinek figyelembevételétől nem lehet eltekinteni.

A Kossuth téren történtekkel kapcsolatban ebben a jelentésben az alábbiak olvashatóak:

[149] FL – BRFK Központi Irattára 220-24/1957.

[150] Uo.

[151] Az első lövések helyével, irányával kapcsolatban általános bizonytalanság tapasztalható a visszaemlékezők körében is. Kő András és Nagy J. Lambert kutatásai szerint a nekik nyilatkozó visszaemlékezők közül: „Nem tudja megmondani, hogy a lövések honnan jöttek: 65 százalék; a lövések elhangzásának irányát valamelyik környező épületre teszi: 20 százalék.

Ezen belül: Parlament: 10 százalék; Országház étterem épülettömbje: 10 százalék; Kossuth Lajos tér 9.: hét százalék; Munkásmozgalmi Intézet: 13 százalék; Földművelésügyi Minisztérium: 60 százalék. Aki úgy véli, hogy látta a torkolattüzet: a megkérdezettek 10 százaléka; aki határozottan állítja, hogy látta: négy százalék, aki olyan személyeket vélt látni, akik lőttek: egy százalék." KŐ–NAGY J. 279. o.

[152] KŐ–NAGY J. 305–306. o.

[153] TH V–150 381/6. 98. o.

„Az 1956. október 25-i parlamenti események nagyon megzavarták a párttagság egy részét. A Földművelésügyi Minisztériumból többször jelentették, hogy többezres tüntető tömeg megy a Parlament elé »Vesszen Gerő!« jelszóval.

A Parlament előtt barátkozás indult meg a szovjetek és a magyarok között. A Földművelésügyi Minisztériumban az volt a vélemény, hogy a jelenet olyan szép, hogy filmre kellene venni, hogy a szovjetbarátság valóban élő. Ekkor a Földművelésügyi Minisztérium és a KMI tetejéről lőni kezdték a tömeget... Ez egy meggondolatlan tűzparancs volt... A tömeg nem volt felfegyverkezve..."[154]

Véleményem szerint ez a kérdés az egymásnak ellentmondó dokumentumok és visszaemlékezések miatt még mindig nem dönthető el megnyugtatóan, és a ki lőtt először, mi volt a sortüzet kiváltó közvetlen ok, kérdésekre sincs még végleges válasz. Állítom ezt annak ellenére, hogy ezt megelőzően úgy értékeltük, hogy már eljutottunk a valós történések megismeréséhez.

A fentieket figyelembe véve a történtekről eddig kialakult kép – mint egyik lehetséges változat – úgy módosul, hogy a szovjet tankok tűzmegnyitását közvetlenül megelőzve vagy azzal egy időben nyittatott tüzet géppuskával a szovjet katonákkal barátkozó tüntetőkkel teli szovjet harckocsikra Sz. államvédelmi alezredes.

A határőrök sortüzét vagy a tér más pontján leadott lövéseket az I-es és II-es kapuk körül meghúzódó, fedezéket kereső tömeg feje fölé – harckocsigéppuskákból leadott – riasztólövések követték. A téren pánik tör ki. A tüntetők egymást letaposva menekülnek. A VI-os kapunál álló harckocsikra felkapaszkodott tüntetők közül azok, akik nem elég fürgék, kapják a következő sorozatot. Közülük többen meghalnak, illetve megsebesülnek. A Rákóczi-szobor előtt egy repeszgránát robban. A szovjet harckocsik az Alkotmány utca és a Bihari utca sarkáról is a Parlament irányába lőnek. Ezek után a Ságvári tér sarkán is megjelenik egy szovjet harckocsi, amelyik a Kossuth tér közepe felé, a Rákóczi-szobor magasságában páncélgránátot lő ki, és ezzel egy időben géppuskájával végiglövi a teret. Később közvetlen közelről páncélgránátot lő ki a 2-es villamos megállójánál lévő kisebb dombra, majd az ott fekvő embereket géppuskájával végigpásztázza. Ezen a helyen sokan meghalnak, de azok, akik be tudnak futni a Kossuth tér 9. számú ház kapuja alá, megmenekülnek.

Kő András és Nagy J. Lambert kutatómunkájuk során – fényképfelvételekkel is bizonyítottan – megállapították, a tüntetők többsége repeszektől, míg kisebbik része géppuskatalálat következtében halt meg. Az anyakönyvi nyilvántartás adatai szerint 54 fő halt meg. Ezzel ellentétben Kő András és Nagy J. Lambert 61 főt azonosítottak azok közül, akik a téren haltak meg. A szovjet katonák közül két fő a Parlament előterében, egy fő az Akadémia utcában halt meg.[155]

[154] TH V–150 381/6. 98. o.
[155] KŐ–NAGY J. 305–306. o.

Kő András és Nagy J. Lambert kutatási szerint a Parlament környékén lezajlott sortüzekben megsebesültek száma 284 fő volt, és az általuk azonosított 61 főn kívül a kórházba szállítást követően még 14-en haltak bele a sérüléseikbe. Délután a Parlament és a harckocsik közötti területről a folyamőrök és tiszti iskolások – egy kormányőr vezetésével – először 22, később további három holttestet szedtek össze. Feltehetően innen ered Malasenko altábornagy ismerete a 22 halottról. A téren lévő, valamint a Földművelésügyi Minisztériumban és a Kossuth Lajos tér 9. számú házban összegyűjtött áldozatokat a Temetkezési Vállalat szállította el.[156]

Kő András és Nagy J. Lambert kutatási eredményeit megerősíti és kiegészíti az USA budapesti követsége által az USA külügyminisztériuma részére október 25-én továbbított telexüzenet[157] tartalma is. Ebben a Kossuth téren történtekről többek között az alábbiak is olvashatóak:

„Ma – [október 25-én – H. M.] – délben, a magyar Parlament előtti téren halott és haldokló magyar férfiak és nők feküdtek mindenütt, akiket szovjet tankok lőttek le... A Parlament előtti vérengzés azután történt, hogy néhány száz tüntető érkezett oda teherautókkal, páncélautókon, sőt orosz tankok tetején. »Az oroszok velünk vannak! Azt mondják nem akarnak magyar munkásokra lőni« – kiáltották a tudósítónak[158] Az orosz tankok legénysége megerősíteni látszott ezt a kijelentést, mosolyogtak és integettek... De a szeretetnek ez az ünnepe csalódássá, majd tragédiává lett. Körülbelül tíz perccel később még egy orosz tank dübörgött a térre, és tüzet nyitott a tömegre. A tudósító tucatjával látott arccal a föld felé fekvő hullákat, és látta, hogy az orosz tűzben futó mentők sok sebesült férfit és nőt vittek el. A tankok nemcsak gépfegyvereikkel, hanem ágyúikkal is tüzeltek. Páncélkocsik dübörögtek tova, de lövéseiket a levegőbe célozták, nyilvánvalóan az volt a szándékuk, hogy megfélemlítsék a menekülő tömeget..."[159]

D. Soldatič, Jugoszlávia budapesti nagykövete hazája külügyi államtitkárságának október 25-én 16 óra 15 perckor küldött táviratában a Kossuth téren történteket az alábbiakban foglalta össze: „A tüntetések újra felélénkültek. 12 órakor egy nagyobb csoport tüntető a Parlament felé indult, hogy követeléseiket, elsősorban Gerő eltávolítását ismertessék. A Parlament előtt akcióba léptek a szovjet tankok. Van áldozat is..."[160]

A Kossuth téri kutatásokkal kapcsolatban meg kell említeni, hogy I. A. Szerovnak ez idáig ismertté vált beszámolói közül a továbbra is titkos iratként kezelt október 25-én készített jelentés hiányzik.

Ezzel szemben rendelkezésünkre áll Tóth Lajos vezérőrnagy, október 25-én a Magyar Néphadsereg vezérkari főnöke 1956 decemberében írt jelentése, amelyben többek között az alábbiak is olvashatóak: „A szovjet csapatok

[156] KŐ–NAGY J. 279. o.

[157] Titkos jelentések... 45. o.

[158] Titkos jelentések... John MacCormack, a New York Times tudósítója, mint szemtanú jelentette a telexüzenetbe foglaltakat.

[159] Titkos jelentések... 45–46. o.

[160] KISS–RIPP–VIDA 132. o.

parancsot kaptak, hogy a Parlament előtti tüntetést likvidálják. Ezt meg is tették. Az emberek felmásztak a lassan húzódó (sic!) harckocsikra. A szovjet katonák tüzet nyitottak a szovjet harckocsikon lévő felkelőkre..."[161]

Az 1996. óta feltárt újabb dokumentumok az állítások sokszínűsége ellenére – eddigi álláspontommal ellentétben – megerősíteni látszanak azt a szemtanúk jelentős része által a mai napig fenntartott véleményt, mely szerint a Parlament előtti vérengzés – a szovjet tűzmegnyitás – közvetlen kiváltó oka az ávósok – a zöldávó – által a fegyvertelen tömegre leadott sortűz volt.

* * *

A Kossuth téren történtek után, a Központi Vezetőség néhány tagja – a testület ülésén – jogosan sorolta a kérdéseket: Tudta-e a Politikai Bizottság reggel, hogy mi a helyzet, mert úgy tájékoztatta az embereket, hogy mehetnek dolgozni?[162] Vajon most megvannak-e a feltételek ahhoz, hogy ne ismétlődjék meg, ami ma történt? Mik a feltételek? Mit teszünk ma azért, hogy ne történjen meg, ami ma megtörtént?[163] Mi idézte elő a helyzet megváltozását és azt, hogy a fővárosi munkásosztály ilyen nagy arányban ment ki tüntetni?[164]

A többségében megválaszolatlanul maradt kérdések mutatják, hogy a szovjet politikai és katonai vezetés nem rendelkezett megfelelő információval a Budapesten és vidéken lezajlott eseményekről, a hatalom elleni megmozdulások jellegéről, a fegyvertelen tüntetők elleni fegyverhasználatok – sortüzek –, a szovjet csapatok bevetésének következményeiről és nem utolsósorban a kormányerők helyzetéről, állapotáról, illetve a felkelő-szabadságharcos csoportok elhelyezkedéséről, erejéről és elszántságáról.

Az így született politikai és katonai döntések az áldozatok számának és az okozott pusztítás mértékének csökkenése helyett a szembenállás növekedését eredményezték. Egyetértek Ripp Zoltán azon értékelésével is, mely szerint a pártvezetés október 25-én a Katonai Bizottság álláspontját elfogadva, „a szovjet csapatok bevetését nélkülözhetetlennek tartotta. A fő érv talán nem is annyira a magyar erők elégtelensége, mint a katonai vezetés csődje volt. A stáb tagjai közvetlenül azután mentek át a KV székházába, hogy a legfőbb katonai vezetőktől megpróbáltak tájékozódni, akkor derült ki egyértelműen számukra, hogy nemcsak Bata, hanem a vezérkari főnök, Tóth Lajos vezérőrnagy sem alkalmas az irányításra. Valójában – írja Ripp Zoltán – a szovjet hadvezetés próbálta instruálni a magyar csapatokat."[165]

A nap további fontos eseménye, hogy a Politikai Bizottság – feltehetően a szovjet küldöttek kezdeményezésére, de legalábbis jóváhagyásával – a politikai szembenállás csökkentése érdekében leváltotta az első titkári posztról

[161] HL 1956-os gyűjtemény, 1. ő. e. 208–225. o.
[162] Nezvál Ferenc kérdése. Ötvenhat októbere és a hatalom... 37. o.
[163] Házi Árpád kérdése Uo.
[164] Betlen Oszkár kérdése. Uo.
[165] Ötvenhat októbere és a hatalom... 220. o.

Gerő Ernőt, a párt új vezetője Kádár János lett, aki a Központi Vezetőség ülésének kezdetén – a gyorsírói feljegyzések szerint[166] – bejelentette, hogy a fegyveres harcok ismételt „fellángolása", az újabb demonstrációk miatt a vezetésnek rendkívüli következtetéseket kellett levonni. Kádár értékelése szerint az „ellenforradalmi [valójában a magyar és szovjet csapatok támadásai miatt bekövetkezett – H. M.] pusztítások hatására a tüntetők és a munkástömegek között szinte óráról-órára nagyobb egyetértés jön létre, néhány számukra fontos kérdésben".

A magyar és szovjet politikai vezetés véleményét tolmácsolva Kádár jelezte: „ha nem sikerül meggátolni azt, hogy az ellenforradalmi uszítás különböző kérdések, követelések kapcsán bázist tudjon teremteni, akkor a fegyveres támadás leverése csak mérhetetlen vérontás, és a munkástömegek elleni fellépés árán valósítható meg..."

Kádár a hatalommal szembeni egységes fellépés alapját képező két legfontosabb követelésnek ekkor Gerő Ernő leváltását és a szovjet csapatok kivonását tartotta, amely egység kialakulása egyik lehetséges ellenszerének a diákok és tüntetők részére a sértetlenség megígérését és biztosítását tartotta.

A pártvezetés kapkodására, zavarára jellemző, hogy amíg Zsofinyecz Mihály azt tudakolta, hogy a szovjet csapatok kivonásáról vagy a harcok beszüntetéséről van szó, illetve a szovjet csapatok csak Budapestről vagy az országból vonulnak ki, addig a Kossuth téren történtekről és a város több pontján kirobbanó harcokról szóló beszámolókat követően Kiss Károly javaslatára a Központi Vezetőség arról döntött, hogy a Pest határában álló két szovjet hadosztály bevetését a „stábon keresztül" a szovjet hadvezetéstől kérni kell.[167]

A szovjet küldöttek október 25-i jelentése szerint Nagy Imre kérte, hogy a fővárosba újabb szovjet csapatokat vezényeljenek. „Malinyin elvtárs megígérte a magyar elvtársaknak, hogy növelni fogjuk a Budapesten a rend helyreállításában tevékenykedő csapataink létszámát"[168] – olvasható Mikojan és Szuszlov jelentésében.

A szovjet vezetők – a testületi ülésekről készített jelentésük szerint – „figyelemre méltónak" tartották Köböl József, a Politikai Bizottság tagjának azon javaslatát, hogy „a megnyugvás érdekében deklarálják, hogy miután helyreállt a rend Magyarországon, a magyar kormány kérni fogja a szovjet kormánytól a szovjet csapatok kivonását Magyarországról".[169]

„Mi kijelentettük – olvasható Mikojan és Szuszlov jelentésében –, hogy semmiképpen sem szabad felvetni a szovjet csapatok Magyarországról történő kivonásának kérdését... Megmondtuk, hogy be lehet jelenteni: a szovjet csapatok miután helyreállt a rend Budapesten, visszatérnek eddigi állandó állomáshelyükre. A Politikai Bizottság többi tagja nem támogatta Köbölt."[170]

[166] Ötvenhat októbere és a hatalom... 34–38. o.
[167] Ötvenhat októbere és a hatalom... 35–38. o.
[168] Jelcin-dosszié 50–51. o.
[169] Jelcin-dosszié 51. o.
[170] Uo.

A Politikai Bizottságnak ezen az ülésén elhatározottaknak megfelelően Kádár János és Nagy Imre rádióbeszédet tartottak, melyben több fontos kérdés mellett röviden ismételten jellemezték az eseményeket, és ezzel összefüggésben érintették a szovjet csapatok kérdését is.

Az elsőként nyilatkozó Kádár János kijelentette, hogy az október 23-án „békésnek indult és a részvevők nagy többségének céljaiban becsületes" felvonulás „néhány óra múltán a bekapcsolódó népellenes ellenforradalmi elemek szándékai szerint a népi demokrácia államhatalma ellen irányuló fegyveres támadássá fajult"... „Pártunk vezetősége teljes egységben állást foglalt amellett, hogy a Népköztársaságunk államhatalma ellen irányuló fegyveres támadást minden lehetséges eszközzel vissza kell verni."[171]

Beszéde végén Kádár János a szovjet–magyar viszonyt általánosságban – a szovjet csapatok kérdését konkrétan nem – érintve szólt arról, hogy a Központi Vezetőség javasolja a kormánynak, hogy a rend helyreállta után „folytasson tárgyalásokat a szovjet kormánnyal a két szocialista ország közötti kérdések mindkét fél számára méltányos és igazságos rendezéséért".[172]

Nagy Imre az október 23-án és azt követően kialakult helyzetet értékelve többek között megállapította: „Kisszámú ellenforradalmár, felbujtó Népköztársaságunk rendje ellen fegyveres támadást indított, amelyet Budapest dolgozóinak egy része, az ország helyzete felett érzett elkeseredése következtében támogatott."[173] Beszéde későbbi részében mint a Minisztertanács elnöke – Mikojan és Szuszlov nagy megdöbbenésére – bejelentette, „hogy a magyar kormány tárgyalásokat kezdeményez a Magyar Népköztársaság és a Szovjetunió közötti kapcsolatokról, többek között a Magyarországon állomásozó szovjet haderők visszavonásáról, a magyar–szovjet barátság, a proletár internacionalizmus, valamint a kommunista pártok és szocialista országok egyenjogúsága és a nemzeti függetlenség alapján".[174]

„Azoknak a szovjet csapatoknak a visszarendelése, amelyeknek a harcokba való beavatkozását szocialista rendünk létérdeke tette szükségessé – mondta Nagy Imre –, a béke és a rend helyreállításával haladéktalanul meg fog történni."[175]

Amikor Mikojan és Szuszlov kézhez kapta Nagy Imre beszédének pontos fordítását, október 25-i jelentésüknek a végére a következőket írták:

„Megdöbbentő, hogy ebben a beszédben nem az hangzott el, amit a Politikai Bizottság ülésén – a mi jelenlétünkben – elhatároztak, hanem éppen az ellenkezője... Reggel folytatni fogjuk megbeszéléseinket erről a kérdésről."[176]

„Miért hangzott el a tegnapi beszédében az az ígéret, hogy tárgyalásokba kezd a Szovjetunióval a szovjet csapatok Magyarországról való kivonásáról, holott... bejelentettük, hogy a szovjet fél nem egyezhet bele a szovjet csapa-

[171] A forradalom hangja... 71. o.
[172] A forradalom hangja... 71–72. o.
[173] A forradalom hangja... 72. o.
[174] Uo.
[175] Uo.
[176] Uo.

tok Magyarországról történő kivonásába" – és a Politikai Bizottság többségében elvetette az erre vonatkozó javaslatot? – tette fel a kérdést Mikojan és Szuszlov Nagy Imrének a Központi Vezetőség október 26-i ülését követő megbeszélésen.[177]

Mikojan és Szuszlov – az SZKP Központi Bizottsága részére október 26-án készített jelentésük szerint – különösen azt sérelmezték, hogy Nagy Imre engedélyük nélkül tett bejelentéséről csak utólag értesültek. A kérdésre a megbeszélésen jelenlévő magyar vezetők – köztük Gerő Ernő, Kádár János, Nagy Imre és Hegedüs András – azt válaszolták, hogy Nagy Imre és Kádár János rádióbeszédét – mielőtt elhangzott – a Központi Vezetőség tagjai megvitatták, és „tekintettel a munkástömegeknek, különösen a legnagyobb munkásközpontoknak, sőt egy sor pártszervezetnek, így a debreceni és a miskolci megyei pártbizottságoknak a csapatkivonásra vonatkozó követelésére, annak érdekében, hogy úrrá legyenek a helyzeten, és megőrizzék a munkásokra gyakorolt hatásukat, kénytelenek voltak belemenni ebbe a – véleményük szerint enyhe, nem kategorikus – megfogalmazásba".[178]

Miután Gerő ezt azzal egészítette ki, hogy kezdeti ingadozás után – „mivel nem látott más kiutat a helyzetből" – ő is beleegyezett, Mikojan és Szuszlov kijelentették, hogy a bejelentést a „legdurvább hibának tartják", mivel a szovjet csapatok kivonása – a véleményük szerint – „elkerülhetetlenül az amerikai csapatok bevonulásához vezet".[179]

„Kijelentettük – olvasható a jelentésben –, ellene vagyunk, hogy a KV és a Minisztertanács tervezett kiáltványába belevegyenek bármiféle ígéretet a szovjet csapatok Magyarországról való kivonását illetően, és, hogy ezt az országaink között fennálló viszony sarkalatos kérdésének tartjuk. Nagy Imre és Kádár is megígérte, hogy a KV és a kormány kiáltványába nem veszik be a szovjet csapatok Magyarországról való kivonásának a formuláját."[180]

Hogy Mikojan és Szuszlov figyelmeztetését a magyar vezetők mennyire vették komolyan, mutatja, hogy az MDP Központi Vezetőségének a magyar néphez intézett nyilatkozatában[181] a szovjet–magyar viszonyról és főleg a szovjet csapatokkal kapcsolatban – a szovjet vezetők által meghatározott formula szerint – a következők hangzottak el:

„2. Az új kormány tárgyalásokat kezd a szovjet kormánnyal, hogy a függetlenség és a belügyekbe való be nem avatkozás alapján rendezze az országaink közötti viszonyt. Ennek első lépéseként a rend helyreállítása után a szovjet csapatok haladéktalanul visszatérnek a támaszpontjukra..."[182]

[177] Hiányzó lapok... 111. o.
[178] Hiányzó lapok... 111–112. o.
[179] Hiányzó lapok... 112. o.
[180] Uo.
[181] A forradalom hangja... 83. o.
[182] Uo.

Az MDP Központi Vezetősége Katonai Bizottsága tevékenységének értékelése

A pártvezetés által felállított Katonai Bizottság tevékenysége során törekedett a fegyveres erők és testületek tevékenységének ellenőrzésére. Mindenekelőtt a hadsereget igyekeztek „karhatalmi mozgásba hozni", illetve fő feladatuknak – a politikai vezetés döntéseinek megfelelően – a kommunisták és a munkások felfegyverzését tartották. Lehetőségeik arányában megpróbálták megszervezni és biztosítani az együttműködést a magyar és szovjet csapatok között.

A Katonai Bizottság a BM és HM alárendeltségű fegyveres erők tevékenységére elsősorban a politikai vezetés szándékát kifejező általános miniszteri parancsokon keresztül hatott, illetve a Budapesten végrehajtott katonai akciók egy részének megtervezésében, előkészítésében vett részt. Ezenkívül a szovjet és magyar katonai vezetés kéréseit, elvárásait közvetítették a politikai vezetés felé.

A Katonai Bizottságnak kezdettől tagjai voltak: Kovács István, Földes László, Fehér Lajos, Mező Imre, és annak tevékenységében részt vett a fegyveres erőket felügyelő két miniszter: Piros László és Bata István is.

Az október 25-én tartott Központi Vezetőségi ülés második részében a Katonai Bizottság vezetőjévé Kovács István – a Bizottság addigi vezetőjének – kérésére a Politikai Bizottság tagját, Apró Antalt választották. Ekkor döntöttek arról is, hogy a Katonai Bizottság bevonhatja a munkába a Központi Vezetőség katonai kérdésekhez értő tagjait és a volt partizánokat.

Apró Antal megbízását az is indokolta, hogy az október 23-án kiküldött Bizottság – Kovács Istvánnak a politikai bizottsági tagságról való leváltása után – nem bírt olyan politikai súllyal, hogy a kormány rendelkezésére álló fegyveres erők felé bármilyen lényeges kérdésben intézkedhetett volna.

Az október 25-én megszületett döntés értelmében a Katonai Bizottság – más néven „stáb" – teljhatalmat kapott, ami Apró Antal véleménye szerint azt jelentette, hogy a Központi Vezetőség a „stáb" minden intézkedését tudomásul kell hogy vegye.

„Nem szeretném, hogy a komolyabb akció után a felelősség kérdése úgy merülne fel, hogy miért ezt meg azt tette, miért adott ilyen vagy olyan intézkedésekre [hangsúlyozom: intézkedésekre – H. M.] parancsot. Teljes felhatalmazást kérünk.

Vannak elvtársak a Központi Vezetőségben, akik katonai kérdésekhez értenek, részben partizánok voltak. Fontosnak tartom, hogy legyen felhatalmazásunk ezeknek az elvtársaknak a bevonására. Ugyancsak azt kérem, hogy olyan szervezetek, testületek, mint a Partizánszövetség és ehhez hasonló szervezetek fegyvert kapjanak.

Felhatalmazást kérek, egyetért-e a Központi Vezetőség azzal, hogy a középületeket, a hatalmi központokat fegyveres harc árán, véráldozatok árán is megvédjük. Ilyen felhatalmazást kapok, ezt fogom teljesíteni..." – diktálta Apró Antal feltételeit. Az Apró Antal által kért felhatalmazást a Központi Vezetőség egyhangúan megadta.

Fontos annak a megállapítása, hogy a Katonai Bizottság személyi megerősítésére, a középületek, hatalmi központok, ha kell fegyveres harc, véráldozatok árán történő megvédésére vonatkozó elhatározás október 25-én este, a Kossuth téren békésen demonstráló tömeg véres feloszlatását követően született. Ez egyértelművé teszi, hogy a politikai vezetés a Kossuth téren történt események ismeretében a stábon keresztül a fegyveres erőknek szabad kezet adott a hatalomellenes megmozdulások megakadályozásához.

Ennek ellenére az újabban feltárt dokumentumok ellentmondanak azon értékelésnek,[183] mely szerint a fegyveres felkelés leverésének, a kormányellenes fegyveres erők elleni küzdelemnek legfontosabb szerve a Katonai Bizottság volt. Kutatásaim során egyetlen egy olyan dokumentumot sem találtam, amelyik arra utalt volna, hogy a Katonai Bizottság mint testület vagy annak tagjai lényeges katonai kérdésekben a kormányerők közé tartozó bármelyik fegyveres szervnek közvetlen utasítást adtak volna.

A Katonai Bizottság 24-én a szovjet „tanácsadókkal" egyetértésben javasolta a kijárási tilalom bevezetését. A javaslatot elfogadták, majd a kihirdetés után visszavonták. A Bizottság kiáltványt szerkesztett a hadsereghez, amely kiáltvány az eseményeket ellenforradalomként értékelte, és a hadsereget a fegyverek és az objektumok védelmére hívta fel. Nagy Imre a fenti kiáltvány Rádióba történő beolvasását megtagadta.

A Magyar Néphadseregben 1956 októberében vezető beosztást betöltő személyek, volt katonai vezetők véleménye szerint a Katonai Bizottság feladata és hatásköre a honvédelmi miniszter és a belügyminiszter parancsainak és utasításainak előkészítésére, megvitatására terjedt ki.[184] A Katonai Bizottság a Honvédelmi Minisztériumban elsődleges feladatának a Központi Vezetőség képviseletét, a pártházak védelmének megszervezését és ezzel egy időben a munkások felfegyverzését tartotta.

„Arról nincs tudomásom, hogy a bizottság tényleges, érdemi, az eseményeket befolyásoló döntéseket hozott volna. Az üléseken én is részt vettem, ott jegyzőkönyv nem készült, és emlékezetem szerint szinte csak beszélgetés folyt, érdemi döntés, határozat nem született"[185] – értékelte a Katonai Bizottság tevékenységét a kilencvenes évek elején Hazai Jenő, a Központi Vezetőség volt tagja, a Magyar Néphadsereg volt politikai főcsoportfőnöke.[186]

Kovács István – 1956-ban vezérőrnagy – a Katonai Bizottság tevékenységéről csak annyit tudott, hogy a testület tagjai több ízben tárgyaltak a magyar katonai vezetéssel a munkásság felfegyverzéséről.[187]

[183] KAHLER– M. KISS 86–87. o.

[184] Tóth Lajos, 1956. október 30-ig a Vezérkar Főnöke. Forrás: BÜNYH I/1. 15/969/1992. Jegyzőkönyv: 1993. 09. 13.

[185] Uo. Jegyzőkönyv: 1993. 09. 17.

[186] A 90-es évek elején az ún. „sortűzügyekben" lefolytatott vizsgálatok során felvett kihallgatási jegyzőkönyvek tartalma természetesen nem fogadható el minden kritika és főleg ellenőrzés nélkül. Mindezeket figyelembe véve úgy gondolom, hogy az ezekből a jegyzőkönyvekből idézett részek segíthetik több fontos kérdés tisztázását.

[187] Uo.

„A bizottság [Katonai Bizottság – H. M.] érdemi tevékenysége mindössze abban merült ki, hogy tartottak néhány megbeszélést, értekezletet, de kijelentem, hogy az eseményekre vonatkozó érdemi döntések meghozatalában szerepük nem lehetett. Ez alól kivétel az a döntés, melynek értelmében a budapesti munkásságot fel kellett volna fegyverezni"[188] – állította később Szücs Miklós, 1956-ban ezredes, a Hadműveleti Csoport főnöke.

Piros László – 1956. október 26-ig belügyminiszter – véleménye szerint a Katonai Bizottság feladata a fegyveres erők tevékenységének összehangolása volt, ami azt jelentette, hogy a Bizottság véleményének meghallgatása nélkül lényeges katonai kérdésekben dönteni nem lehetett. Ez Piros László szerint nem azt jelentette, hogy „a belügyminiszter helyett a Katonai Bizottság intézkedett, hozta meg a döntéseket".[189]

A budapesti szovjet hadműveleteket a Különleges Hadtest megbízott törzsfőnökeként irányító Malasenko – 1956-ban ezredes – szerint a „Katonai Bizottság Apró Antallal az élen nem töltötte be szerepkörét és nem tudott hatni az erőviszonyok alakulására".[190] Malasenko visszaemlékezésében többek között az olvasható, hogy a magyar kormánynak a szovjet csapatok felé továbbított ellentmondásos kérései lényegében arra vonatkoztak, hogy a szovjet csapatok ne lőjenek, ne folytassanak aktív hadműveleteket, de ugyanakkor hajtsák végre az eléjük kitűzött feladatokat.

„Mivel parancsnokságunk abból indult ki, hogy a magyar kormány hívta őt segítségül, a lehetőségekhez mérten teljesítette óhaját. Mindez nehezítette a tevékenységünket, és hozzájárult ahhoz, hogy a felkelők tovább gyarapítsák erejüket" – állította később Malasenko.

Kovács István – 1956-ban a Budapesti Pártbizottság első titkára, október 25-ig a Katonai Bizottság vezetője – emlékezete szerint[191] az október 23-án még éjfél előtt egyhangúlag megválasztott öttagú Katonai Bizottság feladata a párt és a fegyveres erők, ezen belül a karhatalom munkájának az összehangolása volt, de a Katonai Bizottságnak nem volt feladata, hogy a belügyminiszter vagy a honvédelmi miniszter helyett döntsön, illetve a karhatalom és a fegyveres erők helyett hozzon meg részletkérdésekben döntéseket, vagy akár erre vonatkozó utasítást adjon.[192]

Kovács véleménye szerint a Katonai Bizottság döntéseit az érintett testületek vezetőinek, így a honvédelmi miniszternek és a belügyminiszternek végre kellett volna hajtani, de azok a döntéseknek túlnyomó részét nem hajtották végre. Ezek a döntések arról nem szóltak, hogy a Katonai Bizottság által fontosnak tartott feladatokat az illetékes minisztereknek milyen fegyveres erővel kell végrehajtaniuk. Az illetékes fegyveres erők parancsnokai

[188] BÜNYH. 15/969/1992. Szücs kihallgatási jegyzőkönyve 1993. szeptember 7-én.
[189] BÜNYH. I/1./1994. Piros László kihallgatási jegyzőkönyve 1994. március 4-én.
[190] GYÖRKEI–HORVÁTH 1996 232. o.
[191] BÜNYH. I/1. 341/1994. Kovács István kihallgatási jegyzőkönyve 1994. március 9-én.
[192] Uo.

és beosztottai a „stáb" döntéseit az ülésen részt vevő miniszterektől vagy a megbeszélésen jelen lévő katonai vezetőktől tudhatták meg.

A Katonai Bizottság üléseiről jegyzőkönyv, a Bizottság részére feljegyzés nem készült. A Katonai Bizottság ülésére attól függően, hogy ott milyen feladatokat beszéltek meg, a Honvédelmi Minisztérium apparátusából, a vezérkarból hívtak meg tiszteket, akik a kapott feladatokat feljegyezték, majd onnan távozva felelősek voltak ezen feladatok végrehajtásáért.

Hegedüs András véleménye szerint a tűzparancs kiadására a Katonai Bizottságnak nem volt joga, ilyen jogot nem kapott, és nem is volt olyan testület, akitől erre felhatalmazást kaphatott volna. „Ez a Bizottság csak véleményformáló szerv volt. Miután a vezetés nem bízott a Honvédelmi Minisztériumban, ezért a Bizottsággal a Politikai Bizottság befolyást akart gyakorolni a hadseregre"[193] – mondta a kilencvenes évek elején Hegedüs András.

* * *

A Bizottság a Honvédelmi Minisztériumban a munkát azzal kezdte, hogy megpróbálták megismerni a helyzetet. A Bizottsághoz befutott jelentésekből értesültek arról, hogy a vidéki városokban is tüntetések, lövöldözések voltak. Kovács István szerint fogalmuk sem volt arról, hogy mi következik, az események milyen fordulatot vesznek és hová fognak fejlődni. A Katonai Bizottság elsődleges célja az volt, hogy a Rádiónál a tüntetést számolják fel, ugyanakkor a lövöldözést szüntessék be. A Katonai Bizottság tagjai – Kovács István véleménye szerint – hittek abban, hogy rövid idő alatt rendet tudnak teremteni.

Éjjel – kb. két-három óra között – Lascsenko altábornagy a Különleges Hadtest parancsnoka közölte a Bizottság tagjaival: nyugodjanak meg, reggelre rend lesz.[194]

Másnap, 24-én a hajnali órákban a Katonai Bizottsághoz több jelentés érkezett arról, hogy a Rádiónál tovább folyik a harc, segítséget kérnek, a védők közül nagyon sokan megsebesültek, sőt meghaltak. Arról is tudomást szereztek, hogy „a rádióhoz kirendelt fegyveres alakulatok közül többen átálltak a tüntetőkhöz, a fegyveres harcolókhoz, hogy a Szabad Nép székházát elfoglalták, és a Széna téren is fegyveres harcok vannak, hogy a városban fegyveres fiatalok teherautókkal rohangálnak és lövöldöznek".[195]

„Velünk mint Katonai Bizottsággal a szovjet katonai vezetés nem tárgyalt. Nem kérdezett meg bennünket..., a döntéseit tudtunk nélkül hozta, valószínű, hogy a magyar katonai vezetéssel egyeztetve..."[196] – mondta Kovács István, aki állítása bizonyításaként a következő példát ismertette:

[193] BÜNYH. I/1. 341/1994. Hegedüs András tanúkihallgatási jegyzőkönyve 1995. március 22-én.

[194] Uo. Kovács István tanúkihallgatási jegyzőkönyve 1994. március 9-én.

[195] Uo.

[196] Uo.

„Lehetséges, hogy október 25-én vagy 26-án a Katonai Bizottságban valamelyikünk felvetette, ez biztos, hogy Gyurkó Lajost, a kecskeméti hadtest parancsnokát egységével fel kell rendelni Budapestre, mert ő régi káder, biztos rendet tud csinálni. Az ott lévő szovjet tiszt, egy altábornagy, de biztos, hogy nem Tyihonov, hanem »R« betűvel kezdődő altábornagy [Lascsenko – H. M.] azt mondta:

»Az Istenért, fel ne hozzák. Nincs nekünk elég bajunk a már itt lévő átálló katonákkal?«

Ekkor a Katonai Bizottság elállt attól, hogy a harmadik hadtest erőiből több alakulatot Budapestre vezényeljenek."[197] A Bizottság később a belügyminiszternek és a honvédelmi miniszternek azt javasolta, hogy fegyveres erővel zárják le Budapest hídjait és a főváros betorkolló útjait. E feladatokat a karhatalomnak és a honvédségnek kellett volna végrehajtania. A fenti és a Bizottság által későbbiekben elhatározott célok és feladatok végrehajtása érdekében megtett intézkedésekről, a kiadott parancsokról a Bizottság tagjai a legritkább esetben kaptak tájékoztatást, és amikor a Honvédelmi Miniszternél és a vezérkar tisztjeinél szorgalmazták, hogy a feladatokat miért nem hajtják végre, a válasz általában az volt: „majd kivizsgálják, majd intézkednek".[198]

Földes László a Katonai Bizottság helyzetét úgy értékelte, hogy az a kiküldését követően a Központi Vezetőségtől újabb feladatokat nem kapott, illetve tevékenységéről egyetlen esetben sem számolt be.

„E Katonai Bizottság tényleges hatalommal nem rendelkezett. Nem volt utasítási joga, sem a honvédelmi miniszter, így a honvédség felé, így a Belügyminisztérium és annak szervei felé sem. Ebből következik, hogy a Katonai Bizottság alárendeltségébe nem került, nem kerülhetett egy fegyveres testület sem. A Katonai Bizottságnak természetszerűleg megvolt a tanácsadási, kezdeményezési és javaslattételi joga..."[199] Sőt erre további példa, hogy Bata István honvédelmi miniszter leváltásáról a Bizottságot senki sem kérdezte meg, illetve Janza Károly kinevezéséről is csak később szereztek tudomást.

„Meg sem kérdeztek bennünket mint Katonai Bizottságot" – idézte fel a történteket Földes László, aki a fentiek megerősítéseként elmondta, hogy október 24-től a Katonai Bizottság tagjai folyamatosan kaptak jelzéseket kerületi és üzemi pártbizottságoktól, hogy támadás érte őket, és ezen támadások elhárításához segítséget kérnek. Ekkor a Bizottság arról határozott, hogy a veszélyeztetett pártbizottságokat a honvédelmi miniszter lássa el fegyverekkel. A telefonon befutott jelentésekből kiderült: „semmiféle fegyvert nem kaptak, s egymás után el is foglalták a pártbizottságokat".[200]

[197] Uo.

[198] Uo.

[199] Uo. Földes László tanúkihallgatási jegyzőkönyve 1994. szeptember 28-án és 1995. március 16-án.

[200] Uo. Kovács István tanúkihallgatási jegyzőkönyve 1994. március 9-én.

„Mi csak azt tudtuk tenni, hogy megígértük a segítséget. Bíztattuk őket, hogy tartsanak ki. E segítséghívásokat átadtuk a honvédelmi miniszternek vagy helyetteseinek. Az, hogy történt-e segítségadás vagy sem, ezt csak később tudtuk meg. Volt, amikor a honvédség segített, például az újpesti pártbizottságnál."[201] – állította később Földes László, akinek a Bizottságon belül a feladata országos szinten a pártszervek, így a párt objektumainak és a párttagok védelmének megszervezése, segítése volt. Ezen belül több alkalommal kísérletet tett arra, hogy a honvédelmi miniszter, illetve az ott lévő katonai alakulatok útján fegyvereket juttassanak el ezen objektumokba, illetve kérte, hogy a közelben lévő alakulatok védjék az épületeket. Ez Földes László szerint azonban alig történt meg.[202]

A partizánok felfegyverzésével kapcsolatban Földes László kijelentette, hogy fegyveres különítményekről tudomása nincs. Arról viszont igen, hogy a Katonai Bizottság megalakulása után jó pár nappal, október 28-a körül, de nem korábban – más források szerint ez október 25-én a délutáni órákban történt – telefonon olyan értesítést kapott, hogy a Beloiannisz utcai székházban a Partizánszövetség tagjai gyülekeznek, segíteni akarnak, részt akarnak venni a rendcsinálásban.

„Átmentem a székházba, 70–80 személyt átvittem a Honvédelmi Minisztériumba, és ott fegyvert kaptak. Ezt én kértem a Honvédelmi Minisztériumban a Honvédelmi Minisztérium vezetőitől. Hogy személy szerint kitől, azt nem tudom. E felfegyverzett partizánok a honvédséggel és rendőrséggel együtt közös járőrözésben vettek részt." Földes László úgy tudja, hogy a partizánok civil ruhában voltak, fegyverzetük szálfegyver volt, és biztos abban, hogy semmiféle önálló feladatot nem kaptak.

„A bajok a Katonai Bizottsággal kapcsolatban abból származtak – olvasható Ripp Zoltán tanulmányában[203] –, hogy az alapfeltevés tévesnek bizonyult, és ezzel a pártvezetés olyan helyzetben találta magát, amellyel korábban nem számolt. Az új testület létrehozása következményeiben elősegítette a politikai vezetés struktúrájának szétzilálódását. A fegyveres erők politikai irányítása valójában nem megerősödött, hanem szétesett. A számításokkal ellentétben a legfőbb kérdés a felkelés leverésének hadműveleti problémája maradt, de közben bizonytalanná vált, hol is a politikai döntések centruma. A stáb kiküldésekor nem tisztázták a döntési kompetenciákat. Éppen a hatalom megrendülése és elbizonytalanodása idején, a vezető szervek személyi összetételének alapos átalakításával egyidejűleg jött létre hirtelen több pólusú döntési szerkezet, összezavart felelősségi körökkel, amelyben az egyes részek különböző információs bázis alapján működnek és eltérő preferenciákat próbáltak érvényesíteni." [204]

[201] Uo. Földes László tanúkihallgatási jegyzőkönyve 1994. szeptember 28-án és 1995. március 16-án.

[202] Uo.

[203] RIPP 198. o.

[204] Uo.

A Katonai Bizottság a tevékenységét Kovács István szerint már október 28-án beszüntette – ekkor úgy látták, hogy semmi értelme annak, amit csinálnak, hiszen egyetlen döntésüket sem hajtják végre –, a „Bizottság szétthullt".[205]

Földes László ezzel ellentétben úgy emlékezett, hogy a Bizottság október 30-án szüntette be tevékenységét. Janza Károly honvédelmi miniszter ekkor közölte velük, hogy menjenek el az épületből. A Köztársaság téri események után „én is [Földes László – H. M.], de az egész Katonai Bizottság tevékenységét feleslegesnek tartottam (sic!), önmagunkat feloszlattuk. Átmentünk a Parlamentbe, és úgy tudom, ezt Apró Antal be is jelentette Nagy Imrének."[206]

Ahogy a kérdések az MDP Központi Vezetőségének október 26-i ülésén felvetődnek

Az október 26-i Központi Vezetőségi ülés[207] elején ismertették a Donáth Ferenc és Losonczy Géza által képviselt platformot, melynek a vita szempontjából leglényegesebb eleme az események ellenforradalomként való értékelésének az elutasítása és „demokratikus tömegmozgalomként" történő elismertetése volt.

Donáth Ferenc a KV ülésén hozzászólásában többek között kifejtette, hogy Magyarországon „döntő többségében demokratikus tömegmozgalom van", illetve a vezetésben két fő koncepció – 1. fegyverrel a végletekig, 2. tárgyalások útján – és két fő kérdés – 1. a szocialista demokratizmus kiszélesítése, 2. a teljes függetlenség megszerzése – létezik. Donáth ekkor úgy értékelte, hogy ebben a jelenlévők egyetértenek, majd kijelentette, hogy a szovjet hadsereg kivonása „csak a rend helyreállítása után" történhet meg. „Ami kezdetben kis ellenséges csoport megmozdulása volt, mindinkább népi megmozdulássá lett. Álláspontom nem fegyverrel szembeszállni, mert akkor szembeszállunk a néppel"[208] – mondta Donáth.

Donáth Ferenc és Losonczy Géza ekkor beterjesztett álláspontjának lényegét Ripp Zoltán abban látja, hogy „az írókkal egybehangzóan[209] Losonczyék

[205] BÜNYH. I/1. 341/1994. Kovács István tanúkihallgatási jegyzőkönyve 1994. március 9-én.

[206] Uo. Földes László tanúkihallgatási jegyzőkönyve 1994. szeptember 28-án és 1995. március 16-án. Földes László: „A Belügyminisztériummal úgy volt kapcsolatunk, hogy az akkori belügyminiszter, Piros László többször átjött, mi pedig tájékoztattuk őt arról, amit mi megtudtunk."

[207] Ötvenhat októbere és a hatalom... 50–88. o.

[208] Ötvenhat októbere és a hatalom... 72. o.

[209] Ezen a napon tették közzé a magyar írók és művészek azt a röpiratukat, melyben a pártvezetéstől követelték, hogy hirdessék ki a teljes amnesztiát, az ÁVH tegye le a fegyvert, azonnal szüntesse be a tüzet, a szovjet csapatok vonuljanak vissza állomáshelyeikre, a rend fenntartását a magyar néphadsereg biztosítsa, Nagy Imre azonnal alakítson nemzeti egységkormányt, álljon az új kormány a nemzeti mozgalom élére, minden üzemben válasszák meg a munkástanácsokat. Mint az a későbbiekben kiderül, ezek a követelések érzelmileg és tartalmilag egyaránt hatottak az ülés résztvevőire. Népszava 1956. október 26. A kiáltvány röpiratként is terjedt. Idézi: STANDEISKY 43. o.

úgy tartották, hogy a mozgalmat a pártnak nem elutasítania, hanem támogatnia kell, mert abban alapvetően helyes, a szocializmustól nem idegen demokratikus törekvések fejeződnek ki. Éppen ezért haladéktalanul tárgyalásokat javasoltak a mozgalmak vezetőivel, vagyis nem pusztán azt várták volna, hogy azok elégedjenek meg a pártvezetés döntéseivel, passzívan fogadják el azokat. Ellenkező esetben maguk is valóban radikális jobboldali fordulattól tartottak, amelyben az antisztálinista harc visszavonhatatlanul antikommunistává válik. Nem csupán az azonnali amnesztiát vélték elengedhetetlennek, hanem azt is, hogy az új politikai platform alapján végrehajtandó konszolidáció támogatására a felkelőket szabályozott módon, a fegyveres erőkbe integrálva vonják be a rendfenntartásba. A konszolidáció szempontjából a legfontosabbnak a nemzeti követelések teljesítését tekintették, beleértve a szovjet csapatok távozását."[210]

Az október 23-a után történtek minősítésének megváltoztatása a továbbiakban kizárta volna a problémák kezelésének erőszakos módszereit, egyben lehetőséget biztosított volna a hatalom és a társadalom között feszülő ellentétek politikai eszközökkel történő megoldására is.

A Donáth által jelzett két véglet egyikének – a „fegyverrel a végletekig" álláspont – képviselői, ezek között elsősorban a Katonai Bizottság tagjai szenvedélyektől és személyeskedésektől sem mentes általános támadást indítottak a Központi Vezetőség politikai megoldást kereső képviselői ellen.

Mint az a későbbiekből kiviláglik, a pártvezetés „keményvonalas" tagjai a Donáth Ferenc és Losonczy Géza által beterjesztett értékelést és javaslatokat Nagy Imrének tulajdonították. Az csak később derült ki, hogy Nagy Imre a pártvezetés többségének értékelését ekkor még elfogadta, így az átértékeléssel kapcsolatos javaslatot elvetette.

Hazai Jenő a problémát a maga módján úgy egyszerűsítette le, hogy ha a kormány elleni felkelést jogosnak ismerik el, akkor „ez azt jelenti, ismerjük el jogtalannak azokat, akik a Népköztársaság érdekében életüket áldozták..." Kijelentette: „Soha olyanokat, akik a vörös zászlót elégették, akik a katonákról letépték a vörös csillagot" nem ismeri el demokratának, és „ha itt a Központi Vezetőség elítéli a katonákat, az ÁVH-sokat, akik védték a rendszert [nincs] még egyszer, aki a rendet fenn tudja tartani".[211]

Kovács István szerint abban kell dönteni, hogy a „szocializmus építését folytatjuk vagy letérünk a burzsoá demokrácia útjára", majd többek között megállapította: azzal, hogy jogosnak ismerik el a mozgalmat, nem lehet meggyőzni a felkelőket, és „el fogják söpörni Nagy Imrét és a többi jelöltjét is". Kijelentette: „Nem igaz, hogy nem tudunk úrrá lenni [a helyzeten]! Ez olaj a tűzre! Soha életemben nem tudom megszavazni. Elvtársak, ilyen határozat árulás a párt, a munkásosztály ellen. Inkább pusztuljak el, de nem fogom megszavazni..."[212]

[210] RIPP 246. o.
[211] Ötvenhat októbere és a hatalom... 69. o.
[212] Ötvenhat októbere és a hatalom... 68–69. o.

Hegedüs András sem értett egyet Donáth Ferenc és Losonczy Géza helyzetértékelésével. Hozzászólásaiban erről a következőket mondta:

„Miért harcolnak ma a fegyveres csoportok? Ma is van olyan, aki azt hiszi, hogy fegyverrel a kezében kell kiharcolni a jogos követeléseket?

Ma már nem ez a jellemző, a népi demokrácia teljes pusztulását akarják. Sokan fasizmust akarnak. A tömegeket fegyveresen szembe kell állítani a banditákkal... A fegyveres banditákat nem tekinthetjük a szocialista demokrácia harcosainak... Az éjszakát kell felhasználni. Nagy Imre elvtársat is el fogja söpreni az áradat. Nagy Imre elvtárson keresztül elsöpri az államot, népi rendszerünket."

„Bűnös dolog, ha nem fordulunk a munkásosztályhoz... Egyetértek a nemzeti kormánnyal, ha haladéktalanul felhívnánk a munkásokat, hogy verjék le az ellenforradalmat... Ha nem fordulunk a párthoz, akkor tényleg az utolsókhoz jutunk el, véresen kell leszámolni...

Kell legyen egy pont a határozatban, amely felszólítja az ÁVH-sokat, a katonákat, a felfegyverzett munkásőrséget, a munkásokat, akiket felfegyverzünk, hogy amennyiben 20 óra után nem teszik le a fegyvert, akkor 20 óra után a teljes felszámolásért folytatott harcot végig kell vinni... nem lehet, hogy lefegyverezzük és elszigeteljük a szovjet hadsereget és a pártot" – állapította meg többek között Hegedüs András.[213]

Marosán György hozzászólásában többek között kijelentette: „Amikor a fegyverek beszélnek, ott nem lehet szentelt vizet szórni, a fegyverrel kell beszélni. Nemzeti Kormány? Legyen olyan, amilyen csak lehet. Amnesztia feltételei? Majd utána tárgyalunk. Direktórium legyen! Van katonai erő, azonnal tessék katonai szervezetté válni!"

„Donáth és Losonczy elvtársaknak: Nem most van az ideje annak, hogy kis kérdésekről vitatkozzunk. Merem állítani, hogy nagy lecke lenne"[214] – fejezte be hozzászólását Marosán György.

Rónai Sándor Marosán felszólalására így reagált: „Mindenben egyetértek Marosánnal. A kommunista egységért való harc, a Szovjetunióhoz való hűség, szilárd harc, becsülettel élni vagy meghalni."

„A tárgyalások mellett vagyok, de sohasem szabad elfelejteni, hogy a proletárdiktatúrát alkalmazni kell. ... Harcot kell indítani. Két lehetőség van, kapitulálni vagy sem" – jelentette ki felszólalásaiban Vas Zoltán.

Nógrádi Sándor kérte, ne engedjék, hogy a csendőrtisztek és katonatisztek vezette „fegyveres ellenforradalmi bandák" tért nyerjenek, mert ha ezt teszik, feladják a rendszert. A helyzet rosszabbodása egyik okának Nógrádi azt tartotta, hogy a Politikai Bizottság keresztező intézkedéseket adott ki. Ha a kijárási tilalmat nem vonták volna vissza – állította Nógrádi – akkor már 25-én be tudták volna fejezni a harcot. Kijelentette: „Kell 24 óra. Most kezd legsúlyosabb lenni a helyzet. Ha gyülekeznek, további vérontásnak nézünk elébe."[215]

[213] Ötvenhat októbere és a hatalom... 73. o.
[214] Ötvenhat októbere és a hatalom... 79. o.
[215] Ötvenhat októbere és a hatalom... 71. o.

Miután Nógrádi utóbbi megállapítására senki sem reagált, véleményem szerint jogosan állapítható meg, hogy a politikai vezetés továbbra is tartotta magát a 25-én elfogadott döntéséhez, mely döntés a hatalom ellen fellépő erőkkel szemben minden eszköz bevetését lehetővé tette.

Ha a tömegek gyülekeznek, tüntetnek, akkor ez Nógrádi szerint – és ez ellen senki sem tiltakozott – egyet jelent a kormányerők fegyverhasználatával, vagyis az újabb vérontással.

Nagy Imre, Nógrádi hozzászólására reagálva elmondta, hogy olyan PB határozatról nem tud, hogy a lakosság ne kapjon élelmet. Nem lehet egész napra az egész fővárost megfosztani attól a lehetőségtől, hogy megvehessék a legelemibb szükségleti cikkeket. Kovács Istvánnal vitatkozva kijelentette, hogy most nincs ostrom, és azt sem érti, hogy a kijárási tilalmat miért az ő nevében adták ki.

„Maguknál a katonai szempont megelőzi a politikai szempontot. Maguk a Politikai Bizottság ellenére adtak ki utasítást"[216] – mondta Nagy Imre Nógrádi Sándornak.

Földes László hozzászólásában[217] kifejtette, hogy Nagy Imre platformját el tudja fogadni, és megvalósítását őszintén támogatja. Majd így folytatta: „De ne menjünk ezen túl. Olyan szakadék szélére visszük a pártot, a népi demokráciát, amiből nagyon sokára lehet kimászni. Nem csekélyek a követelések: a munkások sztrájkjoga, a Varsói Szerződésből kilépés, a munkások követeléseiről, a munkásosztály érdekeiről nincs szó."

Az előzményeket értékelve Földes elmondta: a történtek fő oka a Politikai Bizottság „szörnyen bűnös politikájában van. Súlyos és bűnös politikát folytattunk március óta. Ez a fő oka annak, amiben a jelenlegi helyzetben vagyunk. Gerő elvtárs helyes, hogy nem első titkár, további szervezeti rendszabályt is helyesnek tartok... De engedni a kiélezett helyzetben – folytatta hozzászólásában később – csőd. Ekkor már teljesen a helyzet urai voltunk. 2–6-ig amnesztia meghosszabbítása visszaengedte újból a fegyveres szervezkedést az utcára..."

„Mi a tennivaló? A helyzetet rendkívül súlyosnak tartom. Ez a harc most már nemcsak a fegyveres suhancok ellen folyik, sokan és nem fegyveres suhancok harcolnak ellenünk. Tiszta lelkiismerettel állíthatom, hogy a külső kerületek, Csepel, Angyalföld, Újpest nem csatlakozott a fegyveres felkeléshez, nem csatlakozott és nem is helyesli...

A magyar csapatok viselkedését vizsgálni kell. Ostobán beengedtük a tömegek közé, akik barátkozva lefegyverezték őket, de azóta parancsot kaptak, hogy védjék az objektumokat, mindent megvédtek, sőt vissza is foglaltak. Ha a csőcseléket felmentjük a felelősség alól, akkor vér szempontjából rengeteg vért jelent.

A demoralizált csapatokat a párt cserben hagyta, akkor a demoralizált csapatok otthagyják a helyüket, és sokkal több vér folyik..." – mondta többek között Földes László.[218]

[216] Uo.
[217] Ötvenhat októbere és a hatalom... 74–76. o.
[218] Uo.

Kiss Károly szerint „Mindenképpen kell tárgyalni és leválasztani a politikával az ellenállókról a munkásrétegeket, amelyek tegnap délután[219] [a Kossuth téri fegyverhasználatot követően – H. M.] csapódtak oda." Kijelentette: „A Központi Vezetőség kíméletlenül szembefordul azokkal, akik nem teszik le a fegyvert. Megvan hozzá az erőnk. Felhívás kell a honvédséghez, rendőrséghez, a volt a partizánokhoz, az ÁVH-sokhoz."[220]

Apró Antal többek között részletesen szólt arról, hogy éjszaka kidolgoztak egy haditervet, amelyet elegendő emberrel és fegyverrel végre tudtak volna hajtani, ha 26-án délig, esetleg délutánig elrendelték volna a kijárási tilalmat. Elmondta, hogy tudják, hol vannak az „ellenforradalmi bázisok", hol vannak a gócok. Majd így folytatta: „Teljesen demoralizált bennünket a tisztek és a tábornokok előtt az utasítás, ami felfüggesztette [a kijárási tilalmat]. Így vezetni felelősen nem lehet... Kértük, hogy a katonákat dicsérjék meg. Nem tették meg. Minket nem engedtek dolgozni... Többször tettem javaslatot, hogy fegyverezzük fel a munkásokat, három nap óta nem tudtam elérni. Már a Csehszlovák kormánytól kértem segítséget... Egy jottányival sem megyek tovább, mint Nagy Imre és Kádár János tegnapi beszéde. A helyzet tragikus. Egyetértek Donáth értékelésével, a tömegek az utcán vannak, a mi hibánkból, a régi PB hibájából, a szektás hibákból. A lengyel események ezt megsürgették..."[221]

Münnich Ferenc az ülés végén többek között az alábbiakat mondta: „Érthetetlen és bűnös opportunizmus van a Politikai Bizottságban. Én személyekről nem beszélek. Teljes hatalmat adtak, és mégis rontottak a helyzeten. Ha a legnagyobb eréllyel likvidáltuk a budapestit, minden megerősítést a vidéki ellenforradalommal szembe kell állítani.

A felhívást átadtuk a rádiónak, hogy tilos a kimenetel, és pont a Politikai Bizottságban megváltoztatták. Aki ismeri a harc logikáját, tudta, hogy az ellenforradalmat segítettük vele..."[222]

Gerő Ernő, miután nem tudta eldönteni, hogy „testvérharc van-e vagy ellenforradalmi támadás", az alábbi intézkedések bevezetésére tett javaslatot: „Sajtót és Rádiót kézbe kell venni, legfőbb ellenőrnek a kezébe adni. Ha meg akarják akadályozni, ott vannak a fegyveres erők, letartóztatjuk őket. Ugyanakkor széles politika, széles nemzeti politika kell."[223]

Befejezésként az ülés résztvevői a legfontosabb politikai döntések előkészítésére, részben meghozatalára jogosult ideiglenes vezető testületbe, a direktóriumba beválasztották: Nagy Imrét, Kádár Jánost, Hegedüs Andrást, Gerő Ernőt, Münnich Ferencet és Apró Antalt.

Ekkor Gerő kért szót. Kijelentette, hogy a tagságot nem vállalja, mert kudarc esetén elsősorban őt fogják hibáztatni. „Szívesen fegyverrel a kézben

[219] A Parlament előtti sortűz után a felkeléshez csatlakozó erőkről van szó.
[220] Ötvenhat októbere és a hatalom... 76. o.
[221] Ötvenhat októbere és a hatalom... 76–77. o.
[222] Ötvenhat októbere és a hatalom... 80. o.
[223] Uo.

harcolok, de ne vegyenek be" – mondta Gerő Ernő. Az ismételt szavazásnál Gerő kimaradt a direktóriumból.[224]

Napirenden kívül Kovács István még egyszer kihangsúlyozta: „Ha azt írjuk, hogy joggal fogtak fegyvert, akkor nem lesz proletárhatalom. Egy hét múlva a Nagy Imre-kormányt is elsöprik."[225]

A Központi Vezetőség ezt követően kiadott nyilatkozatából – a vizsgált témával összefüggésben – kiemelendő, hogy a testület a „testvérharc" a „vérontás" megszüntetése érdekében: Nagy Imre vezetésével „a legszélesebb nemzeti alapon megalakuló kormány tagjaira" tett javaslatot; bejelentette, hogy a szovjet csapatok a rend helyreállítása után haladéktalanul visszatérnek támaszpontjaikra; jelezte, hogy helyesnek tartja a munkástanácsok megalakítását, és a kormány amnesztiát ad a fegyveres harc azon résztvevőinek, akik legkésőbb október 26-án este 10 óráig leteszik a fegyvert.

A nyilatkozat szerint az új kormány – amelynek programja „alkalmas minden becsületes magyar hazafi egyesítésére" – „arra hivatott, hogy maradéktalanul jóvátegye a múlt hibáit és bűneit, és az egész nemzetre támaszkodva megoldáshoz segítse népünk minden jogos követelését".

A Központi Vezetőség, hogy a fegyverletételre vonatkozó felszólításának nyomatékot adjon, felhívta „a kommunistákat, a magyar dolgozókat, mindenekelőtt a munkásokat, a fegyveres erőket, a volt partizánokat, a néphatalom szilárd oltalmazóit, hogy azokat, akik Népköztársaságunk államhatalma ellen fegyverrel támadnak, ha a megadott határidőig nem teszik le a fegyvert, kíméletlenül semmisítsék meg".[226]

A politikai vezetés – mint az a nyilatkozatból is kiolvasható – a szemben álló erők megosztása érdekében egyszerre mutatott engedékenységet és keménységet. A Központi Vezetőség által elfogadott nyilatkozatról és annak várható hatásairól, következményeiről tanulmányában Ripp Zoltán a következőket írta:

„A »legszélesebb« alapon álló nemzeti kormány és a jogos követelések teljesítésének újbóli ígéretéhez egyre inkább olyan közhangulat társult, amelyben Nagy Imrét is besorolták a hitetlen kommunista vezetők közé. Olyan röplapok is terjedtek, amelyek a miniszterelnököt egyenesen árulónak minősítették, elmarasztalták a szovjet csapatok behívásának bűnében. Erre válaszul megszületett a legenda, amely szerint Nagy Imre két napig az ÁVH foglya volt, s kényszerítették beszédei elmondására. Az ilyen híresztelés azonban csak akkor lehetett volna hatásos, ha valóban a legfőbb kérdésben és az események gyökeres átértékelésében történik változás. A KV határozata azonban ezekben inkább visszalépett vagy ragaszkodott a korábbiakban elhangzottakhoz... A fenyegetéssel párosított amnesztia ígérete már korábbi alkalmazásai idején sem vezetett eredményre, a »megsemmisítő csa-

[224] Ötvenhat októbere és a hatalom... 80–81. o.
[225] Ötvenhat októbere és a hatalom... 81.
[226] A forradalom hangja... 83. o.

pás« kilátásba helyezése és a fegyveres erők (kimondatlanul is a harcokban főszerepet játszó ÁVH) melletti szolidaritás kifejezése a harcok jellegének félreértéséről tanúskodik. Talán még nem volt idő a pártközpontba sorozatosan érkező jelentéseket tanulmányozni és elemezni... Pedig azokból is világosan kitűnik, hogy a felkelés hulláma végigsöpört a vidéki városokon, a legkülönbözőbb indulatok adódnak össze a mozgalmakban, amelyek éppen azokban a követelésekben egységesek, amelyeket a vezetés mereven elutasít... A tömeges megmozdulások és a fegyveres akciók végrehajtói nem voltak elkülöníthetők, tisztán katonai szempontból egyre inkább csak az addigi korlátozott hadviselést felváltó »totális« csapás ígért volna eredményt. Ez azonban nem volt beleilleszthető a felkelők és a »jó szándékú, de megtévesztett tömegek« szétválasztására, a »puccsisták elszigetelésére« irányuló politikai stratégiába."[227]

A fenti – alapvetően helyes – értékelés sem zárja ki annak megállapítását, hogy a Donáth és Losonczy által képviselt álláspont a Központi Vezetőség többségének határozott elutasítása ellenére sem szenvedett teljes vereséget. A vita során elhangzottak, Donáth, Losonczy és mások érvei is hatottak a „politikai megoldást" egyre inkább előnyben részesítőkre. Az ebbe az irányba való elmozdulás jeleire való utalások megtalálhatóak a szovjet küldöttek értékeléseiben is. Erre példa, hogy Mikojan és Szuszlov október 27-i jelentésüknek Nagy Imrét idéző részében a „lázadás fegyveres elfojtása" – mint az egyik lehetséges megoldás – mellett a politikai rendezés eszközei az eddigieknél véleményem szerint sokkal hangsúlyosabban jelennek meg.

„Úgy határoztunk – mondta a jelentés szerint Nagy Imre –, hogy a lázadás fegyveres elfojtása mellett a megbékélést, az értelmiség és a néptömegek megnyerését szolgáló politikát fogunk folytatni, elébe megyünk a népi mozgalomnak és a nemzeti érzéseknek, hogy élére álljunk ennek a népi mozgalomnak, és ezáltal szétverjük az ellenforradalmárokat, és megőrizzük a népi demokratikus rendszert. A másik út – mondotta Nagy –, hogy a néptömegek továbbra is ellenük lesznek, és ők kénytelenek lennének csak a szovjet csapatokra és a néptől elszigetelt párt egy részére támaszkodni, ez az út tragikus volna..."[228]

Az elmozdulás – a kompromisszumos megoldás keresésének határozott jeleit vélem felfedezni az államvédelmi szervek megszüntetésével kapcsolatban is. Nagy Imre október 26-án Mikojannak és Szuszlovnak beszámolt az írók képviselőivel és az Egyetemi Forradalmi Bizottság vezetőivel folytatott megbeszéléséről is. Ekkor a miniszterelnök a szovjet küldötteknek jelezte, hogy az írók és egyetemisták együttműködésének feltétele, hogy leváltsák a belügyminisztert, illetve „Magyarországon ne legyenek a jövőben különleges belügyi alakulatok".

A küldöttség érveinek – Magyarország történetében ilyen belügyi alakulatok korábban soha nem voltak és más demokratikus országokban sincse-

[227] Ötvenhat októbere és a hatalom... 256–257. o.
[228] Hiányzó lapok... 111. o.

nek; van nemzeti hadsereg, van titkos és rendes rendőrség – ismertetése közben Mikojanékban olyan benyomás alakult ki, hogy amíg ezt a felvetést hallva „Kádár egyet nem értése jeléül a fejét csóválta", addig „Nagy Imre lelke mélyén szívesen támogatná a belügyi alakulatokat illető követelést".

Jelentésük későbbi részében Mikojan és Szuszlov Nagy Imrével kapcsolatban – talán éppen ezért is – fontosnak tartotta, hogy rögzítse: „Figyelembe kell... venni Nagy Imre ingadozásait, aki opportunista természetének következtében nem tudja, hol álljon meg az engedményekben. A magunk részéről figyelmeztettük őket [a magyar vezetőket], hogy semmiféle további engedményt nem lehet tenni, ellenkező esetben az a hatalom bukásához fog vezetni."[229]

Az SZKP Elnökségének ezen a napon – október 26-án – tartott ülésén a szovjet vezetőknek a magyarországi helyzettel kapcsolatban elhangzott megnyilatkozásai – „meg kell mondani Mikojan elvtársnak, hogyan cselekedjen..." (Molotov); Mikojan „keményen követelje meg Nagytól a rendcsinálást..." (Malenkov); „Mikojan elvtárs helytelenül cselekszik, kapituláció felé visz [bennünket]..." (Zsukov); „Mikojan elvtárs úgy látszik, téved Nagy megítélésében..." (Furceva) – és az ekkor beterjesztett javaslatok – „Szilárd irányvonalat kell követni..." (Bulganyin); „Forradalmi Katonai Bizottságot[230] kell alakítani..."[231] (Kaganovics) – jelzik, hogy a magyarországi helyzet, illetve Nagy Imre értékelésében és a lehetséges megoldás tekintetében újabb fordulat következett be.

Zsukov határozott, kemény fellépés mellett[232] foglalt állást. „A tényleges hatalom: a hadsereg. Ha engedményeket teszünk, ezt gyengeségnek fogják tekinteni..."[233] – egészítette ki Zsukovot Sepilov.

Hruscsov eddigiektől merőben eltérő értékelése – „Új szakasz kezdődött. Nem értünk egyet a kormánnyal..." – és határozati javaslata – „Hegedüs és mások lépjenek érintkezésbe velünk. Felhívással kell fordulni a csapatainkhoz... Repüljön oda Molotov, Zsukov és Malenkov..." –, a „Véglegest később mondunk" – bejelentés ellenére a változások kezdetét érzékelteti.[234]

Mikojan és Szuszlov másnap – október 27-én – készített jelentése[235] első részében az SZKP Központi Bizottságát a magyar kormány átalakításának, kiegészítésének körülményeiről tájékoztatta, majd beszámolt a Politikai Bizottság katonai kérdésekkel foglalkozó napirendjéről is.

„A katonai helyzetről szóló jelentést – olvasható a beszámolójuk második részében – Apró elvtárs tette meg, magabiztos hangnemben. Bejelentette

[229] Hiányzó lapok... 112. o.

[230] A „Forradalmi Katonai Bizottság" az Elnökség tagjainak értelmezése szerint az ellenkormány megalakítását jelentette.

[231] Szovjetszkij Szojuz i vengerszkij krizisz 1956 goda, dokumenti – Moszkva, ROSZPEN, 1998. 412–413. o.

[232] Uo.

[233] Uo.

[234] Uo.

[235] Hiányzó lapok... 114–116. o.

egyebek között, hogy a kórházakban mintegy háromezer magyar sebesültet helyeztek el, közülük a kórházakban meghalt 250 személy."[236]

Apró tájékoztatóját követően – a vidéken kialakult „nyugtalan helyzetre" hivatkozva – Kádár János Mikojantól és Szuszlovtól megkérdezte: „nem lehetne-e megnövelni a szovjet csapatok létszámát".

„Mi – olvasható a jelentésben – közöltük, hogy vannak tartalékaink, és annyi csapatunk lesz itt, amennyire szükség lesz. A Politikai Bizottság tagjai ennek nagyon megörültek."[237]

Apró később javaslatot tett a városban folyó további harc megszervezésére, és közölte, hogy a „felkelők jelentős számban megkezdték a fegyverek leadását, eddig hétszáz puskát vettek át tőlük". Amikor Apró jelezte, hogy „vidéken a helyzet kezd stabilizálódni" – a jelentés szerint – Kádár és Hegedüs „a bejelentést szkeptikusan fogadta".

„A magyar elvtársak megkezdték a pártaktivisták felfegyverzését, akik ennek következtében kezdik magabiztosan érezni magukat. Elhatározták, hogy felfegyverzett párttagokat vonnak be a városi rendőrség állományába. Elhatározták továbbá, hogy a Rádióhoz és a napilapokhoz katonai cenzorokat neveznek ki" – számoltak be Mikojanék az újabb fejleményekről, mint ahogy jelentésükben arról is szóltak, hogy a kinevezett miniszterekkel ezen idő alatt tárgyaló Nagy Imre az erős kimerültségtől elájult.[238]

A kijárási tilalom bevezetésének, majd időszakos feloldásának kérdése

A Katonai Bizottság tevékenységével kapcsolatos szakmai vita egyik részkérdése az, hogy a kijárási tilalom feloldása a kormányerők tevékenységét milyen formában befolyásolta. Apró Antal és a felkelés fegyveres erővel történő felszámolását követelő politikai vezetők – a Központi Vezetőség október 26-i ülésén – a kormányerők sikertelenségéért, a katonai vezetés által elkészített, a felkelés gyors leverését célzó haditerv végrehajthatatlanságáért a szabad mozgást bizonyos időszakokban lehetővé tévő Nagy Imrét tették felelőssé.

Nagy Imre az 1957. június 17-i kihallgatásán[239] a kijárási tilalom elrendelésének körülményeiről, céljáról a következőket mondta:

„A kimenési tilalom elrendelése a Párt vezetése részéről merült fel, amelylyel én egyetértettem és szükségesnek tartottam a rend helyreállítása céljából. Véleményem szerint a cél az is volt, hogy az embereket az utcáról hazavigyük, de akik a tilalom ellenére is az utcán tartózkodnak, azokkal szemben érvényesíteni lehessen a statáriumot." [240]

[236] Hiányzó lapok... 115. p.
[237] Uo.
[238] Hiányzó lapok... 116. o.
[239] MOL XX-h-5. 12. doboz 1. kötet. 102–103. o.
[240] Uo.

A kimenési tilalom pártvezetéssel egyeztetett feloldásának egyik oka – Nagy Imre szerint is – az volt, hogy a legszükségesebb élelmiszerek beszerzését a lakosságnak lehetővé kellett tenni. A tilalom október 25-i feloldása okának Nagy Imre a következőket tartotta:

„Emlékezetem szerint október 25-én – de lehetséges, hogy 26-án – a délutáni órákban arról kaptunk jelentést a pártban, hogy a Bajcsy Zsilinszky úton mintegy 50–60 ezer főnyi tömeg gyűlt össze a város különböző pontjairól, akiket a kimenési tilalom határideje ott ér. A tömegből háromtagú küldöttség jött a pártba, akikkel tárgyaltam.[241] A fő kérdés az volt, hogy mivel a kimenési tilalom az utcán érte őket, hogyan tudnának hazamenni. Informáltak arról, hogy a helyzet elég éles, és ha az utcán maradnak, esetleg összetűzésekre kerülhet sor. Erről informáltam a pártban lévő vezetőket, és olyan elhatározásra jutottunk, hogy lehetővé kell tenni az emberek hazatérését.

Lementem a küldöttséghez és közöltem velük, hogy a párt vezetői lehetőséget találnak majd, hogy hazatérhessenek. Tájékoztattam őket arról is, hogy megfelelő intézkedéseket teszünk a szovjet és magyar alakulatokon keresztül, a rádión keresztül a tömegek felé is.

Az intézkedések megtörténtek, de hogy ki által azt nem tudom."[242]

A rendelkezésre álló források szerint az Apró Antal által említett haditerv csak a szándékok szintjén létezett. A felkelő gócok összehangolt felszámolására irányuló támadás előkészítése érdekében a csapatok felé az értekezletet megelőzően egyetlen utasítást sem adtak ki. A felkelő gócok – elsősorban a Corvin mozi és környékén tevékenykedő kormányellenes fegyveres csoportok – felszámolására irányuló konkrét katonai előkészületek, a magyar és szovjet csapatok támadásra történő felkészítése másnap, október 27-én, az esti órákban kezdődött meg.

A kijárási tilalom időszakos feloldása[243] a politikai vezetés körében mindaddig nem jelentett gondot, amíg a felkelés órák alatti leverését reális célkitűzésnek tekintették. Amikor ez nem következett be, és a kormányellenes fegyveres erők október 25-én, a Parlament előtti véres fegyverhasználatot követően ismét aktivizálódtak, a döntéseiben egységes, ugyanakkor a döntéselőkészítés terén, valamint a döntések végrehajtásában erősen megosztott vezetésben lázasan keresni kezdték az itthon és Moszkvában egyaránt beharangozott gyors siker elmaradásának okait és főleg felelőseit.

Az egyik ilyen oknak a munkások felfegyverzésének elmulasztását, elszabotálását tartották, a másik oknak – hogy csak a legfontosabbakat emeljem

[241] Uo. 108. o. Ennek a tárgyalásnak a további részleteiről lásd RAINER M. 1999 261–262. o.

[242] MOL XX-h-5. 12. doboz 1. kötet. 108. o.

[243] Október 24. 9 óra 18 perc, Piros László rendelete: 14 óráig kijárási tilalom. 16 óra 24 perc, BM rendelet: kijárási tilalom 18 órától másnap reggel 6-ig. Október 25. 5 óra 38 perc: A Fővárosi Tanács és a budapesti pártbizottság 6 óra után felhívott a munka felvételére. 10 óra 47 perc: Megerősítették: kijárási tilalom 18 órától reggel 6-ig. 14 óra 25 perc: A lövöldözésre való tekintettel a lakosság – szólt a felhívás – a legszükségesebb esetekben menjen csak ki az utcára.

ki – az október 25-én teljhatalommal felruházott, Apró Antal vezette Katonai Bizottság tevékenységét gátló intézkedést, a kijárási tilalom időszakos feloldását kiáltották ki.

Egyet kell hogy értsek Kahler Frigyes és M. Kiss Sándor azon megállapításával, hogy „a fegyveres megoldás kulcsa éppen az [volt – H. M.] – s a terv szakszerűségét nem lehet vitatni –, hogy »üres« legyen az utca, és ott csak fegyveresek maradjanak".[244]

A rendelkezésre álló dokumentumok alapján ma már határozottan kijelenthető: a politikai vezetés erre vonatkozó döntései ellenére a magyar és szovjet katonai vezetés a kormányellenes fegyveres erők felszámolására konkrét, minden részletében kidolgozott tervekkel október 28-ig nem rendelkezett.

Mint az látható, a magyar és a szovjet politikai és ezzel összefüggésben katonai vezetés az alapprobléma – megőrizni a hatalmat és a kommunista párt vezető szerepét, de elsősorban a szovjet fegyverekre támaszkodva leverni a fegyveres felkelést – megoldhatatlansága miatt október 28-ig képtelen volt magához ragadni a politikai és katonai kezdeményezést.

Mi akadályozta meg a kormányerőket abban, hogy az október 24-től október 28-án reggel 6 óráig terjedő 96 órányi időből megmaradt 75 órában – ennyi ideig volt érvényben Budapesten a kijárási tilalom – a fegyveresek ellenállását megtörjék? A fenti kérdésre az egyik válasz – ismétlem, bizonyítottan – az, hogy a szovjet és magyar katonai vezetés erre vonatkozó tervekkel nem rendelkezett.

A kormányellenes fegyveres erők végleges felszámolását, a Corvin közben és környékén települt fegyveres csoportok megsemmisítését előkészítő katonai tervezőmunka – a politikai vezetés október 26-i döntései alapján meghozott miniszteri parancs értelmében – október 27-én este a Honvédelmi Minisztériumban kezdődött meg. Az ekkor kidolgozott támadási terv értékét annak végrehajthatatlansága, a megindult támadás során elszenvedett kudarc mutatja.

A november 4-ét megelőzően végrehajtott utolsó kísérlet sikertelenségének elsődleges oka az volt, hogy a támadás előkészítésében részt vevő Katonai Bizottság, a konkrét terveket kidolgozó magyar és szovjet parancsnokságok még október 28-án sem rendelkeztek megbízható, ellenőrzött felderítési adatokkal, és fogalmuk sem volt arról, hogy Budapesten, konkrétabban a VIII. és IX. kerületben hol, milyen nagyságrendű, összetételű, fegyverzetű és szervezettségű kormányellenes erők ellenállásával számolhatnak.

[244] KAHLER–M. KISS 1996, 92. o.

A MAGYARORSZÁGON LÉVŐ SZOVJET KATONAI ERŐ NÖVELÉSE, A SZOVJET CSAPATOK TEVÉKENYSÉGE

Újabb szovjet csapatok Magyarországra rendelése

Október 23-án 22 óra 35 perckor a Románia területén (Temesvár) állomásozó 33. gépesített gárdahadosztály részére a fokozott harckészültség elrendelésével egy időben azt a feladatot szabták, hogy 300 km-es menet végrehajtását követően jusson el a Budapesttől délre 15 km-re kijelölt gyülekezési körletbe, majd később a fővárosban vegyen részt az „ellenforradalmi lázadás" elfojtásában. Ez a hadosztály a határt október 24-én 11 és 12 óra között lépte át.

A menet végrehajtását követően – október 25-én délelőtt 9 és 11 óra között az egységek és önálló alegységek – a 104., a 105., 106. gépesített gárdaezredek, a 100. tüzérezred, az 1093. légvédelmi tüzérezred, a 71. harckocsiezred, a 133. nehézharckocsi-rohamlöveg-gárdaezred, a 61. aknavető osztály, a műszaki zászlóalj, híradózászlóalj, szállítózászlóalj és az önálló vegyvédelmi század – teljes állománnyal – a törzs- és hadtápalegységekkel együtt összesen 7500 fővel –, technikával és fegyverzettel a részükre meghatározott körzetben gyülekeztek

A hadosztály fegyverzete 182 db T-34-es harckocsi, 6 darab úszó harckocsi, 18 db ISZ-3-as harckocsi, 26 db SZU-100-as önjáró löveg, 76 db BTR – páncélozott szállítójármű, 845 db gépjármű, 21 db SZU-152-es önjáró löveg, 36 db 122 mm-es tarack, 12 db 81 mm-es löveg, 11 db 57 mm-es löveg, 12 db 82 mm-es hátrasiklás nélküli löveg, 12 db 160 mm-es aknavető, 12 db BM–13-as harcigép (sorozatvető), 12 db 85 mm-es légvédelmi ágyú, 32 db 37 mm-es légvédelmi gépágyú volt.[245]

Október 23-án 19 óra 45 perckor a Kárpáti Katonai Körzetben állomásozó csapatok parancsnoka, P. I. Batov hadseregtábornok a 38. összfegyvernemi hadsereg 3. lövészhadteste állományába tartozó 128. lövész- és 39. gépesített gárdahadosztályok részére a harci riadót azzal a paranccsal rendelte el, hogy Csap–Beregszász–Nagyszőllös szakaszon lépjék át a Szovjetunió államhatárát, hajtsanak végre menetet – jobbról: a Csap–Miskolc–Hatvan, balról: a Tiszaújlak–Debrecen–Szolnok sávban –, majd a 128. lövészgárdahadosztály Hatvan–Jászberény, a 39. gépesített gárdahadosztály Szolnok–Abony körzetben foglaljon gyülekezési körletet.[246]

[245] FEVKA, 32. f. 701291. op. 15. d. 196. o., idézi KIROV.
[246] FEVKA, 32. f. 701291. op. 15. d. 6. o., idézi KIROV.

A 128. lövész gárdahadosztály alárendeltségébe tartozó 315. lövész gárdaezred – mint előrevetett osztag – parancsot kapott, hogy ha szükséges, a határt harccal lépje át, és biztosítsa a főerők Magyarországra történő bevonulását.

Október 24-én 0 óra 15 perctől reggel 7 óráig a csapatok akadálytalanul átlépték a határt, és a számukra meghatározott körzetben gyülekeztek. A 315. ezred további feladatként bevonult Budapestre, ahol a harctevékenységet megkezdte.

Ezen a napon – október 24-én – éjfél után 0 óra 15 perckor a 38. hadsereg kötelékébe tartozó poltavai 39. gépesített gárdahadosztály is átlépte a szovjet–magyar határt, és 22 órakor Szolnok körzetében gyülekezett, ahol a hadosztály három napig állt.[247]

Szovjet források szerint az így riadókészültségbe helyezett és „rendcsinálás" céljából bevetett öt hadosztály állományába 31 500 fő, 1130 harckocsi- és önjáró löveg, 616 tüzérségi löveg és aknavető, 185 légvédelmi löveg, 380 páncélozott szállító harcjármű és 3830 gépkocsi tartozott.

A szovjet csapatok tevékenysége Budapesten
(október 24–28.)

A szovjet és magyar politikai vezetés döntése szerint – a szovjet és magyar csapatok között már az első órákban kialakított „munkamegosztásnak" megfelelően – a Néphadsereg erőit szétaprózva elsősorban a fontosnak nyilvánított párt- és állami objektumok védelmére rendelték ki alegység – raj-, szakasz-, század – kötelékben, míg a szovjet csapatok elsődleges feladata a gépesített erőkkel – harckocsikkal és páncélozott szállító járművekkel – végrehajtott járőrözés, a város különböző pontjain szerveződő kisebb-nagyobb fegyveres csoportok elleni harc lett.

A szovjet csapatok az 1956-os magyarországi beavatkozása során – annak ellenére, hogy alakulataik a második világháborús tapasztalatoknak és az érvényben lévő harcászati szabályzatoknak megfelelően felkészültek a lakott településeken folytatott harcra –, a legfelsőbb politikai vezetés döntése alapján az 1953-as berlini események[248] idején „sikeresen kipróbált" eljárást alkalmazták.

Ennek lényege, hogy a magasabb műszaki színvonalat képviselő harci technika felvonultatásával, erődemonstrációval a spontán módon összeverődött, szervezetlen, alacsony színvonalú fegyverzettel rendelkező, helyüket állandóan változtató fegyvereseket és azok kisebb csoportjait meg lehet félemlíteni, a harctól vissza lehet tartani.

[247] FEVKA, 32. f. 701291. op. 15. d. 220. o. o., idézi KIROV.

[248] 1953. június 17-én, 18-án Kelet-Berlinben és az NDK több városában munkásfelkelés tört ki a június 9-én meghirdetett „új szakasz" egyes intézkedései (például a normarendezés) bevezetésének a megakadályozása érdekében. A megmozdulásoknak a szovjet páncélos alakulatok demonstrációja vetett véget.

Ilyen megfontolásból jelentek meg Budapesten október 24-én a hajnali órákban a szovjet Különleges Hadtest páncélos járművei, T–34-es harckocsijai és kezdték meg „elrettentő", valójában öngyilkos cirkálásukat a város főbb közlekedési útvonalain, csomópontjaiban.

A lakott településeken folytatott harc megvívásának legelemibb harcászati szabályait felrúgva, felderítés, gyalogos támogatás – tehát a győzelem esélye – nélkül újra és újra beküldték harckocsijaikat és a felülről nyitott, a minimális védelmet sem biztosító páncélozott szállító járműveiket a felkelők részére kitűnő harci terepül szolgáló, jó manőverezési lehetőséget és megfelelő védelmet biztosító szűk utcák magas házai közé.

A szovjet és magyar politikai és katonai vezetés ilyen erejű és ennyire határozott szembenállásra nem volt felkészülve. Sokáig nem értették meg, hogy a Berlinben egyszer már sikeresen alkalmazott „harcmód" a Budapesten bevetett szovjet csapatok kudarcához vezethet.

Később, magukhoz térve a komoly veszteségekkel járó meglepetésből, bénultságból, a fegyveres csoportok, az ellenállás fő gócai ellen indított támadás előkészítése érdekében igyekeztek megszerezni azokat a felderítési adatokat, melyek alapján megtudhatták, hogy hol, milyen erők harcával kell számolniuk.

Például a harckocsik egy részét a felkelők feltételezett helyétől viszonylag messze tüzelőállásba rendelték, majd harckocsikat küldtek a veszélyeztetett útszakaszra. Az álló harckocsikból figyelték, hogy az utca közepén lehetőleg teljes sebességgel haladó harckocsikra honnan lőnek, és az így felderített tüzelőállásokra mértek tűzcsapást. Ez a módszer az okozott és elszenvedett veszteségek ellenére sem járt eredménnyel például a város olyan részeiben, mint amilyen a Corvin köz és környéke is volt.

A szovjet katonai vezetés előtt tehát egyértelművé vált, hogy a gyors győzelemre addig nincs remény, amíg a fegyveresek fő bázisai léteznek, ezért e csoportok felszámolásának igénye napirendre került.

A Különleges Hadtest operatív törzsének gyakorlati segítséget adott a szovjet vezérkar Malinyin hadseregtábornok által vezetett csoportja, amelybe Povalij és Sziruk vezérőrnagyokon kívül még néhány tiszt tartozott. Povalij tábornok folyamatosan a hadtesttörzsnél tartózkodott. A hadtest vezetése tőle tudott a szovjet fegyveres erők minisztériumában meghozott döntésekről, arról, hogy mikor, milyen csapatokat irányítanak Magyarországra, és ezekből melyek kerülnek a Különleges Hadtest alárendeltségébe.

Többször kölcsönösen tájékoztatták egymást jelentéseik tartalmáról, és gyakran készítettek a Vezérkar részére közös jelentéseket. A magyar vezetéssel a kapcsolatot Malinyin hadseregtábornok, a nagykövet Andropov és a KGB-s Szerov tábornok tartotta. Malinyin a hadtesttörzsnél néha egészen váratlanul feltűnt, pontosította a feladatokat és azok végrehajtása, segítése érdekében megfogalmazta javaslatait. A hadtest tevékenységéről jelentett a Vezérkar főnökének, Szokolovszkij marsallnak, és a hadtest vezetését mentesítette a Moszkvával folytatott személyes megbeszélésektől.

Október 25-én még alig virradt, amikor a város több pontján ismét fellángoltak a harcok. A szovjet hadvezetés változatlanul gyalogsági támogatás

nélkül, harckocsikkal és a felülről nyitott, gumikerekű páncélozott szállító járműveken – találó néven a „nyitott koporsókban" – küldte katonáit a biztos halálba.

Amint azt már említettem, reggel Romániából Budapestre érkezett a 33. gépesített gárdahadosztály – parancsnoka Obaturov tábornok –, és az esti órákban Gorbunov ezredes parancsnoksága alatt befutott a fővárosba a 128. lövész gárdahadosztály is. Mivel ezen a napon a felkelők ellenállása a városban tovább erősödött, a 33. hadosztály részére feladatul szabták, hogy a város központi részeit – a Kőbányai és Üllői út szektorban, a Duna-parton lévő területeket, a Rádió épületét, a Kilián laktanyát és a Corvin mozi körzetét – a fegyveres csoportoktól tisztítsa meg, és e tevékenység keretében a „hadosztály elővédjében" lévő 104. gépesített gárdaezred elsőként jusson ki a Parlamenthez. Amikor Obaturov tábornok hadosztályának néhány egysége menetből betört a városba, a felkelők egy harckocsit és egy páncélozott szállító harcjárművet, a bennük lévő két ezredessel együtt kilőttek, és a törzs rádióállomását is megsemmisítették. A Ferenc körúton a hadosztály tüzérezrede két tűz közé került, és a 2. osztályát majdnem teljes egészében elvesztette. Az ezred parancsnoka – Kohanovics ezredes – életveszélyesen megsebesült.

A hadosztály parancsnoksága és törzse a Boráros tértől nem messze, a Vásárcsarnok területén települt. A hadosztály alakulatai fő erőivel a Népligetben, a Nagyvárad tér közelében, a IX. kerület Dunát érintő részein, a Boráros tértől a Szabadság hídig terjedő szakaszig, a Kálvin tértől az Astoria épületéig helyezkedtek el.

Október 25-én este a 128. lövész-gárdahadosztály – előrevetett osztagként alkalmazott – 315. lövészgárdaezrede Nyikiforov ezredes parancsnoksága alatt azt a feladatot kapta, hogy Budán a fegyveres csoportokat semmisítse meg.

Október 25-én a nap végén Budapesten három – a 2. és 33. gépesített, valamint a 128. lövész-gárdahadosztály tevékenykedett. Létszámuk együttesen elérte a 20 ezer főt.[249] Budapestet három körzetre osztották. A Kossuth Lajos – Rákóczi – Kerepesi utaktól délre, a Duna vonaláig kijelölt körzetben Budapestre érkezését követően alapvetően a Romániából Magyarországra vezényelt 33. gépesített gárdahadosztály tevékenykedett. A pesti oldalon az ettől északra lévő körzetben a 2. gépesített gárdahadosztály, Budán a Kárpátaljáról Budapestre irányított 128. lövész-gárdahadosztály erői hajtottak végre harcfeladatokat.

A Budapesten – október 25-re – kialakult helyzetet Mikojan a jelentésében úgy értékelte, hogy a „csapatoknak nincsenek közvetlen hadműveleti célpontjaik: csak kisebb elszórt összetűzések, a tetőkről leadott lövések fordulnak elő a város különböző pontjain. Kisebb partizánakciók és egyes házakban kisebb ellenforradalmi banditacsoportok ellenállási kísérletei tapasztalhatók. A házakban megbújó ellenforradalmi banditák elfogásával és a lakosság lefegyverzésével kapcsolatos tevékenység a rendőri és polgári szervekre

[249] MALASENKO 1993, 44., 46. o.

hárul. Ez a helyi szervek dolga, nem a csapatoké, amelyek ebben legfeljebb segítséget nyújthatnak.

A helyi szervek nagyon rossz állapotban vannak: nem tudnak megbirkózni feladataikkal. Lépéseket teszünk, hogy a magyar elvtársak erősítsék meg ezt a frontot."[250]

A 17. gárdahadosztály alegységei ebben az időszakban az osztrák határ védelmére készültek. A szovjet vezetés egy amerikai és nyugatnémet provokáció veszélyével számolt.

Október 26-án a 128. hadosztály törzse megszervezte a felderítést, és az ellenálló fegyveres csoportok felszámolása érdekében folytatták a harctevékenységet.

Október 27-én a 33. gépesített hadosztály egységei több háztömböt megtisztítottak, de a Corvin mozi és a Kilián laktanya környékén lévő ellenállási csomópontot nem tudták felszámolni. Ez volt az ellenállás erős gócpontja, amelynek megsemmisítése nélkül Budapesten a felkelő csoportok felszámolása nem volt lehetséges.

Amikor a hadtest vezetése arról értesült, hogy a magyar politikai vezetés kérésére a területi pártbizottságokra eljuttatott fegyverek is többnyire a felkelők kezébe kerültek, úgy döntött, hogy a fegyverek kiszállítását beszüntetik. Orosz levéltári források szerint ebben az időben a felkelők jelentős erői Budapest délkeleti részeiben kb. 100–120 háztömböt tartottak az ellenőrzésük alatt.

A szovjet és magyar katonai vezetés Budapesten néhányszor kísérletet tett a szovjet harckocsik vagy gépesített alegységek és a magyar gyalogos erők együttes alkalmazására, de ezek a próbálkozások – mint azt a következő eset is mutatja – rendre kudarccal végződtek.

Így történt ez október 27-én is, amikor a Népligetben lévő egyik szovjet harckocsialegység és a tüzértiszti iskolások egy százada a déli órákban a Kilián laktanya elleni támadásra, egyben a Körút közelében elakadt három szovjet harckocsi kimentésére kapott parancsot.

Az iskola parancsnoka, Koltai Vilmos ezredes 50 növendéket rendelt ki azzal a feladattal, hogy a szovjet harckocsikra felfeküdve hajtsák végre a támadást. Az eligazításon a beosztott tisztek közül többen jelentették Koltai ezredesnek, hogy ez a növendékek biztos pusztulását jelenti. Szóltak arról is, hogy felderítési adatok nélkül és a Kiliánban lévő katonák számának ismerete híján a vállalkozás végrehajtása felelőtlenség, csak kudarccal, a kirendelt állomány elvesztésével végződhet. Koltai hajthatatlan volt, mereven ragaszkodott utasítása végrehajtásához.

A növendékek vonakodva, de végrehajtották a parancsot, felfeküdtek a harckocsikra. Alig jutottak a Nagyvárad térig, amikor az Üllői út felől a felkelők tüzet nyitottak. A növendékek ekkor Babják főhadnagy utasítására leugráltak a harckocsikról és a parancs további végrehajtását megtagadták. A vállalkozás kudarcba fulladt, a növendékek visszamentek az iskolába.[251]

[250] Hiányzó lapok... 106. o.

[251] HL 1956-os gyűjtemény 1. ő. e. 438. o. Tüzértiszti iskola jelentése

Miután a szovjet politikai és katonai vezetés a Magyarországon lévő, illetve az október 24-én a Budapestre és annak közelébe irányított erőket kevésnek találta, újabb hadosztályok bevetéséről döntött. Október 26-ról 27-re virradó éjszaka a Kárpáti Katonai Körzet alárendeltségében lévő 27. gépesített hadosztály – a harckészültség elrendelésével egy időben – azt a parancsot kapta, hogy Beregszász, távolabb Nyíregyháza–Debrecen–Szolnok útvonalon végrehajtott menet után – október 28-ra – jusson ki a Szolnoktól nyugatra kijelölt összpontosítási körletbe.[252]

A Kárpáti Katonai Körzethez tartozó 70. lövész-gárdahadosztály részére is harckészültséget rendeltek el. A hadosztály parancsot kapott, hogy a személyi állományát 2 nap alatt töltse fel, majd gépkocsikon, illetve csapatszállító eszközökön a Kárpátok hágóin keresztül megtett kb. 500 kilométeres menet után – az országhatár átlépését követően – foglalja el gyülekezési körletét Debrecen–Miskolc–Nyíregyháza térségében.[253]

A hadosztály alárendeltségébe tartozó 104. rohamlövegezred – már korábban végrehajtott vasúti szállítással – Rava-Russzkajából Beregszászra települt át, majd október 26-án 10 órakor Nyíregyháza térségében összpontosítási körletet foglalt.[254]

Október 27-én reggel 8 órakor a 27. gépesített gárdahadosztály is átlépte a határt, és gyorsított menettel kijutott a Szolnok térségében kijelölt összpontosítási körletbe.

Az 1. vasúti gárdadandár részére október 27-én azzal a feladattal rendeltek el harci riadót, hogy Csap vasútállomásra vonulva, az események következtében dezorganizálódott vasúti forgalom rendjét állítsa helyre.[255]

A katonai vezetés a szovjet csapatok számának és erejének növelésén túl intézkedett a már Magyarországra érkezett alakulatainak átcsoportosítására is. A csapatok egy részét a Dunántúlra irányította. Az átcsoportosítás elsődleges célja a fővárosba rendelt alakulatok távozásával meggyengült vidéki szovjet helyőrségek megerősítése, a katonai túlerő demonstrálásával, illetve szükség szerint közvetlen beavatkozással a vidéki rendszerellenesnek nyilvánított megmozdulások megakadályozása volt.

A szovjet katonai erő átcsoportosításának másik – a politikai és katonai vezetés által többször hangoztatott – indoka egy feltételezett nyugati katonai beavatkozás elhárítására történő felkészülés, az ehhez szükséges katonai erő megteremtése volt.

Az átcsoportosítás keretében a 3. lövészhadtest alárendeltségében lévő 39. gépesített gárdahadosztály – ez a hadosztály október 24-től a Szolnok–Abony térségében összpontosítási körletben tartózkodott – 27-én 11 óra 30

[252] FEVKA, 32. f. 701291. op. 15. d. 298. o., idézi KIROV.
[253] FEVKA, 32. f. 701291. op. 15. d. 280. o., idézi KIROV.
[254] FEVKA, 32. f. 701291. op. 15. d. 197. o., idézi KIROV.
[255] FEVKA, 32. f. 701291. op. 15. d. 390. o., idézi KIROV.

perckor parancsot kapott, hogy a Szolnok–Cegléd–Nagykőrös–Kecskemét–Dunaföldvár, valamint Cece–Pincehely–Nagykónyi–Kalocsa–Dombóvár menetvonalakon végrehajtott előrevonást követően – a nap végére – foglalja el összpontosítási körletét Tamási körzetében.[256] Ez volt az első szovjet magasabb egység, amelyet közvetlenül nem Budapestre, hanem a hadműveletek kiterjesztése érdekében a Dunántúlra irányítottak.

Október 27-én 23 órakor a Kárpáti Katonai Körzet állományába tartozó 32. gépesített gárdahadosztály Munkácsról megindulva megkezdte a mintegy 700 kilométeres menetét.

A Szovjetunió területén újabb szovjet hadosztályoknak rendelték el a harckészültséget. Október 27-ről 28-ra virradó éjszaka a Kárpáti Katonai Körzet parancsnokának, Batov hadseregtábornoknak az utasítására a 8. gépesített hadsereg kötelékébe tartozó 32. és 11. gépesített gárdahadosztályok, illetve a 60. légvédelmi tüzérhadosztály két ezredének, valamint a hadsereg közvetlen alárendeltségében lévő egységeknek elrendelték a harckészültséget.

Ezeknek a magasabb egységeknek és egységeknek feladatul szabták, hogy állomáshelyeikről – Berdicsev, Novográd-Volinszkij, Zsitomir, Hmelnyickij, Zsmerinka – gyorsított menettel, vasúton és közúton a legrövidebb időn belül jussanak el Magyarország keleti megyéibe.[257]

Október 28-án a 70. lövész-gárdahadosztály állandó elhelyezési körleteiből – Sztanyiszlav–Beregszász – menetet végrehajtva 6 órakor átlépte az államhatárt, és október 28-án 23 órakor Debrecen közelében összpontosítási körletet foglalt el.

Október 28-án 10 órakor a 31. légideszant-ejtőernyős gárdahadosztály kötelékébe tartozó 114. és 381. ejtőernyősdeszant-ezredek részére azzal a feladattal rendelték el a harci riadót, hogy a személyi- és teherernyőket berakva, földi szállítással vonuljanak Lvov és Hmelnyickij repülőtereire, ahonnan légi szállítással jussanak el és deszantoljanak a veszprémi repülőtérre, és ott készüljenek fel a később pontosításra kerülő harcfeladatok végrehajtására.

18 órakor – a deszantoláshoz szükséges felkészülés rendszabályainak végrehajtását követően – a 114. ejtőernyősdeszant-ezred Novográd–Volinszkij–Lvov, valamint Novográd–Volinszkij–Hmelnyickij menetvonalakon a kijelölt felszállóhelyekre megkezdte a menetet.

[256] FEVKA, 32. f. 701291. op. 16. d. 235. o., idézi KIROV.
[257] FEVKA, 32. f. 701291. op. 15. d. 16. o., idézi KIROV.

FELKELŐ-SZABADSÁGHARCOS ÉS MÁS FEGYVERES CSOPORTOK MEGALAKULÁSA ÉS TEVÉKENYSÉGE

A felkelő-szabadságharcos csoportok általános jellemzői

A magyar és szovjet csapatok ellen Budapesten – az október 23-tól 29-ig terjedő időszakban – ténylegesen néhány ezer fő vette fel a harcot. Budapesten néhány fontosabb csomópont, objektum szilárd tartásán túl szinte mindenütt jelen voltak, megtámadták az ide-oda mozgó szovjet és magyar páncélosokat, és nagy veszteségeket okoztak nekik. A felkelők többsége munkásfiatal, kisebb része diák, egyetemista volt, de nagy számban akadtak közöttük tizenéves gyerekek is. Primitív harceszközökkel – kézifegyverek, benzines palackok – szálltak szembe a szovjet tankokkal. Sikereikben természetesen a döntő tényező az volt, hogy a felkelők maguk mögött tudhatták a lakosság gyakorlati támogatását.

A forradalom első napjaiban a Budán – elsősorban a Széna téren és annak környékén, illetve a Móricz Zsigmond körtéren – és Pesten – a Corvin közben és annak környékén a VIII. és IX. kerületben –, valamint a peremkerületekben – például Csepelen, Soroksáron, Pesterzsébeten és Újpesten – egymástól függetlenül megalakult rendkívül vegyes összetételű csoportok egységes irányítás nélkül harcoltak.

Budán a Széna téri csoport október 27-ig, a fegyverek ideiglenes és részleges letételéig a Széna teret, a Moszkva teret és annak közvetlen környékét ellenőrizte, de akciókat hajtottak végre a Margit híd budai hídfőjétől a Batthyány térig, illetve a Szilágyi Erzsébet fasor mentén a Szép Ilonáig terjedő szakaszon. Ezen területek ellenőrzése azt jelentette, hogy ott a kormányerők tevékenységét időszakosan akadályozták, zavarták. Ez a csoport október 29-én a kormány rendelkezésére álló csapatok segéderejeként, illetve később a nemzetőrség részeként szerveződött újjá.

Pesten a VIII. és IX. kerületekben a Corvin köz környékén – a moziban, illetve a Ferenc és József körútra, valamint az Üllői útra néző házakban vagy ezeknek a magyar és szovjet csapatok által használt fontos közlekedési útvonalaknak a közelében – megalakult, hosszabb-rövidebb ideig harcoló csoportok magva jórészt fiatalabb munkásokból és diákokból állt. Voltak csoportok amelyeket – ahogy ez a Práter utcai csoport esetében is történt – a környék lakói szerveztek meg. A csoportok többségéhez az általános iskolások, az ipari tanulók és gimnazisták nagy számban csatlakoztak.

„A harcok legaktívabb résztvevői a fiatalkorú diákok és az úgynevezett vagányok voltak. Az alakulatukat elhagyó katonák közül is sokan csatla-

koztak a Corvin közi csoportokhoz"[258] – olvasható László Béla György, a Práter utcai csoport összekötője későbbi önvallomásában.

A fegyveresek összetétele az október 24-ét követő napokban annyiban változott, hogy az egyetemisták jelentős része fokozatosan beszüntette a harcot. A választott hivatásukat gyakorló orvostanhallgatók voltak azok, akik a harcok beszüntetéséig, október 28-29-ig, majd november 8-9-ig a fegyveres csoportoknál, illetve az ezekből megalakult nemzetőralegységeknél maradtak. A távozók helyére – és ez mindkét időszakra érvényes – egyre fiatalabbak léptek.

A fegyveresek utánpótlásáról, „az emberanyagról", a gyerekekről Pongrátz Gergely könyvében a következők olvashatóak:

„Új fegyveresek csatlakoztak a régiekhez és örömmel láttuk, hogy minden orosz támadás ahelyett, hogy gyengítené, inkább erősíti sorainkat. Védelmünknek ők hozták a fegyvert és a lőszert, mi csak a benzint szolgáltattuk.

Emberanyag volt bőven, akik fegyverre vártak, mert mindegyikük érezte, hogy dicsőség corvinistának lenni. Hiába zavartuk haza a fiatal, 12-13 éves gyerekeket, nem mentek el. Létszámuk óráról-órára nőtt.

Sokakat csak a kíváncsiság hozott oda, amikor meghallották a harcok eredményét a Corvin mozi körül. Nagyon sok kíváncsiból lett aztán hős. A Corvin köz híre bejárta Budapestet, és a srácok egyre jöttek. Érdekes jelenség, hogy a bátorság éppen annyira ragadós, mint a félelem.

A kíváncsiskodóknak csak néhány percet kellett beszélni egy corvinistával és látni a harcok eredményét ahhoz, hogy ő is keressen egy fegyvert magának. Corvinista lett belőle, és éppen úgy megállta a helyét, mint az »öregek«. Ha egyszer valaki átesett a tűzkeresztségen, azt már elzavarni sem lehetett onnan..."[259]

Eörsi László legújabb kutatási eredményei szerint „a felkelők jellemzően az alsóbb társadalmi rétegekből jöttek. Mégpedig túlnyomó többségben nem azért, mert »osztályidegennek« találtattak a Rákosi-érában, hanem mert apjuk is kétkezi munkás vagy paraszt volt".[260]

Más helyen Eörsi László a felkelők lehetséges indítékait a következők szerint csoportosította: „Voltak, akik az egyetemisták 16 pontjának érvényesítéséért váltak felkelőkké. Mások anyagi helyzetük javulását várták a forradalomtól. Olyanok is voltak, akik hirtelen felindulásból ragadtak fegyvert. Egyeseket a Szabad Európa adásai befolyásoltak. Csak néhányan voltak, akik önös célokért szálltak harcba."[261] A szerző fenti csoportosítását és értékelését mindössze annyival egészíteném ki, hogy a fegyveres harc vállalásának indítéka lehetett a szocialista rendszer kategorikus elutasítása is.

A csoportok spontán szerveződtek meg, és azokat különösen az első időszakban nagy fluktuáció jellemezte, amit a későbbiek során a családi és baráti kapcsolatok valamelyest csökkentettek. „A forradalom kitörésétől a

[258] TH O-16803, OD-1901, 172. o. László Béla György sk. vallomása.
[259] PONGRÁTZ 74. o.
[260] EÖRSI 2001, 13. o.
[261] EÖRSI 2001, 14. o.

fegyverszüneti tárgyalásokig... a spontaneitásnak volt meghatározó szerepe. A különböző módon megszerzett fegyverekkel főleg kis létszámú felkelő csoportok alakultak egy-egy rátermett parancsnok irányítása alatt. A lakosság nagyobb része támogatta ezeket a csoportokat, amelyeknek az összetétele szinte óránként cserélődött. Legfőbb tevékenységük a harc volt a szovjetekkel, illetőleg az ÁVH-s, rendőri, honvédségi erők ellen..."[262] – állítja a kérdés kiváló ismerője, Eörsi László.

A fegyveres csoportokon belüli kapcsolat – az események jellegéből következően – az október 23-a és 28-a közötti időszakban nagyon laza volt. A hatalom ellen harcot vállaló személyek egyénileg, saját elhatározásból csatlakoztak társaikhoz, és arról is szabadon dönthettek, hogy mikor és milyen körülmények között szüntetik be a harcot.

A csoportok a megalakulást követő egy-két napig kinevezett vagy választott vezetővel nem rendelkeztek. Minden kisebb csoportnak – 5–10 fő – külön vezetője volt. Az egymástól függetlenül tevékenykedő fegyveres csoportok a harcok során elért érdemek alapján választották meg vezetőiket. De nem volt ritka, hogy az átlagnál jobban beszélő, agitáló, önmagukat sikeresen előtérbe állító személyek lettek a parancsnokok. A vezetők személye gyorsan változott, mivel a pillanatnyi helyzet, a harcok során elért sikerek vagy sikertelenségek a fegyvereseket új és új vezetők választására ösztönözték.

A régi vezetők választhattak, vagy elismerik az új vezetőt és maradnak, vagy egyénileg más csoporthoz csatlakoznak, de többször előfordult az is, hogy a csoportokon belül megmaradt támogatóikat magukkal víve más szálláshelyen új csoportot alakítottak. A bizalom megvonása többeket a harc végleges vagy időszakos beszüntetésére késztetett.

Az így eltávozott volt parancsnokok egy része október 28-a után már mint nemzetőr kapcsolódott be a régi csoport vagy egy másik alegység tevékenységébe. Az állandó mozgásban lévő kisebb-nagyobb csoportok általában csak egy-egy konkrét feladat – szovjet támadás visszaverése, egy-egy harckocsi, páncélautó, kisebb alegység megsemmisítése – végrehajtása során keresték egymással a kapcsolatot, nyújtottak egymásnak segítséget.

A harcok következtében szétszóródott csoportok tagjainak egy része a szálláshelyre visszatérve régi és új fegyveres társaival folytatta az ellenállást. Másik része a körzetben tevékenykedő csoportok egyikéhez csatlakozott, de voltak olyanok is szép számmal, akik a harc végleges beszüntetéséről döntöttek.

Október 28-ig a felkelő-szabadságharcos csoportok közül még az egymáshoz viszonylag közel lévő Corvin közi csoportok között sem alakult ki szervezeti kapcsolat. A fegyveresek együttműködése egészen laza volt, sőt nem-

[262] Eörsi László „Civil felkelők a forradalomban" című tanulmányában, az „Általános jellemzők" részben a fegyveres csoportok szerveződésének három szakaszát különböztette meg. Pesti srácok – Rubicon 1996. 8–9. sz. 8–10. o. A szerző az 1956-os Intézet munkatársa. A legnagyobb eredményeket a felkelőcsoportok története kutatása területén érte el. Tanulmányom IX. kerülettel foglalkozó részeit Eörsi László hivatkozott publikációi és saját kutatási eredményeim alapján állítottam össze. EÖRSI László a „Corvinisták 1956" című könyvében – 1956-os Intézet, Budapest, 2001. – a VIII. kerületi felkelő csoportok történetét dolgozta fel.

egyszer különböző súrlódásokra is sor került köztük. Ez előfordult akkor is, amikor a csoportok már mint nemzetőralegységek tevékenykedtek. Volt eset arra, hogy a másik alegység működési területére „tévedt" nemzetőröket lefegyverezték.

Az állandó harcok, a lebukástól való félelem, az ebből fakadó bizalmatlanság, a létszám, beleértve a vezetők állandó változása, a felbomlás és újraszerveződés egymást követő periódusai a csoportok egységes szervezetbe való tömörítését október 28–29-ig, a forradalom győzelméig nem tették lehetővé.

A felkelő-szabadságharcos csoportok megalakulása és tevékenysége Budapesten[263]

A Bem-szobornál október 23-án rendezett tüntetésen a kerület lakosságából és diákságából – például a Széna téri iparitanuló-intézet tanulói és a munkásszálló lakói – közül sokan részt vettek. Közülük többen a Parlamenthez, majd a Rádió épületéhez mentek, ahol bekapcsolódtak az épület elfoglalásáért folytatott harcba.

Október 24-én a fegyveres felkelők a Bem laktanyából nagy mennyiségű fegyvert zsákmányoltak. Ezen a napon alakult meg a Széna téri csoport, amelynek tevékenységében a megalakulástól kezdve nagy számban vettek részt a közeli iparitanuló-otthon diákjai.

A hely – Széna tér, Moszkva tér – a kerület és Buda fontos közlekedési csomópontja volt, amelynek birtoklásával a csoport Buda katonai ellenőrzését jelentősen megnehezítette.

A Széna téri csoport tevékenysége során a Margit hídtól a Lánchíd budai hídfőjéig terjedő részt, a Várhegyet, a Vérmezőt és a Marczibányi teret és annak környékét próbálta meg ellenőrzése alá vonni.

A csoport létszáma és összetétele állandóan változott. A rendelkezésre álló dokumentumok szerint október 25-e és 27-e között – a csoport feloszlását megelőző, illetve az azt követő időszakban, október 29-től – a létszám 50 és 100 fő között mozgott. A csoport meghatározó része fiatalokból, ipari tanulókból, középiskolásokból, egyetemistákból állt, majd később – a rabok kiszabadulását, kiszabadítását követően – többen, volt politikai elítéltek, esetenként köztörvényes elítéltek is csatlakoztak. Adatok vannak arra, hogy október 26-án csatlakozott a Széna tériekhez a börtönből kiszabadult politikai elítéltek Andrássy Alfréd vezette kisebb csoportja.

Az állandó változás állapotában lévő csoport tevékenységébe a későbbi parancsnok Szabó János október 26-án kapcsolódott be. A csoport helyzetét, tevékenységét letartóztatását követően Szabó János az alábbiak szerint jellemezte.

Október „...26-án szintén voltam az utcán. Ekkor már építették a barikádokat. Láttam azt is, hogy fegyvereket hordtak gépkocsin, és bevitték a földalatti villamos építkezéshez készített épületek udvarára.

[263] Lásd ugyanerről: HORVÁTH 2001d, 42–69. o.

Az udvarra én is bementem. Kaptam egy fegyvert, dobtárt, géppisztolyt, s egész nap segítettem a védősáncok építésénél, és éjjelre is ott maradtam. Ettől kezdve csaknem minden időt a Széna téren töltöttem..."[264]

A csoport a fegyvereket elsősorban a kerületben lévő rendőri szervektől, a Kiegészítő Parancsnokságtól, a gyárőrségektől „szerezte", de fegyverekhez jutottak a Bem laktanyából és a Határőr Parancsnokságtól is. A legtöbb fegyverhez a katonák és rendőrök lefegyverzése útján jutottak.[265] A Széna téri csoport tagjai a Bem laktanyából október 25-én kenyér ellenében is szereztek fegyvert.

Október 24-én történt a Margit hídnál. Egy katona a hídra érkező katonai gépkocsikat leállította. A fegyvertelen civilek és a fegyveresek a gépkocsikat meglepetésszerűen megrohanták, és az azokon ülő katonákat lefegyverezték.[266]

Nagyobb mennyiségű fegyverhez október 26-án jutottak, amikor a Margit híd budai hídfőjénél három magyar harckocsi „átállt". Az egyik harckocsi segítségével – fegyverhasználat nélkül – a III. kerületi rendőrkapitányság állományát a fegyverek átadására kényszerítették. A Széna téri fegyveresek ugyancsak október 26-án harcképtelenné tettek egy szovjet páncélgépkocsit. Ekkor egy szovjet katona meghalt, egy súlyosan megsebesült.[267]

Október 25–26-án a Széna téren utcakövekből és a Déli pályaudvarról odatolt vagonokból barikádokat építettek.

Az október 26-áról 27-re virradó éjszaka egy 15 főből álló fegyveres csoport érkezett a Széna térre. A csoport vezetője jelezte, hogy a továbbiakban ott akarják folytatni az ellenállást, és a magukkal hozott 20 géppisztolyt, lőszert, kézigránátokat és egy szovjet mintájú géppuskát a Széna tériek rendelkezésére bocsátották. Ez a 15 fős csoport a parancsnokuk irányítása alatt az önállóságát mindvégig megőrizte.[268]

Október 27-én a Széna téri fegyvereseket a Petőfi Akadémia küldöttsége felkereste. A katonák a csoport képviselőit sikertelenül próbálták rábeszélni arra, hogy a továbbiakban ne folytassanak utcai akciókat, hanem a Ganz Villamossági Gyár munkásőrségeként tevékenykedjenek.[269]

Október 27-én tűzharc alakult ki a Petőfi Akadémia őrsége és a Széna téri csoport páncélozott gépkocsija között. Az összecsapásban 5 fő meghalt, 4-en megsebesültek, másnap ugyanitt az őrség egy fegyveres felkelőket szállító gépkocsira nyitott tüzet. Több felkelő meghalt, néhányan megsebesültek.

Még október 27-én a Bem laktanyában szolgáló Deák őrnagy parancsot kapott arra, hogy a Széna téri felkelőkkel a szabad elvonulás biztosítása mellett tárgyaljon a fegyverletételről.

[264] HL Bírósági iratok, Katf. I. 00115/1956. Részlet Szabó János 1956. december 6-án felvett vallomásából

[265] HL Bírósági iratok, Katf. I. 00115/1956. 18–19. o.

[266] HL Bírósági iratok, Katf. I. 00115/1956. 19. o.

[267] HL Bírósági iratok, Katf. I. 00115/1956. 24. o.

[268] TH V-150 381/5. 157–176. o. Ekrem Kemál sk. feljegyzése, 1957. február.

[269] HL Bírósági iratok Katf. I. 00115/1956. Szabó János 1956. december 6-i vallomása, 20. o. Ennek a tárgyalásnak az időpontját Ekrem Kemál önvallomásában október 26-ra teszi.

Deák őrnagy felkereste a Széna téri csoportot, és az ott tapasztaltakról későbbi jelentésében az alábbiak szerint számolt be.

„A felkelők körében ekkor nagyfokú demoralizálódás ment végbe. A jóhiszeműen csatlakozottak mind nagyobb részét kétségek fogták el a felkelés és tényleges vezetőik valódi céljait illetően, és ezért nagy számban otthagyták a felkelőket.

A Széna téri csoport vezetőinek nagyobb része – Deák őrnagy jelentése szerint – kész volt a fegyverletételre... A fegyverletételi tárgyalás még nem fejeződött be, amikor a felkelők mintegy háromnegyed része már letette a fegyvert, és élt a szabad elvonulás lehetőségével.

A nyugati erősítésben reménykedők azonban folytatták a harcot, és megsértve a tárgyalások feltételeül kötött fegyvernyugvást, egyik osztaguk tüzet nyitott egy szovjet járőrre, és a sebesült szovjet katonák elszállítására érkező egészségügyi osztagra is.

A szovjet csapatok ennek ellenére nem válaszoltak a provokatív tüzelésre. A felkelők lefegyverzése tovább folytatódott.

A Mátyás-templom melletti diákszállóban a diákok beszolgáltatták a fegyvereiket.

A Tárogató úti SZOT iskola környékén lévő csoport tagjai is letették a fegyvert.

A Széna téri csoport bázisát a Bem laktanya őrsége foglalta el..."[270]

Október 27-én a budai ellenállás legfőbb erejét képező Széna téri fegyveres csoport az ellenállást beszüntette, a szabad elvonulás lehetőségével élve, a Bem laktanya katonái előtt letették a fegyvert.

A csoport tagjait október 27-ig, a fegyverletételig, majd október 29-e után az újjászervezést követően a környék lakói segítették. Élelemmel és forró teával látták el a fegyvereseket. A kitartásra buzdító – a Pesten, illetve a Kilián laktanyánál folyó harcokról szóló – híreket a Duna túloldaláról érkezőktől hallották. Erősítették az ellenállást az egyetemisták által terjesztett röplapok is, ugyanakkor az egyetemi ifjúság követelésének megismerése többeket a harcok beszüntetésére ösztönzött. Úgy látták, hogy a követelések teljesítését – ahogy ezt Ekrem Kemál fejtette ki az ezzel kapcsolatos vitában – „békés úton is el lehet a kormánnyal intézni".[271]

A budai oldalon a Széna téren kívül intenzívebb fegyveres tevékenység a XI. kerületben a Móricz Zsigmond körtéren és annak környékén alakult ki. A körtéren spontán szerveződő és állandóan változó összetételű csoport – egyes források szerint csoportok – tevékenysége az október 24-e és 26-a közötti időszakban volt a legaktívabb. Ezzel függ össze, hogy a csoport – csoportok – vezetőjéről és tagjairól a rendelkezésre álló források kevés adatot tartalmaznak. Mindössze annyit lehet tudni, hogy a felkelők létszáma körülbelül 200-300 fő között ingadozott, és adatok vannak arra is, hogy a civil

[270] HL Bírósági iratok, Katf. I. 00115/1956. 20–21. o.

[271] TH V-150381/5., 160. o. Ekrem Kemál sk. feljegyzése, 1957. február.

fegyveresek tevékenységét az egyik Budapestre felrendelt magyar alakulatban szolgáló katonák is támogatták.

A csoportok fegyverzete elsősorban gyalogsági fegyverekből állt. Lőszer- és fegyverraktárként a Körtér közepén álló épületet, „gombát" használták. Egyes források szerint egy géppuskáscsoport-parancsnok: ...Albert Aladár – települt a Körtéren lévő Népbüfé tetején, egy-egy alcsoport volt a Móricz Zsigmond körtér 9–10. és a 16. számú házakban. Ennek a részlegnek a parancsnoka Mikes József volt. Volt továbbá egy csoport a Körtér Bartók Béla út sarkán lévő OTP fiókban. Ez a csoport Vida József irányítása alatt egy szovjet harckocsit felgyújtott és a menekülő szovjet katonákra tüzet nyitott. Van adat arra is, hogy Peer László vezetésével a Móricz Zsigmond körtér 7. szám alatt is több fegyveres tevékenykedett.

A fentiekben felsorolt csoportok kapcsolatot tartottak a Műszaki Egyetemmel, a Bartók Béla úti és a Bercsényi úti diákszállóval, ahova a körtéri fegyveresek egy részét elszállásolták.

Október 27-én a híradóezred egyik alegysége elfoglalta a Szabadság hidat, és ellenőrzése alá vonta a Móricz Zsigmond körteret is.

A rendelkezésekre álló forrásokból nehezen állapítható meg, hogy az elsősorban szovjet csapatok ellen végrehajtott akciók mikor történtek. Véleményem szerint komolyabb harcok október 23-án és 24-én, valamint november 4-én és 5-én voltak, amikor a szovjet csapatok ezen a városrészen keresztülhaladva, próbálták megközelíteni a főváros belső kerületeit.

A felkelőerők legerősebb, legjelentősebb fegyveres góca a VIII. kerületben a Corvin közben és környékén alakult ki. Az október 24-én 50-60 főből álló csoport tagjainak nagy része az első pillanattól kezdve részt vett a fegyveres harcokban. A szovjet alakulatok megjelenését követően 8-10 fős csoportokban – kedvező tüzelőállást keresve – megszállták az Üllői útra és a Nagykörútra néző környező házakat. Ezek a többnyire fiatalokból álló csoportok október 24-től október 28-29-ig kisebb-nagyobb megszakításokkal harcban álltak a karhatalom, a rendőrség, a honvédség és a szovjet csapatok egyes, ebben a városrészben bevetett alakulataival. Az állandó mozgásban lévő kisebb-nagyobb csoportok általában csak egy-egy konkrét feladat végrehajtása – szovjet támadás visszaverése, egy-egy harckocsi, páncélautó, kisebb alegység megsemmisítése – során keresték egymással a kapcsolatot, nyújtottak egymásnak segítséget.[272]

Iván Kovács László október 24-én jelentkezett a Corvin közben, ahol a csoportot egy, a mai napig ismeretlen nevű parancsnok vezette, akinek a helyettese Szabó László volt. Iván Kovács egy leventepuskát kapott, és azzal vett részt a szovjet csapatok elleni harcokban. Október 25-én – miután az első parancsnok a csoporttól ismeretlen okokból elkerült – Iván Kovács László átvette az ekkor körülbelül 40-50 fős csoport irányítását.

A Corvin közi csoportok nemcsak az ellenük támadó csapatokkal szálltak szembe, hanem a működési területükön áthaladó minden magyar és szovjet al-

[272] TH V-150 388 27–28. o.

egységre, harckocsira, páncélozott harcjárműre és más csapatszállító gépjárműre is azonnal tüzet nyitottak. Előnyös helyzetüket kihasználva még az alacsonyabb technikai szintet képviselő fegyvereikkel is eredményesen harcoltak.

A Práter utcai iskolában október 24-én Lassan György és Ö. Nagy János vezetésével alakult egy körülbelül 50-60 főből álló fegyveres csoport. Az október 24-ét követő időszakban a létszám állandóan változott, mivel a környéken több kisebb csoport is tevékenykedett, amelynek tagjai időközönként bementek a Práter utcai iskolába pihenni, illetve étkezni. Október 29-ig a fegyveresek 4-5 fős csoportokba verődve önálló akciókat hajtottak végre. A legszorosabb együttműködés a Corvin köz környékén tevékenykedő csoportokkal alakult ki, de kapcsolatot tartottak a Horváth Mihály téri fegyveresekkel, a IX. kerületben működő csoportokkal, később a Víg utcai rendőrkapitányságon szervezett nemzetőralegységgel és a Szabad Nép székházban települt fegyveres csoporttal is.

Október 26-27-én a Corvin közi és a Práter utcai csoportokból 15-20 fegyveres kivált, és a Vajdahunyad utca 41. számú házban új fegyveres csoportot hoztak létre. A Kiss Károly és Jánoki Attila vezette csoport létszáma november első napjaira körülbelül 40 főre emelkedett. A Vajdahunyad utcai fegyveresek október 28-29-ig főleg az Üllői úton vettek részt a szovjet csapatok elleni harcokban. Ekkor a csoport létszáma körülbelül 30 főre emelkedett. A Corvin köziekkel a kapcsolat a kiválás ellenére mindvégig megmaradt, és a Corvin-főparancsnokság megalakulását követően az együttműködés több területen, így például a volt államvédelmi beosztottak felkutatása és letartóztatása területén is erősödött.[273] A csoport létszáma november elején körülbelül 40 fő volt. November 4-e után a Kilián laktanya környékén és a Práter utcában vettek részt harcokban.

Október 24-én és azt követően a VIII. kerületi rendőrkapitányság Víg utcában lévő épületét is több támadás érte. Az első, a rendőrök felszólítására még békésen visszavonuló csoport után október 24-én hajnalban a kapitányság elé újabb fegyver nélküli tömeg érkezett. A kapitányság vezetői a Budapesti Főosztály ügyeletétől olyan utasítást kaptak, hogy lőni nem szabad, hanem tárgyalni kell a tömeg képviselőivel. Ekkor a rendőrök a fegyvereket eldugták. A tömeg ezalatt a kaput betörte, behatolt az épületbe. Az eldugott fegyvereket összeszedték, majd eltávoztak a kapitányság épületéből. Ez a dolog október 24-e és 26-a között még két alkalommal megismétlődött. A kapitányság a támadók ellen egyetlen alkalommal sem használt fegyvert. A „rendőrök nappal kint tartózkodtak az utcán. Az eldobott fegyvereket összeszedték és a kapitányságra bevitték. Ezeket a fegyvereket a kapitányságra betörő csoportok, mivel ellenállásba nem ütköztek, újra elvitték".[274]

1956. október 27-től a fegyveresek – későbbi elnevezéssel a Víg utcai fegyveres csoport tagjai – már az épületben maradtak, és Kopácsi rendőr ezredes

[273] Uo.

[274] TH O-16801 204–205. o.

utasítására rendőri állományba vették őket. A rendőri feladatok végrehajtását vállaló személyeket fegyverrel és igazolvánnyal látták el. Az épületben tartózkodó fegyveresek parancsnoka Újvári József volt. Mindezek ellenére a kapitányság vezetői és beosztottai október 27-től 30-ig az épületben maradtak.

A fenti, nagyobb létszámú csoportokon kívül a kerületben több kisebb csoport alakult. Október 24-25-től Hegyi Lajos vezetésével egy 5-10 fős fegyveres csoport települt az Üllői út 40. számú ház V. emeletén is. Az Üllői út 52-es számú házban hosszabb-rövidebb ideig Tóth János vezetésével egy úgynevezett mozgó csoport foglalt szálláshelyet. Október 25–26-án a helyüket állandóan változtatva a környéken cirkáltak, és ahol alkalom volt rá, bekapcsolódtak a szovjet csapatok elleni harcokba. A Práter utca 9. számú házban az ezekben a napokban megalakult csoport parancsnoka Tokaji Ferenc volt. A csoport létszáma október 30-án körülbelül 40-50 fő volt. A Práter utca 19-es számú házban, az első emelet egyik lakásában tartózkodott egy 25-30 fős csoport, amelynek tagjai többek között az Üllői út 52. számú házból, illetve a József körút–Nagykörút sarkán vettek részt kisebb-nagyobb harcokban. A Práter utca 22-es számú házban Magyari Ferenc vezetésével egy körülbelül 10 fős fegyveres csoport építette ki bázisát. Ez a csoport a Práter utcai iskolát a Futó utca felől biztosította. Egy állandó mozgásban lévő csoport működött a Práter utcai iparitanuló-iskolában is. Ez a csoport főleg november 4-e után vett részt a szovjet csapatok elleni harcokban. A Kisfaludy utca 28/b-ben lévő fegyveres csoport vezetője – az október 28-át megelőző időszakban – Kalmár László, majd Nagy László volt.

A IX. kerületben október 23-át követően – a szomszédos kerülethez hasonlóan – néhány nagyobb és több kisebb csoport harcolt a szovjet páncélosok, továbbá a magyar államvédelmi, rendőri és katonai egységek ellen. Az október 28-29-ig többnyire szervezetlenül, de nagyon eredményesen harcoló felkelő csoportok közül a forradalom későbbi szakaszában a Tűzoltó utcai, a Berzenczey utcai – később Ferenc téri – csoportok, a Tompa utcai, majd az ebből a csoportból kivált Ráday utcai nemzetőralegység érték el a legmagasabb szervezettségi szintet.

A Tűzoltó utcai csoport Angyal István vezetésével lényegében október 28-29-én alakult meg. A Berzenczey utcában megalakult csoport magját Wágner István, „Göndör" baráti köre képezte, illetve a felkelők közül sokan a Mária Valéria telepről és az ahhoz közel lévő Ceglédi utca 5–7. számú háztömbből érkeztek. Ezek a fiatalok október 24-től több helyen – például a Ferenc körúton, a Tompa utcában, a Corvin mozi és a Baross utca környékén – vették fel a harcot a szovjet csapatokkal.[275] A Tűzoltó utcai felkelők a kerület csoportjai közül a Berzenczey utcai felkelőkkel tartottak viszonylag szoros kapcsolatot, egymást többek között élelemmel és fegyverrel is segítették.

A Tompa–Ráday utcai csoport is fontos szerepet játszott a IX. kerületi ellenállás történetében. A Tompa utca 10-es számú ház környékén az első

[275] EÖRSI 1997, 144–145. o.

fegyveresek már október 23-án késő este megjelentek. A csoport – Tompa utcai csoport – október végéig a Tompa utca 10. számú házban rendezte be szálláshelyét, ezt követően a csoport nagyobbik része a Ráday utcai diákszállóba és moziba költözött át. 24-én és az ezt követő napokban a fegyveresek a Tompa utca több házából megindították a harcot a környéken tevékenykedő szovjet csapatok ellen. A csoport vezetését – az első parancsnok Kabelács Rudolf volt – Bárány János október 26-án vette át. A csoport a legtöbb akciót a Ferenc körút, Boráros tér, Soroksári út, Tinódi utca, Páva utca, Üllői út határolta területen hajtotta végre. Október 25-én más csoportokkal együttműködve például az Üllői úton harcoltak eredményesen a szovjet páncélosok ellen. Október 26-án a szovjet harckocsikat a Tompa utcában támadták meg, de a csoportból október 27-én az Üllői úton a Tátra mozinál többen részt vettek egy szovjet oszlop megtámadásában, melynek következtében egy szovjet lőszerszállító tehergépkocsi felrobbant, és két páncélozott szállító harcjármű kiégett. A szovjet csapatok csak ezen a helyen körülbelül 10 katonát vesztettek.

A IX. kerületben a fentiek mellett, illetve a forradalom bizonyos időszakaszaiban ezekkel együttműködve több kisebb csoport tevékenykedett. A felkelők október 24-től a forradalom leveréséig a Ferenc körúton több házból eredményesen harcoltak a szovjet csapatok ellen. A 36. számú házban Kucsera Béla vezetésével október 24-től november 10-ig tevékenykedett fegyveres csoport. A 43-as számú házban október 24-én 20-30 fővel alakult egy fegyveres csoport, amelynek első parancsnoka a harcokban életét vesztette. A csoport vezetését október 25-én vagy 26-án Antal Gyula vette át, aki egy 10 fős részleggel a VII. kerületből érkezett. A Körúton és a Bakáts téren sikeresen támadták a szovjet páncélosokat.

Vannak adatok arra is, hogy az Illatos úti általános iskolában, a Mester utcában, az Ernő utcában és a Boráros téren is alakultak kisebb csoportok, amelyek hosszabb-rövidebb ideig eredményes harcot folytattak a szovjet csapatok ellen.[276]

* * *

Iván Kovács László szerint az általa irányított csoportok tevékenysége alapvetően az Üllői út, Nagykörút, Práter utca (Nap utca) és a Kisfaludy utca közötti területre korlátozódott. Más forrás szerint a Corvin közi csoportok hatásköre elsősorban a Ferenc körút, Baross utca, Szigony utca, Bókai János utca, Üllői út által határolt területre terjedt ki. A Práter utcai önálló zászlóalj ezen belül elsősorban a Práter utca, Leonardo da Vinci utca, Üllői út, Kisfaludy utca által bezárt körzetben tevékenykedett.

A IX. kerületben megalakult viszonylag nagyobb létszámú csoportok elsősorban az Üllői út–Tolbuchin körút (Vámház körút)–Közraktár utca–Soroksári út–Hámán Kató út (Haller utca) által behatárolt területen tevékenykedtek. Ezen belül a Tűzoltó utcai csoport tevékenysége alapvetően az

[276] EÖRSI 1997, 42–43. o.

Üllői út, Berzenczey utca, Ferenc tér, Balázs Béla utca, Thaly Kálmán utca közötti részre korlátozódott, de több sikeres akciót hajtottak végre a működési körzetük határaitól távol.[277] A Berzenczey utcai csoport elsősorban a Berzenczey, Mester, Thaly Kálmán utcák és az Üllői út, más források szerint Berzenczey, Mester, Tűzoltó, Sobieski János utcák és a Hámán Kató utca – határain belül lévő területet ellenőrizte.

A csoportok az október 24-e utáni napokban – a tevékenységi körzetük határain belül – különböző helyeken szinte folyamatosan harcoltak. Az egymástól többnyire függetlenül tevékenykedő csoportok a fentiekben leírt területeket nem tudták hermetikusan lezárni, azon keresztül, ha veszteségek árán is, de a kormányerők közlekedtek.

Az Óbudai Hajógyárban (III. kerület) október 24-én a „megbízható dolgozókból" a gyár vagyonának megvédésére, a gyújtogatások-rombolások megakadályozására – a helyi pártszervezet irányításával és ellenőrzésével – fegyveres őrséget szerveztek. Ezt az őrséget október 30-án Bábler Gábor corvinista felkelő vezetésével lefegyverezték, majd a gyári nemzetőrséget megalakították.[278]

Újpesten (IV. kerület) már október 24-től voltak kisebb, három-négy fős fegyveres csoportok, amelyek a belügyi szervek '56 utáni értékelése szerint „komolyabb erőt nem képviseltek". Ezen csoportok egymástól függetlenül kisebb-nagyobb támadásokat – az akkori kifejezéssel élve „provokációkat" – hajtottak végre a kerületben lévő karhatalmi szervek ellen.

Ennek az értékelésnek ellentmond, hogy október 25-én délután – több fegyveres támadást követően – az újpesti kerületi osztályt a tömeg és a fegyveresek lefegyverezték, illetve október 27-én fegyveres támadás érte a hadihajós dandár laktanyáját.

Bár igaz, hogy október 26-án a határőrök és a katonák a felkelők által ellenőrzött több objektumot – a kerületi osztály, a tanács és a technikum épületét – visszafoglalták és az október 27-i támadást a matrózok visszaverték.

Az október 23-a és 28-a között alakult fegyveres csoportok – a megismert források szerint – a kezdeti időszakban egymástól függetlenül tevékenykedtek, és a szerveződés későbbi fázisában a nemzetőrséggé történt átalakulásig más területeken tevékenykedő civil fegyveres erőkkel – működésüket alapvetően befolyásoló – kapcsolatokkal nem rendelkeztek.

Az V. kerületben jelenlegi ismereteink szerint nem alakultak felkelőcsoportok. A kerület különböző pontjain egyes személyek, illetve a szomszédos vagy távolabbi kerületekből érkező kisebb fegyveres csoportok nyitottak tüzet a közintézmények őrzésében-védelmében részt vevő kormányerőkre.

Október 24-én támadás érte a Fővárosi Tanács épületét védő szovjet harckocsikat. A harcokban három szovjet katona meghalt, többen megsebesültek. A Pest megyei Kiegészítő Parancsnokság tisztjeinek segítségével a felkelőket visszaszorították a környező épületekből.

[277] EÖRSI 1997, 54–55. o.
[278] TH V-150 381/6. 20. o.

Október 24-én a Kossuth Tüzértiszti Iskola 50 hallgatójával megerősítették a Bajcsy Zsilinszky úton lévő Vörös Csillag Nyomda épületét. Az épületet ért támadásokat a védők visszaverték. Ezen a napon támadás érte a Honvédelmi Minisztérium épületét is.

A Belügyminisztérium épületénél október 24-én fegyveresek tüzet nyitottak a védőkre. A tűzharcban mindkét oldalon veszteségek történtek. A támadást az őrség visszaverte és több fegyverest elfogott.

Október 25-én a Jászai Mari téren az Országos Rendőrkapitányság épületénél a felkelők többször tüzet nyitottak a szovjet és magyar csapatokra. A környező épületet átkutató katonák 20-30 fegyverest elfogtak és a HM épületébe kísértek, ahonnan többségük csak 28-a után szabadult.

Ezen a napon a fegyveresek ismételten tüzet nyitottak a Honvédelmi Minisztérium épületére. „A komoly veszteségeket szenvedő szovjet erők kézifegyverekkel és harckocsi-ágyúkkal viszonozták a tüzet. Ekkor rongálódtak meg a Néphadsereg téri házak, köztük a Szénbányászati Minisztérium Markó utcai épülete is."

A „véres zászlós" tüntetés során a tömeg egy része bejutott a Vörös Csillag nyomdába. Az őrség a tüntetők ellen nem alkalmazott erőszakot, de később az ellenkormány megalakítását követelő, bejelentő és ilyen tartalmú röplapot készítő személyekből a katonák többet letartóztattak, és október 28-ig a Honvédelmi Minisztérium épületében fogva tartottak.

Október 27-én 10 órakor újabb tűzharc alakult ki a 33. esztergomi harckocsiezred Honvédelmi Minisztériumot védő katonái és az odaérkező felkelők között.

Mint az a fentiekből látható, a magyar és szovjet csapatok ezeknek a fegyvereseknek a támadását – az ellenségeskedésben közvetlenül részt nem vevő személyeket sem kímélve – minden esetben visszaverték, és a kerületet mindvégig szigorú ellenőrzésük alatt tartották.

A rendelkezésre álló források szerint a vizsgált időszakban a VI. kerületben tevékenykedő csoportok létszáma kb. 200 fő volt. A fegyveresek fő tartózkodási helye az Oktogont (akkor November 7. tér) határoló megrongálódott épületekben volt. A csoport fegyverzete főként géppisztolyokból, kézigránátokból állt, de több golyószóróval is rendelkeztek. Arra vonatkozó adatot, hogy a fenti létszámú és fegyverzetű csoport mely időszakban volt az említett helyen, nem találtam.[279]

Október 26-án az esti órákban tűzharc alakult ki a BM Útlevélosztály Vörösmarty utca 35. szám alatti épületének védői, és a körülbelül 50 főt számláló támadó fegyveres csoport között. Az első támadás során a védők egyikének – Hídvégi József rendőr törzsőrmesternek a jelentése szerint – több felkelő meghalt vagy megsebesült.[280]

Körülbelül 30 perces szünet után a támadók az épületbe betörtek, s a továbbiakban a harc az épületen belül folytatódott. A telefonon kért segítség

[279] FL BRFK Központi Irattár 220-24/2./1957. VI. ker. Rendőrkapitányság jelentése, 1957. jan. 25-én.

[280] Uo.

megérkezése után az épületbe bejutott fegyveresek – 8 fő – megadta magát. A védők közül egy fő súlyosan, két fő könnyebben megsebesült.

Október 24-én a VII. kerületi osztály ellen végrehajtott támadásokkal kezdetét vette a fegyveres csoportok kialakulásának a folyamata. A kerületben tevékenykedő fegyveresek aktivitása – összefüggésben a kormányerők tevékenységével – korántsem volt olyan nagy, mint a szomszédos VIII. kerületben. Így a szovjet és magyar csapatok ellen harcolni akaró fegyveresek többsége már 24-én átvonult a VIII. kerületbe.

Október 25-re a VII. kerületben a 24-i létszám töredéke maradt csak. Ezek az állandó változás állapotában lévő kisebb-nagyobb csoportok a Rákóczi útba torkolló kisebb utcákba húzódtak be, ahonnan, ha erre kedvező alkalom nyílott, támadást intéztek a Rákóczi úton időnként feltűnő kormányerők ellen.

A VII. kerületben maradt fegyveresek a kapitányság épületének elfoglalása után – erről és az előzményekről még lesz szó – november 4-ig nagyobb fegyveres akciókat nem kezdeményeztek. Megelégedtek azokkal a szállás-helyekkel, amelyekért nem kellett harcolni.

Az átlagosnál nagyobb szervezettséget csak a Keleti pályaudvar környékén, később a Baross tér 19. számú házban letelepedő fegyveres csoport ért el. A Baross téri csoport néven ismertté vált fegyveres alegység parancsnoka belügyi források szerint október 25-én Timus Lajos volt, más források szerint ez a csoport október 24-én Pásztor Gyula vezetésével alakult meg.

A csoport október 28-a előtti tevékenységéről kevés adat maradt meg. Az október 31-én a nemzetőrség kötelékébe önként belépő Baross téri csoport létszáma 450 és 500 fő között változott.

A csoport tagjai fegyverekhez október 28-a előtt főleg katonák lefegyverzésével, illetve fegyvert szállító gépkocsik feltartóztatásával jutottak. Később már a nemzetőrség keretein belül központi kiutalás alapján kaptak nagyobb mennyiségű fegyvert.

A rendelkezésre álló források szerint a New York palotában lévő Hungária kávéházat a fegyveresek október 24-ről 25-re virradó éjszaka foglalták el, ahonnan bekapcsolódtak a kormányerők elleni küzdelembe. A csoport parancsnoka Lickeinstein Sándor később biztosítási feladattal egy kisebb csoportot telepített a Dohány utca és Síp utca sarkán lévő Kulacs étterembe. Ennek a körülbelül 15 fős részlegnek a parancsnoka Babai Béla lett. A csoport október 28-tól 29-ig, majd november 4-e után aktívan részt vett a harcokban. Az alegység tagjai közül többen bekapcsolódtak a Budapesti Pártbizottság védői elleni támadásba is.

A felkelők – a belügyi források szerint – jelentősebb akciói közül kiemelendő: október 24-én a déli órákban a fegyveresek elfoglalták az Athenaeum Nyomdát. Az épületet védő 10 rendőrből 3 elesett, 2 megsebesült. A nyomdában röpcédulák sokszorosítását kezdték meg.

Összességében megállapítható, hogy az állandó mozgásban, feloszlásban majd újra alakulásban lévő fegyveresek kisebb csoportjainak tevékenysége – a rendőrőrsök elfoglalását követően – alapvetően a Baross tér környékére és a Rákóczi útra koncentrálódott. A kormányellenes erők – létszámuknál és

fegyverzetüknél fogva – a kerületnek ezt a részét sem tudták ellenőrzésük alá vonni. Ez az erő a kormányerők tevékenységének, mozgásának a zavarására volt csupán elegendő.

A kisebb csoportok tevékenysége a XIV. kerületben a Bosnyák térre és környékére koncentrálódott. Az itt tevékenykedő fegyveresekről pontos adatokkal nem rendelkezem. Október 24-én az őrség fegyverhasználattal akadályozta meg a BM Róna utcai ruházati raktárának az elfoglalását. Az éjszaka indított újabb támadás idején már egy század védte a raktárt.

Október 26-án Keller Károly a Thököly út és Dózsa György út kereszteződésének ellenőrzésére fegyveres csoportot szervezett. A csoport tagjai járőrszolgálatot adtak, ellenőrizték a forgalmat, és a gyanús járókelőket igazoltatták.

Rákosszentmihályon október 26-án a pártbizottság – tüntetők által elfoglalt és feldúlt – épületében megalakult a Forradalmi Ifjúsági Bizottság, amely később Balogh József vezetésével egy körülbelül 80-100 fős fegyveres csoportot is szervezett. A csoport tagjai október végén a Danúvia Gyárnál és az Elnök utcai Ruhagyárnál harcoltak a szovjet csapatok ellen. A csoport később egységesen belépett a nemzetőrségbe.

A csoport fegyverzetébe 4 géppuska, 10 golyószóró, 20 láda kézigránát, puskák és géppisztolyok tartoztak, mely fegyvereket részben a XV–XVI. kerületben lévő légvédelmi alegységektől, illetve a Budapesti Forradalmi Diákbizottságtól kapták. A csoporton belül rajokat szerveztek, és minden raj részére ellenőrzési körzetet jelöltek ki. A nemzetőralegység tevékenysége lényegében Rákosszentmihályra és Árpádföldre terjedt ki.

Október 26-án a Kerepesi út és Fokker utca sarkán is fegyveres csoport alakult. A csoport 10 darab fegyvert Oláh István alezredestől, a Rákóczi Katonai Középiskola parancsnokától kapott. A fegyveresek parancsnoka Török Miklós tartalékos alhadnagy volt, aki a szolgálatot csak nappalra szervezte meg, és így a csoport tagjai az éjszakát otthon töltötték. Ennek a csoportnak más fegyveresekkel október 30-ig kapcsolata nem volt. Október 26–27-én két darab mésszel megrakott vagonnal a Kerepesi utat lezárták. Egy rohamlöveget felgyújtottak, de annak sikerült elmenekülnie. A honvédségi gépkocsikat megállították, igazoltatták.

Budapest XX. kerületében október 24-ét követően több, ma még ismeretlen létszámú és összetételű fegyveres csoport hajtott végre kisebb-nagyobb támadásokat a kerületben lévő és azon átvonuló szovjet és magyar csapatok ellen.

Október 24-én a kerület külső területén, Soroksáron a Marx Károly úton téglákkal dobáltak meg egy szovjet harckocsioszlopot. A szovjet csapatok tüzet nyitottak, melynek következtében öt személy életét vesztette.

Október 24-én a Soroksárra bevonuló szovjet csapatok a Juta-dombnál ellenállásba ütköztek. Rövid harc után 36 felkelőt elfogtak. 20 óra körül a 12. gépesített ezred a Soroksáron lévő szovjet csapatok támogatásával „megtisztította" a felkelőktől a XX. kerületi pártbizottság épületének környékét.

A kerület belső területén – október 25-én – az ATRA Gyárnál, a Dózsa György út, Nagy Sándor út és Torontáli út környékén voltak fegyveres harcok.

Október 26-án dél körül a Budapestre rendelt kiskunhalasi lövészezred gépkocsioszlopát fegyveresek támadták meg. A tűzharcban egy tiszt meghalt. Az ekkor elfogott fegyveresek közül négyet Hodosán Imre őrnagy utasítására a helyszínen kivégeztek. Az alakulat jelentése szerint a Téglagyár környékén elfogott felkelők közül a katonák összesen 19 főt végeztek ki.

Ezen a napon a felkelők elfoglalták a kerületi tanácsházát, és a pártház védelmére kiküldött katonákat lefegyverezték. A pesterzsébeti fegyveresek parancsnokuknak Oltványi Lászlót – aki később a kerület nemzetőrparancsnoka lett – választották meg. Felkelők foglalták el a Danúvia Fegyvergyárat is, majd október 27-én a felkelők szállták meg a kerületi rendőrkapitányság épületét. Ugyancsak október 27-én a kerület belső területén – a Dózsa György út és Határ út sarkán, valamint a Nagykőrösi úton – indítottak kisebb fegyveres csoportok támadást az ezeken a helyeken lévő, vagy ott áthaladó szovjet csapatok ellen. A rendőrség adatai szerint[281] az ATRA Gyárnál körülbelül 17 fő s a Dózsa György úton egy körülbelül 55 fős csoport tevékenykedett. Utóbbi csoport egy tüzéralegység ellen indított támadása során többek között két ágyút is zsákmányolt. A Határ út környékén mintegy 30 főből álló csoport harcolt, de támadást intéztek a gubacsi Téglagyár mellett lévő szovjet harckocsik ellen is.

Csepelen (XXI. kerület) október 23-án este és éjjel csoportosulások voltak. A tömeg több esetben kísérletet tett arra, hogy a rendőrségen vagy a Kiegészítő Parancsnokságon fegyvert szerezzen. A tüntetők követelését mindenütt elutasították. A másnap reggel a Rádiótól visszaérkező fegyveresekkel kiegészült tömeg támadást indított a kiegészítő parancsnokság ellen.

Október 24-én reggel a katonák a csepeli rendőrkapitányságtól kértek segítséget. A rendőröknek sikerült a katonákat kimenekíteniük, de az oda érkező szovjet erők sem tudták megakadályozni a parancsnokság elfoglalását. Daru Lajos honvéd százados meghalt, négy katonatiszt a támadás során megsebesült.

Október 25-én a csepeli rendőrség az előző napi tüntetés résztvevői közül több személyt őrizetbe vett, de a tömeg nyomására az őrizeteseket hamarosan szabadon engedték. Később egy tüntető csoport behatolt a kerületi pártbizottság épületébe is. Az ott talált iratokat az utcára kidobálták és elégették.

Október 26-án délután Buri István és Szente Károly vezetésével fegyveresek elfoglalták a csepeli rendőrkapitányságot, a rendőröket lefegyverezték, a fegyvereket kiosztották a lakosságnak.

Ezen a napon a csepeli Királyerdőben Sorn Károly 30-40 fegyveresből csoportot szervezett. A fegyveresek 2 polgári személyt – Kalamár Józsefet és Borbás Andrást – elfogtak és agyonlőttek.

Csepelen fiatalokat toboroztak a szovjetek elleni harcra. A jelentkezőket a Corvin közbe szállították.

Október 27-én az esztergomi harckocsiezred harckocsijai és egy lövészzászlóalj, valamint a hozzájuk csatlakozó, rendőrruhába öltöztetett államvé-

[281] Uo.

delmi beosztottak körülbelül 40 fős csoportja a Csepeli Vasmű területét tűzharcban elfoglalták.

Éjszaka a katonák és az államvédelmi beosztottak a rendőrség és a pártbizottság épületét visszafoglalták, és az ott tartózkodó fegyvereseket elfogták. A csepeli fegyveresek egy csoportja behatolt a Csepel Vas- és Fémművek területére, melynek következtében Kupper Béla tartalékos honvéd őrnagy – feltehetően beöltöztetett volt partizán – az életét vesztette. A gyári munkásőrség ismét elfoglalta a Rendőrkapitányságot és a pártházat.

Október 28-án a kiskunhalasi lövészezred két zászlóalja megszállta a Kvassay zsilip és a Gubacsi híd térségét. A hídnál szétoszlatták a tüntető tömeget. Az ezred 2. zászlóalja elfoglalta a Csepeli Szabad Kikötőt, a Rendőrkapitányság, a Tanács és a Pártbizottság épületeit, és megkezdte a Királyerdő átfésülését. Két elfogott felkelőt a helyszínen agyonlőttek.

Harc a szovjet és magyar csapatok ellen[282]

A szovjet és magyar csapatok ellen Budapesten folytatott fegyveres harc minden fontos részletének leírása e könyv kereteit meghaladja, ezért ebben a részben elsősorban a főváros VIII. és IX. kerületében megalakult felkelő-szabadságharcos csoportok – a forradalom és szabadságharc szempontjából meghatározó jelentőségű – küzdelmének általam fontosnak tartott eseményei bemutatására vállalkozhatok.

A fegyvertelen tüntetők és a kis létszámú fegyveresek első akcióira – a Rádió védőinek halálos áldozatokat is követelő sortüze után – a IX. kerületben a Kossuth Tüzér Tiszti Iskolánál, a Kilián laktanyánál, a Lámpagyárnál és a Honvédség Timót utcai fegyver- és lőszerraktáránál került sor.

A Népliget mellett lévő Kossuth Tüzér Tiszti Iskola előtt 19 órakor fegyvert követelő csoport gyülekezett. Ez a csoport az őrség felszólítására még távozott, de 22 órakor az őrség már fegyverét használva kényszerítette menekülésre a fegyvert követelő felkelőket. Ekkor a Honvédelmi Miniszter parancsára az ismétlődő fegyverszerzési kísérletek megakadályozására egy nagyobb alegységet vezényeltek a Ferenc körút és az Üllői út sarkán lévő Kilián laktanyába. A Kilián laktanyába első alkalommal erőszakkal betörő tömeg az őrség és a tisztek fegyverét, de még a használhatatlan gyakorlófegyvereket is magával vitte. A laktanyában elhelyezett építőkatonáknak nem volt fegyvere.

Éjszaka a Rádiótól, illetve a Kilián laktanyától a Soroksári úton található Lámpagyárhoz érkező csoportok betörtek a gyár épületébe, és az ott tárolt fegyverekkel a Rádióhoz visszatértek. A Petőfi Akadémiáról kirendelt körülbelül 30 fős csoport ezek után érkezett a gyárba, s október 28–29-ig őrizték az objektumot.[283]

[282] Lásd erről a témáról: HORVÁTH 2001d, 42–69. o.
[283] EÖRSI 1997, 20. o.

Október 23-án a IX. kerületi rendőrkapitányság állománya részére a BM Budapesti Főosztály ügyelete riadót rendelt el. A kapitányság és a 14. és 15. számú őrsök a riadót végrehajtották. A 14-es őrs állományát, illetve a 15-ös őrs 8 rendőrét berendelték a kapitányság Páva utca 32/a. szám alatt lévő épülete őrségének megerősítésére. A kapitánysághoz 22 óra 30 perckor nagy tömeg kíséretében egy teherautónyi fegyveres érkezett. A tömeg képviselőivel folytatott tárgyalásokon Gáti István rendőr alezredes megtagadta a fegyverek átadását. A fegyverszerzési kísérlet ekkor erőszak alkalmazása nélkül meghiúsult. Másnap az épületet több kisebb támadás érte. Október 25-én délután körülbelül 30 fegyveres a rendőrkapitányság épületét tűzharcban elfoglalta, és az épületben lévő rendőröket lefegyverezte.

Az első támadás október 23-án érte a Timót utcai fegyver- és lőszerraktárat is. Október 28-ig a felkelők több támadást intéztek a bázis őrsége ellen. Az őrséget október 24-én megerősítették az aszódi gépesített ezred egyik zászlóaljával. A támadást a katonák minden alkalommal visszaverték. A raktár környékén végrehajtott járőrözés során az őrség – például október 25-én – 9 foglyot ejtett. A Soroksári úton mozgó szovjet harckocsikat a bázis környékén lévő házakból a felkelők több alkalommal megtámadták. A szovjetek a tűz pontos irányát nem tudták megállapítani, és így történhetett, hogy a Lámpagyár és a fegyverbázis területére is belőttek.[284]

Október 24-én a VIII. kerületben támadás érte a Horváth Mihály téren lévő Józsefvárosi Telefonközpontot is, de mire az aszódi lövészezred egyik alegysége a helyszínre érkezett, a felkelők a technikai berendezéseket megrongálták. 50 katonát vezényeltek a Szabad Nép székház védelmére is. Délelőtt több támadás érte a VIII. kerületi pártbizottság épületét. A pártház megvédésére kirendelt rendőrök tűzzel oszlatták fel az épületet ostromló – részben fegyveresekből álló – tömeget. Később a pártház őrzését a Zrínyi Miklós Katonai Akadémiáról kirendelt alegység vette át.

Ezen a napon a kora esti órákban a felkelők megtámadtak két lőszerszállító szovjet katonai tehergépkocsit. Ebben az akcióban a Corvin köziek mellett részt vettek az Üllői út 40. számú ház V. emeletén, a Kilián laktanya Ferenc körúti épületszárnyában és a Valéria Étterem feletti emeleten tüzelőállást foglaló csoportok is. A Rókus kápolna tornyából a felkelők tüzet nyitottak a Rákóczi úton haladó szovjet és magyar csapatokra, ezért később a szovjetek a tornyot szétlőtték.[285]

Október 25-én a BM Budapesti Főosztály intézkedésére a VIII. kerületi rendőrség állományából egy 30 fős alegység a József körúton – az állítólagos fegyveres fosztogatás megakadályozása céljából – a Nap utcához, illetve a Práter utcához indult. A Baross utcát elhagyva a rendőrökre a felkelők tüzet nyitottak. Tímár rendőr őrnagy 9 fővel a József körút 61-es számú házba menekült. A szomszédos épületekbe átjutva a Mária utcán keresztül mentek

[284] 1956 Kézikönyve – Kronológia 1956-os Intézet 1996. 91. o.
[285] TH V-150 381/6. 187. o.

vissza a kapitányságra. Az alegység vezetője és egy rendőr tizedes a tűzharcban megsebesült.[286]

Délelőtt 10 órakor felkelők támadást intéztek a déli összekötő vasúti hidat védő híradóezred katonái ellen. A hídfő további védelmét a szovjet katonaság és a belső karhatalom alegysége vette át.[287]

A déli órákban Mezei [más forrás szerint Mező] Béla honvéd főhadnagyot a Kossuth Tüzér Tiszti Iskolából egy rajjal a Corvin köz és a Kilián laktanya környékén lévő felkelő csoportok felderítésére rendelték ki. A Boráros tér felől érkező raj gépkocsiját a fegyveresek a Kilián épületéből és az Üllői út 40–42. számú házból megtámadták, aminek következtében a növendékek közül két fő meghalt és többen – köztük Mezei főhadnagy is – megsebesültek.[288]

Ugyancsak ezen a napon a Corvin köz környékén települt csoportok a Nagyvárad tér felől az Üllői úton közeledő szovjet alegységet a Leonardo da Vinci utcánál megtámadták. A harckocsik közül kettőt megrongáltak és egyet felgyújtottak. A megrongálódott harckocsikat a segítségül küldött páncélosok elvontatták. A kiégett harckocsi kezelő személyzete és a vontatókötelet felkötő katonák közül többen életüket vesztették.[289]

Később a szovjet harckocsik és páncélozott szállító harcjárművek a IX. kerület mellékutcáin – például az Ernő utcán, a Telepi utcán és a Sobieski utcákon keresztül, valószínűleg a Tűzoltó utca felé – próbáltak a Kilián laktanyáig, illetve az Üllői úton át a Corvin közig eljutni. Ezek a kísérletek rendre meghiúsultak. A felkelők a Vajdahunyad utca sarkáig eljutott harckocsik közül kettőt megsemmisítettek. Ugyanez lett a sorsa a Práter utcába sikeresen bejutó páncélozott gépkocsinak s a benne ülő öt szovjet katonának is.

Október 25-én vagy 26-án a Mosonyi utcai rendőr-karhatalmi zászlóalj körülbelül 60 fős alegysége a felkelők ellenállásának megtörése céljából a Ferenc körút Tompa utca és Angyal utca közötti szakaszához érkezett. A riadógépkocsik a Tompa utcáig akadálytalanul eljutottak, ahol a felkelők a rendőralegységre azonnal tüzet nyitottak. A tömeg a riadókocsikból kiugráló rendőrök többségét lefegyverezte, majd elengedte, a gépkocsikat felborította és felgyújtotta. Körülbelül 10 rendőr védekezve a Tompa utca egyik házába vonult vissza, ahonnan telefonon keresztül erősítést kértek. A Miklós rendőr százados parancsnoksága alatt segítségként kiküldött körülbelül 50 fős alegység a Tompa utcát sikeresen elérte, de a segítséget kérő rendőröket már nem találták. Eközben három rendőr a Tompa utca 9-es számú ház ablakaiból tüzet nyitott a riadókocsikat felgyújtó felkelőkre. A rendőrök és a felkelők között kialakult tűzharc után a rendőröket elfogták, lefegyverezték, majd megverték. Egy szovjet harckocsi figyelmeztető lövései miatt keletkezett pánikot kihasználva a rendőrök elmenekültek.[290]

[286] FL BRFK Központi Irattár anyagai, 220-24/2/1957. VIII. kerületi rendőrkapitányság jelentése.

[287] 1956 Kézikönyve – Kronológia 91–93. o.

[288] TH V-150 388 53–55. o. és O-16803, OD-1901 349. o.

[289] TH V-150 381/2. 31. o.

[290] EÖRSI 1997, 23–25. o.

Október 25-én a déli órákban az Üllői úton, a Tátra mozinál a felkelők egy szovjet tehergépkocsit kilőttek. A gépkocsin lévő katonák a Tátra moziba, majd a Tűzoltó utca 21. számú ház II. emeletére menekültek. A felkelőkkel folytatott közel négyórás tűzharc végén a szovjet katonák a benzines palackokkal felgyújtott lakásban életüket vesztették.[291]

Ezen a napon a Kilián laktanya szolgálati elöljárója, Maléter Pál ezredes Tóth Lajos vezérőrnagytól, a Vezérkar Főnökétől parancsot kapott arra, hogy 5 harckocsival és a Kossuth Tüzér Tiszti Iskola 100 növendékének támogatásával foglalja vissza a Kilián laktanyát a „fegyveres ellenforradalmároktól", valamint az Üllői út és a Nagykörút kereszteződésében a szovjet csapatok elleni harc folytatását akadályozza meg. A Kilián laktanyában elhelyezett építőalakulat katonái közül körülbelül 30 fő október 23-án este bekapcsolódott a Rádió elfoglalásáért indított harcba. Ennek a csoportnak a vezetője Takács Attila honvéd volt. A katonák egy másik csoportja Kiss László szakaszvezető irányításával fegyverekért a Lámpagyárba ment. Az ott szerzett fegyvereket a Rádióhoz szállították, ahol ezt követően részt vettek a harcokban. Október 24-től a kiliános katonák több csoportja segítette hosszabb-rövidebb ideig a laktanyaépülettel szomszédos – Ferenc körút és a Liliom utca felé eső – szárnyakban települt csoportokat, de sokan csatlakoztak a laktanyához közeli házakból harcoló fegyveresekhez is. A corvinistákkal és a Práter utcai felkelőkkel is több katona harcolt együtt.

Maléter ezredes az ötből csak három harckocsival érkezett a Nagyvárad tér közelében lévő találkozási pontra, ahol már várta őt a tüzértiszti iskolások kijelölt alegysége. A harckocsikat ért támadás miatt a tüzértiszti iskolások a támadásra vonatkozó parancsot megtagadták.

Maléter Pál ezredes megmaradt három harckocsijával a felkelők tüzében – gyalogsági támogatás nélkül is – eljutott a Kilián laktanyáig, ahol két harckocsiját felgyújtották. Az ezredes harckocsija – több sikertelen bejutási kísérlet után – beszorult a laktanya kapujába, és azt a szomszédos házakban tüzelőállásban lévő corvinisták hosszú ideig tűz alatt tartották. Maléter ezredes a harckocsiból kibújva – az ellene harcot folytató fegyveresek nagy megelégedésére – kihirdette a tűzszünetet. Ezt követően a laktanya védői és a környéken harcoló fegyveresek között – a laktanyát ért belövések ellenére – tűzharc nem alakult ki.

Maléter ezredes még a harckocsijában volt, amikor az ő támogatására vonatkozó parancs végrehajtását megtagadó alegységet újabb paranccsal a Tűzoltó utcán keresztül a Kilián laktanya mögé küldték. Az alegység a Tűzoltó utcán haladva a Páva utcáig jutott el, ahol a felkelők a századot több irányból tűz alá vették. A növendékek a Tükörgyár épületébe húzódtak be, ahol megpróbáltak védelemre berendezkedni. A tűzharc következtében egy növendék azonnal meghalt, többen megsebesültek. A század kijelölt parancsnoka, Lukács alezredes is harcképtelenné vált, ezért a parancsnokságot átadta Józsa századosnak, aki segítségért telefonált az iskolába, ahonnan

[291] EÖRSI 1997, 29. o.

Lénárt alezredes a megerősítésül kapott négy szovjet harckocsival hamarosan megérkezett. A környező épületekből tüzelő felkelőkre a harckocsik lövegeiből több lövést adtak le. Az utolsó harckocsit a felkelők felgyújtották, majd ugyanez lett a sorsa a második és harmadik páncélosnak is. A parancsnoki harckocsi ekkor elmenekült.

A Tűzoltó utcán, a Körút felől „Tűzszünet van! Tegyétek le a fegyvert!" szavakat kiáltozva nagyobb csoport közeledett a Tükörgyárhoz. A csoportból kivált két fegyvertelen fiatal, és arra kérte Józsa századost, hogy ha valóban a nép katonái, tegyék le a fegyvert. Az Üllői út irányából is nagy sokaság közeledett. A növendékek a civilek közé keveredtek. Többnek elvették a fegyverét, a csillagot letépték a sapkájukról. Akadtak olyanok is, akik a fegyvereiket önként átadták. Józsa százados, a köréje tömörült 20-30 növendékkel egymást védve, fegyvereiket magukhoz szorítva kijutott az épületből, és mindannyian visszatértek az iskolába. A század teljes vesztesége egy halott, nyolc sebesült volt. A felgyújtott harckocsikban a szovjet katonák bennégtek.

A fegyveres felkelők és a Kilián laktanyában lévő katonák a Kilián tetejéről és a szomszédos – a Ferenc körútra és a Liliom utcára néző laktanyán kívüli – épületrészekből az ezredes kiérkezését követően is folytatták a harcot a szovjet csapatok ellen, ezért azok ágyúikkal nem kímélték a laktanyát sem. Az egész épülettömböt több belövés érte. Maléter ezredes óvni akarta fegyvertelen katonáit és a pincékben meghúzódó asszonyokat és gyerekeket, ezért úgy döntött, hogy a szovjet ágyútűz okait szünteti meg, az épülettömb ellenőrzése alá vonásával megakadályozza a laktanya padlásterében, a tetőpárkányon lévő fegyvereseket a tüzelésben.

A szomszédos épületrészek harc nélküli elfoglalása, az őrségek megerősítése és más óvintézkedések a távozni szándékozó katonákat a laktanya elhagyásában továbbra sem akadályozták meg. A budapesti katonák időszakonként meglátogatták családtagjaikat, vagy a felkelőkkel együtt ezt követően is részt vettek a szovjet csapatok elleni harcokban.

Maléter ezredes és a környéken lévő fegyveres csoportok – ezek közül elsősorban a Corvin közi csoport – vezetői között több területen együttműködés alakult ki. A csoportok vezetői tanácsért, illetve segítségért több alkalommal felkeresték. Így például Iván Kovács László és Pongrátz Gergely is segítséget kért a felkelő parancsnokok közötti széthúzás megszüntetéséhez, sőt Pongrátz Gergely a corvinisták foglyainak egy részének őrzését a laktanya őrségére bízta. A félreértések[292] október 31-i tisztázását követőn a Corvin és a Kilián közötti együttműködés területei tovább bővültek. Az október 31-én miniszterhelyettesnek, majd november 3-án honvédelmi miniszternek kinevezett Maléter Pál testi épségére – egészen letartoztatásáig – a corvinisták közül kijelölt „testőrök" is vigyáztak.

Kicsit visszalépve az időben, október 26-án dél felé a Boráros tér irányából a Ferenc körúton egy 122 mm-es táboritüzér-üteg érkezett a Nagykörút

[292] HORVÁTH 1993b.

és az Üllői út kereszteződésébe. A felkelők az üteg fegyverzetéből öt löveget a vontatókkal együtt megsemmisítettek. A teherautókon lévő szovjet katonák – a Ferenc körút 31. számú házba bemenekült egy tiszt és három katona kivételével – az életüket vesztették. Az üteg elleni sikeres támadásban elsősorban a Ferenc körút 36. és 43. számú házakban, a Kilián laktanyában, az Üllői út 40. számú házban és a Valéria Étterem feletti emeleten lévő fegyveres csoportok vettek részt.

Délután a Petőfi híd irányából érkező harckocsikra a Kilián laktanyánál tüzet nyitottak. Egy harckocsi kiégett, a megrongálódott harckocsik közül az egyik elmenekült, míg a másikat a fegyveresek elfoglalták. Ugyanekkor a corvinisták egy nyitott páncélozott szállító harcjárművet is zsákmányoltak. A szovjet katonák egy részét a felkelők foglyul ejtették.

15 óra körül a Nagyvárad térről a Nagykörút felé az Üllői úton öt vagy hat szovjet harckocsi közeledett. A páncélosokra a felkelők először a Tátra mozinál nyitottak tüzet, majd a Körútig kijutó alegységet az Üllői út mindkét oldalán lévő házakból, a Kilián laktanyából és főleg az Üllői út 40., 42. és 44-es számú házakból érte támadás. A harc következtében a Tátra mozinál egy harckocsi, a Körút előtt két harckocsi és azok személyzete semmisült meg. Az épségben maradt harckocsik elmenekültek a Kálvin tér irányába.[293]

A kiskunhalasi lövészezred katonái a felkelőkkel folytatott harcokban október 26-27-én jutottak el a Hámán Kató útig. Ezek után a hadsereg a IX. kerület Hámán Kató utcán kívül eső területeit – a szórványos harcok és lövöldözések ellenére – az ellenőrzése alatt tartotta. Egy túlélő szemtanú – Szücs István felkelő elmondása szerint – a kiskunhalasi ezred katonái a Soroksári úti vasúti töltésnél egy 9 tagú fegyveres csoportot elfogtak, és a csoport 8 tagját helyben kivégezték.[294]

Október 27-én délelőtt 10 óra körül az Üllői út 40. számú ház V. emeletén települt fegyveres csoport, a Ferenc körút 43. számú házban lévő „Antal Gyula-féle" csoport, illetve a Ferenc körút 44. számú házban tüzelőállást foglaló úgynevezett „Mazányi"-csoport fegyveresei a Ferenc körút 31. számú házba bemenekült négy szovjet katonát elfogták.[295]

Ezen a napon Pongrátz Gergely hozzájárulásával a corvinista Lehoczky Attila és Fedor József a tűzszünet megkötése érdekében kapcsolatba léptek a szovjet parancsnoksággal. A Corvin köz parancsnokai a fegyverletétel feltételeként többek között a szovjet csapatok kivonását, az államvédelem lefegyverzését, teljes amnesztiát, Veres Péter vezetésével ideiglenes kormány választását határozták meg. A szovjet és magyar vezetés a feltételek teljesítését megtagadta.

A harc folytatódott. Délután az Üllői út 40-es számú ház előtt egy szovjet harckocsi kézigránátoktól megsérült. Az Iparművészeti Múzeumig eljutó sérült harckocsi és a Kálvin tér felől segítségül küldött harckocsik az Üllői út

[293] TH O–16803, OD-1901, 349. o.
[294] EÖRSI 1997, 30. o.
[295] TH O–16803, OD-1901, 349. o.

40-es számú házat és a Kilián sarkát tűz alá vették, majd egy páncélos kivételével a Kálvin tér felé visszavonultak. Az Üllői út 40-es számú házban települt csoport tagjai a többszöri próbálkozás ellenére sem tudták ezt a harckocsit megsemmisíteni.

20 óra körül a Boráros tér felől az Üllői útra kanyarodva a Nagyvárad tér irányába haladt egy szovjet légvédelmi tüzéralegység, amelyre először a Ferenc körút és a Tűzoltó utca kereszteződésében nyitottak tüzet. A támadásba később a Kilián laktanyában, a Ferenc körút 44-46. számú házban, a Valéria Étterem fölötti emeleten és az Üllői út 40. számú házban lévő csoportok is bekapcsolódtak. Az alegység egy vagy két vontatója megsemmisült. Az épségben maradt két légvédelmi löveget a fegyveresek a Corvin közbe vitték. A szovjet katonák közül ebben a harcban hat vagy hét fő meghalt és tíz vagy tizenöt fő megsebesült. Az alegység megmaradt része a sebesülteket magával víve a Nagyvárad tér felé elmenekült.[296]

Ezen a napon a fegyveresek újabb páncélozott harcjárművet zsákmányoltak, és a József körúton a Nap utcánál egy, a Baross utcánál kettő harckocsit semmisítettek meg. A Rákóczi tér környékén lévő csoportok több gépkocsit és páncélozott szállító harcjárművet gyújtottak fel.

Október 27-én vagy 28-án történt, hogy a Nagykörúton haladó szovjet harckocsikra és egy páncélozott harci járműre a Valéria Kávéház fölötti első emeleti lakásokban települt fegyveresek – köztük néhány kiliános katona is – tüzet nyitottak. A támadás következtében több szovjet katona meghalt.

Október 27-én és 28-án – az ezen a napon kihirdetett tűzszünet ellenére – a szovjetek minden eddiginél erőteljesebb támadást intéztek az Üllői útról a városrész ellen. A harckocsik az Üllői útra nyíló minden utcát tűz alá vették. Az utcák torkolatába állított harckocsik válogatás nélkül lőttek mindenkire.[297]

Október 28-án a Tolnai Lajos utcai börtön előtt a foglyok kiengedését követelő tömeg gyűlt össze. A parancsnok annak bizonyítására, hogy a börtönben három politikai foglyon kívül csak köztörvényes elítéltek vannak, több bizottságot beengedett. A tárgyalások ideje alatt a tömeg a kaput betörte, az őrséget lefegyverezte, és a bejutottak körülbelül 30 darab géppisztolyt magukkal vittek.[298]

Október 29-én a laktanyából kiszökött katonák Nagy László tizedes vezetésével egy szovjet páncélozott harcjárművet a benne lévő legénységgel együtt megsemmisítettek.

Iván Kovács szerint csak az általa irányított csoportok október 28-29-ig öthat harckocsit, egy páncélkocsit és két lőszerszállító teherautót semmisítettek meg.[299]

[296] TH O–16803, OD-1901,350. o.
[297] EÖRSI 1997, 55, 56. o.
[298] TH V-150 381/2. 106. o.
[299] TH V-150 381/4. 235. o.

Fegyveres csoportok alakulása és tevékenysége vidéken

Felkelő-szabadságharcos csoportok elsősorban a fővárosban alakultak, de a kormányellenes fegyveres erők az ország területéből egymáshoz nem kapcsolódó részeken kis területeket ellenőriztek. A felkelő csoportok a legaktívabban vidéken Bács-Kiskun, Győr- Sopron, Heves, Komárom, Nógrád, Somogy, Pest és Veszprém megyében tevékenykedtek.

A „fővárosi és a vidéki nagyvárosok és a többi, döntően kisebb település forradalma" eltérő vonásának tartotta Rainer M. János, hogy amíg „Budapesten a hatalom és a forradalmi erők összecsapása polgárháborús, majd a szovjetek beavatkozásával nemzeti szabadságharc jelleget öltött, és több napon át húzódott", addig a „vidéki nagyvárosok forradalmában a fegyveres konfliktus legfeljebb egyetlen, rövid és véres esemény, a tüntetőkre leadott sortűz, melyet azonnal követett a régi hatalom teljes összeomlása. Sok helyen erre sem került sor. A forradalom erőszakos oldalát, a szabadságharc jellegét vidéken kevesen élték át közvetlen tapasztalatként".[300] A fenti értékelés alapvetően helyes megállapításait a fegyveres harcra vonatkozó, illetve polgári lakosság által – az október 23-a és november 4-e közötti időszakban – vidéken végrehajtott erőszakos cselekményekről összegyűjtött adatokkal kívánom kiegészíteni.

Vidéken a fenti időintervallumban több fegyveres csoport alakult. Ezen csoportok tevékenységének bemutatása – véleményem szerint – már csak azért sem kerülhető meg, mert a forradalom leverését követő „hivatalos értékelés" ezeknek a csoportoknak, illetve a nemzetőralegységeknek a tevékenységét – a megtorlás érdekében, illetve propagandisztikus célokból – több esetben összemosta.

A hatalom erői elleni fegyveres támadásokra Bács-Kiskun megyében többek között Tiszakécskén került sor, ahol a Kecskemétről kiszorult fegyveresek 16-18 fős csoportja október 27-én a hajnali órákban a községben szolgáló rendőrök közül kettőt lefegyverzett, két polgári őrt elfogott, majd a rendőrőrs ellen támadást indított. A támadás után a fegyveres csoport a községet elhagyta. Ebben a megyében fegyveresek Kecskeméten kívül csak néhány községben léptek fel támadólag az erőszakszervezetek ellen. Ezeket a szervezetlen fegyveres erőket – ha a megyéből nem távoztak, vagy tevékenységüket önként abba nem hagyták – az erőszakszervezetek hamarosan felszámolták. A szervezettség bizonyos nyomai Tiszakécskén kívül a Homokmégy és Öregcsertő községekben a rendőrség erői ellen támadó ismeretlen összetételű fegyvereseknél fedezhetőek fel. Ezek a feltehetően spontán összeverődött fegyveresek lakó- és fegyverszerzési helyüktől távol, egymást segítve hajtottak végre támadást a rendőri szervek ellen. A Bátya községből és Kecskemétről érkezett fegyveres csoportok későbbi tevékenységére vonatkozó adatokat a rendelkezésemre álló forrásokban nem találtam.

[300] RAINER M. 2001, 36. o.

E kérdés vizsgálatánál szólni a kell győri vagongyárban alakult fegyveres csoport tevékenységéről is. Október 24-én a Vagongyár pártbizottsága gyárőrséget szervezett. Pár nap múlva – október 28-a után – az őrséget Fekete József, későbbi parancsnok átszervezte, és abból a párt delegáltjait kihagyták. Ez a fegyveres csoport a gyár több vezetőjét – például a személyzetist és a pártmunkásokat – letartóztatta, majd a fegyelmi vizsgálat lefolytatása céljából hosszabb-rövidebb ideig a gyár bunkerében fogva tartotta. A lefogott személyek közül többet megvertek, egy részüket különböző módszerekkel – tornázás, vízbe állítás, cigarettacsikk megetetése, agyonlövéssel fenyegetés, tányér kézből való kilövése stb. – kínozták. Amikor ez kiderült, a letartóztatottakat a fegyveres csoport a rendőrségnek átadta, ahonnan hazaengedték őket.[301] A fenti eseten túl civil személyek fegyverhasználatára Győrben a börtönnél és a megyei pártbizottság épülete előtt került sor.

Levéltári források szerint a Heves megyei Rózsaszentmárton községben Teleki László vezetésével fegyveres csoport alakult, amely csoport tevékenységéről mindössze annyi tudható, hogy tagjai felrobbantották a szovjet emlékművet, majd később már mint nemzetőralegység tevékenykedtek.

Komárom megyében Tatabányán – október 26-án este – a Tatabányai Munkahely-parancsnokság őrizetéből szabadult elítéltek egy kisebb csoportja bekapcsolódott a környék eseményeibe. A fegyveres elítéltek nagyobb része egy-két kisebb akció végrehajtása után Budapestre indult harcolni. Október 27-én Tatán a délutáni órákban egy gépkocsival körülbelül 26 fegyveres érkezett a Baji úti laktanya elé. A fegyveresek vezetői a laktanya tisztjeitől fegyvereket követeltek. A tisztek a fegyverek kiadását megtagadták, majd a fegyvereseket a fegyvereik lerakására szólították fel. A civilek gépkocsira ugorva a laktanya bejárata elől eltávoztak. Nem sokkal később a fegyveresek egy honvédségi gépkocsin közeledő katonákra tüzet nyitottak. Amikor a civil fegyveresek a tüzelőállásban lévő légvédelmi gépágyú tűzvonalába kerültek, a kezelők megnyitották a tüzet. A fegyveresek közül 6 fő meghalt, 14 fő megsebesült. Vannak olyan adatok is, hogy a fegyveresekre a katonák tüzet nyitottak, mielőtt még azok a fegyvereiket használhatták volna.

A polgári lakosság és a rabmunkahelyekről kiszabadult elítéltek kisebb fegyveres csoportjai október 26-án sikeresen fegyverezték le az oroszlányi rendőrséget, az üzemőrséget Almásfüzitő községben, a határőrsöt Neszmély községben, illetve sikertelenül próbálkoztak a Piszkén lévő határőrs fegyvereinek megszerzésével. Feltehetően ugyanennek a csoportnak a tagjai október 27-én lövöldöztek Tát és Máriahalom községekben. Utóbbi helyen később a lakosság részére fegyvereket osztottak.

Október 30–31-én Szomor községben a nemzetőrség és rendőrség közös járőre szökött rabokkal keveredett tűzharcba, melynek következtében egy fő meghalt, és egy fő megsebesült. Van adat arra is, hogy Dunaszentmiklóson a tatai és tatabányai nemzetőrök között kialakult tűzharcban többen megsebesültek és egy fő meghalt.

[301] A fegyveres csoportból 1956 után nyolc főt állítottak bíróság elé.

Egy ennél sokkal kisebb, viszonylag szervezett fegyveres csoport tevékenykedett Tatán. Október 26-án ez a többiekhez képest stabilabb összetételű csoport hajtotta végre a rendőrség lefegyverzését, a Járási Börtön elfoglalását, az ott őrzött elítéltek szabadon bocsátását, és feltehetően az ehhez a csoporthoz tartozó fegyveresek vettek részt kisebb lövöldözésekben is. A megyében tevékenykedő csoportokat a többi fegyveres csoporttól az különbözteti meg, hogy több fegyveres akció végrehajtására, illetve viszonylagosan hosszabb ideig tartó együttes tevékenységre voltak képesek. Az egy-egy akcióra szerveződött fegyveres csoportok később Komárom megyében is feloszlottak. A fegyveresek egy nagyobb csoportja, körülbelül 100 fő, több gépkocsival a megye területét elhagyva Budapestre indult harcolni. A csoport Budaörsön harcba keveredett a magyar alakulatokkal, és a fegyveresek közül többen meghaltak. A fegyveresek egy része később belépett a nemzetőrségbe.

Nógrád megyében Drégelypalánkon a nemzetőrségből Korbász József, a Forradalmi Bizottság tagja vezetésével kivált egy fegyveres csoport. Ez a csoport november 3-án a határőrsről engedély nélkül fegyvert, lőszert és ruhát vitt el. A fegyvereket kiosztották a községi nemzetőrség tagjainak és másoknak. November 4-e után ez a csoport több akciót hajtott végre.

Pest megye területén idegen fegyveresek, illetve a fegyvertelen és részben felfegyverzett tömegek az erőszakszervezetek ellen több településen támadólag léptek fel. Ismeretlen idegen fegyveresek tevékenykedtek például Galgagyörk, Püspökladány, Pilisborosjenő, Zsámbék, Dabas, Bugyi, Gyömrő, Szentendre, Pócsmegyer, Dunakeszi és Galgamácsa településeken.

Az ezekben a községekben megjelent fegyveresek lövöldöztek, rendőröket fegyvereztek le, részben a lefegyverzett rendőröket bántalmazták, polgári lakosok ellen erőszakos cselekményeket követtek el, honvédségi objektumokat támadtak meg, katonákat fegyvereztek le, vagy éppen a szovjet csapatokra nyitottak tüzet.

Az idegen fegyveresek által elkövetett erőszakos cselekmények közül kiemelendő, hogy a Sáriban Farkas Pál vezetésével október 28-án megalakult fegyveres csoport tagjai Dabason október 28-án megtámadták a BM Járási Osztály épületét, és a már lefegyverzett rendőrök közül két főt súlyosan megsebesítettek. A dabasi rendőrkapitányság megtámadását hadi puskákkal, vadászfegyverekkel, céllövő puskákkal felfegyverkezve hajtották végre.

Ezt követően ugyanez a csoport a Járási Kiegészítő Parancsnokságot is lefegyverezte. Október 29-én ennek a csoportnak a tagjai Bugyi községben meggyilkolták Lengyel László tsz-elnököt. A csoport lefegyverzéséig – október 29-ig – Farkas Pál fegyveresei Sári községben is lövöldöztek, több tsztag ablakán belőttek és több vezetőt megvertek. A csoport tagjait a nemzetőrség fegyverezte le.

Október 27-én vagy 28-án fiatalokból Dunaharasztiban fegyveres csoport alakult, amelynek tagjai két, feltehetően szovjet gépkocsit és motorkerékpárt kilőttek. Ez a csoport később, már Szekeres Mátyás irányításával mint nemzetőralegység tevékenykedett.

Pest megyében a fentieken túl kisebb-nagyobb erőszakos cselekmények Aszód, Galgahévíz, Biatorbágy, Budajenő, Budakeszi, Sóskút, Tárnok, Abony,

Alsónémedi, Inács, Dány, Kistarcsa, Mogyoród, Pécel, Pilis, Tápiószentmárton, Tápiószele, Tápiószőllős, Mende, Dunakalász, Tahitótfalu, Nagykáta, Kakucs és Szob településeken történtek. Kakucs községben október 28-án egy csoport Garbó József tanácselnököt megölte, illetve október 27-e után Nagykátán ifj. Czakó András nemzetőr Györe László pártfunkcionáriust, Tápiószelén Gazsi Antal egy Csikós nevezetű lakost agyonlőtt. Tápiószentmártonban Kiss András nemzetőr egy másik nemzetőrt véletlenül agyonlőtt. Tápiószőllősön október 29-én Hubert József szabadult rabot haragosai megverték, majd Mohai Lajos bicskával elvágta a nyakát. Hubert meghalt. Mende községben október 30-án egy gépkocsira az út forgalmát ellenőrző nemzetőrök – miután az a felszólításra nem állt meg – rálőttek. A gépkocsi vezetője és a rajta szállított sebesült az életét vesztette. Szigetmonostor községben a felkelők a járási pártbizottság gépkocsijára lőttek rá. Az ezt követő tűzharcban a gépkocsi vezetője és a pártbizottság két munkatársa megsebesült, két felkelő meghalt. Szovjet csapatok elleni fegyveres támadást Galgamácsán, Dunakeszin, Ráckevén és Cegléden hajtottak végre.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a lakosságból, illetve idegenekből szervezett fegyveres csoportok vagy önállóan tevékenykedő fegyveresek Pest megyében a többi megyéhez képest sokkal nagyobb aktivitással tevékenykedtek. Mindezek ellenére kijelenthető, hogy ezek a fegyveres csoportok és önálló fegyveresek október 23-tól 30-ig – a nemzetőralegységek többségének megalakulásáig – a megye területéből nagyobb rész ellenőrzésére nem voltak képesek.

A Somogy megyében lévő Zamárdiban alakult fegyveres csoport tagjai – parancsnok Bazsó József – az egymásnak sokszor ellentmondó adatok szerint katonákat és rendőröket fegyvereztek le, vertek meg és vettek őrizetbe. Szulok községben a pénzügyőrséget lefegyverezték, és október 28-án Csurgón a BM Járási Osztály elfoglalását csak a honvédség tudta megakadályozni. Annak ellenére, hogy a tüntetők október 28-án Balatonföldváron a rendőrséget elfoglalták, a rendőrök és nemzetőrök később – több településhez hasonlóan – közös szolgálatot adtak. Ezen a napon Buzsákon a nemzetőrség tagjai párttagokat vertek meg, és a tsz-elnököt késsel összeszurkálták. Október 29-én a tüntetők az iharosberényi rendőrséget is lefegyverezték, illetve később Tabon a nemzetőrség a szolgálatot a járási rendőrkapitányságtól átvette. Október 29-én Látányban a nemzetőrök több lövést adtak le a szovjet csapatokra. A szovjet katonák a fegyvereseket elfogták, majd megverték őket. Október 31-én Iharosberényben Benczinger József tsz-elnököt ismeretlen személyek lelőtték.

A rendőrséget október 27-én Balatonbogláron, október 29-én Fonyódon és ugyancsak ebben az időszakban Gyugy, Látány, Igal, Nagybajom, Nagybereki, Nagyatád, Somogyszob és Ádánd községekben fegyverezték le.

A Veszprém megyében lévő Várpalotán október 25-én a tüntető tömeg – egyik forrás szerint közöttünk néhány fő fegyverrel – a pártbizottság épülete elé vonult, ahol a helyőrség katonáiból álló őrség parancsnoka, Szekeres alezredes a géppuska kezelőinek tűzparancsot adott. Miután a katonák a parancsot nem hajtották végre, Szekeres alezredes pisztollyal a tömegbe

lőtt, aminek következtében ketten megsebesültek. Szekeres alezredest és a pártbizottság egyik dolgozóját a tüntetők bántalmazták, majd kórházba szállították. Ezek után a tömeg a pártbizottságon, a városi tanácsnál és a légóparancsnokságon lévő fegyverekkel a rendőrséghez vonult és a rendőröket lefegyverezték. Délután a fegyveresek egy élelmiszert szállító szovjet gépkocsira tüzet nyitottak, melynek következtében 13 vagy 14 szovjet katona és egy felkelő meghalt.

Október 27-én Várpalotán a laktanyához vonuló tömegre tüzet nyitottak. Ezek után a tüntetők és a hozzájuk csatlakozott fegyveresek a laktanyát kis megszakításokkal folyamatosan támadták. A tűzparancsot kiadó személy felelősségre vonását követelték. Október 28-a után a fegyveresek közül többen tagjai lettek a nemzetőrségnek.

A megyében a kormányellenes fegyveres erők tevékenysége Várpalotán volt a legnagyobb. Ezek a fegyveresek az október 25. és 28-a közötti időszakban a város egy részét, ha időszakosan is, de ellenőrizték. Ennek a csoportnak más fegyveres csoportokkal kapcsolata nem volt. A csoport legaktívabb tagjai október 27-én beléptek a nemzetőrségbe.

A Népszava az október 28-i számában többek között arról számolt be, hogy Egerben és környékén a megalakított nemzetőrség és a parasztbizottságok sorra terjesztik elő kívánságaikat, valamint Békéscsabán a sorra megalakuló munkástanácsokat a rendőrség és a honvédség helyi képviselői keresték fel és segítségüket kérték a közbiztonság fenntartásához.

A Szolnok megyében megalakult munkás-paraszt tanácsok „polgári személyeket" állítottak a rendőrjárőrök mellé, hogy közös tevékenységgel biztosítsák a rendet.[302]

A Budapesten kívül megalakult, egymástól függetlenül tevékenykedő csoportok nagyobb összefüggő területet nem ellenőriztek. Az egyes településeken végrehajtott fegyveres akcióik során az adott régió ellenőrzésük alá vonására nem törekedtek. A fő cél a kormány rendelkezésére álló fegyveres erők tevékenységének megakadályozása, zavarása, illetve ezen erőknek veszteségek okozása volt.

A vidéki események vizsgálata során nyert adatokat összesítve megállapítható, hogy a leggyakrabban elforduló cselekmények közé a hatalom jelképeinek megrongálása, a szovjet emlékművek ledöntése, szovjet katonák sírjainak feldúlása, elsősorban szovjet szerzők könyveinek, illetve propagandakiadványoknak az elégetése, az állami vezetők és alkalmazottak – jóval kisebb számban a gazdasági vezetők – elleni erőszak, ezek között házkutatások, a lakások feldúlása, megrongálása, ezen személyek őrizetbe vétele, ritkábban megverése tartozott. Ezen cselekmények egy részét „idegen fegyveresek" hajtották végre.

A tanácsi és pártszervek elleni fellépésről talált adatokat az *5. táblázat* tartalmazza:

[302] Népszava 84. évf., 254. szám, 1956. október 28-i száma 4. o. – 1956. a sajtó tükrében – Kossuth Könyvkiadó 1989, 104. p.

5. táblázat

A tanácsi szervekkel kapcsolatos adatok összegzése	
Tanácsi szervekről van adat(közigazgatási egységek száma)	*1170*
A tanácsi szerveket felszámolták	59
A tanács irányítását forradalmi szerv vette át	126
A régi közigazgatási szisztémát, a jegyzőséget visszaállították	15
A tanácsi apparátust elbocsátották	348
A tanács vezetőit elbocsátották	315
A tanács épületét feldúlták	169
A tanács iratait elégették	215
A begyűjtési iratokat elégették	101
Fegyveres támadás volt a tanácsi szervek ellen	5
A tanács épületét kisajátították	7
A pártszervezetekkel kapcsolatos adatok összegzése[303]	
Pártszervezetekről van adat (közigazgatási egységek száma)	*659*
A pártszervek tevékenységét betiltották, beszüntették	47
Párttag vezetőket és pártvezetőket bocsátottak el	185
A párttag dolgozókat a munkahelyükről elbocsátották	173
Párt- és DISZ-ingatlant dúltak fel	210
Párt- és DISZ-ingatlant sajátítottak ki	57
A pártiratokat elégették	120
Pártiratok elkobzása	7
Egyéb kiegészítő adatok	
Állami vezetők elbocsátása	42
Gazdasági vezetők elbocsátása	10
Hatalom jelképeinek megrongálása (települések száma)	681
Szovjet emlékmű ledöntése (települések száma)	393+3[304]
Szovjet sírok feldúlása (települések száma)	49
Könyvégetés (települések száma)	122

[303] A kimutatás a Magyar Dolgozók Pártja és az utódpárt, a Magyar Szocialista Munkáspárt szervezeteivel kapcsolatos adatok tartalmazza.

[304] A bolgár katonáknak állított és ledöntött emlékművek száma.

A MAGYAR NÉPHADSEREG ALAKULATAINAK KARHATALMI ALKALMAZÁSA (OKTÓBER 23–28.)

A hadsereg bevetésének közvetlen előzményei

A magyar hadsereg tevékenységével kapcsolatos, egymásnak sokszor szögesen ellentmondó vélemények és értékelések alapján jogosan fogalmazódik meg a kérdés, hogy az október 23-i tüntetés méretétől megrettent állami és pártvezetés miért csak egy idegen hatalom, a Szovjetunió fegyveres erejére támaszkodhatott, miért nem bízott, miért nem bízhatott a hadsereg határozott fellépésében, mik voltak az okai, hogy ez az erő október 28-ig, a felkelés győzelméig nem vált a forradalom fegyveres erejévé, és november 4-e után sem válhatott a forradalom vívmányainak hatékony védelmezőjévé.

A szovjet csapatok bevetésének a legfőbb oka véleményem szerint az volt, hogy a Szovjetunió mindenkori politikai vezetésének döntései alapján vezető funkcióba helyezett – éppen ezért a szovjet vezetés Magyarországgal kapcsolatos politikai elhatározásait elfogadó és megvalósító – magyar vezetők hatalmuk megvédése érdekében – a következményekkel nem számolva – szinte reflexszerűen fordultak a Szovjetunióhoz segítségért. Így történt az, hogy a magyar politikai vezetés kérésére vagy a szovjet vezetés ajánlkozását, döntését elfogadva, a szovjet hadsereg alakulatai megindultak a főváros felé.

Erről később a volt miniszterelnök, Hegedüs András többek között a következőket mondta: „Voltak olyan információk a Rádiónál, amit eltúloztak, hogy a magyar hadsereg a nemzeti felkelés hatására nem tanúsít ellenállást a fegyveres felkelőkkel szemben. Ezért akartak, a Kádár-csoport akart elsősorban, egy biztosabb bázist. Gerő maga pedig egy még biztosabbat akart: a szovjet hadsereget. Tehát itt egy kettős fedés is van, Gerő a szovjetben bízott, Kádár a munkásság és a partizánok felfegyverkezésében és Nagy Imre az tulajdonképpen a nemzetibb, valamiféle nemzeti hadseregben. ... Nem készült föl egy dologra a hadsereg ... ez a nemzeti felkelés. Arra a tömeghangulatra, hogy »aki magyar, az velünk tart«. Ennek a hadseregnek a tisztikara nagyon sokat adott arra, hogy magyar. És úgy gondolom, hogy a nemzeti felkelés mindenkit, kivétel nélkül mindenkit megzavart, engem is megzavart bizonyos értelemben..."[305]

A tüntetés során elemi erővel felszínre törő elégedetlenség, a gyökeres társadalmi változások útjában álló erők elleni mérhetetlen gyűlölet a hadse-

[305] A Hegedüs Andrással készített interjú a szerző birtokában.

reget is váratlanul érte. A hadsereg tisztjei a társadalmat feszítő ellentmondásokat megismerve lelkes támogatóivá váltak a nép többségének elégedetlenségét kifejező, követeléseit megfogalmazó mozgalmaknak.

1956. október 6-án, Rajk László[306] és társai, a koncepciós perek áldozatainak ünnepélyes temetése alkalmából a hadseregben bevezették a szigorított hadműveleti szolgálatot, de a kiadott intézkedést hamarosan visszavonták. A lengyel események hatására október 20-án elrendelték ugyan a biztonsági rendszabályok bevezetését, az őrségek megerősítését, felülvizsgálták a karhatalmi riadóterveket, összekötő tiszteket küldtek a magasabb egységekhez stb., majd 21-én ezeket mint alaptalan intézkedéseket visszavonták.

Október 22-én Budapesten a katonai akadémiák, a tiszti iskolák küldöttei megjelentek az egyetemi gyűléseken, felvették a kapcsolatot az egyetemi ifjúság tüntetést szervező vezetőivel, és elfogadták a pontokba szedett követeléseket. A katonai akadémiák felhívását eljuttatták az egyetemre, ahol a gyűléseken nagy lelkesedéssel felolvasták a határozatot.

Ekkor született meg a jelszó: „Velünk van a hadsereg!"

Ezzel egy időben a Zrínyi Akadémián már hasonlóképpen követelték a párt és a hadsereg egyes vezetőinek a leváltását, felvetették a szovjet csapatok itt-tartózkodásának a kérdését, és követelték az egyenruha megváltoztatását is. A Zrínyi Katonai Akadémia és a Petőfi Politikai Katonai Akadémia küldöttei táviratot küldtek a lengyel Katonai Akadémiának, melyben a Lengyelországban zajló változásokkal kapcsolatos együttérzésüket fejezték ki.

A hadsereg vezetői nem ismerték fel az országban lejátszódó folyamatok és mozgalmak célját és jelentőségét, s nem tartottak a helyzet robbanásszerű változásától. A tüntetésekkel kapcsolatos jelzéseket nem vették komolyan, az aggodalmaskodókat rémlátással vádolták, és 23-án délután olyan döntést hoztak, hogy a hadsereg, ha szervezetten nem is vesz részt a felvonuláson, egyénileg helyes, ha a katonák részt vesznek a tüntetésen, és segítenek a tömeg megnyugtatásában.

Az, hogy a hadsereg új állománytábláját és az átszervezéssel kapcsolatos végrehajtási utasítást a hadsereg vezérkari főnöke, Tóth Lajos vezérőrnagy szeptember 26-án hagyta jóvá, nem támasztja alá azokat a vélekedéseket, mely szerint a kormányellenes megmozdulás kitörése a legfelső politikai vezetés bizonyos köreit nem érte váratlanul.

A teljes átszervezés állapotában lévő hadsereg – mint az a későbbiekből is kiderül – még egységes, határozott vezetés esetén sem volt alkalmazható bizonyos korlátozások nélkül.

Ha a felső vezetés erre a helyzetre számított volna, nem hagyta volna jóvá a hadsereg őszi átszervezésével kapcsolatos terveket, és a hadsereg vezetése sem október 24-re hívta volna össze – az éves értékelő és feladatszabó – értekezletre a Néphadsereg magasabb beosztású parancsnokait.

[306] Vö. 20. jegyzettel

Október 23-án az előző napokhoz hasonló készültséget „nem kell pánikot kelteni" hivatkozással még délután sem rendeltek el, a tisztekkel leadatták szolgálati fegyvereiket, és csak a késő délutáni órákban rendeltek be a Honvédelmi Minisztériumba néhány fontosabb beosztású vezetőt.

A hadsereg alakulatainak Budapestre rendelése

A szovjet csapatok „segítségül" hívásával párhuzamosan riadót rendeltek el a Honvédelmi Minisztérium állománya és a Magyar Néphadsereg csapatai részére is. A Vezérkar főnökének első – a 6. hadtest szervezetét érintő – intézkedése az volt, hogy a 7. gépesített hadosztályt, valamint a hadtestközvetlen alakulatok közé tartozó 34. tüzérezredet kivette a hadtest alárendeltségéből.

A hadosztály állományából Budapestre rendelték a piliscsabai 8. gépesített ezredet, az aszódi 15. gépesített ezredet, az egri 6. gépesített ezredet, az esztergomi 33. harckocsiezredet, az 51. légvédelmi tüzér osztályt, a hadosztály híradó-zászlóalját és a 34. tüzérezredet.[307]

A 7. gépesített hadosztály alárendeltjei közül a riadót elsőként a piliscsabai 8. gépesített ezrednek rendelték el. A Vezérkar főnöke az ezrednek parancsként megszabta, hogy hajtsanak végre menetet Budapestre, ahol közelítsék meg a Bródy Sándor utcában lévő Rádió épületét, és annak környékét tisztítsák meg a tüntetőktől és fegyverhasználat nélkül akadályozzák meg a Rádió elfoglalását. Az ezred a menetet két lépcsőben hajtotta végre. Az első lépcsőben menetelő erők kijutottak a Rádió épületéhez. A Rádió épületénél történtekkel külön részben foglalkoztam.

Az ezred második lépcsőjében menetelő 3. zászlóalj 23-án éjfél körül érkezett az Astoria Szállóhoz, ahol a jelentés szerint tüntetők „lefegyverezték őket". Az alegységből megmaradt 68 fő a Honvédelmi Minisztériumhoz vonult, és a továbbiakban részt vett a minisztérium épületének őrzésében, védelmében. A HM környékén történtekről jelentésükben így számoltak be:

„1956. október 24-én 07.30-kor a Szikra nyomda felől kb. 8-900 fős tüntető csoport közeledett a HM Néphadsereg tér felőli bejáratához, s ezt megelőzően kb. 10 perccel előtte 15 hk. [harckocsi] és 15 pc.gk. [páncélgépkocsi] érkezett a HM megerősítésére szovjet részről. A tömeg megtámadta a szovjet harckocsikat, mire a szovjet egység egy szovjet vőrgy. [vezérőrnagy] parancsára tüzet nyitott. A tűzharc lefolyása után B. szds. [százados] az összes sebesültet és halottat elszállíttatta az utcáról. A 3. zj. [zászlóalj] részéről egy halott és egy sebesült volt...

A 3. zj. október 24-én egész nap a HM védelmében vett részt, és a Stollár Béla, Balaton, Honvéd utcákban lévő orvlövészek ellen szovjet egységekkel együttműködve folytatott tűzharcot, majd házkutatások során foglyul ejtet-

[307] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 4. o.

ték vagy megsemmisítették az orvlövészeket abból a célból, hogy a HM épület védelme kívülről is biztosítva legyen. Ez a harccselekmény okt. 25-én 11.00-kor fejeződött be..."[308]

Az ezred Rádiónál lévő része október 25-én hajnalban parancsot kapott a Rádió épületének visszafoglalására. A feladatot az ezred a szovjet csapatokkal együttműködésben „kisebb harcok árán" végrehajtotta. Ezt követően a Rádió épületének őrzésével egy időben a VIII. kerületben hajtottak végre őrzési és járőrözési feladatokat.

Az aszódi 15. gépesített ezred 1. zászlóalját – 250 főt – a riadó végrehajtását követően 22 óra 30 perckor azzal a feladattal rendelték Budapestre, hogy a Parlament előtt tüntető tömeget oszlassa szét. Mivel a Parlamentnél már senkit sem találtak, Bata István vezérezredes a Timót utcai honvédségi fegyverraktár védelmére rendelte ki ezt az alegységet. Az ezred parancsnoka a parancsról és a későbbiekben történtekről jelentésében az alábbiakat írta:

Október 23-án „23.45-kor Bata Istvántól azt a parancsot kaptam, hogy az 1. zászlóaljjal menjek ki a Timót utcai fegyverszertárt megvédeni, [mert] tudomása szerint ott már harcok folytak. Azonban azt is mondották, hogy a fegyvereket ne töltessem be, mert a népre nem kell lőni. Látván a kritikus helyzetet az utcán, elindulás előtt kiadtam a parancsot az összes fegyverek betöltésére..."[309] Október 27-én „kiadtam a védelmi intézkedést, melyet azzal támasztottam alá, hogy aki nem hajtja végre a parancsaimat, főbe lövetem. Így a szertárnak a védelme továbbra is szilárd maradt, egészen addig, amíg a Nagy Imre-kormány október 30-án kiadott intézkedéseire már fegyvert szállítottak el a szertárból..."[310]

Az aszódi ezred 2. zászlóalja parancs szerint a Zrínyi Miklós Katonai Akadémiára vonult be. Az érkezésük utáni eseményekről az ezred jelentésében így számoltak be:

„...az Akadémia tisztjeinek egy része körbefogta a katonákat, és arra buzdították őket, hogy tagadják meg a parancsot, ne lőjenek a népre, hanem menjenek az ÁVH-sok ellen a Stúdióhoz..."[311]

Ezek után a zászlóaljat – három „téves" kirendelés után – az MDP Országos Központjához vezényelték. Ezen a napon már a negyedik helyre érkeztek. „A Pártközpontból a HM-be továbbították a zj-at [zászlóaljat]. A miniszter utasítására útba indultunk a Vörös Csillag nyomda elfoglalására – olvasható az alakulat jelentésében –, melyet a felkelőktől kell visszafoglalni. A HM beosztott tisztjei közül kértünk egy főt, aki az odavezető utat megmutatja. Sajnos erre senki nem vállalkozott. Ettől függetlenül elindultak, és a Nagy Ignác utcában a felkelők megtámadták a zj-t [zászlóaljat]. ... A tűzharc során az egység fele visszavonult, másik fele kb. 100 fő elfoglalta a Vö-

[308] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 410–411. o.
[309] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 420. o.
[310] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 422. o.
[311] Uo.

rös Csillag nyomdát, ahova benyomulva nagy csodálkozással látták, hogy a nyomdát a rendőrség és ÁVH-sok tartják megszállva..."[312]

A 7. gépesített hadosztály alárendeltségébe tartozó egri 6. gépesített ezred is két lépcsőben érkezett a Zrínyi Akadémiára, Budapestre. Az elsőként beérkező erőket innen a Honvédelmi Minisztériumba rendelték. Ennek a zászlóaljnak az egyik része a minisztérium őrzésében vett részt, míg a másik részét hasonló célból a Vörös Csillag nyomdához rendelték.

Az ezred második lépcsőjéből 50 fő – az Akadémiára való érkezése után – az V. kerületi Tanács és a Rendőrkapitányság épületének a védelmében vett részt, és a parancs szerint ellenőrzésük alá vonták az Engels téri MÁVAUT állomást is.[313] Ez utóbbi zászlóalj Akadémián maradt részét október 27-én besorolták a Corvin közi csoportok ellen induló magyar erőkbe.

Az esztergomi 33. harckocsiezred és a vele együtt menetelő 51. légvédelmi tüzérosztály erői – 52 harckocsival – 24-én hajnali 4 órakor érkeztek a fővárosba. Első feladatuk az Árpád és a Margit híd megszállása, biztosítása volt. Egy harckocsiszakasszal részt vettek a Honvédelmi Minisztérium védelmében. Később a Jászai Mari térről rendelték ki a harckocsikat főleg biztosítási és szállítási feladatok végrehajtására. Több esetben – a Nyugati pályaudvarnál, a Marx téren, a Kilián laktanyánál, Csepelen stb. – vettek részt kisebb harckocsialegységek tömegoszlatásban és más támadó jellegű harcfeladatban.

Az egyik feladat végrehajtásáról az ezred jelentésében az alábbiak olvashatóak:

Október 25-én az ezred „2 hk-val [harckocsival] biztosította, hogy teher gk-k [gépkocsik] lőszert vigyenek a VI., a XIII. és a VIII. [kerületi] pártbizottságokhoz. A feladat végrehajtása után visszatért a BM-hez [az Országos Rendőrkapitánysághoz]. Kb. 11.00-kor a Jászai Mari tér és környékén lévő bérházakból ellenforradalmi elemek sorozatlövő fegyverekkel tüzeltek a szovjet erőkre, majd pár perc után az ott lévő magyar csapatokra is tüzet nyitottak. A 7. g. ho. pk. [gépesített hadosztály parancsnoka] parancsára az ott lévő magyar erők a tüzet viszonozták, mintegy 40 perces tűzharc fejlődött ki.

A tűzharc befejezése után a környező házakat az itt lévő erők átfésülték és mintegy 20-30 főre becsülhető gyanús személyt előállítottak, ezeknél fegyvert és lőszert találtak..."[314] Az ezred alegységei október 25-től a fontosabb útcsomópontok lezárását hajtották végre.

Október 24-én Budapesten a Magyar Néphadsereg kötelékébe tartozó erők – kb. 6500 fő – három hullámban kerültek bevetésre. Az első hullámban 5 katonai és 9 polgári objektum megvédése, visszafoglalása érdekében 23 alkalommal, összesen 2429 fő lett kivezényelve. A második bevetés alatt 5 katonai és 8 polgári objektumhoz 16 alkalommal összesen 2361 fő lett kiküldve. A harmadik hullámban – 3 katonai és 3 polgári objektumhoz – ki-

[312] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 423. o.
[313] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 431. o.
[314] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 447. o.

rendelt erők létszáma 389 fő volt. Az ez idő alatt rendelkezésre álló tartalék 100 és 400 fő között mozgott. A hadsereg alakulatai 24-én reggeltől 25-én reggelig 360 főt, köztük 87 fegyverest fogtak el.[315]

Ebben az időszakban a pártvezetés által felállított Katonai Bizottság – a testület tevékenységéről korábban részletesebben szóltam – törekedett a hadsereg karhatalmi alkalmazására, megpróbálta felfegyverezni a kommunistákat és a munkásokat, megszervezni és biztosítani az együttműködést a magyar és szovjet csapatok között.

A Honvédelmi Minisztérium által kivezényelt, Budapesten lévő vagy Budapestre a közeli helyőrségekről – Piliscsaba, Aszód – felrendelt katonai alakulatoknak kezdetben nem osztották ki a lőszert, és megtiltották a fegyverhasználatot. A több hullámban így bevetett magyar katonai erők nem voltak képesek a fegyveres harc terjedésének megakadályozására, szinte feloldódtak a tömegben, és fegyvereik átadásával, esetleg átállásukkal segítették vagy passzívan szemlélték a Rádió épületének elfoglalását, a Budapestre beérkező szovjet csapatok elleni harc megkezdését.

A hadsereg erőinek ilyen formában megvalósuló tervszerűtlen „bevetése", a katonák többségének passzív, kisebb részének támogató magatartása a felső vezetés részére egyértelművé tette: megalapozott volt a Magyar Néphadsereggel szembeni bizalmatlansága, és az, hogy a rendőrség erőinek dezorganizálódása után az általuk ellenforradalminak értékelt megmozdulás leverésében a belső karhatalom erőin túl elsősorban a szovjet hadsereg fegyvereire támaszkodhat.

A hadsereg morális helyzete, a néphez való szoros kötődéséből fakadó, az első perctől nyilvánvalóvá vált belső meghasonlottsága a felkelők elleni tömeges bevetést nem tette lehetővé. A politikai és a katonai vezetés nem lehetett bizonyos abban, hogy a csapatok végrehajtják a parancsokat.

A hadsereg vezetésének kérdése

Mint látható, a Honvédelmi Minisztérium teljesen tájékozatlan volt a kialakult helyzetről. A Budapestre beérkező csapatokat minden ellenőrzés nélkül kirendelték, de a honvédség vezetői az alárendeltek részére semmiféle tájékoztatást, határozott utasítást nem adtak. „Hallgassa a rádiót, abból mindent megtud", „cselekedjék a helyzettől függően és belátása szerint" – ismételgették az utasítást kérőknek.

A Rádióban elhangzott közlemények, utasítások, parancsok nemhogy könnyítették, hanem tovább nehezítették a parancsnokok helyzetét.

Erre példa, hogy bár október 24-én 4 óra 30 perckor a Kossuth Rádióban beolvasott minisztertanácsi közleményben megtörtént a kijárási és gyülekezési tilalom kihirdetése és a „karhatalmi szervek utasítást kaptak, hogy a rendelet megszegőivel a törvény teljes szigorával lépjenek fel", de ezt az in-

[315] HL 1956-os gyűjtemény, 8. ő. e. 131., 134., 144., 145., 150. o.

tézkedést a belügyminiszter két óra múlva fel is oldotta, azzal a megkötéssel, hogy mivel a „fosztogató ellenforradalmi csoportoktól való tisztogatás még folyik, 9 óráig csak feltétlenül halaszthatatlan ügyben közlekedjenek az utcán". A politikai és katonai vezetés abszolút tájékozatlanságára vall, hogy elképzelésük szerint a fegyveres felkelés leverése 9 óráig befejeződött volna.

Ugyanezen a napon – 8 óra 45 perckor – kihirdették a rögtönítélő bíráskodás bevezetéséről szóló határozatot, mely szerint „a népköztársaság megdöntésére irányuló cselekmények, lázadás, lázadásra való felbujtás, felhívás és szövetkezés, gyilkosság, emberölés, gyújtogatás, robbantószerek tartása vagy ezek felhasználásával elkövetett bűncselekmény, a közveszélyi bűncselekmények, a hatóság elleni erőszak, az engedély nélküli fegyvertartás... bűncselekményeket halállal kell büntetni."

Nem egészen 4 óra múlva Nagy Imre a magyar néphez intézett szózatában már arról szólt, hogy akik 14 óráig megszüntetik a harcot és leteszik a fegyvert, mentesülnek a statáriális eljárás alól. A határidőt 14 óra 8 perckor 18 órára módosították.

Ez a magatartás tovább erősítette a parancsnoki kar amúgy is nagy bizonytalanságát, hozzájárult a hadsereg bomlásához. Az első napokban a parancsnokok többsége megszervezte a laktanyák és más objektumok védelmét, megerősítették az őrségeket, járőröket szerveztek, a fő útvonalak lezárására intézkedtek, felvették a kapcsolatot a közigazgatási, rendészeti és politikai vezető szervekkel. A magasabb parancsnokságok a törzsbe beosztott tisztek egy részét a csapatokhoz küldték a parancsnokok segítésére.

Tyihonov[316] altábornagy, szovjet főtanácsadó a Katonai Bizottságnak újabb magyar hadosztályok Budapestre rendelését javasolta. Mivel várható volt, hogy a felkelés a vidéki városokra is átterjed, a javaslat végrehajtása érdekében nem történt semmi.

Budapesten a telefonvonalak lehallgatásából származó sok hír és vaklárma valóságos káoszt idézett elő a katonai vezetésben, ami a csapatok további elaprózását, rángatását eredményezte, ugyanakkor a fontosabb fegyveres gócok felszámolása érdekében nem történt semmi intézkedés.

A parancsnokok tájékozódását nehezítette 25-én az is, hogy a minisztertanácsnak a Rádióban 6 óra 23 perckor felolvasott közleményében – nem tudni, kiknek a megtévesztése céljából – az hangzott el, hogy „a hadsereg, az államvédelmi erők, a fegyveres munkásőrségek és a szovjet csapatok segítségével október 25-ére virradó éjszaka az ellenforradalmi puccskísérletet felszámolták. Az ellenforradalmi erők szét vannak verve..."[317]

Ennek ellentmond az, hogy három óra múlva Bata István – ugyancsak a Rádióban beolvasott utasításában – megparancsolta, hogy a néphadsereg katonái „fokozott aktivitással és teljes határozottsággal ma délig végleg számolják fel a fővárosunkban még feltalálható ellenforradalmi erőket."[318]

[316] M. F. Tyihonov altábornagy, Bata István honvédelmi miniszter katonai főtanácsadója.
[317] A forradalom hangja... 63. o.
[318] A forradalom hangja... 67. o.

Tovább bonyolította a helyzetet, hogy Tóth Lajos vezérőrnagy, a Vezérkar főnöke 14 órakor kiadott távmondatában a csapatok tevékenységét – a miniszter utasításával ellentétben – úgy szabályozta, hogy „ha megtámadnák a laktanyát, szólítsák fel a tömeget távozásra, és csak abban az esetben lőjenek, ha fegyverrel támadnak..."[319] Ebben a parancsban már szó sincs aktív harctevékenységről.

A legfelső vezetés – csapatokra is ható – megosztottságáról árulkodik, hogy amíg Kádár János az MDP első embere október 25-én 15 órakor elhangzó beszédében azt jelenti ki, hogy „a népköztársaságunk államhatalma ellen irányuló fegyveres támadást minden lehetséges eszközzel vissza kell verni",[320] addig a közvetlenül utána megszólaló Nagy Imre már a követelések – pl. a szovjet csapatok kivonása – egy részének teljesíthetőségéről beszél, és ismételten a kormány megbékülési szándékát kifejező amnesztiára és annak megvalósítására helyezi a hangsúlyt.[321]

A Magyar Néphadsereg alakulataival kapcsolatban még ma is tartja magát az a felfogás, hogy a forradalom időszakában teljes mértékben magukra maradtak, a csapatok semmilyen parancsot, utasítást nem kaptak. A már eddig leírtakból is kiderül, hogy ez az állítás nehezen tartható. A hadsereg tevékenységét ezekben a napokban is meghatározták az átfogó, általános érvényű parancsok. A probléma gyökere ott húzódik, hogy az általános parancsoknak a konkrét helyzethez és körülményekhez való igazítása nagyon nagy gondot jelentett. A valós problémák megoldásában az egység-, magasabbegység-parancsnokok az esetek többségében szolgálati elöljáróiktól nem kaptak segítséget.

Az egyszemélyi döntésben automatikusan meg kell hogy jelenjen az egyszemélyi felelősség is. Ezt a felelősséget sokan nem vállalták.

Az első csapatok kirendelése – október 23-án – Tóth és Kovács vezérőrnagyok parancsára a miniszteri iroda főnökének három irodahelységéből lett irányítva, majd Szücs Miklós többszöri javaslatára október 24-én este a törzs a hadműveleti csoportfőnökség elhelyezési körletébe települt át. 24-én estig Szücs ezredes több alkalommal tiszteket rendelt ki gépkocsival a városba, hogy állapítsák meg, mi történt, majd az így összegzett adatok alapján tájékoztatta a minisztert a helyzetről.[322]

A hadműveleti csoportfőnökség munkarendje 24-e után a következőképpen alakult. A Budapesten lévő és a fővárosba felrendelt alakulatok – tiszti iskolák és akadémiák, a 8., 15., 12., 6. gépesített ezredek és a 33. harckocsiezred – felé dolgozó iránytisztek telefonon jelentkeztek a tanintézetek és az alakulatok parancsnokainál, bekérték a harcértéket, tájékoztatást kértek a helyzetről, és Szücs ezredes nevében intézkedtek a járőrszolgálat bevezetésére, a jelentések rendszeres megtételére. Az iránytisztek az alakulataik helyzetét és harcértékét térképen tartották nyilván.

[319] HL 1956-os gyűjtemény, 8. ő. e. 154. o.
[320] A forradalom hangja... 71–72. o.
[321] A forradalom hangja... 72. o.
[322] TH V-150 005/5. Szücs Miklós önvallomása, 321. o.

Szücs ezredes az iránytiszti csoporton kívül egy nyilvántartó csoportot is létrehozott, mely csoportnak az volt a feladata, hogy az iránytisztek által szolgáltatott adatok alapján a Budapesti helyzetről összesített nyilvántartást készítsenek és vezessenek.

Október 25-én Szücs ezredes egy információs csoportot is szervezett. Eddig az időpontig a befutó jelentéseket legtöbbször ő maga – néhány alkalommal Kovács István vezérőrnagy – vette, és Szücs volt az, aki a szükséges intézkedéseket kiadta, vagy a szomszédos irodákban települt szovjet törzshöz szaladt, hogy ők rendeljenek ki az általa megadott helyre csapatokat. Október 25-e után a befutó jelentések száma ezt a fajta munkarendet nem tette lehetővé, ezért a munka úgy módosult, hogy a jelentéseket az információs csoport vette, majd azok valódiságának ellenőrzése után eljutatta Szücs Miklós ezredeshez – távollétében Ferenczi ezredeshez –, akik intézkedtek a csapatok kirendelésére, illetve kérték a szovjet csapatok segítségét. Ebbe a munkába néha Kovács István vezérőrnagy is bekapcsolódott. A vidéki helyzet nyilvántartásával is egy tiszt lett megbízva.[323]

Szücs Miklós később úgy emlékezett, hogy a Honvédelmi Minisztérium munkáját senki sem irányította. A „fegyvernemi parancsnokokat és a csf-őket [csoportfőnököket] egyetlen egyszer sem tájékoztatták a helyzetről, és feladatokat sem szabtak részükre. A HM-ben a legtöbb helyen a tisztek tétlenül ültek, vagy egyszerűen hazamentek. Ezenkívül semmiféle pártpolitikai munka sem volt a HM-ben... Véleményem szerint ezen a téren komoly mulasztást követett el a miniszter (Bata vezds., majd Janza altbgy.), a VKF. és a Politikai Csoportfőnök..."[324] – írta önvallomásában 1957. február 15-én Szücs Miklós.

A fontosabb intézkedéseket Szücs ezredes nem bízta az iránytisztekre, hanem a felkelők elleni harcra vonatkozó parancsokat személyesen adta ki. Félóránként, óránként hívta telefonon az általa legfontosabbnak tartott körzetek parancsnokait, Márton András ezredest, Kovács Imre vezérőrnagyot, de gyakran lépett kapcsolatba Lázár ezredessel, a Dózsa Tiszti Iskola parancsnokával és Békási Sándor ezredessel, a VK Közlekedési Osztálya vezetőjével. Békásin keresztül például a vonaton Budapestre utazó felkelők lefogására adott ki intézkedéseket. Szücs Miklós még október 25-én intézkedett a Budapestre bevezető 20 legfontosabb útvonal lezárására. Oda 1-2 harckocsit, lövészalegységet és rendőröket állítottak fel. A cél a fegyveresek ki- és bejutásának a megakadályozása, a röpcédulák elvétele volt.

Az időközben Budapestre érkező újabb alakulatokat – például a pontonos 12. dandárt és a 12. gépesített ezredet – a vezetés megkönnyítése érdekében a két „legfontosabb" körzet parancsnokának – Márton András ezredesnek és Kovács Imre vezérőrnagynak – az alárendeltségébe rendelték. Ezt követően ezen alakulatok felé csak a körzetparancsnokon keresztül intézkedtek.[325]

[323] TH V-150 005/5. 322. o.
[324] TH V-150 005/5. 323. o.
[325] TH V-150 005/5. 323–324. o.

Szücs Miklós véleménye szerint a Budapestre felrendelt csapatok elegendőek lettek volna ahhoz, hogy a szovjet csapatokkal együtt a feladataikat végrehajtsák. „Nem tudok egyetlen olyan esetről sem – állította Szücs Miklós a kihallgatása során –, amikor valahova katonai erő kirendelését kérték... ne rendeltünk volna ki katonai alakulatokat, vagy ha nem volt elegendő – főleg ha harckocsik kellettek –, ne fordultunk volna a szovjet alakulatokhoz segítségért, akik, amikor rendelkezésükre állt, küldtek csapatokat. ... nem tudok olyan esetről, hogy katonai alakulatok ezen idő alatt megtagadtak volna parancsot, vagy vonakodtak volna azt végrehajtani. A hadsereg döntő többsége ez idő alatt becsülettel harcolt."[326]

Október 25-én a Budapesten lévő 7400 katonából 4638 fő 65 helyen hajtott végre feladatot. A kirendelt állomány zöme párt-, állami vagy katonai objektum védelmét látta el. Kisebb rész járőrszolgálatban volt, de voltak olyan alegységek is, amelyek önállóan vagy a szovjet csapatokkal együttműködve harcfeladat végrehajtására kaptak parancsot. A magyar harcoló alakulatok közül a fővárosban tevékenykedett négy – a 6., 8., 12. és 15. – gépesített és egy – a 33. – közepes harckocsiezred. Az alakulatok feltöltöttségére jellemző, hogy a fenti 5 ezred Budapesten lévő erőinek a létszáma alig haladta meg a 2000 főt. A fővárosba felrendelt alakulatok közül, még a 37. pontonos dandár, valamint a Dózsa Lövész és Páncélos Tiszti Iskola képviselt jelentős erőt (704 és 773 fő) . Az itt lévő katonaállomány fele régi, elavult puskával volt felszerelve. Ebben az időszakban Budapesten 64 magyar harckocsi hajtott végre harcfeladatot.

Október 25-én kiadott parancsában Bata István vezérezredes, honvédelmi miniszter a helyzetet az alábbiak szerint értékelte:

„Szervezett ellenforradalmi erők az október 23-i diákfelvonulást felhasználva, népellenes céljaik érdekében hazánk fővárosában kísérletet tettek fegyveres erővel megdönteni a népi hatalmunkat.

A Magyar Néphadsereg honvédjei, tiszthelyettesei és tisztjei az ellenforradalmi csőcselék megmozdulásának letörésére vívott október 24-i harcokban becsülettel helytálltak. Bebizonyították, hogy a legnehezebb időkben is hűséges védelmezői a munkásosztály vezette nép hatalmának, a proletárdiktatúrának.

E nap harcaiban súlyos veszteséget okoztak az ellenforradalmi bandáknak, számos foglyot ejtettek, eredményesen védelmezték fővárosunk lakosságát a pusztításokkal, a rablásokkal szemben. Önfeláldozó harcaikkal, a belügyi karhatalmi szervek és a testvéri szovjet hadsereg egységeivel együtt biztosították népi demokráciánk vívmányainak, népi hatalmunk megőrzését..."[327]

A miniszter a hadsereg elé – ugyanebben a parancsban – a következő feladatokat állította:

[326] TH V-150 005/5. 324–325. o.
[327] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 7–8. o.

„MEGPARANCSOLOM:

Néphadseregünk katonái fokozott aktivitással és teljes határozottsággal (csütörtökön) délig végleg számolják fel a fővárosunkban még feltalálható ellenforradalmi erőket.

Biztosítsák a teljes rendet és nyugalmat, békés építőmunkánk menetét fővárosunkban.

Néphadseregünk minden katonája teljes képességgel biztosítsa a szolgálat ellátását, és akadályozzon meg minden hasonló ellenforradalmi akciót..." [328]

A miniszter elismerését fejezte ki a néphadsereg, a belügyi szervek és a „testvéri szovjet hadsereg minden katonájának, aki a harcokban részt vett."[329]

Október 26-án hajnalban a csapatokhoz távirat érkezett, melyben a honvédelmi miniszter, Bata István vezérezredes a helyzet értékelését követően az alábbi parancsot adta:

„Megparancsolom:

1. Fokozott éberséggel lássák el a szolgálatot!

2. Erősítsék a politikai felvilágosító munkát, tudatosítsák, hogy a harc az ellenforradalmi banditák részéről a népi hatalom ellen folyik!

3. Akadályozzanak meg minden rendbontást a helyőrségben, védjék meg a fontosabb objektumokat a garázdálkodástól!

4. Tartóztassanak fel minden Budapestre és Budapestről közlekedő gépkocsit, amennyiben fegyvert, lőszert vagy ellenséges röpcédulát szállít, vegyék birtokukba, a gépkocsi utasait vegyék őrizetbe!

5. Fokozzák a felderítést az ellenséges tevékenységgel szemben!

6. Szigorítsák meg a fegyelmet, biztosítsák, hogy minden körülmények között végrehajtsák elöljáróik a párt és a kormány parancsait.!"[330]

Október 27-én Bata István aláírásával újabb intézkedés érkezett a helyőrségparancsnokok részére. A miniszter – leváltását megelőzően kiadott utolsó – parancsában az alábbiak olvashatóak:

„Erősítse meg a legfontosabb objektumok őrzését, lőszer- és fegyverraktárakat, Pártbizottságot, Tanácsot, Postát stb! A Pártbizottságot, ha szükséges, a laktanyában kell elhelyezni!

A helyőrségbe vezető utakat ellenőrzés alatt kell tartani!

A helyőrségen belül a Rendőrséggel és a megbízható munkásokkal együtt járőrözést kell folytatni! Idegeneket igazoltatni kell! A gyanús elemeket, fegyveres embereket le kell tartóztatni! Gyülekezéseket fel kell oszlatni! A fegyveres ellenállókat meg kell semmisíteni! A helyi vasútállomásokon áthaladó teherforgalmat ellenőrizni kell, a személyi forgalom tilos!

Helyben a katonai rendet minden eszközzel fenn kell tartani! A helyőrségparancsnok erős tartalékkal rendelkezzen!"[331]

[328] Uo.

[329] Uo.

[330] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 498–499. o.

[331] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 14. o.

A pártbizottságoknak – szükség esetén – a laktanyákba való beköltöztetésére vonatkozó paranccsal kapcsolatban kiemelendő, hogy a hadsereg alakulatai – egy-két esettől eltekintve – a helyőrségekben működő pártszervezetekkel nem léptek kapcsolatba, így azok az alakulatok életébe, tevékenységébe, karhatalmi célú felhasználásába csak nagyon ritkán avatkoztak be.

Janza Károly altábornagy – a Bata István helyébe lépő – új honvédelmi miniszter október 27-én kiadott első parancsában az alábbi feladatok végrehajtására intézkedett:

„Megparancsolom:

1. A fegyveres csoportok ellen bevetett katonai egységek szünet nélkül folytassák azok megsemmisítését és a rend helyreállítását.

2. A riadókészültségben lévő csapatok fokozzák éberségüket, készüljenek fel harci feladat végrehajtására.

3. Az eddig kiadott parancsok érvényben vannak."[332]

Bár Janza Károly altábornagy első miniszteri parancsában jelzi, hogy a hivatalba lépését megelőzően kiadott parancsok érvényben vannak, egy sor addig kiadott intézkedés ebben az utasításban hangsúlyosan nem jelenik meg.

Nem ismétli meg Bata István parancsainak a helyőrségek rendje mindenáron való biztosítására vonatkozó részeit, sőt a fegyveres harcokban részt nem vevő alakulatok tevékenységét – Bata aktív rendteremtésre vonatkozó parancsaival ellentétben – a riadókészültség fenntartására, ezen belül az éberség fokozására, a felkészülésre korlátozza.

Ez a parancs hangnemében és tartalmában a Tóth Lajos vezérőrnagy által október 25-én délután kiadott – a hadsereg tevékenységét elsősorban a katonai objektumokat ért fegyveres, hangsúlyozom: fegyveres támadás visszaverésére korlátozó – parancsához állt közelebb.

Miután az őrzésre kijelölt objektumok száma nőtt, illetve egyre több alakulatot rendeltek Budapestre, ezért Szücs Miklós ezredes a hadműveleti csoportfőnökség munkarendjén – Zólomy és Ferenczi ezredesek – javaslatára bizonyos változtatásokat hajtott végre. A korábban kialakított munkacsoportok – információs, iránytiszti, a vidéki helyzetet nyilvántartó – tovább működtek, de Budapestet október 27-én 16 vagy 18 körzetre osztották, amely körzetek élére parancsnokokat neveztek ki. A körzetparancsnokok feladatát a megbízó okmányban határozták meg. A körzetparancsnokok alárendeltségébe kerültek az ott lévő alakulatok, és felelősek voltak a körzetükben bekövetkezett minden eseményért.[333]

A körzetparancsnokok részére ezen a napon kiadott utasítás többek között az alábbiakat tartalmazta:

„Az ellenforradalmi csoportok szervezett ellenállásának letörése után most a főváros területének átfésülése következik. Az átfésülés körzetenként, a kijelölt körzetparancsnokok terve és parancsa szerint történik.

[332] A forradalom hangja... 103. o.

[333] TH V-150 005/5. Szücs Miklós önvallomása, 325–326. o.

A feladat végrehajtását úgy készítse elő, hogy a körzet átfésülését és a rendfenntartást 1956. 10. 27. 15.00-kor megkezdhesse és azt a továbbiakban folyamatosan végezze... A rendelkezésre álló erőkből képezzen megfelelő tartalékokat. Az épületet biztosító csoportok létszámát a feltétlenül szükséges erőre csökkentse. A személyi állomány fennmaradó részéből szervezze meg a járőrszolgálatot. 15.00-kor a járőrök már az utcán legyenek...

A körzetben működő szovjet csapatok pk-val [parancsnokával] vegye fel az összeköttetést – összekötő tiszttel – a kapott feladatról őt tájékoztassa és az együttműködést vele szervezze meg...

A házakban tartózkodó személyeket a lakónévjegyzék alapján kell ellenőrizni. Elfogadható ok nélkül a lakásokban, padláson, pincében tartózkodó gyanús elemeket le kell tartóztatni...

Az épületekben elkobzott vagy az utcán előtalált fegyvert, lőszert, katonai felszerelést a saját elhelyezési körletében gyűjtse össze. Az elfogott vagy letartóztatott személyeket a legközelebbi rendőrőrsnek kell átadni...

Vegye fel a kapcsolatot a körzetben működő pártszervezettel és közösen kezdjék meg az üzemi őrségek megszervezését. Nyújtson segítséget a párt- és állami szerveknek a normális élet megindításához... A rend helyreállítására – a helyi pártbizottság véleménye alapján – munkásokat is bevonhat. Szervezze meg a rendőrség helyi szerveivel való együttműködést. A fontosabb középületek elé a rendőrség állítson őrszemet...

A rendkívüli állapot felfüggesztéséig mindenféle felvonulást és csoportosulást akadályozzon meg..."[334]

A körzetparancsnokok részére kiadott írásos intézkedést Tóth Lajos vezérőrnagy diktálta le Zólomy ezredesnek, aki azt ceruzával leírta, majd Kindlovics alezredes letisztázta és legépeltette. Az intézkedést a körzetparancsnokok megkapták, a végrehajtását meg is kezdték, de később a HM-be olyan információk futottak be, hogy nem hajtják végre a feladatokat, hogy egyes körzetekben a felkelőkkel alkudozásba bocsátkoztak, és mivel a magyar csapatokat csak ritkán érte támadás, igyekeztek a felkelők és a szovjet csapatok harcába nem beavatkozni, azokból kimaradni. A felkelők által elfoglalt objektumok, épületek visszafoglalása érdekében nem tettek semmit. A fegyveres felkelőket nem tartották olyan ellenségnek, akik ellen kíméletlenül fel kell lépni.[335]

De az utasítás végrehajtása más okok miatt is akadozott. Az egyik ok, hogy az erre az időpontra különböző objektumokhoz raj, szakasz kötelékben kiküldött, szétforgácsolt erők egyesítése – még nyugodt viszonyok között is – több napot vett volna igénybe. Erre a körzetparancsnokoknak pont a belvárosban, tehát a harcok körzetében nem volt lehetősége. A második ok az volt, hogy a felkelő-szabadságharcos csoportok által részben ellenőrzött területeken és kerületekben – így például a VIII. és IX. kerületben – ebben az időpontban alig voltak együttműködésre képes rendőri vagy/és

[334] HL 1956-os gyűjtemény, 8. ő. e. 00262. o. TH V-150005/6. 39–40. o.
[335] TH V-150 005/4. 315. o.

pártszervek. A fentieken túl – sok más nem említett ok mellett – kiemelendő: a fővárosban alig volt olyan alakulat, amelyiket a felkelő-szabadságharcos csoportok ellen a szovjet csapatok oldalán harcba lehetett volna vetni. Ezt bizonyítja a tüzértiszti iskolások parancsmegtagadása és a Corvin közi csoportok ellen bevetési parancsot kapott magyar alakulat vezetőinek, köztük elsősorban Márton András ezredesnek a határozott ellenállása. A pártszervek javaslatára felfegyverzett munkások bevonására való törekvés is mutatja: a katonai vezetés a Budapesten kialakult helyzetről reális ismeretekkel nem rendelkezett.

Nem számoltak például azzal sem, hogy ezekben a napokban több alakulat parancsnoka kapcsolatba sem tudott lépni elöljárójával. Az ebből is eredő bizonytalanságra, hiányérzetre utalnak az 1956 végén, 1957 elején készített jelentések részletei is. Idézem:

Október 25-én az „Elöljáró hadtesttől és a HM-től [Honvédelmi Minisztertől] semmiféle tájékoztatást és útmutatást a parancsnok nem kapott, a hadosztály teljesen magára volt hagyva..."[336] – olvasható a 32. pápai lövész hadosztály jelentésében.

„A hadosztályparancsnok több ízben ismételten megkísérelte, hogy az elöljáró parancsnokságokat a hadosztály helyzetéről tájékoztassa, illetve azoktól utasításokat, parancsokat kérjen, ez azonban sikertelen volt. „K" telefonon keresztül a HM-ben [Honvédelmi Minisztériumban] egyetlen vezetőt sem találtunk.

Hívtuk a Párt Központi Vezetőségének és Politikai Bizottságának tagjait, próbáltunk összeköttetést teremteni Nagy Imrével és Kádár elvtárssal is, azonban minden hívott telefonszámon titkárok, titkárnők, segédtisztek jelentkeztek csupán, akik semmiféle tájékoztatást részükre adni nem tudtak..."[337]

A 7. gépesített hadosztály alárendeltjei ilyen és ehhez hasonló válaszokat kaptak, amikor intézkedésért, parancsért, segítségért az elöljáró parancsnokhoz fordultak. „Ezen időszakban több esetben kértük a hadosztály pk. parancsait, a hdt. pk. parancsait, de parancsok nem érkeztek, válaszolva azt, helyi viszonyoknak megfelelően oldják meg rugalmasan.

A személyi állomány [körében]... mindjobban vetették fel a kérdést, hol vannak magasabb parancsnokaink; hol van a Honvédelmi Minisztérium; miért nem irányítanak bennünket; miért nem adnak határozott parancsokat?

Arra várnak, hogy egységünk teljesen szétszórva, a civilek felszámoljanak bennünket és feltörjék raktárainkat?..."[338]

„Az elöljáró parancsnokságtól azt az utasítást kaptuk, hogy a parancsnok a saját belátása szerint cselekedjen, lőjön vagy ne lőjön az esetleg laktanyára törő civilekre..."[339]

[336] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 289. o. Részlet a 32. lövészhadosztály (Pápa) jelentéséből.

[337] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 293–294. o.

[338] HL 56-os gyűjtemény, 3. ő. e. 317–318. o. Részlet a 75. lövészezred (Veszprém) jelentéséből.

[339] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 62. o. Részlet a 33. páncéltörőosztály (Nagykanizsa) jelentéséből.

„Az alakulatok előtt még akkor sem volt tiszta, hogy ki a forradalmár vagy ellenforradalmár, mivel felülről értesüléseink nem voltak..."[340]

„...hiányolja a bizottság, hogy addig is, míg más egyszerűbb kérdésekben (kiképzés menete alatt) számtalan instrukciót kaptunk, azonban akkor, amikor a legszükségesebb lett volna, senkitől még csak irányvonalat sem kaptunk..."[341] – olvasható a jelentésekben.

Budapesten ezekben a napokban a katonai járőrök több civil fegyveres csoportot tartóztattak le, de a legtöbb esetben felső utasításra szabadon kellett engedni őket. Sokszor előfordult, hogy a katonák az elfogott fegyveresekkel szabadon engedésük után újabb fegyveres összetűzésben ismételten szembekerültek. Ez a helyzet is tovább gyengítette a hadsereg hadrafoghatóságát. Több alakulatnál már hiábavalónak tartották a harcot, és a kormány egymásnak ellentmondó intézkedései, a Központi Vezetőség hallgatása, a közvetlenül szerzett tapasztalatok arról győzték meg a katonákat, hogy a hatalommal és a szovjet csapatokkal szembeszállóknak igazuk van.

A felkelés felszámolásáról szóló valótlan híradások, az egymásnak ellentmondó parancsok tovább növelték a passzív önvédelemre berendezkedő alakulatok számát.

Véleményem szerint bármelyik Budapestre vezényelt alakulat parancsnoka leírhatta volna azokat a mondatokat, amelyek a 33. harckocsiezred jelentésében – a tanulságok között – olvashatóak:

„Észrevételünk szerint semmilyen körülmények között nem engedhető meg a hadseregben, hogy a vezetést [úgy] decentralizálják, mint ez az elmúlt idők során megtörtént. Semmilyen körülmények között nem engedhető meg, hogy egy egységet ennyire szétforgácsoljanak, mint az elmúlt időkben a 33. hk. [harckocsi] ezredet..."[342]

Mindennél beszédesebb az, amit a 7. gépesített hadosztály parancsnoka – ekkor már Kiss Sándor őrnagy – az egri 6. gépesített ezred jelentésének a végére írt: „...a 6. g. e. Bp-i ténykedését a HM és egyéb ismeretlen szervek irányították, így tevékenysége a ho.tö. [hadosztály törzs] előtt nem ismeretes..."[343]

A hadsereg alakulatai tevékenységének sokszínűsége

A hadsereg alakulatainak tevékenysége a forradalom időszakában rendkívül sokszínű volt, így annak tipizálása komoly nehézségekbe ütközik. A hadseregben történt eseményeket értékelve aránylag éles határvonal a 3. hadtest vezetése és annak néhány egysége, illetve általában a hadsereg egésze – ebből összehasonlítási alapként kiemelve a 6. hadtest – között húzható meg.

[340] Uo.

[341] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 197. o. Részlet a 38. lövészezred (Tapolca) jelentéséből.

[342] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 356. o.

[343] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 435. o.

A 3. hadtest bizonyos részeinél tapasztalható, a hadsereg meghatározó részétől eltérő különbség oka Gyurkó Lajos vezérőrnagy, a hadtest parancsnokának személyében keresendő. Gyurkó Lajos neve – nem ok nélkül – a szovjet és magyar katonai vezetés bizonyos köreiben mint az „ellenforradalom" felszámolására, a katonai diktatúra bevezetésére egyedül képes személy neve merült fel.

Gyurkó vezérőrnagy a forradalom kitörésének szinte első pillanatától az érvényben lévő parancsok szabta kereteket nemegyszer átlépve, hatalmával visszaélve a legdurvább eszközöket kiválasztva és bevetve, könyörtelen „háborút folytatott" a védtelen lakosság tömegeivel szemben.

Gyurkó és néhány beosztottja többször feltette a kérdést: Akik félnek a tömegbe lőni, azok jelentkezzenek és menjenek haza, „ha viszont maradnak, a parancsomat maradéktalanul hajtsák végre, amennyiben nem, úgy fogok eljárni velük szemben, mint háborúban harc közben a parancsnok"[344] – mondta Gyurkó Lajos. Gyurkó fenyegetése a gyakorlatban azt jelentette, hogy a parancsmegtagadókat vagy a parancs végrehajtásában késlekedőket a helyszínen minden vizsgálat nélkül ki kell végezni.

Arra nem találtam adatot, hogy a hadtestnél szolgáló katonák közül a legvégső „fegyelmező eszközt" bárkivel szemben alkalmazták volna, arra viszont igen, hogy harccselekmények közben elfogott felkelők közül közel 20 személyt a 37. kiskunhalasi lövészezrednél – a statáriumra hivatkozva – minden vizsgálat nélkül a helyszínen kivégeztek.[345]

Ennek az ezrednek a parancsnoka indulás előtt „...parancsba kiadta az összes alegységparancsnoknak, hogy amelyik katona a fegyverét eldobja, vagy átadja, vagy átszökik az ellenforradalmárokhoz, kísérjék hozzá, amennyiben ez nem lehetséges, úgy lőjék agyon... Mindezeket a parancsnok az egész személyi állomány előtt kihirdette és kijelentette, hogy a váll-lapot, rendfokozatot és a Népköztársaság címerét az ő parancsa nélkül nem veheti le senki, és nem engedi meg, hogy valaki is levegye. Aki pedig ezt a parancsot megszegi, vagy pedig az ellenség oldalára próbál táncolni, az le lesz lőve..."[346]

Gyurkó Lajost a erőszak alkalmazásában még a megye első számú pártvezetője sem tudta megfékezni. „A szovjet emlékmű megrongálásának időszakában nem volt meg Daczó, a Megyei Pártbizottság első titkára között és Gyurkó vezérőrnagy között a kölcsönös megértés, mivel Gyurkó vezérőrnagy lövetni akart, és Daczó ez ellen tiltakozott, sőt azzal fenyegetődzött Gyurkó vezérőrnagy felé, ha lövetni mer, illetékes helyre jelenti Budapestre..."[347] – olvasható a 3. hadtest jelentésében.

[344] HL 1956-os gyűjtemény, 2. ő. e. 557. o.

[345] „Tudniillik bárkit értek tetten, vagy találtak nála fegyvert [a katonák], hiába adtuk át az ügyészségnek, amely a tüzér tiszti iskolán székelt, valamennyit szabadon bocsátották. Így történt meg aztán, hogy a honvédek és a tisztek is, ha valamelyik ellenforradalmárnál fegyvert találtak, agyonlőtték. Ez 28-án két esetben fordult elő..." – olvasható a Budapestre rendelt kiskunhalasi ezred jelentésében. HL 1956-os gyűjtemény, 2. ő. e. 102. o.

[346] HL 1956-os gyűjtemény, 2. ő. e. 98. o.

[347] HL 1956-os gyűjtemény, 2. ő. e. 501. o.

Legyen az legkisebb szembenállás vagy akárcsak annak a jele, Gyurkó a tűzparancs kiadásával nem késlekedett. Elég volt egy telefonon érkező ellenőrizetlen hír, és a repülők már indultak is Tiszakécskére. Csak ennek a minden okot és alapot nélkülöző bevetésnek a következménye 17 halott és 110 sebesült.

Október 31-én a felelősség elől Gyurkó vezérőrnagy és politikai helyettese, Sucin alezredes a szovjet csapatokhoz szökött.

A hadsereg meghatározó többségének tevékenységéről általánosítható képet a 6. lövészhadtest törzse és alárendelt alakulatai iratanyagának feldolgozása és értékelése nyomán kaphatunk.[348]

A 6. hadtest vezetése a fővárosban történtekről a „karhatalmi riadó" elrendelését követően a hadtest politikai osztályvezetőjétől csak annyiban értesült, hogy a „tüntetés általában szervezett, rendezett, a 12 pontos követelés nagyrészt nem reakciós, bár egyes pontjaival a kommunisták nem érthetnek egyet. A tüntetés jellege eléggé nacionalista, és fennáll a veszélye, hogy ellenforradalmi csoportok saját céljaikra felhasználják..."[349]

A hadtest parancsnoka, Mikes József vezérőrnagy – törzsfőnöke: Kemendi Béla ezredes, a politikai osztály vezetője: Halász Antal alezredes – a kapott parancsnak megfelelően intézkedett arra, hogy az alárendeltségében maradt alakulatoknál, valamint a katonai helyőrségekben a karhatalmi terveket hajtsák végre. Az ilyen típusú tervek tartalmára következtethetünk a Székesfehérváron végrehajtott „karhatalmi intézkedésekből". A karhatalmi tervnek megfelelően őrségekkel biztosították a bombaraktárt, a budapesti utat, a Megyei Tanács épületét, a vasútállomást, a postát, a Vadásztöltény Gyárat, a Motorjavító Vállalatot, a csóri és a városi vízművet, a városi, járási, megyei pártbizottságot, a Városi Nyomdát, a Fejérmegyei Néplap szerkesztőségét, a Vadásztöltény Gyár dinamitraktárát, a villanytelepet.[350]

A riadó elrendelésének indokaként például a Lentiben állomásozó 32. lövészezredhez az alábbiak jutottak:

„A karhatalmi riadót a magasabbegység parancsára azért kellett végrehajtani, mert Budapesten fegyveres felkelés, illetve ellenforradalom dúl. ... Budapesten a békésen indult diáktüntetést az ellenforradalmi csoportok fegyveres összetűzéssé változtatták..."[351] Ezek az ismeretek egy katonai szervezet mozgatásához különleges esetekben nem voltak elégségesek.

További vizsgálódást igényel annak a megállapítása, hogy több helyőrségben 23-án délelőtt kinek az utasítására pontosították a karhatalmi terveket. Így történt ez Zalaegerszegen a 33. lövészezrednél is, ahol a 9. lövészhadosztály vezetése ellenőriztette a tervben foglaltakat, majd felvették a kapcsolatot Pálinkás őrnaggyal, a BM megyei főosztályvezetőjével, és a karhatalmi tervben az objektumok védelmére tervezett őrségek létszámát kiegészítették.[352]

[348] HORVÁTH 1996a, 5–61. o.
[349] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 3. o.
[350] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 4. o.
[351] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 138. o.
[352] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 168. o.

Mikes vezérőrnagy október 24-én adott parancsot, hogy a karhatalmi tervekben rögzített létszámot egészítsék ki, az objektumok őrségeit erősítsék meg. A 6. hadtest törzsfőnöke, Kemendi ezredes – a hadtestparancsnok utasításának megfelelően – intézkedett, hogy „az összes őrségek, de különösen és elsősorban a lőszer- és fegyverraktárőrségek ássanak be. Minden felállított őr mellett legyen kiásott lövészgödör és az őrségek részére a raktár védelméhez alkalmas árkok, lövészgödrök..."[353]

A politikai osztály vezetőjének ezen a napon az alárendelt hadosztályok és közvetlen egységek politikai helyetteseihez eljuttatott értékelése szerint Budapesten „ellenforradalmi csoportok, kihasználva a békés tüntetést, fegyveres támadást intéztek a népi demokratikus rendszer ellen".[354] Halász alezredes a hadtesttörzsnél megrendezett tiszti gyűlésen mindezt még azzal egészítette ki, hogy „most nincs helye vitának különböző politikai kérdésekről, minden tisztnek szilárdan a helyén kell állnia és ingadozás nélkül végrehajtani a kapott parancsokat".[355] A párttag katonák este nyílt taggyűlésen a következő elhatározásra jutottak:

A hadtest „kommunistái és személyi állománya egyetért a KV határozataival, támogatja a KV-t és biztosítja, hogy erejüket nem kímélve harcolnak az ellenforradalmi csoportok ellen."[356]

Ugyancsak október 24-én Székesfehérváron megtörtént az első összetűzés a tüntető lakosság és a fegyveres erők között. A BM főosztálya előtt tüntető tömeg irányába a magyar honvédségi és rendőr járőr riasztó lövést adott le a levegőbe, melyet az ekkor odaérkező szovjet páncélozott szállítójármű személyzete félreértett és tüzet nyitott a fegyvertelen tömegre. A tüzelésnek 7 halott – rendőrök és polgári személyek – és 13 sebesült áldozata lett.[357]

A Székesfehérváron ekkor történtek is mutatják, hogy az egy helyszínen lévő, de más és más alárendeltségbe tartozó fegyveres erők tevékenysége összehangolásának hiánya milyen súlyos következményeket vonhat maga után. Két nap múlva – október 26-án – hasonló okok miatt következett be tragédia Zalaegerszegen.

Ennek előzménye, hogy Zalaegerszegen október 25-én Dénes István, a Megyei Pártbizottság titkára a 33. lövészezred parancsnokát magához rendelte. Megbeszélésük során született megállapodásuk első pontjában rögzítették, hogy „szorosabb kapcsolat szükséges a parancsnok és a Pártbizottság között. Ennek érdekében a parancsnok naponta 1-2 óránként tájékoztassa a Megyei Pártbizottságot".[358]

[353] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 5. o.
[354] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 5. o.
[355] Uo.
[356] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 6. o.
[357] Uo.
[358] A megállapodás például a következő pontokat tartalmazta. „2. Tábori készülékkel külön vonalat építettek [építenek] a Megyei Pártbizottsághoz. 3. Ügyelni kell a provokációs és meggondolatlan parancsok vételére, adására. 4. Az útlezáró részlegek egy-egy rendőrrel meg lesznek erősítve. 5. Dénes kérni fogja a hadosztályparancsnokot, hogy bizonyos szabad intézke-

Az együttműködés „sikerét" a gyakorlatban a városban másnap történtek mutatják. Az október 26-i eset a 33. lövész- és a 32. tüzérezred jelentései alapján az alábbiakban rekonstruálható:

„Este 18 órakor a tömeg nagy része a Megyei Pártbizottság elé vonult és követelte a M.B. [Megyei Pártbizottság] párttitkárának azonnali lemondását és a 15 pont kinyomását. Dénes István nem volt hajlandó tárgyalni velük, és a tömeg közül [közé] lövéssel fenyegette meg a tömeget. A tömeg megfékezésére az 5129-től [a 33. lövészezredtől] 3 rohamlöveg vonult ki, valamint az 5947 alakulattól [32. tüzérezredtől] a 4. üteg. Mivel a tömeg aktív tevékenységet nem fejtett ki, így harci alkalmazásukra nem került sor. A rohamlövegekkel kimenő hdgy. [hadnagy] a tömegnek azt mondta: »Menjenek a fenébe haza!« A tömeg felzúdult és a hadsereg ellen megjegyzéseket tett.

A pártbizottság ablakából lövések történtek, melynek következtében 3 halott és 5 sebesülés történt. Az ezredtől [32. tüzérezred] Tóth Sándor szds. [százados], Szafhauer József hdgy., Zentai Rudolf fhdgy. [főhadnagy] volt kint, akik a tömeg közé mentek, beszélgettek és lecsillapították a tömeget..."[359]

A 33. lövészezred a jelentésében már arról számolt be, hogy a tömegből és a pártbizottság épületéből is tüzet nyitottak, melynek következtében „a helyőrségi szolgálatban lévő Telenkó János tizedes és egy polgári személy... a helyszínen meghaltak és öten megsebesültek, akik közül egy fő később a sérüléseibe belehalt".[360] Amikor az ezred egyik tisztje a halottak és a sebesültek elszállítására intézkedett, a tömegből pisztolylövéseket adtak le.

Ebben az időszakban az elöljáró 9. hadosztály parancsnokának intézkedése szerint a tömeg feloszlatására fegyvert használni csak akkor lehetett, ha a tüntetők is fegyvert használnak „vagy pedig rabolnak". A rohamlövegekkel a helyszínre érkező csoport – olvasható később a jelentésben – „nem a parancsban megszabott módon intézkedett a tömeg szétoszlatására, hanem ... a körülményeket látva a megváltozott helyzetnek megfelelően intézkedett. A Pártbizottság közelébe érve parancsot adott a ködgyertyák és vegyigránátok [könnyfakasztó gránátok] eldobására, valamint riasztólövések leadására. A tömeg szétoszlóban volt, de látva azt, hogy a katonák csak riasztólövéseket adnak le, újra visszamentek. ... [A csoport] fel lett készítve a tömegek szétverésére. A csoport hangulata igen jó volt, a feladatot végre tudták volna hajtani, de erre parancsot nem kaptak..."[361]

A pártházban lévők és a tömegoszlatásra kirendelt katonai erők közötti együttműködés itt sem volt megszervezve és – véleményem szerint – ezért

dést biztosítson a helyőrségek parancsnokainak, a Megyei Pártbizottsággal együttes intézkedést illetően. 6. A tüntetés esetén mi a teendő. 7. A helyőrség parancsnoka minden nap kétszer 09.00-kor és 17.00-kor megjelenik megbeszélésen a Megyei Pártbizottságon. 8. A betörést, rablást és hasonló bűncselekmények elkövetőit őrizetbe kell venni..." HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 171. o.

[359] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 221–222. o.

[360] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 174–175. o.

[361] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 268. o.

történhetett az, hogy a kint lévők figyelmeztető lövésére reagálva a bennlévők célzott sortüzet adtak le a tömegre. Annak egyértelmű eldöntése, hogy a tömegben ekkor voltak-e fegyveresek, a kutatások jelenlegi szintjén, a rendelkezésre álló iratok alapján nem lehetséges.

Keszthelyen október 25-én a 9. lövészhadosztály törzsének tisztjei – tiszti gyűlésen – olyan elhatározásra jutottak, hogy a nép követeléseivel „nagyjából" egyetértenek, azonban fegyvert nem adnak ki, és a laktanyába fegyvert vagy bármi mást követelő csoportot nem engednek be.[362]

Két nap múlva hasonló eset játszódott le a 32. lövészezrednél Lentiben is, ahol a Városi Forradalmi Tanács felhívására az alábbi választ adták:

„1. Elhatároztuk, hogy a zajdai helyőrség – [a laktanya Lentitől 6 kilométerre Zajdán van] – mindenkor a nép mellett van és mindenkor a dolgozó nép érdekeit képviseli és annak akaratát teljesíti.

2. Egyetértünk a dolgozók jogos követeléseivel, és támogatjuk őket a rend és fegyelem érdekében.

3. Célunk a vérontás beszüntetése, illetve elkerülése, de egységesen készen állunk elhelyezési körletünk, objektumaink megvédésére minden támadás ellen.

4. Egyetértünk a szovjet csapatok kivonásával Magyarország területéről.

Hazafias üdvözlettel:
Zajdai Honvédség"[363]

Október 25-én a 6. hadtest alárendeltjeit Nagykanizsán és Várpalotán vetették be. Nagykanizsán a tüntetés hírére a helyőrségparancsnok őrséggel erősítette meg a postát és a tiszti házakat. A laktanyában lövegeket helyeztek tüzelőállásba a kerítés mellett.[364]

A városban történtek időpontját a helyőrségben állomásozó – a 3. hadtest alárendeltségébe tartozó – 29. lövészezred vezetése 26-án estében jelölte meg. A jelentésükben az esetről többek között az alábbiak olvashatóak:

„...nagy tömeg tüntet az MDP járási és városi bizottság előtt a párt ellen. A párthelyiséget honvéd tisztek védték. A tüntető tömegből lövés dörren. Lövik a pártbizottság épületét géppisztollyal és karabéllyal. A tömegben lévő Lakatos János nevű ellenforradalmár hátulról lelő egy asszonyt, hogy a tömeget felbőszítse és azt híreszteljék el: a katonák lőtték le, akik természetesen tűzzel válaszoltak a lövésre..."[365] A tüntetés folyamán egy halott és több sebesült lett (polgári személyek).

A hadosztály törzsfőnökének parancsára ezen a napon a 75. lövészezredből Várpalotára rendelt alegység – 75 sorkatona 2 tiszttel – bányász fegyveres felkelőkkel bocsátkozott harcba.[366]

[362] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 117–118. o.
[363] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 138–167. o.
[364] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 61. o. A 33. páncéltörő-tüzérosztály jelentése.
[365] HL 1956-os gyűjtemény, 2. ő. e. 271. o.
[366] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 317. o.

Október 26-án Mikes József vezérőrnagy felhívásban jelentette be, hogy a „szovjet csapatok teljesítették a város dolgozóinak jogos kérését, hogy kizárólag a magyar csapatok tartsák fenn a rendet és a nyugalmat városunkban, és előzzék meg a felesleges zavargásokat. Megállapodás szerint a szovjet csapatok a város különböző részeiből bevonták a harci eszközeiket, az objektumaik kivételével. A Magyar Néphadsereg a magyar nép, a Párt és a Kormány hű fia, s ezért a dolgozó magyar nép érdekében a Párt és a Kormány határozata szerint a rendet fenn fogja tartani...", majd arra hivatkozva, hogy Nagy Imre és Kádár János a lakosság követeléseit teljesítik, kérte a dolgozókat, hogy folytassák a munkát, illetve a „csoportosulás megszüntetésével segítsétek érvényre juttatni a Minisztertanács határozatát".[367]

Mikes vezérőrnagy felhívását hangszórós kocsival hirdették ki a városban. A felhívás nyugodt, higgadt hangneme ellenére Mikes vezérőrnagy megpróbált érvényt szerezni a miniszter parancsának, de a hadtesttörzs tisztjei és az alárendelt alakulatok többsége ekkor már kerülte a lakossággal való összeütközést. Erre lehet példa az, ami ezen a napon Székesfehérvár helyőrségben történt.

A városban lévő üzemek dolgozói nagyszabású tüntetést szerveztek. Több ezres tüntető tömeg gyűlt össze a Városi Tanács és a Megyei Pártbizottság előtt, majd innen a Megyei Tanács elé vonultak, ahonnan a Himnusz és a Szózat eléneklése után több ezer fő a Megyei Börtön elé vonult. „A tömeg követelte a politikai foglyok kiszabadítását. Ennek a kérésnek a Megyei Börtön személyi állománya csak a tömeg fenyegető magatartására volt hajlandó engedni. A börtönből a politikai foglyokat kiszabadították." [368]

A Megyei Börtön megvédésére kivezényelt lövészszázad Mikes vezérőrnagytól olyan parancsot kapott, hogy a tömeget minden eszközzel oszlassa szét, ha kell lőjön is.

A kintlévő tisztek közül egy, a parancsnokságra beküldött tiszt – olvasható a hadtesttörzs jelentésében – jelentette Kemendi ezredesnek, hogy „fegyver alkalmazása esetén sok veszteség lenne. Továbbá a katonák hangulata ingadozó, előfordulhat az, hogy a katonák nem hajtják végre a kapott parancsot, és a tömeg közé kerülve a tömeg lefegyverzi őket". Kemendi ezredes a hadtestparancsnoknak ezért azt javasolta, hogy a kintlévő alegységet vonják vissza, amit Mikes vezérőrnagy azonnal jóváhagyott, mivel ő ezt megelőzően a szovjet csapatok segítségét kérte, és tartott attól, hogy a 24-én történtekhez hasonlóan a szovjet harckocsik a magyar katonákban is kárt tesznek.[369]

Október 27-én a hadtest politikai osztálya által szerkesztett felhívásban, amelyet géptávírón továbbítottak a csapatoknak többek között az állt, hogy „...Budapesten az ellenforradalmi erők véglegesen vereséget szenvedtek, és rövidesen az utolsó ellenforradalmi erők felszámolása is befejeződik... Az ellenforradalmi erők éppen ezért különböző rémhírek terjesz-

[367] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 8–9. o.
[368] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 9–11. o.
[369] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 9–11. o.

tésével próbálják félrevezetni a becsületes embereket is és főleg a Néphadsereg katonáit.

A pártszervezetek és a politikai munkások éppen ezért magyarázzák meg azt, hogy lényegében az új Nemzeti Kormány megalakulásával a nép fő követelése teljesülni fog, és aki ezek után tovább folytatja a rendzavarást, az nyilvánvaló ellensége a dolgozók hatalmának..."[370]

Nem tudni, hogy a politikai osztály milyen forrásokból szerzett információk alapján jutott többek között a hamis következtetésre: „Budapesten az ellenforradalmi erők véglegesen vereséget szenvedtek." Van igazság viszont abban, hogy a párt és a hadsereg egyes körei, érzékelve a forradalom erőinek egyre szervezettebb, határozottabb és főleg egyre eredményesebb fellépését, október 27-én és 28-án a hatalmuk megtartása érdekében egy utolsó erőfeszítésre készteték a hadsereg erőit. Ezen napok fegyveres összetűzéseinek vizsgálata azt is mutatja, hogy az őrzésre kijelölt objektumaikat védő katonák egy része is elvesztette a minimális kompromisszumkészségét, és a polgári lakosság kevésbé erőszakos törekvéseit is az erő, a fegyverek alkalmazásával utasította vissza.

Ennek a hadseregszerte érvényesülő folyamatnak a része, hogy Mikes vezérőrnagy október 26-án újabb felhívással fordult Székesfehérvár lakosságához, amelyben bejelentette, hogy a „Minisztertanács rendelete szerint mindazok, aki október 26-án 22.00-ig beszüntették az ellenállást és a karhatalmi szerveknek a fegyvereket átadták – amnesztiában részesülnek.

A rendelet kiadásával egy időben a fegyveres alakulatok azt a parancsot kapták, hogy mindazokkal szemben, akik október 26-án 22.00 óra után:

– fegyveres támadást intéznek;
– fegyveres ellenállást fejtenek ki, arra szervezkednek, vagy lázítanak;
– rombolnak, vagy fosztogatnak

a fegyveres erők felhasználásával – a nyugalom és rend helyreállítása érdekében – a törvény teljes szigorával járjanak el." A vezérőrnagy, mint Székesfehérvár Helyőrség fegyveres erőinek parancsnoka rendeletileg megtiltott mindenfajta gyülekezést, tüntetést és felvonulást, minden nap 20.00. órától másnap reggel 6.00-ig kimenési tilalmat léptetett életbe és ezzel egy időben megtiltott mindenfajta magáncélból való utazást is.[371]

Hasonló intézkedések kiadására került sor például Keszthelyen, ahol október 27-én a tüntető tömeg követelte, hogy Fejes Lajos alezredes, a 9. lövészhadosztály parancsnoka mondjon le. Fejes alezredes mindezt azzal a kiegészítéssel jelentette a hadtestparancsnoknak, hogy a hadosztály-parancsnoki beosztást senkinek nem hajlandó átadni, és nem egyezik bele abba, hogy a hadosztályt az ő tudta nélkül bármilyen célra alkalmazzák. Mikes vezérőrnagy Fejes alezredes döntésével egyetértett, és segítségül Keszthelyre rendelte a 32. tüzérezred 2 osztályát és a 27. harckocsiezred Tapolca helyőrségben visszamaradt részeit.

[370] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 12. o.

[371] A hadtest parancsnoka azt is bejelentette, hogy ezen rendelet megszegőivel szemben a karhatalmi alakulatok a törvény teljes szigorával járnak el. HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 12–13. o.

Fejes alezredes „értékelve a helyzetet, arra az elhatározásra jutott – olvasható a hadosztály jelentésében –, hogy az összegyülekezett tömeg szétoszlatására felkéri a sármelléki repülőegység parancsnokát, hogy géppel szálljon fel, és a Fő utcán lévő tömeget sturcolással[372] kényszerítse szétoszlásra. Kb. 15-16.00-a között 4 lökhajtásos gép meg is jelent Keszthely Fő utcája felett és 15-20 perces sturcolásokkal a tömeget szétoszlatta... A Fő utcán összegyülekezett tömeg a 4 repülőgép, valamint a hk-k [harckocsik] bevonulásának láttára részben kezdett szétoszladozni..." Ezek után Fejes alezredes – székesfehérvári mintára – katonai diktatúrát jelentett be a városban.[373]

A civil fegyveresek és a laktanyát védő katonaság között ezt követően ismételt összecsapásokra került sor Várpalotán is.[374] A hadtest – közvetlenül a 9. lövészhadosztály – alárendeltségébe tartozó 33. ezredtől [Lenti] odavezényelt lövészzászlóalj erői is részt vettek október 27-én a laktanya elleni támadás elhárításában, majd az azt követő vállalkozásban.[375]

A 33. ezred jelentésében erről az alábbiak olvashatóak: „Megtámadtak bennünket, tüzeltek ránk. A támadásra zászlóaljunk hk. [harckocsi] deszantot szervezett, és a támadó csoport nagyobb részét elfogtuk és lefegyvereztük. Majd ezt követően egy szakasz erőben vállalkozást hajtottunk végre a Palota Szálló ellen, ahol az ellenforradalmárok központja volt. A vállalkozás sikerrel járt, mert 20-30 fős csoportot lefegyvereztünk és több fegyvert: gpu-t [géppuskát], gsz-t [golyószórót], valamint nagyobb mennyiségű lőszert zsákmányoltunk.

A vállalkozás befejezése után az esti órákban becsületes várpalotai bányászok jelentést tettek, hogy a délutáni harcok után még le nem fegyverzett egyének... éjszakai támadást szerveznek a laktanya ellen. A jelzett támadás 19.30-kor bekövetkezett, mely 23.00-ig tartott. A fegyveres támadás ellen mi fegyverrel válaszoltunk. Saját veszteségünk egy hk. [harckocsi], emberáldozat nem volt. Az ellenforradalmárok veszteségeit felmérni nem tudtuk..."

Ugyanezen a napon tűzharc alakult ki a 31. harckocsiezred Tatán lévő laktanyájánál is, ahol az ezred jelentése szerint „14.00–15.00 között egy gépkocsival 26 fő... érkezett, ...a gk. [gépkocsi] vezetőfülkéje fölött 2 db gsz. [golyószóró] volt felállítva. 3 »vezér« leszállt a kocsiról és a »fő muftit« keresték... az akkori parancsnok kijelentette, hogy követelésüket nem teljesíti, és fegyvereket nem adnak ki. Nagy szds. pcs-t [parancsot] adott, hogy a fegyvert tegyék le, de erre a civilek a gk-ra ugráltak és a gk-val együtt el akartak menni. Ebben az időben jött egy saját gk., amelyen tiszti járőr volt. A polgári gk. menet közben tüzet nyitott a honvédségi gk-ra és ebből egy általános lövöldözés keletkezett. Az ellenforradalmárok gk-ja, ahogy a tüzelőállásban lévő légvédelmi gépágyú tűzhatásába került a légvédelmi ágyú megnyitotta a tüzet..." A felkelőknek – a jelentés szerint – 6 halottja és 14 sebesültje lett.

[372] Alacsonyan szállva, a tömegre majdnem rárepülve.
[373] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 121–122. o.
[374] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 144–145. o.
[375] Uo.

Voltak azonban olyan parancsnokok is, akik nem voltak hajlandóak a parancsokat minden mérlegelés nélkül végrehajtani. Például ez történt október 27-én Tatabányán is, ahova Felczán Andor alezredes parancsnoksága alatt a rend helyreállítása érdekében kirendelték a bajai nehézharckocsi-rohamlöveg ezred 10 harckocsiját. Miután – olvasható a 7. gépesített hadosztály jelentésében – „a nagyszámú felkelő megsemmisítése a város nagy részének pusztulására vezetett volna", az alezredes a parancs végrehajtását megtagadta.[376] Az ilyen eseteknek hamar híre ment. Ezért érthető, hogy Esztergomban az ezen a napon megalakult Városi Nemzeti Bizottságban a honvédséget Felczán Andor képviselte.[377]

A kormányerők – elsősorban a hadsereg
– és a fegyvertelen vagy részben fegyveres polgári lakosság
közötti összetűzések vizsgálata

A lakosság és a hadsereg erői között kialakult összetűzések egyik forrása az volt, hogy a lakosság egy része többszöri figyelmeztetés után sem vette komolyan azt, hogy a hadsereg alapvető kötelezettsége a katonai objektumok és az ott lévő fegyverzet megvédése.

Voltak alakulatok, ahol azonban nem elégedtek meg a védelem megszervezésével, hanem a konfrontáció megelőzése érdekében különböző rendszabályokat is foganatosítottak.

Jelentésében a 75. lövészezred vezetése ezzel kapcsolatban az alábbiakat rögzítette: Az elöljáró 32. lövészhadosztály parancsnokságnak már október 24-én „az volt a véleménye, hogy hagyjuk a tömegeket magára, és csak akkor avatkozzunk be a tényked ésükbe, ha a felállított őröket fegyveresen megtámadnák, vagy a laktanya elhelyezési körlete ellen közvetlen fegyveres támadás jönne létre". Ezt a parancsot ismertették a személyi állománnyal.[378]

Október 25-én Győrben a börtönnél történt sajnálatos eseményeket[379] követően – a börtönhöz katonák nem lettek kirendelve – a 90. lövészezred vezetése a „hadosztállyal történt megbeszélés alapján... fegyver nélküli katonákat és tiszteket küldött ki az utcára azzal a feladattal, hogy beszélgetéssel próbálják rávenni a tömeget a szétoszlásra. A tisztek kisebb csoportok részére beszédet mondtak..."[380]

Ugyanott október 26-án a laktanyánál gyülekező tömeg feloszlatása érdekében a zenekart és 50 fegyvertelen katonát „vetettek be", akikkel együtt a tüntetők zeneszóval elvonultak a laktanya elől.[381]

A 32. lövészhadosztály-parancsnokság (Pápa) október 26-án „a várható események lokalizálása érdekében – olvasható a hadosztály-parancsnokság

[376] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 398. o.
[377] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 399. o.
[378] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 317. o.
[379] Erről további részletek a büntetés-végrehajtási szervezetekkel foglalkozó részben.
[380] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 323. o.
[381] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 325. o.

jelentésében – röplapokat szerkesztett és adott ki, amelyek bizonyos eredményt értek el, nyugtatták a tömegeket. Az objektumok őrzésében részt vevő őrségek parancsot kaptak a hadosztályparancsnoktól, hogy a fegyvertelen tüntetőkkel szemben fegyverüket nem használhatják, azonban az objektumaikat biztosítsák. Az őrségek tagjaival folytatott beszélgetésekkel sikerült elérni, hogy azok higgadtan, megfontoltan cselekedtek, így fegyverhasználatra nem került sor..."[382]

Voltak azonban olyan települések is, ahol az ott lévő vagy odavezényelt fegyveres erők a tüntető vagy már fegyveresen tevékenykedő csoportok törekvéseinek korlátozása, tömegdemonstrációinak megakadályozása, a hadsereg saját vagy a karhatalmi riadótervekben őrzésre kijelölt polgári objektumok, az ott lévő eszközök és nem utolsósorban a védelmet ellátó katonák és civilek személyi épségének megóvása érdekében – konkrét parancsra vagy parancs nélkül – fegyverhasználatra került sor.

Az események alakulását többek között befolyásolta a polgári lakosság aktivitása is, a szándékaik, céljaik elérése érdekében alkalmazott módszerek és eszközök. Az objektumok védelmét ellátó fegyveres erők sokszor csak az eseményeket követve, a tömeg tevékenységére reagálva próbálták elejét venni a fegyveres erőszak alkalmazásának. Éppen ezért az egyes konkrét történések vizsgálatánál nem lehet eltekinteni az előzmények, a lehetséges összes körülmény vizsgálatától.

A figyelmeztető lövéssel, sortűzzel történő tömegoszlatás alapesetére példa az, ami október 26-án Kókán történt, ahova a Jászberényben állomásozó 50. tüzérezredtől vezényeltek egy alegységet a „Tsz. vagyonának a széthordásának, valamint a Tanácsház felgyújtásának a megakadályozására. Az alegység a tömeg szétoszlatására két sortüzet lőtt a levegőbe, a tömeg szét is oszlott, s a rend helyreállt..."[383]

Ugyanezen a napon a polgári lakosság Gyöngyösön is nagyon aktív volt. Több alkalommal vonultak a helyőrségben lévő laktanyához, ahol „azzal a jelszóval, hogy Budapest támogatására akarnak vonulni", fegyvert követeltek. Jelentések szerint az első kísérletnél a tisztek a civil csoportot „agitációval kisebb csoportokban elvezették a laktanya elől. Majd 20.00 [óra] körül 3 tgk-val [tehergépkocsival] a laktanya irányába nagy sebességgel újabb tömeg közeledett. Szándékuk az volt, hogy betörjék a laktanya kapuját és erőszakkal fegyvert szerezzenek. A tgk-k leállítására szembeindítottunk velük egy hk-t [harckocsit] és kézi fegyverekből riasztó lövéseket adtunk le. Ennek hatására a tömeg szétszaladt..."[384]

Az egyre radikalizálódó tömeg a figyelmeztető lövés hatására sem állt el a szándékától. A később történtekről a 83. felderítőzászlóalj jelentésében az alábbiak állnak.

[382] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 292. o.
[383] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 460. o. Részlet a jászberényi 50. tüzérezred jelentéséből.
[384] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 488. o.

„A tömeg a laktanya elé érve fegyvert követelt, ... fegyvert azonban nem kaptak és négy és fél órás agitáció és tárgyalás után sem volt hajlandó a tömeg elvonulni. Ekkor [október] 27-én 01.30-kor ... a kapu védelmét ellátó ho.tö. [a zászlóaljjal közös laktanyai elhelyezésben lévő gépesített hadosztály törzsének] ti-i [tiszti] állománya és a 83. feld. zj. [felderítő zászlóalj] tijei [tisztjei] riasztó össztüzet adtak a levegőbe, ugyanakkor egy hk. [harckocsi] is megindult a laktanyát megkerülve a tömeg szétzavarására.

Közben 24.00-kor Bérces alez. megerősítést kér Abasár[ról a] 44. hk. e.-től [harckocsi ezredtől] egy szd. [század] erőben, mely éppen az időben érkezett a laktanya elé és így támogatást nyújtott a tömeg szétverésében. A tömeg szétoszlott, sérülés és haláleset nem történt..."[385]

Voltak olyan helyőrségek is, amelyekben a radikalizálódott tömegeknek az erőszakszervezetek ellen végrehajtott akcióit követően a kormányerők állították helyre a rendet.

Az október 26-án, Esztergomban leadott figyelmeztető lövések, majd a halálos áldozatokat is követelő – az iratok szerint célzott – lövés előzményei a gyöngyösitől annyiban különböznek, hogy itt a polgári lakosság köréből szervezett fegyveres csoportok is tevékenykedtek. Ezek a csoportok a 7. gépesített hadosztály törzsének épülete előtt – honvédségi területen – lezajlott tüntetést megelőzően már több sikeres akciót hajtottak végre. Lefegyverezték a börtönőrséget, a rendőrséget, kiszabadították a foglyokat, elfoglalták a Tanácsházát. Egy, a hadosztálytörzs épületéhez kirendelt harckocsit birtokba vettek, majd abból a fegyvereket kiemelték.

A várossal – Esztergommal – kapcsolatban még egy, a hadsereg működése szempontjából fontos tényezőre szeretném felhívni a figyelmet. A városban zajló fegyveres akciók ellenére a tevékenységét a katonai objektumok őrzésére korlátozó katonai alakulatok a történtek után – a helyőrségbe viszszaérkező Mecséri János ezredes parancsára – aktív harctevékenységbe kezdenek, melynek keretében „a hadosztályparancsnok, törzsfőnöke és pol. helyettese 3 db hk-val és kb. 30 fő harcossal elvonult a Tanácsháza elé. A felkelők tűzzel és kézigránáttal támadták meg a csoportot. A harckocsik a Tanácsháza épületére 3 lövést adtak le, majd a lövész erők Hurai Rudolf szds. parancsnoksága alatt megrohamozták az épületet. Hurai szds. megadásra szólította fel a felkelőket, akik a szabad elvonulás biztosítása mellett letették a fegyvert..."[386]

A csapatok jelentéseiből egy több szempontból figyelemre méltó – Sárbogárdon október 27-én lezajlott – esemény bemutatásán keresztül is szeretném érzékeltetni, hogy milyen nehéz a történések tipizálása. A helyőrségben október 27-én lezajlottakról a 2. gépkocsivezető-képző iskola irataiban többek között az alábbiak olvashatóak:

„Barabás Károly nevű személy pisztolyt készített, amelyet arra használt fel, hogy a Járási Pártbizottság másodtitkára [Sebestyén Sándor] között [és ő közötte] lévő személyes ellentétet a párt és a tömeg ellentétévé tegye. Ugyanis

[385] Uo.

[386] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 398. o.

amikor a tömeg a pártbizottság elé [és] a szovjet hősi temető elé ért, Barabás Károly... pisztollyal a lábszárát megsértette, és ezt azzal magyarázta fennhangon az izgatott tömegnek, hogy Sebestyén Sándor meglőtte...

Eközben a felzúdult tömeg már mind hangosabban kiáltotta, hogy Sebestyén elvtársat »Adják ki, hogy leszámoljunk vele« az állítólagos tömegbe lövésért, illetve Barabás Károly megsebesítéséért, ami később kiderült, hogy nem igaz. Sebestyén elvtárs közben a pincéből az ablakon keresztül riasztólövéseket adott le.

Ekkor a tömeg között lévő Császár Attila hdgy., politikai tiszt, befolyásolva a tömeg hangulatától, lement a pincébe, hogy Sebestyén elvtársat a pincéből kihívja. Az azonban csak tovább lövöldözött, mire Császár hdgy., hogy az esetleges emberölés veszélyét, melyet Sebestyén idézett elő elkerülje, az egyik alkalmas pillanatban kilőtte Sebestyén kezéből a pisztolyt. A már felháborodott tömeg szétoszlatására az alakulat parancsnoka több tiszttel kiment és a tömeget szétoszlatták, majd a sebesült Sebestyént, akit egy katona az utcáról az ablakon keresztül bokán lőtt, kötözésre a laktanyába szállították."[387]

Az, hogy ez az eset nem vált egy következő tragédia forrásává, véleményem szerint a helyszínen lévő katonáknak köszönhető.

Október 25-én, 26-án bizonyossá vált, hogy a hadsereg kettészakadt. Budapesten és vidéken a helyzet azt mutatta, hogy az alakulatok többsége passzív magatartásával bátorítja, erősíti a kormányellenes fegyveres erőket, amíg néhány alakulat – a parancsnok beállítottságától, döntéseitől függően – minden eszközt felhasznál a sokszor védtelen, követelésüknek békés eszközökkel érvényt szerezni akaró tömegek ellen.

A megmozdulások vidéken is egymást követték. A tömegek aktivitására is jellemző, hogy október 24. és 29-e között a Magyar Néphadsereg alakulatai 50 településen 71 esetben[388] kerültek a lakossággal összetűzésbe. A kép vidéken is nagyon összetett, hiszen az „összetűzés" fogalmába a védelemre kijelölt katonai és polgári objektumokat ért támadások elhárítása, a katonaság és a fegyveres felkelők harcai és a fegyvertelen tömeg ellen alkalmazott erőszak – sortüzek lövése – is beletartozik. A fegyvertelen tüntetők elleni fegyverhasználatoknak több száz ártatlan ember esett áldozatául.

A történések sokaságában való eligazodást segíti Kahler Frigyes és M. Kiss Sándor,[389] amikor az erőszakszervezetek – ezen belül a hadsereg, határőrség, rendőrség, államvédelmi erők, büntetés-végrehajtási szervezetek és a szovjet csapatok – és a lakosság közötti összetűzéseket, fegyverhasználatokat és sortüzeket többféle rendezőelv szerint csoportosítják. A szerzők a katonai terminológiától eltérő módon ez utóbbi gyűjtőnéven nevezik a fegyverhasználatokat, függetlenül azok céljától, következményeitől és módjától.[390]

[387] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 100–101. o.

[388] HL 1956-os gyűjtemény, 1–5 ő. e.

[389] KAHLER–M. KISS 1997, 65–130. o.

[390] Miután ezt az összefoglalót elsősorban a szerzők hivatkozott munkája alapján készítettem el, ezért a „sortűz" kifejezést használom a fegyverhasználatok egyéb eseteire is.

61 fegyverhasználat körülményeit elemezve véleményem szerint helyesen arra a megállapításra jutottak, hogy az október 23-a és 25-e között bekövetkezett „sortüzek közvetlen célja még nem a megtorlás volt, hanem a tömegek lecsillapítása, ha kellett, megfélemlítéssel, de lehetőleg úgy, hogy az ne ébresszen az emberekben visszacsapási vágyat".[391] Az ez időszakban bekövetkezett fegyverhasználatok, kivéve a három – a debreceni, székesfehérvári és a győri sortüzeket – nem követeltek emberéletet.

A szerzők véleménye szerint az erőszakszervezetek és a tömegek közötti összetűzésekben a fordulat október 26-án következett be, amikorra „világossá vált, hogy a prevenciós terv, amelynek kulcsszereplője Gyurkó vezérőrnagy volt, nem teljesült. A fővárost nem sikerült elszigetelni a vidéktől, a tüntetések országos méretűvé váltak.

Október 26-a és 27-e mutatta meg igazán az ország elszántságát. Világosan kiderült, hogy a hatalom vagy totális háborút indít a szovjetekre támaszkodva az ország ellen, vagy megkeresi a politikai kibontakozás útját...

26-tól a hatalom vidéken is levette a »vasökléről« a »bársonykesztyűt«. Éppolyan kendőzetlen brutalitással lépett fel a fegyvertelen tüntetők ellen, mint tette ezt a fővárosban október 23-án estétől."[392]

A vizsgált időszakban – október 26-a és 29-e között – bekövetkezett 45 „sortűz" körülményeinek és következményeinek elemzését követően megállapítják: „A tömeg azonban újra és újra elözönlötte az utcákat, túlélve a sortüzeket, lankadatlan kitartással ismételgette követeléseit. Követelte az ÁVH feloszlatását, a párt hatalmának a megtörését, a szovjet csapatok kivonását, s a régi mellett hozzákezdett a maga hatalmi szerveinek felépítéséhez."[393]

Érdemes összevetni a „sortüzek" bekövetkezéséről a szerzők által összegyűjtött adatokat a közigazgatási funkciók gyakorlását átvevő forradalmi szervezetek megalakításának időpontjaival.

6. táblázat. A „sortüzek" és a megalakult forradalmi szervezetek összevetése

	X. 23.	X. 24.	X. 25.	X. 26.	X. 27.	X. 28.	X. 29.	X. 30.	X. 31.	XI. 1.	XI. 2.	XI. 3.
„Sortüzek" száma	1	3	12	16	15	12	2	0				
Az ezen a napon alakult forradalmi szervezetek száma[394]	4	7	61	290	674	726	328	201	51	22	10	9

A fenti adatokat ábrázoló grafikon *(8. ábra)* alapján több következtetés levonható, ha figyelembe vesszük, hogy a forradalmi szervezetek megválasztása általában a lakosság első tömegmegmozdulásának napjára vagy az azt

[391] KAHLER–M. KISS 1997, 70. o.
[392] KAHLER–M. KISS 1997, 70–71. o.
[393] Uo.
[394] Ezeket az adatokat a Történeti Hivatalban őrzött megyei monográfiák alapján állítottam össze. Az adatok részletesebb elemzését a nemzetőrséggel foglakozó részben végzem el.

követő napra esett. A tüntetések számának robbanásszerű növekedése, a változások egyre határozottabb követelése, a radikalizálódott tömegek elszántsága és az erőszakszervezet válaszreakciói, a fegyverhasználatok számának növekedése között szoros összefüggés mutatható ki.

Ennek az összefüggésnek, kölcsönhatásnak a létét támasztják alá a Kahler–M. Kiss szerzőpáros következő megállapításai is:

„Érdekes megfigyelni, hogy ezek a törekvések, illetve a törekvések hangoztatása egyes helységekben épületekhez, meghatározható helyszínekhez köthetők. Ezek lettek aztán a sortüzek helyszínei is.

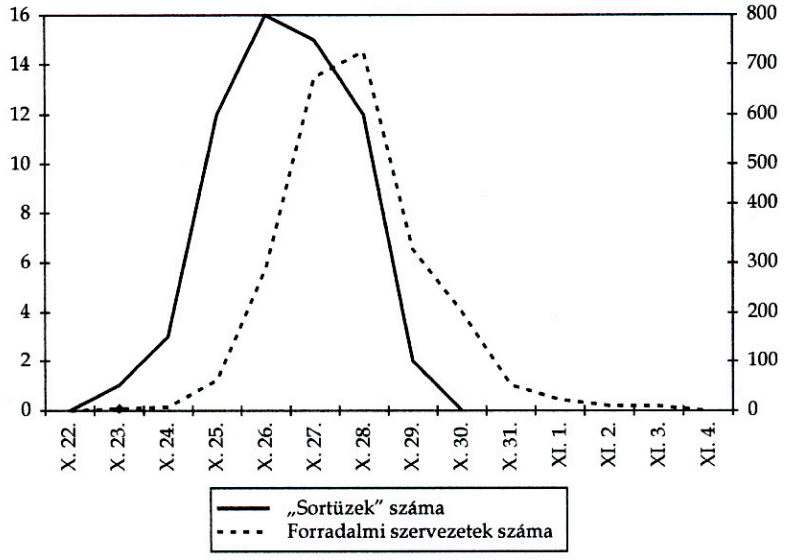

8. ábra. A „sortüzek" és a megalakult forradalmi szervezetek összevetése

A tüntetők általában a felvonulások során tömeggyűléseket tartottak a Megyei Főosztály épülete, a pártbizottság épülete, a börtön, a tanácsháza és a rendőrség előtt. Ezek az épületek a pártállam szimbólumai voltak. Itt a tömeg az ÁVH leszerelését és feloszlatását, a kommunista szimbólumok eltörlését, a politikai foglyok kiszabadítását és az adóívek, illetve a begyűjtési ívek megsemmisítését követelte.

Megálltak a tüntetők a szovjet emlékművek előtt is. Az emlékművek ledöntése a függetlenségi gondolat kifejeződése volt.

A harmadik felvonulási »célállomás« a város katonai laktanyája volt. Itt a tüntetők a honvédség átállását, illetve fegyvert követeltek önmaguk megvédésére.

A város közterén – a nagygyűlések színhelye – összegződtek a követelések. ...

Feltűnő az, hogy ha a sortűzre a Megyei Főosztály vagy a börtön épülete előtt, illetve a köztéren került sor, a fegyveres erő beavatkozása nagy gyako-

riséggal halálos áldozatokkal járt. Ennek egyik oka meghatározható. Ezeken a helyszíneken jelen volt az ÁVH. A laktanyák előtt – kivéve Mosonmagyaróvárt, Dunapentelét, Szabadszállást – általában vértelen tömegoszlatásra került sor. Ez leleplezi az ÁVH és a Honvédség mentalitása közötti különbséget..."[395]

A történések, a változások dinamikáját is érzékeltető grafikonra tekintve – ha nem is az utolsóként – de legalább még egy következtetés levonható: a Budapesten és vidéken alkalmazott, sokszor kíméletlen erőszak a változások megállítására – de még a lelassítására is – képtelen volt.

[395] KAHLER–M. KISS 1997, 71. o.

A BELÜGYMINISZTÉRIUM ALÁRENDELTSÉGÉBE TARTOZÓ SZERVEZETEK TEVÉKENYSÉGÉNEK VIZSGÁLATA

A rendőrség karhatalmi alkalmazásának előzményei, a BM Budapesti Főosztálya tevékenységének értékelése

Az egységes belügyminisztérium magalakításakor 1953-ban felállított BM területi szervek – Budapesti Főosztály, Megyei Főosztályok, kerületi, városi és járási osztályok – nemcsak rendőri, hanem államvédelmi állománnyal is rendelkeztek, ezért – ha van erre vonatkozó adat – ebben a fejezetben térek ki az ebbe a struktúrába illeszkedő államvédelmi szervek tevékenységére is. Ezt a módszert kellett választanom már csak azért is, mert kutatásaim során alig találkoztam olyan vegyes állományú – egy elhelyezési körletben lévő – szervezettel, amelyikben a forradalom első időszakában – konkrétan az államvédelmi szervek feloszlatásáig – a rendőri és államvédelmi állomány tevékenysége élesen elkülönült volna. A kézzelfogható különbségek közül ki kell, hogy emeljem: a területi belügyi szervek vezetői október 24-ét követően objektumon kívül elsősorban rendőrségi erőket alkalmaztak. Az államvédelmi állomány alapvetően az elhelyezési körletek védelmében vett részt, illetve – és ez is főleg az október 24-e utáni egy-két napra igaz – az előállított, letartóztatott személyek ügyében kezdték meg a vizsgálatot.

A rendőrség tevékenységének vizsgálatakor elsősorban a Budapesten történt események összefoglalására koncentrálok. Ennek egyik indoka, hogy a rendőrségi szervek által végrehajtott, illetve elszenvedett fegyveres cselekmények legnagyobb része a fővárosban zajlott le. E feldolgozási módszer választásának másik oka, hogy a BM területi szervekkel összefüggő történések sokszínűségéről a fővárosi események vizsgálata során – véleményem szerint – a lehető legteljesebb képet rajzolhatjuk meg. A területi rendőrségi és államvédelmi szervekre vonatkozó adatok egy részét a felkelő-szabadságharcos és más fegyveres csoportok, illetve a nemzetőrséggel foglalkozó fejezetekben említettem meg, foglaltam össze.

* * *

A rendőrség karhatalmi alkalmazásának fontos előzménye, hogy a BM Budapesti Főosztályának vezetőjét, Kopácsi Sándor ezredest a Műszaki Egyetemről október 22-én Szilágyi József[396] felhívta és arról tájékoztatta,

[396] Szilágyi József az 1945. után rendőrség vezető beosztású tisztje, volt országos rendőrfőkapitány, az MKP, illetve az MDP KV Katonai és Karhatalmi Osztályának vezetője volt, akit a Rajk letartóztatása miatti tiltakozása miatt leváltottak, 1953-tól Nagy Imre köréhez tartozott.

hogy az egyetemisták másnapra a lengyelországi események miatt békés szimpátiatüntetést szerveznek. Kopácsi ezredes ekkor kétségei ellenére megígérte: a békés tüntetést a rendőrség nem fogja megakadályozni.[397]

Október 23-án délelőtt az Országos Rendőrkapitánysághoz tartozó egyik lovasszázad szokásos keddi felvonulását tartotta a Körúton. Horváth Márton, a Központi Vezetőség tagja tiltakozására – „ne provokálják a rendőrök a lakosságot" – a századot visszahívták.

Ugyanekkor Kopácsi ezredest a Deák téren egyetemi tanárokból álló küldöttség kereste fel, majd nem sokkal később bekapcsolódott a megbeszélésbe Szilágyi József is. Kopácsi Sándor a küldöttség előtt megismételte: a békés tüntetők ellen a rendőrség nem fog fellépni.

Október 23-án, a tüntetés kezdetétől a Főosztály épületében nagy volt a nyugtalanság. A rendőri vezetők többsége, az államvédelmi helyettes, az elhárító osztály vezetője és a szovjet tanácsadók Kopácsi Sándor irodájában várták a híreket. A főosztály ügyeletére vagy személyesen Kopácsi Sándorhoz „a város különböző pontjairól gyakran érkeztek sokszor egymásnak ellentmondó jelentések, amelyek nagyon megnehezítették az események tisztázását. A Stúdiónál történt fegyveres összeütközésekről szóló első hírek után – olvasható Kiss István rendőr alezredes később készült jelentésében[398] – megdöbbenéssel hallottuk, hogy honvédegységek a tüntetők mellé álltak és velük együtt harcolnak, sőt fegyvereket osztogatnak a polgári személyeknek. Ez a tény nagyon zavarólag hatott és bizonytalanná tette a főosztályon – sőt a Belügyminisztériumban – tartózkodó vezetőket is. A BM miniszteri ügyelet is bizonytalan volt és nem tudott konkrét utasításokat adni...

A szovjet csapatok beavatkozásakor nagy volt a megnyugvás, mert azt hittük, hogy ezzel rövidesen befejeződik a fegyveres felkelés. Nem így történt. A harcok kiszélesedtek, s most már több helyről jelentették, hogy a kerületi kapitányságokat is megtámadta a tömeg..." [399]

A BM területi szervei, ezen belül a rendőrség általában – és ez a BM Budapesti Főosztályra és alárendeltjei többségére is igaz – az első napokban elfogadták a politikai vezetés értékelését, és lehetőségeiknek megfelelően, illetve a körülmények kényszerítő hatására védték az objektumaikat, vagy egy-egy akció végrehajtásával vettek részt a felkelés felszámolására irányuló törekvések megvalósításában.

„A harcok kiszélesedésének során a második vagy a harmadik napon – írta 57 elején Kiss István – ellenforradalomnak ítéltük az eseményeket, ezt Kopácsi elvtárs több alkalommal is hangsúlyozta, és a különböző fegyveres csoportok elleni harcra parancsot adott. A főosztály környékén lévő fegyve-

[397] MOL XX-5-h. op. 6. doboz 20. kötet. Részletek Kopácsi Sándor 1958. február 5-én és 6-án a bírósági tárgyaláson tett vallomásaiból. 91–92. o.

[398] TH V-150 007. 95–106. o. Kiss István rendőr alezredes feljegyzése Tömpe Istvánnak, a belügyminiszter I. helyettesének a részére 1957. január 26-án.

[399] Uo.

res harcokban a többi rendőri vezetővel együtt ő maga is személyesen részt vett."[400]

A rendőri szervek és általában a belügyi állomány későbbi elbizonytalanodásának okairól ugyancsak Kiss alezredes a következőket írta:

„A honvédségi alakulatok egyre nagyobb mértékben történő átállása, fegyverek osztása, a rádió és sajtóközlemények hatására kezdett kialakulni az a nézet, hogy a fővárosban népi megmozdulásról van szó... A főváros területén zajlottak az események, fegyveres harcok. A főosztályon nem láttuk elég világosan, hogy mi történik a Parlamentben, a vezető párt- és kormányszervekben, mert tudomásom szerint a főosztály vezetője egyértelmű utasítást vagy állásfoglalást sehonnan sem kapott. Ebből fakadt, hogy a rendőri szervek felé felemás, ingadozó utasítások mentek ki, attól függően, hogy valamelyik magasabb párt vagy állami vezető telefonon keresztül a konkrét problémákkal kapcsolatban milyen álláspontot foglalt el.

Ment ki olyan utasítás is, hogy a fegyveres csoportokkal szemben harcolni kell az utolsó töltényig, ment ki olyan is, hogy lehetőleg harc nélkül vonuljanak el. Az általános szempont az volt, hogy fegyvertelen tömeggel szemben ne használjanak fegyvert és lehetőleg könnygázgránáttal oszlassanak és akkor tüzeljenek, ha őket fegyveresen megtámadják."[401]

A legfontosabb intézkedéseket Kopácsi Sándor és Tóbiás alezredes adták ki. Tartósan a főosztály épületében tartózkodott Kurimszky Sándor vezérőrnagy, miniszterhelyettes és Béres Márton, a Budapesti Pártbizottság instruktora is, akik ebben az időszakban Kopácsi Sándor minden intézkedésével egyetértettek.[402]

Vári József őrnagy – 1956-ban a Főosztály párttitkára – a Deák téren ezekben a napokban történtekre így emlékezett:[403]

Amikor a Főosztály vezetői a szovjet tanácsadókkal egyetértésben a tüntetés betiltásával nem értettek egyet „senki sem számított arra, ami néhány óra múlva bekövetkezett. Erre jellemző, hogy a készültség sem volt elrendelve, és a Főosztály központjának leghatásosabb tűzfegyvere négy golyószóró volt... Később értesültünk arról, hogy hatalmas tömeg vonul a Rádió [Bródy] Sándor utcai stúdiója felé. Érdeklődésünkre Pőcze vezérőrnagy [országos rendőrkapitány] közölte, hogy a Rádiót a BKH. [Belső Karhatalom] kellően megerősítette, és nincs szükség arra, hogy oda mi vigyünk embereket..."[404]

A későbbi események hatására a rendőr-karhatalmi zászlóalj állományából tömegoszlatás céljából a Rádióhoz 2-3 tehergépkocsival kb. 50-75 rendőrt indítottak útba. Ez az alegység csak a Szentkirályi utcáig jutott el. Az épületbe bejutni nem tudtak, mivel a Stúdiót védő karhatalmisták a rend-

[400] Uo.
[401] Uo.
[402] Uo.
[403] TH V-150 007. 340–345. o. Vári József rendőr őrnagy feljegyzése Tömpe Istvánnak, a belügyminiszter I. helyettesének a részére 1957. január 7-én.
[404] Uo.

őrökre is tüzet nyitottak. A minden egyeztetés nélkül végrehajtott akcióban több rendőr megsebesült. Kopácsi ezredes a történtekről értesülve berendelte az alegységet a Főosztály Deák téri épületébe. [405] Gál Lajos a Főosztály Központi ügyeletese állítása szerint a Stúdióhoz a rendőröket – a katonákhoz hasonlóan – lőszer nélkül rendelték ki.[406]

Október 23-án az „éjjel folyamán lett elrendelve a II. fokú készültség... – olvasható Vári őrnagy jelentésében – A kapitányságok utasítást kaptak, hogy az őrsöket vonják be a kapitányság épületébe, továbbá fegyvertelen tüntetőkkel szemben lehetőleg kerüljék el a fegyverhasználatot. Később azonban, amikor sorra jöttek a jelentések, hogy a legtöbb tömegben fegyveresek is vannak, az a parancs lett kiadva, hogy támadás esetén fegyvereseik összefogott tüzével verjék azt vissza, s ha a túlerővel szemben nem tudják magukat tartani, semmisítsék meg fegyvereiket és lőszereiket. Erre az utasításra azután több kapitányság jelentette – II., XIII. stb. [kerületek] – a Mosonyi laktanyával együtt, hogy a támadásokat fegyverhasználattal visszaverték."[407]

Kopácsi Sándor a Főosztály helyzetéről és lehetőségeiről visszaemlékezésében a következőket írta:

Október 24-én hajnalban a Rádión keresztül „a karhatalmi szervek utasítást kaptak arra, hogy a [gyülekezési tilalomra vonatkozó] rendelet megszegővel szemben a törvény teljes szigorával lépjenek fel... [De] semmiféle parancsot nem kaptunk feletteseinktől a »törvény teljes szigorának alkalmazására«. Az utcán más események történtek és nem véletlenül. Ha ugyanis egy egyenruhás rendőr megjelent, a járókelők azonnal lefegyverezték, de bántatlanul továbbengedték, hiszen az ő kék mundérját nem szennyezték be kegyetlenkedések és túlkapások. A »törvény teljes szigorát« vagy a kijárási tilalom hatályát nem mi, hanem a felkelők alkalmazták velünk szemben.

A törvényük igen egyszerű volt: »Ne üsd az orrod olyanba, ami nem tartozik rád«.

Nem keltett jó benyomást a hatalom első reagálása a kialakult válsághelyzetre. Úgy tűnt, a vezetésnek halvány fogalma sincs az utca valóságos hangulatáról, sem pedig a rendfenntartó erők valóságos cselekvőképességéről."[408]

„Hajnalban – olvasható Vári József már idézett jelentésében – megtámadtuk a környékünkön lévő csoportokat. Nagyszámú fegyverest és járművet fogtunk el és sok rabolt holmit szereztünk vissza. Ekkor kb. 100 felkelőt tartottunk őrizetben. A nap folyamán akciósugarunkat kiszélesítettük és az V., VI. és VIII. kerület területére. A jelentő szolgálat adatai alapján akciónkat éjszaka és másnap is folytattuk. Ennek során több katonaszökevényt is elfog-

[405] MOL XX-5-h. 20. doboz 29. kötet. Részletek Polonyi Szücs Dezső rendőr őrnagy 1957. 03. 28-án felvett kihallgatási jegyzőkönyvéből. 317–320. o.

[406] MOL XX-5-h. 20. doboz 29. kötet. 95. o.

[407] TH V-150 007. 340–345. o. Vári József rendőr őrnagy feljegyzése Tömpe Istvánnak, a belügyminiszter I. helyettesének a részére 1957. január 7-én.

[408] KOPÁCSI 119–120. o.

tunk, akiket átadtunk a katonai elhárításnak. Ezen akciók közül a legtöbben személyesen részt vettem.

Egyik alkalommal a közelünkben vonuló szovjet páncélosok ellen az ellenforradalmárok támadást indítottak. Kopácsi ezredes parancsot adott Hegedüs főhadnagynak, aki többszörös lövőbajnok, hogy a benzines palackot felemelő személyt lője le. Ez Kopácsi ablakából egy lövésre sikerült. Ezután a Deák téri oldalról a felkelők ellen géppisztolyainkból összetűzet nyitottunk. Kopácsi ezredes és az én géppisztolyom nyitotta meg a tüzet az én szobámból. Másnap a környéken nagyszámú felkelő holttestét szedték össze.[409]

Úgy látszott, hogy erőteljesebb támadásokat kezdhetünk. Egy harccsoportunk – Deszpot őrnagy vezetésével – egészen a Kilián laktanya környékéig hatolt előre, azonban súlyos veszteségeket szenvedett. 4 rendőr meghalt, Deszpot őrnagy megsebesült. Nehézségüket fokozta, hogy a hátvédet képező Balogh őrnagy esküjét megszegve, a súlyos helyzetben cserbenhagyta bajtársait és megszökött.

Ezután mind több helyről tudtuk meg, hogy a honvédség nagy része átállt a felkelőkhöz és fegyvereiket – még a raktárakból is – átadta. Kerületi kapitányságaink közül többet – IX., XIV. stb. – páncélosokkal támadtak és foglaltak el. Feltételeztük, hogy rövidesen a Főosztály központjára kerül sor. Kopácsi ezredes többünk előtt hívta fel a Belügyminisztériumot – amelyet ekkor kb. 10 tank védett –, hogy támadás esetén számíthatunk-e a segítségre. Azt a választ kapta, hogy segíteni nem tudnak, forduljon a vezérkarhoz. A vezérkartól ugyancsak elutasító választ kapott. Ekkor döbbentünk rá, hogy kizárólag a saját erőnkre vagyunk utalva. Parancs lett kiadva az V. kerületi osztálynak, hogy vonuljon be a Főosztályra, majd harcban törte át magát hozzánk a VII. kerületi osztály is. És később hozzánk csatlakozott a Vizsgálati Osztály Tolnai Lajos utcában lévő részlege is. Deszpot őrnagy elkészítette az épület védelmi tervét és védelemre rendezkedtünk be. Kerületeinket sorra számolták fel. Többel az összeköttetés megszakadt. Motoros hírvivőinket elfogták.

Közben az épületben lévő foglyainkat adataik feljegyzése után elengedtük, nehogy ezzel támadást vonjunk magunkra. Két alkalommal jött nagyszámú tüntető tömeg közvetlenül a Főosztály elé és a politikai foglyokat követelte. Küldöttségeikkel tárgyaltunk. Én hoztam fel a fogdából két olyan őrizetest, aki fosztogatott és azokat mutattuk meg nekik. Utána kimentünk a tömeg közé és valósággal szétbeszéltük őket. Fegyverrel is elkergethettük volna őket – legalábbis ezeket a csoportokat – de szerintem az adott helyzetben ez volt helyesebb, mert máskülönben órákon belül megsemmisítettek volna bennünket."[410] Később a tömeg követelésére leszedték a tetőről és a sapkákról a vörös csillagokat.

A Budapesti Főosztály vizsgálati osztálya a Tolnai Lajos utcában volt. Október 23-án a Főosztályról a nyomozóállomány összetartására intézkedtek.

[409] TH V-150 007. 341. o. Vári József rendőr őrnagy feljegyzése Tömpe Istvánnak, a belügyminiszter I. helyettesének a részére 1957. január 7-én.

[410] TH V-150 007. 342. o.

Az indoklás az volt, hogy a tüntetés alatt feltehetően letartóztatások lesznek, illetve az utasítás szerint a vizsgálati munkát a Főosztály épületében is meg kellett szervezni.

Október 24-én az előállítások megkezdődtek. Katonák és rendőrök ezen a napon kb. 40-50 főt, október 25-én kb. 160 felkelőt állítottak elő a Főosztály épületében, akik közül az átállt katonákat átszállították a katonai ügyészségre. A kihallgatások megkezdődtek. Az október 24-én és 25-én készült jelentésekben az előállítás indokaként a legtöbbször a „fasiszta tűzharcban vett részt" megfogalmazás szerepelt.[411]

A vizsgálatok lefolytatása érdekében a Fővárosi Ügyészségről 5-6 ügyész érkezett. „Azért jöttek – vallotta későbbi kihallgatása során a vizsgálati osztály vezetője –, hogy egy pár személyt válogassunk ki és készítsük elő őket a statáriális bíróság elé"[412]. Nem sokkal később az ügyészek minden szó nélkül elmentek, és később már vissza sem mentek. Arra sem intézkedtek, hogy a letartóztatott személyekkel mi legyen.

Az október 25-én 6 óra 30 perckor a kerületek felé kiadott intézkedés lényege az volt, hogy Budapesten a közlekedés megindult, és a közbiztonság érdekében minél több rendőrt kell az utcákra küldeni. Kb. 10 órakor – a Kossuth téri sortüzet megelőző tömegmegmozdulások hatására – a Főosztály újabb távmondattal a járőröket a kerületi osztályokhoz berendeltette, és parancsot adott a rendőrségi objektumok védelmére. Ezen a napon délután engedélyezték a vörös csillagok levételét.[413]

Október 25-én vagy 26-án Kopácsi ezredesnek jelentették, hogy a lefogottak kiszabadítása céljából nagy tömeg halad a Főosztály épülete felé. Ekkor Kopácsi leszólt a fogdába, hogy mindenkit engedjenek el. A letétek kiadásának akadozása miatt a tömegből választott küldöttség érkezésekor még kb. 5 ember volt a fogdában.[414]

Amikor a Tolnai Lajos utcai részleghez előállított személyeket fegyveres csoportok szabadon engedték, Kopácsi utasítására erről a helyről az őrség kivételével mindenki bevonult a Főosztályra.[415]

Október 26-én a belügyminiszter jóváhagyásával a kerületi osztályoknak Kopácsi azt az utasítást adta, hogy „fegyvertelen emberekre nem szabad lőni".

A BM Budapesti Főosztály, a Kerületi Osztályok és a Rendőr Karhatalmi Zászlóalj állományából rendőrök az alábbi helyeken kerületek bevetésre Budapesten:[416]

[411] MOL XX-5-h 21. doboz 30. kötet 227. o. Jelentés előállításról.

[412] MOL XX-5-h kötet 20. doboz 29. kötet. Részletek Rajnár István rendőr őrnagy kihallgatási jegyzőkönyvéből. 88–90. o.

[413] MOL XX-5-h 20. doboz 29. kötet 300–302. o.

[414] MOL XX-5-h 20. doboz 29. kötet 88–90. o.

[415] Uo.

[416] FL XXIV. – 1. Budapesti Rendőrfőkapitányság Központi Irattár. 5. doboz, Politikai Nevelő Osztály anyagai 1957. „Kimutatás a hősi halált halt és megsebesült rendőr elvtársakról."

A BM Budapesti Főosztály állományából:

A Deák téren a felkelőkkel folytatott harcokban 30 fő vett részt.

Az Astoria szálló visszafoglalására 50 fő lett kivezényelve.

A Dohány u. és az Ady mozi körül harcokban 50 fő vett részt.

A Kilián laktanya környékére – a Tompa utcába – a karhatalmi zászlóaljból – először 50, majd 25 fő lett kivezényelve.

Az Angyal utcai tűzharcban a karhatalmi zászlóaljból 40, a Budapesti Főosztály állományából 50 fő vett részt.

A VII. kerületi Osztály személyi állományának kimentésében 24 fő vett részt.

A Nyugati pályaudvar körüli tűzharcban 75 rendőr vett részt.

A Kossuth Lajos u. és a Petőfi S. u. kereszteződénél fegyveres „fosztogatók" ellen 15 fő lett bevetve.

A Madách téri harcokban 4 rendőr vett részt.

Az V. kerület „fegyveres felkelőktől való megtisztításában" – valójában a Parlament, a Pártközpont és a Belügyminisztérium védelmében – a karhatalmi zászlóalj és a tanosztály állományából 20 rendőr vett részt.

Október 23-án a Rádióhoz a karhatalmi zászlóaljból 30 rendőr lett kivezényelve.

Az Athenaeum nyomda védelmében október 24-ig a karhatalmi zászlóaljból 15 fő vett részt.

A Szikra Nyomdához, Szabad Nép székházhoz a karhatalmi zászlóaljból és a BM Budapesti Főosztályról 20-20 fő lett kivezényelve.

Október 24-én a Rendőrtiszti Főiskola vezetőit és több hallgatóját a BM központi épületébe, a Roosevelt térre vezényelték, ahol ezt követően részt vettek az épület őrzésében és védelmében.

Október 25-én délelőtt a Belügyminisztériumból 30 főt vezényeltek a BM Útlevélosztályához – VI. ker. Rudas László utca –, azzal a céllal, hogy az épületet a felkelőktől visszafoglalják. Mire a Belügyminisztériumból kivezényelt erők a Rudas László utcába érkeztek, a honvédség szentendrei Műszaki Tiszti Iskolájáról kivezényelt hallgatók az épületet már visszafoglalták.[417]

Összességében megállapítható, hogy a Budapesten lévő rendőri erőkből – kb. 2500 főből – a VIII. és IX. kerületben – mindösszesen kb. 200 lett „bevetve". Az első napok többnyire védekezési harcait követően Budapesten a rendőri szervek elvonulási, fegyverletételi, illetve tárgyalásra utasító parancsokat kaptak. A tüntetők, majd a közülük verbuválódott fegyveres felkelők fegyvereik egy részéhez a rendőrség raktáraiban jutottak. Vannak adatok arra is, hogy a rendőrök különösebb nyomás nélkül is önként átadták fegyvereiket, illetve voltak olyan rendőrök is, akik csatlakoztak a tüntetők, majd a fegyveres felkelők által folytatott harchoz. Ilyen adatok találhatóak a rendőrség karhatalmi zászlóaljával kapcsolatban is.

Uhel Gyula rendőr főhadnagy, aki Kopácsi rendőr ezredes szobájában az ügyeleti nyilvántartást vezette, október 26-án, vagy 27-én fültanúja volt an-

[417] BÜNYH Nyom. I/1. 3451/1994. Juhász István tanúkihallgatási jegyzőkönyve 1994. április 26-án.

nak, hogy Piros László Kopácsi ezredesnek Losonczy Géza letartóztatásra személyesen adott parancsot. Kopácsi a parancs vétele után telefonon felhívta Losonczyt és közölte: „tűnjön el a lakásáról mert mennek érte".[418]

Kopácsi ezredes emlékezete szerint hat – az V., VI., VIII., XIV. és a XXI. – kerületi osztálynak vezetőjének adott parancsot arra, hogy vonuljanak be fegyveresen a Budapesti Főosztályra.[419]

Október 26-án Hegedüs András Kopácsi ezredest felelősségre vonta, hogy a VI. kerületi osztály néhány fegyvert adott ki a felkelőknek, illetve Nagy Imre és Hegedüs megrótta Kopácsit azért is, mert parancsot adott rendőreinek a felkelők elleni harc, tüzelés beszüntetésére. Nagy Imre ekkor Kopácsit személyesen utasította, hogy a tüzelést rendelje el, illetve a kapitányságokat minden körülmények között védjék meg.[420] Nagy Imre később több objektum, illetve a kommunista vezetők lakásainak a rendőri védelmét is elrendelte.

Október 27-én az Országos Rendőrfőkapitányság vezetője, Pőcze vezérőrnagy Kopácsi ezredesnek utasítást adott arra, hogy a rendőrségi karhatalom megerősítése céljából kommunistákat fegyverezzenek fel, illetve a kerületi pártbizottságok tagjait is juttassák fegyverekhez. Kopácsi ezredes a feladat végrehajtása érdekében a kerületi osztályok felé körtelefonon azonnal intézkedett. (Ennek a feladatnak a végrehajtásáról további részletek a nemzetőrség szervezésével foglalkozó részben olvashatók.)

A honvédség és a rendőrség tevékenységét megpróbálták összehangolni. Ennek érdekében az egyik forrás szerint október 27-én – véleményem szerint ez október 28-a után történt – Kovács István, Uszta Gyula és Horváth Mihály vezérőrnagyok a honvédelmi minisztériumból átmentek a főkapitányságra, hogy Kopácsi ezredessel megbeszéljék a közös karhatalmi intézkedéseket. Ekkor – a dokumentumok szerint – mindössze annyi történt, hogy Rákos honvéd őrnagy összekötőként a Deák téren maradt.[421]

Kopácsi Sándor kétszer kért segítséget Kovács István vezérőrnagytól. Első alkalommal, amikor a XVI. kerületi kapitány Kopácsinak jelentette, hogy támadják őket. Kovács telefonon ígérte, hogy két páncélost odaküld. A harckocsik meg is érkeztek, de a kapitány jelentése szerint a tornyukra nemzeti színű zászlót tűztek, és a csöveket az rendőrség épületére fordították, minek következtében a kapitányság megadta magát.

Második alkalommal a Köztársaság térre kért Kopácsi segítséget. Kovács ezt meg is ígérte, és a harckocsik a Mátyás laktanyából el is indultak.[422] A Köztársaság téren ezt követően történteket külön részben foglaltam össze.

A Főosztály vezetői az épület őrzésének és védelmének megszervezésén túl az alárendeltek tevékenységét igyekeztek irányítani.

[418] MOL XX-5-h. 20. doboz 29. kötet. 247. o.

[419] MOL XX-5-h. op. 6. doboz 20. kötet. Részletek Kopácsi Sándor 1958. február 5-én és 6-án tett bírósági vallomásából. 111. o.

[420] MOL XX-5-h. op. 6. doboz 20. kötet. 130. o. Kopácsi Nagy Imrének erre az utasítására a tárgyaláson nem emlékezett.

[421] TH V-150 005/14. Kovács I. és tsai. Kopácsi vallomása 54. o.

[422] Uo.

A rendőrségi karhatalmi zászlóalj alkalmazása

Kicsit visszalépve az időben, október 23-a rendőri vonatkozású eseményeihez tartozott, hogy délelőtt kb. 11 órakor – más forrás szerint ez délután 15 óra körül történt – Pőcze vezérőrnagyhoz a rendőrségi karhatalmi zászlóalj vezetőin kívül az iskolaparancsnokokat és a Budapesti Főosztály közrendvédelmi osztályvezetőjét berendelték. Sebestyén ezredes Pőcze vezérőrnagy nevében bejelentette, hogy a tüntetést engedélyezték, és „lőni csak külön parancsra szabad".[423]

Később a zászlóalj részére elrendelték a II. fokú készültséget. A riadót végrehajtották és a laktanya védelmét megszervezték. A zászlóalj fogható létszáma október 23-án kb. 280-300 fő volt.[424] Ez a létszám a késő esti órákra a tanosztályok bevonásával 1200 főre emelkedett.[425] A zászlóalj fegyverzete puskákból és pisztolyokból állt, de a fegyverraktárban kb. 400 géppisztolyt és kb. 18-20 golyószórót is őriztek. Miután a budapesti lőszerraktár a laktanyában volt elhelyezve, a zászlóalj szükség szerint korlátlan lőszermennyiséggel rendelkezett.[426]

23-án 17 órától az ORK és a Budapesti Főosztály több objektum megerősítésére intézkedett. Kb. 900-1000 főt rendeltek ki. A Pártközpontba az Akadémia utcába 100, a szovjet követség védelmére 25-30, a Szabadság-szoborhoz kb. 50, a Budapesti Főosztályra kb. 50 főt rendeltek ki. A laktanya védelmére kb. 200 fő maradt.[427]

Október 24-én a karhatalmi zászlóalj laktanyája elé több alkalommal vonultak fegyvert követelő civilek. A Budapesti Főosztály ekkor úgy intézkedett, hogy a laktanyát mindenféleképpen tartani kell. Délután a tömegben már fegyveresek is voltak. Polonyi Szücs Dezső rendőr őrnagyra, a zászlóalj parancsnokának helyettesére – ebben az időszakban megbízott parancsnok – amikor kiment a laktanya elé, hogy a tömeget megnyugtassa, a Festetics utca sarkánál rálőttek. Ekkor az őt biztosító rendőrök is tüzet nyitottak, amit a laktanyát védő rendőrök is viszonoztak. Ebben a tűzharcban egy rendőr és 4-5 polgári személy meghalt. A tömeg szétoszlott.[428]

Október 26-án – más források szerint 24-én – az Athenaeum Nyomdába kirendelt őrséget a tömeg megtámadta. A őrség parancsnoka Polonyi r. őrnagytól és Kopácsi ezredestől hiába kért segítséget. A tömeg a Nyomdába betört. Az őrségből ebben az összecsapásban Menyhárt Ervin hadnagy és egy társa életét vesztette. A rendőrökkel együtt egy sorozott karhatalmisták-

[423] MOL XX-5-h 21. doboz 31. kötet 35. o.

[424] MOL XX-5-h 21. doboz 31. kötet 35–36. o.

[425] MOL XX-5-h 20. doboz 29. kötet. Polonyi Szücs Dezső rendőr őrnagy 1957. 03. 28-án felvett kihallgatási jegyzőkönyve. 317–320. o.

[426] MOL XX-5-h 21. doboz 31. kötet 35–36. o.

[427] MOL XX-5-h 20. doboz 29. kötet 317–320. o.

[428] Uo.

ból álló alegység is védte az épületet. Amikor már nem tudták tartani magukat, a szakasz a parancsnok vezetésével kitört.[429]

Október 27-én vagy 28-án Kopácsi utasítására a laktanyába nemzetőröket vezényeltek. 50 felfegyverzett egyetemista és a közeli üzemekből 70-80 fő vonult be rendfenntartó szolgálatra. Másnap a zászlóaljnál Forradalmi Bizottságot választottak. A parancsnok az utasításait ezt követően a Forradalmi Bizottság tájékoztatását követően adhatta ki, illetve a felülről jött parancsok végrehajtását is a testülettel kellett egyeztetni.[430]

Október 29-én az addig betegállományban lévő Szilasi rendőr őrnagy a zászlóalj irányítását átvette. A laktanyában lévő nemzetőrök kb. 100-150 db fegyvert elvittek, illetve a zászlóalj egyik járőre 4-5 államvédelmi beosztottat a lakásán tartóztatott le, majd a Főosztály épületébe bekísérte.[431]

A BM Kerületi Osztályai tevékenységének fő jellemzői

A Kerületi Osztályok[432] részére a Budapesti Főosztály ügyelete október 23-án 21 órakor rendelte el a riadót, de voltak kapitányságok – ez történt a XIII. kerületben is – ahol az osztályvezető saját hatáskörben már 18 órakor összetartást rendelt el. A kerületekhez távmondatban utasítás érkezett arra, hogy az rendőrőrsökről az állományt a fontosabb okmányokkal és a fegyverzettel együtt a kerületi osztályokhoz vonják be. Intézkedtek az osztályok védelmének a megszervezésére, a parancs úgy szólt, hogy „a tömeggel tűzharcba" csak a legvégső esetben bocsátkozzanak, illetve fegyvert kiadni, az objektumok védelmétől embert elvonni nem szabad. Erre példa, hogy amikor a XVIII. kerületi osztály vezetője – október 26-án – a kerületi pártház őrségének a megerősítésére engedélyt kért, Kopácsi ezredes a rendőrök kiküldését „több is veszett, mint egy pártház" indoklással megtiltotta.[433] Október 25-én a kerületi osztályok a vörös csillag levételére, illetve a nemzeti színű zászló kitűzésére engedélyt kaptak.

Az első időszakban főleg fegyvertelen, később már fegyvereseket is magukba foglaló tömegek vonultak a kerületi osztályok objektumaihoz, ahol elsősorban a fegyverek átadását követelték. A tömegdemonstrációk célja később a rendőrök semlegesítése, csatlakozásra bírása, illetve a rendőrségi objektumok birtokbavétele lett.

Voltak azonban olyan kerületek is, ahol a Főosztályhoz hasonlóan fegyverhasználatra került sor. Ezen kerületek közé tartozott pl. a II. kerület is,

[429] Uo.

[430] Uo.

[431] Uo.

[432] A rendőrség budapesti tevékenységét a II–VII., a IX–X. és a XIII–XXI. kerületi osztályainak vezetővel készített kihallgatási jegyzőkönyvek alapján foglaltam össze. Ezekkel a forrásokkal kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a rendőri vezetők a kihallgatások során igyekeztek a felelősséget a feletteseikre – ebben az esetben Kopácsi Sándorra – hárítani.

[433] MOL XX-5-h 20. doboz 29. kötet 30–33. o.

ahol október 23-án egy fegyvert követelő csoportot még harc nélkül sikerült távozásra bírni, de 24-én kb. 2 órakor a rendőrök és egy nagyobb fegyveres csoport között tűzharc alakult ki. A kerületi osztály vezetője Kopácsi Sándortól személyesen kapott parancsot arra, hogy „ha a kapitányságot megtámadják, az utolsó töltényig védeni kell". Ebben a harcban a támadók egy főt veszítettek.[434] Más forrás szerint ekkor többen meghaltak. Később a felkelők visszamentek és fegyvert, illetve az előző tűzharcban részt vevő rendőrök kiadását követelték. Ekkor a további harcok elkerülés érdekében a rendőrök a felkelőknek három kispuskát, egy karabélyt és 1 pisztolyt adtak ki.[435] A felkelők október 27-én ismét fegyvert követeltek, de nem kaptak. Még ezen a napon a felkelők a rendőröktől tanácsot kértek, hogy lerakják-e a fegyvert. Az osztály vezetője azt javasolta, hogy a fegyvereket vigyék a kapitányság elé és ott rakják le. Később a Széna teret a szovjetek körbezárták, így a fegyvert sokan otthagyva elmenekültek.[436]

Akadtak olyan kerületek is, ahol a jelentős külső nyomás hatására a rendőrök ellenállás nélkül teljesítették a felkelőkkel vegyes tüntetők követeléseit. Így történt ez a III. kerületben is,[437] ahol október 26-ig kisebb csoportosulásokon kívül semmi más nem volt. Ezen a napon este egy kisebb csoport kért, de nem kapott fegyvert. Később kb. 20-25 fegyveres – egy magyar harckocsi támogatásával – fegyvert követelt. A rendőrök az épületbe beengedték őket és 9-10 db. puskát és 5-6 pisztolyt a fegyvereseknek átadtak.

A kerületi osztályok közül a legkorábban tűzharc a IV. kerületben[438] alakult ki, ahol az első megmozdulások október 23-án kezdődtek. Ekkor Újpest utcáin tüntetők vonultak fel, majd amikor a rádiótól olyan hírek érkeztek, hogy az „államvédelmiek és a szovjet katonák géppuskával mészárolják a békésen felvonuló dolgozókat", a tömeg a BM kerületi osztály – Rendőrkapitányság – elé vonult, ahol követelték, hogy a rendőrök álljanak melléjük.

Mivel ezt és a fegyverek átadását a rendőrök megtagadták – a rendelkezésre álló források szerint – a tömegben lévő fegyveresek tüzet nyitottak a rendőrökre. Az ezt követően kialakult tűzharcban a tömegből egy fő meghalt.[439]

Az ügyben később lefolytatott vizsgálat adatai szerint erre a támadásra október 24-én hajnali 4 és 5 óra között került sor, amikor egy „kb. 20–25 főből álló fegyveres csoport megtámadta a kerületi kapitányságot. A támadók teherautóval jöttek, és a fegyverek átadását követelték. Velük együtt érkezett egy Pobeda gyártmányú személygépkocsival két honvédtiszt és egy civil. Feltehetően ezek irányították a támadást. A kapitányság beosztottai a fegyvereket nem adták át, mire a támadók tüzet nyitottak. A tűzre a rendőrség is fegyverrel válaszolt, melynek során a támadók közül egy

[434] MOL XX-5-h 20. doboz 29. kötet 122–125. o.
[435] MOL XX-5-h 20. doboz 29. kötet 208–209. o.
[436] MOL XX-5-h 20. doboz 29. kötet 122–125. o.
[437] MOL XX-5-h 20. doboz 29. kötet 151–153. o.
[438] MOL XX-5-h 20. doboz 29. kötet 282–285. o.
[439] TH V-150 381/6. 26. o.

személy meghalt, három megsebesült, valamint a két honvédtiszt is sebesülést szenvedet..."[440] A csoport összetételéről, hovatartozásáról adatot nem találtam.

Újpesten ezt követően is több említésre méltó esemény történt. Október 24-én kb. 9 óra 30 perckor – 2-3 ezer fős fegyvert követelő tömeg vonult a kerületi osztály épületéhez. Kopácsi ezredes ebben a helyzetben azt javasolta, hogy a tömeg lecsillapítása érdekében kezdjenek tárgyalásokat, esetleg adjanak ki 2-3 fegyvert, vagy/és engedjenek be egy bizottságot a fogdába és az őrizeteseket engedjék szabadon. Miután a rendőrök ezt tették, így nem volt összetűzés. Október 24-én este a Pártbizottság, a Tanács és a Kerületi Osztály védelmére a XV. kerületi osztálytól 30 rendőr, a honvédségtől 8 harckocsi és egy lövész szakasz érkezett.[441]

Ezzel egy időben ugyanitt egy kb. 7-8000 fős tömeg gyülekezett. Kopácsi ekkor azt javasolta, hogy a rendőrök a harckocsik fedezete mellett vonuljanak a folyamőrség laktanyájába. Október 25-én délután, az állomány távozását követően, a lőszert őrző rendőröket a tömeg lefegyverezte.

Október 26-án a kerületben megalakult a Forradalmi Bizottmány, amelynek vezetője kérte a kapitányság vezetőjét, hogy menjenek vissza és szervezzék meg a közrendvédelmet. Ezen a napon egy határőralegység visszafoglalta, majd hosszabb ideig őrizte a kerületi osztály épületét.

November első napjaiban már 200-300 fős nemzetőrség működött a kapitányság épületében. A kerületi kapitány a nemzetőrség parancsnokának tevékenységét mint „szaktanácsadó" segítette.[442]

Voltak kerületek – ezek közé tartozott pl. a II.[443] és V.[444] kerület is –, amelyekben már a tüntetés idejére összetartást rendeltek el, majd ezt az intézkedést kb. 17 órakor visszavonták, Az V. kerületben ezt követően 21 órakor a Budapesti Főosztályról Sárdi százados távmondatban parancsot adott: ha kell, fegyverrel védjék meg az épületet. A védelmet megszervezték. Tóbiás alezredes a főosztályról az egyik jelentés alkalmával határozott utasítást adott az épület mindenáron való megvédésére. Az utasításban szó volt arról is, hogy támadás esetén először könnyfakasztó gránátot kell alkalmazni és a célzott tüzet csak a riasztólövések leadása után lehet megnyitni. Fegyveres támadásra azonnal tűzzel kell válaszolni.

Néhány kerületi osztály vezetője már az első eseményeket követően az objektum elhagyását készítette elő. Erre is példa az V. kerület,[445] ahol október 24-én a kapitányság előtt fegyvert követelő tömeget sikerült ugyan harc nélkül feloszlatni, de este az osztály vezetője elöljárójának már azt jelentette, hogy a kerületben sok a tüntetés, és a meglévő állománnyal nem biztos, hogy az épületet meg tudja védeni. Ekkor az osztály beosztottjai Deszpot paran-

[440] FL BRFK Központi Irattár, 220-24/2/1956.
[441] MOL XX-5-h 20. doboz 29. kötet. 282–285. o.
[442] Uo.
[443] MOL XX-5-h 20. doboz 29. kötet 122–125. o.
[444] MOL XX-5-h 20. doboz 29. kötet 99–102. o.
[445] Uo.

csára a Főosztályra bevonultak, ahol a VI. emeleten rendezkedtek be védelemre.

Ennek az osztálynak az állománya állandó ingajáratban volt az elhelyezési körletük és a Főosztály között. Október 25-én mivel úgy látták, hogy a fegyveres harc befejeződik, visszamentek az osztály épületébe. Október 27-én ismét bevonultak a Főosztályra, ahonnan az október 29-i parancs végrehajtása, a nemzetőrség megszervezése céljából visszamentek az osztály épületébe. [446]

A VII. kerületi osztály[447] épületéből egészen más körülmények között vonult be az állomány október 24-én a Deák térre. A VII. kerületben az első fegyveresek október 23-án este jelentek meg. Körülbelül 22 órakor 2-300 fős tömeg – ebben többen már fegyverekkel felszerelkezve – elfoglalta a 10. sz. rendőrőrs Dagály utcában lévő körletét, ahonnan több felszerelési tárgyat és két darab pisztolyt magukkal vittek. Az őrsön több fegyver azért nem volt, mert a puskákat és géppisztolyokat felsőbb utasításra egy rendőr-riadógépkocsi már este 6 órakor összeszedte, és a Mosonyi úti laktanyába – ahol a rendőr karhatalmi zászlóalj elhelyezési körlete volt – beszállította. Az őrsön maradt pisztolyokat eldugták, illetve a hátsó udvari ablakon át menekülő rendőrök magukkal vitték.

Ebben az időszakban hasonló jelenet játszódott le a Rottenbiller utcában lévő 11. sz. őrsön is. Az őrs körletébe betörő tömeg fegyvert nem talált.

Még ezen a napon, körülbelül 23 órakor egy teherautóval 50–60 fegyveres jelent meg a kerületi kapitányság épületénél is, de követelésük ellenére a rendőröktől fegyvert nem kaptak.[448] A kérdésre, hogy mit tegyenek, Kopácsi ezredes a következő választ adta: „Beszéljenek a tömeggel, mondják meg, hogy a rendőröknek csak személyi fegyvereik vannak, bizottságot beengedni, meggyőzni, tömegre nem lőni!"[449]

A fegyverszerzési kísérlet ezen az éjszakán hasonlóan eredménytelenül még egyszer megismétlődött.

Az október 24-én történteket a kapitányság vezetője 1957 elején az alábbiakban jelentette:

„Október 24-én délelőtt, körülbelül 9 óra 30 perckor kb. 6-700 fős fegyveres csoport, amelyben igen sok egyenruhás katona is volt, megtámadta a kapitányságot és ekkor körülbelül másfél órás tűzharc volt.

Tekintve, hogy igen kevés lőszer állt a bent lévő 50 rendőr és nyomozó rendelkezésére, így tovább már feltartani az ostromlókat nem volt lehetséges, és közben a főkapitányságról megérkezett egy riadóautó 20 géppisztolyos rendőrrel – Óvári rendőr százados vezetésével –, ennek fedezete mellett a kapitányság beosztottai fegyverüket magukkal víve kitörtek a kapitányság épületéből, bevonultak a főkapitányságra a riadóautó támogatásá-

[446] Uo.
[447] MOL XX-5-h 20. doboz 29. kötet 276–278. o.
[448] FL BRFK Központi Irattár, 220-24/2/1956.
[449] MOL XX-5-h 20. doboz 29. kötet 277. o.

val..."[450] A tűzharc alatt két rendőr sebesült meg, a támadók veszteségeiről adatot nem találtam.

Az üresen maradt épületet a tömeg, illetve a fegyveresek elfoglalták és feldúlták, több felszerelési tárgyat magukkal vittek. A páncélszekrényeket nem törték fel, így az azokban tárolt titkos anyagokat az épületbe október 27-e után visszatérő rendőrök elégették. Ekkor az épületben egy kb. 200 fős fegyveres csoportot találtak. Október 29-e után a nemzetőrség szervezésében részt vettek. A Baross téri és az Almási téri csoportokkal kapcsolatba léptek. A nemzetőrség parancsnoka Molnár Sándor lett. A kerületi osztály vezetője, félve a tűzharc következményeitől, a szolgálati helyét elhagyta.[451]

Fegyveres harcokat követően hagyta el az elhelyezési körletét a XIII. kerületi osztály[452] állománya is. Az osztály épületét október 23-án éjjel már három sikertelen fegyveres támadás érte. Az október 24-én délelőtt bekövetkezett újabb támadásban a felkelők közül 3 fő meghalt, 6 megsebesült. A rendőrség beosztottjai eddig az időpontig kb. 90 felkelőt vettek őrizetbe.[453] Október 24-én az esti órákban, tartva az újabb támadásoktól, az osztály állománya 80 fővel átvonult a Mátyás laktanyába. Az osztályvezető döntését Kopácsi ezredes tudomásul vette. Október 27-én a kerületi pártbizottság által kijelölt párttagok felfegyverzése céljából visszamentek a kapitányság épületébe. Az osztály államvédelmi beosztású vezetője október 28-án a szolgálati helyét elhagyta, majd november 2-án letartóztatták.[454]

A IV., a VII. kerületihez hasonlóan a IX. kerületi osztály[455] is azon ritka esetek közé tartozott, amelyek egy-egy problémás helyzet megoldásához erősítést kaptak. Erről az egyébként sikertelen akcióról a IX. kerületi felkelő-szabadságharcos csoportokkal foglalkozó részben írtam.

Több kerületben a vezetők az összeütközések elkerülés érdekében a lehetőségeknek megfelelően igyekeztek mindent megtenni. Hogy ez több esetben nem sikerült, az a másik félen is múlott. A X. kerületben[456] már október 23-án este fegyvert követelő tömeg érkezett a kerületi osztály épülete elé. Az erről szóló jelentést követően Kopácsi úgy intézkedett, hogy csak fegyveres támadás esetén kell viszonozni a tüzet, és a felesleges vérontást kerülni kell. Ha nagyobb tömeg érkezik – mondta Kopácsi ezredes –, akkor az osztályvetető álljon ki az ablakba, és meggyőzéssel próbálja a tömeget távozásra bírni. Október 23-ról 24-re virradó éjszaka kb. 6 alkalommal így is történt. Október 24-én reggel 6 óra 30 perc körül 20-25 fegyveres érkezett a kapitányság elé. Az osztályvezető Balázs József kiállt az ablakba, hogy beszéljen velük. Az egyik fegyveres az osztályvezetőre rálőtt, őt a védők lelőtték. A fegyveresek ezt követően szétszaladtak.

[450] FL BRFK Központi Irattár, 220-24/2/1956.
[451] MOL XX-5-h 20. doboz 29. kötet. 277. o.
[452] MOL XX-5-h 20. doboz 29. kötet 68–71. o.
[453] Uo.
[454] Uo.
[455] MOL XX-5-h 20. doboz 29. kötet 72–73. o.
[456] MOL XX-5-h 20. doboz 29. kötet 126–217. o.

Az is igaz, hogy talán pont ezeknek a tapasztalatoknak a hatására a kerület vezetése a hasonló események megakadályozása érdekében – az átlagosnál sokkal aktívabban és eredményesebben – a központi intézkedésekkel összhangban megelőző intézkedéseket adott ki.

Október 24-én a kerületi Pártbizottság, a Tanács és a kerületi osztály vezetői „védelmi bizottságot" alakítottak, a nagyobb üzemekben fegyveres gyárőrségeket, majd október 27-e és 29-e között a Párbizottság kezdeményezésére tartalékos tisztekből pártőrséget szerveztek. A kerület rendőrei és államvédelmi beosztottjai a pártőrséggel 120-130 felkelőt fegyvereztek le ebben a kerületben. A pártőrséget október 30-án, a Pártbizottság tagjainak távozásával egy időben feloszlatták. A Pártbizottság épületében nemzetőrség alakult.

Ezt követen október 30-ig a kapitányságot támadás nem érte, de még ezen a napon a kerületi osztályt 15-20 fő lefegyverezte. Október 30-án az államvédelmi beosztásban lévő osztályvezető nem érezte magát biztonságban, beosztottait elhagyva a Főosztályhoz bevonult.[457]

A többi kerülethez képest különösen aktív volt a XX. kerületi osztály[458] is. Ennek előzménye, hogy a kerületi osztály épülete előtt az őrsökről bevonuló rendőrök közül öt főt lefegyvereztek. Október 24-én a kerületben több razziát tartottak, és akinél fegyvert találtak, a kapitányságra előállították, majd ezeket a foglyokat október 25-én a tömeg nyomására – a Főosztály engedélyével – szabadon engedték.

A kerület történései közül még kiemelendő, hogy október 26-án a tömeg a Pártbizottság őrségét – köztük a kirendelt katonákat is – lefegyverezte, majd az épületet elfoglalta. Ugyanezen a napon a felkelők a tanácsházát is birtokukba vették. A kerületi osztály vezetője, támadástól tartva október 27-én beosztottait magukra hagyva, az épületet elhagyta. Másnap, október 28-án a felkelők megszállták a kapitányság épületét és a rendőröket lefegyverezték.[459]

A kerületben október 28-át követően több helyen – így a kapitányság épületében is – nemzetőrség alakult. A Rádióban elhangzott felhívásokra a kapitányságon sokan jelentkeztek nemzetőrnek. Innen 75-80 nemzetőrt a tanács épületében helyeztek el. A nemzetőrség parancsnokának a kerületi Forradalmi Tanács Kálmán Béla honvédhadnagyot jelölte ki.

Október 23-án az újpestihez hasonlóan fegyveres támadás érte a XIV. kerületi[460] osztály elhelyezési körletét is. Ez később négy alkalommal ismétlődött meg. Miután a lőszer fogytán volt, a rendőrök segítséget kértek. Október 24-én az épület elé egy harckocsi érkezett, de a személyzet nem sokkal később a támadók oldalára állt. Ekkor a védők menekülni kényszerültek. A rendőrség épületét felkelők foglalták el, és október végén ők voltak azok, akik néhány rendőr segítségével megszervezték a nemzetőrséget.[461]

[457] Uo.
[458] MOL XX-5-h 20. doboz 29. kötet 263–264. o.
[459] Uo.
[460] MOL XX-5-h 20. doboz 29. kötet 78–81. o.
[461] Uo.

Budapesten a XV. kerületi osztály volt az egyetlen, ahonnan a más kerületi osztály megerősítésére rendőröket vittek el. Mint már jeleztem, október 24-én a XV. kerületből[462] az Újpesti Osztály megerősítésére 30 rendőrt átvezényeltek. Ez az alegység 24-én részt vett az Újpesti Osztály épületének védelmében, majd október 25-én eredeti szolgálati helyére visszatér. Október 26-án egy 40 fős csoport a lefogott fiatalok kiengedését követelte. Ehhez a csoporthoz Újpestről és Angyalföldről 6 teherkocsival fegyveresek, majd később a hadihajós dandárból két teherautónyi matróz is csatlakozott. A kapitányságot lefegyverezték, a kerületi osztály vezetőjét megverték, a rendőröket az épületből elküldték. Október 29-én a kerületi Nemzeti Bizottmány megkezdte a rendőrség újjászervezését és a nemzetőrség felállítását.

Elsőként – a kerületi osztály vezetőjének későbbi vallomása szerint – a felkelők nyitottak tüzek a XVII. kerületben is.[463] Október 23-án este egy kb. 40-50 fős csoport – köztük fegyveresek is – fegyvert és a vörös csillag levételét követelte a kerületi osztály épületénél. Amikor Guba László rendőr ezredes kiment a csoporthoz, egy fő rálőtt. A rendőrök tüzet nyitottak, melynek következtében a fegyverét használó személy megsebesült, majd meghalt. A csoport távozását követően újabb támadástól tartva a kerületi osztály állománya a szolgálati helyét elhagyta.[464]

Október 26-án a Zrínyi Akadémia 50 fős alegysége a kapitányság épületét visszafoglalta. A rendőrök egy része október 27-én civil ruhában visszament, és a fegyvert a lőszerrel együtt a Pártbizottság épületébe szállította, ahol később a Kiegészítő Parancsoksággal együttműködve „megbízható" tartalékos tisztekből nemzetőrséget szerveztek.

Október 30-án a nemzetőrség megszállta a kapitányság épületét. A Nemzeti Bizottság a kapitányság tevékenységét felfüggesztette, a fegyvereik átadás után a rendőrök elhagyták az épületet.

Meg kell még említeni a XVIII. kerületet, ahol[465] október 24-én az esti órákban tehergépkocsikkal kb. 40 fő érkezett az osztály épülete elé, ahol fegyvert követeltek. Amikor erről a Főosztálynak jelentettek, Tóbiás rendőr alezredes úgy intézkedett, hogy fegyvert kiadni nem szabad, de a tűzharcot lehetőleg kerülni kell.

Ekkor ezt a csoportot rábeszéléssel sikerült távozásra bírni.

Október 25-én a tömeg követelésre – a Főosztály engedélyével – a vörös csillagot levették, és a nemzeti színű zászlót az épületre kitűzték. Más forrás szerint a civilekből szervezett segédrendőri erők ettől a naptól segítették a rendőrök tevékenységét.[466]

Október 26-án a Főosztályvezető tiltása ellenére a szorongatott helyzetben lévő pártház őrségének az osztályvezető fegyvereket adott, majd az

[462] MOL XX-5-h 20. doboz 29. kötet 300–302. o.
[463] MOL XX-5-h 20. doboz 29. kötet 290–292. o.
[464] Uo.
[465] MOL XX-5-h 20. doboz 29. kötet 30–33. o.
[466] TH V-150 381/8. 214–230. o.

épület őrségét 6 rendőrrel megerősítette. A tömegben lévő fegyveresek és az őrség között ezen a napon a délelőtti órákban tűzharc alakult ki. A védelem megerősítésére kiküldött 25 rendőr sem tudta megakadályozni a pártház elfoglalását. Más forrás szerint a civilek és a rendőrök a tűzharcot követően együtt foglalták el a pártbizottság épületét.[467]

A rendőrség által megerősített objektum – jelen esetben a kerületi pártbizottság épületének – elfoglalását nem tudták megakadályozni a XIX. kerületben[468] sem. Október 25-én kb. 1500 fő gyülekezett a kerületi pártbizottság épülete előtt. Az épület védelmére a kerületi osztályvezető rendőröket rendelt ki. Amikor az osztályvezető kiment a tömegbe, levették a sapkájáról a vörös csillagot. A fegyvereket és az államvédelmi beosztottak kiadását követelő tömeg betört a pártbizottság épületébe, és az ott lévő rendőröket és pártfunkcionáriusokat lefegyverezte. Amikor a kerületi osztályvezető jelentette a Főosztályra, hogy a kapitányság ellen támadás készül, Kopácsi ezredes a következőket válaszolta: „Ügyes ember maga, Csillik elvtárs, diplomatikusan, módszeresen le kell szerelni őket, meg kell győzni a tömeget." Amikor az osztályvezető a kérdését –És ha lőni kell? – feltette, Kopácsi ezredes a telefont válasz nélkül letette.[469]

Az Országos Rendőrkapitányság vezetője, Pőcze vezérőrnagy október 28-án az osztályvezetőt telefonon keresztül felelősségre vonta, hogy miért nem működik együtt a Pártbizottsággal a nemzetőrség szervezésében. Csillik jelentette, hogy a Pártbizottság vezetőinek közreműködésével a nemzetőrség felállítása 28-án megtörtént. „A nemzetőrségbe illegális kommunisták és megbízható személyek kerültek" – válaszolta Csillik őrnagy.

Csillik őrnagyot az október 30-án megalakult kerületi Nemzeti Bizottság a beosztásából leváltotta, helyére „egy volt folyamrendészeti alezredest" neveztek ki kapitányságvezetőnek.[470]

Csepelen (XXI. kerület) a kerületi osztály előtt már 23-án este egy nagyobb csoport fegyvert követelt. A Főosztály utasítása úgy szólt, hogy fegyvert kiadni nem lehet, ha nem tudják tartani magukat, a fegyvereket semmisítsék meg, vagy rejtsék el, vagy azokkal együtt hagyják el az épületet. Fegyveres támadás esetén a tüzet viszonozni kell, de harcot kezdeményezni nem szabad. Október 26-án a kapitányságot nem tudták tovább tartani, az épületet a felkelők megszállták.[471]

[467] Uo.

[468] MOL XX-5-h 20. doboz 29. kötet 307–311. o.

[469] Uo.

[470] Uo.

[471] Uo. A Csepelen történtekkel kapcsolatban lásd még a fegyveres felkelőkkel foglalkozó részeket.

A rendőrség vidéki szervezeteinek részvétele a karhatalmi feladatok végrehajtásában

A BM fővároson kívüli területi szervezeteit ért támadások egy részéről a vidéken megalakult fegyveres csoportok tevékenységével összefüggésben már szóltam. Ebben a részben a figyelmet – elsősorban a rendőrség október 23-át követően továbbított jelentései[472] alapján – a vidéket is jellemző sokszínűségre szeretném ráirányítani.

A budapesti kerületekhez hasonlóan voltak olyan megyék és olyan települések, ahol az összecsapások elkerülése érdekében a rendőrök és a tömegek kompromisszumot kötöttek. Ezt történt például Szolnok megyében is, ahol – az erről készült jelentés szerint – október 26-án és 27-én több községben „2-300 fős tömegek felvonultak és követelték, hogy a rendőrség adja át nekik fegyvereiket. Több helyen, mint Tiszaföldváron, Jászárokszálláson, Kunszentmártonban is olyan értelmű kompromisszumot kötöttek, hogy a polgári személyek is részt vesznek a rendőrökkel együtt a rend fenntartásában, azonban a polgári személyek nincsenek felfegyverkezve."[473]

Voltak azonban olyan megyék is, amelyekben a fegyveres támadások hatására a belügyi szerveket objektumaik időleges vagy végleges feladására kényszerítették. Ez történt a Komárom megyei Főosztály esetében is. A Tatabányán történtekről egy jelentésben az áll, hogy október 26-án „este 22 óra után a főosztályt megtámadta egy nagyobb létszámú felfegyverzett tömeg és ezek elvették a fegyvereik [a belügyi szervek fegyvereinek] egy részét. Ugyanakkor elvették az egyik tatabányai mintegy 30 fős honvédségi alakulat fegyvereit is.

A felfegyverezett tömeg javarészt az oroszlányi és tatabányai foglyok közül került ki, akiket a tömeg kiszabadította. (sic!) Később a tömeg egy része újból megtámadta a főosztályt, ekkor azonban a rendőrök az eldugott fegyverekkel ellenálltak tűzharc keretében. A rendőrök a túlerővel szemben ismét visszavonulni kényszerültek, de még a mezőkön is tűzharc volt... A rabok ez után a fegyveres akciók után megszállták a főosztályt...

Ma [október 27-én] reggel a rendőrség újból akcióba lépett a már csoportokra tagolódott fegyveres csoportokkal szemben és kb. 30-40 rabtól elszedték a fegyvereket. A rabok most visszavonultak a környékről és a megyei főosztály jelenleg az épületben folytatja a munkát..."[474]

Ezt követően a Forradalmi Munkás és Katona Tanács Tatabányán a rendőrséggel együttműködve igyekezett fenntartani a rendet.[475]

Ennek az együttműködésnek módjáról egy későbbi jelentésből az tudható meg, hogy a Munkás és Katona Tanács a megyei főosztály rendőreit és államvédelmi beosztottait lefegyverezte, így október 28-án hajnalban egy 180-

[472] KAJÁRI 1996
[473] KAJÁRI 1996, 11. o.
[474] Uo.
[475] Uo.

200 fős felfegyverkezett elítéltből álló csoport a főosztály épületét minden akadály nélkül elfoglalta. Az október 28-i állapotokról ebben a jelentésben a következők állnak:

„A munkás és katonai tanács már korábban elvitte a rendőrök fegyvereit és ezért nem tudtak ezek ellent állni a raboknak. A főosztályon jelenleg a rendőrök és az ávósok fegyvertelenül statisztálnak. A munkás és katona tanács éppen olyan bizalmatlan a rendőrökkel szemben, mint azok irántuk. Értesülésünk szerint a munkás és katona tanács az ávósokat teljesen le akarja szerelni... A közrendet, a közbiztonságot senki sem védi. Teljes az anarchia. Segítséget kérnek."[476]

Veszprémből Ferenczi őrnagy a miniszteri ügyeletre azt jelentette, hogy október „26-án a megye területén valamennyi járási rendőrkapitányság (a tapolcai járási osztály kivételével) felszámolódott. A főosztály rendőri részlege, valamint a veszprémi városi és járási osztály jelenleg fegyverrel együtt megvan..."[477]

A fentiek – mint az a jelentés ezt követő részéből kiderül – nem azt jelentették, hogy Veszprém megye rendőrségének legnagyobb részét minden további nélkül felszámolták volna. „Jelenleg [október 27-én] folyik a tárgyalás – olvasható a jelentésben – a megyei munkás és katonai forradalmi tanácsnál, ahol követelik az államvédelmi részleg azonnali lefegyverezését. Ferenczi őrnagyot a megyei Munkás és Katonai Forradalmi Tanács rendészeti tanácsadójává választották. Valamennyi járási rendőrkapitány hasonló beosztást kapott."[478]

Több helyen a tüntető tömeg az előző napok erőszakos cselekményei ellenére többé-kevésbé békés módon bírta csatlakozásra a rendőrséget és a honvédségi alakulatokat, foglalta el a belügyi szervek objektumait. Ez történt például október 26-án Győrben is, ahol a BM Megyei Főosztálya épületének elfoglalására, a lefogott személyek kiszabadítására, illetve a helyi és megyei szintű államvédelmi szervek felszámolására a börtönnél október 25-én leadott halálos kimenetelű sortüzet követően került sor.

A városban október 26-án történt változásokról és a Megyei Főosztály épületénél történtekről tanulmányában[479] Szakolczai Attila többek között a következőket írta:

„... míg október 25-én a győri vezetés még meglehetősen elszántan védte pozícióit: lövet a börtönt ostromlókra, fegyvert használ a pártbizottság előtt tüntetőkkel szemben, fegyvert osztanak az üzemek megbízható dolgozóinak, este bevonulnak a szovjet páncélosok a városba, addig másnap a tüntetés hatására elmenekül a város vezetése, átveheti a hatalmat a Szigethy Attila vezette Nemzeti Tanács, a felkelők ellenállás nélkül elfoglalják a BM Megyei Főosztályának épületét, átáll a hadsereg és a rendőrség..."[480]

[476] KAJÁRI 1996, 21. o.
[477] KAJÁRI 1996, 12. o.
[478] Uo.
[479] SZAKOLCZAI 1996, 3–51. o.
[480] SZAKOLCZAI 1996, 12–13. o.

A Főosztály ezen a napon már nem volt olyan elszánt, mint csütörtökön, mutatja ezt az is, hogy átszervezték az épület védelmét: az addig a földszinten elhelyezett ÁVH-sokat fölvitték az emeletre, és helyüket szürke rendőrök foglalták el. Vagyis a támadásnak leginkább kitett földszinti részről vonták ki a megbízhatóbb egységeket, amit csak az magyarázhat, hogy ekkor már lehetségesnek tartották a felkelőkkel való tárgyalást is, nemcsak a lövetést..."[481]

A tüntetők követeléseit itt is[482] Török István tolmácsolta: engedjék szabadon a letartóztatott diákokat és a politikai foglyokat.[483] Később a tárgyalást az épületben folytatták, majd a cellákban kezdték összeírni, hogy kit miért tartóztattak le.

Ebben az időpontban tört be a tömeg az épületbe, mire valamennyi foglyot szabadon engedték. A felkelők bántalmaztak két államvédelmi tisztet, ... kezdték megsemmisíteni az iratokat és felfegyverkezni. A tisztek az egyik emeleti szobába szorultak vissza.

Krecz Géza [őrnagy, a helyőrség parancsnoka], akit a tisztjei azonnal értesítettek a főosztály elfoglalásáról, erősítést küldött az épületbe, akik biztosították az ÁVH-sok és az iratanyag védelmét, elvették a fegyvereket a civilektől és tehergépkocsin a laktanyába szállították, illetve erőszakot nem is alkalmazva késő délutánra kiszorították a lefegyverezett civileket az épületből... Az államvédelmi tiszteket személyes biztonságuk érdekében tehergépkocsival a Rákóczi-laktanyába vitték."[484]

„Vagyis és éppen ez a győri forradalom egyik sajátos jellemzője – írja Szakolczai Attila –, a legválságosabb helyzeteket is sikerült megoldani anélkül, hogy vér folyt volna, a csütörtöki fogolyszabadítást kivéve.

Nemcsak Szigethy Attilát találta meg ugyanis a győri forradalom, mint a város vezetésére legalkalmasabbat, de minden nehéz helyzet megtalálta azokat a szereplőket, akik azt meg tudták oldani... A börtönnél Földes Gábor akadályozta meg a nagyobb tragédiát. A laktanya előtti feszült pillanatokat Krecz őrnagynak és Török Istvánnak közösen sikerült békésen megoldani: a kivonultatott katonazenekar a Himnusz eljátszásával megbékítette a tüntetőket, a katonák csatlakozása... pedig egy oldalra hozta az imént még szembenállókat.

A főosztálynál ugyancsak Török Istvánnak az érdeme, hogy sikerült tárgyalásra bírnia az ÁVH és a rendőrség vezetését, de nagyban segítette a

[481] SZAKOLCZAI 1996, 21–22. o.

[482] SZAKOLCZAI 1996, 21. o. Török István ismertette a követeléseket a helyőrség laktanyájánál is. Ezt követően már a Városházánál az ezredparancsnok politikai helyettese bejelentette, hogy a honvédség egyetért a felkelt nép követeléseivel, nem fog ellenük fegyvert használni, de részt vesz a rend és a közbiztonság megvédésében.

[483] SZAKOLCZAI 1996, 21–22. o.

[484] SZAKOLCZAI 1996, 21–22. o. Az államvédelmi tiszteket október 26-án a laktanya fogdájában helyezték el, de Krecz őrnagy utasítására másnap átvitték őket a gyengélkedőre. November 2-án erős katonai fedezettel szállították át őket a városi rendőrkapitányság fogdájába, ahonnan november 4-én a szovjetek engedték szabadon őket.

helyzet békés megoldását Éliás Ferenc [rendőr] őrnagy is, aki azzal, hogy vállalta, megkeresik a letartóztatottnak hitt diákot, a rendőrség jószándékát bizonyította..."[485]

A fentiekben éppen csak felvillantott sokszínűséget, a helyzetek és megoldások sokaságát hozta – végeredményét tekintve – közös nevezőre egy 1956. december 18-án készült jelentés, amelyben többek között az alábbiak állnak:

„A megyei és a budapesti rendőrkapitányságok személyi állománya október 23-án és az azt követő időben egészen november 4-ig, vezetés és irányítás híján nem dolgozott megfelelően. Magatartásuk ebben az időben bizonytalan volt. Nem léptek fel a rendőri intézkedést igénylő esetekben elég határozottan. Nagy számban voltak olyan vezető tisztek és beosztottak, akik az éppen uralmon lévő csoportokat és különböző bizottságokat kiszolgálták, támogatták szinte minden megyében és Budapesten is."[486]

Ennek az „értékelésnek" a befejező mondata a forradalom, ezzel együtt a rendőrség történetének egy későbbi – október 28-i – időszakára utal, mely időszak legfontosabb rendőri vonatkozású történéseinek vizsgálatát – mint azzal szorosan összefüggőt – a nemzetőrséggel foglalkozó részekben végzem el.

Az államvédelmi erők részvétele a fegyveres felkelés felszámolásában

Október 23-án a Belügyminisztérium vezetése a szerveződőben lévő tüntetéssel kapcsolatban megbeszélést tartott. Az akkor történteket – a forradalmat követően megtartott értekezleten – Fekete Károly miniszterhelyettes a következők szerint idézte fel:

„Piros elvtárs összehívott bennünket, hogy fel akarnak vonulni az egyetemisták. Közölte, hogy ne engedjük és fel kell oszlatni a tömeget. Amikor Piros elvtárs [ezt] bejelentette, akkor hozták be a jelentést, hogy több ezer főnyi tömeg áll készen különböző helyeken felvonulásra. A kérdés az volt, hogyan lehet a tömeget ebben a feszült helyzetben szétoszlatni? Lehet-e fegyvert használni?"

Amikor a Politikai Bizottságtól leszóltak, hogy a tüntetést be kell tiltani, Piros azt javasolta, hogy „a pártvezetők közül menjenek ki az egyetemekre, beszéljenek az egyetemistákkal, vezessék le náluk a hangulatot és ha akkor sem megy, akkor komolyabb eszközökhöz lehet nyúlni...

Piros elvtárs felhívta Gerő elvtársat, hogy mi a javaslatunk, majd kb. pár perc múlva felhívtak bennünket, hogy a tüntetést engedélyezik."[487]

Hasonlóképpen emlékezik Kopácsi Sándor is erre az eseményre. Október 23-án kb. 13 órakor a Belügyminisztériumban a miniszter és öt miniszterhe-

[485] SZAKOLCZAI 1996, 23–24. o.

[486] KAJÁRI 1996, XVI. o.

[487] MOL 288/f. 30/1957. 4. ő. e. 26. o. A BM ORFK II. (állambiztonsági) Főosztálya pártbizottság-választó ülésének jegyzőkönyve.

lyettes részvételével tartott megbeszélésen az a vélemény alakult ki, hogy „a tüntetést nem szabad betiltani, mert az provokálná a tömegeket". Piros László erről tájékoztatta a Politikai Bizottságot, majd kis idő múltán megszületett a válasz: a tüntetés engedélyezve van.

Piros László ekkor három miniszterhelyettesét és Kopácsi ezredest megbízta, hogy a Műszaki Egyetemre kimenve a Politikai Bizottság döntését jelentsék be. Miután Fekete Károly miniszterhelyettes a hírt az Egyetemen bejelentette, a Budapesti Főosztályon a tüntetés közlekedésrendészeti biztosítását megszervezték.[488]

A belügyi és karhatalmi erőket a tömegek Rádióhoz történt vonulását megelőzően, vagy részben ezzel egy időben riadóztatták, de például a budapesti őrségi zászlóaljak tartalék alegységeit – hasonlóan a néphadsereg alakulataihoz – lőszer nélkül indították útba a Rádió épületéhez. Ezt követően a budapesti karhatalmi zászlóaljtól még további sorozott állományú alegységet, a Petőfi Katonai Politikai Akadémiáról tiszti alegységet, továbbá rendőr, határőr, honvéd erőket is útba indítottak. Mint ismert, ezek egy részének sikerült csak bejutni a Rádió épületébe, a többieket lefegyverezték, vagy visszavonulásra késztették.

„Igaz, hogy akkor [a tüntetés kezdetekor] – mondta később egy párttaggyűlésen az egyik tiszt – nem volt képes az apparátusunk a tüntetés szétverésére, de este már készen voltunk. Készen voltunk és vártunk, vártuk a parancsot, hogy mikor mehetünk ki segíteni. Nem kaptunk parancsot, amikor két teherautó állt meg a belügy előtt, mikor a Rádiót ostromolták. Mi akartunk menni, de megtiltották.

Miért nem engedtek bennünket a Rádióhoz, ahonnan majdnem minden percben jött telefonértesítés, hogy segítséget kérnek? Nem véletlenül kérdezzük, hogy ki a felelős?" – sorolta ugyanez a tiszt az utólag megfogalmazott kérdéseket.[489]

Újabb források szerint a Rádióhoz kivezényelt belső karhatalomhoz tartozó karhatalmi, illetve őrségi erők főleg sorozott állománya nem akart fegyvert használni az akkor még fegyvertelen tüntetők ellen. Fehér József államvédelmi őrnagy, a belső karhatalom parancsnokának helyettese erre vonatkozó parancsát a sorozott állomány egy része megtagadta. Ezt követően a tűzmegnyitás érdekében Fehér államvédelmi őrnagy a közelében álló karhatalmistákkal belelövetett a parancsot megtagadó sorozott legénységbe.

Ennek volt a következménye az, hogy miután a fegyveresek 24-én hajnalban a Rádió épületét elfoglalták, a sorozott karhatalmisták egy része a tüntetőkkel együtt bántalmazta, verte agyon Fehér József államvédelmi őrnagyot. Több forrás van arra vonatkozóan is, hogy ezt követően a sorozott állomány egy része csatlakozott a felkelőkhöz, és hosszabb-rövidebb ideig velük együtt vett részt az államvédelmi erők, illetve elsősorban a szovjet csa-

[488] MOL XX-5-h. op. 6. doboz 20. kötet. Részletek Kopácsi Sándor 1958. február 5-én és 6-án a bírósági tárgyaláson tett vallomásaiból. 91. o.

[489] MOL 288/f. 30/1957. 4. ő. e. 28. o.

patok elleni harcokban. A vidéken lévő karhatalmi erők állománya is megosztott volt már ebben az időszakban. Erre utaló adatok vannak a debreceni zászlóalj, illetve a miskolci zászlóalj tevékenységével kapcsolatban is.

Az I. fejezetben ismertetett budapesti és országos karhatalmi terv két példányának egyike a Honvédelmi Minisztérium Vezérkari Főnökénél, a másik példány a Belügyminiszternél volt elhelyezve. Ezeknek a terveknek realizálására csak részben és csak az első napokban került sor. Egy forrás szerint[490] – ennek az én ismereteim ellentmondanak – e terv alapján rendelték föl Budapestre a szombathelyi karhatalmi zászlóaljat, a pécsi határőregységet és a Magyar Néphadsereg egyes alegységeit.

Mint később kiderült, Marosán kijelentésének, mely szerint egy rendszerellenes megmozdulást a belügyi alakulatok 30 perc alatt felszámolnak, semmi alapja sem volt. Budapesten gyakorlatilag nem volt harcra kész helyőrség, a főváros karhatalmi védelmi terve egy ilyen megmozdulás, tüntetés, fegyveres ellenállás „kezelésére" nem adott lehetőséget.

S mivel a biztonsági szervek figyelmeztetéseit, jelzéseit lázálomnak minősítették, a Belügyminisztériumban még fokozott szolgálatot sem rendeltek el. A belügyi szervek megelőző, elhárító tevékenysége a Rádió őrségének megerősítésén túl kimerült abban, hogy a tiszti iskolák és az akadémiák növendékei mellett a belügyi dolgozók is részt vettek a tüntetésen annak befolyásolása érdekében. „A Bem szobortól elvonuló tömeg közt államvédelmi tisztek, a pártbizottság tagjai is voltak."[491]

Az október 23-áról 24-ére virradó éjszaka kialakult fegyveres harc megakadályozása érdekében a Belügyminisztérium alárendeltségében lévő karhatalmi és őrségi erőkből, a rendőrség karhatalmi zászlóaljából különböző nagyságrendű alegységeket vezényeltek ki. Az ebben az időszakban megtámadott objektumok védelmére kirendelt kis létszámú fegyveres egységek a közvetlen vezetésüktől, illetve a felsőbb szervektől nem kaptak egyértelmű utasítást és segítséget.

A Belügyminisztérium vezetésének október 23-i és azt követő magatartását, tevékenységét az Adminisztratív Osztály az e témakörben készült összefoglalójában[492] az alábbiak szerint értékelte:

A Belügyminisztérium vezetői „nem voltak urai a helyzetnek. Ez részben abból adódott, hogy a Pártba és a Kormányban is anarchia uralkodott ebben az időben. Nem volt vezérkar, amely helyes intézkedéseket adott volna ki, vagy a helyzet értékeléséből következtetéseket levonva megjelölte volna a feladatokat...

[490] Az MSZMP Belügyminisztériumi Bizottsága elméleti tanácskozása, 1982. június 16-án. Ezen belül VI. Karhatalmi szekció, Belügyminisztérium és szervei újjászervezése, a hatalom megszilárdításáért kifejtett tevékenysége. Száma: 13167/142/84. Kiadta a BM Könyvkiadó, 1985-ben. Tóth Ferenc rendőrvezérőrnagy előadása. Címe: A BM karhatalom újjászervezése az ellenforradalom leveréséért, a hatalom megszilárdításáért kifejtett tevékenysége.

[491] MOL 288/f. 30/1957. 4. ő. e. 37. o. Ács Ferenc hozzászólása.

[492] MOL 288. f. 30/1957. 2. ő. e. 97. o. Szn. Az Adminisztratív Osztály a feltehetően 1957 tavaszán készült anyagban az október 23-i események bekövetkezésének okait vizsgálja.

A legtöbb esetben a miniszteri ügyeleten tartózkodó operatív vezetők és tisztek – amikor a minisztérium vezetői is a helyiségben tartózkodtak – adtak tanácsot és utasítást..." A BM vezetői által készített „M" terv ismeretlen volt és csődöt mondott.

„Semmiféle riadóterv nem volt előkészítve, amely biztosította volna az egységes intézkedéseket egy rendkívüli időben, szabályozta volna az operatív szervek munkáját és megjelölte volna azok pontos feladatait."

„Gyenge volt – egyes esetekben pedig egyáltalán nem volt – koordináció a karhatalmi és fegyveres erőkkel, valamint a szovjet csapatokkal... sok intézkedés keresztezte egymást, és ez csak fokozta a fejetlenséget és a zűrzavart. Ismeretes, hogy a koordináció hiánya sok halálos áldozatot követelt. A Belügyminisztérium akcióra küldött ki operatív tiszteket anélkül, hogy erről a szovjet és magyar egységeket értesítette volna és az elvtársakat ezek az erők »ellenforradalmároknak« nézték és közülük sokat fegyveres harcban agyonlőttek." [493]

Ez történt október 26-án is, amikor a Petőfi Akadémia útellenőrző részlegére egy Budakeszi felől érkező tehergépkocsiról tüzet nyitottak. A gépkocsin utazó civil ruhás államvédelmi beosztottak és az akadémisták közül csak ezen a helyen 4 fő meghalt, 1 megsebesült.

Október 25-én – olvasható az államvédelmi szervek akcióiról Kahler Frigyes és M. Kiss Sándor munkájában – „a főváros különböző pontjain vívtak tűzharcot az ÁVH alakulatai a felkelőkkel. 24-ről 25-re virradóra ÁVH-s alakulat védte például a Vasúti Összekötő Hidat. »07.30-kor megérkezett Lindner főhadnagy csoportja az Összekötő Híd pesti hídfőjéhez, ahol már az ÁVH egyik egysége, kb. 15 fő fegyveres és kb. 10 fő fegyver nélküli ÁVH-őr védelmi feladatot látott el. Ezt az erőt váltja majd le 17 órakor egy belső karhatalmi alakulat és egy szovjet egység.«

Itt tehát a honvédség, a szovjet egységek és a BM-karhatalom között példás volt az együttműködés. Ugyanakkor a zsinagógánál egy ávós alakulat harcba keveredett a felkelőkkel, s az arra haladó honvéd járőr nem volt hajlandó segítséget nyújtani az ávósoknak, mondván: »... nincs jogom fegyvert használni...«

Este tizenegy órakor a Nyugati pályaudvaron lévő forradalmárok ellen intézett támadást az ÁVH. »A harcokba a pályaudvari rendőrség nem avatkozott bele«.

Ugyanezen a napon Váczi András áv. hadnagy ötven emberével a XIII. kerületi pártbizottságnak nyújtott támogatást.

Még ugyanezen a napon házkutatást hajtott végre az ÁVH a Bartók Béla úti Vásárhelyi Pál Diákotthonban is, aminek tömegtüntetés lett a vége...

27-én a jelentések szerint a csepeli pártháznál vívott fegyveres harcot a felkelőkkel az ÁVH, s ugyanezen a napon egy másik különítménye honvédalakulatokkal keveredett tűzharcba. A Szép Ilona-i remiznél biztosított egy honvédalakulat, amikor egy Wippon gépkocsi érkezett civilekkel, s a »meg-

[493] MOL 288. f. 30/1957. 2. ő. e. 97., 98. o.

állj« felszólításra továbbhajtott, sőt tüzelt. Az esetnek három honvédtiszt lett az áldozata. »A kocsi parancsnoka egy fhdgy. életben maradt, és elmondta, hogy ők azért voltak civilben, mert egyenruhában már nem mernek közlekedni, és azt az utasítást kapták, hogy senkinek a felszólítására ne álljanak meg.«

Ugyancsak 27-én az Akadémiai utcai pártház biztosításában részt vevő államvédelmi egység nagy része átöltözött, és elhagyta szolgálati helyét."[494]

Az államvédelmi szerveknek a feloszlatásukig végzett tevékenységéről a már többször idézett összefoglalóban[495] a következők olvashatók:

Az államvédelmi beosztottak „ahelyett hogy a szakterületük eredményre vezető eszközeivel, módszereivel éltek volna, mint egyedüli lehetőségként fegyvert fogtak". Az ügynökséggel nem vagy alig folyt munka. Történt ez annak ellenére, hogy „szinte kivétel nélkül minden operatív főosztály rendelkezett olyan kvalifikált, ellenőrzött ügynökökkel, akiknek megvolt a lehetőségük... vezető gócokba, a fegyveres csoportokba való beépülésre", hogy azok „az ellenforradalmi csoportokat dezorganizálják és feltérképezzék".

„Ismeretes, hogy amikor a legnagyobb szükség lett volna az operatív munkára, az operatív tiszteket hullaszállításra és olyan feladatok elvégzésére használták fel, amely életük elvesztésével volt egyenlő. Folyt ugyan valami csekély operatív munka ebben az időben, de ez minden tervszerűséget nélkülözött...

Miután a szovjet csapatok mellett, illetve azt megelőzve a fő támadások az államvédelmi szerveket érték »az ügynökség elvesztette a lába alól a talajt... Az első két-három napban még telefonon keresztül igyekeztek jelentkezni és találkozót kértek, mivel fontos jelentenivalójuk volt, de látva, hogy a találkozók egymásután meghiúsulnak és az operatív tisztek sem kezdeményezik a találkozók létrejöttét, azt a következtetést vonták le, hogy az ellenforradalom győztesen fog kikerülni ebből a harcból és nekik éppen úgy rettegnivalójuk van, mint az államvédelmi tiszteknek... október 26-án már úgy hívták fel az ügynökök a BM ügyeletét, hogy nem találkozót kértek, hanem könyörögtek, hogy minden olyan anyagot, amely a velük való kapcsolatra vonatkozik, semmisítsünk meg. A dezorganizálással egy időben nagyon sok ügynök árulóvá vált«.[496]

Az operatív tisztek és a BM vezetői „hagyták, hogy az ügynökség széthulljon, pánikba essen és sok közülük árulóvá váljon. Az ügynökség talaját vesztette, egyetlen célt látott maga előtt, hogy a saját bőrét mentse".[497]

A minisztérium vezetői felé javaslatként elhangzott, hogy a feldolgozás alatt lévő szervezkedési ügyekben szereplő személyeket őrizetbe kell venni, de ezt „az csak olaj a tűzre" hivatkozással nem engedélyezték. „Sajnos – olvasható az értékelésben – az államvédelmi szerveknek nem volt egy olyan

[494] KAHLER–M. KISS 1997, 31–32. o.
[495] MOL 288. f. 30/1957. 2. ő. e. 92–97. o.
[496] MOL 288. f. 30/1957. 2. ő. e. 92–94. o.
[497] MOL 288. f. 30/1957. 2. ő. e. 95. o.

listája, amelyen szerepeltek volna azok a személyek, akiket rendkívüli állapot idején őrizetbe kell venni." [498]

A megyei főosztályok államvédelmi részlegei október 23-a után a központtól teljesen elszakadtak. A legtöbb megyei osztályon az operatív anyagokat nem semmisítették meg teljes egészében, melynek következtében – a Megyei Főosztályok elfoglalását követően – az ügynökség egyes tagjait – ahogy ez Miskolcon is történt – felfedték. Több ügynök, félve a felelősségre vonástól, öngyilkos lett.

Ács Ferenc későbbi véleménye szerint az államvédelmiek között többen beszéltek arról, hogy ha lehetséges, minél hamarabb ki kell menni a Szovjetunióba.[499]

Október 25-én jelentették Hárs miniszterhelyettesnek, hogy az operatív és káderanyagot biztonságba kell helyezni, de erre nem kaptak engedélyt az operatív szervek vezetői. Október 30-án a déli órákban továbbították Hárs erre vonatkozó parancsát, de ekkor már például a BM-ben lévő kb. tízvagonnyi irat elégetésére – bár megkezdték azt – nem volt idő. Az operatív anyag az épületben maradt, amikor az államvédelmi állomány az épületet elhagyta.[500]

* * *

Az I. fejezetben már jeleztem: a BM Belső Karhatalom szervezete karhatalmi és őrségi egységekből állt. Budapesten egy karhatalmi zászlóalj 857 fővel, Debrecenben és Szombathelyen pedig egy-egy zászlóalj 589–589 fővel, Szegeden tiszthelyettes-képző iskola működött, ahol a rendszeresített létszám 708 fő volt. Az őrségi egységek közül két zászlóalj volt Budapesten (létszámuk 1019 és 958 fő), egy-egy zászlóalj Miskolcon (654 fő), Veszprémben (841 fő) és Lovásziban (577 fő), valamint egy önálló őrségi század (107 fő) Pécsett települt.

Összességében a Belső Karhatalom állományába 7338 fő – ebből Budapesten 3273 fő – teljesített szolgálatot.

A Belső Karhatalomból elsőként a debreceni zászlóalj erőit vetették be.[501] A Belügyminisztérium Belső Karhatalom 3. karhatalmi zászlóalja 1956. októberében Debrecen külvárosában a Sámsoni úti laktanyában állomásozott Simon János őrnagy parancsnoksága alatt. A 3. karhatalmi zászlóalj sem a BM Megyei Főosztály vezetőjével, sem pedig a helyi (megyei) politikai vezetéssel nem állt közvetlen alá- és fölérendeltségi viszonyban, s tevékenysége fölött közvetlenül a Belső Karhatalom Országos Parancsnoksága diszponált.

Október 23-án délelőtt a tömegben lévő operatív tisztek a BM. Főosztály vezetőjét folyamatosan tájékoztatták a tömeg hangulatáról, tevékenységéről

[498] MOL 288 f. 30/1957. 2. ő. e. 97. o.

[499] MOL 288/f. 30/1957. 4. ő. e. 37. o. A BM ORFK II. (állambiztonsági) Főosztálya pártbizottságválasztó ülésének jegyzőkönyve.

[500] MOL 288/f. 30/1957. 2. ő. e. 99–100. o.

[501] Az összefoglalót a fegyverhasználat ügyében 1993 és 1995. között folytatott ügyészi nyomozás iratanyaga alapján állítottam össze. BÜNYH Nyom. I/1. 340/1994.

és további szándékairól. Adat van arra is, hogy a Karhatalom Országos Parancsnoksága a 3. karhatalmi zászlóalj egy századának „a mozgolódások és a várható tüntetések miatt" – géptávírón – riadókészültséget rendelt el. Már a déli órákban folyamatos és szoros kapcsolat és együttműködés alakult ki a megyei pártbizottság és az erőszakszervezetek vezetői között. A megyei vezetők által a délutáni órákban összehívott értekezleten a politikai vezetők Surman István és Simon János államvédelmi tisztektől a tömegmegmozdulás felszámolását követelték. Ezt a követelést a BM Főosztályvezető „erőinek elégtelenségére" hivatkozva, a karhatalmi zászlóalj parancsnoka pedig a központi parancs hiánya miatt visszautasította. Ekkor Komócsin Zoltán a honvédség képviselőitől a katonák bevetését követelte. Az értekezleten lévő tisztek utasításért a HM Politikai Főcsoportfőnökség szolgálatához fordultak. Az ügyelet válasza „intézkedjenek saját belátásuk szerint" volt.

14 órakor Komócsin Zoltán arra hivatkozva, hogy rendkívüli esetben a katonai alakulatok a megyei pártbizottság alárendeltségébe tartoznak, a Híradós Tanezredet akarta bevetni a tüntetők ellen. Az alakulat parancsnokát távollétében helyettesítő Garab Imre honvéd főhadnagy, ezredtörzsfőnök az erőszak alkalmazását határozottan megtagadta.

15 óra körül a békés tömeg a BM Megyei Főosztály Kossuth utca 20. sz. alatt lévő főbejárata előtt elvonulva a rendőröket csatlakozásra szólította fel. Ebben az időszakban a hatalom jelképeit már több helyen megrongálták.

17 óra körül elterjedt a hír, hogy a BM Főosztályon letartóztatott egyetemistákat tartanak fogva. Ennek hatására, „a politikai foglyok kiszabadításának szándékával" több ezer ember vonult a Főosztály épületéhez. A tömeg körbevette az épületkomplexumot, majd a vörös csillag levételét, a politikai foglyok szabadon bocsátását és a nemzeti színű zászló kitűzését követelték.

A BM Főosztály épületében a Megyei Pártbizottságon tartott megbeszélést követően a Főosztály Vezető – helyettesei és a karhatalmi zászlóalj parancsnoka bevonásával – „operatív stábot" alakított. A „stáb" miután értesült a tömeg szándékairól, a Főosztály épülete védelmének megszervezésére intézkedett. 17 órától az épülettömb Kossuth útra nyíló 1. számú és a Blaháné utcai 3. számú bejáratát lezárták, csupán az Ede utcai 2. számú kétszárnyú fakapu, a gazdasági és ügyfélszolgálati bejárat maradt nyitva. Eredeti terv szerint a tömeget vízsugárral akarták távol tartani, de ezt az alacsony víznyomás miatt nem tudták végrehajtani. Ekkor intézkedtek arra, hogy a földszinti szobák védelmében pisztollyal felfegyverzett tisztek vegyenek részt. A 2. számú kapuhoz két géppisztollyal felszerelt rendőrt állítottak.

Simon János áv. őrnagy utasítására a karhatalmi alegységek bevetésével kapcsolatos előkészületek is megkezdődtek. A zászlóalj rendszeresített állománya 583 fő volt. A zászlóalj szervezetébe a zászlóalj közvetlen alegységek, valamint 1 motorkerékpáros, 1 géppisztolyos és 2 lövészszázad tartozott. A tisztek és tiszthelyettesek pisztollyal, a motorkerékpáros és géppisztolyos század legénysége géppisztollyal, a lövészek 48 M. puskákkal voltak felszerelve, illetve esetlegesen karabéllyal is rendelkeztek. Az újoncállomány alapkiképzését október hónapban befejezték, az állomány egy részét a helyőrségből elvezényelték, illetve szabadságon volt.

A BM Főosztály vezetői a tömegből néhány fős küldöttséget az épületbe beengedtek. A küldöttség tagjai az államvédelmi szervek Blaháné utcára nyíló irodáit ellenőrizték, majd közölték a tömeggel, hogy politikai foglyok az épületben nincsenek. Időközben a tüntetőkből kivált kb. 200 fős csoport a felfokozott hangulatban erőszakhoz folyamodott. A Főosztály 1. és 2. számú kapujának mozaiküveg részeit, valamint az épület Újházy Ede utcára néző irodaablakaiból többet kövekkel és téglákkal betörtek. Ekkor az ügyeletes tiszt bezáratta a kaput, de a tömeg a kaput megrohanta és benyomta.

„Néhány tucat könnyfakasztó gránátot vittek a védők a kapuhoz s azokat az időközben odaérkező államvédelmi és rendőrtisztek dobálni kezdték a kapu előtt tolongó emberekre. ... többet azonnal visszadobtak a kapualjba, amely ezáltal megtelt füsttel.

A »kapuostrom« idején érkezett a helyszínre Klár Miksa rendőr alezredes, valamint Német János áv. főhadnagy. Kezdeményezésükre Hajdú János rendőr őrmester, kapuőr géppisztolyával rövid sorozatot, míg a védők egy része önvédelmi pisztolyukból néhány lövést adtak le a tömeg feje fölé a levegőbe. A várt hatás ennek ellenére elmaradt és a tüntetők tovább hangoztatták jelszavaikat és követeléseiket a kapu előtt csoportosulva..."

18–19 óra között – a „kapuostrom" alatt – a BM Főosztályvezetője a karhatalmi erők bevetéséről döntött. A politikai vezetéssel egyeztetett döntéséről értesítették Simon János áv. őrnagyot vagy Holecska László áv. hadnagyot, a karhatalmi zászlóalj ügyeletes tisztjét. Simon János áv. őrnagy ezt távbeszélőn jelentette a BM Belső Karhatalom Országos Parancsnokságára, ahonnan engedélyt kapott arra, hogy a karhatalmi alegységekkel a tömeget szétoszlassa, illetve az állami és pártépületek védelmére őrséget vezényeljen.

19 óra körül a zászlóaljparancsnok vezetésével a 2. géppisztolyos század, egy vegyes fegyverzetű lövész század, valamint néhány motorkerékpáros egység a laktanyából kivonult és a BM Főosztály épületét megközelítette. A lövész alegység a Kossuth utcán az ún. Vörös Templom közelében, a BM Főosztály épületétől mintegy 2-300 méter távolságban a tehergépkocsikról leszállt, és a karhatalmisták oszlató ék alakzatban felsorakoztak.

Simon János áv. őrnagy a tömeget feloszlásra szólította fel. Kísérlete eredménytelen maradt. A tömeg tégladarabokkal dobálta meg, és szidalmazta az államvédelmi katonákat.

A tömeg teljes szélességben elfoglalta a Kossuth utcát. Ezért Simon János áv. őrnagy úgy ítélte meg, hogy a „nem békés" tömeggel szembeni erélyes fellépés eredményes eszköze a fegyverhasználat. Tűzparancsot vezényelt ezért éles lőszerrel ellátott alakulatainak azzal, hogy a levegőbe leadott lövésekkel távolítsák el a tüntetőket a Főosztály körzetéből.

Az akciót a lövészszázad kezdte meg. Mintegy 45-60 fokos szögben felfelé tartott tűzfegyverekkel tüzelve indult meg a kb. 30-60 katonát magába foglaló oszlató alakzat a tömeggel szemben. Az ék befordult az Újházy Ede utcába, ahol Simon János áv. őrnagy vezényletével a keskeny utcában tolongó több száz ember alkotta tömeg feloszlatásához kezdett. A tüzeléstől, valamint a szuronyoktól rémült emberek egymást taposva igyekeztek kijutni a helyszínről.

Ugyanebben az időpontban a Blaháné utcára is benyomult a kivezényelt karhatalmi alakulat egy része, ahol a katonák szintén a fegyverüket használták. Itt motorkerékpáros katonák is akcióba léptek.

Az ilyen módon összeszorított tömeg pánikszerű menekülésbe kezdett. Észlelte ugyanis, hogy hull a vakolat az utcában lévő ún. Balogh-ház magas homlokzatáról, amely az éleslőszer-használat bizonyossága volt. A katonák belelőttek a Főosztály épületének falába is.

A tüntetők többségének sikerült kijutni a Kossuth utcára, sokan a Balogh-ház – Kossuth és Újházy Ede utcák sarkán lévő – épületébe és udvarára menekültek be, ahonnan puskatussal is ütlegelve űzték ki őket az ekkor már felbomlott karhatalmi alakzat katonái. A karhatalmi akció első szakaszában egy polgári személy vesztette életét. Górzás András debreceni lakos a BM Főosztály közelében a Blaháné utcában halt meg.

Az akciót követően Simon áv. őrnagy bement a Főosztály épületébe, az oszlató alegységek pedig a Kossuth utcán folytatták az összetorlódott emberek eltávolítását. A tömeg karhatalmi alegységekkel érintkező eleje képtelen volt utat nyitni az előremozgó oszlató alakzatnak, emiatt többen a feléjük meredező szuronyokat és fegyvereket megragadták. A zászlóaljparancsnok távollétében a karhatalmi alakzat tényleges irányítója Szalai István áv. főhadnagy volt. Ez a tiszt a pisztolyával időnként a levegőbe tüzelve haladt katonái között, akik szórványosan tüzelve fegyvereikből nyomultak előre a tömeg után. Elől lánc (sorfal) alakzatban a szuronyos fegyverrel felszerelt katonák haladtak, mögöttük a géppisztolyos karhatalmisták... Szórványos tüzeléssel a karhatalmi alegységek a Kossuth utcát nyugati irányban lezáró, a Vörös Hadsereg útján lévő ún. Csonka Templomig nyomták, kísérték a tömeget. Itt a tüntetők a Himnusz éneklésébe kezdtek, aminek hatására a katonák visszafordultak a Kossuth utcán. A tömeg ismét benyomult a Kossuth utcára és hangos kiabálással követte a katonákat. Ekkor újabb fegyverhasználatra került sor. A szórványos tüzelés során azonban egyes karhatalmisták fegyverének csöve egyre lejjebb került, aminek következtében többen megsérültek. Találat érte egy – a helyszínen 20 óra tájban megjelent – mentő gépkocsi szélvédőjét is a mentési szolgálat ellátása során.

A tömeget sikerült részben kiszorítani a Kossuth utcáról, de a Kossuth utca – Vörös Hadsereg útja – Széchenyi utca által övezett tágas területen maradt a tüntetők egy része. A karhatalmisták tehergépkocsikkal kísérelték meg lezárni a Kossuth utcát. Itt az alegységek kettéváltak. A géppisztolyos század déli – a Nagyállomás –, míg a lövészalegység északi – a Nagytemplom – irányba mozgott tovább a Vörös Hadsereg útján, s kísérte szórványosan a levegőbe lövöldözve az előtte haladó kiabáló tömeget. Adatok szerint a távozni vonakodókkal szemben puskatus használatára is sor került. A gépjármű-kordonnál is szintén fegyveres katonák álltak őrt.

A gépjármű-kordon felállítását követően a Kossuth utca nyugati bejáratánál megjelent egy felfegyverzett szakasz a Híradós Tanezred állományából, amely alegység a karhatalom és a tömeg konfliktusába nem avatkozott be, majd a helyszínen időközben megjelent Garab Imre honvéd főhadnagy parancsára ez a katonai alegység bevonult a laktanyába.

A karhatalmi akció következtében lövedéktől kb. 7 polgári személy sérült meg és 3 karhatalmista szenvedett kisebb fej-, láb- és karsérülést.

A fegyverhasználat miatt vesztette életét Ács Zoltán és Ádám Mihály is.

A szombathelyi karhatalmi zászlóaljat október 23-án Budapestre rendelték.[502] Zsikla Vilmos áv. őrnagyot, a zászlóalj parancsnokát október 23-án az esti órákban tájékoztatás céljából behívták a Vas megyei pártbizottságra és a jelenlévőket a budapesti eseményekről tájékoztatták. A zászlóaljparancsnok utasítást nem kaphatott, hiszen a Megyei Pártbizottság a karhatalmi zászlóalj részére feladatot csak az országos parancsnokon keresztül adhatott.

A zászlóaljparancsnokot a pártbizottságról berendelték a laktanyába, ahol megtudta, hogy Orbán Miklós ezredes, a karhatalom országos parancsnoka a zászlóalj részére riadót rendelt el. Az ekkor kiadott parancs szerint az őrséget kivéve a teljes személyi állománynak kézi fegyverekkel, riadólőszerrel Budapestre kellett vonulnia. Az utasítás úgy szólt, hogy a riadólőszert az állománynak kiosztani nem lehet, azt külön gépkocsin kell szállítani.

Miután Zsikla Vilmos nem volt tisztában a Budapesten kialakult helyzettel, úgy döntött, hogy a nehézfegyvereket, géppuskákat-golyószórókat nem viszik magukkal, hanem azt a laktanyában hagyják.

Budapest felé útközben a zászlóaljparancsnok Veszprémből – az ott lévő őrségi zászlóalj laktanyájából – felhívta a budapesti Karhatalmi Parancsnokságot, ahonnan azt az utasítást kapta, hogy a riadólőszert osszák ki és a nehézfegyvereket helyezzék tűzkész állapotba. Ekkor derült ki, hogy a zászlóalj a nehézfegyvereket Szombathelyen hagyta. Parancs szerint a zászlóaljnak Budapesten a belső karhatalom laktanyájába – Bajcsy laktanya – kellett bevonulnia. A parancsnok nem kapott parancsot arra, hogy útközben mit tegyenek, ha az oszlopot fegyveres támadás éri.

A zászlóalj október 24-én este 8 és 9 óra között érkezett a Bajcsy laktanyába. Útközben semmilyen fegyveres összetűzésbe nem keveredtek. Még ezen a napon Orbán ezredes parancsára a zászlóalj 50 fős alegysége kivonult a BM Fehér úton lévő objektumához, abból a célból, hogy a fegyveresek támadását visszaverjék. Mint később kiderült, az objektumot fegyveresek nem támadták. Ezzel egy időben a zászlóaljból egy kb. 100 fős alegységet vezényeltek ezen a napon a Fóti úti BM lőszerraktár őrségének a megerősítésére és 80 fős alegység lett kivezényelve a Nagytétényi úton lévő objektum őrzésére is. Ez a két alegység addig ezeknél az objektumoknál maradt, amíg a zászlóalj Budapesten tartózkodott.

Még október 24-én Zsikla Vilmos áv. őrnagy vezetésével egy 100 fős alegység négy gépkocsival a Mosonyi úti rendőrlaktanyához vonult azzal, hogy a laktanyát támadó fegyveres felkelőket visszaverjék. Mint kiderült, a rendőrlaktanyát nem támadták, így ennek a csoportnak a harci alkalmazására ez alkalommal nem került sor.

[502] BÜNYH Nyom. I/1. 341/1994. Zsikla Vilmos tanúkihallgatási jegyzőkönyve 1994. május 12-én. Zsikla Vilmos 1956-ban a Szombathelyen települt karhatalmi zászlóalj parancsnoka volt.

Ezt követően egy 40 fős alegységgel Zsikla Vilmos a Rádióhoz ment, ahonnan 30–35 karhatalmistát és főleg tiszteket a Bajcsy laktanyába szállított. Valószínűleg ezek a karhatalmisták bujkáltak az épületben a Rádió elfoglalása után. A zászlóaljhoz tartozó egyik szakasz élelmiszert szállított a Köztársaság téri pártház őrségének is. 80 fő a zászlóaljból folyamatosan részt vett a Bajcsy laktanya őrzésében, illetve később teljes egészében a szombathelyi zászlóalj volt felelős a laktanya őrzéséért. A zászlóaljból megmaradt állomány október 25-én délelőtt Orbán Miklós ezredestől személyesen parancsot kapott arra, hogy a déli összekötő vasúti hidat közelítsék meg, az ott lévő őrséget – ezt az őrséget is karhatalom adta – váltsák le. Körülbelül 40 fővel Zsikla Vilmos a feladat végrehajtására indult. Az ott lévő őrséget leváltotta. Ezen a helyen az egyik katonát ismeretlen fegyveresek távolról hasbalőtték. Ez a katona később a sérülésébe belehalt. A szombathelyi zászlóaljnak ez a része október 29-én délután három-négy óráig védte a híd pesti hídfőjét, majd a fővárosból a zászlóalj október 30-ra érkezett vissza a szombathelyi laktanyába.[503]

* * *

Orbán Miklós ezredes, a Belső Karhatalom parancsnoka a Bajcsy laktanyából telefonon a szomszédos Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Parancsnokának, Márton András ezredesnek javasolta, hogy a két objektum működjön együtt a védelem megszervezésében. Márton a megbeszélteknek megfelelően őrséggel lezáratta a Hős utca két végét, a két laktanya között megszervezték az összeköttetést és intézkedtek a Népliget mellett lévő rendőrségi raktár biztosítására is.

A Zrínyi Akadémia járőrei által elfogott felkelők egy részét rövid idő után a szomszédos Bajcsy laktanyában lévő államvédelmi alakulatnak átadták.[504]

Amikor október 25-én a piliscsabai gépesített ezred és a szovjet katonák a Rádiót visszafoglalták, bent és a környéken kb. 100 fegyverest ejtettek fogságba. Az épületben a felkelőkön kívül kb. 60 államvédelmi- és katonatiszt bujkált. Ott volt Megyeri államvédelmi őrnagy, Tóth államvédelmi százados és egy államvédelmi alezredes is. Az karhatalmistákat Solymosi János alezredes, az ezred parancsnoka 25-én délután gépkocsival a Bajcsy laktanyába beszállíttatta.[505]

A kormány október 28-i nyilatkozatát követően a karhatalmi csapatokat visszavonták a laktanyáikba, a vidékről felrendelt karhatalmi és határőr erők visszaindultak állomáshelyükre. Jelentősebb erő már október 23-ától a budapesti pártbizottságnál maradt: 2 szakasz, 48 fő sorkatona és 2 tiszt.

Egyik délután – ez valószínűleg már október 29-én történt – Orbán ezredes már honvédegyenruhában, rendfokozat nélkül személyesen kereste fel Márton ezredest, akitől azt kérte, hogy valahogy juttassa be a Belügyminisz-

[503] Uo.

[504] TH V-150 005/12. 3. o. Kovács István és tsai. Márton András sk. feljegyzései.

[505] TH V-150 005/13. 326. o. Solymosi János vallomása.

tériumba. Elmondta, hogy a helyettesét eligazította és a személyi állományát megfelelő igazolványokkal látta el.[506] Orbán azt is kérte, hogy az Akadémiáról küldjenek át pénzügyi tiszteket, akik segítenek az államvédelmi állomány illetményének kifizetésében. Márton ezredes ezt a kérést is teljesítette. Később már egy államvédelmi százados hívta fel Márton ezredest és jelentette, bár az emberei fogynak, de a laktanya őrzését még biztosítani tudja, csupán éjjelre kér megerősítést. Este a parancsnokhelyettes telefonon átszólt, hogy a Kerepesi úti felüljáró felől fegyveres támadást kaptak és kérnek segítséget a támadók visszaszorításához. Márton ezredes ismét segített és a felkelőket a vasúti töltésen túlra szorították vissza. Orbán helyettese ezt követően ismét jelentkezett, hogy emberei a parancsot megtagadva elhagyják a laktanyát. Márton felajánlotta, hogy akinek nincs hova menni, menjen át az Akadémiára. Többen át is mentek, ahol egy részük rendőregyenruhába, másik részük civilbe öltözött. A kiképzési épület harcászati kabinetében helyezték el őket, és akik kérték, a személyzeti osztályon akadémiai szabadságos levelet kaptak. Később többen kisebb csoportokban elhagyták az Akadémiát.[507]

A forradalom alatt a Zrínyi Akadémiával a kapcsolatot a Bajcsy laktanyából a parancsnok, Orbán Miklós ezredes, a szervezési osztály vezetője, Francsics százados és Prieszol Károly tartotta. Más forrás[508] szerint a Zrínyi Akadémián a feloszlatást követően megígérték, hogy honvédségi menetlevelekkel és igazolványokkal látják el a sorkatonákat. Október 30-ig hitegették őket, de nem adtak menetlevelet a belső karhatalmisták részére.

Erről a helyzetről ezen a napon Nagy Imrével is akartak tárgyalni. Még október 29-én Orbán Miklós ezredes beszélt is Nagy Imrével, aki megígérte, hogy másnap 11 órakor várja a küldöttséget a Parlament XII. sz. kapujánál, és megtárgyalják a belső karhatalom helyzetét. A laktanyából Pillok államvédelmi alezredes, Zentai százados, Kun Ferenc, egy sorkatona és még néhány tiszt – összesen nyolcan – elmentek a Parlamenthez, de Nagy Imre nem fogadta őket.[509]

Október 30-án Márton András parancsot adott a Bajcsy laktanya őrzésének a megszervezésére, majd később a Bajcsy laktanyából a fegyverzetet és egyéb anyagokat az Akadémiára szállították.[510]

Még ezen a napon a budapesti karhatalom Bajcsy-Zsilinszky laktanyájába egy katonai alakulat érkezett, átvette az őrzést és a laktanya feletti felügyeletet. Ezzel a gyakorlatban felszámolták a Karhatalom Országos parancsnokságát is. Ebben az időben hasonló cselekményekre került sor a másik budapesti és a vidéken állomásozó egységek, alegységek laktanyájában is.

Debrecenen és Budapesten kívül a karhatalmi erők alkalmazására Miskolcon került sor, illetve szólni kell arról is, hogy a börtönőrségeket megerő-

[506] TH V-150 005/2. 255. o. Márton András kihallgatási jegyzőkönyve.
[507] TH V-150 005/2. 256. o.
[508] TH V-150 005/15. 215–216. o. Pillok János rendőralezredes vallomása.
[509] Uo.
[510] TH V-150 005/2. 28. o.

sítő – rendőr, honvédségi, karhatalmi és civil – erők az elítéltek kiszabadításának vagy kitörésének megakadályozása érdekében a fegyvereiket a legritkább esetben használták.[511]

Miskolcról[512] október 25-én a késő délutáni órákban a fiatalok egy csoportja Budapest felé indult, majd útközben Mezőkövesden megálltak, ahol lefegyverezték és feldúlták a Rendőrkapitányságot.

Miskolcon ezen a napon több spontán jellegű felvonulásra, gyűlésre került sor. Az események híre eljutott a BM Borsod Megyei Főosztályára, melynek vezetője, Kucsera László több intézkedést foganatosított a rend helyreállítása érdekében. Felmerült az is, hogy számolni kell a városi rendőrkapitányság, illetve a Főosztály épületének megtámadásával, ezért Kucsera intézkedett az objektum védelmének a megszervezésére, az őrség megerősítésére.

Ennek keretében a Főosztályra érkezett a Tizeshonvéd utcai karhatalmi laktanyából kb. 40 fő géppisztollyal és rajonként egy-egy golyószóróval Kertész Imre főhadnagy vezetésével, valamint Krámer Bertalan parancsnoksága alatt egy másik, kb. 25 fős karhatalmista alegység Sajóbábonyból. Kucsera László ezzel egyidejűleg a rendőri állomány számára összetartást rendelt el, és az épület védelmének megszervezésével egyik helyettesét, Vörös Balogh Istvánt bízta meg. Így a Főosztály épületének védelmét kb. 150 fő látta el, akik közül a Főosztály állományába tartozók szolgálati, illetve önvédelmi fegyverekkel voltak felszerelve.

A Főosztály vezetése a mezőkövesdi akció hírére egy kisebb rendőri egységet a településre küldött. Ennek a híre a városban elterjedt azzal, hogy a rendőri egység a felkelőkkel szimpatizáló fiatalok egy részét elfogta, letartóztatta és a rendőrségre szállította. Olyan hír is elterjedt, hogy október 26-án reggel a pályaudvaron letartóztattak néhány Szabolcs-Szatmár megyei fiatalt, akik ugyancsak Budapestre akartak utazni és őket is a rendőrségen őrzik.

Október 26-án reggel a Főosztály állománya részére kiosztottak géppisztolyokat és puskákat is, de ezek a fegyvereket a tüntetők megjelenéséig nem is tudták használható állapotba helyezni.

Reggel 7–8 óra körül főleg középiskolás diákokból álló tömeg gyűlt össze a miskolci Erzsébet téren, mely tömeg szavalatok és szónoklatok meghallgatása után az őrizetbe vett fiatalok kiszabadítása céljából a BM Városi Osztályához, a Rudas László utcába vonult. A hangulatot fokozta az, hogy olyan hír terjedt el, hogy az elfogott fiatalokat az ÁVH-sok megkínozták.

A Miskolci Városi Rendőrkapitányság épületénél Jenei Imre közrendvédelmi parancsnok fogadta a tömeget, közölte, hogy letartóztatottak a városi rendőrkapitányság épületében nincsenek. A tömegből választott öttagú bizottság ellenőrzés után ezt megerősítette. Ekkor a már több ezer főre duzzadt tömeg elhatározta, hogy a letartóztatottak kiszabadítását követelve a

[511] A börtönben történtekkel a büntetés-végrehajtási szervezetek tevékenységét értékelő részben foglalkozom.

[512] A Miskolcon október 26-án történtekről szóló részt a fegyverhasználat ügyében 1995-ig folytatott ügyészi vizsgálat iratanyaga alapján készítettem. BÜNYH Nyom. I/1. 133/1994/1-I.

BM Megyei Főosztálya épülete elé vonulnak. Erről a városi kapitányság a főosztályt értesítette.

A Főosztály Zsolcai kapui épülete elé érkező tömeg az épület előtti utcákat megtöltötte, de többen bejutottak az épület és a szomszédos Borsodvidéki Gépgyár és Vasöntöde közötti udvarrészre is. A gyári munkások közül többen a tüntetőkhöz csatlakoztak, illetve a gyár rendőrség felőli ablakaiból szemlélték az eseményeket. A tüntető tömeg követelésére a Főosztály vezetői hozzájárultak ahhoz, hogy egy kisebb küldöttség ellenőrizhesse, hogy a Főosztály fogdájában fogvatartottak nincsenek. A Megyei Főosztály épületében valóban voltak fogvatartottak, őket azonban a tüntetők közeledésének hírére a hátsó kapun kiengedték.

A küldöttség megállapította, hogy az épületben fogvatartottak nincsenek, és ezt az ablakon kiszólva közölték a tüntetőkkel, akik ezt nem hitték el és többen a Zsolcai kapun keresztül megpróbáltak az épületbe behatolni. A főbejáratnál Antal Gyula főtörzsőrmester géppisztollyal volt őrségben, és fegyverével egy vagy két rövid sorozatot adott le a főbejárat mennyezetébe, melynek hatására a Főosztály épületében lévő rendőri, államvédelmi és karhatalmista állomány tagjai közül többen lövöldözésbe kezdtek.

A lövedékek egy része a szemben lévő épület falába fúródott, de a lövések egy jelentős része a tömeg irányába került leadásra. Az épületből nem csupán a Zsolcai kapu felőli oldalról, hanem a Borsodvidéki Gépgyár és a Vasöntöde felőli udvarrészre is adtak le lövéseket. A fegyvertelen tüntetőkre leadott lövések következtében 16 személy meghalt, és legalább 51 személy szenvedett különböző lövési sérülést.

A lövések hatására a tüntetők a környező utcákba menekültek, nem oszlottak fel, hanem együtt maradtak. Ekkor érkezett az épületbe a Lenin Kohászati Művek Munkástanácsának küldötte, Miklós Zoltán, aki az épületbe bemenve a Főosztály vezetőit a történtekért felelősségre vonta. Megállapodtak abban, hogy Gáti Gyula őrnagy Miklóssal a Lenin Kohászati Művekbe megy, hogy a történteket és a továbbiakat a munkástanács vezetőivel megtárgyalja, megbeszélje.

Távozásuk után a tüntetők az őket szállító gépkocsit a Zsolcai kapu és a Malinovszkij utca sarkán körbefogták és Gáti Gyulát, valamint Miklós Zoltánt bántalmazni kezdték. A Főosztály épületéből ezt látva újból lövéseket adtak le. A lövéseket a Főosztály épületével szemben lévő házak tetőszerkezetére, illetve ereszcsatornájának vonalába adták le. Ennek a második lövöldözésnek halálos és sérült áldozatai nem voltak.

A Főosztály épületével szemben lévő Bocskai laktanya parancsnoka, Zombori Sándor alezredes hadosztályparancsnok ekkor telefonon felszólította a Főosztály vezetőit, hogy a továbbiakban a tüntetőkkel szemben erőszakot ne alkalmazzanak, a tüzelést szüntessék be, mert ellenkező esetben a laktanyában lévő honvédségi erőket a Főosztály ellen beveti. A Főosztály vezetői ezt követően az épület védői számára azt az utasítást adták, hogy a fegyvereiket rejtsék el, és az épületet, ahogy tudják, hagyják el.

A tömeg észlelve, hogy az épületből már nem lőnek, lassan visszaszivárgott a Zsolcai kapuba, majd kiegészülve a környező gyárak munkásaival és

vidékről, így Ormosbányáról is a városba érkezett bányászokkal a Főosztály épületébe behatolt, az iratokat szétszórta, az egyenruhás állományt bántalmazta. Az épületben lévők közül többen a Bocskai laktanyában kerestek és kaptak menedéket.

A tömeg a Főosztály épületét elfoglalva népítéletet hajtott végre 6 rendőrön, illetve államvédelmi beosztotton. Az első – még figyelmeztető – lövéseket leadó Antal Gyulát másnap a tanácsháza erkélyéről tüntetők ledobták.

* * *

A politikai vezetés az államvédelmi szervek feloszlatásával egy időben a Belső Karhatalom erőinek jelentősebb részét a rendőrséghez, kisebb hányadát a honvédséghez próbálta átcsoportosítani. Ez a kísérlet a rendőrök és a katonák határozott ellenállása következtében már az első pillanattól kezdve kudarcra volt ítélve.

Október 29-én a déli hírekben Münnich Ferenc bejelentette, hogy megkezdte az egységes, demokratikus rendőrség szervezését, melynek legfontosabb feladata a közrend és a közbiztonság mielőbbi helyreállítása, a túlkapások és a lakosság zaklatásának és más rendellenességek megakadályozása lesz.

Az „egységes rendőrség" megfogalmazás véleményem szerint azt jelentette, hogy ebben az „új" szervezetben ha más megnevezéssel is, de feltétlenül helyük van az államvédelmi szerveknek és azoknak az államvédelmi beosztottaknak is, „akik múltbéli magatartásuk és viselkedésük alapján arra érdemesek". Miután a belügyminiszternek ebben a nyilatkozatában az Államvédelmi Hatóság megszüntetésének módjáról egy szó sincsen, indokolt lehet Münnich bejelentése, hogy a rendőrség átszervezése országosan kizárólag a Belügyminisztérium feladata.[513]

Öt órával később, a 17 órás hírekben a fentieket – nem tudni, kinek a döntése alapján – azzal egészítették ki, hogy az „új, demokratikus rendőrség" megszervezésének részeként a belügyminiszter „megszüntetett minden különleges, speciális joggal felruházott rendőri szervet. Megszüntette az Államvédelmi Hatóságot is, mert ilyen szervezetre demokratikus rendszerünkben nem lesz szükség. A főváros utcáin már semmiféle államvédelmi szervekhez tartozó alakulat nincs szolgálatban. Azok, akik ma az átszervezés alatt álló államrendőrségünkben szolgálnak, olyan emberek, akiknek a múlt bűneiért felelniük nem kell."[514]

Mint látható, ebben a közleményben sincs szó arról, hogy a volt államvédelmi beosztottak nem lehetnek a rendőrség tagjai. A vezetés valós szándékait mutatja többek között az is, hogy azonnal megkezdődött az államvédelmi beosztottak rendőrruhába öltöztetése és az igazolványok kicserélése.

Kiszely Gábor az Államvédelmi Hatóságról készült munkájában az átöltöztetés kezdetét október 26-ra teszi. A szerző fenti állítását a KGB főnöke

[513] A forradalom hangja... 180. o.
[514] A forradalom hangja... 188. o.

október 26-i jelentésére alapozza, melyben Szerov a következőket állapította meg: „Budapesten az új belügyminiszternél tartott értekezlet után újra dolgozni kezdtek a kerületi államvédelmi és rendőri apparátusok. Provokációk elkerülése végett az ÁVH-sokat rendőregyenruhába öltöztették."[515]

„Akár újra kezdték, akár folytatták a munkát – olvasható Kiszely Gábor értékelésében –, annyi bizonyos: önmaguk feloszlatásán dolgoznak négy nappal annak előtte, hogy szélnek eresztik őket. »A Rónai utcában vételezett 1000 rendőregyenruháért a tehergépkocsi átvágta magát, és bevonult a Belügyminisztériumba« olvashatjuk egy október 26-án kelt rendőri jelentésben."[516]

A politikai vezetés jó ideig gondolni sem akart az államvédelmi beosztottak leszerelésére. „A belső karhatalom egységeinek új beosztását, nagyobb részének a honvédséghez, más részének a rendőrséghez való átvezénylését vele [Münnich Ferenccel, a belügyminiszterrel] együtt foganatosítottuk..." – vallotta letartóztatását követően Nagy Imre, amit azzal egészített ki, hogy később „a fenyegetett kommunista funkcionáriusok és az ÁVH. alkalmazottak biztonsága érdekében a belügyminiszterrel együtt védőőrizetet rendeltünk el, illetőleg tettünk lehetővé."[517]

Az államvédelmi szervek megszüntetésének körülményeire a politikai fordulat okait tárgyaló részben még visszatérek. Azonban ezen a helyen is szükséges megjegyezni, hogy a politikai vezetés eredeti szándékait véleményem szerint jól tükrözi a Központi Vezetőség október 28-i határozata, amelyben az „Államvédelmi Hatóságra vonatkozóan" a következők állnak:

„A Körponti Vezetőség szükségesnek tartja a Belügyminisztérium gyökeres átszervezését, *ezzel párhuzamosan az Államvédelmi Hatóság megszüntetését megfelelő időpontban* [kiemelés tőlem – H. M.] s egyslges (sic!) demokratikus államrendőrség megszervezését. Ebben az államrendőrségben kell megoldani az állambiztonsági munka megfelelő vitelét. Az újjászervezendő egységes államrendőrségben a kommunistákra, a munkásosztály legöntudatosabb fiaira kell támaszkodni mint főerőre; a parasztság, s az egyetemi ifjúság megfelelő tagjait is be kell vonni megfelelő számban."[518]

Az október 28-i kormánynyilatkozat államvédelemmel kapcsolatos részének ellentmondásaira többek között a „Magyar Szabadság" október 30-án megjelent első száma is felhívta a közvélemény figyelmét. „Az Államvédelmi Hatóságról" címmel írt cikkben erről többek között a következők olvashatók:

„Nem elég feloszlatni ezt a gyűlölt szervezetet olymódon (erre lehet következtetni a kormánynyilatkozatból), hogy egyesítik a rendőrséggel. Az ÁVH feloszlatását nem szabad így végrehajtani! ... Senkit, de senkit nem szabad új egyenruhába öltöztetve az új karhatalom uniformisa mögé rejteni. Ne fertőzzék meg az új karhatalmat az ÁVH szellemével és főleg ne bújtas-

[515] KISZELY 346. o. A szerző által idézett forrás: KAHLER–M. KISS: 1997, 155. o.
[516] 346. o. A szerző által idézett forrás: KAHLER–M. KISS 1997, 32. o.
[517] MOL Nagy Imre és társai. XX-5-h 13. kötet 167–168. o.
[518] PIL 290. 15. ő. e. 74. o.

sák a bűnösöket! Azonnali intézkedésekre és ezzel kapcsolatban a közvélemény teljes félreérthetetlen tájékoztatására van szükség!"[519]

„Nagy Imre 1956. október 28-i rádióbeszédét követően a volt államvédelem október 30-án szervezetileg is megszűnt. Az állomány jelentős része a szovjet csapatokhoz csatlakozott, másik része illegalitásba vonult, közülük több személyt őrizetbe vettek. Az állomány kis százaléka, főleg irodai és technikai beosztottak, a forradalom felhívására, ügyük tisztázása végett jelentkeztek az ügyészségeken"[520] – foglalta össze a történteket tanulmányában Kajári Erzsébet.

Október 30-án vagy 31-én a Belügyminisztérium központi, elsősorban államvédelmi szerveknek helyet adó épületében felvetődött, hogy a balassagyarmati laktanyába költöznek, de végül az a döntés született, hogy az államvédelmi beosztású állomány a szovjet csapatokkal vonul el.

Egy másik elképzelés szerint a Tökölre menekített operatív állomány a munkát a szovjet állambiztonsági szervek oldalán megkezdte volna, de később a miniszterhelyettesek úgy döntöttek, hogy jobb, ha ez az államvédelmi állomány is a Szovjetunióba megy.

„Foglalkoztunk mi azzal a gondolattal – mondta Fekete Károly a Politikai Nyomozó Főosztály pártértekezletén –, hogy összeszedünk elvtársakat, és megindítjuk az ellentámadást, de nem volt merszünk hozzá, ez az igazság."[521] Az okokat boncolgatva Fekete Károly úgy vélte „az állomány demoralizálódott akkor, amikor véres kezűeknek, gyilkosoknak nevezték őket." Hogy az államvédelmi állományt erősítsék, ezt a vezetők cáfolni akarták a rádióban, de Münnich október 26-án vagy 27-én nem írta alá az erre vonatkozó felhívást.

Az államvédelmi szervek feloszlatása az államvédelmi beosztottak teljes kiszolgáltatottságát vonta maga után.[522] Az átértékelés, amely az államvédelmi szerveket közvetve „ellenforradalmi erőnek" minősítette – egy már idézett értékelés[523] szerint – az állományt dezorganizálta. „Ehhez járult még hozzá – olvasható az Adminisztratív Osztály által készített összefoglalóban –, hogy úgy a Párt, mint a Kormány az ellenforradalmárokkal együtt rágalmazta az államvédelemhez tartozó beosztottakat és védtelenül hagyta azokat, kidobta őket az utcára."[524]

* * *

[519] 1956 a sajtó tükrében... 144. o.

[520] KAJÁRI 1999, 65. o.

[521] MOL 288. f. 30/1957. 4. ő. e. 27. o. A BM ORFK II. (állambiztonsági) Főosztálya pártbizottság-választó ülésének jegyzőkönyve.

[522] MOL 288. 30/1957. Adminisztratív osztály 1. ő. e. 24. o. Néhány szempont a volt államvédelmi apparátus helyzetéről és politikai állásfoglalásáról készítendő jelentés vázlatához A01/1022/1957.

[523] MOL 288. f. 30/1957. 2. ő. e. 92. o.

[524] Uo.

Az államvédelem feloszlatására vonatkozó döntést a BM Budapesti Főosztályának vezetője, Kopácsi Sándor is úgy értelmezte, hogy attól, hogy az államvédelem mint testület megszűnt, a államvédelmi beosztottak tagjai maradnak a testületnek. Éppen ezért Kopácsi ezredes a Főosztály állományába tartozó államvédelmi munkatársakat ellátta rendőrigazolvánnyal és a rendőrökkel együtt kiküldte a városba járőrözni. Már október 30-án Kopácsihoz több jelzés futott be, hogy az államvédelmi beosztottakat felismerték és az átöltöztetésükkel veszélyeztetik a rendőröket. Október 30-án a Kapitányság épülete előtt a tömeg 6-7 rendőrnek öltözött államvédelmi beosztottat támadott meg, akiket a rendőrök csak nehezen tudtak a tömegből kimenteni.[525]

A rendőrök, érezve a veszélyt, az államvédelmi beosztottak átöltöztetése ellen határozottan tiltakoztak. A XI. kerületi rendőrség és nemzetőrség röpiratában ezzel összefüggésben a következők olvashatók:

„A XI. kerületi rendőrség állománya egyetért a Forradalom célkitűzéseivel.

Zavarólag hat azonban, hogy tudomásunk szerint egyes szervek, volt ÁVH. beosztottakat rendőrségi egyenruhába öltöztetnek.

Ez a körülmény megrendítheti a rendőrség, valamint a Nemzetőrség és a lakosság kialakult jó viszonyát és zavarja a rend és a közbiztonság helyreállítása érdekében kifejtett erőfeszítéseit.

Követeljük, hogy a Belügyminisztérium haladéktalanul lépjen fel egyes szervek ilyen önkényeskedéseivel szemben."[526]

Az ÁVH-beosztottak azonnali eltávolítását követelte a Budapesti Rendőrkapitányság október 30-án megalakított Forradalmi Bizottsága is.

„1. A bizottság tagjai javaslatot tettek a Budapesti Rendőrfőkapitányság épületében szolgálatot teljesítő összes ÁVH beosztott azonnali eltávolítására, figyelemmel az illető személyek saját személyi biztonsága, továbbá a rendőri állomány beosztottainak saját személyi biztonsága megóvása céljából" – olvasható az alakuló ülés jegyzőkönyvében.[527]

A rendőrök annyira féltek a tömegek haragjától, hogy az Országos Rendőrfőkapitányság Jászai Mari téri épületét Ladvánszky őrnagy a padlástól a pincéig átkutattatta, nehogy egy államvédelmi beosztott valahol megbújjon[528]

Azonban Vári József államvédelmi őrnagynak, a pártbizottság titkárának alábbi esete is mutatja, hogy a Forradalmi Bizottság megpróbált különbséget tenni az államvédelmi beosztottak között. „Az első kérdés tárgyalása során – olvasható a jegyzőkönyvben – Vári József volt ÁVH őrnagy eltávolítása kérdésében a bizottság tagjai nem tudtak határozni, ezért Kopácsi rendőr ezredes bajtárs személyes döntését kérték ki, melynek értelmében Kopácsi bajtárs személyében felelősséget vállalt Vári bajtárs érdemei alapján atekin-

[525] MOL XX-5-h op. 6. doboz 20. kötet 105–106. o.
[526] MOL XX-5-h. op. 21. doboz 31. kötet. 342. o.
[527] MOL XX-5-h. op. 22. doboz 32. kötet. 47. o.
[528] MOL 288/f. 30/1957. 4. ő. e. 40. o.

tetben, hogy Vári elvtárs személyes érdemeit egyrészt a bizottság egyes tagjai és Kopácsi ezredes bajtárs azzal támasztotta alá, hogy Vári bajtárs operatív ténykedéseket nem végzett, az ÁVH őrizetében hosszabb ideig tartották, továbbá atekintetben hogy Vári bajtárs a népforradalom mellé állt és Kopácsi ezredes bajtársat a válságos napokban munkájában a legmesszebbmenőkig segítette. A Forradalmi Bizottság határozata értelmében 8 volt ÁVH beosztottnak kell elhagynia f. év október 31-én d.e. 10 óráig a Budapesti Rendőrkapitányság épületét..."[529]

A bizottság tagjai tiltakoztak az ellen is, hogy a volt államvédelmi beosztottakat rendőrigazolvánnyal lássák el, mert mint mondták: „...ez nagymértékben aláásná a forradalmi tömegeknek a rendőrségbe vetett bizalmát, ugyanennél a kérdésnél javaslatot fogadott el a bizottság atekintetben is, hogy a volt ÁVH-soknak az épületbe való bejárását az épületparancsnokság útján megtiltani rendeli"[530].

Kopácsi ezredes az államvédelmi beosztottak üldözését, a „fejvadászatot" megtiltotta, de az önként jelentkezőket „védőőrizetbe" vette, a Kapitányságra előállítottakat fogdába tetette. A magasabb beosztású államvédelmieket például a Kopácsi ezredes szobája melletti irodában helyezték el. A „védőőrizetbe vettek, illetve a lefogottak egy részét a Markó utcai, vagy a Fő utcai börtönbe szállították".[531]

A Főosztály épületébe 15-20 volt államvédelmi beosztottat az egyetemisták vittek be. Többen a Rádió felhívása alapján önként jelentkeztek. Kopácsi ezredes utasítása az volt, hogy az államvédelmi beosztottakat röviden ki kell hallgatni arról, hogy hol szolgáltak, a forradalom alatt használtak-e fegyvert, majd át kell őket adni a Fővárosi Ügyészségre. A Főosztály épületében „fogva tartott" államvédelmi beosztottak közül kb. 15-20 főt szállítottak át a Fővárosi Ügyészségre, a többi november 4-én szabadult.[532]

Október 29-én vagy 30-án a II. kerületi osztály államvédelmi beosztottjai a Főosztályról, személy szerint Lombos alezredestől kapott utasításra elhagyták az osztály épületét. Az indoklásban az állt, hogy „a tömeg ávóellenes és az ugyancsak ávóellenes rendőröktől nem reméltek védelmet".[533]

A XIII. kerületi Nemzetőrség Forradalmi Tanácsa egy másik – november 1-jei – határozatában[534] a volt államvédelmi beosztottak elleni önkényeskedések megakadályozását a járőrök feladataként határozta meg. A járőr feladata: „a szökésben lévő Á.V.H. katonákat előállítani és megakadályozni, hogy velük szemben népítéletet hajtsanak végre, és felvilágosítani a dolgozókat, hogy az ÁVH-sokat a törvényesség értelmében nyílt tárgyaláson vonják felelősségre, azideig szigorú őrizet alatt is tartják".[535]

[529] MOL XX-5-h op. 22. doboz 32. kötet. 47. o.
[530] Uo.
[531] MOL XX-5-h op. 6. doboz 20. kötet. 105–106. o.
[532] MOL XX-5-h 20. doboz 29. kötet. 90. o.
[533] MOL XX-5-h 20. doboz 29. kötet. 125. o.
[534] MOL XX-5-h op. 21. doboz 31. kötet. 343–345. o.
[535] MOL XX-5-h 20. doboz 31. kötet. 344. o.

Október 26-án [véleményem szerint ez később volt – H. M.] 15 órakor a XIX. kerületi osztályra távmondat érkezett, amely szerint az államvédelmi beosztottaknak az épületet el kellett hagyni és a lakásukon voltak kötelesek tartózkodni. Az államvédelmi anyag megsemmisítését követően az utasítást az államvédelmi beosztottak végrehajtották.[536]

* * *

A Honvédelmi Minisztériumban november 1-jén őrizetbe vették a hadseregben dolgozó – államvédelmi beosztású – elhárítótisztek egy részét is.

Ennek közvetlen előzménye, hogy Bata István miniszterségének utolsó napjaiban a miniszteri szobában beszélgettek Bata István, Hazai Jenő, Tóth Lajos, Madarász Ferenc és Váradi Gyula vezérőrnagyok, illetve mások. Ezen a beszélgetésen Hazai felvetette, hogy nagyon lényegesnek tartja, hogy a párt hogy fogja a hadsereg tevékenységét értékelni. Kifejtette, ha a felkelők ellen fellépő hadsereget el fogják marasztalni, akkor annak beláthatatlan következményei lesznek. Továbbá elmondta, hogy a honvéd tisztek között is probléma ma az, hogy ki tett jót, az, aki a fegyveres felkelők ellen harcolt, vagy az, aki e harcokban nem vett részt.

Ekkor Bata István kijelentette, hogy ebben a kérdésben tájékoztatást kér a párttól és a kormánytól. Bata ekkor felvetette azt is, hogy jelen helyzetben helyes-e ha a katonai elhárítás tagjai beköltöznek a HM-be. Váradi helytelenítette a beköltözést. Ennek ellenére Bata úgy döntött, hogy költözzenek be, ami később meg is történt.[537]

November 1-jén Váradi vezérőrnagy Janza Károly altábornagynál volt, aki fogadta Selmeczi ezredest a katonai elhárítás vezetőjét. A miniszter Selmeczi ezredest arról igyekezett meggyőzni, hogy az elhárítótisztek felülvizsgálata törvényes keretek között fog lezajlani, ne féljen semmitől. Váradi, amikor a minisztertől kiment, találkozott Drappár Ferenc őrnaggyal és Végh ezredessel, akik felvetették, hogy az elhárítótiszteket is át kéne szállítani a Fő utcába mert a HM-ben nincsenek biztonságban. Váradi Végh ezredessel visszament Janzához, aki döntött arról, hogy az elhárítótiszteket – kb. 150 főt – szállítsák át a Fő utcai börtönbe. Végh a parancsot végre is hajtotta.[538]

Még mielőtt ez megtörtént volna, a Honvédelmi Bizottmány titkárságán Tóth Elemér főhadnagyot felkereste Kardos József százados, a Műszaki Parancsnokság Technikai Osztályának a vezetője, a Műszaki Parancsnokság Forradalmi Katonai Tanácsának vezetője és elmondta, hogy a régi HM épületének III. emeletén, a Politikai Főcsoportfőnökség irodáiban felfegyverzett államvédelmi tisztek vannak és ezért a Műszaki Parancsnokság tisztjei egy emelettel lejjebb nem érzik biztonságban magukat. Javasolta, hogy az ott lévőket szándékukról ki kell kérdezni.

[536] MOL XX-5-h 20. doboz 29. kötet. 307–311. o.
[537] TH V-150 006 155–156. o. Váradi Gyula vallomása.
[538] TH V-150 006 156–157. o. Váradi Gyula vallomása. BM TI. V-150006.

Ekkor Tóth Elemér 8-10 tiszt kíséretében felment a III. emeletre, ahol az elhárító tisztek – 70-80 fő – aludtak. A fegyvereik, pisztolyok egy asztalon voltak összegyűjtve, de mellette volt egy kimutatás is ezekről. Tóth Elemér felkeltette Szatmári századost és közölte vele, hogy a fegyvereket elviszik. Szatmári minden további nélkül azt kérte, hogy a kimutatást Tóth írja alá. Ez meg is történt. A Műszaki Parancsnokság tisztjei a fegyvereket és a lőszert összeszedték és magukkal vitték.[539]

Mint látható, „a hadsereg a legmagasabb szinten is részt vett az ÁVH leszerelésében. Ezt igazolja – olvasható a Kahler–M. Kiss szerzőpáros értékelésében – az akkori magyar hadsereg két hadtestéből az egyiknek, a székesfehérvári 6. Hadtestnek a parancsnoksága által adott jelentés: Október 28-án a Nemzeti Bizottság Intéző Bizottságának döntése alapján Halász alez., Koroncz alez., és Vincze R. alez vállalták a megyei ÁVH feloszlatása gyakorlati végrehajtását... Az ÁVH és a rendőrség személyi állománya egy teremben gyűlt össze, ahol Koroncz alez. a bizottság nevében közölte velük az ÁVH működésének megszüntetését. Majd ezután a rendőrség átvette az ÁVH fegyvereit, egyéb anyagát és épületeit, a személyi állomány pedig elment haza."[540]

A 6. hadtest parancsnoka az alárendelt alakulatok parancsnokainak november 1-jén megparancsolta, hogy az állományukba tartozó elhárító tiszteket és tiszthelyetteseket tartóztassák le, tartsanak náluk házkutatást, fegyverüket kobozzák el, és a legközelebbi ügyészségnek adják át őket. A fenti utasítás végrehajtásáról november 2-án hajnali 3 óráig jelenteni kellett.[541]

Hasonló intézkedések kiadásra kerültek a katonai alakulatoknál is. Erre példa az egyik pápai alakulat Katonai Tanácsa határozatainak alábbi részlete is:

„A Minisztertanács határozata, valamint az elöljáró Forradalmi Katonai Tanácsok határozatai alapján a Forradalmi Tanács elhatározta, hogy az elhárítóosztály beosztottjait ügyük kivizsgálásáig letartóztatásba helyezi. Ennek során a kijelölt bizottság végrehajtotta az elhárító[osztály] tisztjeinek a lefegyverzését, okmányait és felszereléseit birtokba vette, azonban a katonai személyekre vonatkozó feljegyzéseket és okmányokat állítólagos felsőbb utasításra megsemmisítették...

Az alárendelt egységek Forradalmi Katonai Tanácsai a náluk szolgálatot teljesített, volt államvédelmi tiszteket hasonló elbánásmódban részesítsék..." [542]

Szabadulni akartak a volt államvédelmi beosztottaktól – mint munkatársaktól – a büntetés-végrehajtási intézetek dolgozói is. A Büntetés-végrehajtási Parancsnokság Forradalmi Bizottsága október 31-én az alárendelt intézetek részére Forradalmi Bizottság alakítására, volt államvédelmi beosztottak elbocsátására, a területi forradalmi szervek utasításainak végrehajtására adott parancsot.

[539] TH V-150 006/1. 122–123. o. Váradi Gyula és tsai. Tóth Elemér vallomása.
[540] KAHLER–M. KISS 1997, 36–37. o.
[541] HL 1956-os gyűjtemény 2. ő. e. 342. o.
[542] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 310–312. o.

November 2-án Sebő Endre bv. főhadnagy a Büntetés-végrehajtási Parancsnokság Forradalmi Bizottságának nevében bejelentette, hogy november 1-ji hatállyal a büntetés-végrehajtási szervek az Igazságügyi Minisztérium alárendeltségébe kerültek, illetve újabb távmondatban erősítette meg a volt államvédelmi beosztottak eltávolításával, leszerelésével kapcsolatos intézkedéseket. Arról nincs pontos adatunk, hogy a büntetés-végrehajtás területén az államvédelemtől – főleg 1952 és 54 között – áthelyezett személyek közül hányan szolgáltak. 1954. április 1-ji adatok szerint a büntetés-végrehajtás területén 992 volt államvédelmi beosztott teljesített szolgálatot.[543]

Vidéken, például Veszprémben a karhatalmi – őrségi – zászlóalj beosztottai a helyzet tisztázása érdekében október 29-én beszélgetésre invitálták az egyetem MEFESZ vezetőit és az egyetemistákat a Pápai úti laktanyába. A MEFESZ szervezete a következő napon kiadott röplapon az alábbiak szerint számolt be erről a látogatásról:

„Veszprémben megszűnt az ÁVH!

Tegnap este az Egyetem ifjúsága meglátogatta a volt ávós laktanyában a forradalom mellé állt katonákat. Hosszasan elbeszélgettek velük és szilárdan meggyőződtek a következőkről:

Ezek a fiuk ugyanolyan munkás és paraszt ifjak, mint mi, eddig az ÁVH-nál voltak besorozva szolgálati idejük letöltésére, ugyanolyan derék hazafiak, mint bármely más, a felkelők mellé állt katonai egység.

– Igazi ellenségeink a civilben járó, spicli feladatokat ellátó bérencek, akik a nép utálatát 11 éves munkájuk és jelenlegi szereplésük következtében »érdemelték« ki. Továbbra is gyűlöljük és harcolunk ellenük, mert most a nép ítélete elől elbújva, az alkalmas pillanatra várva a bosszúra éhesen lesnek ránk."[544]

Az október 28-át követő időszakban – a harccselekményeket és az ezek által indukált „indulatok óráit" leszámítva – országszerte általánosnak mondható a törekvés, miszerint a volt államvédelmi beosztottak elleni önbíráskodást meg kell akadályozni, a felülvizsgálatra önként jelentkezők részére a védőőrizetet biztosítani kell.

Így történt ez többek között az ELTE Bölcsészkarának Pesti Barnabás utcai épületében is, ahol Beck Tibor és Germuska Pál történészek kutatásai szerint október 29-én Bokor Rezső államvédelmi tiszt a bölcsészkari nemzetőröktől segítséget kért. „Kérésére, hogy egy esetleges támadást megakadályozzanak – olvasható a fenti szerzőpáros könyvében[545] – egy szakasz egyetemista »elfoglalta« a Pest megyei ÁVH Aradi utcai központját, s az ÁVH tagjait ellátták egyetemi igazolványokkal. Más ÁVH-sok is kértek védelmet ugyanezen a napon. Hatan – arra hivatkozva, hogy miután előző nap feloszlatták az ÁVH-t, félnek – Varga Jánost[546] keresték az egyetemen. A diákok

[543] Belügyminiszterhelyettes iratai Sz. 4-212/54. Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságának irattára.

[544] MÉSZÁROS 152–153. o.

[545] BECK–GERMUSKA 90. o.

[546] Varga János az Egyetem dékánhelyettese volt.

őrizetbe vették őket. Biztonságuk érdekében csak néhányan tudtak arról, hogy ÁVH-sok. Kaptak élelmet, meghúzták magukat az egyetemen egészen november 4-ig, aztán eltűntek. Az őrség felvette az adataikat. Később – néhány visszaemlékező szerint – ez a lista halállistaként szerepelt a hallgatók elleni fegyelmi eljárásokban, pedig a Bölcsészkaron a forradalom alatt semmilyen atrocitás nem történt."[547]

A védőőrizetet foganatosító, illetve a bejelentések vagy a rendőrségi és államvédelmi objektumokban talált lefoglalt névsorok alapján letartóztatást végrehajtó fegyveres szervek a szabályos őrzés és a vizsgálatok lefolytatása törvényes feltételei megteremtésére törekedtek. A vizsgálatra önként jelentkezők és a letartóztatott személyek közül az első kihallgatásokat követően elengedték azokat, akikről bebizonyosodott, hogy az ötvenes évek törvénysértéseiben nem vettek részt, illetve a forradalom napjaiban erőszakos cselekményeket nem hajtottak végre.

Ennél hosszabb ideig – a legtöbbször november 4-i szabadulásukig, vagy kiszabadításukig – azok a volt államvédelmi beosztottak és az MDP apparátusából azok a személyek maradtak a nemzetőrség vagy a rendőrség őrizetében, illetve a büntetés-végrehajtási intézetekben, akiknek forradalom előtti és alatti magatartásának, tevékenységének vizsgálata – fogvatartóik álláspontja szerint – több időt igényelt.

Vidéken a védőőrizetre jelentkező, illetve letartóztatott személyeket általában a helyi rendőrség fogdáiban vagy a járási, megyei és körzeti börtönökben tartották fogva. Budapesten az államvédelmi beosztottak legnagyobb részét a Budapesti Kapitányság fogdájában és a Fő utcai börtönben tartották őrizetben. Elsődlegesen a fővárosra jellemző, hogy az ebbe a körbe tartozó személyek egy részét a fogságba esett szovjet katonákkal együtt – erről még részletesebben szólok – rövidebb-hosszabb ideig a felkelő-szabadságharcos csoportok, majd az ezekből megalakított nemzetőralegységek, egységek tartották őrizetükben. Ezeken a helyeken a vizsgálatot a nyomozati feladatokra szervezett részlegek, vagy erre a feladatra kijelölt személyek, nemritkán maguk a parancsnokok kezdték meg.

Később számtalan embert vontak felelősségre, miután a védőőrizet utólagos értékelés szerint a személyes szabadság korlátozása, vagy ennél vadabb megfogalmazásban a volt államvédelmi beosztottak likvidálásához vezető út első szakasza lett.

A BM Határőrség erőinek bevonása a karhatalmi feladatok végrehajtásába

Az október 23-a és november közepe között történteket nehéz rekonstruálni, mivel a Határőrség szerveinek többségénél a határőrizeti események folyamatos nyilvántartása, illetve a Határőrség tevékenységéről készített összefoglalók, jelentések, dokumentumok egy része az irattárból a rendszer-

[547] BECK–GERMUSKA 90. o.

változást követően eltűnt. A másik ok, hogy október 23-a után az Országos Parancsnokság és a csapatok között kiépült összeköttetés több alkalommal hosszabb időre megszakadt, ezért az alárendeltek nem tudtak jelentéseket felterjeszteni, a csapatok helyzetéről tájékoztatást adni, illetve az Országos Parancsnokság intézkedéseinek lejuttatása sem volt zökkenőmentes.

Ugyanakkor nem felel meg a valóságnak, hogy a Határőrség Országos Parancsnoksága és az alárendelt egységek és alegységek teljesen magukra maradtak. A Határőrség tevékenységét meghatározó legfontosabb alapszabályozók – pl. a Határőrizeti Utasítás – október 23-át követően is érvényben voltak. Ezért az értékelés egyik szempontja az lehet, hogy az alaprendeltetés feladatait a határőrség egésze és szervezeti egységei mennyiben tudták teljesíteni.

A szabályzók szerint a határőrség legfontosabb feladata az államhatár őrzése és védelme volt. A határőrkerületek többségéről elmondható, hogy október 23-a után a határ őrzésére, az azon való átjárás megakadályozására mint szervezetek fokozatosan képtelenekké váltak.

Ennek egyik oka az volt, hogy a Határőrség Országos Parancsnoksága az aktuális politikai döntéseknek és elvárásoknak megfelelően több – szám szerint az 1. (Győr), a 6. (Pécs), a 7. (Kiskunhalas), a 8. (Orosháza), 9. (Nyírbátor) és a 11. (Balassagyarmat) – kerületből olyan nagyságrendű erőket vezényelt Budapestre, Debrecenbe, illetve a 2. kerületből (Csorna) Győrbe, hogy azok létszámukat tekintve is képtelenné váltak az alaprendeltetésből fakadó feladataik végrehajtására. A határőralegységekkel együtt néhány kerület parancsnokát, illetve a parancsnokság egy részét is Budapestre rendelték.

A fentiek következtében a határ őrzésének feladata háttérbe szorult, és a kerületek legfontosabb feladatává a határőrség objektumainak, laktanyáinak, eszközeinek, fegyverzetének, lőszerkészletének védelme, a személyi állomány és a helyőrségben élő hozzátartozók megóvása vált.

„Október 23-a után – olvasható erről a 7. Határőr Kerület anyagában[548]– a kerület teljes személyi állománya együtt maradt, de a kerület parancsnokságnak és az alegységek parancsnokainak komoly erőfeszítésébe került az, hogy a rendelkezésre álló erők és eszközök felhasználásával a határt lezárjuk és ugyanakkor a különböző elnevezésű polgári, forradalmi és egyéb bizottságok fegyvert követelő kéréseinek úgy álljunk ellent, hogy e kérések visszautasítása ne rontsa el véglegesen a határőrség és a polgári lakosság közötti kapcsolatot a jövőre vonatkozóan..."[549]

Az Országos Parancsnokság a vizsgált időszakban az alárendeltek részére több parancsot és utasítást adott ki. Szalva János ezredes október 26-án 12 óra és 13 óra között a nyugati határszakaszon lévő – 1–4. – kerületek parancsnokai részére – távmondatban – az alábbi utasítást adta:

[548] Az összefoglaló alapját képező dokumentum: Belügyminisztérium, Határőrség – Kiskunhalas: Beszámoló jelentés az 1956. 12. 11-i kerület parancsnoki értekezletre. Készült: 1956. december 10-én. Készítője ismeretlen. Száma: B 03195 – 2. melléklet.

[549] Beszámoló jelentés, 3–4.o.

„Az ellenforradalmi banda felszámolása során egyre többen igyekeznek Nyugatra szökni. Mindent el kell követni, hogy átszökésüket megakadályozzuk. Amennyiben egyeseknek mégis sikerülne a határon átszökni, tilos utánuk a határon átlőni. Tilos továbbá lövedéknek bármilyen esetben a túloldali területre becsapódni.

Ezen parancsomat az egész személyi állománnyal ismertetni kell, és meg kell követelni annak maradéktalan betartását."[550]

Nem sokkal később – még ezen a napon – az Országos Parancsnokságról a kerületek parancsnokait telefonon utasították: kerüljék a fegyveres összecsapásokat, hogy „nehogy a Mosonmagyaróvárhoz hasonló esetek előforduljanak".

Október 27-én a Határőrség Országos Parancsnoksága parancsot adott, hogy a határőrség alakulatai a továbbiakban tartózkodjanak a fegyveres összetűzésektől.

Ezek a Határőrség egészét vagy bizonyos részét érintő intézkedések hatottak az alárendelt szervezetek tevékenységére.

Egy 1957 májusában készített beszámolóban[551] az október 23-át követő időszakkal kapcsolatban többek között az olvasható, hogy október 23-án és 24-én a határőrség beosztottjai – az elöljáróiktól – parancsot kaptak arra, hogy szilárdan őrködjenek a határon, biztosítsák körleteiket, őrizzék meg fegyvereiket. Ennek eredményeként a határon a legtöbb helyen az alegység-parancsnokok megfelelő intézkedéseket tettek a szolgálat feszes ellátására, és – néhány nyugati őrsöt leszámítva – folyamatosan őrizték az államhatárt.

A kerületek október 23-át követő tevékenységéről fennmaradt dokumentumok a fenti beszámolóban rögzített megállapítás több pontjának is ellentmondanak. Már október 24-én és 25-én a kerületek többségében a határ őrzését megszüntették, a Budapestre és a befogadó megyék székhelyeire, illetve más fontosnak nyilvánított objektumok védelmére kirendelt erők jelentős részét az őrsöktől vonták el. Ott is megtörtént ez, ahol a kerületparancsnokság közvetlen alárendeltségébe tartozó tartalék erőket vezényelték el.

Egyebek mellett ennek a körülménynek is betudható, hogy a szolgálati helyén maradt állomány a legtöbb helyen a laktanya falain kívül zajló eseményekbe nem avatkozott be, a lakosság határozott, egyes esetekben erőszakos törekvéseit – a körülményeknek és a lehetőségeknek megfelelően – igyekeztek békés eszközökkel leszerelni. De több helyen az is előfordult, hogy a lakossággal való összetűzés elkerülése érdekében egyes őrsökről a lakosság ellenszenvét kiváltó határőrtiszteket és beosztott határőröket, egyes esetekben az őrs teljes állományát a kerületekhez bevonták, leváltották. Azt a tényt, hogy a határőrség objektumait nagyobb támadások nem érték, az értékelések készítői a lakosság és a határőrszervek jó kapcsolatából vezették le.

Figyelemre méltó az a tény, hogy a Határőrség vidéki szervezetei – 11 kerület, 4 zászlóalja, 22 Forgalom Ellenőrzési Pontja és 217 határőrse – ellen felkelő

[550] Szám nélküli.

[551] „Beszámoló I. A határőrzés állapota osztrák és jugoszláv viszonylatban az ellenforradalom időszakáig, majd az ezt követő időszakban" Szám nélküli.

csoportok fegyveres támadást nem indítottak, és a határőrség részéről fegyverhasználatra a több mint 250 szervezetből október 28-ig összesen három helyen – október 26-án Mosonmagyaróváron, október 27-én Mórahalmon és Berzencén – került sor. Nem sikerült megnyugtatóan tisztázni, hogy Sopronkőhidán a határőrs állománya milyen formában vett részt az elítéltek kitörésének megakadályozásában.

A Határőrség erőinek Budapestre vezénylése

A rendelkezésre álló adatok szerint a Határőrség erőinek aktív harctevékenységére október 28-ig – a fentieken kívül – Budapesten került sor. 1956. október 23-án Budapesten az Országos Parancsnokság közvetlen alegységei közül a jelentősebb erőt képező kommendáns alegység és a híradózászlóalj állomásozott, illetve Budapest közelében, Fóton volt a Határőrség Parancsnoksága alárendeltségébe tartozó Zrínyi Tiszthelyettes Iskola.

A Határőrség erőinek karhatalmi célú alkalmazásáról, illetve az arra történő felkészülésről terveket nem találtam, a fentiekben idézett alapszabályzókban ilyen feladat vagy erre történő utalás nem szerepel. Ugyanakkor a később készült értékelésekben van adat arra, hogy a Parancsnokság karhatalmi tartalékát a Zrínyi Tiszthelyettes Iskola állománya képezte. Az Iskolában október 23-át megelőzően fejeződött be a vizsgaidőszak, amelyet követően – a hagyományoknak és a konkrét terveknek megfelelően – a hallgatókat és a kiképző állomány többségét szabadságolták.

Október 24-én reggel 7 órakor a Határőr Parancsnokság parancsot adott a kerületek riadóztatására, a laktanyák védelmének a megszervezésére és a fontosabb közlekedési útvonalak forgalmának ellenőrzésére.

A Parancsnokság a fenti okok miatt Budapesten jelentősebb erőkkel nem rendelkezett, így feltehetően Piros László belügyminiszter utasítására vagy engedélyével október 23-án az 1. kerület (Győr) állományából 1 századot, 24-én a 6. kerület (Pécs) állományából 3 századot és 1 géppuskás szakaszt, a 7. kerület (Kiskunhalas) állományából 1 századot, a 8. kerülettől (Orosháza) 1 századot és a 11. kerület (Balassagyarmat) állományából 1 századot a fővárosba vezényeltek. Október 23-tól 25-ig összesen 130 főt vezényeltek a 9. kerülettől (Nyírbátor) Debrecenbe.

Szalva János ezredes utasítására a Budapestre rendelt határőralegységek több fegyveres akcióban vettek részt. A Győrből és Balassagyarmatról felvezényelt alegységek tevékenységéről értékelhető adatokat nem találtam. A 6. és 8. kerület Budapestre vezényelt alegységeinek tevékenysége az alábbiakban foglalható össze:

A 6. Kerülettől (Pécs) – 1956. október 24-én – az Országos Parancsnok 3 határőrszázadot és 1 géppuskás szakaszt rendelt Budapestre. A kijelölt alegységek október 24-én este 18 órakor érkeztek a határőrség Országos Parancsnokságára, ahonnan az egyik századot azonnal kirendelték a Lakihegyi adó védelmére.

A másik századot és a géppuskás szakaszt a „nagy veszteségeket szenvedett" Belső Karhatalom megerősítésére a Szamuely laktanyába küldték. In-

nen a Belső Karhatalom parancsnoka, Orbán áv. ezredes a kerület parancsnokát a századdal együtt a Vorosilov laktanya – többségében rendőrökből álló – őrségének a megerősítésére küldte.

A határőralegység nem tudott eljutni a Vorosilov laktanyába, mivel a Rákóczi térnél, majd a Rákóczi úton a határőröket fegyveres támadás érte. A határőrök a felkelőkkel folytatott harcok után visszatértek a Szamuely laktanyába, ahol a karhatalmistákkal együtt – október 25-én – a reggeli órákban egy akció keretében átfésülték a laktanya környékét és több személyt elfogtak.

„Október 25-én – a déli órákban – a Pártközpontból a Belső Karhatalom Parancsnokságától azzal az indokkal kértek erősítést, hogy »a Kossuth téren harc alakult ki az ott lévő ellenforradalmár személyekkel«."[552] Ekkor Jelenszky határőr alezredes Orbán Miklós ezredestől parancsot kapott arra, hogy a Karhatalom megerősítésére küldött századdal azonnal induljon a Pártközpont őrségének megsegítésére.

Orbán ezredes – hogy az alegység a Pártközponthoz akadálytalanul eljusson – Jelenszky alezredesnek a fegyvernemi jelzések és a rendfokozatok levételére is utasítást adott. Az oszlop megjelenésekor a Pártközpont kapujában lévő polgári ruhás őrök – államvédelmi beosztottak vagy kormányőrök – a határőrség első gépkocsijára tüzet nyitottak. A határőrök a tüzet minden gépkocsiról viszonozták. „Azt hitték, hogy a Pártközpontot az ellenség már elfoglalta." A Pártközpont őrségével egy időben a Parlament tetején lévő – külső biztosítást ellátó – géppuska is tüzet nyitott. A határőrök közül többen megsebesültek és Pintér István határőr hadnagy fejlövéstől azonnal meghalt.

A tűz beszüntetését követően megállapították, hogy 2 fő – Jobbágy Szilárd őrvezető és Ötvös Tibor határőr – a helyszínen, Matuzsa György százados a kórházba szállítást követően meghalt. A sebesülteket – 14 főt – 30-40 perc múlva kórházba szállították." [553]

A Pártközpontnál október 25-én, a déli órákban – a Parlament előtt lezajlott véres összetűzést követően – kialakult tűzharc körülményeiről Mikojan és Szuszlov Moszkvába továbbított jelentésében olvasható:

„Ezen kívül magának a pártközpontnak az épülete előtt, Szerov elvtárs szeme láttára lövöldözés kezdődött harckocsizóink és egy magyar [határőr – H. M.] század között, amelyet a pártközpont védelmének megerősítésére vezényeltek oda. Harckocsizóink felkelőknek hitték az odaérkező katonákat [határőröket – H. M.]. A tűzpárbajban a magyar századból tízen életüket vesztették, egy emberük súlyosan megsebesült..." [554]

[552] A 6. Határőr Kerület Parancsnokának jelentése 1958. december 11-én a BM Határőrség Országos Parancsnokság Fegyelmi Csoportjának. Tárgy: Winkler József határőr főhadnagy sebesülése. Száma: 0402/58. sz. A Kossuth téren lévő magyar erők – köztük határőrök – és szovjet csapatok fegyvertelen, védtelen tüntetőkre nyitottak tüzet.

[553] A 6. Határőr Kerület Parancsnokság jelentése – 1957. április 10-én – a Határőrség Főparancsnokság Politikai Csoportfőnökének. Készítette: Jelenszky Márton határőr alezredes.

[554] Jelcin-dosszié... 50–51. o.

Winkler József – '56-ban határőr tiszt[555] – erre az útra és a Pártközpontnál történtekre így emlékezett vissza:

„A Kossuth Lajos utcán találkoztunk egy körülbelül ezres nagyságú tömeggel, és a »civil« [határőröket kísérő államvédelmi tiszt] rámszólt, hogy ne álljak meg. Én ettől függetlenül megállítottam a gépkocsit, és akkor a tömegből adott valaki egy nemzeti színű zászlót, amit kitűztünk a gépkocsira. A tömeg egyébként éljenezte a határőröket. A »civil« mondta nekem, hogy vegyem le a zászlót. Kapkodott utána, hogy leszedje, de én rácsaptam a kezére, hogy hagyja békén a magyar zászlót. Amikor beérkeztünk a térhez [Kossuth tér – H. M.], azt láttuk, hogy a Rákóczi-szobornál nagyon sok ember feküdt a földön, valamint a füves rész is tele volt emberekkel, és mindenki feküdt. Én először azt hittem, hogy halottak és sebesültek.

A Rákóczi-szobornál fekvő emberek közül odaszóltak nekünk, hogy ne lőjetek. Én visszaszóltam, hogy nem lövünk benneteket, csak mi van veletek? Nincs semmi, válaszolta, csak menjünk tovább. Én ekkor a Parlament előtt egy tankot láttam cirkálni, más harci járművet nem láttam. Gépkocsijaink folyamatosan haladtak – lépésben mentünk –, amikor a Földművelésügyi Minisztériumból lövéseket hallottunk eldördülni. Én biztosan állítom, hogy nem sorozat volt, hanem egyes lövések voltak. Erre ez a »civil«, aki mögöttem ült, nagyon ideges lett, és mondta, hogy forduljunk jobbra a Duna-part felé, menjünk az Akadémia utcába. Ekkor láttam, hogy a már említett tank a lövegét a mi egységünkre irányítja rá. Nem tudtuk teljesen elérni a pártközpont épületét, körülbelül 50-100 méterre lehettünk attól. A pártközpont első, második, harmadik szintjéből éktelen sortüzet kaptunk. Láttam a torkolattüzeket. Egyszerűen érthetetlen volt a helyzet. Gépkocsivezetőnk rögtön megsebesült. Pintér alhadnagy szívlövést kapott, rögtön meg is halt. Én ebben a sortűzben hátulról tüdőcsúcslövés kaptam, de nem vesztettem el az eszméletemet. Elkezdtem kiabálni a pártközpont ablakai felé, ahonnan jöttek a lövések, és hadonásztam is, hogy ne lőjetek. Ahogy így szembefordulva kiabáltam felfelé, meglőttek homlokon. Elvesztettem az eszméletemet, és már csak arra emlékszem, hogy egy óvóhelyen deszkán fekszem és szorítókötés van rajtam lepedőből. Átvittek a Corvin kórházba vöröskeresztes busszal, majd onnan átszállítottak a Központi Honvéd Kórházba."[556]

Winkler József beszámolt arról is, hogy 1956 decemberében a pártközpont őrségének tüzétől megsebesült katonákat felrendelték Budapestre, ahol Szalva ezredes, illetve Gyurkó Lajos vezérőrnagy közölte velük, hogy nem beszélhetnek arról, ami a pártközpontban történt, arról, hogy a Pártközpont őrsége volt az, amelyik a határőrökre tüzet nyitott. „Aki ezt elkotyogja, a fejével felel", mondták az eligazításon. Ezt követően a Határőr lapban a pécsi határőrök bevetése úgy jelent meg, hogy mint a pártközpont hős

[555] BÜNYH Nyom. I/1. 341/1994. Winkler József tanúkihallgatási jegyzőkönyve 1994. április 27-én.

[556] Uo.

védői, az ellenforradalmárokkal folytatott tűzharcban sebesültek meg, illetve haltak meg.[557]

A határőrök október 30-ig maradtak a Pártközpontban, majd visszamentek Pécsre.[558]

A 6. kerület állománya bekapcsolódott a Lakihegyi adó védelmébe, részt vett a Belső Karhatalom laktanyájának őrzésében is.[559]

A 8. kerülettől (Orosháza) Budapestre vezényelt határőrszázad parancsnoka Gyevi Nagy Ernő határőr főhadnagy, politikai helyettese Berta Sándor határőr főhadnagy és parancsnokhelyettese Vajkovics József volt. A század 1956. október 24-ről 25-re virradó éjszaka a Corvin köz és a Kilián laktanya környékén vett részt harcokban. Ekkor halt meg Bozvári Imre határőr és Őze László szakaszvezető, Kiss Géza tizedes és Vécsi József határőr ebben az összecsapásban megsebesültek.

A századból egy „csoport" Szalay alezredes vezetésével 1956. október 25-én délben – még nem tudni pontosan, milyen céllal – ott volt a Kossuth tér környékén.[560] A Kossuth téren október 25-én történtekkel kapcsolatos kutatási eredményeimet egy önálló részben foglalom össze.

A század Budapesten – a fenti eseteken túl – többek között részt vett a Határőrség Országos Parancsnokságának őrzésében, a Belügyminisztérium épületeinek biztosításában, a párt- és állami vezetők Rózsadombon lévő lakásainak őrzésében, a BM Újpesti Kerületi Osztályának visszafoglalásában és védelmében vagy például Alsógödön – október 28-án – fegyveresek elfogásában és szökött rabok üldözésében.[561]

A Budapesten lévő vagy oda vidékről felrendelt határőralegységek – más erőkkel együttműködve – több harccselekményben vettek részt. Így történt ez október 24-én is, amikor a fegyveres felkelők támadást indítottak a Belügyminisztérium Roosevelt téri épülete ellen. A határőrökkel és honvédekkel megerősített államvédelmi beosztottakból és rendőrökből álló őrség az épület elfoglalását megakadályozta és több felkelőt elfogott. A tűzharcban mindkét oldalon sokan vesztették életüket. Október 25-én a belügyminisztériumban lévő határőrszakaszt század erőig megerősítették. Ez a század a Híradó és Műszaki Tiszti Iskola (Szentendre) 150 fős századával ezen a napon átvette az épület őrzését.

A budapesti párt- és középületek őrzésének megerősítése érdekében kirendelték az Ady-ligeti határőr-híradózászlóaljat is.

[557] Uo.

[558] 6. Határőr Kerület Parancsnokság jelentése – 1957. április 10-én – a Határőrség Főparancsnokság Politikai Csoportfőnökének. Készítette: Jelenszky Márton határőr alezredes.

[559] 6. Kerület Parancsnokságának jelentése „a meghaltakról" az Országos Parancsnokság részére. Készült: 1957. március 4-én. Készítette: Illés Géza határőr alezredes, parancsnok helyettes. Száma: 052/57.

[560] 8. Kerület Parancsnokság – Orosháza – Jelentés a Határőrség parancsnokság Szervezési Osztályának Készült: 1957. március 3-án.Tárgy: „Az októberi események során meghalt, megsebesült, vagy eltűnt bajtársakról jelentés." Száma. 023/Szü.

[561] Uo.

A Rádió épületének elfoglalása után az adást a Lakihegyen lévő adóból sugározták tovább, és a Parlamentben rendeztek be egy stúdiót. Egy harckocsizászlóalj 120 katonájával és 200 légvédelmi tüzérrel együtt 40 határőr biztosította az objektumot az ismétlődő támadások ellen. Később a Lakihegyi nagyadó védelmét a 77. honi légvédelmi tüzérezredből 30 fővel és a 3. üteg két lövegrajával erősítették meg. Ezen a helyen október 25-én a felkelők gyalogsági fegyverekből és aknavetőből nyitottak tüzet a rádióadót védő erőkre. Az esztergomi harckocsiezred szakasza géppuskával lőtt tűzzel a támadókat visszaszorította. A harcokban egy honvéd tizedes megsebesült. A Lakihegynél lévő erőket ezen a napon egy harckocsiszakasszal, egy határőrzászlóaljjal és három darab légvédelmi löveggel erősítették meg.

A Budapestre rendelt határőr erők jelentős része október 28-át követően visszatért az eredeti szolgálati helyére.

A BM Büntetés-végrehajtási Intézetek tevékenységének értékelése

A Belügyminisztérium alárendeltségébe tartózó Büntetés-végrehajtási Parancsnokság – „a személyi állomány októberi események időszakában történt helytállását" utólag értékelve összességben arra a következtetésre jutott, hogy „a büntetés-végrehajtás úgyis, mint testület, úgyis mint alegységek általában megállták a helyüket. A parancsnokok intézkedései általában helyesek voltak, azt a célt szolgálták, hogy az elítélteket megőrizzék, az objektum felszerelését megvédjék. Ezek a célkitűzések általában sikerültek, azonban néhány helyen, ahol nem érték el a velük szemben támasztott követelményeket, az többségében nem a parancsnokok és a személyi állomány helytállásán múlott, hanem az ellenforradalmi erők feltörése következtében jött létre..."[562]

Az idézett értékelés készítői a büntetés-végrehajtási testület helytállásának tudják be azt is, hogy „bár a legtöbb egység igen szorongatott helyzetben volt – úgy a belső, mint külső nyomás következtében –, azért néhány objektum kivételével az egységek együtt maradtak, bátran szembenéztek a nehézségekkel..."[563]

A testületnél előfordult hiányosságként mindössze azt állapították meg, hogy „néhány alapegység, minden külső vagy belső nyomás nélkül, még a felülvizsgáló bizottságokat mellőzve, saját hatáskörében kiengedte az elítélteket... az egység szétfutott, őrizet nélkül hagyta az objektumot, melynek felszerelését az ellenforradalmárok és egyéb huligán elemek széthordták..."

A tisztek tevékenységét külön is értékelve, a jelentés készítői arra a következtetésre jutottak, hogy a tisztek „nagy számban megállták a helyüket.

[562] Belügyminisztérium Büntetés-végrehajtási Parancsnokság Kiképzési és Nevelési Osztály. „Jelentés a személyi állomány októberi események időszakában történt helytállásáról, egységenként értékelve." 1. o.

[563] Jelentés, 2. o.

A helyzetnek megfelelően segítették a parancsnokot a helyes intézkedések kialakításában, bátorították a személyi állományt, iparkodtak leszerelni a helytelen nézeteket..." A kevés kivétel között az értékelés a nagyfai munkahely-parancsnokságot említette meg, ahol „a tisztek egy része dezorganizálta a parancsnokot (sic!), befolyásolta az állományt, segítette az ellenforradalom tényekedéseit, mindent rossznak nyilvánított, amit addig csináltak. Ezek a személyek azonban a tiszti állomány elenyésző részét teszik ki..."[564]

A jelentésben az őrök és a tiszthelyettesek tevékenységéről többek között az áll, hogy ezen állománykategóriában, ha nem is „túlzott mértékben, de mutatkoztak az ingadozás" jelei, amelynek legfőbb okát a jelentés összeállítói „az alacsony szintű politikai felkészültségben" látták.

„Nem tudták felismerni a jelenségeket és ezek az elvtársak passzívan szemlélték az eseményeket, iparkodtak kivonni magukat a szolgálatból..."[565] – olvasható az idézett értékelésben.

A Parancsnokság a történteket elemezve, összességében arra a következtetésre jutott, hogy „a nem tiszti állományú elvtársak nagymértékben megállták a helyüket és a tiszti állománnyal karöltve a Parancsnokság számíthat helytállásukra... bátran szembe fognak nézni az elkövetkezendő eseményekkel, nem tűrve az ellenséggel szembeni megalkuvást..."[566]

A Büntetés-végrehajtási Parancsnokság fentiekben idézett megállapításait – mint az a következőkből látható – az egyes intézetekben történtek nem erősítik meg, ellenkezőleg: több ponton cáfolják.

Az elítéltek magatartása, kiszabadulásuk, kiszabadításuk körülményei

A vizsgált időszakban a büntetés-végrehajtás területén történt – témánk szempontjából – legfontosabb események az alábbiakban foglalhatóak össze:

A Büntetés-végrehajtási Parancsnokság Őrszolgálati Osztályának kijelölt bizottsága a bekövetkezett eseményeket – 1957 januárjában[567] – értékelve arra a megállapításra jutott, hogy a büntetés-végrehajtási szervek működési zavarainak és az elítéltek tömeges kiszabadulásának legfőbb oka a Parancsnokság és az alárendelt szervek között a forradalmat megelőzően kialakult viszonyrendszerben keresendő.

„Általában megállapítható, hogy az alárendelt egységeink hosszú évek során igen hozzászoktak a felülről való irányításhoz, megszokták, hogy minden ügyes-bajos dolgaikban felfelé fordultak tanácsokért és utasításokért. Lényegében nem okozott különös gondot egyes felvetődő problémák

[564] Uo.
[565] Uo.
[566] Uo.
[567] BV Parancsnokság Őrszolgálati Osztály Jelentés Készült: 1957. január 28. 1–2, 6–7–8 o. Készítették: Bocska József bv. fhdgy. Neubauer István bv. fhdgy. Gáspár Márton bv. szds. osztályvezető.

megoldása, mivel az »ész« felül van, és nekik csak végrehajtani kell az onnan jövő utasításokat, parancsokat...

Az ellenforradalmi erők a túlzottan decentralizált szerveket támadták meg elsősorban, és így a minisztériumon kívül az első és a legerősebb csapásokat a megyei főosztályokra mérték, és lényegében »Fej« nélkül maradtak az egységek. Jellemző, hogy a főosztályok konkrét utasításokat az események alatt nem tudtak adni. Általános tapasztalat, hogy a »csinálják a legjobb belátásuk szerint« parancs volt a legnagyobb segítség.

Igen nagy zavart okozott az a körülmény is, hogy az egyes főosztályok vezetőit és beosztott tisztjeit sok helyen éppen a megye székhelyében lévő börtönben tartották fogva.

Különböző területeken megalakult, magukat »forradalmi bizottságnak« és »munkástanácsoknak« nevező szervezetekbe bekerültek olyan személyek is – tapasztalat szerint elsősorban a honvédségtől –, akik azelőtt is vezető helyen voltak. Ez különösen zavarta a megyei börtönök helyzetét az elítéltek szabadítása kérdésében, mivel az ügyészségek által alakult bizottságok tagjai – egy-egy személy kivételével – azonosak voltak az ellenforradalmi idők előtti személyekkel...

A személyi állomány között nagy mértékben bontotta meg az általános egységet az a körülmény, hogy a minisztériumból Sebő fhdgy. olyan tartalmú távmondatot adott le, hogy a testületnél lévő ÁVH-sokat – ha azok egyetlen napig is ott voltak – fel kell függeszteni, és a szolgálattól el kell tiltani. Ekkor kaptak utasítást egyébként az egységek a forradalmi tanácsok megalakítására is. A távbeszélőn leadott utasítás tartalmazta még, hogy minden tekintetben a helyi megalakult munkástanácsok utasítása alapján kell eljárni.

Ez a távmondat még jobban elszakította egymástól a beosztottakat, több egység parancsnoka, tisztje és őre volt az államvédelmi hatóságnál Borsod megyében, maga az alosztályvezető is államvédelmi beosztott volt...

Általában a különböző városi székhelyeken lévő börtönökben fegyverhasználatra azért nem került sor véleményem szerint, mert éppen a főosztályok, a pártbizottságok, majd később a munkástanácsok adtak ki olyan utasításokat a bajtársaknak, hogy a tömeggel szemben fegyvert ne használjanak..." – olvasható az Őrszolgálati Osztály jelentésében.

A jelentés egyes megállapításai helytállóak. A Büntetés-végrehajtási Parancsnokság, illetve a BM Megyei Osztályok szervezetébe integrálódott, az alárendelt büntetés-végrehajtási egységek irányításáért felelős osztályok, alosztályok, referensek a vizsgált időszakban nem feleltek meg a szabályzatokban, utasításokban, parancsokban is rögzített kötelezettségeiknek. Ennek véleményem szerint legfőbb oka – ezen irányító állomány felkészületlenségén, vezetői alkalmatlanságán túl – a legfelső állami és politikai vezetés zavarodottságában, intézkedésképtelenségében vagy éppen egymásnak szögesen ellentmondó intézkedéseikben keresendő. Ugyanakkor helyesen állapítja meg a jelentés azt is, hogy a fegyverhasználattal kapcsolatos kötelezettségeknél – a legtöbb büntetés-végrehajtási egységnél – sokkal erősebbnek bizonyult annak belátása, hogy a társadalmat feszítő prob-

lémákat nem a többség ellen alkalmazott erőszakkal, hanem politikai eszközökkel kell orvosolni.

A büntetés-végrehajtási intézetekkel kapcsolatos általános elvárásokat – az október 23-tól november 4-ig terjedő időszakban – a következő konkrét utasítások erősítették meg, vagy módosították.

Október 23-án este a Büntetés-végrehajtási Parancsnokság központi ügyelete – a legtöbb intézet felé – a fokozott szolgálat bevezetéséről, majd ezt követően – főleg Budapesten – több intézet őrségének a megerősítéséről intézkedett. Így október 24-én a Központi Iskola állományából megerősítették a Budapesti Országos Börtön és a Központi Kórház őrségét.

Október 24-én a Parancsnokság utasítást adott az elítéltek munkáltatásának azonnali felfüggesztésére.

Október 25-én a Központi Iskola szinte teljes állományának átvezénylésével tovább erősítették a Budapesti Országos Börtön külső őrségét. Ezeket a megerősítő erőket október 31-én vezényelték vissza a honvédségtől a parancsnokság kérésére kapott alegységek megérkezését követően.

Október 29-én délután a Parancsnokságról Kiss Kálmán bv. őrnagy az alárendelt egységek vezetőit arra utasította, hogy a pártszervezetekkel, a honvédséggel és az újonnan megalakult szervekkel kapcsolatot tartsanak, a fokozott szolgálattal kapcsolatos kötelezettségeiket teljesítsék, az elítélteket tartsák a zárkákban, a séták megtartására intézkedjenek, az őrizetesek kitörését akadályozzák meg, a szökött elítélteket fogadják be és különítsék el, a rádióügyeletet szervezzék meg és a személyi állomány és az elítéltek étkeztetésére fordítsanak gondot.

Ebben a távmondatban a fegyverhasználattal kapcsolatban az állt, hogy az őrség csak erőszakos támadás esetén nyithat tüzet, ha a tömeg fegyverrel támad.

A büntetés-végrehajtási intézetekből külső erők fegyverhasználattal csak egy helyen, a Központi Kórházból próbáltak kiszabadítani elítélteket. A Kórház ellen október 24-e és 28 között végrehajtott támadás során a támadók közül egy fő meghalt, többen megsebesültek, de az elítéltek kiszabadítását az őrség megakadályozta. Az őrszemélyzetből senki sem sérült meg.

Szórványos lövöldözésre két büntetés-végrehajtási intézet – a Nagyfai és a Csolnoki Munkahely Parancsnokságok – közelében került sor. Ezen lövöldözések során a fenti intézetekben sérülés nem történt.

Külső erők fegyvertelen szabadítási kísérletét az őrség riasztólövés leadásával akadályozta meg Szekszárdon.

Kalocsán a politikai elítéltek kiszabadítását követelő tömeget a börtöntől – a katonák riasztólövését követően – az őrség egy vagy több tagja fegyverhasználattal távolította el. Ennek következtében a tömegből egy fő a helyszínen és egy fő később a kórházban életét vesztette. Öt fő megsebesült.

Külső erők sikeresen szabadították ki az elítélteket a Győri Megyei Börtönből. Az elítéltek távozását követően a helyszínre érkező vegyes összetételű – államvédelmi beosztottakból, rendőrökből és tűzoltóból álló – fegyveres csoport és a rabszabadítást végrehajtó tömeg között fegyveres összetűzésre került sor, melynek következében a tömegből három fő meghalt, kettő

megsebesült. A börtön udvarára bedobált kézigránátok egyikétől egy fegyőr megsérült.

Az elítéltek kitörését fegyverhasználattal október 24-én Pécsett, október 25-én Sopronkőhidán, október 26-án Edelényben és Oroszlányban, október 27-én Tiszapalkonyán akadályozták meg.

Pécsett a zárkáikból kitört elítéltek visszaszorításakor leadott lövéseknek nem volt sérültje.

Sopronkőhidán a fegyverhasználat következtében 2 elítélt és – véletlen lövés okozta sérülésben – egy büntetés-végrehajtási tiszt meghalt. Más forrás szerint a kitörést ellenző két elítéltet társaik kővel agyonverték.

Edelényben a kitörést megkísérlő rabok lábára leadott lövések következtében 6 elítélt sérült meg.

Oroszlányban az őrség fegyverhasználatakor 1 elítélt meghalt, kettő megsebesült.

Tiszapalkonyán az őrség fegyverhasználata következtében 2 elítélt meghalt, 3 fő pedig megsebesült.

Letartóztatottak kiszabadításának megakadályozása céljából – nem kellően tisztázott körülmények következtében – fegyverhasználatra került sor Pálhalmán és Komlón. Utóbbi helyen a fegyverhasználatnak áldozatai és sérültjei is voltak.

A tömeg fegyver vagy fegyverhasználat nélkül – a büntetés-végrehajtási intézetbe betörve – 6 megyei börtönből (25-én Győr, 26-án Zalaegerszeg, Kecskemét, Esztergom, Nyíregyháza, 27-én Szombathely) és 2 munkahelyparancsnokságról (26-án Oroszlány, 28-án Komló) szabadította ki az elítélteket. Módosítja a képet, hogy Zalaegerszegen az elítéltek egy részét bizottság szabadította.

A tömeg a büntetés-végrehajtási intézetnél volt, de a sikeres kitörést aktívan nem támogatta Vácon az Országos Börtönnél, ahol október 23-án 973 – 186 katonai, 108 köztörvényes és 679 politikai – elítéltet őriztek. [568] A börtön külső őrzését – mint a Budapesti Országos és a Körzeti Börtönnél is – a belső karhatalomtól kirendelt 85 fős század biztosította.[569]

Október 26-án a város több pontján fegyveres csoportok jelentek meg, és követelték, hogy a szovjet csapatok Máriaudvaron lévő alakulata távozzon. A börtönt ezen a napon is több csoport kereste fel. A tüntetők követelték, hogy a külső őrséget adó karhatalmi század sorozott katonái a sapkákról a vörös csillagot vegyék le, és „a büdös ávósok tűnjenek el".[570]

Az őrség karhatalmista tagjai ennek hatására – a kapott parancs ellenére – a vörös csillagot a sapkájukról leszedték és annak helyére kokárdát tettek fel.

[568] „Jelentés a politikai elítéltek zendüléséről és kitöréséről."1957. 02. 05. Készítette: Gáspár Márton bv százados parancsnok.

[569] BV Parancsnokság – A Kiképzési és Nevelési Osztály jelentése a börtönök személyi állománya október 23-a utáni felülvizsgálatáról. 2. o.

[570] „Jelentés a politikai elítéltek zendüléséről és kitöréséről." 3. o.

Ekkor a börtönben már olyan hírek is elterjedtek, hogy Budapesten a fegyveresek több börtönt elfoglaltak, ahol az őrség tagjait „lemészárolták", majd az elítélteket kiszabadították. Az elítéltek ekkor már nyíltan – az ablakokon átkiabálva – szervezték a kitörést. A rabok fegyvert követeltek, hogy harcolhassanak a szovjet csapatok ellen.

A börtön parancsnokának karhatalmi helyettese többször fordult utasításért vagy segítségért a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságához, ahonnan azt a választ kapta, hogy a problémát oldja meg egymaga.[571]

Ezen a napon – 26-án – 19 óra körül érkezett meg a börtönbe Gáspár Márton bv. százados parancsnok, aki azonnal alparancsnoki értekezletet hívott össze. Az értekezleten arról döntöttek, hogy a csillagokat a sapkákról leszedik és helyettük kokárdákat tesznek fel, illetve a külső őrség karhatalmista, kék ávós egyenruhában lévő tisztjeit és az államvédelmi sorkatonákat is szürke, büntetés-végrehajtási, „bévés" egyenruhába beöltöztetik.

A parancsnok hangsúlyozta, hogy ha a börtönt fegyveres támadás éri, a külső és belső őrség a fegyvert csak az ő engedélyével használhatja. „Fegyvertelen tömegre tüzet nyitni tilos."[572]

Október 27-én reggel 7 órakor a börtön vezetőinek az MZ körlet parancsnoka jelentette, hogy az elítéltek a parancsnokkal és az operatív előadóval akarnak tárgyalni.

A politikai helyettes és az operatív tiszt útban volt az MZ körlet felé, amikor az elítéltek a szétszedett vaságyakkal megkezdték a kitörést. Az őrség tagjai elhagyva őrhelyüket tehetetlenül össze-vissza szaladgáltak. Az elítéltek a zárkák ajtaját kifeszítve a kijárati rácsokhoz tódultak. Többen az MZ körlet tetejére kimásztak, és az utcán lévőket kérték, hogy szabadítsák ki őket. A börtönt ekkor körülbelül 3–4 ezer fős tüntető tömeg vette körül. Miután a külső őrség tagjai fegyverhasználatra a parancsnoktól parancsot nem kaptak, a tömeget a börtön közelébe engedték.

A tömeg a külső őröket ekkor már téglával dobálta, ezért az egyik külső őr figyelmeztető lövést adott le a levegőbe. A belső őrök ezzel egy időben kinyitották a kijárati vaskaput – a díszkaput –, amelyen keresztül fegyvereiket eldobálva az elítéltekkel együtt kiszaladtak. Erre a külső őrség parancsnoka az őrzést beszüntette, és az őröket bevonta. A nyitott kapun keresztül a tömeg egy része a börtönbe behatolt.

„Az elítéltek kiszabadítására felvonuló tömeg ellen fegyvert nem használtak. Ebben az időben az őrség hangulata olyan volt, hogy ha parancsot kap a fegyver használatára, azt a parancsnoki kar ellen használta volna ... a segítséget a helyőrség parancsnoka megtagadta ... az őrség fegyverzetét és élelmét a honvédség vitte el a Híradó [alakulat] laktanyájába..." [573] – olvas-

[571] BV Parancsnokság – A Kiképzési és Nevelési Osztály jelentése a börtönök személyi állománya október 23-a utáni felülvizsgálatáról. 2. o.

[572] „Jelentés a politikai elítéltek zendüléséről és kitöréséről." 3. o.

[573] BM Büntetés-végrehajtási Országos Parancsnokság Kiképzési és Nevelési Osztály Jelentés a személyi állomány októberi események időszakában történt helytállásáról egységenként értékelve. Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokság irattára, szám nélküli. 2. o.

ható a történtekről a Büntetés-végrehajtási Parancsnokság összefoglaló jelentésében. A kiszabadult elítéltek a börtön személyzetéből senkit sem bántalmaztak, a börtönbe november 3-ig volt államvédelmi beosztottakat, pártfunkcionáriusokat vagy más személyeket nem szállítottak, ott nem őriztek.

Több büntetés-végrehajtási intézetből az őrizeteseket a parancsnok minden tényleges külső nyomás nélkül szabadon engedte. Támadás hírére ezt tette október 26-án a Tatabányai Munkahely-parancsnok, 30-án a Budapesti Körzeti Börtön parancsnoka és november 4-én a Budapesti Megyei Börtön vezetője.

A Budapesti Körzeti Börtön rendeltetésénél fogva az egyik legveszélyeztetettebb objektum volt, mivel ott általában politikai jellegű bűncselekményekért előzetes őrizetbe vett személyek és politikai elítéltek voltak őrizetben. Október 23-a után az épületben több elfogott felkelőt őriztek, illetve ügyük vizsgálatát is megkezdték.

A Körzeti Börtön őrségét már október 23-án a Belső Karhatalom erőiből megerősítették.[574] A BM Vizsgálati Főosztály államvédelmi állományából, a Belső Karhatalom épületben lévő beosztottjaiból, valamint a belső őrségből – összesen körülbelül 240 főből – a parancsnok megszervezte az objektum belső és külső védelmét.

Október 27-én Hullai áv. őrnagy, a vizsgálati főosztály vezetőjének helyettese 15 rendőrruhába öltözött államvédelmi beosztottal felderítésre indult. A csoport tagjai közül a felkelők a Moszkva téren 3 főt lelőttek. Miután a csoport megmaradt tagjai a börtön épületébe visszavonultak, a felkelők aktivitása a környéken nőtt, a csoportok ezt követően fokozottan figyelték a börtön épületét.

Október 30-án délelőtt, 9 óra 30 perckor a Vizsgálati Főosztály vezetője, Szalma József áv. őrnagy a Belügyminisztériumból utasítást kapott arra, hogy a Vizsgálati Főosztály iratanyagát semmisítsék meg, majd Szalma áv. őrnagy és a Vizsgálati Főosztály állománya a BM Központi Roosevelt téri épületébe vonuljon be. Miközben a börtönben az iratokat égették, az őrség tagjai arról értesültek, hogy a Széna téri felkelő csoport – 6 harckocsi és körülbelül 300 fegyveres – hamarosan támadást indít az épület ellen. Ekkor a börtönparancsnok az őrség egy részével segítette az iratok égetését, ezzel párhuzamosan az őrség másik felével minden utasítás vagy engedély nélkül megkezdte az őrizetesek kiszabadítását.

Ennek célja az állítólagos készülődőben lévő támadás megelőzése, leállítása volt. A vizsgálati oldalon ekkor összesen 132 fő – 112 „határátlépő", főleg fiatal gyerekek, 13 személy a Gyűjtőből és 7 politikai elítélt – volt benn. Ezenkívül 30 elfogott fegyveres felkelő volt egy-két napja őrizetben, valamint 6 olyan rab volt az épületben, akik egyes bánya-munkahelyekről lettek kiszabadítva, de ezt követően a vizsgálati fogdába zárták őket. A katonai oldalon 72 letartóztatott volt. A letartóztatottakat a parancsnok utasítására 5–10 fős csoportokban engedték ki az épületből.

[574] Jelentés, 6. o.

Miután az iratokat elégették és az őrizeteseket kiengedték, a Vizsgálati Főosztály beosztottjai a Belügyminisztériumba bevonultak. Ezek után a körülbelül 130 fős őrség fele az épületet elhagyta. Október 31-én a Budapesti Körzeti Börtön épületét a felkelők megszállták.

Ugyanezen a napon a BM Büntetés-végrehajtási Parancsnokságáról, Virág bv. alezredestől parancsot kaptak arra, hogy a büntetés-végrehajtás területén operatív állományban dolgozó, államvédelmi beosztottakat fegyverezzék le és küldjék el.

Délután körülbelül 14 órakor ugyancsak Virág bv. alezredes a börtön parancsnokát, Csete József bv. őrnagyot azzal az indokkal leváltotta, hogy a börtönben „vannak államvédelmi letartóztatottak is már, és még visznek is be, volt államvédelmi parancsnok nem őrizheti őket".[575] November 2-án Márvány bv. százados, az új parancsnok az épületben megjelent és Csete bv. őrnagy közreműködésével az őrség volt államvédelmi tagjait – 58 főt – beosztásukból leváltotta és az épületből eltávolíttatta. Másnap Csete bv. őrnagyot, a börtön parancsnokát a nemzetőrök helyi parancsnoka letartóztatta és fogdába záratta.

Az épületet november 1. és 4. között a Buttkovszky irányította nemzetőrök és a Rákóczi Katonai Középiskoláról – Nagy Dezső hadnagy vezetésével – kivezényelt 44 fős alegység tartotta ellenőrzése alatt. November 4-én a felkelők az épületet elhagyták, Nagy Dezső hadnagy a növendékektől beszedte a fegyvert. Az épületben lévő fegyverekkel a kiszabadult börtönparancsnok, Csete bv. őrnagy a lefogott bv. őrökből és kiszabadult volt államvédelmi beosztottakból a börtön őrségét megszervezte.

A tömeg nyomására és egy esetleges támadás hírére engedte szabadon az elítélteket október 28-án az Országos Börtön Parancsnoka Márianosztrán.

Az elítéltek többsége a Központi Kórházból részben békésen, részben kitöréssel szabadult.

A büntetés-végrehajtási intézetek többségében az elítélteket bizottságok szabadították. Néhány helyen az elítéltek szervezkedése, csendes kitörési kísérletei, a zárkák ajtóinak megrongálása ezt a folyamatot beindították vagy felgyorsították. A bizottságok elsősorban a politikai, a „kisidős" és első bűntényes elítélteket – és mindenekelőtt a kiskorúakat szabadították. Megfelelő nyomás, pl. szabadítás alatti kitörési kísérlet után a bizottságok szinte válogatás nélkül engedték szabadon az elítélteket.

Mindössze kettő – a Debreceni Megyei és a Sopronkőhidai Országos – börtön volt az, amelyikből senki sem szabadult ki a vizsgált időszakban.

* * *

Röviden ki kell, hogy térjek az őrséget megerősítő fegyveres erők tevékenységének az értékelésére is. Azokon a településeken, ahol a lakosság a köztörvényes elítéltek szabadítását nem kívánta, a kitörések, illetve a külső

[575] BM Budapesti Országos Börtön – Októberi eseményekről jelentés. Készült: 1957. 02. 08-án. Készítette: Csete József bv. őrgy. parancsnok. 3. o.

rabszabadítási kísérletek elhárításához, ha különböző formában is, de segítséget nyújtott. Ennek példája, hogy Sopronkőhidán a feladatai ellátása során az őrség élvezte a soproni egyetemisták – MEFESZ – és a határőrség támogatását. Egerben a népőrség tagjai nyújtottak az őrségnek segítséget a rabok megőrzéséhez. Voltak olyan helyek is, ahol a választott forradalmi szerv vagy a pap a szószéket felhasználva tartotta vissza a lakosságot az erőszakos rabszabadítástól.

Általánosságként megállapítható az is, hogy a kitört vagy kiszabadított elítéltek és a börtönökbe betört személyek a büntetés-végrehajtáshoz tartozó állományt nem bántalmazták. Az őrség tagjainak bántalmazásáról a feldolgozott dokumentumokban alig van adat. Eddigi ismereteink szerint az őrségekből az elítéltek összesen 6 főt vittek magukkal, és az intézetekhez beosztott állományból 4-5 főt bántalmaztak.

Az őrséget megerősítő – rendőr, honvédségi, karhatalmi és civil – erőkről elmondható, hogy az elítéltek kiszabadításának vagy kitörésének megakadályozása érdekében a fegyvereiket a legritkább esetben használták. Ugyanez elmondható a Belső Karhatalom őrségi erőiről is. Karhatalmisták adták az őrséget a Budapesti és a Váci Országos Börtönöknél és a Budapesti Körzeti Börtönben, ahol egy véletlen lövést leszámítva – Vác – erőszakosan nem léptek fel sem a tömegekkel, sem az elítéltekkel szemben.

Honvédségi erőkkel egészítették ki az őrséget Kecskeméten, Kaposváron, a Budapesti Körzeti Börtönben, Állampusztán, Csolnokon, Baracskán, Komlón és Kalocsán. A fentiekben ismertetett helyek közül – mint tudjuk – a honvédség részéről sérülést nem okozó fegyverhasználatra került sor Kalocsán és ma még feltáratlan körülmények között Komlón. Vegyes – honvédségi, rendőr és civil – erősítést az őrségek Veszprémben, Nagyfán, Edelényben kaptak. A Székesfehérvári Megyei Börtön őrzésében rövid ideig szovjet erők is résztvettek.

A büntetés-végrehajtási intézetek egy részének őrsége az adott objektumon kívül is kapott és hajtott végre feladatokat. Október 23-án több intézetből – így a Budapesti Országos és Megyei börtönökből – tájékozódás és felderítés céljából tiszteket küldtek ki, akik a tapasztaltakat elöljáróiknak telefonon jelentették.

Október 24-én az őrségbe bevont erők egy része a Budapesti Országos Börtön környékét vizsgálta át. Ugyanezen a napon a Pécsi Börtön őrsége a börtön körül járőrözve 5 civil személyt elfogott. A jelentés szerint ezeket a személyeket lefegyverezték és a BM Megyei Főosztály illetékes szerveinek átadták.

Október 27-én a Budapesti Körzeti Börtönből egy államvédelmi tiszt vezetésével 15 rendőrruhába öltözött államvédelmi beosztott hajtott végre akciót a Moszkva tér környékén, ahol a felkelő csoportokkal harcba keveredtek. Az akcióban részt vevő államvédelmi beosztottak közül 3 fő életét vesztette. (Más forrás szerint ekkor 1 áv. tiszt halt meg.) Ebbe a kategóriába sorolható a Kalocsán történt fegyverhasználat is.

Az eddig feltárt dokumentumok és jelentések alapján tudunk olyan börtönről – pl. Budapesti Megyei és Körzeti börtönök –, amelyekbe október 24-e és 28-a között elfogott fegyveres felkelőket szállítottak be. A felkelők ügyében

az ügyészi vagy vizsgálati szervek által megindított nyomozást október 28-án lezárták, a foglyokat az elsők között szabadon engedték, és a vizsgálat során keletkezett iratokat utasításra elégették. Voltak börtönök, amelyekbe a vizsgált időszakban kiszabadult, majd elfogott elítélteket is szállítottak be.

A Büntetés-végrehajtási Parancsnokság az elítéltek forradalom alatti tevékenységét 1959. június 25-én értékelte.[576] A jelentés készítője – Kardos Gyula bv. őrnagy, az országos parancsnok politikai helyettese – a valósággal ellentétben azt állította, hogy az elítéltek kitörését „több esetben fegyverrel" a legtöbb helyen kívülről is támogatták.

Egyetlen olyan intézet sem volt, ahol az elítéltek kitörését vagy annak kísérletét külső erők fegyverrel támogatták volna. Az viszont megtörtént, hogy az elítéltek annak ellenére nem bántották az általuk túszul ejtett bv. tisztet, hogy az őrség a kitörni akaró őrizetesekkel szemben fegyvert használt, melynek következtében például Sopronkőhidán 2 elítélt meghalt.

Az elítéltek egy része a kitörés helyett több helyen – pl. Sátoraljaújhelyen – a parancsnokság befolyásolása és a szabadon bocsájtás érdekében éhségsztrájkot kezdett, felszólításra nem jött ki a zárkából, összevagdalta magát, önakasztást hajtott végre, vagy nem vette fel a munkát.

Amikor az elítéltek kiszabadultak, többnyire megelégedtek azzal, hogy a büntetés-végrehajtási őrséget elzavarták, az egységnél maradt fegyverzetet, élelmezési anyagot, ruhát, berendezési tárgyakat magukkal vitték. A „büntetés-végrehajtásnál így keletkezett kár értéke 2 444 120 forint" volt egy felmérés szerint.

Megfelel az igazságnak a jelentés azon része, mely szerint számos helyen – elsősorban mezőgazdasági munkahelyen – „az elítéltek egy része ottmaradt és a büntetés-végrehajtási elvtársakkal közösen gondozták a gazdaság állatait".

Ugyanakkor nem tudni, hogy a jelentő mire alapozza azon állítását, mely szerint az „elítéltek kitörésének visszaverésekor a tűzharc során több büntetés-végrehajtási elvtárs hősi halált halt és többen megsebesültek". Mint említettem, egy olyan büntetés-végrehajtási tisztről tudunk, aki Sopronkőhidán tiszttársa véletlen leadott lövésének következtében életét vesztette. A már felfegyverkezett elítéltek sem alkalmaztak fegyveres erőszakot volt fogvatartóik ellen.

A fentiekben ismertetett fegyveres támadás és más körülmények között végrehajtott fegyverhasználatok következtében életét vesztette 4 fegyveres vagy fegyver nélküli támadó, 7 elítélt és egy büntetés-végrehajtási tiszt. Az elítéltek közül kb. 13 fő sebesült meg.

A Büntetés-végrehajtási Parancsnokság Forradalmi Bizottsága október 31-én az alárendelt intézetek részére Forradalmi Bizottság alakítására, volt államvédelmi beosztottak elbocsátására, a területi forradalmi szervek utasításainak végrehajtására adott parancsot.

[576] BM Büntetés-végrehajtási Parancsnokság, „Jelentés az elítéltek ellenforradalom alatti tevékenységéről." Szám: 38-1-187/1959. Hiv. sz.: 68-3182/1959. Készítette: Kardos Gyula bv. őrnagy, a parancsnok politikai helyettese.

November 2-án Sebő Endre bv. főhadnagy a Büntetés-végrehajtási Parancsnokság Forradalmi Bizottságának nevében bejelentette, hogy november 1-jei hatállyal a büntetés-végrehajtási szervek az Igazságügyi Minisztérium alárendeltségébe kerültek, illetve újabb távmondatban erősítette meg a volt államvédelmi beosztottak eltávolításával, leszerelésével kapcsolatos intézkedéseket. Arról nincs pontos adatunk, hogy ebben az időszakban a büntetés-végrehajtás területén az államvédelemtől – főleg 1952 és 54 között – áthelyezett személyek közül hányan szolgáltak. 1954. április 1-jei adatok szerint a büntetés-végrehajtás területén 992 volt államvédelmi beosztott teljesített szolgálatot.[577]

Az BM megyei főosztályok, a helyőrségparancsnokok, a határőrség illetékes vezetői, illetve az újonnan alakult forradalmi szervek – honvédségi, rendőr, civil szovjet erők kirendelésével – 19 büntetés-végrehajtási egység őrségét erősítették meg. Ez a tény ellentmond az utólagos értékelések azon megállapításának, hogy a területi szervek a büntetés-végrehajtási egységeket teljes egészében magukra hagyták.

Október 28-a után – a országos és megyei börtönök többségében, a járási börtönök kisebb hányadában – önként jelentkezett vagy letartóztatott államvédelmi beosztottakat, állami és pártfunkcionáriusokat és lefogott katonákat tartottak fogva, akik november 4-e után szovjet segítséggel szabadultak. November 4-e után a büntetés-végrehajtási intézetek állományának nagy részét a szovjet csapatok lefegyverezték és hosszabb-rövidebb ideig őrizetben tartották.

* * *

Összességében a büntetés-végrehatási intézetekben – október 1-jei adatok szerint[578] – őrzött 18269 – 3680 politikai és 14 589 köztörvényes – elítéltből október 25-e és november 4-e között 13 286 – 3680 politikai és 10 606 köztörvényes – elítélt szabadult ki. Saját számításaim szerint október 23-án ezekben az intézetekben 17 619 elítéltet őriztek, akik közül a fentiekben megjelölt időpontban 1745 fő kitört vagy megszökött, 2839 fő külső segítséggel szabadult, 1497 főt a parancsnok és 9151 főt bizottság szabadított. Így a forradalom napjaiban a büntetés-végrehajtási intézetekből összesen 14 778 fő szabadult ki.

Az időszak végén, november 5-én a büntetés-végrehajtási parancsnokság számításai szerint 4 983, saját számításaim szerint 2 387 – 1956. október 13-a előtt letartóztatott vagy elítélt – személy volt őrizetben a büntetés-végrehajtási intézetekben.

[577] Belügyminiszter-helyettes iratai Sz. 4-212/54. Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságának irattára.

[578] BM Büntetés-végrehajtási Parancsnokság jelentése a BM II/8. osztály vezetőségének. Tárgy: Jelentés az elítéltek ellenforradalom alatti tevékenységéről. Készült: 1959. 06. 25-én. Készítette: Kardos Gyula bv. őrnagy, a parancsnok politikai helyettese.

7. táblázat. Elítéltek szabadulása, szabadítása naponkénti bontásban (1956. október 25-től november 4-ig)

	okt. 25.	okt. 26.	okt. 27.	okt. 28.	okt. 29.	okt. 30.	okt. 31.	nov. 1.	nov. 2.	nov. 3.	nov. 4.	összesen
Kitörés, szökés	–	756/15	973	–	–	–	–	–	–	–	/1	1 745
Szabadítás külső segítséggel	71	1591	267	890	–	–	–	20	–	–	–	2 839
Parancsnok szabadít	–	653	–	390	–	204	–	–	–	–	250	1 497
Bizottság szabadít	–	39	108	228	1444	2 692	2 560	409	818	399	–	8 697
Szabadult összesen	*71*	*3 054*	*1 348*	*1 508*	*1444*	*2 896*	*2 560*	*429*	*818*	*399*	*251*	*14 778*

8. táblázat. Elítéltek szabadulásának, szabadításának alakulása intézménytípusok szerinti bontásban

		Kitörés, vagy szökés	Szabadítás külső segítséggel	Parancsnok szabadít	Bizottság szabadít	Intézetben maradt	Elítéltek száma összesesen
Országos börtön	Elítéltek száma	973	–	390	2344	1143	4850
	Elítéltek százalékában	20,1%	0%	8%	48,3%	23,6%	100%
Megyei-, körzeti börtön, központi kórház	Elítéltek száma	16	723	454	1490	783	3466
	Elítéltek százalékában	0,5%	20,9%	13,1%	43%	22,5%	100%
Büntetés-végrehajtási munkahely	Elítéltek száma	756	2116	653	5317	461	9303
	Elítéltek százalékában	8,1%	22,7%	7,1%	57,1%	5%	100%
	Elítéltek száma	*1745*	*2839*	*1497*	*9151*	*2387*	*17619*
	Összes elítélt százalékában	*9,9%*	*16,1%*	*8,5%*	*51,9%*	*13,6%*	*100%*

A büntetés-végrehajtási intézetekben 1956. november 17-i adatok szerint[579] 5557, december 20-i adatok szerint[580] 3797 elítéltet tartottak fogva.

Az október, november hónapokban szabadult őrizetesek közül 1958. október 31-ig összesen 10 708 – 3132 politikai, 7585 köztörvényes – elítéltet fogtak el. 1959. május 31-i adatok szerint 10 797 főt fogtak el, és így még 2489 fő volt szökésben.[581]

[579] Országos Büntetés-végrehajtási Parancsnokság irattára BV-24-10-B.

[580] Országos Büntetés-végrehajtási Parancsnokság irattára BV-24-10-B -12.

[581] BM Büntetés-végrehajtási Parancsnokság jelentése a BM II/8. osztály vezetősének. Tárgy: Jelentés az elítéltek ellenforradalom alatti tevékenységéről. Készült: 1959. 06. 25-én. Készítette: Kardos Gyula bv. őrnagy, a parancsnok politikai helyettese.

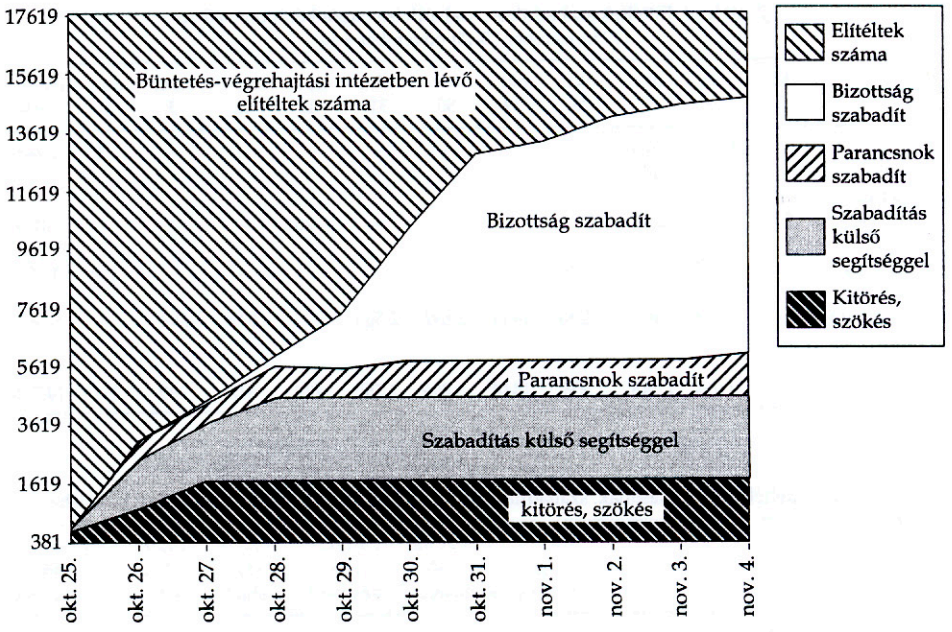

9. ábra. Elítéltek szabadulásának, szabadításának alakulása intézménytípusok szerinti bontásban

A FELKELŐ-SZABADSÁGHARCOS CSOPORTOK FELSZÁMOLÁSÁNAK KUDARCA, FORDULAT AZ ESEMÉNYEK ÉRTÉKELÉSÉBEN, AZ ÚJABB SZOVJET TÁMADÁS ELŐKÉSZÍTÉSE (OKTÓBER 28–NOVEMBER 3.)

Újabb szovjet támadási kísérlet a Corvin közi fegyveres csoportok ellen

A politikai és katonai vezetés a kezdeti zűrzavar után egyre pontosabb képet kapott a felkelők erejéről. Ebből arra következtettek, hogy a legjelentősebb fegyveres csoportok állásai ellen indított összpontosított támadással döntő fordulat következhet be a harcok menetében. A felkelés leverése legfontosabb előfeltételének a Corvin köz és a környékén lévő – a Kilián laktanyát is ide sorolták – felkelő erők ellenállásának a megtörését tartották.

A támadás előkészítését már október 25-én megkezdték, ám ekkor a Politikai Főcsoportfőnökség vezetői jelezték, hogy sikerült kapcsolatba lépniük a „Corvinnal", ahonnan ígéretet kaptak a harc beszüntetésére, a fegyverek letételére. A támadás előkészítését ekkor felfüggesztették. Még ma sem tudjuk, hogy a hír volt alaptalan, vagy a felkelők gondolták meg magukat, de a fegyverletételből nem lett semmi.

Ezért október 26-án a tervezést folytatták. Az alkalmazandó erők és eszközök kérdésében azonban erősen megoszlott a Katonai Bizottság és a hadsereg vezetőinek a véleménye. A támadást megelőző tüzérségi előkészítés tervezésekor többen is szóvá tették, hogy a Corvin mozira és környékére mért nagy erejű tűzcsapások oly nagy pusztítást okoznának a polgári lakosság körében, hogy ez az áldozat nem vállalható.

Mivel nem tudtak dönteni, telefonon Nagy Imréhez fordultak. Válaszát Kovács István vezérőrnagy jegyzetfüzete az alábbiak szerint őrzi:

„Ne lőjék [tüzérséggel] a háztömböt. Politikailag nagyon nehéz helyzetet teremtene. Nagy Imre külön kérte, hogy így ne hajtsák végre az akciót, kerüljük ezt a nagy tömegű vérontást, Ő nagyon fél a következményektől... lemond. Az új kormány nem tudná megoldani a helyzetet, más módszerekkel kell hatni ezekre a fiatalokra."[582]

A fenti szöveget Kovács István vezérőrnagy Malinyin hadseregtábornoknak orosz nyelvre is lefordította. A szovjet hadseregtábornok Nagy Imrének szóló válasza a következőket tartalmazta:

„A tüzérségi előkészítést nem kezdik meg külön parancsa nélkül. De ő további erőket hozat oda, köztük nehéz eszközöket is. Kéri figyelembe venni azt a választ, amit a kapitulációra való felszólításra adtak. Megtagadták,

[582] TH V-150 005/3 Kovács István jegyzetfüzete.

hogy békésen abbahagyják a harcot. Követelték az ÁVH leszerelését, hogy a [magyar] hadsereg csináljon rendet. Ideiglenes kormányt, választást december 31-ig és általános amnesztiát.[583] Csináljanak rendet (már mint a kormány), egyébként ő katonai úton fog menni."[584]

Malinyin ekkor tudatta Nagy Imrével, hogy ha a kormány a maga eszközeivel záros határidőn belül nem tud „rendet teremteni", a Budapesten tartózkodó szovjet erők a kormány döntéseitől függetlenül végrehajtják a támadást.

További „megoldásként" az is felmerült, hogy a csatornákon keresztül műszaki erők jutnának be a Corvin mozi épülete alá, azért, hogy felrobbantsák. Ezt a tervet – bár Földes László,[585] a Katonai Bizottság tagja erősen támogatta – a közműalagutak térképének hiánya miatt elvetették. Javaslatként elhangzott az is, hogy helikopterrel kell a mozi fölé repülni, és azt kis magasságból ledobott bombákkal le kell rombolni. A többség ezt a tervet sem támogatta. Így a támadást előkészítő törzsek nem kaphattak más feladatot, minthogy dolgozzák ki a tüzérség alkalmazása nélkül végrehajtandó támadás részleteit.

Október 27-én a Corvin elleni támadást megelőzően Janza Károly megbeszélést hívott össze a minisztérium vezető tisztjei részére. Ezen ott volt Hazai, Földes László és Fehér Lajos is. Janza altábornagy bejelentette, hogy már csak a Corvin van, a felkelők már csak Corvin közben és a Kilián laktanyában tartják magukat. Holnap reggel megindul a támadás. Ez nagy áldozatokkal fog járni, de tovább nem várhatnak. Földes László mintegy indoklásképpen ekkor felolvasta Tito levelét, amelyben a jugoszláv vezető elítélte az „ellenforradalmárok tevékenységét". Fehér Lajos ezt követően határozottságra szólította fel a katonai vezetést.[586]

A támadás előkészítése 27-én este 19 és 20 óra között a Honvédelmi Minisztériumban meg is kezdődött. A szovjet és magyar katonai vezetők ekkor abban állapodtak meg, hogy a szovjet hadtest parancsnoka az akció vezetésével a Dimitrov téren települt szovjet hadosztály parancsnokát bízza meg, aki egyben a támadáshoz a harckocsikat és a páncélozott szállító járműveket is biztosítja. A feladat végrehajtásába bevonták az alapvetően Budán tevékenykedő 128. lövész-gárdahadosztály erőit is. A magyar vezérkar vállalta, hogy gyalogsági megerősítésként a megjelölt hadosztály alárendeltségébe helyez egy 300-350 főből álló alegységet.

Obaturov vezérőrnagy, a 33. gépesített hadosztály parancsnoka úgy építette fel a harcrendet, hogy először a magyar tisztekből álló biztosító alcsoport közelíti meg a Corvin közt, amelynek feladata a követő harckocsik oltalmazása, biztosítása lesz. A három darab T–34-es típusú harckocsiból álló

[583] A Politikai Főcsoportfőnökség alárendeltjei propaganda-gépkocsival közelítették meg a felkelők állásait. A hangszórókon keresztül beolvasott, a fegyverletételre felszólító ultimátumra érkezett válasz lényegét foglalta össze Malinyin altábornagy.

[584] TH V-150 005/3. Kovács István jegyzetfüzete.

[585] TH V-150 005/3. Kovács István vallomása.

[586] TH V-150 006/11. Váradi Gyula és tsai. 322–323. o. Reményi Gyula vallomása

alegység – a terv szerint – a gyalogság fedezete mellett jut majd el a Corvin köz Körút felőli bejáratához, ahonnan a mozi épületét és a környező házakban lévő fegyveres csoportok állásait tűz alá veszi. Ezután indult volna egy újabb, de most már T–54-es harckocsikból álló részleg. Az így beérkezett hat harckocsi a mozival szemben felsorakozva nagy erejű, romboló hatású tűzcsapásaival, a tüzérségi tűzelőkészítést helyettesítve, kedvező feltételeket teremtett volna az akciót befejező magyar rohamcsoportoknak. A hadosztályparancsnok intézkedett az Üllői út felé nyíló „árkád" tűzzel történő lefogására is.

A hadosztályparancsnok közölte, hogy a magyar alakulatok a szovjet páncélkocsikra, a „nyitott koporsókra" szállva hajtják végre a feladatot. A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia parancsnoka, Márton András ezredes – aki a támadás megakadályozása érdekében mindent elkövetett – kifogásolta, hogy a magyar katonák nem ismerik a páncélozott járművekről vívott harc szabályait.[587] A szovjet tisztek is jelentették, hogy ismereteik szerint a Corvin köznek több bejárata is van, és szükségesnek látják a harcrend ennek megfelelő átalakítását. Obaturov tábornok az összes felvetést és javaslatot figyelmen kívül hagyva hozta meg a támadásra vonatkozó parancsát.

Október 28-án hajnalban, a támadás megindításának tervezett időpontjában Obaturov tábornok – a harcparancstól eltérően – a Corvin köz és környéke felderítésére három T–34-es harckocsit indított az Üllői úton a Körút irányába. Mivel ezek a harckocsik egy-másfél óra múlva sem érkeztek vissza, utánuk küldtek három T–54-es harckocsit. Újabb egyórás várakozás után az egyik T–54-es épen, a másik sérülten visszatért. A szovjet harckocsik parancsnoka jelentette, hogy a T–34-esek a Corvin előtt égnek, és felkelők az egyik T–54-es harckocsit is kilőtték. A szovjet katonai vezetők az első jelentősebb veszteségek után a támadás végrehajtását bizonytalan időre elhalasztották.

A szovjet csapatoknak a felkelők továbbra is nagy veszteségeket okoztak, szovjet harckocsikat, tüzérségi eszközöket és más haditechnikai felszerelést zsákmányoltak, illetve önállóan tevékenykedő szovjet katonákat és azok kisebb csoportjait fegyverezték le. A hadtest parancsnoka, Lascsenko altábornagy határozottabb ellenállásra adott parancsot. Az egységek és alegységek parancsnokait parancsban figyelmeztette: beosztásukból le lesznek váltva, ha a lefegyverzést vagy a fegyverzet és a lőszer elvételét eltűrik.

[587] TH V. 150 005/3. 104. o. Szücs Miklós vallomása. Márton meg akarta akadályozni az akciót, ezért felhívta Nagy Máriát, a budapesti pártbizottság másodtitkárát, és a támadás leállításához segítségét kérte. Sőt tájékoztatni akarta Nagy Imrét is. Vele azonban nem tudott kapcsolatot teremteni, ezért Hegedüs Andrásnak mondta el kétségeit, és arra kérte, hogy járjon közbe Nagy Imrénél a terv leállítása érdekében. Márton András csak később szerzett tudomást arról, hogy Hegedüs András, kérésének megfelelően tájékoztatta Nagy Imrét a tőle hallottakról, aki még a hajnali órákban felhívta Janza altábornagyot és a Corvin köz felszámolását határozottan megtiltotta. (TH V-145 626/1. 316–317. o.)

Szovjet és magyar foglyok a Corvin közben és a Práter utcában

A Corvin közben és környékén, illetve Budapest más részein a felkelők a szovjet csapatok ellen elszántan védekeztek. A felkelő csoportok a hadviselés szabályait általában betartották, illetve ha ehhez megfelelő erővel rendelkeztek, betartatták. Voltak azonban olyan esetek is, amikor ezek a csoportok, illetve később mint a kormányt elismerő nemzetőrök – szervezetlenségük, a vezetés alacsony színvonala és egyéb más ok miatt – egyes személyek, illetve egy-egy nagyobb akciót követően több személy ellen a népítéletek végrehajtását megakadályozni, illetve ettől saját fegyvereseiket visszatartani nem tudták. Ez történt például október 24-én a Rádió elfoglalását követően, illetve október 30-án a Köztársaság téri pártház elfoglalása után.

A lakott településeken folytatott harc egyik jellemzője, hogy a támadó fél van kiszolgáltatott helyzetben. Olyan körülmények között, amikor egy támadó célpontot – legyen az katona, nyitott teherautó, harckocsi, felülről nyitott, gumikerekű páncélozott szállító harcjármű – vagy bármilyen más ellenséges erőt a legkülönbözőbb helyeken védekező, egymással sokszor még laza kapcsolatban sem lévő felkelők semmisítenek meg, rendkívül kicsi az esélye annak, hogy a támadó katonák – egészségesen vagy akár sérülten – fogságba eshetnek.

A felkelő csoportok célja, összetétele és szervezettsége főleg a harcok kezdeti időszakában – és Budapesten az október 23-tól 29-ig terjedő időszakra ez fokozottan igaz –, megfelelő irányítás és az ehhez szükséges szervezetek nélkül a harcképtelenné vált ellenségről való gondoskodást nem tette lehetővé. Szép számmal találunk példát arra, hogy a kormányerők sebesültjeit a saját sebesültekhez hasonlóan ellátták, kórházba szállították, a sebesülteket kimentő szovjet vöröskeresztes gépjárműveket – egy-egy szélsőséges esettől eltekintve – nem támadták, sőt a harcok szüneteiben a halottak elszállítását is lehetővé tették. A harcok körzetében lévő házakba bemenekült szovjet katonák egy részét élete megóvásában a lakosság segítette, a sebesülteket ellátta, illetve, ha a lakók a helyzetet veszélyesnek látták, a menekülteket elrejtették.

Elsősorban a felkelők által zsákmányolt harckocsik kezelői kerültek fogságba. A fogságba esett szovjet katonák őrzésének, ellátásának kezdetleges feltételei október 27-e körül teremtődnek meg. Ezt követően a szovjet foglyokat, ha csak egy rövid ideig is, alapvetően három helyen – időrendi sorrendben a Corvin köz Práter utca felé eső részében, majd a Práter utcai iskola tantermeiben, később a Kisfaludy köz 4. számú házban kialakított fogdahelyiségben – őrizték. A sebesült foglyok egészségügyi ellátását biztosították, az elfogottakkal szemben ellenségesen fellépő vagy fellépni szándékozó személyektől a foglyokat megóvták, élelmezésükről és egyéb szükségleteik kielégítéséről megfelelő módon gondoskodtak. A szovjet és később magyar foglyokat a felkelőkhöz, nemzetőrökhöz hasonlóan élelmezték. A tartós fogság feltételeinek megteremtése helyett – ez főleg a tűzszünetet követő, november 3-ig terjedő időszakra igaz – lépéseket tettek a szabadításuk, az alakulataikhoz való visszajuttatásuk érdekében. A Corvin köz és környékén

október 29-ig fogságba esett 25 szovjet katonát – az egymásnak ellentmondó adatokból ez a legvalószínűbb – a Boráros téren az őket fogadó szovjet tiszteknek kivétel nélkül átadták.

A Corvin közi főparancsnokság épületében – Kisfaludy köz 4. – egyes források szerint október 30-tól, más források szerint 31-től alakítottak ki fogdahelyiséget, amelyben magyar foglyokat, zömében volt államvédelmi beosztottakat és három, magát a tömegnek megadó szovjet harckocsi 15 fős kezelőszemélyzetét őrizték. A foglyok szovjet hatóságoknak történő átadását a lehetőségek függvényében megfelelően dokumentálták. Így történt ez november 2-án is, amikor a Corvin közi főparancsnokság 15 szovjet foglyot adott át a szovjet követségnek.

Átadás – átvételi elismervény:
„Magyarország Szovjet Követségének!
Budapest.

A Corvin-közi Forradalmi Bizottság a mai nap folyamán tizenöt (15) szovjet harcost, – akiket a Magyar Szabadságharcos Felkelők fogtak el, a Szovjet Követségnek átadott.
Budapest, 1956. november 2.-án

Corvin Forradalmi Bizottság
Főparancsnoksága
Pongrácz főparancsnok h.
Iván Kovács főparancsnok."

Kézzel írva: „A Szovjet parancsnokság 1956. november 2.-án kapott 15 (tizenöt) szovjet harcost.
A Szovjet Parancsnok helyettese, főhadnagy (Szmírnov) – Kuzminov"[588]

A Corvin közi Parancsnokság és a Práter utcai csoport fogdáiban a szovjet foglyokon kívül magyar foglyokat is őriztek. A magyar foglyokkal kapcsolatos bánásmódról a vizsgálati szervek az 1956-tól 1959-ig terjedő időszakban általában a következőket állapították meg:
„Tanúvallomások alapján megállapítható, hogy a törvénytelenül őrizetbe vett személyeket fenyegették, velük szemben lelki terrort alkalmaztak, egyeseket bántalmaztak is (pld. Máthé Lajos fogdaparancsnok) – azonban a vizsgálat eddigi adatai nem tártak fel olyan körülményeket, amelyek arra mutatnának, hogy azok közül valakit fizikailag megsemmisítettek volna. ... A törvénytelenül őrizetbe vett 40-50 fő egy részét őrizet alatt átkísértették a Budapesti Rendőrfőkapitányságra, a Kilián laktanyába, más részüket pedig november 4-e után szabadon engedték, az elfogott szovjet harcosokat pedig átadták a szovjet egységeknek..." [589]

[588] TH V-145 626/1. 316–317. o.
[589] TH O-16803. 95., 100–101., 113. 1957. 05. 17. Készítette a BM Politikai Nyomozó Főosztály VII. Osztályának Tájékoztató alosztálya.

A felkelő csoportok harci sikerei, a magyar csapatok alkalmazhatatlansága és a szovjet csapatok kudarca a magyar legfelső politikai vezetésben tovább erősítette azok táborát, akik a kialakult válság megoldásában a politikai eszközök alkalmazását tartották leginkább célravezetőnek.

Két lehetséges út állt a vezetés előtt. Az egyik: továbbra is elutasítani a nép jogos követeléseit, nem változtatni a kormány összetételén, és a szovjet hadseregre támaszkodva folytatni a harcot. Ennek az útnak a választása esetén a hatalom képviselői elveszítették volna a harcokba még be nem kapcsolódó, de a felkelőkkel kezdettől szimpatizáló lakosság bizalmát, és az újabb áldozatok, pusztulás még jobban elmélyítette volna a szakadékot a lakosság és a kormány között. Mivel ez az út járhatatlannak bizonyult – és ezzel akkor még a Magyarországon tartózkodó szovjet politikai vezetők: Mikojan és Szuszlov is egyetértettek –, a magyar párt és állami vezetés – második lehetséges megoldásként – engedmények megtételére kényszerült.

Tény, hogy Donáth Ferencnek és Losonczy Gézának az események átértékelésére vonatkozó javaslatát október 26-án a többség elutasította, és a párt vezetői még október 27-én is kitartottak azon elhatározásuk mellett, hogy a tömegeknek a fegyveres csoportokról történt leválasztását követően – a párt civil fegyveres erői, a szovjet és a feladat végrehajtásába bevonható magyar csapatok bevetésével – a fegyveres felkelést a leghatározottabban felszámolják.

Hogy az események átértékelése mennyire a körülmények kényszerítő hatása alatt született, mutatja, hogy a Magyar Dolgozók Pártja vezetését október 26-án átvevő Direktórium, más néven Pártelnökség, Rendkívüli Bizottság, Különleges Bizottság – elnöke: Kádár János, tagjai: Nagy Imre, Münnich Ferenc, Szántó Zoltán, Apró Antal, Kiss Károly – október 27-én még arról határozott, hogy a Legfőbb Ügyészség és a Vizsgálati Főosztály haladéktalanul kezdje meg a foglyul ejtett fegyveres felkelők elleni vizsgálatot, és ha a statáriális tárgyalások objektív feltételei megvannak, akkor azok lefolytatását haladéktalanul kezdjék meg. Ez a döntés akkor egyet jelentett az elfogott fegyveres felkelők halálos ítéletével.

A Direktórium ekkor bízta meg Kiss Károlyt és Czinege Lajost egy ún. „mozgósítási stáb" megszervezésével, melynek feladataként a funkcionáriusok megfelelő mozgósítását, felfegyverzését és különleges feladatok – katonai és karhatalmi egységekkel történő – megoldására történő felkészítését határozták meg.[590]

Münnich Ferenc részére a Direktórium meghatározta, hogy belügyminiszterré történt beiktatásakor úgy nyilatkozzon, hogy a karhatalmi szervek helytállását, szilárdságát tovább erősítse, illetve intézkedjen arra, hogy a pártbizottságokon szervezett, civil ruhában lévő fegyveres egységek megkülönböztető jelzéssel legyenek ellátva.[591]

[590] PIL 290. f. 1. csoport 15. ő. e. 36–41. o.
[591] PIL 290. f. 1. csoport 12. ő. e. 1. fü.

Joggal tehető fel a kérdés, hogy ha a pártvezetés többsége még október 27-én is az erő kíméletlen alkalmazása mellett kötelezte el magát, akkor a kormányerők kudarcán túl mi volt az a kényszerítő erő, amely a Politikai Bizottságot – hangsúlyozom a szovjet vezetés beleegyezését követően – a döntése megváltoztatására kényszerítette.

Ez a párt vezetése és közvetlenül Kádár János által is elismert ok véleményem szerint az volt, hogy a Szakszervezetek Országos Tanácsa – Gáspár Sándor vezette – Elnöksége az Egyetemi Forradalmi Diákbizottsággal és a Magyar Írók Szövetsége képviselőivel együtt – október 27-én – elfogadott megállapodásban az országban zajló eseményeket „nemzeti demokratikus forradalomként" értékelte.

A Népszava október 28-i számában megjelent megállapodás „Követeléseink" részében erről többek között a következők olvashatók:

„1. Minden hatalmat az új demokratikus nemzeti kormánynak, hogy biztosíthassa hazánk függetlenségét, a szocialista demokrácia továbbfejlődését.

A nemzeti demokratikus forradalom résztvevői részesüljenek amnesztiában.

Az új kormány küldjön ki bizottságot a szakszervezetek és az ifjúság képviselőinek bevonásával a bekövetkezett események okainak feltárására: személyekre és funkciókra való tekintet nélkül állapítsa meg a felelősséget. A bizottság a jelentést hozza nyilvánosságra..."[592]

A fenti megállapodás a szovjet csapatokkal, a nemzetőrséggel és az államvédelmi szervekkel kapcsolatos részeit később más összefüggésben vizsgálom. Ezen a helyen viszont meg kell említeni, hogy a megállapodás aláírói a szovjet csapatok kivonása kérdésében a pártvezetés október 26-i álláspontját – a szovjet egységek a rend helyreállítása után haladéktalanul térjenek vissza állomáshelyükre – fogadták el, ugyanakkor az ÁVH megszüntetését határozottan követelték.[593]

Amikor a pártvezetés értesült a megállapodásról, az ez alapján készült nyilatkozat megjelentetését megtiltotta. Erről az MDP Politikai Bizottságának október 27–28-i ülésén[594] Kádár János többek között az alábbiakat mondta:

„Éjfélkor értesültünk, hogy a SZOT tárgyal egy diákszervezettel,... [és az] ... egész megmozdulást úgy ahogy van »nemzeti demokratikus forradalomnak« tekintenék. Az a tény, hogy a SZOT és a diákság külön nyilatkozatot adnak ki a párt és a kormány nélkül, ez a mi politikai vonalunk teljes szétválását jelenti. Gáspár [Sándor] elvtárs jóhiszemű volt, de egészen biztos, hogy az ellenség is így akarja ezt. A külön nyilatkozat a munkásosztály elválását jelenti a párttól. ... Ez elvileg tarthatatlan, gyakorlatilag pedig azt jelenti, hogy a KV és a kormány minden tekintélye megdől.

[592] Ötvenhat októbere és a hatalom... 16. sz. melléklet 151–152. o. „Közli: Népszava, 1956. október 28. – A megállapodásban foglalt követelések géppel írt tisztázata: PIL 290. f. 1/20. ő. e. 121. o.

[593] Uo.

[594] MOL XX–5 h. Vizsgálati 23. doboz 7. kötet. Közzéteszi GLATZ FERENC História, 1989. 4–5. sz.

Ha azt mondjuk, hogy azok, akik még az utolsó percben is harcoltak, forradalmárok, akkor a vezető szervüket a munkások és a diákok nem a párt Központi Vezetőségében, hanem a SZOT-ban vagy egyebütt látják. A helyzetet mi sürgetőnek tartjuk, gyorsan kell az állásfoglalást tisztázni... a megmozdulást csak így nemzeti forradalomnak nevezni nem szabad, mert ez azt jelenti, hogy mindenki, aki ellenünk van, forradalmár, és mi ellenforradalmárok vagyunk. Meg kell találni a megfelelő formát..."

Kádár azt is jelezte, hogy a SZOT és ifjúság egyezségében „vannak helyes dolgok is", de a „párt hiányzik belőle teljesen", és kell, „hogy a párt szerepeljen benne".

Kádár János áttérve az Államvédelmi Hatóság kérdésére hozzászólását így folytatta: „Az elvtársak egy része ellene volt a megszüntetésnek... Az államvédelmi csapatok katonaruhába öltöztetett munkások. A mi szavazatunkra indultak harcba, lemosták a gyalázatukat, azokat mi nem dobhatjuk oda az ellenforradalomnak. Lehetséges ..., hogy valamilyen formában belevegyük a készülő [kormány] nyilatkozatba, hogy a Belügyminisztérium szervezetét átalakítjuk..."

Az átértékeléssel kapcsolatos szándékok komolyságát minősíti az is, amit Kádár János a legfőbb követelés, a szovjet csapatok kivonásával kapcsolatban mondott: „Megmondtuk az ország népének, hogy mi hívtuk a csapatokat, meg is indokoltuk, hogy ahogy mi kértük a harcbavetésüket, ugyanúgy kérhetjük, hogy vonják ki a csapatokat a harcból... Az, hogy kivonják, vagy nem vonják, az a Szovjetunió kizárólagos döntésétől függ..."

Kádár János kihangsúlyozta: „Az SZKP Elnökségének két tagja – Mikojan és Szuszlov – van itt, nekünk utasítást nem adnak, de én, mint kommunista, elemi kötelességnek tartom, hogy tanácsaikat, ami népünk és a kommunisták, a nemzetközi proletárinternacionalizmus érdekeit képviselik, figyelembe vegyük... amit én itt vázlatosan elmondtam, azt az elvtársak helyeselték."[595]

Kádár kitért arra is, hogy a szovjet pártvezetők a legnagyobb problémának a Politikai Bizottságon belüli megosztottságot tartják. Ők is felvetették, hogy egy pártdirektóriumnak kell vezetnie a pártot a választások megtartásáig. Kádár kijelentette, hogy az előző napon megválasztott direktórium képes a munkára.

Mikojan az ülésen többször szót kért. Hozzászólásai során többek között kijelentette, hogy a Politikai Bizottság és Központi Vezetőség nem oszlik fel, a kérdés megtárgyalására összehívják, de a döntést a direktórium fogja meghozni.

A nyilatkozatba javasolta azt a formulát bevenni, hogy a kormány el van szánva, hogy hathatósan fog harcolni a bürokrácia, az önkény ellen, a szocialista törvényességért. Majd így folytatta: „Ha mi akarunk élén járni a mun-

[595] Éjjel Kádár János és Nagy Imre Mikojannal és Szuszlovval, valószínűleg a szovjet nagykövetségen tárgyalt. Erről a tárgyalásról Rainer M. János és Ripp Zoltán kutatásai szerint nem maradt fenn közvetlen forrás. RAINER M. 1999, 273. o. RIPP 269. o.

kásmozgalomnak, akkor fel kell hívni, hogy szüntessék be a harcot. Nem lövöldözés közben kell tárgyalni és az utcai hangszórókat igénybe venni, hanem gyűléseket, üzemi gyűléseket kell tartani. Már szilárdságot kell tanúsítani az elvtársaknak.

Ha holnap újabb engedmények lesznek, akkor már nem lehet megállítani. ... Az, hogy a szakszervezetek vezetését kiadjuk a kezünkből, párhuzamos központhoz vezet, játékszerré válik az ellenség kezében.

Mi tiszteljük Nagy elvtársat, őszinte ember, de néha nagyon könnyen kerül mások befolyása alá. De, hogy szilárdak legyünk, végleges álláspont kell, ami mellett megállunk és kitartunk."

Hegedüs András hozzászólásában szólt arról is, hogy nem „szabad bizonytalanságot hagyni az iránt, hogy a harc alapjában véve igazságos harc. Ha itt bizonytalanságot hagyunk, szerintem nagyon komoly hibát követünk el." Később a tűzszünet kérdéséről az alábbiakat mondta: „Tűzszünet mellett vagyok, de semmiképpen sem a banditák, a fosztogatók részére. Tűzszünetet úgy értem: Budapesten körülzárt ezer emberre tűzszünet, de ahol rabolnak, gyilkolnak, elvtársakat ölnek, én nem tudom megszavazni a tűzszünetet, és azt hiszem senki sem. Nem szabad belemenni olyan követelésekbe, amelyet később nem tudunk teljesíteni és ami a népi demokrácia keretein túlmegy.

Apróval [a felkelők – H. M.] tárgyalnak: 1. felvetették a koalíciós kormányt, 2. kilépni a Varsói Szerződésből, 3. szovjet csapatok visszavonása."

„Ha az egyezségeknél tovább megyünk, akkor két út lehetséges: vagy burzsoá restauráció több párttal, vagy fasiszta formában. Vagy erős szovjet megszállás, ami a szovjet kormánynak és nekünk is nagyon nehéz" – jelentette ki Hegedüs András, majd később az ÁVH-val kapcsolatban a következőket mondta: „Nem lenne erkölcsös dolog, hogy mi őket bevetettük a harcba, és utána cserbenhagyjuk. Nagyon nehéz helyzetben vannak ezek az elvtársak. Megbélyegzik őket, családjukat üldözik.

Egyetértek nagyon az ÁVH átszervezésével, a rendőrségnek legyen külön osztálya. Attól azonban félek, hogy a nyilatkozatban annak elismerése nélkül, hogy megállták a helyüket a katonákkal együtt, és csak átszervezésről beszélünk, akkor megbélyegezzük őket."

Később Mikojan ismételten szót kért. Kijelentette: a törvényes kormány nem tárgyalhat a felkelőkkel, a SZOT-nak kell tárgyalni a fiatalokkal is, de az ifjúság a kormánnyal szemben feltételeket nem támaszthat. „A kérdéseket nem a fegyveres harc során kell megoldani, hanem utána" – mondta Mikojan.

Gerő Ernő rendkívül fontosnak tartotta, hogy a szerveződő fegyveres erők gerince az öntudatos munkásosztály legyen. „Biztosítani kell, hogy kezdettől fogva mi, a párt irányításával szervezzük ezt a fegyveres erőt és ne csússzon ki a kezünkből" – mondta, majd az amnesztiával kapcsolatban megjegyezte, hogy vigyázni kell, nehogy a következő lépés a felkelők ellen harcolók bírói felelősségre vonása legyen.

Apró Antal miután megállapította, hogy más megoldás, mint amit Kádár előterjesztett, nincs, szólt arról is, hogy a tűzszünetet idő- és határidő meg-

adása nélkül kell elrendelni, és gondoskodni kell arról, hogy amikor a szovjet erőt kivonják, a magyar rendfenntartó alakulatok már működőképesek legyenek.

Szántó Zoltán a kialakult helyzetről szólva elmondta: „Elindult egy békés tüntetés és most a munkástömegek vonulnak fel a népi hatalom ellen, elmozdítják a tanácsokat és a munkások, akik nem ellenségei a népi demokráciának, passzívan nézik a pártfunkcionáriusok legyilkolását.

Nem mehetünk tovább azon az úton, hogy munkásokra tüzeljünk géppuskából és ágyúkkal. Mi politikailag és morálisan egyre jobban izoláljuk a pártot azoktól a tömegektől, akik szimpatizáltak velünk és követtek minket. Az a tény, hogy a szovjet elvtársak vállalkoztak erre a számukra is igen kényes, kínos szerepre, ez súlyosan hat negatív irányban... Általános tűzszünetet és akik fegyverrel támadnak, akik fegyveres alakulatokat és állami intézményeket támadnak meg, azok ellen fegyverrel kell fellépni... egyetértek az ÁVH átszervezésével, de nem kell beszélni róla."

Ezek után Rónai Sándor kérte Nagy Imrét, hogy fejtse ki álláspontját.

„Ilyen tragikus helyzetben, hogy ma a kérdésekben véletlenek vannak, az, hogy a kérdések véletlenül merülnek fel, ez éppen a pártvezetés csődje" – kezdte hozzászólását Nagy Imre, majd később többek között a következőket mondta:

„Mikojan elvtárs felém fordult és azt mondta, hogy szilárdabban kell állni. Én ott nem fogok szilárdan állni, ahol a párt érdekei továbbmenést követelnek... Két lehetősség van: 1. ha mi a széles alapokon nyugvó mozgalmat ellenforradalomnak értékeljük, mint, ahogy először annak értékeltük, akkor nem marad más lehetőség, mint az az út, hogy fegyverek, tankok és tüzérség segítségével verjük le. Ez tragédia. Most már látjuk, hogy ez nem a mi utunk... A Szovjetunió számára rendkívül súlyos helyzetet teremtettünk, és a világ számára azt, hogy elönt bennünket az ellenforradalom. Azt jelenti ez, ha nem vigyázunk imperialista agressziónak vagyunk kitéve.

A nagy, hatalmas népi erőknek, melyek mozgásban vannak, az élére kell állni. Ezt azonban csak úgy lehet, ha úgy értékeljük az eseményeket mint mi.

Tűzszünet a lehető leggyorsabban. Ma reggel is még a legnagyobb bizonytalanság volt, ma reggel 6 órakor el akarták kezdeni a hadműveletet.[596] ... Szovjet csapatokat a tűzharcból ki kell vonni, párhuzamosan magyar csapatokat kell bevetni, honvédségre, demokratikus rendőrségre, munkásokra támaszkodni és nem zárom ki a diákságot sem... Feltétlenül beszélni kell az ÁVH-ról. Most a harcból ki kell őket vonni, anélkül, hogy valamiféle értékelést adnánk... Amnesztia feltétlenül helyes" – fejezte be többször megszakított hozzászólását Nagy Imre.

Gerő Ernő kapcsolódva Nagy Imréhez megismételte, hogy nem szabad bírói úton felelősségre vonni azokat, akik ellenük ([a felkelők ellen) vannak.

[596] Szovjet és magyar csapatok támadása a Corvin köz környékén lévő csoportok felszámolása érdekében.

„Kétféle amnesztia lehet: 1. a harcok résztvevőire, 2. az összes politikai elítélt számára."

Kiss Károly a Szovjetunióhoz fűződő barátság fontosságának hangsúlyozása után elmondta, hogy vigyázni kell nehogy a „tüzet szüntess" közben legyilkolják legjobb elvtársaikat. „Egyetértek, hogy az ÁVH ne maradjon meg, de a munkásosztály legjobb gyermekeit vittük oda, és ezeket is meg kell védenünk, mert most le akarják ölni őket. Amnesztiával egyetértek" – mondta hozzászólása végén.

Rónai Sándor megkérdezte Apró Antaltól, hogy a szovjet hadsereg nélkül tudják-e biztosítani a rend fenntartását. „Egyetlen garancia, ha megvan az egység a párttagokkal, munkásokkal, öntudatos emberekkel a fosztogatók, gyilkosok ellen. Félek, különben vákuum keletkezik" – válaszolta Apró Antal.

Kádár János határozati javaslatában megállapította, hogy a testület elfogadta az általa vázolt platformot, és azt magukra nézve kötelezőnek tartják, egyetértenek abban, hogy kormánynyilatkozat legyen. Kifejezésre juttatják, hogy a kormány a párt egyetértésével működik és intézkedik, egyetértenek abban, amit Kádár János és mások a SZOT határozatának a megakadályozása érdekében tettek. A Politikai Bizottság a fentieket elfogadta és döntött abban is, hogy a párt központi vezető szervét ne direktóriumnak, hanem pártelnökségnek nevezzék el.

* * *

A Politikai Bizottság és a Központi Vezetőség október 28-i üléseit követően az események felgyorsultak. 28-án 13 óra 20 perckor a kormány a rádión keresztül elrendelte az általános azonnali tűzszünetet. A Nagy Imre által ismertetett, a párttestület döntésének megfelelően megszerkesztett és a minisztertanács által is jóváhagyott kormányprogram a kérdésre – Ellenforradalom? Nemzeti demokratikus forradalom? – a következő választ tartalmazta:

„A kormány elítéli azokat a nézeteket, amelyek szerint a jelenlegi hatalmas népmozgalom ellenforradalom volna. Kétségtelen, hogy úgy, ahogy minden nagy népmegmozduláskor történni szokott, kártékony elemek az elmúlt napokat is felhasználták közönséges bűncselekmények elkövetésére. Tény az is, hogy reakciós, ellenforradalmi elemek is bekapcsolódtak, és igyekeztek az eseményeket felhasználni a népi demokratikus rendszer megdöntésére. De az is vitathatatlan, hogy ezekben a megmozdulásokban elemi erővel bontakozott ki egy nagy, egész népünket átfogó és eggyé forrasztó nemzeti demokratikus mozgalom. Ez a mozgalom célul tűzte ki, hogy biztosítsa nemzeti függetlenségünket, önállóságunkat, szuverenitásunkat, kibontakoztassa társadalmi, gazdasági, politikai életünk demokratizmusát, mert csak ez lehet a szocializmus alapja hazánkban."[597]

Nagy Imre azt követően, hogy – a kormányprogram alapján – nemzeti demokratikus mozgalomnak nyilvánította az előző napok megmozdulásait. Többek között bejelentette:

[597] A forradalom hangja... 131–132. o.

„A kormány a további vérontás megszüntetése és a békés kibontakozás biztosítása érdekében elrendelte az általános azonnali tűzszünetet. Utasította a fegyveres erőket, hogy csak abban az esetben tüzeljenek, ha megtámadják őket. Ugyanakkor felhívja mindazokat, akik fegyvert fogtak, hogy tartózkodjanak minden harci cselekménytől és fegyverüket haladéktalanul szolgáltassák be.

A rend védelmére és a közbiztonság helyreállítására haladéktalanul megalakul az új karhatalom a honvédség és a rendőrség alakulataiból, valamint a munkások és az ifjúság felfegyverzett osztagaiból.

A magyar kormány megállapodott a szovjet kormánnyal, hogy a szovjet csapatok azonnal megkezdik kivonulásukat Budapestről, s az új karhatalom megalakulásával egyidejűleg elhagyják a város területét.

A magyar kormány tárgyalásokat kezdeményez a Magyar Népköztársaság és a Szovjetunió közötti kapcsolatokról, többek között a Magyarországon állomásozó szovjet haderő visszavonásáról...

A rend helyreállítása után egységes, új államrendőrséget szervezünk és az Államvédelmi Hatóságot megszüntetjük. Senkinek semmi bántódása nem eshet, hogy a fegyveres harcokban részt vett..."[598]

Az MDP Központi Vezetőségének üléséről kiadott közleményben – a politikai vezetés döntésének megfelelően – többek között elhangzott, hogy a fenti testület „helyesli a Magyar Népköztársaság kormányának mai nyilatkozatát" és a Központi Vezetőség – „tekintettel az előállott rendkívüli helyzetre" – a jogosítványait egy hattagú pártelnökségre ruházta át, amelynek elnöke Kádár János, tagjai: Apró Antal, Kiss Károly, Münnich Ferenc, Nagy Imre és Szántó Zoltán. „A pártelnökség felhatalmazása a lehető legrövidebb idő alatt összehívandó IV. pártkongresszusig érvényes. A párt elnöksége munkájában a Központi vezetőségre és a Politikai Bizottságra támaszkodik."[599]

A fordulat hátteréről, az ezt megelőző egyeztetésekről nyerhetünk további értékes információkat Ripp Zoltán tanulmányából, aki az önmaga által feltett kérdésre – „Mi vezette a szovjet küldötteket arra, hogy elfogadják a változást, s hogy mit is fogadtak el az »első menetben«?" – a következő választ adta:

„Valószínűleg sokat nyomott a latban, hogy nemcsak a kezdettől bizalmatlanul fogadott Nagy Imre képviselte a fordulat politikáját, hanem a pártvezetés álláspontját közvetítő Kádár is meggyőződésből érvelt mellette. A szovjet politikusoknak számba kellett venniük az addigi katonai fellépés eredménytelenségét és ennek következményeit. Függetlenül a Corvin köz elleni akció kimenetelétől, a napok óta jószerint pihenés nélkül bevetésben részt vett szovjet csapatok sorait rendezni kellett, ez pedig a harcból való kivonást, az átcsoportosítást és a többi, ilyenkor szokásos lépést követelte volna meg. Az eredetileg tervezett demonstratív, majd az utána követett korlátozott, inkább defenzív-reagáló harctevékenység kudarca után a sorok rende-

[598] Uo.

[599] A forradalom hangja... 133. o.

zése vagy új csapatok összpontosítása nélkül nem is lehetett volna az országossá terebélyesedő felkelés felszámolását célzó hadműveletet megkezdeni. A magyar hadsereg megbízhatósága és ütőképessége, jóllehet voltak a hatalom szempontjából intaktnak tűnő egységei, erősen kétesnek látszott..." [600]

A párt kétségbeejtő állapota, illetve a Nagy Imre esetleges lemondásának következményeitől való félelem miatt Mikojanéknak az „események átértékelésében meg kellett tenniük az első lépéseket, hogy közelítsenek a közvélemény által elfogadható formulához, s ehhez legalább annyi kellett – olvasható Ripp Zoltán tanulmányában –, hogy a hangsúlyt a múlt bűnei miatt érzett jogos felháborodásra és a legfontosabb követelések elfogadására helyezzék."[601]

[600] RIPP 278–279. o.
[601] Uo.

A SZOVJET POLITIKAI ÉS KATONAI DÖNTÉSHOZATAL FŐBB MOZZANATAI AZ OKTÓBER 28-TÓL NOVEMBER 3-IG TERJEDŐ IDŐSZAKBAN

A magyarországi eseményekben bekövetkezett fordulat moszkvai értékelése

Az SZKP KB Elnöksége – az ülésekről készített feljegyzések szerint – a „magyarországi helyzettel" október 26-át követően a 28-i ülésén foglalkozott.[602] Budapesten még tartott az MDP Politikai Bizottságának ülése, amikor az Elnökség ülése a kezdetét vette.

A szovjet vezetés Szerov, a KGB főnöke jelentése[603] alapján úgy értesült, hogy „a felkelőkben kétségek támadtak a további ellenállást illetően. A legaktívabb részük a harc folytatása mellett van, de még ha beszüntették is akcióikat, azt csak időlegesen és olyan feltételekkel tennék, hogy fegyvereiket maguknál tartják, kivárva az alkalmas pillanatot a harc újrakezdésére."[604] Szerov ugyanebben a jelentésében beszámolt az államvédelmi hatóság vidéki szerveinek lefegyverzéséről, a miskolci lincselésről és többek között arról, hogy a diákokból, fiatalokból és a néphadsereg katonáiból megalakult „nemzetőrség" a fővárosban és az ország más részein bekapcsolódott a rendteremtésbe, és az új belügyminiszter, Münnich Ferenc vezetésével az államvédelem budapesti – rendőrruhába öltöztetett – erői is aktivizálódnak.[605]

„Budapesten ma mindenütt nyugalom van, egy-két szórványos lövést leszámítva. Van azonban három góc, ahova a felkelők befészkelték magukat"[606] – zárta Szerov október 28-i jelentését.

Hruscsov a Magyarországról különböző csatornákon érkezett információk alapján – az Elnökség ülésének kezdetén – úgy értékelte: „A helyzet súlyosbodik."

A töredékes feljegyzések az általa később elmondottakat az alábbiak szerint rögzítették:

„A tüntetést megszervezik. Kádár hajlik arra, hogy tárgyalásokat folytasson az ellenállási gócokkal... A munkások támogatják a felkelést (ezért akarják [a magyarok] megváltoztatni az »ellenforradalmi felkelés« megjelölést)."

[602] Döntés a Kremlben... 35. o.
[603] Jelcin-dosszié... 54–55. o.
[604] Jelcin-dosszié... 54. o.
[605] Jelcin-dosszié... 55. o.
[606] Uo.

Miután Zsukovnak a helyzetről ekkor adott tájékoztatása nem elégítette ki az elnökségség tagjait, a helyzet tisztázása érdekében Hruscsov Szuszlov hazarendelését is szükségesnek látta.

Vorosilov az első hozzászólásában is szóvá tette, hogy az Elnökség rosszul van informálva, majd a Mikojan és Szuszlov tevékenységével kapcsolatos kritikai észrevételeit követően megállapította: „Rossz helyzetben vagyunk. Ki kell dolgoznunk saját irányvonalunkat, és csatlakoztatnunk kell ehhez a magyarok egy csoportját. Mikojan ezt a munkát nem képes elvégezni. Végre kell hajtanunk, amit tervbe vettünk... Nem vonjuk ki a csapatokat – erélyesen el kell fojtani [a felkelést]. Nagy: likvidátor."[607]

Vorosilov idézett felszólalásában hangzik el félreérthetetlenül először, hogy a szovjet vezetésnek a felkelés elfojtásához a magyarok egy csoportjának a megnyerése szükséges. „A helyzet rosszabbodott, lassan-lassan a kapituláció felé megy a dolog. Nagy [Imre] már-már ellenünk fordul" – kapcsolódott be a vitába Molotov.

Mint ez a későbbi hozzászólásokból is kiderül – Kaganovics: „Kádárnak útmutatást kell adnunk, hogy így semlegesítse..."[608] (a mozgalmat? Nagy Imrét ? – H. M.); Bulganyin: „Kádár megingott. A legfontosabb, hogy Kádártól nagyobb határozottságot követeljünk..."[609] – az Elnökségből egyre többen Kádártól, mint kulcsembertől remélik, várják, sőt követelik a helyzet szovjet vezetésnek is tetsző megoldását.

„Az ellenforradalmi gócok ellen erélyesen kell fellépni, nem szabad meghátrálnunk..." (Kaganovics), „fegyveres munkásosztagokat kell szervezni. Csapatainkat harci készültségben kell tartani. Az ellenállás fő gócát el kell fojtani..." (Zsukov és Szaburov), „az MDP KV. Politikai Bizottsága cselekedjen határozottan, különben mi fogunk Önök helyett cselekedni. Esetleg nekünk magunknak kell majd kineveznünk egy kormányt..."[610] (Bulganyin) – sorolták javaslataikat az Elnökség tagjai.

A szót ismét Hruscsov vette át, aki a feljegyzések szerint többek között az alábbiakat mondta: „Sok mindenért felelősek vagyunk. Számolni [kell] a tényekkel. Az a kérdés, olyan lesz-e a kormány, amely velünk van, vagy olyan, amely nincs velünk, és kérni fogja a csapatok kivonását. Mi lesz akkor?

Nagy [Imre] azt mondta, ha akcióba lépünk, lemond. Akkor felbomlik a koalíció. Ott [Magyarországon] sem a pártban, sem a kormányban nincs szilárd vezetés. A [felkelés] átterjedt vidékre. A katonaság átállhat a felkelőkhöz... Két változat. A kormány cselekszik és mi segítünk. Ez hamar véget érhet. Vagy pedig Nagy [Imre] ellenünk fordul, követelni fogja a tűz beszüntetését és a csapatok kivonását, utána jön a kapituláció."[611]

[607] Döntés a Kremlben... 36. o.
[608] Uo.
[609] Döntés a Kremlben... 37. o.
[610] Uo.
[611] Döntés a Kremlben... 37–38. o.

Hruscsov – ekkor még – a legrosszabb megoldásnak új kormány, „Bizottság" alakítását tartotta, és a Nagy Imre-kormány további támogatása mellett a felkelők fegyveres erőinek a leverésére tett javaslatot. A hozzászólása végén mintegy önmaga részére megfogalmazott kérdésre – „Támogassuk-e a mostani kormányt, ha ilyen nyilatkozatot tesz?" – ekkor még a következő választ adta: „Támogassuk. Nincs más kiút."[612]

Ezen a ponton kapcsolódott be a vitába az ülésre Budapestről visszarendelt Szuszlov, aki az Elnökséget – a feljegyzések szerint[613] – arról tájékoztatta, hogy október 25-ére Budapesten egyetlen ellenállási góc maradt, de csak október 26-án szereztek tudomást arról, hogy a Corvin moziban, ahogy Szuszlov mondta „színházban" – van „egy banda, egy, a horthysta hadseregben szolgált ezredes[614] vezetésével, akik elsősorban a [szovjet] tisztekre lőnek".

Szuszlov a magyar sebesültek számát 3000, a halottakét 350 főre becsülte, a szovjet halottak számát 600 főben határozta meg. Szuszlov ekkor úgy értékelte, hogy a magyar lakosságnak a szovjet csapatokhoz való viszonya a Kossuth téri tüntetés „szétkergetése" következtében romlott meg.

A helyzet rövid értékelését követően megfogalmazott kérdésre – „Hogyan legyünk úrrá a helyzeten?" – a szovjet pártvezető a következő választ adta:

„Egy viszonylag szilárd kormányt kell létrehozni. A mi irányvonalunk: ne ellenezzük néhány demokrata bevonását... ha már a kormány a tűz beszüntetését tervezi, parancsnokságunk kidolgozza a Budapestről való csapatkivonást elrendelő parancsot... Választásokat nem kell tartani."[615]

Szuszlov beszámolóját követően Vorosilov kijelentette: „Helyesen tettük, hogy bevonultunk. Nem szabad elsietni a csapatok kivonását... Előbb állapodjunk meg a kormány megszervezéséről, csak azután vonjuk ki a csapatokat."[616]

„Helyesen tettük, hogy bevonultunk" – ismételte meg Vorosilov szavait Bulganyin, majd Hruscsov álláspontját erősítve többek között megállapította: „Le kell vonnunk a következtetést: Vannak Budapesten olyan erők, amelyek meg akarják dönteni Nagy és Kádár kormányát. Legyen az álláspontunk, hogy támogatjuk a jelenlegi kormányt. Máskülönben a megszálláshoz kellene folyamodni. Ez kalandorságba sodorna bennünket."[617]

Az Elnökség jelen lévő tagjainak többsége – Kaganovics, Malenkov, Molotov – amellett, hogy utólag is helyeselte az általuk addig meghozott

[612] Döntés a Kremlben... 38–39. o.

[613] Döntés a Kremlben... 43–44. o.

[614] Először Király Bélára, majd Maléter Pálra gondoltak. A Corvin közi csoportok tevékenységét november 1-ig – egyes források szerint november 2-ig – Iván Kovács László irányította, hangolta össze. Az iratok szerint a forradalom napjaiban valóban volt a Corvin közben egy ezredes vagy alezredes, aki az 1945 előtti honvédségben szolgált. A felkelők október 29-ről 30-ra virradó éjszaka letartóztatták és Maléter Pál hozzájárulásával a Kilián laktanya fogdájába zárták.

[615] Döntés a Kremlben... 43–44. o.

[616] Döntés a Kremlben... 39. o.

[617] Uo.

döntéseket, egyetértett – Zsukov és Szaburov is – a Nagy Imre-kormány támogatásával.

Az indokok, feltételek és javaslatok között az is elhangzott: „a csapatokat a kormány beleegyezésével kell ott [Magyarországon] tartani,... annyi ember keveredett bele [az eseményekbe], hogy amnesztiát kell garantálni..." (Malenkov); „a csapatokat ki kell vonni – cselekedjünk óvatosan..." (Molotov); „Fel kell kérni a testvérpártokat, hogy forduljanak felhívással a magyarokhoz..." (Hruscsov, Zsukov); „Ne vitassuk az eseményekről adott értékelését [a Nagy Imre-kormánynak – H. M.], ne mondjunk ellen a csapatok kivonásának, de ne tegyük meg most rögtön..." (Szaburov).[618]

A konkrét katonai lépésekkel kapcsolatban Zsukov a következőket mondta: „A csapatok Magyarországról való kivonásáról – ezt a kérdést az egész szocialista táborral meg kell beszélni... Budapesten vonjuk ki a katonaságot az utcákról és [gyülekeztessük] meghatározott körzetekbe. Esetleg a parancsnokság adjon ki nyilatkozatot..."[619]

Az ülésen eddig elhangzottakat Hruscsov – a feljegyzés szerint – az alábbiakban foglalta össze: „Egyetért az elvtársakkal. Támogatni kell a kormányt. ki kell dolgoznunk a taktikát. Beszéljünk Kádárral és Naggyal, támogatjuk.

Nyilatkozat – ennél többre, úgy látszik, Önök nem képesek. Beszüntetjük a tüzet. Hajlandók vagyunk kivonni csapatainkat Budapestről. Feltételünk, hogy az ellenállási gócok szüntessék be a tüzet..."[620]

Az ezt követő hozzászólások közül a Vorosilov által elmondottak ismét túlmutattak az Elnökség ekkor körvonalazódó álláspontján: „Ha legalább egy csoport létrejött volna, ott lehetett volna hagyni a csapatokat. Nincs kire támaszkodni. Különben háború [lesz]..."[621]

A Vorosilov után ismét felszólaló Hruscsov a katonai beavatkozás elkerülésével kapcsolatos érveket az alábbival bővítette: „Az angolok és a franciák most kezdenek bajt keverni Egyiptomban. Ne kerüljünk velük egy társaságba. De ne tápláljunk illúziókat. Megőrizzük arculatunkat..."[622]

* * *

Az SZKP KB Elnökségének 1956. október 30-i és 31-i ülésein – a Malin által készített feljegyzések alapján – az újabb szovjet támadásra vonatkozó döntés megszületésének körülményei az alábbiakban rekonstruálhatóak:

Október 30-án a magyarországi helyzettel kapcsolatos kérdések megvitatását megelőzően meghallgatták Szerov – feltehetően október 29-i[623] –, valamint Mikojan és Szuszlov október 30-i[624] jelentéseit. Szerov eredetileg

618 Döntés a Kremlben... 40–41. o.

619 Uo. A katonai parancsnokság nyilatkozatot adott ki, melyben jelezte, hogy a szovjet csapatok a tüzet beszüntetik és fegyvereiket ezt követően csak önvédelemből fogják használni.

620 Döntés a Kremlben... 41. o.

621 Döntés a Kremlben... 42. o.

622 Uo.

623 Jelcin-dosszié... 62–63. o.

624 Hiányzó lapok... 125–126. o.

Mikojannak és Szuszlovnak készített, majd az SZKP KB részére továbbított – sok kérdésben túlzó vagy valótlan tartalmú – jelentésében más kérdések mellett beszámolt a felkelő csoportok és a kormány között folyó fegyverletételi tárgyalásokról, a 27–28-i rabszabadításokról, a fegyveres csoportok fegyverletételének a megkezdéséről. A KGB elnöke a kommunisták üldözéséről, megöléséről és a miskolci lincselésről szóló „beszámolót"[625] követően jelezte, hogy több csoport magyar államvédelmi tiszt „át fog törni a Szovjetunióba", vagy ha nem jut el odáig „illegalitásban partizánharcot folytat majd". Szerov jelentette, hogy 40 államvédelmi munkatárs menekült Romániába, és több csoport a csehszlovák és a szovjet határon vár a bebocsátásra.[626]

Mikojan és Szuszlov október 30-án készített jelentésében – részben Szerov fenti jelentésének hatására – megállapította: a politikai helyzet Magyarországon és Budapesten „nem javul, ellenkezőleg romlik... A felkelők kijelentették, hogy csak akkor adják le [a fegyvert], ha a szovjet csapatok elhagyták Budapestet, egyesek pedig egyenesen azt mondják: ha a szovjet csapatok elhagyták Magyarországot. Ily módon – olvasható a jelentésben – ennek a gócnak [a Corvin mozi környékén települt felkelő csoportoknak – H. M.] a felszámolása békés úton szinte kizárt.

Arra törekszünk, hogy a góc felszámolását a magyar erők hajtsák végre. Van azonban egy nagy veszély: a magyar hadsereg mindeddig várakozó álláspontot foglalt el. A mi katonai tanácsadóink azt mondják, hogy a magyar tisztek és tábornokok viszonya a szovjet tisztekhez az utóbbi időben megromlott, nincs meg az a bizalom, ami korábban megvolt.

Előfordulhat, hogy a felkelők ellen bevetendő magyar egységek átállnak a felkelőkhöz, és akkor ismét a szovjet csapatok hadműveleteire lesz szükség... Amíg a magyar csapatok nem tanúsítanak ellenséges magatartást, a jelenleg itt tartózkodó csapatok elégségesek. Ha a helyzet tovább romlik, akkor persze újból át kell tekinteni ezt a kérdést a maga egészében."[627]

Mikojan és Szuszlov – Nagy Imrének Andropovval folytatott megbeszélése alapján – figyelmeztették a szovjet vezetést, hogy újabb szovjet csapatok Magyarországra vonulása „fordulópontot jelenthet Magyarországnak a Biztonsági Tanácsban követett politikájában".[628]

Nagy Imre magához kérette Andropovot és „megkérdezte tőle, igaz-e, hogy a Szovjetunióból továbbra is szovjet katonai egységek érkeznek Magyarországra, és ha igen, akkor milyen céllal". „Erről nem állapodtunk meg" – mondta Andropovnak a jelentés szerint Nagy Imre.[629]

„Ma a következőket szándékozunk közölni Nagy Imrével: csapataink a mai napig a megállapodásunknak megfelelően érkeztek, a továbbiakban pe-

[625] Jelcin-dosszié... 62. o.
[626] Uo. 63. o.
[627] Hiányzó lapok... 125–126. o.
[628] Hiányzó lapok... 126. o.
[629] Uo.

dig egyelőre nem tervezünk újabb alakulatokat behozni, arra számítva, hogy a kormány megbirkózik a Magyarországon kialakult helyzettel" – írta a jelentésben Mikojan és Szuszlov, akik az SZKP KB-nek javasolták: utasítsa „a honvédelmi minisztert, [Zsukovot], hogy állítsa le a csapatok küldését Magyarországra, és folytassa összpontosításukat szovjet területen".

„Úgy gondoljuk, Konyev elvtársnak haladéktalanul Magyarországra kell jönnie"[630] – zárta október 30-i jelentését Mikojan és Szuszlov.

A fentiekben idézett jelentések felolvasása után Zsukov katonai szállító repülőgépek Bécs környéki összpontosításáról[631] tájékoztatta az Elnökséget, majd Malinyin véleményét idézve jelezte: Nagy kettős játékot játszik, és Mikojan és Szuszlov javaslatát támogatva ő is szükségesnek tartja, hogy Konyevet küldjék Budapestre.[632]

A szovjet vezetés megosztottságáról és határozatlanságáról árulkodnak az Elnökség – október 30-i – ülésén ezt követően elhangzottak.

Hruscsov – a kínai pártvezetés véleményét is tolmácsolva – bejelentette, hogy ezen a napon „el kell fogadni a Nyilatkozatot a csapatoknak a népi demokratikus országokból való kivonásáról..." és az ezzel kapcsolatos kérdéseket – „azon ország véleményének figyelembevételével, amelyben csapataink ott tartózkodnak" – a Varsói Szerződés ülésszakán meg kell vitatni. Hruscsov szerint ezzel kapcsolatban a magyaroknak és a Varsó Szerződés többi tagországa részére „külön dokumentumot kell készíteni".[633]

Molotov ezzel egyetértve javasolta, hogy haladéktalanul kezdjenek tárgyalásokat a csapatok kivonásáról, de ezt a Varsói Szerződés többi országával is meg kell tárgyalni.[634]

Vorosilov azon kiegészítését, hogy a nyilatkozatban a szovjet vezetés „igazságosan bírálja magát", Kaganovics elvetette. „Ebben a dokumentumban nem szükséges önkritikát gyakorolni" – mondta.[635]

Sepilov ellentmondásoktól terhelt – „Ki kell küszöbölni a parancsolgatás elemeit... Ne engedjük, hogy kihasználják a mostani helyzetet... Magyarország kormányának egyetértésével hajlandók vagyunk kivonulni... Hosszú harcot kell folytatni a nemzeti kommunizmus ellen..."[636] – felszólalását követően Zsukov egy merész fordulattal kijelentette: „A csapatokat ki kell vonni Budapestről, ha szükséges Magyarországról is. Számunkra ez katonai-politikai lecke."[637]

A legönkritikusabb Szaburov felszólalása volt, aki a Nyilatkozat és a csapatkivonás kérdésében Furcevával egyetértve kijelentette: „A XX. kong-

[630] Uo.

[631] Valójában ezek a gépek szállították az osztrák fővárosba a Nemzetközi Vöröskereszt által Európában összegyűjtött adományokat.

[632] Döntés a Kremlben... 51. o.

[633] Uo.

[634] Döntés a Kremlben... 52. o.

[635] Döntés a Kremlben... 52–53. o.

[636] Döntés a Kremlben... 53. o.

[637] Uo.

resszuson jó munkát végeztünk, de utána nem álltunk a tömegesen kibontakozó kezdeményezések élére. Nem lehet a nép akarta ellenére vezetni. Nem tértünk át a vezetés igazi lenini elveire. Az események uszályába kerültünk... A kapcsolatokat az egyenlőség alapján kell építeni."[638]

A Nyilatkozattal kapcsolatban kibontakozott későbbi vita hozzászólásaiból kiemelendő a Hruscsov által beterjesztett javaslat, mely szerint a szovjet vezetésnek meg kell fogalmaznia a magyar kormányhoz – amelynek lépéseit támogatják – fűződő viszonyát, amelyben külön szólni kell Nagy Imre és Kádár János szerepéről is.[639]

Hruscsov – a Mikojannal folytatott telefonbeszélgetés alapján – bejelentette, hogy „Kádár jól viselkedik", a pártdirektórium 6 tagjából 5 szilárdan tartja magát, a csapatok kivonása ügyében az »elnökségen« belül vita folyik, a honvédelmi miniszter parancsot fog adni a „színházban – [a Corvin moziban – H. M.] lévő lázadók katonai leverésére", és szólt arról is, hogy a magyar „államvédelmisek" a szovjet csapatokhoz érkeztek.[640]

Zsukov javasolta, hogy a Nyilatkozatban fejezzék ki együttérzésüket a néppel, és szólítsanak fel a vérontás beszüntetésére.[641]

A szovjet kormány nyilatkozatáról folyó vitát követően hallgatták meg a kínai pártvezetőkkel folytatott tárgyalásokról – az ülésre valószínűleg ekkor érkező – Jugyin tájékoztatóját.

„Mi a helyzet? Kilép-e Magyarország a táborunkból? Kicsoda is Nagy? Lehet-e hinni neki?"[642] – ismételte meg Jugyin a kínai küldöttség tagjai által megfogalmazott kérdéseket, mely kérdések és az ezekre adott válaszok a magyarországi helyzet értékelésében és a lehetséges „megoldások" számbavételében újabb fordulat kezdetét jelentették.

Mint az a feljegyzésekből kiderül az Elnökség meghívására az ülés munkájába ekkor bekapcsolódó Liu Sao-csi az általuk feltett kérdésekre kész válaszokkal rendelkezett. Liu Sao-csi a Kínai Kommunista Párt Központi Bizottsága újabb álláspontját ismertetve kijelentette: „A csapatoknak Magyarországon kell maradniuk."[643]

Ezt követően Hruscsov – a kínai vezetés határozott álláspontja ellenére – még mindig két – 1. A háborús megszállás útja, 2. A békés: a csapatok kivonása, tárgyalások – alternatívát vázolt fel. A feljegyzések szerint ekkor az egyetlen hozzászóló Molotov volt, aki a kínai véleményre is reagálva többek között kijelentette: „A politikai helyzet világossá vált. Ellenforradalmi kormány, átmeneti kormány alakult... Tisztáznunk kell viszonyunkat az új kormányhoz. Tárgyalásokat kezdünk a csapatok kivonásáról."[644]

[638] Döntés a Kremlben... 55. o.
[639] Döntés a Kremlben... 56. o.
[640] Döntés a Kremlben... 57. o.
[641] Döntés a Kremlben... 56. o.
[642] Uo.
[643] Döntés a Kremlben... 57. o.
[644] Uo.

A szovjet csapatok kivonása Budapestről (október 28–31.)

A magyar kormány október 28-i nyilatkozata alapján a szovjet hadvezetés elrendelte a tűzszünetet, a 2. és 33. gépesített, valamint a 128. lövész gárdahadosztályok egységei október 29-én a harctevékenységet beszüntették.

A szovjet csapatok kivonását, a magyar kormány szovjet vezetőkkel történt megállapodásán túl, a Különleges Hadtest parancsnoka, Lascsenko altábornagy véleménye szerint „a csapatok tétlensége, passzivitása miatt is" végre kellett hajtani.

Ezért október 28-án Korzsenyevics tábornok, a magyar vezérkar tanácsadója, valamint Hromcov ezredes, a hadműveleti csoportfőnökség tanácsadója felkereste Kovács István vezérőrnagyot, és tájékoztatták, hogy a szovjet parancsnokság őket bízta meg a Budapesten tartózkodó szovjet csapatok kivonási tervének az elkészítésével. Kovács vezérőrnagy Zólomy László ezredesnek adott parancsot arra, hogy segítsen a tervezésnél.

A szovjet tisztek elképzelése szerint minden alakulat a legrövidebb úton, egy időben vonulna ki a városból. A Budán lévők Nyugatra, a Pesten tartózkodók Keletre. Zólomy ezredes ezt a megoldást nem tartotta helyesnek, és javasolta, hogy az összes egységet Keletre vonják ki, mert ellenkező esetben a szovjet csapatoknak az országból való kivonásukkor újra át kellene vonulniuk Budapesten, és ez adott esetben provokálhatja a lakosságot.

Kovács István vezérőrnagy ezzel szemben azzal érvelt, hogy a Budapestre rendelt erők zömének a helyőrsége az ország nyugati részében található, és végleges távozásuk esetén onnan fognak kivonulni. Kovács utasította Zólomyt, hogy a kivonulási terv elkészítésénél a szovjet parancsnokság álláspontja a mérvadó.

A szovjet tisztek a csapatok kivonását két ütemben tervezték végrehajtani. Az első ütemben a külső kerületekben lévő csapatokat, a második ütemben pedig a város belső részeiben lévő, a Pártközpont, a Honvédelmi Minisztérium, a Parlament és a Belügyminisztérium őrzését ellátó csapataikat szándékozták kivonni.

Ekkor a szovjet tisztek és Zólomy ezredes megegyeztek abban, hogy közösen megállapítják, hogy milyen objektumokat védenek csak szovjet csapatok, mert az ott lévő erőket a kivonást követően magyar csapatokkal kell felváltani. A tisztek jelezték, hogy a csapataik mozgatási tervét elkészítik és azzal Zólomyt hamarosan felkeresik. A két tiszt 29-én délig nem jelentkezett.

Ekkor Janza altábornagy, honvédelmi miniszter magához rendelte Zólomy ezredest, és Tyihonov altábornagy jelenlétében javaslatot kért a szovjet csapatok kivonásának technikai lebonyolítására vonatkozóan. Zólomy ekkor azt javasolta, hogy a kivonást onnan kezdjék, ahol nincs fegyveres harc, és csak a végén hozzák el a szovjet erőket onnan, ahol a felkelőkkel közvetlen harcérintkezésben vannak, így a Corvin mozi környékéről és a Moszkva térről.

Zólomy javaslatát ismét nem fogadták el, és úgy döntöttek, hogy éppen fordítva, először a Corvin körzetéből kell a csapatokat kivonni.

Ezeken a helyeken a szovjet csapatok felváltását Zólomy három irányból javasolta. Ezt a feladatot a Zrínyi Katonai Akadémia, a Tüzértiszti Iskola és

a 12. gépesített ezred karhatalmi erőivel tervezték végrehajtani. A felváltást a tervek szerint október 29-én 20.00 órától 30-án 06.00-ig kellett volna végrehajtani. A szovjet vezetés a kivonás feltételeként szabta, hogy a magyar csapatok megnyugtató módon váltsák fel őket. Ezzel egy időben kísérletet tettek arra, hogy a felkelők a kivonás után, 30-án 9.00-kor a magyar hadsereg előtt lerakják a fegyvert. A Corvin közben Váradi Gyula vezérőrnagy vezetésével a fegyverletételről folytatott tárgyalások – erről a tárgyalásról később külön fejezetben szólok – sikertelenül végződtek.

Szücs Miklós a szovjet csapatok kivonásával kapcsolatban Kovács vezérőrnagynak javasolta, hogy a Budapesten lévő csapatok vezetésének centralizálása érdekében rendeljék fel Budapestre az 5. és a 7. gépesített, valamint a 27. lövészhadosztályok törzseit, miután az alárendeltségükbe tartozó csapatok zöme már úgyis Budapesten tartózkodott. Szücs javasolta továbbá, hogy szovjet mintára Budapestet három körzetre osszák fel. Kovács és Janza a javaslatokkal egyetértett.[645]

A szovjet csapatok kivonásával kapcsolatos tervezőmunka október 30-án délben újabb fordulatot vett. Zólomy ezredest ezúttal a budapesti szovjet parancsnokság törzsfőnöke kereste fel. A két tiszt megállapodott abban, hogy a kivonás első ütemében – 15.00–24.00-ig – az V. kerület kivételével egész Budapestet kiürítik. Zólomy javasolta, hogy Budán ezt a tevékenységet csak 18.00-tól kezdjék el, hogy a kaposvári 26. lövészezred bevonulását a szovjet csapatok mozgása ne akadályozza.

A második ütemet 24.00-tól 31-én 05.00-ig tervezték, amely során a szovjet erők az V. kerületből is távoznak. Ezt megelőzően a Honvédelmi Minisztérium, a Parlament, a Pártközpont és a Nemzeti Bank őrzését a 26. lövészezred átveszi. Az így elkészített tervet Janza altábornagy azonnal jóváhagyta. A szovjet csapatok kivonása terv szerint megkezdődött, de a második ütemet, csak 31-én a déli órákban tudták befejezni.

* * *

A szovjet csapatok mozgása a Szovjetunió területén a szovjet alakulatok Budapestről történő kivonása időszakában is folytatódott. Október 29-én 2 órakor a 381. ejtőernyősdeszant-ezred – a 114. ezred részére meghatározott menetvonalakon – megérkezett a felszállóhelyekre.[646]

Ezen a napon az önálló út- és vasútépítő-zászlóaljat Csap–Záhony–Szolnok menetvonalakon – gépjárműveken végrehajtott 237 kilométeres menettel – Szolnokra irányították, hogy ott a vasútállomás és a „nehéz" vasúti híd védelmét és őrzését biztosítsa. Később – számítva a magyar vasutasoknak negatív, elutasító reagálására – Malinyin hadseregtábornok úgy intézkedett, hogy a zászlóaljat a vasúttól vonják vissza. Ezért november 2-ig ez a zászlóalj Nyíregyháza körzetében tartózkodott, ahol harcászati és po-

[645] TH V-150 005/5. 329. o. Szücs Miklós önvallomása.
[646] FEVKA, 32. f. 701291. op. 15. d. 139. o. idézi KIROV.

litikai kiképzést folytatva készült fel a részére meghatározott feladatok teljesítésére.[647]

Október 30-án – a szovjet kormány nyilatkozata[648] ellenére – 10 óra 30 perckor a 31. légideszant gárdahadosztály 114. ejtőernyősdeszant-ezrede Lvov és Hmelnyickij repülőterekről felszállva a veszprémi repülőtéren földet ért. Az ezred állományába 1120 katona, 12 db 82 mm-es aknavető, 18 db 82 mm-es hátrasiklás nélküli ágyú, 6 db légvédelmi ágyú és 13 db Gaz–69-es és Gaz–67-es típusú gépkocsi tartozott. A 31. légideszant gárdahadosztály parancsnoka, Rjabov vezérőrnagy az operatív csoportjával a Magyar Néphadsereg 1. vadászrepülő-hadosztályának a veszprémi repülőtéren lévő harcálláspontján települt.

20 órakor ugyancsak Veszprémben földet ért a 381. ejtőernyősdeszant-ezred is. A magyar területre átszállított légideszant-csapatok utánpótlási anyagraktárait a Munkács melletti katonai repülőtéren alakították ki.[649]

Politikai döntés az újabb támadás megindításáról

A szovjet politikai vezetésen belül folyó vitákról, a kínai javaslatról, a helyzet bizonytalanságáról, kiszámíthatatlanságáról és az újabb fordulat lehetőségéről és veszélyéről Magyarországon mit sem tudtak. Október 30-án, a szovjet kormány nyilatkozata, amely szerint új alapokra kívánja helyezni a többi szocialista országokkal kapcsolatos viszonyát, még a győztes forradalom reményeit táplálta, de alig telt el 24 óra és megszületett az újabb szovjet támadásra vonatkozó döntés.

A szovjet vezetést e döntés meghozatalától egy pillanatig sem tartotta vissza a kormány október 30-án közzétett nyilatkozata,[650] melyben ország és világ előtt többek között arra vállalt kötelezettséget, hogy a szocialista országok „kölcsönös kapcsolataikat csakis a teljes egyenjogúság, területi integritás tiszteletben tartásának, az állami függetlenségnek és szuverenitásnak, az egymás belügyeibe való be nem avatkozás elveire építik".

A szovjet kormány bejelentette: kész megvizsgálni „a varsói szerződésben részt vevő többi szocialista országokkal az illető ország területén tartózkodó szovjet csapatok kérdését" annak az elvnek a figyelembevételével, hogy „másik állam csapatainak elhelyezése... másik állam területén... csakis annak az államnak a beleegyezésével" történhet, „amelynek területén az illető állam kérésére e csapatok tartózkodnak".

A szovjet kormány nyilatkozatában úgy foglalt állást, hogy miután „a szovjet alakulatok további magyarországi tartózkodása ürügyül szolgálhat

[647] FEVKA, 32. f. 701291. op. 15. d. 392. o. idézi KIROV.
[648] 1956. a sajtó tükrében... 167. o.
[649] FEVKA, 37. f. 697193. op. 13. d. 141. o. idézi KIROV.
[650] Népszava, 1956. november 1. 1956 a sajtó tükrében... 201. o.

a helyzet fokozottabb kiélesedésére, utasítást adott a katonai parancsnokságának, hogy vonja ki a szovjet katonai alakulatokat Budapestről, mihelyt ezt a magyar kormány jónak látja. Ugyanakkor a szovjet kormány kész tárgyalásokba bocsátkozni a Magyar Népköztársaság kormányával és a varsói szerződésben részt vevő más államok kormányával a szovjet csapatok magyarországi tartózkodásáról."[651]

Újabb, az eddigieknél határozottabb fordulatra, s egyben a végső döntés meghozatalára az SZKP KB Elnöksége október 31-i ülésén került sor.

„Felül kell vizsgálni az értékelést – ismertette Hruscsov az elképzelését –, a csapatokat ne vonjuk ki Magyarországról és Budapestről, kezdeményezően lépünk fel a rend helyreállítása érdekében Magyarországon. Ha kivonulnánk Magyarországról, ez felbátorítaná az amerikai, angol és francia imperialistákat. Ezt gyengeségünknek fognák fel, és támadásba lendülnének... Pártunk ez esetben nem értene meg bennünket. Egyiptomon felül odaadnánk nekik Magyarországot is. Nincs más választásunk."[652]

Mivel javaslatával az ülésen részt vevő Zsukov, Bulganyin, Molotov, Kaganovics, Vorosilov és Szaburov is egyetértett, Hruscsov a lehetséges lépéseket – szinte forgatókönyvszerűen – az alábbiakban ismertette:

„Meg kell mondani, hogy mi elébük mentünk, de most nincs kormány. Milyen vonalat kövessünk? Ideiglenes Forradalmi Kormányt kell alakítani (Kádár vezetésével). [Mégis] az a legjobb, ha helyettes lesz. Münnich legyen a miniszterelnök, a honvédelmi miniszter és a belügyminiszter.

Ezt a kormányt – [a Nagy Imre-kormányt – H. M.] – meghívjuk, mondjuk a csapatok kivonásával kapcsolatos tárgyalásokra és megoldjuk a kérdést.[653] Ha Nagy [Imre] beleegyezik, vegyük be miniszterelnök-helyettesnek. Münnich segítséget kér tőlünk, mi segítséget nyújtunk és rendet csinálunk.

Megbeszélni Titóval. Tájékoztatni a kínai elvtársakat, a cseheket, a románokat, a bolgárokat. Nagy háború nem lesz."[654]

„Egyszerre kell akcióba lépni a központban is, meg vidéken is..."[655] – javasolta Molotov.

Ezt követően az Elnökség határozatként rögzítette, hogy Zsukov dolgozza ki a katonai terveket és erről tegyen az Elnökségnek jelentést, Sepilov, Brezsnyev, Furceva, Poszpjelov készítsék el a terv végrehajtásával kapcsolatos propagandaanyagokat, melyek között szerepeljen „a parancsnokság, vagy a kormány felhívása a néphez", és az „Ideiglenes Forradalmi Kormány felhívása a néphez". Készüljön el Konyev napiparancsa és az Elnökség küldjön egy csoportot Konyev Magyarországon felállításra kerülő főhadiszállására.

[651] Uo.

[652] Döntés a Kremlben... 62. o.

[653] A „kérdést" nem a Hruscsov által ekkor beterjesztettek alapján oldották meg. A tárgyalóküldöttség – Erdei, Maléter, Kovács és Szücs – tagjait valóban a tárgyalásokon, Tökölön tartóztatták le, de a kormány eltávolítására jugoszláv közreműködéssel került sor.

[654] Döntés a Kremlben ... 62–63. o.

[655] Uo. 64. o.

Ezek után jegyzőkönyvileg is rögzítették, hogy a Moszkvában lévő Rákosi, Hegedüs és Gerő Münnich miniszterelnökségét támogatja, és az ellenkormány tagjaiként Apró Antal, Kádár János, Kiss Károly, Boldoczki János és Horváth Imre[656] jöhetnek számításba.[657] Döntöttek arról is, hogy a magyarországi helyzet megvitatására Jugoszláviába Hruscsov és Malenkov, Bresztbe Hruscsov, Molotov és Malenkov utaznak.

A magyar politikai vezetés erőfeszítései az újabb támadás megakadályozására

A katonai előkészületek és az újabb szovjet katonai beavatkozással kapcsolatos egyeztető tárgyalások megkezdődtek. Nagy Imre az újabb szovjet csapatok bevonulásáról értesülve a nagykövetet, Andropovot azonnal magához rendelte. November 1-jén a késő esti órákban továbbította Andropov a következő jelentését[658] Moszkvába, amelyben beszámolt arról, hogy ezen a napon, este 19 órára „meghívták" a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának ülésére, ahol Nagy Imre „eléggé ideges hangnemben közölte a jelenlévőkkel, hogy már reggel is felvilágosítást kért a szovjet nagykövetségtől azzal kapcsolatban, hogy a szovjet csapatok átlépték a magyar határt és az ország belseje felé nyomulnak".

Andropov jelentéséből megtudhatjuk, hogy miután Nagy Imre erre „magyarázatot követelt", hozzászólásában Tildy Zoltán jelezte, „hogyha a szovjet csapatok tovább folytatják előrenyomulásukat Budapest felé, botrány lesz, és a kormánynak le kell mondania". Kijelentette, „ragaszkodik ahhoz, hogy a szovjet csapatok, de legalábbis azok, melyek nem a Varsói Szerződés alapján jöttek az országba, haladéktalanul kezdjék meg az ország elhagyását".[659]

Miután Kádár Nagy Imre mellett, Haraszti és Erdei „zaklatottan és barátságtalanul" szólalt fel – csak Dobi hallgatott –, Andropov a Moszkvából kapott direktívák szellemében tájékoztatást adott, amely Nagy Imre szerint nem adott választ a magyar kormány által feltett kérdésekre.

„Amennyiben a szovjet kormány eddig nem állította meg a szovjet csapatok előrenyomulását, és nem ad kielégítő választ eddig tett lépéseire – olvasható Nagy Imre Andropovnak adott válasza a jelentésben –, javasolja a

[656] Horváth Imre külügyminiszter New Yorkba indult, de repülőgépét a szovjetek eltérítették. A gép Moszkvában landolt. Nyikolaj Dzuba személyes közlése.

[657] Döntés a Kremlben ... 64. o.

[658] Hiányzó lapok... 127–128. o. Andropovot a szovjet csapatok ismételt bevonulása miatt első alkalommal október 30-án 0 órakor hívták be a Külügyminisztériumba, ahol Horváth Imre külügyminiszter kért az ügyben magyarázatot. Andropov ekkor a tájékozatlanságára hivatkozva tért ki a válasz elől. Visszatérve a követségre magyar Külügyminisztériumból Andropovot telefonon arról értesítették, hogy a szovjet csapatokkal kapcsolatos hírek nem feleltek meg a valóságnak. – Jelcin-dosszié... 67–68. o.

[659] Hiányzó lapok... 127. o.

Magyarországnak a Varsói Szerződésből való kilépéséről, Magyarországnak semleges országgá nyilvánításáról hozott reggeli határozat megerősítését, valamint az ENSZ-hez fordul, hogy négy nagyhatalom garantálja az ország semlegességét. Amennyiben a szovjet kormány haladéktalanul megállítja csapatainak előrenyomulását, és visszairányítja őket saját határai felé (amiről a Magyar Népköztársaság kormánya saját katonai adatai alapján fog meggyőződni), akkor a magyar kormány haladéktalanul visszavonja az ENSZ-hez intézett kérését, ám Magyarország semleges marad."[660]

Nagy Imre fenti bejelentését – Andropov szerint – Erdei és Losonczy „erőteljesen támogatta", Tildy visszafogottan helyeselte, Kádár „nem éppen nagy örömmel" fogadta.

A magyar külügyminisztérium – Andropov távozása után egy órával – jegyzéket juttatott el a szovjet nagykövetségre, amelyben az állt, „hogy mivel a Magyar Népköztársaság kormányának határozott tiltakozása ellenére a mai napon nagy létszámú szovjet csapat lépte át a határt, és magyar területre lépett, a Magyar Népköztársaság haladéktalanul felmondja a Varsói Szerződést".[661]

Nagy Imre miniszterelnök, megbízott külügyminiszter táviratban tájékoztatta az ENSZ főtitkárát az újabb szovjet csapatok bevonulásáról, illetve az Andropovval folytatott megbeszéléséről, a Varsói Szerződés felmondásáról és a semlegesség kinyilvánításáról. Nagy Imre felkérte a főtitkárt, hogy azt a közlést hozza az Egyesült Nemzetek Szervezete valamennyi tagállama tudomására, és a hamarosan megnyíló, XI. ülésszak napirendjére soron kívül tűzze ki.[662]

A Népszabadság a fentieken túl beszámolt arról is, hogy a csütörtöki nap folyamán az orosz haderő egy nagyobb gépesített alakulata átlépte a határt. Az alakulat Debrecenen keresztül haladt. Délután, majd a késő esti órákban Szolnokról és Ceglédről is hír érkezett arról, hogy az alakulat egy része áthaladt a városon és Kecskemét felé haladnak.

„Ez azonban nem sok jóval kecsegtetett a jövőre nézve mindaddig amíg az esti órákban nem hallottuk a kormány ezzel kapcsolatos bejelentését. Reméljük, hogy a nyilatkozat, s az ENSZ segítségének kérése jobb belátásra bírja majd hívatlan, s egyáltalán nem kedves vendégeinket" – zárta a lap a Nagy Imre rádióbeszédéről szóló tudósítást.

A magyar vezetés döntései – segítségkérés az ENSZ-től, a semlegesség bejelentése, a Varsói Szerződés felmondásának kilátásba helyezése, javaslat újabb tárgyalásokra stb. – az új magyar bábkormány összeállításával és a többi szocialista ország tájékoztatásával, meggyőzésével elfoglalt szovjet vezetést nem bírta jobb belátásra. Október 31-től újabb erők Magyarországra irányításával, a megszálló erők jelentős növelésével a november 4-i újabb támadás előkészítése kezdetét vette.

[660] Hiányzó lapok... 127–128. o.
[661] Hiányzó lapok... 128. o.
[662] Népszabadság 1956. november 2. 1956 a sajtó tükrében... 245. o.

A NEMZETŐRSÉG MEGALAKÍTÁSÁNAK KÖRÜLMÉNYEI, TEVÉKENYSÉGÉNEK JELLEMZŐI

A Nemzetőrség megalakulásának közvetlen előzményei

Az 1956-os megemlékezések során és a szakirodalomban többnyire csak az általánosságok szintjén emlékeznek meg a forradalom új fegyveres erejéről, az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc mintájára szerveződött nemzetőrségről. Néhány kivételt leszámítva alig esik szó ennek a forradalom történetében – különös létrejötte ellenére – oly fontos szerepet játszó szervezet megalakulásának előzményeiről, szervezésének körülményeiről és fontosabb állomásairól, a forradalom vívmányainak megvédése érdekében folytatott tevékenységéről. Úgy vélem, elérkezett az idő, hogy a kutatási eredmények, az e témakörben megjelent könyvészeti források és az újonnan feltárt, részben már publikált dokumentumok segítségével árnyaltabbá tegyem, tovább gazdagítsam az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc nemzetőrségével kapcsolatos ismereteket.

A szovjet politikai vezetés támogatását bíró hatalom képviselői a kormányerők alkalmazásával párhuzamosan – részben szovjet instrukciók alapján – többé-kevésbé határozott lépéseket tettek a rendszer, valójában a párt védelmi szervezetei megalakításának érdekében. Az október 23-án felállított Katonai Bizottság a karhatalmi tevékenységbe bevont államvédelmi, határőrségi, rendőri, illetve honvédségi erők és a bevetett magyar alakulatoknak a felkelők elleni aktív harcban őket támogató, majd fokozatosan felváltó szovjet csapatok tevékenységének összehangolására tett – többnyire eredménytelen – kísérletein túl elsősorban a munkásság felfegyverzésére vonatkozó politikai döntések végrehajtására koncentrált. A párt civil önvédelmi erői megszervezésére a párt központi vezető szervei különböző csatornákon a területi és munkahelyi pártszervezeteknek is utasítást adtak.

Ripp Zoltán – elsősorban visszaemlékezések alapján rekonstruálva a párt vezető testületének október 23-i ülésén történteket – megállapította,[663] hogy a Politikai Bizottság több tagja – köztük Apró Antal, Hegedüs András és Kiss Károly – Gerő Ernő minősítését elfogadva, miszerint a fővárosban bekövetkezett események ellenforradalmi jellegűek, a kapitalizmus restaurációs kísérlete folyik, a honvédség ingadozik, többek között „a munkások és

[663] RIPP 193–194. o.

pártfunkcionáriusok felfegyverzését,[664] az ostromállapot kihirdetését" javasolta.

A Politikai Bizottság javaslatára nem sokkal később felállított Katonai Bizottság – amint erről már szóltam – egyik, ha nem a legfontosabb feladata a munkásság, valójában a pártfunkcionáriusok és a legmegbízhatóbb párttagok felfegyverzése lett.

„A békésen tüntető magyar ifjúsághoz csatlakozva, ellenséges elemek félrevezettek sok jóhiszemű dolgozót, a népi demokrácia, a néphatalom ellen fordultak. ... Nemzeti létünk iránti közös, nagy felelősségre hivatkozva szólítalak fel benneteket, minden magyar férfit, nőt, ifjút, munkásokat, parasztokat, értelmiségieket, hogy szilárdan álljatok helyt, őrizzétek meg nyugalmatokat, álljatok ellen a provokátoroknak, segítsetek helyreállítani a rendet, támogassátok a rendfenntartó erőinket. ... Munkások! Védjétek meg a gyárakat és a gépeket, a magunk kincse ez, az egész népnek okoz kárt az, aki rabol és fosztogat..."[665] – mondta többek között október 24-én délben a Rádióban közzétett szózatában Nagy Imre.

Egy órával később a rádió már arról értesítette a lakosságot, hogy a munkások a kormány felhívására sok üzemben alakítottak fegyveres munkásőrségeket, hogy megvédjék gyáraikat, gépeiket „az ellenforradalmár és félrevezetett rombolóktól".[666]

Az így megalakított fegyveres őrségek többsége azonban nem váltotta be a hatalom reményeit. A részükre nagy nehézségek árán kiszállított fegyvereket és lőszert többnyire nem vették át, vagy pedig az átvett fegyverek és lőszer egy részét továbbadták a felkelőknek. Ezen fegyveres őrségek meghatározó része a felhívások ellenére sem folytatott aktív harctevékenységet a felkelők ellen, viszont közvetlen környezetükben jelentős szerepet játszottak a közrend fenntartásában.

Az „önvédelmi" üzemi őrségek elsők között nyújtottak segítséget a közrend megteremtéséhez a területi rendőri erőknek, és később jelentős szerepet játszottak a Nemzetőrség megszervezésében is.

Az október 24-e és 26-a között, többségében a helyi pártszervezetek kezdeményezésére megalakított, értelemszerűen elsősorban pártfunkcionáriusokból és párttagokból álló, különböző elnevezéssel létrejött – például párt-, üzem-, gyár-, tsz-, falu-, stb. – őrségek összetétele fokozatosan átalakult, módosult. Ennek elsődleges oka az volt, hogy a szűkebb és tágabb termelő- vagy/és lakóközösség előtt hitelüket veszített személyek – a félelem görcseinek lazulásával párhuzamosan – ezekből kikerültek, helyükre a többség bizalmát élvező emberek léptek.

A fenti folyamat eredményeként többé-kevésbé stabilizálódott fegyveres vagy fegyvertelen csoportok, őrségek tagjainak nagy része kezdettől szim-

[664] RIPP 198., 201. o. A munkások és a pártmunkások és a partizánok felfegyverzését, az ostromállapot kihirdetését elsőként Apró Antal javasolta.

[665] A forradalom hangja... 32. o.

[666] A forradalom hangja... 36. o.

patizált a rendszer átalakítását célzó követelésekkel, és bár a hatalom elleni harcba – nem jelentéktelen kivételtől eltekintve – november 4-ig és azt követően sem kapcsolódott be, a szovjet csapatok és az azokkal együttműködő magyar kormányerők elleni harcot indokoltnak és szükségszerűnek tartotta. Mint az a későbbiekben látható lesz, merev határ a felkelő-szabadságharcos csoportok és a közrend, a vagyon- és személyi biztonság védelmére alakult önkéntes erők között nem húzható. Az alapvető politikai törekvések azonosságán túl a tevékenységükben eltérő fegyveres szervezetek között a szabad átjárás mindvégig biztosított volt.

Éppen ezért minden realitást nélkülözött Gerő Ernőnek az az elképzelése, mely szerint a párt felhívására megalakult „munkásőrségek" képessé válnak, képessé válhatnak arra, hogy a „rendcsinálást a szovjet csapatok helyett befejezzék". [667]

Október 25-én a reggeli órákban a Katonai Bizottság beszámolt a Politikai Bizottság tagjainak a végzett munkáról. Ekkor Gerő Ernő olyan megbízható magyar egységek felállítását szorgalmazta, amelyek képesek a „rendcsinálást" a szovjetek helyett befejezni. Ennek érdekében Gerő a munkásőrségek felállításának folytatását, illetve a már megalakult egységek megerősítését szorgalmazta.[668]

A munkásság felfegyverzésének és a Katonai Bizottság ezzel kapcsolatos feladatainak a kérdésében az MDP Központi Vezetősége „Rendkívüli Bizottsága" – későbbi nevén Pártelnökség, más néven Direktórium – október 26-án már úgy rendelkezett, hogy a Budapesti Pártbizottság szervezésében a kerületi pártbizottságok bázisán körülbelül 2-3000 „megbízható elvtársat" – lehetőleg tartalékos tiszteket és tiszthelyetteseket – gyűjtsenek össze, „akiknek feladata az átfésülést végző magyar honvédegységekkel való együttműködés, illetve azok megfelelő működésének biztosítása" lesz. [669]

A Rendkívüli Bizottság ezen intézkedése illeszkedik a Vezérkar azon tervéhez, mely szerint október 27-én a Budapest területén kialakított új katonai körzetek parancsnokai – ezen körzetek határain belül – bevezetik a járőrszolgálatot, és ezzel egy időben a fegyveresek elfogása érdekében megkezdik a lakónegyedek átfésülését.

A Rendkívüli Bizottság „az elvtársak odaszállításáért és gyülekeztetéséért" Mező Imrét, felfegyverzésükért Bata István honvédelmi minisztert tette felelőssé,[670] illetve a két testület – a Rendkívüli Bizottság és a Katonai Bizottság – közötti kapcsolat tartásával ekkor Hegedüs Andrást és Végh Bélát bízták meg.

A Rendkívüli Bizottság másnapi, október 27-i ülését megelőző Politikai Bizottsági ülésen Apró Antal – a töredékes jegyzőkönyv szerint – beszámolt

[667] RIPP 221. o.
[668] Uo.
[669] Ötvenhat októbere és a hatalom... 90. o.
[670] Uo.

arról, hogy Budán és sok helyen a fegyveresek letették a fegyvert, amelyeknek az összeszedése folyamatban van. Jelentette továbbá, hogy a munkáscsoportok szervezése folyik, de a pártaktíva felfegyverzése is szükséges.

A fegyveres csoportok a budai hegyek és a nyugati határ felé szivárognak, ellenük a kormányerők fegyveres harcot folytatnak, de – Apró véleménye szerint – számolni lehet a fegyveres csoportok terrorcselekményeivel.

„A javulás ellenére lehet még fegyveres harc. Ez ellen mozgósítani. A legfontosabb feladat átfésülni a terepet. Határokat, házakat átkutatni, ahol volt ellenállás. A fegyverek összegyűjtése. Ebben a rendőrségnek segíteni. Megerősített rendőrjáratok [rendőrjárőrök – H. M.]... 3000 sebesült, 250-300 halott a kórházakban..." – rögzítette feljegyzéseiben Szőke György, az Apró Antal által elmondottakat.[671]

A Rendkívüli Bizottság későbbi ülésén – a fentiek megvalósítása érdekében – többek között arról is határoztak, hogy Kiss Károly és Czinege Lajos egy úgynevezett „Mozgósítási Stáb"-ot szervezzen, amely stáb feladata „a funkcionáriusok, megfelelő elvtársak mozgósítása és felfegyverzése", illetve „különleges feladatok" megoldása során a katonai és karhatalmi egységekkel való együttműködésük biztosítása lett.

A Mozgósítási Stáb a Rendkívüli Bizottság alárendeltségébe került, de közvetlen kapcsolatot kellett kiépítenie a katonai parancsnoksággal is.[672]

Münnich Ferenc ekkor azt az utasítást kapta, hogy „belügyminiszterré való beiktatásánál tegyen olyan értelmű nyilatkozatot, amely a karhatalmi szervek helytállását, szilárdságát tovább erősíti",[673] illetve tegyen megfelelő intézkedéseket arra, hogy a civil ruhában lévő fegyveres egységek megkülönböztető jelzéssel legyenek ellátva.[674]

A fenti intézkedések eredményeként megszervezendő fegyveres egységek, „munkásosztagok" megkülönböztetésének egyetlen indoka véleményem szerint csak az lehetett, hogy az egységes, összehangolt fellépést biztosítsák, melynek egyik fontos feltétele, hogy a „munkásosztagok" fegyvereseit a felkelő-szabadságharcos csoportok tagjaival véletlenül se tévesszék össze.

Október 28-án az SZKP Elnöksége ülésén a magyarországi helyzet megtárgyalásakor Zsukov is javasolta, hogy a szovjet és magyar vezetés politikai kérdésekben legyen rugalmasabb, de a szovjet csapatokat harckészültségben kell tartani, az ellenállás fő gócát „el kell fojtani", és ezzel párhuzamosan fegyveres munkásosztagokat kell felállítani. Szaburov Zsukov véleményével egyetértve jelezte, a pártvezetés támaszát, „bázisát" a nagyüzemekben kell biztosítani.[675]

A szovjet és magyar politikai vezetés egy részének általános célkitűzései – az október 28-i fordulatot követő jelentősebb módosulások ellenére – alap-

[671] Ötvenhat októbere és a hatalom... 94–95. o.
[672] Ötvenhat októbere és a hatalom... 93. o.
[673] Uo.
[674] Uo.
[675] Döntés a Kremlben... 37. o.

vetően nem változtak. Az elsődlegesen megvalósítandó fő célok közé ebben az időszakban is az alábbiak tartoztak:

1. A követelések minimuma teljesítésével, de ha lehetséges már a teljesítés ígéretével a tömegeket a felkelő-szabadságharcos csoportokról leválasztani és az események irányítását átvenni.

2. A fegyverrel továbbra is ellenállók felszámolása, megsemmisítése vagy/és a felkelő csoportok feloszlatásával egyidejű lefegyverzése.

Az október 27-e előtti időszakhoz képest jelentős változás az utóbbi célkitűzés tartalmában következett be. A két módszer – felszámolás, megsemmisítés és a feloszlatva lefegyverzés – megvalósítására való törekvés időbeni határa nem az október 28-i tűzszünet bejelentésének időpontjánál húzható meg. A két törekvés a folyamatosan változó körülmények hatására hol erősebb, hol gyengébb formában hosszabb ideig párhuzamosan jelen van, és ez – a tűzszünet kihirdetése ellenére – ha csak a szándékok szintjén is, de október 29-ére, sőt 30-ára is igaz.

A következőkben a másodikként megjelölt cél végrehajtását szolgáló konkrét lépeseket, illetve ezek hatását – a hatalom e téren elszenvedett kudarcának legfőbb okait – kívánom megvizsgálni.

Október 27-e és 30-a között a civil fegyveres erőkkel kapcsolatos elképzeléseknek és törekvéseknek három jól elhatárolható vonulata különböztethető meg. Ezen törekvések közül kettő – a rendőrkapitányságok aktív részvételével, irányításával rendőrségi segéderőként Nemzetőrség szervezése; illetve a területi (megyei, fővárosi, kerületi, városi és járási) pártszervezetek civil fegyveres erejének, a „munkásosztagoknak" a felállítása – a hatalom védelmére kész magyar fegyveres bázis létrehozását célozta.

A hatalom fő törekvése a fenti kettővel párhuzamosan a felkelő-szabadságharcos csoportok megsemmisítése, lefegyverezése, végső soron a változások – ezen belül a hatalom ígéretei teljesítésének – kikényszerítésére képes erő felszámolása, ezzel összefüggésben a szovjet és magyar pártvezetés mozgásterének növelése volt.

Nemzetőrség mint rendőrségi segéderő szervezése

A munkások és pártfunkcionáriusok, a volt partizánok lehetőség szerint minél nagyobb részének mozgósítása, felfegyverzése mellett, illetve e célkitűzésekhez részben illeszkedve, a politikai vezetés egyik fő törekvése – a belső karhatalom erőinek alkalmazhatatlansága és a rendőri erők meggyengülése miatt – a BM Budapesti Főosztály bázisán rendőri „segéderők" szervezése lett munkásokból és a hatalom elleni harcokban részt venni nem akaró egyetemi diákságból.

A forradalom kitörését követően rövid időn belül dezorganizálódott rendőri szervezet egyes objektumaiban együtt maradt állománynak – így a BM Budapesti Főosztályán dolgozó rendőröknek is – nagy gondot jelentett a közrend fenntartása. A forradalom első napjaiban spontán módon, majd egyre szervezettebb formában a legkülönbözőbb elnevezéssel megalakított

forradalmi szervek – Munkástanácsok, Forradalmi Bizottságok, Nemzeti Bizottságok, Munkás-Paraszt Forradalmi Tanácsok stb. – egyik, ha nem a legfontosabb célja az adott település, üzem, objektum védelmének megszervezése, a közrend megvédése vagy helyreállítása volt.

A magyar és a szovjet fegyveres erők ellen harcot folytató felkelőket is rendkívüli módon zavarta, hogy a forradalom követeléseinek megvalósításáért, a ország függetlenségének megteremtéséért folytatott harcok következtében kialakult helyzetet egyes személyek, nemritkán kisebb csoportok saját bűnös céljaik elérésére használták fel. Ez volt az egyik oka annak, hogy a felkelők már a Budapesti Főosztályon folytatott tárgyalásaik korai szakaszában ígéretet tettek arra, hogy a bűnüldöző rendőri erők ellen támadásokat nem hajtanak végre.

Jogosan sértette a tüntetőket, a fegyveres felkelésben részt vevőket, valamint a velük szimpatizáló tömegeket a hatalom minősítése, mely szerint az Államvédelmi Hatóság és a rendőrség erői, a magyar honvédség bevetett alakulatai és nem utolsósorban a Budapestre rendelt szovjet csapatok „fosztogató, ellenforradalmi csoportok"[676] ellen vették fel a harcot.

A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa intézkedéseként bejelentett és bevezetett – a Rádióban október 24-én 8 óra 45 perckor kihirdetett – rögtönítélő bíráskodás szövegezése is azt a benyomást kelthette, illetve a lakosságot arról kívánta meggyőzni, hogy az eseményekben a „népköztársaság megdöntésére irányuló cselekmények – lázadás, lázadásra való felbujtás, felhívás és szövetkezés..." – mellett a hatóságoknak erélyesen fel kell lépni bizonyos közveszélyi bűncselekmények – gyilkosság, emberölés, gyújtogatás, robbanószerek felhasználásával elkövetett bűncselekmények, magánosok elleni erőszak s engedély nélküli fegyvertartás stb. – ellen is, és ezek elkövetőit is halállal kell büntetni.[677]

Október 24-től adásait a Parlamentből sugárzó Rádió műsoraiban elhangzott értékelések, nyilatkozatok – a fentieket erősítve – a felkelőket „üzemekbe, középületekbe behatoló, garázdálkodó, fasiszta fosztogató", „gyilkos ellenforradalmi banditák" jelzőkkel illették, írták le.

„Lövöldözések utcákon, nemzeti himnuszunk hangjai mellett. A vágóhíd kirablása, piros-fehér-zöld zászlók lobogtatása közben. Az Üllői úti Klinika kórtermének a lövése és betörés a körúti Közért-be, a »Talpra magyar« ritmusára. – Ez lenne a magyar függetlenség? Rabolnak, fosztogatnak, munkásvért ontanak, a nemzeti függetlenség, szuverenitás szent gondolatával takarózva. Ezek nem hazafiak. Ezek sötét gazemberek vagy megtévesztett kamaszok.

A lefegyverzésükre kivonuló honvédek és munkások ezek a hazafiak. Köszöntjük őket és a segítségükre siető szovjet harcosokat! Segítse mindenütt őket a fővárosunk lakossága!" – állította minden alap nélkül október 24-én a Rádió kommentátora.[678]

[676] A forradalom hangja... Kossuth Rádió 6 óra 30 perc, a Belügyminisztérium felhívása 30. o.
[677] Uo. A Minisztertanács rendelete a rögtönítélő bíráskodás bevezetéséről.
[678] A forradalom hangja... 34. o.

Társadalmi szervezetek, oktatási intézmények, üzemi kollektívák nevében célzatosan közzétett felhívásokkal, ismertebb közéleti személyiségek nyilatkozatokkal igyekeztek a felkelőket a harc beszüntetésére, a fegyverletételre rábírni, illetve a harcot folytató erőket „mint ellenforradalmi bandákat" a lakosságtól elszigetelni.

A felkelők és a valóságot ismerők közül többen – október 28. előtt és azt követően is – több alkalommal a fentiekben idézett rágalmakat visszautasították.

„Nem vagyunk fasiszták! Nem vagyunk banditák és orvlövészek! Magyarok vagyunk és addig folytatjuk harcunkat, amíg győzni fogunk" – olvasható többek között a magát „Magyar Felkelők Főhadiszállása" néven feltüntető szervezet október 27-én megjelent lapjában.[679]

„A kirakat ugyan betört, az áru ugyan egy kézmozdulattal elérhető s mégis: napok óta nem nyúlt hozzájuk senki! ..." – írja a „Tanúságtétel a felkelő fiatalok mellett" című cikk szerzője, aki később az „Akad-e akinek fáj rá a foga?" kérdésre a következő választ adta:

„Hogyne akadna, hiszen még nem volt olyan forradalom, amelynek zűrzavarát ne próbálta volna kihasználni néhány csirkefogó. De most nagyon nehéz helyzetben vannak ezek, mert a tényleges forradalmárok, mert a forradalmi ifjúság nem engedi őket..."[680]

„De nem akarunk önbíráskodást. Nem akarunk kollektív ítélkezést. Igenis felszámoljuk azokat a forradalomellenes csoportokat, amelyek veszélyeztetik a közbiztonságot. A többség viszont már letette a fegyvert. Kérjük őket, jelentkezzenek önként a kerületi rendőrkapitányságokon vagy az egységes karhatalom bármelyik osztagánál. Ez a leghelyesebb, amit tehetnek. A forradalom harcosai nagylelkűek és nem akarnak több vért! Ismételjük: bíróságok döntsenek az ügyükben." – olvasható a Magyar Függetlenség – a Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány – október 31-i lapjában a „Törvényes bíráskodást!" című írásban.[681]

Mint arról már szóltam a fegyveres harcot továbbra is vállaló csoportok elleni fellépés céljából a hatalom többnyire eredménytelen kísérletet tett a „megbízható munkások felfegyverzésére".

Az események átértékelését megelőző napon, október 27-én fogalmazódott meg a Budapesti Főkapitányságon az elképzelés: egyetemistákból, munkásfiatalokból olyan fegyveres erőt kell szervezni, amely a rendőrökkel és a honvédekkel együtt közreműködik a rend megszilárdításában és a közbiztonság megteremtésében.

A rendőrök tudtak arról, hogy az egyetemeken, főiskolákon, kollégiumokban és a munkahelyek egy részében már alakultak olyan önvédelmi csoportok, melyek fő feladatuknak munkahelyeik, intézményeik megóvását, megvédését tartották, és ezen feladatok során keresték a kapcsolatot a rend-

[679] 1956 a sajtó tükrében... 95. o.
[680] 1956 a sajtó tükrében... 110. o. Szabad Nép október 29-i száma 4. o.
[681] 1956 a sajtó tükrében... 182. o. Magyar Függetlenség, október 31. 1. o.

őrség képviselőivel. Mint már jeleztem, ezek a csoportok – őrségek, üzemőrségek, karhatalmi csoportok stb. – nem vettek részt az utcai fegyveres harcokban. A BM Budapesti Főosztályán – ahogy a lakosság többsége ismerte: a Budapesti Főkapitányságon – elhatározták, hogy ezeket a csoportokat központi irányítás alá vonják.

„Néhány nap múlva – dátumra nem emlékszem – Kopácsi ezredes olyan instrukciókat kapott valahonnan a kormányszervektől, hogy foglalkozni kell a munkások felfegyverzésével, és ugyanakkor tárgyalni kell a fegyveres csoportok vezetőivel arról, hogy szüntessék be a harcot... Ezzel kb. egy időben – más vonatkozásban – felmerült a munkásőrség, illetve Nemzetőrség megszervezésének gondolata azzal a céllal, hogy a honvédségi és rendőri alakulatokat ezzel kiegészítve szervezze meg a honvédség és a rendőrség a rendet és a biztonságot a fővárosban"[682] – olvasható Kiss István rendőr alezredes feljegyzésében.

Ez nem volt minden előzmény nélküli. Kopácsi Sándor rendőr ezredes már október 26-án – feltehetően az esti órákban – Kiss István rendőr alezredest a munkásság felfegyverzésével kapcsolatos megbeszélésre a Katonai Bizottsághoz, a Honvédelmi Minisztériumba küldte. Miután Apró Antal, a Katonai Bizottság vezetője nem érkezett meg időben, a Janza Károly honvédelmi miniszter, Bata István volt honvédelmi miniszter, Kovács István, Fehér Lajos, Földes László a Katonai Bizottság tagjai és mások részvételével tervezett eligazítás elmaradt.

Másnap – október 27-én – a Szakszervezetek Országos Tanácsa képviseletében Döbrentei Károly és Vincze József titkárok abból a célból keresték fel a Főosztály épületét, hogy a rendőrség vezetőivel és az egyetemi ifjúság képviselőivel – Kurimszky Sándor vezérőrnagy, miniszterhelyettes jelenlétében – a munkásság és diákság felfegyverzésének módozatait megbeszéljék. E megbeszélésen határozták el, hogy az 1848. évi Nemzetőrség mintájára – hasonló néven és feladatkörrel – új szervezetet hoznak létre.

„Abban állapodtunk meg – olvasható Kiss István már idézett feljegyzésében –, hogy a munkásságot egyrészt a kerületi kapitányságok mellett szervezendő nemzetőrségi alakulatok keretén belül, illetve az üzemekben a munkásőrségek keretén belül fegyverezzük fel. Megbeszéltük, hogy a SZOT elkészít egy rádió- és sajtófelhívást a szervezett dolgozók felé, amelyben felszólítja a munkásokat, hogy jelentkezzenek a nemzetőr-alakulatokba, illetve a gyári őrségekbe. A rendőrség részéről is készült egy felhívás, amely a jelentkezés módját határozta meg."[683]

A Szakszervezetek Országos Tanácsának elnöksége, az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság és a Magyar Írók Szövetsége október 27-én készített és

[682] TH V-150 007. 98-106. o. Kiss István rendőr alezredes feljegyzése Tömpe István miniszterhelyettes részére. 1957. 01. 26. Kiss Istvánt feljelentés miatt beosztásából – a forradalom leverését követően a BM Elnöki Főosztály vezetője volt – felfüggesztették és ellene vizsgálatot indítottak. Kiss István ebben a feljegyzésben számol be a BM Budapesti Főosztályon október 23-át követően történtekről.

[683] TH V-150 007. 100–101. o.

másnap, október 28-án közzétett[684] felhívása bevezető részében erről a következők álltak:

„Demokratikus fejlődésünknek új feltételei teremtődtek, új módszerekkel kell harcolnunk. Ne áldozzatok több vért! Nagy várakozással tekintünk az új nemzeti kormány elé, amelyben a nemzet széles rétegeit képviselő új erők fogtak össze. Úgy látjuk, most erőinket csak akkor tudjuk eredménnyel felhasználni, ha megszűnik a harc, ha helyreáll a rend. Ne morzsolja szét erőinket az éhség, a rettegés az életünkért, a gyermekek, anyák és apák életéért.

RENDET, hogy egységesek legyünk újra! RENDET, hogy dolgozhassunk, hogy élhessünk jogainkkal! RENDET, hogy a harc más, ésszerű eszközeihez – ha kell a sztrájkhoz – nyúljunk, ha nem teljesíti a kormány a követeléseinket! A munkások és az ifjúság közös erejével, békés eszközökkel együtt akarunk és együtt fogunk harcolni nemzetünk további előrehaladásáért."

A fenti szervezetek által megfogalmazott követelések 4. és 5. pontjában az alábbiak állnak: „4. A rend biztosítása végett a rendőrséget és a honvédséget munkás- és ifjúsági fegyveres nemzetőrséggel kell kiegészíteni. SZÜNTESSÉK MEG AZ ÁVH-T!

5. Amilyen mértékben a honvédség, rendőrség és a felfegyverzett munkás- és ifjúsági nemzetőrség a rendet biztosítja, a magyar kormány intézkedjék, hogy a szovjet egységek haladéktalanul térjenek vissza állomáshelyükre..."[685] A 4. pontban foglaltakat a SZOT Elnöksége az ugyancsak 28-án megjelentetett programjában is megismételte.[686]

Ezt a felhívást alig egy órával előzte meg a SZOT Elnökségének egy másik nyilatkozata,[687] amelyben már nemcsak Budapest, hanem „a többi város üzemeinek dolgozóit, elsősorban a katonaviselt, tapasztalt munkásokat" szólította fel, hogy „vegyenek tevékenyen részt a rend helyreállításában, lépjenek be a felállítandó nemzetőrségbe".

A jelentkezés rendjét – a rendőri vezetőkkel egyetértésben – a SZOT elnöksége ebben a nyilatkozatában úgy szabályozta, hogy a Nemzetőrségbe az üzemi, hivatali, intézményi munkástanácsnál, ha ilyen nem alakult, akkor az üzemi bizottságnál lehet a felvételt kérni, amely szervezetek az arra alkalmas személyeket a kerületi, megyei, városi rendőrkapitányságokra a nemzetőrség parancsnokához irányítják.

A SZOT elnöksége nyomatékosan felhívta a munkástanácsokat és az üzemi bizottságokat, hogy „mindenhol állítsák fel a Nemzetőrséget".[688]

Ezen a napon – tehát október 28-án – a Rádióban a késő esti órákban, 23 óra 25 perckor hangzott el a Budapesti Rendőrkapitányságnak a Nemzetőrség szervezésére vonatkozó felhívása,[689] amelyben bejelentették, hogy a „Minisztertanács elnökének nyilatkozata alapján a budapesti rendőrség

[684] 1956. a sajtó tükrében... 101. o. Népszava 84. évf., 254. szám, 1956. október 28-i száma 1. o.
[685] Uo.
[686] 1956 a sajtó tükrében... 102. o. Népszava 84. évf., 254. szám, 1956. október 28-i száma 2. o.
[687] A forradalom hangja... 142. o.
[688] Uo.
[689] A forradalom hangja... 143. o.

megkezdte a Nemzetőrség szervezését. A rendőrség vezetője kéri a budapesti üzemek dolgozóit, hogy az üzemi tanácsok útján minél nagyobb számban jelentkezzenek nemzetőri szolgálatba.

Feladat: a rendőrség, a honvédség és a forradalmi egyetemi ifjúság tagjaival együtt a főváros közrendjének, közbiztonságának teljes biztosítása. A szolgálat ellátására a kerületi rendőrkapitányságok vezetőinél, a nemzetőrség parancsnokainál október 29-én 6 órától lehet jelentkezni."[690]

A „nemzetőrség parancsnoksága" ugyanebben a felhívásában jelezte, hogy az üzemek dolgozóin és a diákságon túl „az új népi karhatalomba" várja a „Petőfi Kör tagjait, a Magyar Írók Szövetsége, a Zeneművészek Szövetsége, a Képzőművészek Szövetsége, a Magyar Újságírók Országos Szövetsége tagjait" is, akik szolgálatra október 29-én 9 órától az Eötvös Loránd Tudományegyetem jogi karának Egyetem téri épületében jelentkezhettek, ahol a bölcsészkari nemzetőregység a felhívás közzétételének napján megkezdte működését.[691]

A honvédelmi és belügyminiszter október 28-i közös parancsában[692] bejelentette, hogy a „kormánynyilatkozat értelmében megszervezendő honvédségi, rendőrségi, munkás és ifjúsági karhatalmi alakulatok gyors megalakítására és felszerelésére" intézkedtek, és a megszervezésre vonatkozó részletes végrehajtási utasítást rövid időn belül kiadják.

A Nemzetőrséggel kapcsolatban kialakult értelmezési zavart jól érzékeltetik a Magyar Nemzetnek ugyanaznapi számában Lontay László „Kérdések és feleletek a budapesti rendőrség munkájáról" címmel megjelent írásának alábbi részletei is.

A cikk írója a „Mi a célja a nemzetőrségnek?" kérdésre a következő választ adta:

„A nemzetőrség életre hívását az tette szükségessé, hogy rendőrségünk nem volt felkészülve a rendfenntartás nagy munkájára. Az államvédelmi hatóság már régen elvesztette a lakosság bizalmát, a néphadsereg alakulatai fegyveres harcokba kényszerültek. Szükséges volt, hogy a forradalmi harcosok soraiban megbúvó fosztogató elemek ellen megfelelő karhatalom álljon rendelkezésre. Erre egyedül a rendőrség látszott alkalmasnak – az ő munkájukat segítik a nemzetőrök.

A nemzetőrök a kerületi kapitányságokon kapnak nemzeti színű »Rendőrség« feliratú karszalagokat és igazolványokat. Megbízatásuk feljogosítja őket igazoltatásra és szükség esetén – fosztogatókkal szemben – fegyveres beavatkozásra. ...

A rendőrség tapasztalatai szerint már a nagy tüntetés idején, később pedig a harcok alatt sok olyan elem is jutott fegyverhez, aki nem a demokratikus szabadságért, a politikai követelések kivívásáért harcolt, hanem a harcok árnyékában rabolni, fosztogatni próbált.

[690] Uo.

[691] Uo.

[692] A forradalom hangja... 176–177. o. A közös parancsot a Rádióban október 29-én 10 óra 35 perckor ismertették.

A karhatalmi alakulatok tehát ezek ellen az egyenként vagy csoportokba verődve fellépő, valóban banditáknak nevezhető elemek ellen lépnek fel *a nemzetőrség segítségével.* ... a rendőrség és a nemzetőrség alakulatai csak a biztosan fosztogatóknak mondható csoportok vagy egyének ellen fognak fegyvert, *az ifjúság szervezett egységeivel nem bocsátkoznak harcba...*

A nemzetőrség megalakítása csupán átmeneti megoldás: a demokratikus célok szolgálatában álló rendőrség megérdemli a lakosság támogatását az átmenet, a megszilárdulás remélhetőleg minél rövidebb idejére. A fiataloknak a munkapadoknál, az egyetemeken lesz a helye. Addig is fogadjuk őket megértéssel, támogassuk őket a közbiztonság megőrzésében. Végső soron a kormány mielőbbi intézkedéseitől függ, hogy a rend és a nyugalom megszilárduljon, hogy a piros-fehér-zöld karszalagos férfiak visszatérhessenek munkahelyükre s a bűnözők üldözése ismét rendőri üggyé váljék. Az egykori államvédelmi hatóság maradványaitól megtisztított magyar rendőrség pedig minél hamarabb kapja meg új, demokratikus szervezetét s váljék a szabad, biztonságos élet védelmezőjévé."[693]

Mint az a fentiekből látható, ebben az írásban a nemzetőrség feladatát a szerző elsősorban a köztörvényes bűnözők elleni fellépésre, e tevékenysége során a rendőrség támogatására szűkítette le. Mindezeken túl ennek az írásnak lényeges eleme a nemzetőrök és a felkelő csoportok – az „ifjúság szervezett egységei" – szervezeti elkülönülésének, különállásának hangsúlyos megjelenítése is.

Ilyen előzmények után Kopácsi Sándor rendőr ezredes, a Budapesti Nemzetőrség parancsnokaként október 29-én – a belügy- és honvédelmi miniszterrel történt egyeztetést követően – kiadott „Utasításában"[694] „a megbomlott közrend helyreállítása és az általános közbiztonsági feladatokon belül elsősorban a fegyveres fosztogatók és egyéb bűncselekményeket elkövető bandák és csoportok, egyes személyek felszámolása" céljából a Budapesti Nemzetőrség felállítását azonnali hatállyal elrendelte.

A Nemzetőrség szervezetébe – amely az „Utasítás" szerint „megfelel az új politikai és közbiztonsági helyzet adta követelményeknek" – a Budapesti Nemzetőrség parancsnoka, tehát Kopácsi Sándor alárendeltségében egy központi nemzetőrezred tartozott volna, illetve a fővárosban kijelölt 5 körzet mindegyikében egy-egy nemzetőrzászlóaljat szerveztek volna.

Budapest 22 kerületének közrendvédelme részeként felállításra kerülő nemzetőralegységek parancsnoka a kerületi kapitányság vezetője, az őrsre kihelyezett nemzetőralegységek vezetője az őrsparancsnok lett. A nemzetőrparancsnokok helyetteseit lehetőleg abból a szervezetből vagy kategóriából kellett kijelölni, amely szervezet vagy kategória a beosztottak zömét adta.

Kopácsi ezredes az I., XV., XVI., XVII. és XVIII. kerületekben 200-200, a II., III., IV., V., X., XIX. és XXII. kerületben 300-300, a VI., VII., XII., XIV., XX..

[693] 1956 a sajtó tükrében... 126. o. Magyar Nemzet, XIX. évf., 253. szám, 2. o.
[694] MOL XX-5-h. 21. d. 31. k. 340-341. o.

és XXI. kerületekben 400–400, a VIII., IX., XI. és XIII. kerületekben 500–500 fős nemzetőralegység felállítását rendelte el. Az „Utasítás" maradéktalan végrehajtása esetén a Budapesti Rendőrfőkapitányság alárendeltségében, a rendőrség vezetőinek irányításával és ellenőrzésével egy kb. 10 000 nemzetőrből álló szervezet jött volna létre.

A Budapesti Nemzetőrség szervezetén túl, de azzal szoros együttműködésben Kopácsi Sándor utasítására nemzetőralegységeket kellett felállítani azokban az üzemekben és más jellegű objektumokban is, ahol október 23-a előtt is a rendőrség adott őrséget, de lehetőség nyílott nemzetőrség felállítására más munkahelyeken is.

A civil – tehát nem katona és rendőr – nemzetőrök fizetésüket az „Utasítás" szerint az eredeti munkahelyükön kapták, a fegyvert, lőszert, karszalagot és igazolványt a Nemzetőrség Parancsnokától, Kopácsi Sándor rendőr ezredestől igényelhették. A szolgálat ellátásával kapcsolatos irányelvként fogalmazódott meg, hogy a legalább ötfős járőrök mindegyikébe minimum egy rendőrt kell beosztani. A kerületi nemzetőrség erejét meghaladó feladatok végrehajtásához a területi nemzetőrparancsnokok megerősítő erőket Kopácsi ezredestől kérhettek.[695]

A felállításra tervezett alegységek létszámadataiból első pillantásra kitűnik, hogy 500 fős nemzetőralegységet terveztek felállítani azon kerületek többségében – ezek közé tartoztak a VIII., IX. és XI. kerületek – amelyekben a felkelő-szabadságharcos csoportok a legjelentősebb sikereket érték el. Az erők koncentrálására való törekvés igaz lehet a Széna téri felkelő-szabadságharcos csoport esetében is, hiszen az I. és II. és a XII. kerületekben felállításra tervezett nemzetőralegységek együttes létszáma az „Utasítás" szerint 900 fő lett volna.

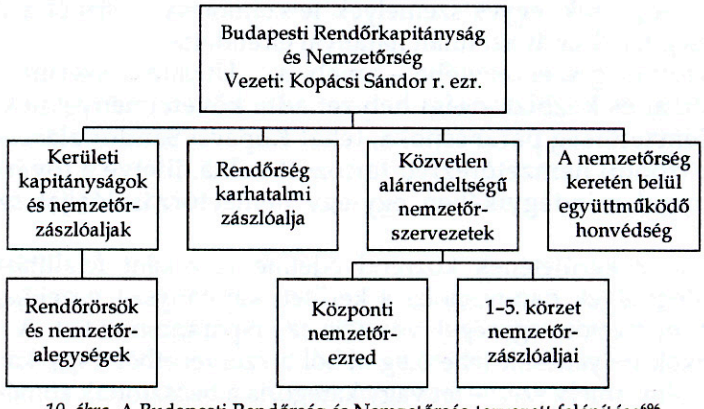

10. ábra. A Budapesti Rendőrség és Nemzetőrség tervezett felépítése[696] (1956. október 28–29.)

[695] Uo.

[696] Készült a Budapesti Rendőrkapitányság, a Budapesti Nemzetőr parancsnokság „Utasítása" alapján. MOL XX-5-h. 21. d. 31. k. 340–341. o.

Ezek az adatok, illetve a nemzetőrök személyi összetételét szabályozó rész is azt mutatja, hogy az „Utasítás" szerint felállításra tervezett alegységeket – a szervezést elrendelők szándékai szerint – a felkelők ellen is bevethették volna.

Az „Utasítás" szerint nemzetőrök „a rendőri- és honvédszerveken kívül a MEFESZ és partizánszervezet tagjai, az egyetemisták és üzemi dolgozók" lehettek. Mint az a nemzetőrség szervezésére vonatkozó különböző szervezetek által kiadott felhívásokból is kiderül, a „rendőri nemzetőrség" megalakítói a felkelő-szabadságharcos csoportok és azok tagjainak belépése elől elzárkóztak. A rendőrség irányításával szerveződő nemzetőrség tevékenységébe nem akarták bevonni a szovjet és magyar csapatok ellen ebben az időszakban is – elsősorban a főváros VIII. és IX. kerületében – harcot folytató felkelőket.

A fentiekben idézett „Utasítás" másik fontos eleme, hogy átveszi, illetve megerősíti a politikai vezetésnek a szovjet csapatokkal kapcsolatban október 24-től hangoztatott álláspontját, mely szerint a szovjet egységek támaszpontjaikra való visszavonása csak akkor lehetséges, ha már „a honvédség, rendőrség és a felfegyverzett munkás- és ifjúsági nemzetőrség" a rendet biztosítja.

A magyar és szovjet politikai vezetés a szovjet csapatok visszavonása nem kevésbé fontos feltételének az október 30-ig terjedő időszakban – erről később részletesebben szólok – a felkelő csoportok „önkéntes" fegyverletételét tartotta.

Árnyaltabb a kép, ha figyelembe vesszük azt is, hogy az Államvédelmi Hatóság 1953-as felszámolásával egy időben megalakított egységes – az államvédelmi szerveket is magában foglaló – Belügyminisztérium szervezetén belül felállított budapesti és megyei főosztályok, az ezek alárendeltségében lévő kerületi és városi osztályok, járási alosztályok vezetői mint egyszemélyi parancsnokok felelősek voltak az adott szinten lévő államvédelmi szervezetek tevékenységéért is, így ezek a vezetők szervezetszerű beosztásukban államvédelmi munkát is végeztek. Az október 28-át követően rendőrkapitánnyá „előlépett" BM Megyei Főosztályvezetők, területi osztályvezetők, alosztályvezetők aligha tudták magukat mentesíteni „államvédelmi előéletük" minden hatása alól. Véleményem szerint ez a megállapítás akkor is igaz, ha ezen vezetők, „rendőrkapitányok" egy része az új körülményekhez való igazodás érdekében volt munkatársaitól látványosan elhatárolta magát, illetve részt vett a volt államvédelmi beosztottakat hátrányosan érintő intézkedések meghozatalában és végrehajtásában.

A szervezők valós szándékairól a Budapesti Főkapitányságon alakult szervezési részleg vezetője, Kiss rendőr alezredes fentiekben már idézett feljegyzésében a következők állnak: „Én abban a meggyőződésemben kezdtem munkához október 23. után, s főleg a nemzetőrség szervezéséhez, hogy oda a szakszervezetek felhívására szervezett munkások lépnek be, és velük ellensúlyozni tudjuk a már fegyveresen harcoló – és fegyverzettel bőségesen ellátott – fegyveres csoportok erejét, akik már akkor páncélosokkal, ágyúkkal és nehéz fegyverzettel is el voltak látva..."[697]

[697] TH V-150 007. 104. o.

Miután a Szakszervezetek képviselői ígéretükkel ellentétben nem küldtek a nemzetőrségbe „szervezett munkásokat", megkezdték a rendőri segéderő szervezői a diákság egy részének felfegyverzését. Erről a szervező munkában vezetőként részt vevő Vári József rendőr őrnagy – a Budapesti Főosztály MDP szervezetének titkára – 1957. január 7-én készült feljegyzésében a következők olvashatóak: „A kormány felkérte a Szovjet Hadsereget, hogy vonuljon ki Budapestről. Rajtunk kívül akkor már más karhatalom Budapesten nem volt. Ha nem erősítjük meg sorainkat, gondoltuk, akkor teljesen átengedtük a területet a felkelőknek. Ezért határoztuk el, hogy bizonyos számú karhatalmistát bevonunk a karhatalomba."[698]

A fenti – a legfelső magyar és szovjet politikai vezetés szándékait is kifejező – célkitűzések érdekében Kopácsi Sándor rendőr ezredes, a BM Budapesti Főosztály vezetője megbízta Kiss István rendőr alezredest,[699] hogy a feladat végrehajtására a rendőrség dolgozóiból szervezzen egy külön részleget.

Kiss alezredes a Főkapitányság szervezési és igazgatásrendészeti osztályainak dolgozóiból megalakította azt a szervezési osztályt, amely osztály ettől kezdve aktív szerepet játszott a nemzetőrség megalakítása és működése feltételeinek megteremtésében, és a szervezőmunka részeként nyilvántartásba vették a nemzetőröket, valamint fegyverekkel és igazolványokkal látták el őket.

A konkrét szervezőmunka már október 27-én megkezdődött, amikor az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság[700] megbízottja jelentkezett Kiss alezredesnél, hogy nemzetőr-igazolványokat, valamint fegyvereket kérjen az egyetemeken és kollégiumokban tartózkodó egyetemisták részére. Az ekkor történtekre Kiss alezredes később így emlékezett:

„Az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság képviselőinek a jelenlétében egyetemi hallgatók három tehergépkocsit raktak meg fegyverekkel, majd elindultak a fegyverek és a nemzetőr-igazolványok kiosztására. A helyet és az átadandó fegyverek, valamint a nemzetőr-igazolványok számát mindenütt a diákbizottság képviselője határozta meg. A teherautókról a fegyvereket és az igazolványokat a Várban, a Dísz téren, a Bartók Béla út 17. szám alatt, a Bimbó úti, a Népstadion úti, a Marcibányi téri és a Fillér utcai kollégiumokban alakult nemzetőr csoportoknak adtuk át...

[698] TH V-150 007. 343. o. Vári József államvédelmi őrnagyot – mint volt államvédelmi beosztottat – Sós ezredes, Budapest Rendőrfőkapitánya Tömpe István, a belügyminiszter I. helyettesének utasítására állásából azonnali hatállyal elbocsátotta. Ekkor készült – Tömpe Istvánnak címzett – feljegyzésében a Budapesti Főosztály épületében történt eseményekről, ezek között hangsúlyosan a nemzetőrség szervezéséről számolt be. (TH V-150 007. 340–345. o.)

[699] Kiss István rendőr alezredes a forradalmat megelőző időszakban a Pártfőiskola nappali tagozatos hallgatója volt. Október 24-én – az iskola vezetésének javaslatára – régi munkahelyén, a BM Budapesti Főosztályán szolgálatra jelentkezett, ahol beiskolázásáig Kopácsi Sándor rendőr ezredes rendőrségi ügyekért felelős helyetteseként dolgozott.

[700] Az Eötvös Loránd Tudomány Egyetem Bölcsészkarán október 26-án megalakított Egyetemi Forradalmi Diákbizottság tagjai Mérei Ferenc, Varga János, Pozsár István tanárok, valamint Molnár Edit, Vincze György, Grúber László, Molnár József, Pergel Ferenc hallgatók lettek. Vincze György a Bizottságban a nemzetőrség megszervezésével lett megbízva. BECK–GERMUSKA: 75. o.

Így gyakorlatilag az első nemzetőrcsoportok az egyetemisták köréből kerültek ki. Ugyanakkor a sajtó és a Rádió felhívásai alapján a szervezési részlegünknél mind több egyetemen, üzemekben, hivatalokban, intézetekben alakult fegyveres csoport kérte a nemzetőr alakulatként való elismerését, igazolvánnyal és fegyverrel történő ellátását. Szinte órák alatt megszerveztük a részlegen belüli munkarendet és a nemzetőrség szervezetébe való felvételt."[701]

A szervezőmunka tartalmát és méreteit Vári József jelentésének alábbi részletei jól érzékeltetik. „Tartalék fegyverünk ekkor 100 géppisztoly, 100 puska, 100 pisztoly és néhány tucat golyószóró volt. Az egyetemistáknak csak géppisztoly és puska lett kiosztva és egy részük a Mosonyi utcába[702] lett beosztva, másik csoportjuk egy diákotthonban volt, de ide is néhány rendőrrel egy rendőrtiszt lett parancsnoknak kinevezve. Utasításba lett adva, hogy csak a rendőrökkel együtt működhetnek (sic!)."[703]

Az első nemzetőralegységek megalakítása az ELTE Bölcsészkarán

Az ELTE Bölcsészkarán – Beck Tibor és Germuska Pál kutatásai szerint[704] – már a forradalom első napjaiban létrejött egy fegyveres csoport, de a nemzetőrséget csak október 28-án alakították meg. A diákság felfegyverzésével kapcsolatos törekvéseket, illetve a nemzetőrség megalakításának szándékát erősítette, hogy október 25-én „a Honvédelmi Minisztériumból Földes László, az MDP Katonai Bizottságának tagja felhívta Varga Jánost, és határozottan sürgette a Nemzetőrség megalakítását".[705]

A rendőrség vezetőivel ezt követően lefolytatott tárgyalásokon az egyetemistáktól Kopácsi Sándor azt kérte, hogy a felkelőket beszéljék rá a harc beszüntetésére. „A diákbizottság – olvasható a Beck–Germuska szerzőpáros könyvében – kijelentette, hogy amíg a szovjet csapatok nem vonulnak ki Budapestről, nem hajlandók tűzszünetre felszólítani a felkelőket.

Molnár Edit szerint[706] erre a megbeszélésre a felkelők fegyverletétele végső határidejének a lejárta előtt nem sokkal került sor. „Lényegében arra kértek bennünket – idézte fel Molnár Edit a történteket –, hogy az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság nevében fogalmaznánk egy nyilatkozatot a fegyverletételre és azt beolvasnánk a rádióba. A megbeszélés értelmében fogalmaztunk is egy nyilatkozatot, melyben kértük a még fegyverben lévőket, hogy fegyve-

[701] 1956-os Intézet – Oral History Archivum – Részlet a Kiss Istvánnal készített interjúból.

[702] A Mosonyi utcai laktanyában a BM Budapesti Főosztály alárendeltségébe tartozó rendőrkarhatalmi zászlóalj volt elhelyezve.

[703] TH V-150 007. 343. o.

[704] BECK–GERMUSKA 86–87. o.

[705] BECK–GERMUSKA 86. o.

[706] MOL XX-5-h. 21. doboz 31. kötet 218–220. o. Részletek Molnár Edit 1957. március 2-án felvett kihallgatási jegyzőkönyvéből.

reiket rakják le a magyar alakulatoknak vagy a területileg illetékes rendőrségi szerveknek... A nyilatkozat lényege az volt: Az Egyetemi Forradalmi Bizottság nevében kértük, hogy az utolsó határidő letelte előtt tegyék le a fegyvert a további vérontás elkerülése végett. Belevettük, hogy a Budapesti Főkapitányság fegyverletétel esetén szabad elvonulást biztosít. A nyilatkozatban követeltük, hogy a kormány kezdeményezzen tárgyalást a szovjet csapatok Budapestről történő kivonására, továbbá tegyen intézkedést az ÁVH feloszlatására. Aláírás: Egyetemi Forradalmi Diákbizottság..."[707]

A nyilatkozat megszerkesztése után telefonon felhívták Benke Valériát, aki közölte, hogy azt az ÁVH-val kapcsolatos rész miatt nem tudják azonnal beolvasni a rádióba, a nyilatkozat szövegét előbb még valakivel jóvá kell hagyatni. Molnár Edit szerint miután már csak kb. 20 perc volt hátra a fegyverletétel határidejének a lejártáig, a nyilatkozat beolvasása elmaradt.[708]

A küldöttség határozott álláspontja miatt ekkor megszakadt tárgyalás október 28-án folytatódott, és a kormánynyilatkozat elhangzását követően az egyetemi nemzetőrség felállításáról a megegyezés megszületett.

A Beck–Germuska szerzőpáros kutatásai szerint a rendőrség vezetői ekkor előterjesztettek egy olyan tervet is, melyben kb. 8 ezer budapesti hallgató felfegyverzésével számoltak, és ezt a hatalmas erőt az egyetemi nemzetőrségek főparancsnoksága keretében – a Műszaki Egyetem Katonai Tanszékének vezetője, Marián István alezredes parancsnoksága alatt – kívánták egyesíteni.[709]

Pozsár István[710] az e témakörben folytatott tárgyalásokról – a letartóztatását követő kihallgatások egyikén[711] – elmondta, hogy a Kopácsi rendőr ezredes vezette értekezleten Deszpot rendőr őrnagy terjesztette be azt az elgondolást, mely szerint ha az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság 6000, az Értelmiség Forradalmi Bizottsága 3000 „embert" a rendőrség rendelkezésére tud bocsátani, akkor a rendet Budapesten helyre tudják állítani.

Az „egyetemi főparancsnokság" létrehozására vonatkozó tervről Pozsár István nem beszélt, viszont beszámolt arról a döntésről, mely szerint a felkelők részt vehetnek a nemzetőrségben, ha a fegyvert leadják, de „a kétes és fiatal, továbbá lumpenproletár elemek kezébe nem adnak fegyvert".[712]

Az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság hozzájárulásával Görgényi Dániel vezérőrnagy és a Petőfi Politikai Katonai Akadémia egy szakasza a Bölcsészkar Pesti Barnabás utcai épületének védelmét, a környék rendjének ellenőrzését még október 28-án megszervezte, illetve a nemzetőrség felállítását megkezdte. Ugyanezt a feladatot az ELTE Állam és Jogtudományi Kar Szerb utcai épületében az Egyetem Katonai Tanszékének tisztjei hajtották végre.[713]

[707] Uo.
[708] Uo.
[709] BECK–GERMUSKA 86–87. o.
[710] Pozsár István az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság vezetője volt.
[711] MOL XX-5-h. 21. doboz 30. kötet 151. o. Részlet Pozsár István 1957. július 31-én felvett kihallgatási jegyzőkönyvéből.
[712] Uo.
[713] BECK–GERMUSKA 87. o.

Még ezen a napon a Deák téren több mint 200 főt – köztük bölcsész-, jogász-, közgazdászhallgatókat és színinövendékeket is – felfegyvereztek a Diákbizottság javaslatára.

Szakál Antal későbbi vallomása szerint a Főkapitányságon a fegyverek kiosztásakor utasítást kaptak arra, hogy a felkelőkkel ne érintkezzenek, illetve a szovjet csapatokkal kerüljék az összeütközést.[714]

Az egyetemisták akkori hangulatát véleményem szerint jól tükrözik Gömöri György alábbi sorai:

„Fegyverszünet van, megvan már az új kormány is, de a fiúk nyugtalanok... Kötik az ebet a karóhoz: addig nem hajlandók fegyverhez nyúlni, amíg nem tudják, ki ellen kell majd használni... A Nagy Imre-beszéd elhangzásával ez a probléma megoldódik."[715]

Az egyetemista nemzetőrök és a felkelők között egyetlen alkalommal alakult ki tűzharc. Október 30-án idegen fegyveresek érkeztek az egyetem Pesti Barnabás utcai épületéhez, ahol a nemzetőröktől lőszert kértek. Az őrség és a fegyveresek között vita alakult ki, majd az épület őrségének parancsnoka „a felkelők közé lövetett".[716]

A felsőfokú oktatási tanintézetekben – főiskolákon és egyetemeken – alakult nemzetőralegységek legfőbb feladatuknak az egyetemi épületek és kollégiumok őrzését, szükség esetén védelmét tekintették. Mint arról már más helyen szóltam, a Budapesti Rendőrfőkapitányság által október 28-án és azt követően felfegyverzett egyetemisták kisebb csoportjait, alegységeit erősítésként kirendelték a kerületi rendőrkapitányságokra. Ezen alegységek egy része később visszatért a kerületektől a tanintézetekbe és a kollégiumokba.

Az egyetemista nemzetőrök – többnyire az adott tanintézet katonai tanszékein szolgáló vagy például a katonai akadémiákról kivezényelt tisztek vezetésével, illetve szakmai felkészítését követően – katonákkal és rendőrökkel együtt, időnként önállóan, járőrözéssel segítették a közrend helyreállítását. A kapott és végrehajtott feladatok, akciók változatosságát mutatja, hogy például az ELTE Bölcsészkarának nemzetőrei megakadályozták a közelben lévő Óra és Ékszerbolt feltörését, részt vettek a Kálvin téri református templom tornyában megbújó ÁVH-s orvlövészek „megsemmisítésében", valamint biztosították az egyetemi ösztöndíjak kiszállítását. De bölcsészek voltak őrszolgálatban az Írószövetség székháza, a Belügyminisztérium épülete, a Kisgazdapárt Semmelweis utcai székháza és az MDP Révai utcai Propaganda Elosztó Központja előtt is.[717]

A Nemzetőrség szervezőinek a felkelő csoportokhoz való viszonyulását jellemzi Vári őrnagy beszámolójának alábbi részlete is: „...egy alkalommal a

[714] MOL XX-5-h 34. doboz. 4. kötet. Részlet Szakál Antal vallomásából. Idézi BECK–GERMUSKA 88. o.

[715] GÖMÖRI 56. o. Idézi BECK–GERMUSKA 88. o.

[716] MOL XX-5-h 21. doboz 30. kötet 153. o. Részlet Pozsár István 1957. július 31-én felvett kihallgatási jegyzőkönyvéből.

[717] BECK–GERMUSKA 89–90. o.

Deák utcai kapunál felkelő páncélos jelent meg és fegyvert követelt. Ekkor a harc elkerülése végett 10-15 fegyver, többségében puska lett kiadva. Elhatároztuk, hogy ha ismét visszajönnek fegyverért, visszaverjük őket, ezért a kapuőrség megerősítésére én [Vári József őrnagy – H. M.] mozgósítottam a Vizsgálati Osztály [államvédelmi – H. M.] személyi állományát."[718]

Ez a példa is mutatja, hogy a hatalom a karhatalmi erők megerősítése – ezzel összefüggésben a felkelő csoportok törekvéseinek „civil" fegyveres erővel történő ellensúlyozása – céljából a harcokba a felkelő-szabadságharcos csoportok oldalán be nem kapcsolódott „szervezett munkásság és diákság" elsősorban rendőri, majd tágítva a kört, honvédségi erőkkel is ellenőrzött felfegyverzését tartotta lehetségesnek. A tény, hogy az első „rendőrségi nemzetőr alegységek" megalakultak – mint ez a későbbekben bizonyítást is nyer – korántsem jelenti, jelentheti azt, hogy ezek a szervezetek az egyre radikálisabban követelt változások ellenében bármilyen formában is felhasználhatók lettek. Állításom igazát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a nemzetőrség szervezése folyamatában történt október 30-i határozott fordulatot – a felkelő-szabadságharcos csoportok felé történt nyitást, ezeknek a csoportoknak a Nemzetőrségen belüli meghatározó szerepét a korábban megalakult nemzetőralegységek – minden ellenállás nélkül tudomásul vették. A rendőrség és honvédség szervezetétől független, de azokkal szorosan együttműködő Nemzetőrség megalakításának, a felkelő-szabadságharcos csoportok e szervezeten belüli egyesítésének célja és igénye határozott formában október 30-án a Forradalmi Védelmi, végleges nevén a Forradalmi Karhatalmi Bizottság megalakításáról tartott értekezleten vetődött fel.

De ez a dátum – 1956. október 30-a – jelenti azt is, hogy a kommunista párt önálló fegyveres ereje – a „munkásosztagok" – megszervezésének folyamata a Budapesti Pártbizottság Köztársaság téri épületének elfoglalásával megszakadt.[719]

„Munkásosztagok" szervezése

A forradalom első napjaiban dezorganizálódott rendőrség – a szovjet és a magyar politikai vezetés értékelése szerint – nem képezte, nem képezhette a hatalom biztos bázisát. Miután a „rendőrségi segéderők" összetétele – elsősorban a politikailag és érzelmileg labilisabb egyetemi diákság túlsúlya miatt – a hatalom igényeit nem elégítette ki, a párt vezetése október 28-án és az azt követő napokban újabb erőfeszítéseket tett a párt törekvéseinek biztosabb bázisát képező fegyveres erő megteremtése érdekében.

Az előzmények közül érdemes felidézni, hogy az MDP KV Rendkívüli Bizottsága az október 26-i ülésén egyebek mellett arról határozott, hogy a Bu-

[718] TH V-150 007. 343. o.

[719] Ez a folyamat nem ért véget, „csak" megszakadt, hogy november 4-e után a „munkásőrség" megszervezésével folytatódjon.

dapesti Pártbizottság a kerületi pártbizottságok közreműködésével szervezze meg, hogy október 27-én délelőttre kb. két-háromezer „megbízható elvtárs (lehetőleg tartalékos tisztek vagy tiszthelyettesek)" legyen készenlétben arra, hogy a magyar honvédséggel együtt részt vesz a város „átfésülésében".[720]

Egy 1959-ben lefolytatott vizsgálat szerint az október 26-i döntés végrehajtásának, a kiválogatott személyek felfegyverzésének elmaradásáért a felelős az ezen a napon leváltott honvédelmi miniszter, Bata István volt, aki – a nyomozati összefoglaló és javaslat szerint – a „Katonai Tanácson belül nem tett megfelelő intézkedéseket a megbízható állampolgárok felfegyverzésére és az ellenforradalommal szembeni felhasználására"[721].

A szovjet instrukciók figyelembevételével meghozott fenti döntések szerint a „munkásság és a pártaktívák" felfegyverzésének célja – mint erről már szóltam – az ígéretek ellenére még ellenálló, a fegyverletételt megtagadó – a hatalom értékelése szerint éppen ezért „ellenforradalmi" – csoportok elleni fellépésre alkalmas vagy a fegyverek átadását elérni képes és ami a legfőbb, az eseményeket a kommunista párt és a szovjetek által elfogadható keretek között – ha szükséges: erővel – „konszolidálni" akaró „munkásosztagok", más kifejezéssel „munkásőralegységek" megszervezése volt.

Még ugyanezen a napon – október 27-én – este a Rendkívüli Bizottság újabb ülésén – a töredékes feljegyzések[722] szerint – Czinege Lajos beszámolt a „Mozgósítási Stáb" tevékenységéről. Az ezen az ülésen lejegyzettek szerint a „munkáscsoportok" és a „pártaktíva" megszervezése és felfegyverzése változatlanul a hadsereg feladata maradt.[723]

A politikai döntés végrehajtása érdekében Janza Károly altábornagy Tóth Lajos ezredesnek – a Honvédelmi Minisztérium Szervezési és Mozgósítási Csoportfőnökének – október 28-án délelőtt parancsot adott, hogy az általa megalakított törzzsel és a törzs működéséhez szükséges eszközökkel menjen a Budapesti Pártbizottság épületébe, ahol Mező Imre és Földes László segítségével és közreműködésével mint bizottság szervezzék meg, szereljék fel a „budapesti munkásosztagokat", illetve kerületenként alakítsák meg a munkásosztagok vezetését és kiképzését szolgáló szerveket. Az így felállításra kerülő alegységek – „munkásosztagok" – feladata Janza Károly szerint a munkáshatalom megvédése, a rend fenntartása és az üzemek védelme lett volna.

Tóth ezredes a minisztérium állományából kiválasztott tisztekből rövid idő alatt megalakította a törzset, melyen belül külön szervezési, fegyverellátó és hadtápellátó részlegeket hozott létre. A Budapesti Pártbizottság Köztársaság téren lévő székházába történt kiérkezésüket követően Mező Imre, Földes László és Tóth ezredes megbeszélték a feladatokat. Ezen a napon a

[720] Ötvenhat októbere és a hatalom... 90. o.

[721] TH V-150 000/90. 82. o. A Belügyminisztérium II/8. osztályának javaslata Bata István volt honvédelmi miniszter ügyében. Készült: 1959. február 3-án. A javaslatot Korom Mihály r. alezredes, osztályvezető írta alá.

[722] Az ülésről szabályos jegyzőkönyv nem maradt fenn. Az ülésen történtek Szőke György feljegyzései alapján rekonstruálhatók.

[723] Ötvenhat októbere és a hatalom... 96. o.

kerületi összekötőknek tartott értekezleten szervezési kérdésekről alig esett szó, helyette többek kérésére Tóth ezredes ismertette a géppisztoly működését és bemutatta a fegyver kezelésének legfontosabb szabályait.

A kerületi párttitkárok értekezletén Mező Imre felkérésére az ezredes ismertette a „munkásosztagok" szervezésének célját és elveit, de a jelenlévők saját problémáikkal voltak elfoglalva, így alig figyeltek rá. A titkárok többsége távozása előtt a címét, telefonszámát sem adta meg, így a szervezőmunka komoly akadályokba ütközött. Miután az előre elhatározott módon, a kerületi pártbizottságok bázisán a feladat végrehajthatatlannak bizonyult, a „munkásosztagok" felállítása érdekében Mező, Földes és Tóth ezredes elhatározták, hogy a kerületi pártbizottságok megbízottjaiból, a kerületi kiegészítő parancsnokságok parancsnokaiból és a minisztériumból kivezényelt kiképző- és összekötőtisztekből a főváros kerületi kiegészítő parancsnokságain szervező csoportokat hoznak létre. A 28-ról 29-re virradó éjszaka erről kiértesítették a kiegészítő parancsnokságokat, ahova a Tóth Lajos ezredes által kért kiképzőtisztek a Honvédelmi Minisztériumból időben meg is érkeztek.

Ekkor derült ki, hogy a Honvédelmi Minisztérium vezetőállományа egy részének fogalma sem volt arról, hogy mi folyik a pártházban. Hegyi Lajos vezérőrnagy – a HM Harckiképzési és Testnevelési Csoportfőnöke – sem tudott a munkásosztagokról, ezért a tisztek egy részét a rendőrkapitányságokon szerveződő nemzetőrséghez küldte ki. Tóth Lajos ezredes, hogy tisztázza a kialakult helyzetet, felhívta a Nemzetőrséget szervező Kopácsi Sándor rendőr ezredest, és tájékoztatta a törzs tevékenységéről. Megállapodtak abban, hogy a szervezőmunka állásáról kölcsönösen beszámolnak egymásnak.

A szervezőmunkát néhány kerület kivételével már 29-én sikerült beindítani, melynek eredményeként még ezen a napon több kerületben 100-300 fős osztagokat alakítottak. Ezek részére megkezdték a fegyver és a felszerelés kiszállítását, és intézkedéseket adtak ki az élelmezés biztosítása érdekében is. A legnagyobb gondot azonban az így létrehozott alegységek elhelyezésének a megoldása jelentette. A Honvédelmi Minisztérium a fegyverzet és ruházat biztosítása érdekében négy bázist hozott létre. A kerületi szervezőbizottságok ezekben vételezték a kiutalt anyagokat. A kerületek a törzsnek jelentették az igényeiket, és az ellátórészleg kérése alapján a HM Fegyverzeti, illetve Hadtápfőnöksége intézkedett a bázisok felé a kért anyagok kiadására. A kiutalt anyagok elszállításához a legtöbb kerület nem tudott gépkocsit szerezni. Amikor a törzs egyetlen gépkocsiját útba indították az egyik bázisra, a fegyveres felkelők elvették azt. Az újonnan szerzett gépkocsi rövid idő múlva tisztestől eltűnt.

Az egyik kerületben – ahova a nehézségek ellenére kiszállították a fegyvert és a felszerelést – a munkások megtagadták a katonai egyenruha felvételét. Ekkor a törzsből jelezték a kerületek felé, hogy a beöltözködést nem kell megkövetelni.

29-én történt az is, hogy a SZOT-tól egy bizottság kereste fel a katonai törzs vezetését. A szakszervezetek képviselői kifogásolták, hogy a szakszervezet nem lett bekapcsolva a munkásosztagok szervezésébe, majd felajánl-

lották a segítségüket. Megállapodtak abban, hogy a törzsbe egy állandó megbízottat delegálnak és a kerületi szervező csoportokba is szakszervezeti aktivistákat küldenek. Ekkor a megbeszélésen jelenlévő párt- és szakszervezeti vezetők között vita alakult ki. A szakszervezetiek kijelentették, hogy a kommunista pártot az emberek már nem fogadják el, ezért annak a helyébe a szakszervezetnek kell lépnie, melyen keresztül a párt még mindig érvényesítheti a vezető szerepét. Mező Imre elutasította az ajánlkozást és lezárta a vitát. A szakszervezet delegáltja ennek ellenére megérkezett a pártházba, de délután 6 óra körül már el is hagyta az épületet.

A beszélgetések során felmerült az is, hogy jobb lenne, ha a katonai törzs egy polgári minisztériumba menne át és onnan folytatná a szervezést, de ekkor a maradás mellett döntöttek. Másnap – október 30-án – a „munkásosztagok" szervezése a pártház ellen végrehajtott támadást követően megszakadt.

Köztársaság tér, 1956

Az MDP Budapesti Pártbizottságának Köztársaság téren lévő épülete ellen 1956. október 30-án végrehajtott támadás az 1956-os forradalom és szabadságharc időszakának még ma is egyik legvitatottabb eseménye. A kérdés elsődleges jelentőségét a téren lezajlott harcok súlyossága és főleg a pártház elfoglalását követő, a forradalom napjaiban példa nélküli kegyetlenséggel végrehajtott lincselés adja.

A pártházak többségét a társadalom ellen erőszakot alkalmazó hatalom ellen harcot vállaló fegyveresek vagy fegyvertelen tömegek – ez utóbbi megoldás elsősorban vidéken volt jellemző – megpróbálták ellenőrzésük alá vonni. Ezen törekvéseknek kézenfekvő célja az MDP-szervezetek működésének, a forradalom erői ellen folytatott harc szervezésének a megakadályozása, a „bűnös szervezet" titkainak felfedése vagy egyszerűen az őrszemélyzet ellenállásának a megtörése volt. Rövidebb-hosszabb ideig majd mindegyik kerületi pártbizottság épülete a felkelők ellenőrzése alá került. Az „ellenforradalmárok" ellen október 28-ig kíméletlen harcot hirdető erő, az MDP létesítményei törvényszerűen a fegyveres harc célobjektumaivá váltak. A körülmények határozták meg a támadás megindításának időpontját és eszközeit.

Az október 30-án bekövetkezett támadás előzményei közé tartozik, hogy október 23-án a BM Belső Karhatalom alegységei részére riadót rendeltek el, és Orbán ezredes, a Belső Karhatalom parancsnoka intézkedett a Budapesti Pártbizottság épületének őrzéséről is. Tompa Károly hadnagy és Várkonyi György alhadnagy parancsnoksága alatt 46 fő sorozott államvédelmi katona meg is érkezett a pártházba 18 óra után a részükre rendszeresített fegyverzettel, lőszerrel és egy láda könnygázgránáttal. Az épület szemrevételezése után a parancsnokok a kapuhoz – amelynél addig három rendőr teljesített szolgálatot –, a lépcsőházba és az ablakokhoz felállították az őröket, kijelölték a figyelősávokat, és meghatározták a lőirányokat. Miután megtudták,

hogy a pártházba a szomszédos épületből, a DISZ Budapesti Bizottsága épületéből is be lehet jutni, oda is őrséget állítottak.

Annak ellenére, hogy a kirendelőparancsban csak az épület védelmét határozták meg, az őrség már 24-én beavatkozott a környéken folyó eseményekbe. Ekkor Várkonyi alhadnagy vezetésével többen kimentek a térre, ahol fegyveres civileket fogtak el, fegyvereztek le, majd a pártház egyik szobájába zárták őket. Amikor Várkonyi az esetet jelentette a Szamuely laktanyába, elöljárói megtiltották azt, hogy az őrség tagjai a térre kimenjenek, és foglyokat ejtsenek.

A határozott parancs ellenére 25-én este – amikor a Szombathelyről felrendelt karhatalmisták fegyveres felkelőket üldöztek a téren – Várkonyi utasítására az egyik ablakból több lövést adtak le. Megállították a civileket, majd az elfogott három főt is az épületben lévő foglyok közé zárták. Ezenkívül az őrség tagjai a téren elfogtak egy sebesült felkelőt, akit a Koltói Kórházba szállítottak. A letartóztatottakat 26-án reggel az élelmet szállító gépkocsi vitte el a Szamuely laktanyába.

A pártház megtámadása valószínűleg csak azért késett, mert 24-én – más források szerint 27-én – három szovjet harckocsival erősítették meg az épület védelmét. Ezeket a harckocsikat 28-án Kovács István, a Budapesti PB első titkára kérésére rendelték vissza. Kovács Janza Károly honvédelmi minisztert kérte meg arra, hogy mivel a környék lakóit irritálja a harckocsik jelenléte, járjon el a szovjet parancsnokságnál visszavonásuk érdekében.

28-án reggel negyven-ötven tisztiiskolás jelent meg. Átfésülték a teret, majd amilyen váratlanul érkeztek, olyan gyorsan el is távoztak. Ezen a napon érkezett a pártházba a Tóth Lajos ezredes vezette katonai csoport.

Október 28-án, miután az épület külső védelmét ellátó szovjet páncélosok távoztak, az épület elé egy szovjet páncélozott szállító harcjármű érkezett, melyben egy szovjet főhadnagy vezetésével 2-3 magyar és 1-2 szovjet katona tartózkodott. Ők voltak azok, akik 29-én a téren három főt elfogtak. Közülük ketten Kopácsi Sándor által aláírt nemzetőr-igazolvánnyal rendelkeztek, melyeket elmondásuk szerint a fegyverekkel együtt a VIII. kerületi rendőrségen kaptak. A nemzetőröket, miután igazolványaikat és fegyvereiket elvették, szabadon bocsátották. Ekkor, 29-én az őrség még az Államvédelmi Hatóságnál rendszeresített egyenruhában látta el a szolgálatot. Bár ismerték a kormánynak az Államvédelmi Hatóság feloszlatásáról szóló döntését, este az őrség hatáskörét ismételten túllépve, a Kenyérmező utcai oldalon fegyverét használva kényszerítette az ott lévő fegyvereseket távozásra. Később kimentek a Rákóczi út sarkáig is, ahol az iratok szerint az egyik üzletből fosztogatókat zavartak el. Éjjel a környék felderítésére a katonák közül kiküldték Asztalos ezredest és Szabó alezredest. Visszatérésük után a tisztek jelentették, hogy a Rákóczi útról nyíló mellékutcákat fegyveres csoportok tartják ellenőrzésük alatt, akik lefegyverezték, de később szabadon engedték őket.

Október 30-án hajnalban az élelemmel együtt rendőregyenruhákat szállítottak az őrség részére. Ekkor már a környéken lévő fegyveres csoportok vezetői az elfogott és később szabadon engedett felkelőtársaiktól, a nemzetőröktől tudtak arról, hogy a pártházban az államvédelem megszüntetéséről szóló közlemény ellenére a volt Belső Karhatalomhoz tartozó alegység van

őrségben. Miután a a páncélozott szállító jármű és a szovjet harckocsik eltávoztak, elérkezettnek látták az időt, hogy végére járjanak: mi történik a pártházban, és ha kell, erőszakkal is fellépjenek a pártház védői ellen. A felkelőcsoportok tagjait az Államvédelmi Hatóság elleni gyűlöleten kívül az is támadásra ösztönözte, hogy a környéken olyan hír terjedt el, miszerint a házban sok felkelőt – köztük a corvinisták parancsnokának, Iván Kovács Lászlónak a testvérét is – tartanak fogva.

Október 30-án délelőtt 10 óra után a VIII. kerületi rendőrkapitányságról két rendőr vezetésével 5-6 civil fegyveres nemzetőrből álló csoport érkezett a kapuhoz. Az épületben lévő ávósokat keresték. Miután a kapuban lévő őrség – három rendőr és öt, ekkor már szintén rendőregyenruhában lévő karhatalmista – nem akarta őket beengedni, erőszakkal benyomultak a pártház előterébe. Ekkor a bennlévők tüzet nyitottak, és a csarnokban kézigránát robbant. A csoport tagjai egy sebesült társuk kivételével elhagyták az épületet. Az így támadt zűrzavart kihasználva, az őrséghez tartozó rendőrök s velük két-három karhatalmista is kiszökött a házból és a tér fái között keresett menedéket. Mivel a felkelők biztosak voltak abban, hogy a tegnap még látott „ávósok" az épületben vannak, társaik biztosítása érdekében már korábban tüzelőállást foglaltak. Ekkor elszabadult a pokol.

A támadás elsősorban a tér felől indult meg, de később a felkelők elfoglalták a Kenyérmező utca sarkán lévő diákszállót, és onnan is tüzeltek a pártház oldalsó ablakaira. A támadók kezdetben kézifegyverekkel, puskával, géppisztollyal, később golyószóróval lőttek. Az őrség tagjai főleg célzott egyeslövésekkel próbálták megakadályozni az épület megközelítését.

Várkonyi György alhadnagy telefonon segítséget kért, de a Szamuely laktanyából azt a választ kapta, hogy „védjék magukat, ahogy tudják és cselekedjenek, ahogy jónak látják". A harc tovább folytatódott. 12 és 13 óra között egy ismeretlen eredetű harckocsi jelent meg a téren, és az Erkel Színház mellől megkezdte a pártház bal oldalának és a DISZ Bizottság épületének a lövését. Később a térre érkező esztergomi harckocsizók egyike az általuk többször is behúzással beindított harckocsiról azt állította, hogy az a piliscsabai ezred állományába tartozott.

A védők többek között Biszku Bélához, a XIII. kerületi pártbizottság titkárához is segítségért fordultak. Biszku felvette a kapcsolatot Virág Ede ezredessel, aki utasítást adott a Mátyás laktanyában települt 33. esztergomi harckocsiezred vezetésének, hogy 6 darab harckocsit küldjenek a térre az „ellenforradalmi elemek leverésére, a tömeg – ha kell a harckocsi fegyverzetével való – szétoszlatására". A hat harckocsiból álló alegység – melynek parancsnokait és kezelőszemélyzetét időnyerés érdekében a parancsnokság közelében tartózkodó tisztekből és honvédekből egészítették ki – parancsnokának Galó István őrnagyot jelölték ki. Galó őrnagy Budapestnek ezt a részét nem ismerte, és mivel erről a területről térkép sem volt, ezért a Köztársaság térről és környékéről sebtében összeállított vázlatot készítettek, melyen bejelölték a pártbizottság épületét és az odavezető útvonalat.

A harckocsik 13 óra után indultak el, és a Köztársaság teret a Légszesz utca felől közelítették meg. Az utca tér felőli torkolatánál összegyűlt tömeg fel-

oszlatása érdekében a parancsnoki harckocsi lövegéből riasztólövéseket adtak le. Az így kilőtt lövedékek közül kettő elakadt a Pártbizottság épületének Kenyérmező utca felőli falában. A téren lévő emberek a lövések hallatára szétszaladtak, és így a harckocsik akadálytalanul folytathatták útjukat. A térre érkezve tájékozódás céljából éppen a pártház előtt álltak meg. A harckocsik váratlan megjelenésére mindkét oldalon beszüntették a tüzelést. A házban lévők úgy gondolták megmenekültek, míg az ostromlók azt hitték, a harc eldőlt, a harckocsik ellenében már nem tudják a pártházat elfoglalni.

A térre csend nehezedett. Ez a helyzet is hozzájárult ahhoz, hogy Galó őrnagy és a harckocsi kezelőszemélyzete a megvédésre kijelölt épületet nem ismerte fel, ezért továbbindultak. A harckocsioszlop elérte a Luther utca sarkát, majd balra, az Erkel Színház felé fordulva haladt tovább. A felkelők fellélegeztek, és mert nem ismerték a harckocsik további célját, kézifegyverekből tüzet nyitottak, kézigránátokat és benzines palackokat dobtak a harckocsikra. Többen megpróbáltak felmászni rájuk. A kezelők ezt a lövegtornyokat forgatva igyekeztek megakadályozni. Az oszlop a színház mellett 4-5 percre ismételten megállt. Galó őrnagy ismét tájékozódni akart, de ebben a helyzetben a színház épülete miatt nem láthatta, nem ismerhette fel a pártházat. Kijavították a harmadik figyelmeztető lövés leadásakor meghibásodott lövegzárat, majd a színház épületét megkerülve a tér közepe felé haladva folytatták útjukat.

Ekkor látták meg a téren álló „ismeretlen" harckocsit. Miután Galó őrnagy a vázlat alapján továbbra sem ismerte fel a pártházat, és mert az „ismeretlen" harckocsi által lőtt ház ablakaiban torkolattüzeket látott, harckocsiját megállította és kiadta a tűzparancsot. A harckocsik között nem volt rádióösszeköttetés, ezért a harckocsizók által jól ismert módon a parancsnoki harckocsi mindenkori ténykedése jelentette a végrehajtandó feladatot. Így történhetett az, hogy a többi harckocsi is felsorakozott az „ismeretlen" harckocsi jobb és bal oldalán, majd egy kivétellel tűz alá vették a számukra ekkor még ismeretlen épületkettőst, a Pártbizottság és az azzal szomszédos DISZ Bizottság épületét.

A tűz megnyitása után nem sokkal Galó őrnagy észrevette, hogy a felkelők beszüntették a harckocsik támadását. Ekkor ébredt fel benne a szörnyű gyanú, hogy talán pont azt az épületet lövik, amelyiknek a megvédésére küldték ki őket. Figyelmeztető lövés leadásával, majd a harckocsik körül leírt körrel alárendeltjeinek megpróbálta jelezni, hogy a tüzet beszüntetve kövessék, hagyják el a teret. A kísérlet nem sikerült. Csak egy harckocsi követte a térről a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia irányába távozó harckocsit. Galó őrnagy az Akadémiára érve jelentette a történteket, és az ott lévő tisztek felvilágosítása alapján megértette, hogy a kapott parancsot nem hajtották végre, és mint később a térre visszaérve megtudta, meghatározó módón segítették a pártház elfoglalását.

Az 1956. december 21-én lefolytatott szakértői vizsgálat során a kijelölt bizottság megállapította, hogy „a pártközpont épületét összesen huszonkét ágyúból származó találat érte. ... Tizenöt belövést kapott repeszgránátokkal, 85 mm-es űrméretű ágyúkból T–34-es harckocsikról. ... Az a tény, hogy az épület elsősorban a két szárnyon sérült meg, azzal magyarázható, hogy a

pártház középső része előtt a Köztársaság téren facsoport van, ami akadályozza célzott lövések leadását lövegekből... az épületre." Végkövetkeztetésként a bizottság megállapította, hogy a pártközpontot támadó tankok döntő szerepet játszottak abban, hogy a védelem kénytelen volt megadni magát.

* * *

Az úgynevezett munkásosztagok szervezése – mint azt a Magyar Nemzet alábbi tudósítása is mutatja – a pártház elfoglalásával nem fejeződött be. A Magyar Nemzet október 31-i számában számolt be arról, hogy Kispesten már jóval több mint száz nemzetőr – köztük idős és fiatal munkások, egyetemisták, a helyi Kiegészítő Parancsnokság állománya, a kerületben lakó, vagy egységüktől elszakadt, forradalomhoz hű honvédek és honvédtisztek – teljesítenek szolgálatot."[724]

Csak feltételezhető, hogy a már megalakult „munkásosztagok" egy része[725] később integrálódott a Nemzetőrség szervezetébe. Az integráció megvalósulásának egyik jele, hogy Budapesten és vidéken több helyen a nemzetőralegységeket a területi – a fővárosi és kerületi, vidéken megyei és járási – kiegészítő parancsnokságok szervezték meg. A szovjet támadás elhárítására történő felkészülés időszakában a kiegészítő parancsnokságok egy része – a helyi forradalmi szervek kérésére vagy utasítására – a tartalékos állomány részére részleges mozgósítást rendelt el.

A szervezéssel megbízott összekötők részére a Honvédelmi Minisztériumban Zólomy László ezredes november 1-jén – más forrás szerint 2-án – tartotta az utolsó eligazítást. A Harckiképzési Csoportfőnökség ügyeletének ismeretei szerint – ezen a napon déli tizenkét óráig – a fővárosban az alábbi kerületekben alakultak nemzetőralegységek:[726]

„Az I. kerületben 200 fő nemzetőr van – ebből a KIEG parancsnokság 24 fő felett diszponál.

A III. kerületben 80 nemzetőr van, ebből 26 fő tartalékos tiszt, ugyancsak a KIEG-hez tartozók.

A IV. kerületben 300 fő nemzetőr van egy forradalmár parancsnoksága alatt. A jelentés szükségesnek tartotta megjegyezni, hogy itt nincs befolyása a KIEG-nek.

Az V. kerületben 250 fő a létszám, ebből 35 hivatásos, 30 tartalékos tiszt.

A VI. kerületben 20-30 fő tiszt van a vegyes, munkás-diák nemzetőrségben.

A VIII. kerületben 185 fős nemzetőrség van, zömmel egyetemisták, s a székhelyük a Corvin közben van. De itt is 92 főt delegált a KIEG.

A IX. kerületben nem volt KIEG-érdekeltség.

A XI. kerületben a nemzetőrség egyetemistákból állt.

[724] 1956 a sajtó tükrében... 166. o.

[725] A II. kerületben megalakított munkásőralegység nemzetőrségbe történt integrálódásáról később még szólok.

[726] HL 1956-os gyűjtemény, 1. ő. e. 27–37 f. A harckiképzési csoportfőnökség jelentése. Idézi KAHLER– M. KISS 1992, 138–139. o.

A XII. kerületet a KIEG uralta.

A XIV. kerületben az összlétszám 400 fő. A KIEG igyekszik ide is bejutni – jegyzi meg a jelentés.

A XV. kerületben 250 nemzetőr van.

A XVI. kerületben 500 nemzetőr közül 40 tartalékos tiszt.

A XX. kerületben – itt volt parancsnok Oltványi László – „háromágú" a nemzetőrség, 60 rendőr, 100 forradalmár, 90 vegyes.

A jelentés megállapítja, hogy a nemzetőrségen belül igen sok a nem kívánatos elem."[727]

A felkelő-szabadságharcos csoportok lefegyverzésére tett sikertelen kísérletek

Mint az a fentiekből is látható, a kormány vezetői – az október 28-án meghirdetett programnak megfelelően – a diákság és munkásság felfegyverzésével, a rendőri segéderők és a munkásosztagok szervezésével párhuzamosan a felkelő csoportok felszámolására, lefegyverzésére, majd amikor ez nem sikerült, október 29-ről 30-ra virradóra a rendőrség vagy/és a honvédség szervezetébe történő integrálásukra tettek sikertelen kísérletet. A politikai vezetés ekkor még a közvélemény nyomására sem volt hajlandó tudomásul venni: a felkelő-szabadságharcos csoportok a Nemzetőrség meghatározó erejévé válnak.

A támadásokkal egy időben – a felkelő csoportok vezetői egy részének tárgyalási készségét kihasználva – közvetlen célként ekkor még a felkelőknek a harc beszüntetésére és a fegyverek átadására történő rábeszélése, majd teljes lefegyverzésük elérése fogalmazódott meg.

Amikor egyértelművé vált, hogy az első két módszer nem vezet eredményre, a taktika változott, s lehetséges alternatívaként a felkelők egy részének a rendőrség és a honvédség alakulataiba való integrálása merült fel. Ennek a – hatalom elképzelései szerint legvégső – „megoldásnak" a közvetlen előnye a politikai vezetés ígéreteinek kikényszerítésére egyedül képes felkelő-szabadságharcos csoportok minden más erőtől független egyesülésének megakadályozása lett volna.

A fenti törekvések valós voltára utal a „Magyar Szabadság" október 30-án kiadott első számában megjelent tudósítás is, amelyben a Budapesti Értelmiség Forradalmi Bizottságának képviselői és Nagy Imre között október 29-én a Parlamentben tartott megbeszélés lényegét tették közzé.[728] A tudósítás szerint az Értelmiség Forradalmi Bizottsága küldöttségének szovjet csapatok távozásával kapcsolatos kérdésére válaszolva Nagy Imre elmondta, hogy a délutáni órákban tárgyalásokat folytattak a Budapest területén lévő felkelő csoportok vezetőivel, és megállapodtak velük abban, hogy az őket

[727] Uo.

[728] 1956 a sajtó tükrében... 144. o. A megbeszélésen a politikai vezetés részéről Münnich Ferenc belügyminiszter és Vas Zoltán közellátási miniszter is részt vett.

körülvevő pontokon és másutt állomásozó szovjet egységeket a magyar honvédség csapatai váltják fel, mert a felkelők ezen alakulatoknak átadják a fegyvereiket. A fegyverek átadását követően a szovjet csapatok azonnal megkezdik a kivonulást Budapest területéről, és azt 24 óra alatt be is fejezik. A Nemzetőrség felfegyverzésével kapcsolatban ezen a megbeszélésen Münnich Ferenc elmondta: mivel az a lakosság megnyugtatását szolgálja, a felfegyverzést helyesli, de vigyázni kell arra, hogy fegyvert csak komoly, becsületes emberek kaphassanak.[729]

Ebből a tudósításból kiemelendő, hogy a hatalom képviselőinek – jelen esetben Nagy Imrének és Münnich Ferencnek a – véleménye szerint a szovjet csapatok kivonásának továbbra is feltétele, hogy a felkelők a magyar honvédség csapatainak adják át a fegyvereiket.

Az október 28-i kormánynyilatkozatnak a tűzszünet megerősítésen, az erőszakszervezetek fegyverhasználatának szabályozásán – „csak akkor tüzeljenek, ha megtámadják őket" – túl témánk szempontjából kiemelendő része: „...akik fegyvert fogtak, ... tartózkodjanak minden harci cselekménytől és fegyverüket haladéktalanul szolgáltassák be."[730]

Ez utóbbi, a felkelő-szabadságharcos csoportok tagjaira vonatkozó felhívás és a kormánynyilatkozatnak az új karhatalom összetételére utaló része mutatja: a felkelő-szabadságharcos csoportok értékelésében, illetve a felszámolásukra vonatkozó politikai szándékokban a „fordulat" még korántsem következett be.

A kormánynyilatkozatnak az új karhatalom összetételére és a szovjet csapatok kivonására vonatkozó része,[731] a Honvédelmi Miniszter és a Belügyminiszter október 28-i – már részben ismertetett – közös parancsának[732] tartalma véleményem szerint azt bizonyítja, hogy a szovjet és magyar politikai vezetés még ekkor sem volt képes az erre az időszakra kialakult helyzet reális értékelésére. A módszerek nem lényegtelen módosulásai ellenére a legfontosabb cél a „fordulatot" követően is a kommunista párt hatalmi pozíciói megmaradt részének átmentése volt. Így a kormánynyilatkozat szerint a felkelő-szabadságharcos csoportok tagjainak nincs más lehetősége, mint

1. bízni a politikai vezetés újabb – a fegyverek erejével és a tömegek határozott megmozdulásaival kikényszerített – ígéreteinek komolyságában és a fegyvereket beszolgáltatni;

2. átadni a „terepet" a fegyveres harcban meghátrálásra kényszerített rendőrség és honvédség közreműködésével válogatott személyekből álló, éppen ezért – az egyik pillanatról a másikra megvilágosodott új-régi politi-

[729] Uo. Magyar Szabadság I. évf. 1. szám, 1956. október 30. 2. o.

[730] A forradalom hangja... 132. o.

[731] A forradalom hangja... 132. o. „A rend védelmére és a közbiztonság helyreállítására haladéktalanul megalakul az új karhatalom a honvédség és a rendőrség alakulataiból, valamint a munkások és az ifjúság felfegyverzett osztagaiból. A magyar kormány megállapodott a szovjet kormánnyal, hogy a szovjet csapatok azonnal megkezdik kivonulásukat Budapestről, s az új karhatalom megalakulásával egyidejűleg elhagyják a város területét."

[732] A forradalom hangja... 176–177. o.

kai vezetés számára szalonképesebb és főleg kezelhetőbb – „nemzetőrségnek" és „munkásosztagoknak".

Az előzményeket figyelembe véve érthető, ha a felkelők ennek a hatalom számára kedvező gesztusnak a megtételére, a harc elfogadható és főleg számon kérhető garanciák nélküli beszüntetésére, a fegyverek önkéntes átadására nem voltak hajlandók.

Akik alaposan áttanulmányozták a kormánynyilatkozat szövegét – és a diákság és az értelmiség forradalmi szervezetei és nem utolsósorban a felkelőcsoportok vezetőin kívül voltak ilyenek szép számmal – megérezhették: a vezetést október 28-át követően – ha más módszerekkel is – kényszeríteni kell a követelések teljesítésére, ami – a felkelők vezetőinek egyre határozottabb véleménye szerint is – csak a felkelő-szabadságharcos csoportok erejének egyesítése és növelése útján volt lehetséges.

A felkelő-szabadságharcos csoportokat, illetve a halaszthatatlan változások eléréséért egyre radikálisabb módszerekkel fellépő tömegeket korántsem elégítette ki a szovjet csapatoknak „a rend helyreállítása utáni" kivonásának és az 1953-ban – az egységes Belügyminisztérium felállításakor – felszámolt, tehát valójában nem létező szervezet, az Államvédelmi Hatóság „a rend helyreállítása utáni" megszüntetésének ígérete. A magyar társadalom meghatározó részének fő céljává a szovjet csapatok azonnali – egyes megfogalmazások szerint 1956. december 31-ig történő – távozásának az elérése; az államvédelmi szervezetek azonnali felszámolása, az államvédelmi állomány felelőssége törvényes úton történő kivizsgálásának a megkezdése; a magyar erőszakszervezetek tevékenységének forradalmi szervezetek által történő irányításának és ellenőrzésének a megvalósítása; és a fentiek – illetve a most nem részletezett követelések – teljesítésének legfőbb biztosítékát képező, a felkelő-szabadságharcos csoportokat is magukban foglaló Nemzetőrség megteremtése vált.

Az október 28-i kormánynyilatkozat fontos részeit a magyar közvélemény azonnal átértelmezte. Nem az volt a fontos, hogy mit hallott, hanem az vált mozgósító és cselekvő erővé, amit hallani és főleg amit elérni és megvalósítani akart. A Szabad Nép október 29-én „Hajnalodik" címmel megjelentetett vezércikke a Nagy Imre által elmondottakat – mint az ekkor és később is lényeges vagy annak tűnő kérdésekben gyakran előfordult – teljesen szabadon értelmezte, ezért azoknak a kormánynyilatkozatban elhangzottakhoz már alig volt köze. Így „jelenthette be" Nagy Imre: a „szovjet csapatok kivonulása Budapestről már a tegnap esti órákban megkezdődött... és ez az első lépés ahhoz, hogy a támaszpontjukra való visszatérés után végérvényesen elhagyják hazánk területét"; az „Államvédelmi Hatóságot a kormány megszünteti, s egységes demokratikus rendőrséget szervez"; „a kormány felhívja a fegyveres ifjúságot, hogy a szovjet csapatok kivonulása után, illetve már annak megkezdésével egy időben is segítsen a rend helyreállításában, megteremtésében, küzdjön kart karba öltve a magyar katonákkal és rendőrökkel és munkászászlóaljakkal, saját testvéreivel".[733]

[733] A forradalom hangja... 171–172. o.

A kormánynyilatkozatban oly tágan értelmezett „rend" és főleg a rend megteremtésének módja ebben az írásban – véleményem szerint – az eddigiektől eltérően egészen más értelmet nyert. „Ez az ifjúság, amely harcba tudott szállni a független, demokratikus, szabad Magyarországért a Rákosi-féle önkénnyel, ez az ifjúság meg fogja védeni vérrel kivívott eredményeit a hozzácsapódó ellenforradalmár csoportokkal szemben is. Csak velük lehet rendet teremteni ebben az országban, mert ők maguk is éppen ezért a rendért, nyugalomért, jólétért, szabadságért, függetlenségért szálltak harcba. Kell erre bizonyíték? Aki még nem talált, az menjen csak ki az utcára!"[734] – olvasható többek között a vezércikkben.

A kormány tagjai és a pártvezetők közül ebben a helyzetben már nem volt senki, aki jelezte volna: mi nem ezt akartuk, mi nem ezt mondtuk, a kormánynyilatkozatban nem ez hangzott el. A politikai vezetés „zavarát" tükrözi, hogy Janza Károly honvédelmi miniszter október 29-én este a Rádióban még azt jelentette be, hogy a VIII. kerületben a szovjet csapatok kivonását követően a felkelők – legkésőbb másnap 9 órakor – leteszik a fegyvert,[735] de a Honvédelmi Minisztériumnak ugyancsak a rádióban október 30-án kb. 7 óra 30 perckor sugárzott közleményében már az állt, hogy a „még ellenálló fegyveres csoportok reggel 9-kor a harc beszüntetésével egyidejűleg részt vesznek a rend és a nyugalom helyreállításában". Az ebben a kérdésben is létező értelmezési problémákat mutatja, hogy a 8 órakor elhangzó Hírekben Janza Károlynak az „ellenállók" fegyverletételéről szóló előző esti bejelentését ismételték meg.[736]

A fegyverátadás megszervezése

A Janza Károly nyilatkozataiban is szereplő – a politikai vezetés jelentős többségének szándékaival egyező – fegyverletétel nemcsak a vágyak szintjén létezett, hanem a felkelő-szabadságharcos csoportok ebben a formában történő feloszlatása, felszámolása érdekében konkrét lépések is történtek.

A fegyverletétel kérdése a szovjet parancsnokság corvinistákhoz intézett ultimátumának visszautasítását követően október 28-án és 29-én került ismételten napirendre. A felkelő-szabadságharcos csoportok egyes képviselői a Honvédelmi Minisztériumban, majd a Pártközpontban október 28-án megtartott – lényegét tekintve eredménytelen – tárgyalásokat követően október 29-én találkoztak ismételten a politikai és katonai vezetőkkel.

A Honvédelmi Minisztériumban Janza Károly altábornaggyal megkezdett tárgyalások később a Parlamentben Nagy Imre jelenlétében folytatódtak, ahol a „politikusok azonnali fegyverletételt követeltek, a felkelők viszont ezt a szovjetek távozásához kötötték. A miniszterelnök elfogadta a felkelők követelését ..., majd elfoglaltságára hivatkozva elhagyta az ülést." Ezt köve-

[734] A forradalom hangja... 172. o.
[735] A forradalom hangja... 198. o.
[736] A forradalom hangja... 221. o.

tően a felkelők Janza Károllyal tárgyaltak, aki – az 1957-ben lefolytatott vizsgálat során – úgy emlékezett, hogy a fegyveres gócok képviselői azt akarták, hogy fegyvereiket a magyar csapatoknak adhassák le, illetve azt is követelték, hogy az általuk kijelölt személyek a fegyverletétel után kapják vissza fegyvereiket, hogy tagjai lehessenek a fegyveres Nemzetőrségnek. Janza Károly szerint a tárgyalások a Parlamentben – Nagy Imre távozását követően – azért szakadtak meg, mert ő a fegyverek visszaadásával, a felkelők Nemzetőrségbe való belépésével nem értett egyet.[737]

Még ezen a napon – október 29-én késő este – néhány felkelő csoport vezetője: Iván Kovács László – más forrás[738] szerint Pongrátz Ödön és dr. Antalóczy – a Corvin közből, Angyal István, Csongovai Per Olaf és Szabó János a Tűzoltó utcai csoporttól és mások felkeresték a Budapesti Főkapitányság épületét, ahol a rendőrség vezetői (Kopácsi Sándor rendőr ezredes, Kiss István rendőr alezredes) és a Honvédelmi Minisztérium képviselőinek (Kovács István vezérőrnagy és Szücs Miklós ezredes) jelenlétében ismertették a fegyveres csoportok céljait és távlati elképzeléseit.

Ezen a megbeszélésen megállapodás született arról, hogy a rendőrök és felkelők nem harcolnak egymás ellen, illetve a felkelők a rendőrségnek a bűnözök felkutatásához és elfogásához segítséget adnak. Az ekkor kialakult vita legfőbb kérdése az volt, hogy a felkelő csoportok elfogadják-e a kormány programját, és ennek megfelelően részt vesznek-e, részt kívánnak-e venni a Nagy Imre által előző nap ismertetett kormánynyilatkozatban deklarált célok megvalósításában.

„A felkelők álláspontja korántsem volt egységes. Iván Kovács László a megegyezés mellett szállt síkra, annak ellenére, hogy a parlamenti tárgyalás után a corvinista vezetők közül többen megalkuvással vádolták."[739] A felkelőcsoportok vezetőinek dilemmáját jól érzékelteti Iván Kovács László – Eörsi László által is idézett[740] – helyzetértékelése:

„Egy részről a kormány fegyverletételre szólítja fel a fegyvereseket, másrészt – ha a fegyvert nem tesszük le – a magyar honvédség és a szovjet hadsereg részvételével gyalogsági támadást helyez kilátásba ellenünk."[741]

Ha sarkítva is, de a valóságos helyzetet tükrözi a Kahler–M. Kiss szerzőpáros következő értékelése is:

„A tegnapi ellenforradalmár banditából, ha elhiszi, hogy győzött, s leteszi a fegyvert, akkor forradalmár lesz, de ha nem fogadja el feltétel nélkül a neki nyújtott ajánlatot, akkor továbbra is cégéres ellenforradalmár marad."[742]

A vitát követően így csak abban a kérdésben született egyetértés, hogy a felkelőcsoportok a feltételeik – ezek között egy a szovjet csapatok Budapest-

[737] MOL XX-5-h 12. doboz 3. kötet 180. o. Részletek Janza Károly kihallgatási jegyzőkönyvéből.
[738] PONGRÁTZ 116–117. o.
[739] EÖRSI 2001, 67. o.
[740] Uo.
[741] MOL XX-5-h 21. doboz 30. kötet. Iván Kovács László kihallgatási jegyzőkönyve. 1957. május 11.
[742] KAHLER–M. KISS 1992, 138. o.

ről és december 31-ig az ország területéről való kivonásának követelése – teljesítése esetén a fegyvert a magyar csapatok előtt hajlandók letenni.[743]

Kopácsi Sándor – később írt önvallomása szerint – a felkelőcsoportok jelen lévő vezetőit – a „rendőrségi-nemzetőrség" szervezéséről ugyanezen a napon kiadott utasításától eltérően – arról tájékoztatta, hogy a szerveződőben lévő „Egységes Nemzetőrség" tevékenysége során a rendőrök és honvédek mellett a felkelőkre is számít. Ezt hallva a felkelők többsége – Kopácsi Sándor szerint – úgy nyilatkozott, hogy hajlandó belépni az új karhatalomba, és ezzel egy időben leszerelik a 18 évnél fiatalabbakat.[744]

Nagy Imrében a felkelőcsoportok vezetőivel történt találkozása nem hagyott mély nyomot. „Halvány emlékezete sem él bennem, hogy ilyen küldöttséget fogadtam és vele tárgyalást folytattam volna. Lehet, nem vonom kétségbe, de nem emlékszem erre" – olvasható a Nagy Imrével 1957. június 26-án felvett kihallgatási jegyzőkönyvben.[745]

Ezzel ellentétben Nagy Imre a Dudás Józseffel ugyanebben a témakörben – október 30-án 18 órakor – folytatott tárgyalására emlékezett, az ekkor elhangzottakról kihallgatása során az alábbiakat mondta:

„Dudás a következőket vetette fel elég pökhendi, kihívó modorban. A csoportjának fegyverletételével kapcsolatban és a karhatalomba való belépésről volt közöttünk vita. Emlékezetem szerint Dudás úgy képzelte, hogy a csoportja egységesen belép a Nemzetőrségbe. Ennek ellene voltam és mondtam Dudásnak, hogy először tegyék le a fegyvert és egyenként beléphetnek, de csoportosan nem."[746]

Kopácsi Sándor a letartóztatását követően több alkalommal határozottan állította: a felkelőcsoportok Nemzetőrségbe történő integrálását Nagy Imre rendelte el.

„...29-én a délutáni órákban Nagy Imre telefonon felhívott és utasítást adott egy karhatalom megszervezésére. Nagy Imre utasításában leszögezte, hogy a karhatalomba be kell venni mindazokat a »felkelő szabadságharcos csoportokat«, akik az október 28-án a rádióban elhangzott kormánynyilatkozatot elfogadja. (sic!)" – vallotta többek között 1957. június 10-én Kopácsi Sándor.[747]

Nagy Imre Kopácsi fenti állítását mindvégig valótlannak tartotta,[748] az új karhatalom megalakításával, annak tevékenységével és nem utolsósorban összetételével kapcsolatban kihallgatásai során rendre a következőket vallotta:

„A szovjet csapatok kivonásával előállott helyzet a rendelkezésre álló összes fegyveres erő összefogását és szervezett kézbentartását tette szüksé-

[743] További részleteket erről lásd EÖRSI 1993, 26. o.

[744] MOL XX-5-h 20. doboz 28. kötet. Kopácsi Sándor önvallomását idézi EÖRSI 2001, 67–68. o.

[745] MOL XX-5-h 12. doboz 1. kötet 147. o.

[746] MOL XX-5-h 12. doboz. 1. kötet 191. o.

[747] MOL XX-5-h 12. doboz. 1. kötet 158. o. Részlet Kopácsi Sándor 1957. 06. 10-i kihallgatási jegyzőkönyvéből.

[748] MOL XX-5-h 12. doboz 1. kötet 132–162. o. Ez történt Nagy Imre 1957. 06. 25-i kihallgatásakor is.

gessé, és ezzel kapcsolatban a 28-i kormánynyilatkozat, a párt ide vonatkozó határozata is ezt a feladatot tűzte ki. ... amikor ... a karhatalom összetételéről volt szó, nekem az volt a véleményem, hogy a honvédség, rendőrség, munkásság és az egyetemistákon kívül a felkelők csoportokban fegyveresen át nem vehetők, hanem csak akkor, ha egyenként leteszik a fegyvert és megválogatva."[749]

„A lényeg az, hogy én ellene voltam annak, hogy a fegyveres felkelőket egységenként beolvasszák a karhatalomba... Már az akkori körülmények között is, ismerve a helyzetet, az volt a véleményem, hogy a fegyveres harcokban ellenforradalmárok is részt vettek csoportosan, és ezeket átvenni az új karhatalomba veszélyesnek tartottam a Magyar Népköztársaság, népi demokráciánk rendje szempontjából."[750]

Nagy Imrének a felkelőcsoportok integrálásával kapcsolatos álláspontjával a későbbiekben még foglalkozom, de az eddig leírtak alapján is levonható a következtetés: a politikai vezetés meghatározó része október 29-én és az azt követő napokban a felkelő-szabadságharcos csoportok karhatalomba való egységes átvétele elől elzárkózott, és a felkelők egy jól megválogatott részének egyenkénti átvételére is csak az általános fegyverletételt követően látott lehetőséget.

Egyetértek Rainer M. János értékelésével, mely szerint „...október 27-én este és 28-án reggel a pártvezetés különböző köreiben szó sem volt arról, hogy a fegyveres felkelők helyet kaphatnak az államvédelem szerepét átvevő karhatalomban. Még a politikai változást támogatók is úgy vélték: a fegyveresek legjobb esetben is »vegyes összetételű társaság«, akik között »ellenforradalmárok« is akadnak. 28-án este, a kormányülés végén Nagy Imre a nyugalom helyreállta után még a statárium alkalmazását sem tartotta kizártnak. Mégis ő volt az 29-ről 30-ra virradóra, aki beleegyezett a felkelők »integrálásába«. Később, a vizsgálat során mindvégig azt állította, hogy csupán egyéni belépőkre gondolt. (A vád abból indult ki, ami történt: a felkelőcsoportok mintegy zárt egységként váltak a Nemzetőrség részévé.)[751]

Ennek azonban nem volt túlzottan nagy jelentősége, a döntő lépést ugyanis az a felismerés jelentette, hogy a képzetlen és bizonytalan hadsereg és rendőrség, az egyelőre nem létező »munkás- és ifjúsági osztagok«, a politikailag tarthatatlan, kompromittált államvédelem helyett a fegyveres felkelők jelentik az egyetlen fegyveres erőt, amelyet az »utca« tekintélyként elfogad."[752]

A Budapesti Rendőrkapitányságon a fenti folyamat részét képező kezdeti lépések – annak ellenére, hogy ebben az időszakban még több csoport tar-

[749] MOL XX-5-h 12. doboz 1. kötet 156–157. o. Részlet Nagy Imre 1956. 06. 25-i kihallgatásán felvett jegyzőkönyvből.

[750] MOL XX-5-h 12. doboz 1. kötet 163. o. Részlet Nagy Imre 1957. 06. 28-i kihallgatásán felvett jegyzőkönyvből.

[751] RAINER M. János utalása Nagy Imre 1957. 06. 27-i és 28-i kihallgatási jegyzőkönyveire. MOL XX-5-h 12. doboz 1. kötet, RAINER 1999, 289. o.

[752] Uo.

tózkodott a rendőrséggel való együttműködéstől – később alapvetően határozták meg a rendőrség és a fegyveres csoportok közötti kapcsolat, a közös tevékenység céljait és tartalmát.

Ezek a történések azonban nem változtatnak a tényen, hogy az október 28-án és 29-én megtartott tárgyalásokon elhangzott észrevételeket, véleményeket Nagy Imre és mások is, a honvédelmi miniszter Janza Károly is a fegyverek átadására vonatkozó megállapodásként értelmezték. Ennek a „megállapodásnak" a realizálása érdekben Váradi Gyula vezérőrnagy a honvédelmi minisztertől utasítást kapott arra, hogy a VIII. és IX. kerületben lévő felkelőcsoportokkal és az e területen tevékenykedő szovjet 33. gépesített gárdahadosztály vezetésével együttműködve a felkelőcsoportok fegyverletételét szervezze meg. Az utasítás értelmében a felkelők a harcok helyszínéről sértetlenül távozhatnak, miután a fegyvereiket a Magyar Néphadsereg alakulatainak átadták.

A HM tervei szerint a fegyverek leadását még ezen a napon – tehát október 29-én – 16 órakor kellett volna megkezdeni. A szovjet hadosztály törzsével erre az időpontra egyeztették a szovjet csapatok hátravonásának útvonalait, meghatározták a kivonás menetvonalait, kijelölték a biztosító magyar alegységeket, és kiválasztották a fegyvereket átvevő csapatok parancsnokait: Márton András ezredest, Kindlovics Pál alezredest, Koltai Vilmos ezredest és Solymosi János alezredest. Például a Kilián laktanyában lévő felkelők lefegyverzésében a tervek szerint – a VIII. kerületi Rendőrkapitányságon szolgáló rendőrökkel együttműködve – az Eötvös Loránd Tudományegyetemen megalakult „rendőrségi-nemzetőralegység" egy része is részt vett volna.[753]

A honvéd vezérkar csak későn jelölte ki a fegyverátvételi csoportokat, és már besötétedett, amikor azok a tervezett átadási pontokat megközelítették. Mivel tartani lehetett attól, hogy a sötétben a katonák és a felkelők között tűzharc alakul ki, Váradi vezérőrnagy Janza altábornagytól engedélyt kért arra, hogy a fegyverek átvételét csak másnap – október 30-án – reggel 9 órakor kezdjék meg, és a fegyverletétel részleteinek a megbeszélése céljából a felkelőcsoportok parancsnokaival a kapcsolatot felvehesse. A vezérőrnagy megkapta a kért engedélyt, ezt követően telefonon kapcsolatba lépett a Corvin közi parancsnoksággal. Váradi vezérőrnagy a szovjet csapatok kivonásával kapcsolatos kérdésekre nem tudott megnyugtató választ adni a felkelőcsoportok parancsnokainak, ezért szükségessé vált, hogy a részletkérdéseket személyesen beszéljék meg.

Váradi vezérőrnagy és a kíséretében lévő Nagy Lajos százados érkezése előtt a felkelőcsoportok vezetői álláspontjuk egyeztetése érdekében szűkebb körű megbeszélést tartottak. Amikor Váradi a Corvin közbe megérkezett, a parancsnoki szobában lévő személyek, Iván Kovács László, Pongrátz Gergely és testvére, Ödön, Mesz János, ismertebb nevén „Tuskólábú Jancsi", Virág János, Máthé, az 1945 előtti hadsereg ezredese, László Béla György, Las-

[753] MOL XX-5-h 21. doboz 30 kötet. 83-84. o. Részlet Baranyi Lajos egyetemi hallgató 1957. 07. 03-i vallomásából.

san György, az „egyetemista újságíró", Szabó László, Erdős és még néhány személy[754] előtt ismertette jövetele célját. Iván Kovács László ekkor kijelentette: a Nagy Imrével folytatott megbeszéléseken a fegyverletétel feltételeit nem rögzítették és nem is írták alá.

Váradiék felhívták Nagy Imre titkárságát, ahonnan a telefonba beolvasták, hogy a felkelők és kormány közötti megállapodás lényege: a „fegyvert a magyar néphadsereg alakulatainak leteszik (átadják), a szovjet csapatok lőtávolságon kívül vonulnak, aki fegyverét leadja, annak semmilyen bántódása nem történik, a fegyverletétel után szabadon eltávozhatnak".[755] Váradi ezek után közölte, hogy a hadsereg a megállapodás rá vonatkozó részét reggelre végrehajtja, és megkezdődhet a fegyverek átvétele.

Mivel a telefonba beolvasott szövegben a szovjet csapatoknak a kivonásáról egy szó sem volt, a felkelők képviselői hallani sem akartak arról, hogy a fegyvert letegyék. Újabb követelésekkel álltak elő, feltételeket szabtak, biztosítékokat követeltek. Váradi vezérőrnagy a felkelők újabb követeléseit jelentette Janza Károly altábornagynak, aki ezeket nem fogadta el.[756]

Úgy tűnt, hogy a fegyveres csoportok képviselői egymással sem tudnak megegyezni. A szomszédos Kilián laktanyából – az érte küldött kísérőkkel – ekkor megérkezett Maléter Pál ezredes. A vita ezt követő részében körvonalazódott, hogy a felkelőcsoportok képviselőinek többsége a Nagy Imre-kormánnyal és annak programjával szemben bizalmatlan volt.[757] Annak érdekében, hogy a tárgyalások ne szakadjanak meg, Maléter Pál elérte, hogy a további tárgyalás alapját képező alábbi két pontot a tárgyalás résztvevői elfogadják:

„1. Elismerik és támogatják a Nagy Imre-kormányt.

2. A fegyvert az arra érdemesek megtartják, és a rendőrség kötelékébe lépnek. A többiek a fegyvert leteszik."

A felkelők egy részének rendőrségbe történő átvételéhez később a kormány nevében Janza Károly altábornagy is hozzájárult. Maléter Pál ezredes ezt követően visszatért a Kilián laktanyába.

Távozása után megállapodás született arról, hogy a VIII. és a IX. kerületben csoportonként 100 fő, legfeljebb 700-800 fő tarthatja meg a fegyverét. Egyezség született arról is, hogy a csoportok önállóan döntik el, kik lesznek azok, akik a fegyvereiket megtartva, 30-án reggel zárt rendben a részükre kijelölt laktanyába bevonulnak, ahol rendfenntartó szolgálatot látnak el, katonaruhát kapnak és további ellátásukról ezt követően a honvédség gondoskodik.

Azok pedig, akik a fenti kategóriába nem esnek bele, valamint a 18 éven aluliak, a fegyvert leteszik, majd szabadon távozhatnak, a sebesültek ellátását, az elesettek eltemetését a kormány biztosítja.

[754] MOL XX-5-h 18. doboz 24. kötet 86. o. Részlet Iván Kovács László vallomásából.
[755] MOL XX-5-h 18. doboz 24. kötet 237. o. Részlet Váradi Gyula vallomásából.
[756] CSIBA Lajos Napló. A szerző birtokában.
[757] MOL XX-5-h 18. doboz 24. kötet 87. o. Részlet Iván Kovács László vallomásából.

A fegyveres csoportok képviselői ilyen formában elfogadták a megállapodást. Váradi erről jelentést tett a miniszternek, aki ezt jóváhagyólag tudomásul vette, és a Hadtáp Csoportfőnökséget utasította a felkelőket befogadó laktanya kijelölésére, a szükséges ruházat és élelem előkészítésére.

A felkelők megbízottai visszatértek a csoportjaikhoz, hogy ismertessék a megállapodás tartalmát, kijelöljék a rendfenntartásban részt vevőket és megválasszák a fegyverben maradók parancsnokait.

A megállapodás végrehajtása azonban nem várt akadályba ütközött. A felkelők egyik csoportnál sem akarták letenni a fegyvert addig, amíg a szovjet csapatok el nem hagyják állásaikat és Magyarország területéről ki nem vonulnak.

Amikor Váradi erről értesült, megkérdezte Iván Kovács Lászlótól, hogy miért mentek el Nagy Imréhez tárgyalni, miért állapodtak meg vele abban, hogy leteszik a fegyvert?

Ekkor a jelenlévők közül többen rátámadtak Iván Kovács Lászlóra, hogy mondja el, miben egyeztek meg Nagy Imrével.

A megállapodás a szovjet csapatok Budapestről történő kivonása után lépett volna életbe, és mivel ez nem történt meg, senki sem kérheti számon annak végrehajtását – hangzott a válasz.

A hangulat egyre ellenségesebbé vált. Ilyen légkörben érkezett vissza Maléter Pál ezredes, aki a felkelőcsoportok vezetőinek meggyőzése érdekében azzal érvelt, hogy a kormány a felkelők követeléseit már elismerte, ezért újabbak állításának nincs értelme. A felkelők érvei nyomósabbak voltak, ezért Váradi vezérőrnagy legnagyobb meglepetésére az ezredes elfogadta azokat, sőt kijelentette: a felkelők helyesen teszik, ha a szovjet csapatok kivonásáig nem adják ki a kezükből a fegyvert.[758]

Ennek értelmében Maléter Pál ezredes az alábbi pontokat fogalmazta meg:

„1. A Nagy Imre-kormány elismerése.

2. A forradalmi harc során elesett halottak özvegyei és gyermekei az állam támogatását élvezzék.

3. A forradalmi harcokban részt vetteket ugyanazok a jogok illetik meg, mint a magyar partizánokat.

4. A forradalmárok egy része a honvédség, más része a rendőrség alakulataiba olvad be. A fiatalkorúak amennyiben kérik, katonai iskolára mennek. Akik egyikre sem hajlandók, fegyvereiket átadva visszatérnek a munkahelyeikre.

5. A fegyveres csoportok parancsnokai csoportjuk nagyságától és képességeitől függően honvédségi, illetve rendőrségi rendfokozatot kapnak.

6. A szovjet csapatok kivonása az ország területéről."[759]

E feltételek és főleg az első, a negyedik és az ötödik pontok ellen Pongrátz Gergely felszólalt,[760] miután Maléter Pál visszament a Kilián laktanyába.

[758] MOL XX-5-h 18. doboz 24. kötet 229–241. o. Részlet Váradi Gyula vallomásából.

[759] TH V-155 388. Részlet Iván Kovács László vallomásából.

[760] MOL XX-5-h 17. doboz 22. kötet 174. o. Részlet Maléter Pál vallomásából.

Váradi vezérőrnagy feladata nem a fegyverletétel feltételeiről való tárgyalás, hanem a fegyverek átvételének a megszervezése volt, ezért úgy döntött, hogy a további megbeszéléseknek nincs értelme, és visszatért a Honvédelmi Minisztériumba,[761] ahol a tárgyalások kudarcáról a honvédelmi miniszternek jelentést tett. Az ekkor történtekre Zólomy László ezredes így emlékezett: „A fegyverletétel megtagadása általános felháborodást keltett a Honvédelmi Minisztériumban. Mivel a szovjetek és a mi becsapásunkat jelentette, a honvédelmi miniszter megtorlást határozott el. 1956. október 30-án délelőtt a honvédelmi miniszter szobájában tartózkodtam és hallottam, hogy ő [Janza Károly altábornagy – H. M.] a titkárának, Csillag Zoltán orvos ezredesnek egy rádióközlemény szövegét diktálta, amelyben felszólítja a Corvin köz közelében lakó jó szándékú lakosságot az adott terület kiürítésére, mert a fegyveres felkelők fegyverletétele megtámadás (sic!) [helyesen: megtagadása – H. M.] miatt megtorlás következik..."[762]

A megtorlás elmaradt. A felkelő-szabadságharcos csoportok határozott ellenállása, a fegyverletétel megtagadása a döntéshozókat és a szervezőket a karhatalom összetételével kapcsolatos eredeti elképzeléseik feladására kényszerítette.

Nemzetőrség a forradalmi-szabadságharcos csoportok részvételével

A nemzetőrség fogalma, a megszervezésének tartalma, a lehetséges résztvevők köre – mint az az eddigiekből is látható volt – a hatalom eredeti szándékai ellenére folyamatosan változott. A nyilvánosság elé kerülő első megfogalmazásokban még a hatalom eredeti céljai tükröződtek.

Ezektől a nyilatkozatoktól több vonatkozásban eltért a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága október 28-i felhívása,[763] amelyben a „nemzet őrségével" kapcsolatban a következők olvashatóak: „A szovjet csapatok kivonására ígéretet kaptunk. Ebben az országban most már a magyar népé a hatalom. A harcoló ifjúság mellé állt néphadseregünk, a rendőrség és a munkástanácsok s a falvak népe. Együttvéve elég erőnk van ahhoz, hogy megteremtsük független és szabad demokratikus életünket.

Ezért a Budapesti Értelmiség Forradalmi Bizottsága[764] arra kér minden hős felkelőt, minden fegyveres csoportot, valamint a munkás- és parasztifjúságot, az egyetemistákat, a Petőfi Kör tagjait és a volt népikollégistákat, hogy jelentkezzenek a nemzeti őrségbe, s a honvédséggel, a rendőrséggel és

[761] MOL XX-5-h 18. doboz 24. kötet 241. o. Részlet Váradi Gyula vallomásából.

[762] MOL XX-5-h 4. doboz 12. kötet 23–24. o. Részlet Zólomy László 1958. 06. 02-án készült kihallgatási jegyzőkönyvéből.

[763] 1956 a sajtó tükrében... 108. o. Szabad Nép XIV. évf. 297. sz. 1956. október 29. 2. o.

[764] A felhívást a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága nevében az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság, a Magyar Írók Szövetsége, a Magyar Újságírók Országos Szövetsége, a Magyar Képzőművészek Szövetsége, a Magyar Zeneművészek Szövetsége, a Népi Kollégiumok, a Petőfi Kör, a MEFESZ és az egyetemi tanárok képviselői írták alá.

a munkástanácsokkal közösen biztosítsák az országban az áhított békét és nyugalmat. Reméljük, hogy további követeléseinket már békés úton, a kormánnyal egyetértésben vívhatjuk ki a nép egységes erejével, a munkástanácsok intézkedéseivel, a falvak lakosságának demokratikus fejlődésével, a nemzetőrség a többi hazafias fegyveres alakulat védelme alatt.

Mindennemű – sztálinista vagy ellenforradalmi – restaurációs kísérleteket visszautasítunk és visszaverünk." [765]

Mint látható a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága a nemzetőrség fogalmát, az abban részt vevő lehetséges erők körét tovább tágítva – a hatalom eredeti szándékaival ellentétesen – kinyilvánította, hogy a Néphadsereg, a rendőrség, a munkástanácsok s a falvak népe a harcoló ifjúság mellé állt, majd minden „hős felkelőt, minden fegyveres csoportot" arra kért, hogy a „nemzeti őrségbe" tömörült más erőkkel együttműködve a rend és a nyugalom helyreállításával vegyenek részt a forradalom követeléseinek békés úton zajló kivívásában.

Az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság október 29-én megjelent[766] felhívásában többek között arra szólította fel a kormányt, hogy az „a függetlenség és a rend érdekében a hazájához hű katonaságból és rendőrségből, a felfegyverzett munkásokból és egyetemistákból alakuló nemzetőrségre" támaszkodjék. A felhívás értelmezése szerint a nemzetőrség már nemcsak a felfegyverzett munkásokból és fiatalokból állt volna, hanem tömörítette volna a „hazájához hű" katonaságot és rendőröket is.

A Budapesti Egyetemi Ifjúság október 29-én – a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága már idézett felhívásához hasonlóan – felszólította a „forradalom harcosait", hogy csatlakozzanak a nemzetőrséghez.[767]

A Magyar Nemzet október 30-i számában „A nemzet őrsége" címmel megjelent írásban többek között az állt, hogy a forradalomban előállott új helyzet megteremtette a győzelem kivívásának a lehetőségét. „A kormánynyilatkozat egyik leglényegesebb szakasza arról szól – olvasható az írásban –, hogy a szovjet csapatok az új karhatalom megalakulásával egy időben elhagyják fővárosunkat. Hogy ez minél előbb bekövetkezzék, s ezenkívül a közbiztonság érdekében sürgős feladat, az egész lakosság érdeke az új karhatalom, a nemzetőrség megerősítése."

Október 28-át követően ebben az írásban fogalmazódott meg a leghatározottabban, hogy a nemzetőrök az október 23-án és azt követően fegyveres harcot vállaló felkelők célkitűzéseinek megteremtését vállalták, és ezért ehhez a szervezethez olyan munkások és diákok is csatlakoztak, akik részt vettek a fegyveres felkelésben. „A nemzetőrségbe már eddig is szép számban jelentkeztek nemzetünk sorsáért felelősséget érző katonaviselt és fiatal munkások, egyetemisták, köztük olyanok, akik részt vettek a fegyveres felkelésben, s most felismerték az új helyzetben, nemzetőrökként ugyanazokért a nemzeti célokért küz-

[765] 1956 a sajtó tükrében... 108. o. Szabad Nép XIV. évf. 297. sz. 1956. október 29. 2. o.
[766] 1956 a sajtó tükrében... 109. o. Szabad Nép XIV. évf. 297. sz. 1956. október 29. 3. o.
[767] 1956 a sajtó tükrében... 107. o. Szabad Nép XIV. évf. 297. sz. 1956. október 29. 1. o.

denek tovább, s a néphez hű honvédségünkkel és rendőrségünkkel együtt a győztes forradalom vívmányait védik fegyverrel a kezükben..."[768]

Az írás folytatásában – a nemzetőrség küldetését és lehetséges feladatait továbbgondolva – megfogalmazódott: „a nép érdekében tevékenykedő kormányt" támogató nemzetőrség „a nép hatalmának fegyveres megtestesítője", ami egyben biztosíték arra, hogy a kormány a népnek tett ígéreteit minél előbb valóra váltsa.[769]

A felkelőcsoportok vezetőinek és a nemzetőrség szervezésébe bekapcsolódó Király Bélának,[770] a nemzetőrség későbbi főparancsnokának az új karhatalom összetételével és lehetséges feladataival kapcsolatos felfogásának – vizsgált témánk szempontjából – fontos gondolata, hogy az új rend karhatalmi magját a követeléseikből semmit fel nem adó, fegyvereiket megtartó, zárt egységben a nemzetőrséghez csatlakozó felkelő-szabadságharcos csoportoknak kell képezniük.

Ezt az álláspontot képviseli október 30-án a Petőfi Akadémia Forradalmi Katonai Tanácsa is, amely a következő felhívással fordult az ifjúsághoz:

„Forradalmi Ifjúság! Az elmúlt napokban fegyverrel a kézben harcoltatok a független, demokratikus, szabad magyar hazáért. Segítsétek most a nép hadseregét a rend és a nyugalom helyreállításában! Jelentkezzetek a rend helyreállításáért harcoló nemzetőrségbe!"[771]

Az „Egyetemi IFJÚSÁG"-ban, az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság október 30-i lapjában „A Nemzet őrei" címmel megjelent vezércikkben még mindig megtalálhatók a nemzetőrség és a felkelők szervezeti elkülönülésére vonatkozó utalások.

A „szabadságharcosok módszereket változtatva, de céljukat nem feledve egyre többen állnak a nemzetőrség soraiba, hogy a város oly nyugtalan álmát vigyázzák a vértől megvadult ÁVH-s hóhérlegények és a maroknyi, de mégis visszataszító garázdák ellen. ...

Ballonkabátos, porköpenyes, szakadt zubbonyos munkások és diákok harcoltak a felkelők soraiban. Közös ismertetőjelük csak az elszántság és a gyűlölet volt. Ők nem hordtak egyenruhát, és ezek között az emberek közül ma mégis sokan külső ismertetőjelet is hordanak. Piros-fehér-zöld karszalag fonja át balkarjukat. A budapesti diákok, a szabadságmozgalom első önkéntes katonái ma nagyrészt nemzetőri szolgálatot teljesítenek...

A budapestiek megértéssel és szeretettel szemlélik tevékenységüket. Felkelők és nemzetőrök sokszor találkoznak, intenek egymásnak, sokszor még barátságosan vitatkoznak is, hogy karszalaggal az államhatalom felelős megbízottaiként vagy partizán módra segítik-e jobban a függetlenség ügyét... Nemzetőrök és felkelők ugyanazt várják a kormánytól..."[772]

[768] 1956 a sajtó tükrében... 126. o. Magyar Nemzet, XIX. évf., 253. szám, 2. o.
[769] Uo.
[770] Vö. 776. jegyzettel
[771] Uo.
[772] 1956 a sajtó tükrében... 149. o. Egyetemi Ifjúság, 1956. október 30. 1. o.

A „Szabad Ifjúság", a Forradalmi Magyar Ifjúság lapja október 30-i számában „Az új karhatalom, a nép védelmezője: a nemzetőrség" címmel megjelent írásban számolt be arról, hogy a Budapest VI. kerületében újonnan megalakult Nemzeti Bizottság is megkezdte a kerületi nemzetőrosztagok szervezését, és az első, diákokból és munkásokból álló osztag már 28-án, vasárnap délután át is vette a szolgálat ellátáshoz szükséges fegyvereket. Október 29-én a kerület Nemzeti Bizottsága tudatta, hogy a helyi nemzetőrségnek már 35 polgári tagja van. Foglalkoztak a nők felvételének kérdésével, majd a Nemzeti Bizottság rövid vita után úgy döntött, hogy – a sok férfi jelentkezőre tekintettel – egyelőre nem vesz fel a nemzetőrségbe nőket.

A Nemzeti Bizottság megszervezte a nemzetőr-alakulatok ellátását, gondoskodott élelmezésükről, pihenők biztosításáról, teherautókról a nemzetőrség szállítására..."[773]

A nemzetőrséggel kapcsolatos kérdések tisztázásának szükségességét mutatja többek között Dudás József nemzetőrséggel kapcsolatos álláspontja is. Dudás József a valójában országos szervezetként nem létező Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány nevében a felkelő-szabadságharcos csoportok tömörítésére, irányításuk átvételére tett kísérletet. Erre a szándékra utalnak a Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány október 30-án közzétett határozatának alábbi részei is:

„6. Tiszteletben tartjuk a tűzszünetet. A fegyvert nem tesszük le, a szabadságharcosok fegyverben maradnak, fegyverüket nyíltan hordják. A Nemzeti Bizottmány adja ki a fegyverviselési engedélyt, a szokásos karhatalmi alakulatok: rendőrség, honvédség a fegyvereseket nem igazoltathatja csak rendbontás esetén, a Nemzeti Bizottmány igazolványával rendelkező fegyverest, csak saját alakulata veheti őrizetbe.

7. A szabadságharcosok felléphetnek a kivívott szabadság védelmében bárhol és bármikor bárki ellen.

A rendfenntartó karhatalom kiegészül a szabadságharcosok egységeivel. ...

19. Az ÁVH azonnal feloszlik, az egységes rendőrség tagjai sorában az ÁVH egyetlen tagja sem foglalhat helyet, ellenben helyet kell hogy nyerjenek a szabadságharcosok..."[774]

A Forradalmi Karhatalmi Bizottság megalakulása és tevékenysége

Október 30-án a Budapesti Főkapitányság épületében a rendőrség, a honvédség és a felkelőcsoportok egy részének képviselői jelenlétében értekezletet tartottak,[775] amelyen a legsürgetőbb feladatként fogalmazódott

[773] 1956 a sajtó tükrében... 151. o. Szabad Ifjúság, 1956. október 30. 1. o.

[774] 1956 a sajtó tükrében... 155. o. Függetlenség – a Magyar Nemzeti Bizottmány lapja, 1956. október 30. 1. o.

[775] Az értekezlet vázlatos jegyzőkönyve alapján a szerző a történtek rekonstruálására tesz kísérletet. A jegyzőkönyv eredetije Kopácsi Sándor anyagában – MOL Nagy Imre és tsai. XX-5-h – található, azt Kovács Erzsébet készítette az ülésen leírt felszólalások alapján Aláírták: Király Béla, Pongrácz Ernő és Kopácsi Sándor.

meg az eddigiektől más tartalommal a forradalom fegyveres ereje, a nemzetőrség további szervezésének, illetve a felkelő-szabadságharcos csoportok, a rendőrség és a honvédség karhatalmi, védelmi jellegű tevékenységének koordinálására hivatott új központi vezető szerv megalakításának igénye.

Az ezzel kapcsolatos szervezőmunka összefogása, segítése céljából Oláh Vilmos javaslatára[776] a Központi Honvéd Kórházban lévő Király Béla vezérőrnagyért küldtek, aki megérkezése után aktívan bekapcsolódott a karhatalmi feladatok végrehajtásába bevont erők tevékenységét koordináló, irányító vezető szervezet megalakításával kapcsolatos munkálatokba.

Király Béla neve az akkori viszonyokra jellemzően először nem a felkelők körében hangzott el, hanem a Magyar Dolgozók Pártja KV. PB. október 28-i ülésén, ahol Hegedüs András volt miniszterelnök a Magyarországon kialakult helyzetet, a felkelőkkel folytatott „egyezkedés" lehetséges kimenetelét elemezve többek között az alábbiakat mondta:

„Nagyon ügyes katonatisztek vezetik a katonai ellenállást. Például a Corvinnál Király Dezső [helyesen Béla – HM] vezérkari tiszt... Az ő követeléseit nem tudjuk kielégíteni. Van nálunk olyan elképzelés is, hogy akik fegyvert fogtak, azok kissé messze mentek, de nemzeti szabadságért harcolnak. Látni kell, hogy a vezetők zömében jó katonatisztek, ami a fegyveres akciókat illeti."[777]

Az ülést követően, október 27-én Tóth Lajos vezérkari főnök – aki Hegedüssel ellentétben úgy tudta, hogy Király Béla beteg és a kérdéses időpontban a Központi Honvéd Kórházban lábadozik – felhívta dr. Radó Zoltán ezredest, a kórház parancsnokát és kérte: keresse meg Király Bélát, majd együtt hívják fel azonnal Bata István honvédelmi minisztert.

Király Bélát dr. Radó a szobájába hívta, és amikor végre kapcsolták a minisztert, Bata „igen barátságosan megmondta Királynak, hogy csak arról akartak meggyőződni, hogy valóban ott van-e a kórházban, és hogy nem ő vezeti-e a felkelőket."[778]

[776] Király Bélát a Honvéd Akadémia parancsnokát 1951-ben letartóztatták. Koncepciós perben először halálra, majd életfogytiglani börtönre ítélték. 1956-ban szabadult. A forradalmat közvetlenül megelőzően egy kisebb műtétet hajtottak rajta végre, amelyet követően a Központi Honvéd Kórházban lábadozott. Itt ismerkedett meg Oláh Vilmossal, akit több letartóztatott felkelőtársával együtt a Honvédelmi Minisztériumból vitték oda abból a célból, hogy a Kórházban lévő szovjet és magyar holttesteket összeszedjék. Hogy a felkelőket az ismételt letartóztatástól megvédjék a kórházban mint betegeket nyilvántartásba vették. Oláh Vilmos később a Budapesti Főosztály épületében nemzetőrnek jelentkezett, ahol Kopácsi ezredesnek azt javasolta, hogy Király Bélát vonják be a nemzetőrség szervezésébe. Kopácsi ezredes Oláh Vilmost többed magával gépkocsival Király Béláért a Kórházba küldte.

[777] Jegyzőkönyv a „Nagy Imre és társai" per iratai között található. MOL. XX-5 h. vizsgálati iratok 23. doboz. 7. kötet. Kiegészítés: Az eredeti gyorsírás 1996-os áttételében a mondat így szerepel: „Látni kell, hogy a vezetők rossz emberek: zömében volt katonatisztek." Ötvenhat októbere és a hatalom... 103. o.

[778] MOL XX-5-h vizsgálati iratok 26/42., 50–55. o. dr. Radó Zoltán vallomása.

Király Béla a telefonbeszélgetést követően arra az elhatározásra jutott, hogy ha a hadseregnek tudására, katonai tapasztalataira szüksége van, Tóth vezérőrnaggyal együtt akár Nagy Imréhez is szívesen elmegy.

Dr. Radó – akivel Király Béla ezzel kapcsolatos gondolatait megosztotta – nagyon helyeselte Király szándékát. „A magam részéről rábeszéltem őt tervének megvalósítására. Egyrészt azért, mert nagyon nyugtalanított a fokozódó anarchia, amin a kormány nem tudott úrrá lenni, úgy láttam, a hadsereg vezetése teljesen szétbomlott és képtelen a rend helyreállítására, másrészt bíztam Király Béla katonai tapasztalataiban, és egész egyénisége, valamint előttem hangoztatott kijelentései egész kórházi ott tartózkodása alatt bizalmat keltettek személye iránt; és meg voltam győződve arról, hogy a kormány utasításait becsületesen végre fogja hajtani.

Amellett úgy gondoltam, hogy Király Béla a tömegek előtt is bizalmat tud majd kelteni, a túlzásokat le tudja szerelni, már csak azért is, mert nem régen szabadult a börtönből, rehabilitáció előtt állt, a hadseregben is sokan ismerik, és mindenki jó véleménnyel volt, akivel én beszéltem róla..."[779] – rekonstruálta az eseményeket dr. Radó a forradalom leverését követően felvett vallomásában.

A beszélgetést követően Király Béla úgy döntött, hogy a rendkívüli helyzetre való tekintettel szolgálatra jelentkezik. Nagy Imre vejének, Jánosi Ferencnek – ekkor még a kórházból – a következőket írta:

„Szinte elönt a keserűség, ha arra gondolok, hogy éppen most ebből a szívemhez oly közel álló munkából kellene kimaradnom... Én rajtad keresztül felajánlom munkaerőmet, lelkesedésemet, együttérzésemet Nagy Imrének és kormányának. Hiszem, hogy tudod, nem a pozíció, sem a dísz az amire vágyok, hanem ami kell nekem: feladat ... Azt gondolom, hogy a HM Vezérkari Főnökségen lenne a helyem..."[780] – fejezte be Király Béla a barátjának, Jánosi Ferencnek címzett, sebtében papírra vetett levelét.

A levél továbbítását a címzetthez dr. Radó Zoltán orvos ezredes vállalta, de mire az Jánosi Ferenchez és rajta keresztül Nagy Imréhez eljutott, Király Béla Kopácsi Sándor rendőr ezredes hívására és felkérésére már átvette a nemzetőrség szervezésének irányítását.

Könyvében[781] Király Béla a fenti a napra így emlékezik vissza:

„A szabadságharcosok a Deák téri Rendőrfőkapitányság nagy tárgyalótermébe vezettek. ... A Honvédelmi Minisztérium, a vezérkar, az államrendőrség, a munkások, az ifjúsági és szabadságharcos csoportok küldöttei tárgyaltak. Közfelkiáltással nekem adták át az elnökséget. ... Az volt a cél, hogy a spontán, egymástól elszigetelten alakult és harcoló szabadságharcos csoportok számára központi vezetőséget hozzunk létre.

[779] Uo.
[780] KIRÁLY 243. o.
[781] Uo.

A Bizottság hivatását abban láttuk, hogy a szabadságharcos és a forradalomhoz hű fegyveres erőket egy fegyveres erőbe, a Nemzetőrségbe konszolidáljuk, s ezzel megakadályozzuk sztálinista vagy más ellenforradalmi irányzatok bármilyen befolyását a fegyveres erőkre..." [782]

Az üdvözlés és Kopácsi Sándor rendőr ezredes megnyitója után Kovács István vezérőrnagy kapott szót, aki Budapest közrendjének a helyreállítását tartotta a legsürgősebb feladatnak. A tábornok véleménye szerint a szerveződőben lévő új karhatalom erőinek meg kell szilárdítaniuk a fegyelmet, a vagyon és a mozgás biztonságát, és meg kell erősíteniük a „széthullóban lévő rendőrség" erőit. Kovács vezérőrnagy javasolta továbbá, hogy a honvédség a rendőrséggel és a diáksággal karöltve fegyverezze le azokat a személyeket, akik nem a Forradalmi Bizottmányhoz, illetve a nemzetőrséghez tartoznak, vagy nem is akarnak közéjük tartozni, és ezzel párhuzamosan lépjenek fel azok ellen, akik garázdálkodnak. A fenti tevékenység szervezettségének javítása érdekében a vezérőrnagy olyan „operatív szervek" létrehozását látta szükségesnek, amelyek fő feladata az objektumok megvédése, a szétszórt fegyverek összeszedése lett volna, és a központi irányítást ellátó „Forradalmi Védelmi Bizottság" a diákság felfegyverzésén és a nemzetőrség megszervezésén, vezetésén, irányításán túl a honvédség elvi irányítását is felvállalná.

Kovács vezérőrnagy beszámolóját követően Csóti Tamás javasolta, hogy a létrehozandó vezető testület, „bizottmány" – mint látható, a megnevezésről ekkor még döntés nem született – operatív szerve feladatai közé tartozzon az ávéhások lefegyverzése is.

A nemzetőrség szervezését október 27-e óta irányító Kiss István rendőr alezredes hozzászólásban kiemelte: a tervezett feladatok végrehajtásában a „kerületi osztagokra" kell építeni, majd jelezte, hogy felfogása szerint a honvédség és a rendőrség erői és az ezeket kiegészítő felfegyverzett diákság, munkásság együttesen jelentenék a nemzetőrséget. Kiss rendőr alezredes – Kopácsi rendőr ezredes október 29-i, fentiekben már idézett parancsának megfelelően – azt javasolta, hogy a rendfenntartó csoportok parancsnokai a kerületi osztályok (rendőrkapitányságok) vezetőiből vagy kisebb beosztású tisztjeiből kerüljenek kiválasztásra, és a főváros öt pontján – az alezredes elképzelése szerint kettő Budán, három Pesten – egy-egy önálló nemzetőr-alegység működjön, amelyek majd a honvédséggel együttműködve megakadályozhatják a fosztogatásokat.

Ezt a tevékenységet egy „központi operatív bizottságnak" kell vezetnie, irányítania, amely bizottság közvetlen alárendeltségében a jelentősebb karhatalmi feladatok végrehajtására a honvédség és rendőrség erőiből, valamint felfegyverzett polgári személyekből központi ezredet kell szervezni – sorolta a feladatokat a rendőr alezredes.

Herpai Sándor ezt követően javasolta, hogy a megszervezendő „bizottmány" hatáskörét terjesszék ki az egész ország területére, mondván: ennek a testületnek országos problémákkal is foglalkoznia kell.

[782] KIRÁLY 251. o.

A következő hozzászóló, Ambrus alezredes szükségesnek látta, hogy a fenti célok érdekében felállított „bizottmány" megalakításáról tájékoztassák az egész ország területén a rendfenntartást intéző Országos Rendőrkapitányság vezetőjét, illetve tegyenek lépéseket e két szerv közötti kapcsolat megteremtése érdekében.

Újabb felszólalásában Herpai Sándor a felkelőcsoportok lefegyverzésével kapcsolatban kijelentette: le kell fegyverezni azokat a személyeket, akik nem hajlandók beállni a nemzetőrségbe, fel kell őket szólítani arra, hogy a rend fenntartásához adjanak segítséget, „álljanak be a Nemzetőrségbe", vagy tegyék le a fegyvert.

A hozzászólások közül említést érdemel még Vincze György azon kijelentése is, mely szerint a felkelésben részt vett felkelőknek le kell tenniük a fegyvert, és vagy visszatérnek a munkahelyükre, vagy olyan csoportokhoz kapcsolódnak, amelyben nem tudják róluk, hogy a felkelésben részt vettek.

Oláh Vilmos egyetértett Herpai Sándor azon javaslatával, hogy a nemzetőrség tevékenységébe be kell vonni azokat a csoportokat is, amelyek még nem kaptak nemzetőr-igazolványokat, illetve karszalagokat. Véleménye szerint ezt a munkát az alsó szinteken kell elkezdeni, és ebben a tevékenységben a kerületi osztályoknak (rendőrkapitányságoknak) és a felkelőknek kell részt venniük. Javasolta, hogy a felállítandó Operatív Bizottságba rendőröket válasszanak be.

Király Béla a felszólalásokat és a javaslatokat végighallgatva, hozzászólása első részében felhívta a figyelmet arra, hogy a forradalom rendkívüli, forradalmi intézkedéseket igényel. Király Béla egyetértett azzal, hogy Nagy Imre október 28-i és október 30-i nyilatkozatai alapján alakítsák meg a „Bizottmányt" mint központi operatív szervet, amely szervnek véleménye szerint kapcsolatot kell teremtenie a nemzetőrséggel. Ez a javaslat érzékelteti, hogy Király Béla ekkor még keveset tudott a nemzetőrség szervezésének helyzetéről, az október 27-én megkezdett munka eredményeiről. Ugyanakkor reális a felvetése abból a szempontból, hogy a megalakítandó – a nemzetőrség további fejlődése szempontjából is fontos – vezető szerv a legitimitását elsősorban a már megszervezett nemzetőralegységektől és az ezektől ekkor még függetlenül létező felkelőcsoportoktól kaphatta meg.

Ezzel függött össze Király Béla azon javaslata is, hogy ebbe a vezető szervbe olyan embereket – „reális képviselőket" – kell választani, akik bírják a nemzetőr és fegyveres csoportok bizalmát és támogatását, ugyanakkor szükségesnek tartotta, hogy a megalakítással kapcsolatos tervekről egy küldöttség – „szűk körű bizottmány" – Nagy Imrét, a Minisztertanács elnökét és a kormányt tájékoztassa, az ezzel kapcsolatos véleményeket kikérje.

Király Béla ekkor a megalakítandó „operatív bizottmány" legfontosabb feladatai közé a fővárosban lévő „szovjet őrségek" magyar katonákkal történő leváltását, ezekre a helyekre – feltehetően honvédekből, rendőrökből és nemzetőrökből álló – „közös őrségek" állítását, a szovjet csapatok békés kivonulásának biztosítását sorolta.

Javasolta továbbá, hogy a „bizottmány" hozzon határozatot „a fasiszta jellegű, fosztogató csoportok" lefegyverzéséről, és egyben a fegyveres cso-

portokat szólítsák fel a nemzetőrséghez való csatlakozásra. Király Béla is indokoltnak látta, hogy azokkal a csoportokkal szemben, amelyek nem teszik le a fegyvert és „nem állnak át a nemzetőrséghez", a nemzetőrség erői erélyesen lépjenek fel.

A megbeszélésen a Corvin közi csoport képviseletében részt vevő dr. Antalóczi Sándor „véleménye szerint ezt a feladatot csak akkor lehet megoldani, ha a szovjet csapatok kivonulnak", illetve az ezzel kapcsolatos megbízást az új kormány elé kell terjeszteni, majd minden átmenet nélkül azt javasolta, hogy az ország vezetője és irányítója ne a párt, hanem egy „Országos Tanács" legyen, amely a munkáját ne pártutasításra végezze.

Antalóczi az Államvédelmi Hatóság azonnali leszerelése érdekében javasolta, hogy annak tagjait a fegyverletételre szólítsák fel, de a „Nemzeti Bizottmány"-nak biztosítania kell, hogy „ennek a szervnek a lefegyverzése magyar vér nélkül" legyen végrehajtva. A corvinista vezető mindezekhez hozzáfűzte még, hogy az utcán lévő fegyveres járőrök – „cirkálók" – figyeljenek fel azokra a csoportokra, amelyek a rendőrséget lefegyverezték, valamint tüzet nyitottak.

Schmidt László, a Corvin közi fegyveres csoportok másik képviselője a megjelenteket arról tájékoztatta, hogy a Corvin közben az elmúlt napon a forradalmi nemzetőrséghez 200 fő csatlakozott. Ugyanakkor valós problémaként jelezte: fel kell figyelni azokra a személyekre, akik a börtönökből nem mint politikai foglyok szabadultak, hanem mint „közönséges bűnösök" voltak elítélve, illetve ezzel együtt vannak olyan csoportok, amelyek „nem beszervezettek [a nemzetőrségbe – H. M.], ezekért pedig nem lehet felelősséget vállalni".

Schmidt László azt javasolta, hogy a nemzetőrséghez csatlakozókat vegyék nyilvántartásba, neveiket és fegyvereik számát írják fel, majd ugyancsak ő beszélt arról is, hogy a nemzetőrökhöz csak azok csatlakozhassanak, akik ott legalább 3 napig szolgálni, „dolgozni" tudnak. Véleménye szerint aki csak egy napra jelentkezik nemzetőrnek, az valószínűleg a munkából akarja kivonni magát.

Király Béla ekkor ismételten felvetette, hogy a kormánynak el kell ismernie az operatív szerv megalakulását, illetve meg kell hogy ismerje a megszervezésre vonatkozó részletes terveket is. Jelezte továbbá, hogy tisztázásra szorul az is, hogy kik legyenek ennek az operatív szervnek a munkatársai, mekkora létszámmal működjön ez a vezető szerv. Javasolta továbbá, hogy ebbe az operatív szervbe a honvédség, a rendőrség, a munkásság, valamint az értelmiség képviselőit is vonják be.

Balogh József rendőr őrnagy, a Budapesti Főosztály Politikai Osztályának vezetője ezt követően jelentette be, hogy a feloszlatott államvédelmi szervek tagjainak egy része „átöltözött rendőrnek", aminek megakadályozása céljából a rendőri szerveknél az egységes rendőrigazolvány kicserélését megkezdték. Ez azonban – az őrnagy véleménye szerint – nem lehet akadálya annak, hogy az Operatív Bizottság tevékenységében a rendőrség is részt vegyen. A rendőr őrnagy elképzelése szerint az „operatív bizottmány" 12 főből állt volna, amely 12 főből 3-3 fő a honvédség és a rendőrség, 1 fő a „for-

radalmi értelmiség", 3 fő a „felkelő munkásság" és 2 fő a „diákság" köréből került volna ki. Így a honvédségből és a rendőrségből delegáltak közül 1-1 fő – mint a felkelésben részt vett személy – a bizottmányban a három „felkelő munkással" együtt a felkelőcsoportokat képviselte volna.

A konkrét tennivalókra rátérve Balogh őrnagy többek között azt ajánlotta, hogy az „operatív bizottmány" megalakítására összehívott tanácskozás legyen széles körű, amelyen a meglévő forradalmi csoportok mindegyike legalább 2 fővel képviseltesse magát.

„Futárokat kell felállítani, hogy azok állandó összeköttetésben legyenek a forradalmi bizottsággal és a kint lévő csoportokkal. Minden parancsnoknak, illetve megbízottnak a Kilián laktanyába kell menni. Szükséges egy HM összekötő tiszt. ... Nagy Imre elvtárshoz el kell menni, meg kell vele beszélni, hogy mit javasolnak... Adják ki, hogy a csoportok gyülekezzenek. Meg kell indítani az egészséges tárgyalást. Fel kell állítani egy 5 tagú bizottságot, mely holnap délelőtt összehívja a különböző szervek képviselőit. Honvédségnek át kell venni a szovjet csapatok őrhelyeit. Ha tudomásukra jut olyan cselekmény, hogy garázdálkodnak, [a] kapcsolatba[n] lévő felkelőcsoportokkal, illetve azokon keresztül meg kell akadályozni. Az ÁVH-val kapcsolatban, azokat a személyeket, akik törvénysértéseket követtek el, azokat felelősségre kell vonni. Reggel 6-ig biztosítani kell a szovjet csapatok kivonulását. A bizottsági ülést előbbre kell hozni. A csoportokat azonnal ki kell értesíteni, hogy holnap 12 órakor a Kilián laktanyába legyenek a megválasztott küldöttek" – sorolta a szükségesnek tartott tennivalókat Balogh őrnagy, az ülés legaktívabb résztvevője, majd javaslatot tett az Operatív Bizottság megalakítását előkészítő bizottság és a kormány tájékoztatására hivatott parlamenti küldöttség tagjaira.

A gyűlés résztvevői az Előkészítő Bizottság tagjának egyhangúlag Király Béla vezérőrnagyot, Kiss István rendőr alezredest, Horváth Mihály vezérőrnagyot, Pongrácz Ödönt, Csóti Tamást; a parlamenti küldöttség tagjának Király Béla vezérőrnagyot, Kopácsi Sándor rendőr ezredest, Kovács István vezérőrnagyot, dr. Antalóczi Sándort, Herpai Sándort, Magos Gábort, Pongrácz Ernőt, Oláh Vilmost és Bencze Józsefet választották meg.

Továbbá döntés született arról is, hogy a „Forradalmi Védelmi Bizottság" székhelye a Budapesti Főkapitányság épületében legyen. Másnapra, a Kilián laktanyába tervezett gyűlés előkészítése érdekében elfogadták, hogy azon a munkások és felkelők 40 fővel, az „ifjúsági vonal", az értelmiség, az egyetemi ifjúság 2-2 fővel, a rendőrség 10 fővel és a honvédség 5 fővel képviselteti magát. Szükségesnek tartották, hogy a gyárőrségekkel mint nemzetőrökkel felvegyék a kapcsolatot és a nagyobb – pl. csepeli és újpesti – üzemeket is meghívják az értekezletre.

Ezt követően Király Béla vezérőrnagy vezetésével egy nyilatkozattervezetet fogalmaztak meg, amelyet a küldöttség tagjai jóváhagyás végett azonnal átvittek a Parlamentbe.

„A tárgyalások október 30-án délután befejeződtek. Küldöttséget választottunk, amelyet Nagy Imre miniszterelnökhöz vezettem. Indulás előtt egy nyilatkozatot fogalmaztam. Meg akartuk kérni Nagy Imrét, hogy írja alá azt

a nyilatkozatot, ezzel ismerje el a kormány részéről a Bizottság működési jogát. Úgy gondoltuk, hogy ha ez az új forradalmi intézményünk a kormányzat szerves részévé válik, akkor hatáskörének két forrása révén – a forradalom és a kormány – hatása is nagyobb lesz. Különben is a Nagy Imrét a forradalom megtestesítőjének tekintettük, egyszerűen nem is gondoltunk arra, hogy jóváhagyása nélkül valamit is csináljunk..."[783] – olvasható Király Béla könyvében.

A küldöttséget a Parlamentben Nagy Imre, Tildy Zoltán és Vas Zoltán fogadta. Vas Zoltán javaslatára a tervezetben szereplő „Forradalmi Védelmi Bizottság" elnevezést „Forradalmi Karhatalmi Bizottság"-ra változtatták.

Nagy Imre a javaslatot elfogadta és az Előkészítő Bizottság megalakítását tudomásul vette. A Minisztertanács elnökének erről szóló nyilatkozata a következőket tartalmazta:

„A forradalmi harcokban részt vett egységek megbízottaiból, a honvédség és a rendőrség képviselőiből, a megalakulás alatt álló munkás és ifjúsági fegyveres egységek képviselőiből alakuló Forradalmi Karhatalmi Bizottság előkészítő bizottságának a mai napon történt megalakulását a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa nevében tudomásul veszem és megerősítem.

A Forradalmi Karhatalmi Bizottság szervezze meg a forradalmi harcokban részt vett egységek, a honvédség és rendőrség, a munkás- és ifjúsági osztagokból alakuló új karhatalmat. Ennek segítségével teremtse meg hazánk belső békéjének helyreállítását és az október 28-án és 30-án elhangzott kormányprogramok végrehajtásának feltételeit.

A Forradalmi Karhatalmi Bizottság az általános titkos választásokkal létrehozandó új kormány hivatalba lépéséig működjék.

Budapest, 1956. október 30.

Nagy Imre
a Magyar Népköztársaság
Minisztertanácsának elnöke"[784]

Nagy Imre elfogadva a küldöttség javaslatát, ebben a nyilatkozatban – talán szándéka ellenére kifejezésre juttatta, hogy az új karhatalom szervezésére alakuló Forradalmi Karhatalmi Bizottság a honvédség, a rendőrség, a munkásság és ifjúság osztagai mellett – az addigi felfogástól eltérően – meghatározó módon épít a szovjet és magyar csapatok ellen harcot folytató, a változást kikényszerítő – és a Forradalmi Karhatalmi Bizottságot és annak célkitűzéseit elfogadó – felkelő-szabadságharcos csoportokra is.

Letartóztatását követően Nagy Imre a fentiekben idézett nyilatkozata tartalmát – a javaslattevők elképzelésével ellentétben – úgy értelmezte, hogy az abban leírtak nem azt jelentik, hogy „a felkelők egységei vehetnek részt az új karhatalomban", miután a szövegben a felkelőkről egy szó sincs. „A forradalmi harcokban részt vett egységek után következik a felsorolás, amelyre

[783] KIRÁLY 251. o.
[784] A forradalom hangja ... 245. o.

a meghatározás vonatkozik" – hárította el Nagy Imre a vizsgálat azon vádját, mely szerint ő az idézett nyilatkozattal a felkelők nemzetőrségbe való felvételét lehetővé tette.[785]

A Nagy Imre által aláírt nyilatkozat kétféle értelmezésének fő oka, hogy a miniszterelnök a javasolt változaton a felsorolás kezdetét jelentő kettőspont kirakását két alkalommal is elmulasztotta. Nagy Imre értelmezése szerint a nyilatkozat félreértésre okot adó részét helyesen a következőképpen kellett volna leírni:

„A forradalmi harcokban részt vett egységek megbízottaiból: a honvédség és a rendőrség képviselőiből, a megalakulás alatt álló munkás és ifjúsági fegyveres egységek képviselőiből ...

A Forradalmi Karhatalmi Bizottság szervezze meg a forradalmi harcokban részt vett egységek: a honvédség és rendőrség, a munkás- és ifjúsági osztagokból alakuló új karhatalmat..."

Nagy Imrének a fenti nyilatkozattal kapcsolatos álláspontját nem erősíti, hogy a javaslatot beterjesztő – Király Béla vezette – küldöttségben a felkelő-szabadságharcos csoportok közvetlen képviselői is – pl. Pongrátz Ernő és dr. Antalóczi Sándor – helyet kaptak.[786]

Ez a küldöttség a Nagy Imrénél tett látogatást követően visszatért a Deák térre, ahol folytatták a „Forradalmi Karhatalmi Bizottság" megalakításával és a másnapra tervezett gyűlés előkészítésével kapcsolatos munkálatokat. Az ekkor történtek az értekezleten készült jegyzőkönyv[787] alapján rekonstruálhatóak.

Az Előkészítő Bizottság elsősorban az 1956. október 31-én 12 órára a Kilián laktanyába meghirdetett alakuló közgyűlés programjának kidolgozására, a nemzetőrség szabályzatának összeállítására koncentrált.

Az ülés elnökségébe az Előkészítő Bizottság Maléter Pál ezredesen kívül a honvédség képviselőit – egy tábornokot, egy tisztet és egy harcost –, egy írót és két újságírót, a rendőrség részéről Kopácsi Sándor és Oszkó Gyula rendőr ezredeseket, valamint egy rendőr tiszthelyettest, az egyetemisták részéről két, „az ifjúság által tényleges vezetőnek elismert személyt", a „tényleges harcosok közül hét személyt", a munkásküldöttségekből – „elvileg: Csepel, Ganz, Mávag, SZOT és a Dés Hajógyár meghívottaiból" – „legalább négy személyt és mindezeken felül Szilágyi Józsefet és Kiss István rendőr alezredest" hívta meg.

[785] MOL XX-5-h 12. doboz 1. kötet 163–167. o. Részletek Nagy Imre 1957. 06. 28-án készült kihallgatási jegyzőkönyvéből.

[786] Ennek a feltehetően látszólagos ellentmondásnak egyik oka az lehetett, hogy a vizsgálati és bírósági iratok nem mindig azt tükrözik, amit a vallomástevő annak idején tett. Véleményem szerint helytálló lehet Rainer M. János értékelése is, mely szerint „Nagy Imre védekezett, ezért egyszerűen úgy interpretálta a szöveget, ahogyan védekezési stratégiájának megfelelt és a szöveg erre alkalmas volt. Valójában azonban Nagy Imre nyilván látta, hogy a felkelők nélkül nincsen karhatalom, s Királyék meggyőzhették arról, hogy a honvédségnek és a rendőrségnek elég beleszólása lesz a nemzetőrség irányításába, ami elég ahhoz, hogy a konszolidáció érdekében ezt a lépést megtegyék." (A szerző birtokában.)

[787] MOL XX-5-h 21. doboz 31. kötet.

Az Előkészítő Bizottság ezután áttért az október 31-i gyűlés beszámolójának és határozati javaslatának részletes megtárgyalására, melynek során tisztázták, hogy a Forradalmi Karhatalmi Bizottság legfontosabb célja a „győzelmes nemzeti demokratikus forradalom minden vívmányának megvédése restaurációs és reakciós kísérletekkel szemben".

A fenti cél megvalósítása érdekében a Forradalmi Karhatalmi Bizottság részére az alábbi feladatokat határozták meg:

1. A forradalmi harcokban részt vett egységek, a honvédség és rendőrség, a munkás- és ifjúsági osztagokból új karhatalmi egységek megalakítása.

2. Az új karhatalommal hazánk belső békéjének helyreállítása, az október 28-i és 30-i kormányprogram, illetve kormánynyilatkozat végrehajtási feltételeinek, ezen belül elsősorban a főváros biztonságának a megteremtése, majd ilyen irányú működésének fokozatos kiterjesztése az egész ország területére.

3. Az ÁVH leszerelése.

4. A nemzetőrség megalakítása az összes honvédségi és rendőrségi fegyveres alakulatokból, a meglévők csatlakozásra való felszólítása révén és új fegyveres alakulatok szervezése útján.

5. A nemzetőr-alakulatok számára a működésre szóló engedélyek megadása, illetve megvonása.

Mint látható, a feladatokat részletező 4. pontban a nemzetőrség összetételével kapcsolatos – a szervezés majd minden fázisában jelen lévő zavar – ismét felerősödött. E megfogalmazás szerint a nemzetőrség kötelékébe tartoztak volna a honvédségi alakulatok, a rendőrség erői is. A Nemzetőrség ideiglenes – nem sokkal később összeállított – szervezeti szabályzatában ezzel kapcsolatban már az olvasható, hogy a Nemzetőrség, mint „önkéntes fegyveres szolgálat, illetve fegyveres alakulat" a Forradalmi Karhatalmi Bizottság irányításával, a honvédséggel és a rendőrséggel – mint attól független szervezetekkel – „karöltve" tevékenykedik.

A fenti és a menet közben felmerülő feladatok végrehajtásának módszerét az ülés résztvevői úgy képzelték el, hogy a Forradalmi Karhatalmi Bizottság a Forradalmi Karhatalmi Bizottság operatív bizottsága számára irányelveket és utasításokat ad, melyek megvalósítására az operatív bizottság intézkedik.

Az Előkészítő Bizottság a Forradalmi Karhatalmi Bizottság szervezetével és működésével kapcsolatos elképzeléseit az alábbiakban összegezte:

„Elnök: megválasztja a Forradalmi Karhatalmi Bizottság közgyűlése, titkár: a Forradalmi Karhatalmi Bizottság operatív bizottságának vezetője, megválasztja a Forradalmi Karhatalmi Bizottság közgyűlése.

Tagok létszáma: kb. 30-40 fő, ebből 25%-ot a honvédség, 25%-ot a rendőrség és 50%-ot a nemzetőrség küld ki. Így minden zászlóalj-erejű nemzetőr-egység kiküldöttet választ saját alakulatai közül.

A Forradalmi Karhatalmi Bizottság irányelveit és utasításait a Forradalmi Karhatalmi Bizottság tagjaiból alakult közgyűlés határozza meg. A közgyűlés határozatképes akkor, ha az összes tagok kétharmad része jelen van. Határozatra emelkedik akkor, ha a javaslat a jelenlévők szavazatának abszolút

többségét megszerezte. A Forradalmi Karhatalmi Bizottság közgyűlését az elnök, a titkár vagy a tagok 20%-ának bevonásával lehet összehívni.

Rendszeres ülést tart a Forradalmi Karhatalmi Bizottság a további határozatig hetenként kétszer, kedden és pénteken 8 órakor a Kilián György laktanyában.

Az operatív feladatok megoldására azonnal fel kell állítani a Forradalmi Karhatalmi Bizottság operatív bizottságát, melynek feladata a Forradalmi Karhatalmi Bizottság közgyűlése határozatainak végrehajtása, intézkedések kidolgozása és a végrehajtó szervekhez való eljuttatása.

Részleteiben:

1. Nemzetőr-alakulatok működési engedélyeinek kiadására, illetve megvonására javaslattétel a közgyűlés számára.

2. Nemzetőr-, honvéd- és rendőralakulatok karhatalmi irányítása. E szervezet folyamatosan működik, működésének helye a Budapesti Rendőrkapitányság épülete (Deák tér 16. sz.).

Az operatív bizottság munkáját a bizottság vezetője szervezi meg és vezeti, az operatív bizottság kb. 6 tagból álló szervezési, kb. 5 tagból álló karhatalmi, kb. 5 tagú anyagi és pénzügyi, valamint kb. 4 főből álló híradó albizottságokból áll."

Az Előkészítő Bizottság elkészítette a nemzetőrség ideiglenes szervezeti szabályzatának a tervezetét is.

Eszerint a „nemzetőrség a győzelmes nemzeti demokratikus forradalom vívmányainak restaurációs és reakciós kísérletek ellen való védésére alakult önkéntes fegyveres szolgálat, illetve fegyveres alakulat, amely a Forradalmi Karhatalmi Bizottság irányításával, a honvédséggel és a rendőrséggel karöltve, az ország belső békéjének a helyreállítása, illetve fenntartása érdekében katonai szolgálatot lát el.

A nemzetőrségi szolgálat szabályozására a nemzetőri szolgálati szabályzatot a rendőrség szolgálati szabályzatának szellemében november 15-ig ki kell dolgozni.

A nemzetőrségi zászlóaljak, egységek történelmünk nagyjai, és a győzelmes nemzeti demokratikus forradalom hősi halottairól nyerjék elnevezéseiket.

Nemzetőr-alakulatok felállítására a Forradalmi Karhatalmi Bizottsághoz javaslatot tehet bármely üzem, gazdaság, iskola, kollégium, társadalmi szervezet, közigazgatási egység, mint város, járás stb.

A nemzetőrségi alakulatok felállítására javaslatot tevő szervek a Forradalmi Karhatalmi Bizottságtól munkájuk megkönnyítésére honvéd- vagy rendőrtiszteket igényelhetnek.

A nemzetőrségen belül az alábbi vezetési és szervezési egységek működnek:

Az össznemzetőrségi alakulatok vezetésére a nemzetőr-főparancsnokság hivatott. E szervet a Forradalmi Karhatalmi Bizottság közgyűlése hozza létre.

A nemzetőrség általános szervezési egységei: a nemzetőrzászlóalj kb. 350 főből, nemzetőrzászlóalj [kötelékébe tartozó – H. M.] századok kb. 100 főből, a nemzetőrszakaszok kb. 40 főből [állnak]. A nemzetőrségi alakulatok szervezeti és felszerelési táblázatát a Forradalmi Karhatalmi Bizottság operatív bizottsága külön kidolgozza és a megalakuló alakulatoknak kiadja.

Fővárosunk újjáépítése és esetleges más feladatok megoldására különleges nemzetőr alakulatok is szervezhetők, mint műszaki, híradó stb. alakulatok.

Minden nemzetőr egység a parancsnokát demokratikus választással saját maga választja.

Nemzetőr-alakulatok felállítására vagy feloszlatására az engedélyt, illetve utasítást a Forradalmi Karhatalmi Bizottság közgyűlése [döntése] alapján az operatív bizottság adja ki.

A nemzetőrség jelvényei: Minden zászlóalj erejű egységnek csapatzászlóval kell rendelkeznie, mely a szabadságharcos elődök, az 1848-as dicső nemzetőr zászlóalj[ak]nak zászlóival azonos.

E zászló elkészítésére és a megalakult zászlóaljak számára való átadásáról a Forradalmi Karhatalmi Bizottság gondoskodik. Minden nemzetőr a nemzetőrség jelvényét viseli, melyet a Forradalmi Karhatalmi Bizottság a Forradalmi Ifjúság iparművészeivel készíttet el, amelyben a Kossuth-címernek kell szerepelnie. E jelvény elkészítéséért és a nemzetőrség alakulataihoz való gyors kiutalásáért a Forradalmi Karhatalmi Bizottság a felelős. Minden nemzetőr-alakulat működését a Forradalmi Karhatalmi Bizottság Operatív Bizottsága által kiadott írásbeli okmány alapján kezdi meg. Ez okmány birtokában a megalakuló nemzeti alakulat nemzetőreit az operatív bizottság által kiállított személyazonossági igazolványokkal ellátja.

A honvédséghez és a rendőrséghez nem tartozó személyek fegyvert csak nemzetőr-alakulat által kiállított személyazonossági igazolvánnyal viselhetnek. Olyan polgári személyektől, akik a nemzetőrségnek nem tagjai, a fegyvereket a nemzetőrség hivatott bevonni.

A nemzetőrség tagjai[nak] elnevezése: Nemzetőr.

A nemzetőrségen belül a honvédségi rendfokozatok érvényesek. A nemzetőrség tagjainak a megszólítása: Bajtárs.

Minden önálló nemzetőr-alakulatot a Forradalmi Karhatalmi Bizottság operatív bizottsága körbélyegzővel lát, amelynek felhasználásával az általa kiállított személyazonossági igazolványokat állít ki." (Sic!)

A fentieket összegezve megállapítható, hogy Kopácsi Sándor rendőr ezredes október 29-én kiadott parancsától eltérően a „nemzetőrség" már nem a rendőrség által megszervezett, a rendőrségi vezetők irányítása és ellenőrzése alatt álló szervezet, rendőri segéderő, még csak nem is a kerületi pártbizottságok, majd amikor ez nem megy, a kerületi kiegészítő parancsnokságok bázisán létrehozott – „munkásosztagokból" – álló szervezet, amelyben a felkelő-szabadságharcos csoportoknak nincs helye, hanem egy, a hadseregtől és a rendőrségtől szervezetileg elkülönülő, többé-kevésbé független önálló fegyveres testület, amely a Forradalmi Karhatalmi Bizottság közgyűlése által megválasztott Nemzetőr Főparancsnokság irányításával vesz részt a feladatok végrehajtásában.

A leglényegesebb változás véleményem szerint az, hogy a Nemzetőrség fő erejévé – az október 30-a előtti elképzelésekkel és intézkedésekkel szöges ellentétben, főleg a fővárosban, illetve a Forradalmi Karhatalmi Bizottságban mint országos vezető testületben – a felkelő-szabadságharcos csoportok váltak. Létszámát és szervezettségét tekintve a Nemzetőrség nem kevésbé fontos részét képezték a hatalom elleni harcokban részt nem vevő, de az október 28-i kor-

mányprogram végrehajtásáért, a közrend megteremtéséért, a forradalom vívmányai megvédéséért, a munka beindításáért tenni akaró diákokból, értelmiségi és fizikai dolgozókból álló – az egyetemeken, munkahelyeken, a megyékben, városokban, járásokban és falvakban szervezett – nemzetőralegységek is.

A fentieknek nem mond ellent, ugyanakkor a képet színesíti, hogy a szervezeti elkülönülése ellenére a vezetés, irányítás és a működés – például a szervezés, felszerelés, kiképzés, szolgálatellátás, elhelyezés, hadtápellátás stb. – majd minden szintjén a hadsereg és a rendőrség tagjai a Nemzetőrségnek, a nemzetőröknek felbecsülhetetlen értékű segítséget adtak.

A tény, hogy a Forradalmi Karhatalmi Bizottság tagjainak 50%-át a rendőrség és honvédség képviselői adták – a fentieken túl – azt is jelenti, hogy a katonák és a rendőrök az új karhatalom – és ezen belül a nemzetőrség – szervezését és tevékenységét nemcsak segítették, hanem irányíthatták és ellenőrizhették, és így az elképzeléseiket a döntések meghozatalakor határozottan érvényesíthették.

A fentieket figyelembe véve nem kerülhető meg annak kimondása sem, hogy a Nemzetőrség önállósága korlátozott volt, mert a rendőrség és honvédség képviselőiből is álló Forradalmi Karhatalmi Bizottság döntött a nemzetőrséggel kapcsolatos minden fontos kérdésben. Ezzel ellentétben a Forradalmi Karhatalmi Bizottságnak a hadsereg és rendőrség felé döntési jogosítványai nem voltak.

Ezt a helyzetet a látszólagos bonyolultsága ellenére egyszerűsíti az a tény, hogy a vezetés és irányítás majd minden fontos szintjén megtalálható Király Béla személye, aki a Forradalmi Karhatalmi Bizottság vezetőjeként, majd a Nemzetőrségnek a közgyűlés határozatával megválasztott Főparancsnokaként, Budapest katonai parancsnokaként, a Forradalmi Honvédelmi Bizottmány elnökeként[788] vett részt a karhatalom szervezésében és irányításában, a karhatalmi feladatok végrehajtásába bevont szervezetek tevékenységének összehangolásában.

Király Béla vezérőrnagy Budapest katonai parancsnokaként a főváros területén lévő minden rendőri és honvédségi erő felett rendelkezett, ezekkel párhuzamosan a nemzetőrség főparancsnokaként a „civil" fegyveres erők egyszemélyi vezetője is volt. Bonyolítja a helyzetet, hogy Király Béla Budapest katonai parancsnokaként a Honvédelmi Miniszter és a Belügyminiszter alárendeltségébe tartozott, de miután a Forradalmi Karhatalmi Bizottság alárendeltségét Nagy Imre a megbízó okiratban nem szabályozta, így ezt a testületet és annak minden alárendelt szervezetét – a legfőbb vezetővel, Király Béla tábornokkal együtt – közvetlen irányítása alá vonta. Király Béla több alkalommal közvetlenül Nagy Imrétől kapott feladatokat, amelyek végrehajtásáról a tábornok közvetlenül Nagy Imrének jelentett.

[788] Váradi Gyula vezérőrnagy állítása szerint erre a fontos funkcióra őt választották meg.

11. ábra. Az erőszakszervezetek irányításának és együttműködésének november 1-re kialakult új struktúrája[789]

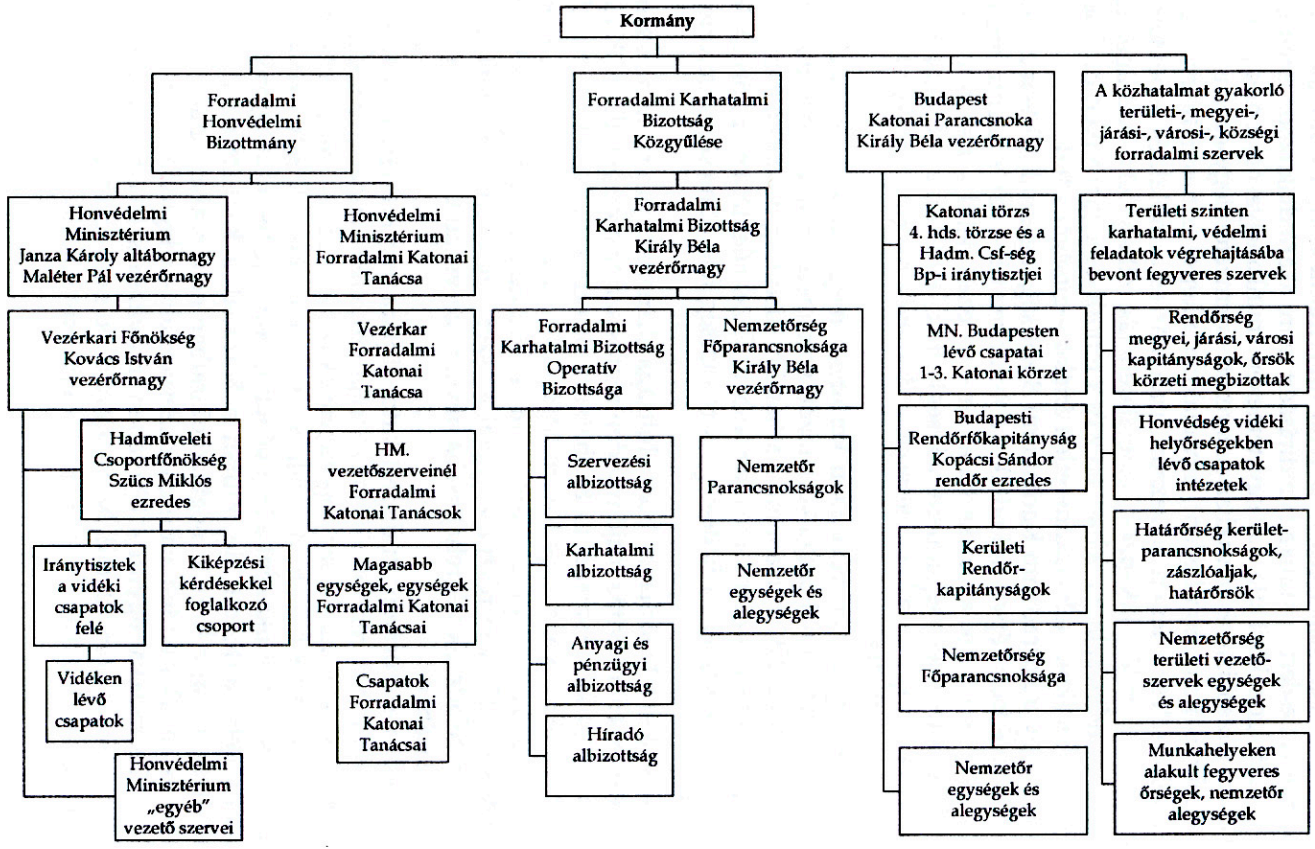

[789] A vázlatok elkészítéséhez felhasználva Kovács István rajza. TH V-150005/23.

A Forradalmi Karhatalmi Bizottság első közgyűlése
– Kilián laktanya, október 31.

A Király Béla vezette Ideiglenes Forradalmi Karhatalmi Bizottmány által összehívott értekezleten a Kilián laktanyában mintegy százan vettek részt: a felkelőcsoportok, a honvédség, a rendőrség és több ipari üzem képviselői. A Corvin közből jelen volt Iván Kovács László, dr. Antalóczi, Bornemissza, a két Pongrátz testvér és Szabó László. A rendőrséget Kopácsi Sándor rendőr ezredes, a honvédséget Kovács István, Váradi Gyula, Horváth Mihály vezérőrnagyok, Márton András ezredes, Solymosi János alezredes és mások képviselték.

Az értekezletet a terveknek megfelelően Maléter Pál ezredes, az értekezlet házigazdája nyitotta meg.

Maléter arról beszélt, hogy a harcok első szakasza lezárult, győzött a forradalom, és most az a feladat, hogy megvédjék a vívmányokat, amihez szervezet kell. Miután Maléter az Előkészítő Bizottság nemzetőrséggel kapcsolatos álláspontját nem ismerte, azt javasolta, hogy a felkelőcsoportok tagjait a honvédség és a rendőrség kötelékébe kell venni, a 18 éven aluliakat pedig katonai iskolára kell küldeni. Azok, akik ezt a megoldást nem tartják jónak, a fegyvert letéve visszamennek a munkahelyeikre dolgozni.

Ezt követően Király Béla vette át a szót. Először arról beszélt, hogy a nemzeti demokratikus forradalom anélkül győzött, hogy egységes központi vezetése lett volna. Ám ez a győzelem csak akkor tartható fenn, ha a forradalom résztvevői, győztes ifjai, egyetemistái, munkásifjai, harci egységei, az alakulóban lévő üzemi őrségek, a honvédség és a rendőrség egységes vezetés mellett őrködik afelett, hogy a forradalom vívmányait restaurációs kísérletek, reakciós elemek támadásai ne veszélyeztessék.

„Tudni kell – jelentette ki Király Béla –, hogy a forradalom vívmányait három elem veszélyezteti:

1. Restaurációs kísérletek.
2. Reakciós zavarkeltés, melyek ellen fegyvereseinkkel kell fellépnünk.
3. A szovjet csapatok késlekedése Budapest kiürítésében, melyet minden rendelkezésre álló eszközzel siettetnünk kell.

E veszélyek ellen tehát csak úgy védekezhetünk, ha a 28-i Nagy Imre nyilatkozatban megjelölt új karhatalom legfelsőbb vezetését gyorsan, egyetértésben, határozottan megszervezzük, mert a mai állapot sok veszélyt rejt magában.

Tömérdek a száma a hazáját szerető hős szabadságharcosoknak, tömérdek a száma a harcoló alegységeknek is. E szertelen ütőerő mind egyet akar, de szét van aprózva kis csoportokba, egyedekre. Pedig a forradalom vívmányait csakis összefogott erőkkel, egységes vezetéssel lehet megőrizni..."[790] – mondta Király Béla, majd a Nemzetőrség haladó hagyományainak a felvázolását követően ismertette az értekezlet konkrét feladatait.

Javasolta, hogy a gyűlés mint a Forradalmi Karhatalmi Bizottság közgyűlése az operatív feladatok megoldására azonnal állítsa fel a Forradalmi Kar-

[790] MOL Nagy Imre és tsai. XX-5-h Operatív iratok 2. doboz 6. kötet 30–38. o.

hatalmi Bizottság operatív bizottságát, melynek feladata a közgyűlés határozatainak a végrehajtása, intézkedések kidolgozása és a végrehajtó szervekhez való eljuttatása, javaslattétel nemzetőralakulatok működésének az engedélyezésére, illetve megvonására, a nemzetőr-, honvéd- és rendőralakulatok karhatalmi irányítása.

A Nemzetőrség Szervezeti Szabályzatával kapcsolatban többek között a következőket mondta:

„A nemzetőrség a győzelmes demokratikus forradalom vívmányainak restaurációs és reakciós kísérletek ellen való megvédésére alakult önkéntes fegyveres szolgálat, illetve fegyveres alakulat, amely a Forradalmi Karhatalmi Bizottság irányításával a honvédséggel és a rendőrséggel karöltve az ország belső békéjének a helyreállítása, illetve fenntartása érdekében karhatalmi szolgálatot lát el. A nemzetőrség tagjai a fegyveres szolgálatra ünnepélyes esküt tesznek. ...

Minden nemzetőregység maga választja meg a parancsnokát demokratikus választással."[791]

Király Béla még be sem fejezte beszédét, amikor Maléter ezredest a telefonhoz hívták. Egy ismeretlen személy jelentette, hogy két helyen, a Belügyminisztérium előtt és az Andrássy úton fegyveresek zavarták meg a rendet. Ekkor Maléter ezredes a szovjet csapatok újabb beözönléséről több telefonbejelentést is kapott. Maléter felháborodottan indult vissza az ülésterembe. A lépcsőházban a testőrségét szervező corvinista parancsnok várta, aki tájékoztatta, hogy a távollétében Pongrátz Gergely éles kirohanást rendezett ellene.

Az ezredes visszaérkezését követően – kérésére – két csoport önként vállalta, hogy a helyszínre mennek és rendet csinálnak.

Ekkor többen is felszólították Pongrátzot, hogy amit korábban mondott, Maléter előtt is ismételje meg.

Pongrátz Gergely újra elmondta, hogy nem bíznak Maléterben, aminek az az oka, hogy a Kilián laktanya katonái és a corvinisták között többször is tűzharc volt, amelyben sok felkelőtársa életét vesztette. Maléter megbízhatatlanságának indokaként említette, hogy az ezredes elengedte a corvinisták rábízott foglyait, hogy felkelőtársait tettleg bántalmazta. Szóba hozta a Kilián laktanyával és Maléter Pállal kapcsolatos „példátlan" és véleménye szerint alaptalan hírverést, „népszerűsítő hadjáratot" is.[792]

Maléter válasza tömör volt. „Igen, igaz hogy megpofoztam két kölyköt. Nem tagadom. Azonban kijelentem, hogy ezután is megpofozok mindenkit, akinek arany órát és ékszert találok a zsebében. Nem azért harcoltunk a forradalom alatt, hogy ezek a rablók bemocskolhassák a forradalom tisztaságát.

A forradalom győzött, és nekünk előre és nem hátra kell nézni. A közöttünk lévő nézeteltérésekre lesz idő akkor is, amikor a szovjet csapatok elhagyták Magyarországot. Addig viszont egységre van szükség."

[791] Uo.

[792] MOL XX/V. 18. doboz 24. kötet 89. o. Iván Kovács László vallomása.

Ezek után Pongrátz Gergely felé fordulva válaszát így folytatta: „Bajusszal mi igazi fegyvertársak, bajtársak vagyunk, és a forradalom érdekében el kell néznünk egymásnak a hibáit és meg kell bocsássunk egymásnak. Aki nem ezt teszi, az árulója a forradalomnak. Közöttünk azonban a bajtársiasság és barátság szelleme uralkodik, amelyet semmi nem lesz képes megszakítani."[793] S hogy alátámassza, amit mondott, baráti jobbját nyújtotta Pongrátz Gergelynek, aki ezt – a gyűlés részt vevőinek megelégedésére – elfogadta, Pongrátz Gergely későbbi értékelése szerint kénytelen volt elfogadni.

Maléter, hogy minden kételyt eloszlasson a jelenlévőkben, újból elmondta, hogy nem a laktanya katonái lőttek először a felkelőkre, a főkaput bezúzva ők törtek be a laktanyába, és nem mondták meg, hogy kik ők és mit akarnak. „Mi a néphadsereg katonái vagyunk, és nekünk elsődleges kötelességünk volt védeni a laktanyát minden rendelkezésre álló eszközzel. Az természetes reakció volt a részünkről, akiket kívülről megtámadtak, hogy védtük magunkat és a laktanyát. Nekünk is voltak sebesültjeink és halottaink katonákban és tisztekben. És ha a laktanya hátul és oldalt a munkásszállók felől, a laktanya sajátos és sajnálatos jellegénél fogva nem lett volna nyitva, őrizetlenül, valamint, ha a laktanyában rendesen felszerelt harcoló alakulatok lettek volna, rendszeresített fegyverekkel, sohasem tudtak volna erőszakkal betörni a laktanyába. Mi ennek ellenére védtük magunkat, ahogyan tudtuk, különben esküszegők lettünk volna..."[794]

Az ezredes szükségét érezte, hogy a szocialista értékekről és az eredmények védelméről is beszéljen. „Azokkal, akik tovább akarnak menni jobb felé és a régi rend visszaállítására törekednek, mi semmiképpen nem fogunk együttműködni és továbbhaladni. Tudjuk, hogy vannak néhányan ilyenek, és ha szükség lesz rá, ezek ellen fel fogjuk venni a harcot."[795] Kijelentette, hogy saját személyét népszerűsítő információkat nem adott senkinek,[796] és a Corvin közben letartóztatott ezredest nem engedte szabadon.

Maléter ezredes a Pongrátz Gergelynek adott válaszaival láthatóan megnyerte a gyűlés résztvevői többségének bizalmát.[797]

Az egyik felkelő javasolta, hogy tisztázni kellene Dudás József és csoportjának a helyzetét, mivel a Forradalmi Karhatalmi Bizottság munkájában nem akarnak részt venni. Takács Ferenc Dudás-csoportról beszélt, s hogy az értekezletre meghívott képviselőik nem jöttek el. Arra figyelmeztetett, hogy ez a csoport – amelyben köztörvényes bűnözők is vannak – nyomdákat szállt meg.[798] Maléter kijelentette: ez a csoport a Nagy Imre-kormányt nem ismerte el, ezért a jelenlétükre nincs is szükség.[799]

[793] PONGRÁTZ 156. o. Király Béla a Kilián laktanyában történtekre úgy emlékszik, hogy Pongrátz Gergely Maléter-ellenes kirohanására az ezredes végleges távozását megelőzően került sor.

[794] CSIBA

[795] Uo.

[796] MOL XX-5-h. V. 18. doboz 24. kötet 89. o. Iván Kovács László vallomása.

[797] Uo.

[798] MOL XX-5-h op. 2. doboz 6. kötet 36. o.

[799] MOL XX-5-h V. 18. doboz 23. kötet 246. o. Kovács István vallomása.

Az értekezlet résztvevőinek többsége elfogadta a Király Béla által ismertetett javaslatot. Határozatot hoztak arra, hogy addig nem teszik le a fegyvert, amíg a szovjet csapatok Magyarország területét el nem hagyják, és a felkelőcsoportok részt vesznek Budapesten a rend helyreállításában, valamint az államvédelmisták lefegyverzésében.

A Nemzetőrség létszáma és összetétele Budapesten

A Budapesten megalakult nemzetőrségről – annak létszámáról, a nemzetőrök összetételéről, fegyverzetéről, elhelyezési és tevékenységi körzetéről – a november 4-e utáni iratmegsemmisítés következtében csak töredékes adatok maradtak fenn. Az ezeket az adatokat tartalmazó dokumentumokat a Budapesti Rendőrkapitányságon november 3-án készült – a kiadott nemzetőr-igazolványok számát és az azokat felvevő szervezeteket tartalmazó – jegyzékkel[800] összevetve megállapítható: a további elemzéshez és értékeléshez szükséges adatok a legkisebb hibaszázalékkal e lista alapján rekonstruálhatóak. E jegyzéket alapul véve Budapesten a nemzetőrségen belül a következő, aránylag jól elhatárolható kategóriákat kell megkülönböztetni:

9. táblázat. A felkelő-szabadságharcos csoportokból, illetve ezek bázisán alakult nemzetőregységek, alegységek

Csoportok megnevezése	Igényelt igazolványok száma (db)
Ferenc körút „Sas"-csoport	30
Corvin-parancsnokság	2000
Baross téri csoport	1200
„Wesselényi"-csoport	125
„Szabad Nép"-csoport (okt. 28-a után alakult)	120
Tűzoltó utcai csoport	310
Széna téri csoport	520
Összesen	*4305*

10. táblázat. A diákságból, egyetemistákból oktatási intézményekben szervezett nemzetőregységek, -alegységek

A nemzetőr alakulat megalakulásának helye	Igényelt igazolványok száma (db)
Budapesti Műszaki Egyetem „Marián-csoport"	3000
Közp. (Feltehetően Eötvös) Tud. Egyetem	215
Magyar Értelmiségi Forradalmi Bizottság	50
Eötvös Kollégium	25
Orvostudományi Egyetem	175
Agrártudományi Egyetem	150
Testnevelési Főiskola	90
Összesen	*3705*

[800] MOL XX-5-h 22. doboz. 32. kötet 50–53. o.

11. táblázat. A Forradalmi Karhatalmi Bizottságnál bejegyzett munkahelyeken alakult nemzetőralegységek

Munkahely megnevezése	Igényelt igazolványok száma (db)
Lámpagyár	50
24. sz. Állami Építőipari Vállalat	30
Épületelemgyár (XI. Budafoki út. 78.)	22
Fővárosi Műanyag és Töltőtollgyár	23
Goldberger Gyár	50
Ganz Villamos Gyár	50
Egyesült Izzó (IV. ker.)	76
Könnyűipari Szállítási Vállalat	20
Mechanikai Mérőműszerek Gyára	32
Csepeli Vas és Fémművek	300
IKARUSZ Gyár (XVI. kerület)	200
Rakodási Főnökség (XIII. ker.)	15
Növényipari Vállalat (Csepel)	12
VI. számú Autójavító Vállalat	50
Duclas Bányagépgyár (IV. kerület)	50
Beloiannisz Szerszámgyár (XI. ker.)	300
Danuvia Szerszámgyár	80
Óbudai Hajógyár (III. ker.)	100
M. Acélárugyár	50
Ruggyantagyár	40
Ganz Vagon	350
ÁFORT Vállalat	12
Kispesti Traktorgyár (XIX. ker.)	53
Evőeszköz és Acélárugyár	20
Építőipari Vállalat	15
Összesen	*2010*

12. táblázat. A rendőrség és honvédség objektumaiban alakult, a Forradalmi Karhatalmi Bizottságnál bejegyzett nemzetőralegységek

A Belügyminisztérium alárendeltségében lévő szervezeteknél megalakított nemzetőralegységek	Igényelt igazolványok száma (db)
Országos Rendőrkapitányság (elsősorban rendőrökből)	1100
Budapesti Karhatalmi Nemzetőrzászlóalj (a Budapesti Rendőr-karhatalmi zászlóalj bázisán)	150
BM József Attila utcai épületének nemzetőrőrsége	12
BM Központi Raktár (IX. ker. Hámán Kató u.)	135
VIII. kerületi Forradalmi Rendőrség (Víg utcai kapitányság)	200
Révkapitányság	61
Összesen	*1658*
Tüzértiszti Iskola (IX. kerület)	150
VII. kerületi Kiegészítő Parancsnokság (Vezetője a Forradalmi Bizottság tagjaként Kálmán Mihály hdgy.)	50
Híradó Csoportfőnökség	2
Összesen	*202*

13. táblázat. A főváros kerületeiben központilag – kerületi szintű vezető szerv által elsősorban kerületi alkalmazás céljából – megalakított nemzetőralegységek

A főváros kerületeiben megalakult nemzetőrség adatai	Igényelt igazolványok száma (db)
I. kerület	nincs adat
II. kerület	400
III. kerület	nincs adat
IV. kerület	nincs adat
V. kerület	280
VI. kerület	260
VII. kerület	101
VIII. kerület	505
IX. kerület	276
X. kerület	350
XI. kerület	100
XII. kerület	677
XIII. kerület	500
XIV. kerület	nincs adat
XV. kerület	235
XVI. kerület	nincs adat
XVII. kerület	300
XVIII. kerület	nincs adat
XIX. kerület	375
XX. kerület	500
XXI. kerület	150
XXII. kerület	nincs adat
Összesen	*5109*[801]

14. táblázat. Egyéb, a fenti kategóriák egyikéhez sem köthető nemzetőralegységek

Település vagy intézmény neve	Igényelt igazolványok száma (db)
Taksonyi Forradalmi Bizottság nemzetőrsége	30
Felsőgödi Forradalmi Bizottság nemzetőrsége	20
Hont község nemzetőrsége	8
Külügyminisztérium nemzetőrsége	40
Minisztertanács titkársága nemzetőrsége	11
Magyar Nemzeti Repülő Szövetség	50
Magyar Szabadságharcos Szövetség	120
XX. kerületi Forradalmi Ifjúsági Szövetség (Farkas László)	260
Az „Igazság" és a „Magyar Nemzet" szerkesztőségei	34
Budapesti Forradalmi Diákszövetség (Varga László)	200
XIV. kerületi Egyetemi Forradalmi Bizottság	600
Összesen	*1373*

A feldolgozás alapját képező kimutatások szerint a Forradalmi Karhatalmi Bizottság Szervezési Osztálya – a kapitányság Személyzeti Osztálya közreműködésével – összesen 18 362 db igazolványt adott ki.[802]

Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a fővárosban november 3-án pontosan ennyi nemzetőr hajtott végre karhatalmi feladatokat, miután a kérvényezők egy része a létszám további növekedésére számítva több igazol-

[801] Uo. Más forrásokból az egyes kerületeknél lévő adathiány pótolható.
[802] Uo.

ványt kért, mint amennyire szüksége volt. A többletigénylés elsősorban a tanintézetek egy részére – ezek között is a Műszaki Egyetem esetében – volt jellemző. Az Egyetem Katonai Tanszékének vezetője, az egyetemi nemzetőrség parancsnoka, Marián István alezredes elképzelései szerint a gyorsan megalakult századok rövid időn belül zászlóaljakká, illetve ennél is magasabb szintű nemzetőregységekké, sőt magasabbegységgé fejleszthetők voltak. Véleményem szerint inkább a valóságot tükrözik azok a források, amelyek szerint november első napjaiban a műszaki egyetemistákból szervezett nemzetőrség létszáma 500 és 1000 fő között ingadozott.

Némileg módosítja a nemzetőrség létszámával kapcsolatos számításokat az is, hogy a feldolgozott listán több kerület – például az I., III., IV., VIII., XIV., XVI., XVIII. és XXII. kerületek – központi szervezésű nemzetőralegységéről nem találtam adatot. A felkelőkből alakult nemzetőralegységek közül több nem szerepel ebben az összeállításban. A listákról így lemaradt 1000-1200 fő véleményem szerint lehetőséget ad arra, hogy a tartalék igazolványok igénylése miatti torzítást a statisztikai feldolgozás során figyelmen kívül hagyjuk.

E jegyzéket, illetve a fentiekben leírt módosító tényezőket figyelembe véve Budapesten a nemzetőrségen belül a következő, aránylag jól elhatárolható kategóriákat kell megkülönböztetni:

15. táblázat. A nemzetőrség összetétele Budapesten[803]

A kategória jelölése	A kategória megnevezése	A nemzetőrök hozzávetőleges létszáma (fő)	(%)
„A"	A felkelő-szabadságharcos csoportokból, illetve ezek bázisán alakult nemzetőregységek, -alegységek	5500	29
„B"	A diákságból, egyetemistákból oktatási intézményekben szervezett nemzetőregységek, -alegységek	2500	14
„C"	A Forradalmi Karhatalmi Bizottságnál bejegyzett munkahelyeken alakult nemzetőralegységek	2000	11
„D"	A rendőrség és honvédség objektumaiban alakult, a Forradalmi Karhatalmi Bizottságnál bejegyzett nemzetőralegységek	2000	11
„E"	A főváros kerületeiben központilag – kerületi szintű vezető szerv által elsősorban kerületi alkalmazás céljából – megalakított nemzetőralegységek	5100	27
„F"	Egyéb, a fenti kategóriák egyikéhez sem köthető nemzetőralegységek	1400	8
A nemzetőrök hozzávetőleges létszáma összesen		*18 5000*	

A fenti adatok alapján következtetésként levonható, hogy a Budapesten megalakult nemzetőralegységek állományának meghatározó része – 65%-a – közvetlenül a Forradalmi Karhatalmi Bizottság alárendeltségébe tartozott. Az ebbe a körbe tartozó nemzetőrállomány legmobilabb, legtöbb célra felhasználható részét a „B" kategóriába tartozó egyetemisták képezték.

[803] MOL Nagy Imre és társai XX-5-h. 22. doboz. 32. kötet 50–53. o. A nemzetőrök létszámát tartalmazó oszlopban feltüntetetett kalkulált adatok véleményem szerint helyesen tükrözik az az egyes kategóriák közötti arányokat.

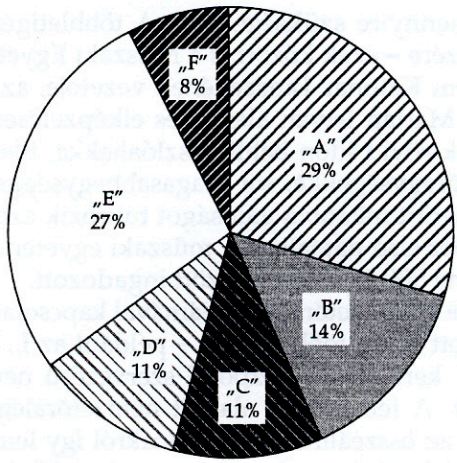

12. ábra. A budapesti nemzetőrség százalékos megoszlása[804]

Alakulási és október 30-a előtti tevékenységük, még pontosabban az általuk eddig az időpontig ellenőrzött terület határain kívüli alkalmazás szempontjából kevésbé voltak mozgathatók a felkelő-szabadságharcos csoportokból, illetve ezek bázisán létrejött – „A" kategóriába tartozó – nemzetőralegységek. Annak ellenére igaz ez az állítás, hogy kisebb-nagyobb nemzetőralegységek, néhány fős csoportok, rajok egy-egy célfeladat – például államvédelmi beosztott letartóztatása, anyagvételezés, személykísérés, egy-egy bejelentés ellenőrzése – végrehajtása céljából az adott nemzetőregység vagy alegység tevékenységi körzetét időlegesen elhagyták. Kutatásaim szerint a körletét elhagyó legnagyobb alegység a Széna téri csoportba tartozó – Bán Róbert vezette – több mint 40 fős szakasz volt, amelyet november 4-én hajnalban a szovjet csapatok Szombathelyen vettek őrizetbe. Ezek az erők a budapesti nemzetőrök 29%-át, a Forradalmi Karhatalmi Bizottság közvetlen irányítása alá tartozó állomány közel felét, 46%-át jelentették. A szovjet és magyar erők ellen a forradalom győzelméig harcot folytató csoportokból alakult nemzetőrerők rendkívüli erőfeszítéseket tettek a forradalom vívmányai megvédése érdekében, és ezek voltak azok a nemzetőregységek és -alegységek, amelyek november 4-e után is legelszántabban szálltak szembe a szovjet csapatokkal.

Többé-kevésbé hasonlóan jellemezhető a rendőrség és honvédség objektumaiban alakult – „D" kategóriába sorolt – nemzetőralegységek „civil" része is, amelynek aktivitását, illetve november 4-e utáni tevékenységét a befogadó objektum állományának döntései meghatározó módon befolyásolták. Az erők megosztottságát mutatja, hogy a rendőrségi szervezeteknél alakult vagy oda – többnyire a Budapesti Főosztályról – vezényelt nemzetőralegységek az adott szervezetbe nem tagozódtak be, hanem irányítás és az ellátás kérdésében közvetlenül a Forradalmi Karhatalmi Bizottság alárendelt-

[804] Uo.

ségébe tartoztak. Az ezen a területen kialakult helyzet bonyolultságát jelzi, hogy a BM Budapesti Főosztály közvetlen alárendeltségébe tartozó rendőrkarhatalmi zászlóalj az eredeti szolgálati utat megkerülve „Budapesti Karhatalmi nemzetőr zászlóalj" néven fegyver, lőszer és más igényeivel közvetlenül a Forradalmi Karhatalmi Bizottsághoz fordult.

A legkevésbé mozgathatóak a Forradalmi Karhatalmi Bizottságnál bejegyzett munkahelyi nemzetőralegységek voltak. Az október 28-a előtti helyzethez hasonlóan ezek az alegységek – az illetékes Munkástanács irányításával és ellenőrzésével – elsősorban a munkahelyeken és annak közvetlen környezetében léptek fel a vagyon- és személyi biztonság védelmében. Ezt tették azoknak az üzemeknek a nemzetőrőrségei is, amelyek a kerületekben megalakított – a tanácsokat a közhatalmi funkciók ellátásában felváltó – forradalmi szerveket ismerték el közvetlen elöljárójukként.

Az üzemekben alakult munkástanácsok egy része megválasztását követően intézkedett az adott üzem, intézmény vagy más egyéb jellegű létesítmény őrzésének a megszervezéséről. Amennyiben a munkahelyen a munkástanács megválasztását megelőzően a vezetők vagy/és a pártszervek, illetve a szakszervezeti bizottság kezdeményezésére fegyveres vagy fegyvertelen őrség alakult, az adott szintű választott szerv annak összetételét felülvizsgálta, és az új vezetés által megbízhatatlannak tartott – éppen ezért leváltott – személyek helyére új embereket delegált. Miután ebben az időszakban a munkástanácsok összetétele is folyamatosan változott, így a nemzetőrségen belül az üzemőrségeknél volt a legnagyobb fluktuáció.

Az üzemőrségek felé közvetlen intézkedési joga a felállítást elrendelő vagy a már meglévő őrség működését jóváhagyó munkástanácsnak volt. Az így felállított fegyveres szervezetek a szakmai irányítást a területileg illetékes forradalmi szervek karhatalmi ügyekért felelős személyeitől kapták, de a szolgálat ellátása érdekében a szűkebb és tágabb környezetben megalakult nemzetőralegységekkel is együttműködtek.

Az üzemőrségek felfegyverzéséről az adott területen megalakult forradalmi szervezetek – amennyiben volt ilyen – a rendőrség és a honvédség segítségével és közreműködésével gondoskodtak. Kutatásaim során több példát találtam arra is, hogy a munkahelyeken működő nemzetőralegységek a problémáikkal és igényeikkel – az ezek irányítására hivatott testületek megkerülésével – közvetlenül a magasabb szinten szerveződött forradalmi szervezetekhez fordultak.

A közrend, a közbiztonság megteremtése, illetve a helyi, területi szintű politikai döntések végrehajtása érdekében alakultak a kerületi forradalmi szervek által közvetlenül irányított és felügyelt – a budapesti nemzetőrség 27%-át jelentő – nemzetőralegységek, amelyekben a felkelők közül is sokan vállaltak szolgálatot. Mint az a későbbiekben látható, a kerületekben tevékenykedő nemzetőrség egy jelentős része november 4-én és azt követően hosszabb-rövidebb ideig sikeresen harcolt a szovjet támadó csapatok ellen.[805]

[805] Uo.

A budapesti nemzetőrség szervezésének helyzetéről, a nemzetőrök létszámáról, a nemzetőralegységek tagozódásáról Zólomy László ezredes zsebnoteszébe – sajnos dátum nélkül – a következő adatokat jegyezte be:

„Nemzetőrség. ... 13.183 nemzetőr, 22 zászlóalj, 12 önálló század, 22 önálló szakasz. Ebből diák zászlóalj 6 zászlóalj, 1 század, 4 szakasz. Üzemőrség: 3 zászlóalj, 5 század, 10 szakasz. Területi 6 század, 13 zászlóalj, 8 szakasz..."[806]

A felkelő-szabadságharcos csoportok nemzetőregységgé szerveződésének jellemzői, főbb állomásai

A Forradalmi Karhatalmi Bizottság megalakításával egy időben, részben azt követően kezdetét vette a felekelő-szabadságharcos csoportok nemzetőrségi szervezetté alakítása. Ennek a folyamatnak főbb állomásairól, az átvagy megszervezés nehézségeiről és eredményeiről kaphatunk többé-kevésbé általánosítható képet az ellenállás központjában – a főváros VIII. és IX.,[807] illetve II. kerületében – és a főváros más részében e területen történtek összefoglalásából.

A Corvin közi főparancsnokság létrehozásáról – az addig önálló csoportok erejének egyesítése céljából – október 29-én éjjel a Corvin moziban tartott értekezleten döntöttek. November 1-jén, vagy 2-án alakult meg a Corvin közi főparancsnokság, amikor is az addigi parancsnok, Iván Kovács László helyére a parancsnokság tagjai és a kisebb csoportok vezetői főparancsnoknak Pongrátz Gergelyt választották meg. Főparancsnok-helyettes Iván Kovács László, Szabó László, más források szerint Erdős lett.

A Corvin közi főparancsnokság felettes vezető szervének elismerte a Forradalmi Karhatalmi Bizottság operatív bizottságát, majd megalakulását követően a Nemzetőr Főparancsnokságot Király Béla vezetésével. A Corvin közi fegyveres csoportok főparancsnoksága a Kisfaludy köz 4. számú házban rendezkedett be. A Corvin közi csoportok vezetői a nemzetőrségbe való beolvadás gondolatát kezdetben elvetették, majd a nemzetőrségen belül elfoglalt különleges helyük kifejezéseként a nemzetőrségi igazolványokat azzal a feltétellel fogadták el, ha azokat a főparancsnok írhatja alá, és a Corvin köz pecsétjével láthatják el.

A főparancsnokság irányító szerepe elsősorban az élelmiszer- és fegyverellátás területére terjedt ki, illetve a különböző szintű tárgyalásokon a kisebb csoportokat a főparancsnokság képviselte. A csoportok szorosabb kapcsolata nem zárta ki, hogy az egyes csoportok saját döntésük alapján hajtsanak végre akciókat, de a fontosabb akciókról a főparancsnokságot tájékoztatniuk kellett.

Az egységes nemzetőrség szervezésének időszakában és keretében kialakított közös főparancsnokság nemcsak az addiginál szorosabb szervezeti egy-

[806] TH V-150 005/4. 256– 257. o. Részletek Zólomy László zsebnoteszének tartalmából.
[807] HORVÁTH 42–69. o.

ség megteremtését, hanem ezzel egy időben a főparancsnokság alárendeltségébe tartozó csoportok egységes katonai mintára történő megszervezésének a kezdetét is. Utóbbi feladat végrehajtását a hadsereg segítette ehhez értő jelentette szakemberek, katonatisztek biztosításával. A rendelkezésre álló források szerint a főparancsnokság által irányított nemzetőrezred három zászlóaljból és egyéb speciális feladatok végrehajtására szervezett kisebb alegységekből állt. Október 30-án megkezdték a katonai alakulatok felépítésének, tagozódásának megfelelő szervezetek – rajok, szakaszok, századok, zászlóaljak – kialakítását a Zrínyi Miklós Katonai Akadémiáról érkezett tisztek segítségével. A rendelkezésre álló tüzérségi eszközök, harckocsik kiszolgálására, kezelésére külön alegységeket hoztak létre.

Az élelmiszer- és ruharaktárt is a Práter utcai iskolában rendezték be, ahol a vidékről és a Vöröskereszt révén kapott több teherautónyi élelmiszert és például a BM Fogarasi úti raktárából beszállított ruházatot, csizmákat stb. helyezték el. A fegyverraktár a Práter utca egyik házának szuterén helyiségében volt berendezve. Itt tárolták a kiosztásra váró tartalék fegyvereket, kézigránátokat és a lőszert.

A fegyveresek nyilvántartásba vétele október 28-a után megkezdődött, majd a Práter utcai önálló zászlóalj szervezetén belül kialakították a századokat, szakaszokat és rajokat. Október 29-én éjjel a Práter utca akkori parancsnoka, Lassan György a Corvin közi parancsnokokkal megbeszélést tartott, melynek végén a csoportok vezetői az együttműködés szorosabbá tételében állapodtak meg. Ennek elsődleges oka a csoportok szálláshelyeinek közelsége volt, ami azt is eredményezte, hogy a fegyveresek hovatartozását, így a csoportok létszámát alig tudták megállapítani. A környék fegyveresei több százan a Práter utcai iskola konyhájára jártak étkezni, illetve a Corvin mozi épületében települt csoport egy része a hely szűk volta és kényelmetlensége miatt a Práter utcai iskola tantermeinek egy részét pihenőhelynek foglalta le. A szervezeti különállást Lassan Györgyék az „önálló zászlóalj" elnevezéssel is érzékeltetni kívánták.

A Práter utcai önálló zászlóalj külön hadtáp és szállító részleggel, egészségügyi csoporttal, segélyhellyel, kötözőhellyel, konyhával, fogdával rendelkezett. Október 30-a után állandó fegyveres őrséget szerveztek a környező utcák lezárására. Az önálló zászlóalj úgynevezett előállító csoportja rendszeresen hajtott végre akciókat Budapest külső kerületeiben, de időközönként leutaztak vidékre is.

Október 30-a körül parancsnoknak Lassan György helyett Ö. Nagy Jánost választották meg. Október 31-ét követően – a Práter utcai önálló zászlóalj vezetésébe bekapcsolódott katonák, elsősorban Horváth János százados közreműködésével – egy esetleges szovjet támadás elhárítása céljából riadótervet készítettek. A terv szerint támadás esetén az egyik ágyút a Práter utca és a Vajdahunyad utca sarkán – a Ferenc körút irányába –, a másikat a Vajdahunyad utcában – az Üllői út irányába –, a harmadikat a Futó utcában állították volna fel.

A tervben rögzítették, hogy a zászlóaljon belül szervezett szakaszoknak hol és milyen feladattal kell tüzelőállást foglalniuk. Eszerint a riadó elrende-

lését követően egy-egy szakasz a Práter utca és a Vajdahunyad, a Nap utca és a Futó utca, a Futó utca és az Üllői út, a Vajdahunyad utca és az Üllői út sarkán, illetve a Vajdahunyad utcában rendezkedett volna be védelemre.[808] November 4-én így is történt. A riadót elrendelték. A zászlóalj állománya megkísérelte az ellenállást, de a bevetett erők hatására a védelem hamarosan összeomlott, és a nemzetőrök menekülni kényszerültek.[809]

A VIII. kerületi Rendőrkapitányságon – a Víg utcában – október 28-án a rendőrök és a civil fegyveresek vezetője, Újvári József közös parancsnokságot jelöltek ki, amelyen belül a nemzetőröknek Újvári József, a rendőröknek Tímár István rendőr alezredes – más források szerint őrnagy – lett a parancsnoka. Újvári és Tímár egymás mellé rendelt parancsnokként vállalták, hogy a felmerülő feladatok megoldására egymással egyeztetve vagy közösen intézkednek. A rendőrségen lévő csoport létszáma állandóan változott. A rádió felhívása alapján sokan jelentkeztek, majd egy nap után elmentek. Az október 23-a előtt segédrendőri szolgálatot vállaló személyek közül többen jelentkeztek nemzetőrnek. Az átlaglétszám körülbelül 175 fő volt.

A nemzetőrök fegyverzete gyalogsági szálfegyver, géppisztoly, illetve kézigránát volt. November 4-e után benzines palackokat is használtak. A fegyvereket a jelentkezők részben magukkal vitték, illetve a rendőrség készleteiből kapták. A nemzetőröket rendőr vagy katonai egyenruhába öltöztették. A felszereléshez szükséges fegyvereket a Honvédelmi Minisztérium Timót utcai raktárából a Forradalmi Karhatalmi Bizottságtól kapott kiutaló ellenében vették fel.[810]

A nemzetőralegységnek a Forradalmi Karhatalmi Bizottság operatív bizottságán és a Corvin közi csoporton kívül jó kapcsolata volt a Práter utcai és a Baross téri csoportokkal is. Az alegységen belül úgynevezett közrendvédelmi csoportot alakítottak. A csoporton belül egy-egy rendőr vezetésével körülbelül 10 járőrt szerveztek. Október 30-án a VIII. kerületi közrendvédelmi csoport két járőre volt az, amelyik először behatolt a Budapesti Pártbizottság épületébe. A két járőr vezetői Nébold Richárd és Nádas Jeremiás rendőrök voltak. A nemzetőralegység bekapcsolódott a volt államvédelmi beosztottak felkutatásába, és körülbelül 10 főt ezen személyek közül le is tartóztattak. Fogdába helyezték az ügyük kivizsgálására önként jelentkező volt államvédelmi tiszteket is.

November 1-jén a kapitányságra 12 szovjet katonát kísértek be Gizella majorból, akiket pár órás fogva tartás után szabadlábra helyeztek.

Fáncsik György, aki október 28-án jelentkezett a VIII. kerületi kapitányságon nemzetőrnek, azt a feladatot kapta, hogy általa megbízhatónak tartott fegyveresekből egy „különleges csoportot" szervezzen. Fáncsik ebből a célból felkereste a Kisfaludy utca 28/b. számú házban lévő fegyvereseket, és a

[808] TH V-150 388. 30–31. o.
[809] TH V-150 388.
[810] TH O–16 801. 206. o.

körülbelül 150 főnyi jelentkezőből 30 főt – csak ennyit tartott alkalmasnak nemzetőr szolgálatra – kiválasztott. Ez a létszám november 1-jéig 50 főre emelkedett. A „különleges század" feladata köztörvényes bűncselekmények megakadályozása volt, ezért annak tagjai házkutatásokban és előállításokban nem vettek részt. A csoport november 3-án a Kisfaludy utcából bevonult a Víg utcai rendőrkapitányságra.

Az október 24-ét követően különböző katonai alakulatok által őrzött Szabad Nép székházban október 29-én Dudás József megjelent, s ott a valóságban nem létező Országos Forradalmi Nemzeti Bizottmány vezetőjeként a hozzá csatlakozó, ugyanakkor tőle szervezetileg elkülönülő Kovács András vezette fegyveres csoportot rövid ideig az ellenőrzése alá vonta. Kovács András, a körülbelül 200 főnyire duzzadt csoport parancsnoka a fegyveresekből több részleget szervezett. A részlegek többségének feladata az egykori államvédelmi beosztottak és pártfunkcionáriusok felkutatása és őrizetbe vétele volt. A szervezeten belül Szabó Jenő és 5 társa – akik október 30-án részt vettek a Budapesti Pártbizottság elleni támadásban – külön kis csoportot alkottak. November első napjaiban ők is államvédelmi beosztottak keresésével és letartóztatásával foglalkoztak.

Október 31-én a párttagok és államvédelmi beosztottak letartóztatásáról értesülve, Dudás Kovács András mérsékletre intette, de a parancsnok már nem engedelmeskedett neki. November 2-án Kovács András a Fő utcában csellel letartóztatták, majd november 3-án szabadon engedték. Ezen a napon Kovács András a Forradalmi Karhatalmi Bizottság alárendeltségébe helyezte a csoportját.

A VIII. kerületben a nemzetőrség szervezését október 29-én a Budapesti Pártbizottság épületében lévő katonai törzs utasítására a Kiegészítő Parancsnokság kezdte meg. A rövid idő alatt 200 főre duzzadt alegység elhelyezési körletét a VIII. kerületi tanáccsal szemben lévő Fazekas Gimnázium épületében rendezték be. A nemzetőrség parancsnokává Incze Béla tartalékos főhadnagyot jelölték ki, aki a nemzetőrökből első lépésként hat szakaszt szervezett, és a szakaszok élére egy-egy hivatásos tisztet, politikai tisztnek egy-egy tartalékos tisztet osztott be. A nemzetőralegység körülbelül 400 darab új, lezsírozott fegyvert kapott.

A Baross utca és a Rigó utca sarkán lévő sportpályán, illetve annak épületeiben helyezték el a gazdasági részlegeket, ott tárolták az élelmiszert és a fegyveres szervek raktáraiból beszerzett rendőr- és katonai egyenruhákat is. Ezen a helyen több alkalommal kiképzést is tartottak. Sok személyt a párt irányított a nemzetőrségbe, majd amikor látták, hogy az alegységen belül kisebbségben vannak, egy-két nap múlva elhagyták a szervezetet.

A nemzetőralegység egy része őrszolgálatot, másik része járőrszolgálatot látott el, s volt egy szakasz, amelynek tagjai a volt államvédelmi beosztottak felkutatását és őrizetbe vételét hajtották végre.

Október 29-én, más forrás szerint 31-én a Ferenc tér 15. szám alatt lévő rendőrszálláson újra megalakult a IX. kerületi Rendőrkapitányság. Itt kezdődött meg a kerületi nemzetőrség szervezése. A Tűzoltó és Berzenczey ut-

cai csoportok október 31-én a Forradalmi Karhatalmi Bizottság jelentkezési lapja szerint – 310 fővel – közösen léptek be a nemzetőrségbe.[811] A Ferenc téren a nemzetőr parancsnok Wágner István lett. Szakaszokat alakítottak, és ezek élére parancsnokokat állítottak. A Tüzértiszti Iskola tisztekkel és növendékekkel segítette a katonai hierarchiának megfelelő szervezeti keretek kialakítását, a nemzetőrök kiképzését. Ezek után a szakaszok egymást váltva az alegység tevékenységi körzetén belül járőröztek, vagy a parancsnokság épületénél őrszolgálatot adtak.

A Hámán Kató utca 9. számú épületben lévő BM objektum védői október 30-ig sikeresen védték a laktanyát a felkelőkkel szemben. Október 30–31-én a laktanyában civil felkelőkből és a rendőr-karhatalmi zászlóalj ide vezényelt tagjaiból idősebb Pongrátz Endre és Hermann József nemzetőrséget szervezett. A nemzetőralegység létszáma körülbelül 90–100 fő volt, november 4-ig szinte alig változott. November 3-án az alegység nagy részét az Országos Rendőrkapitányság Jászai Mari téren lévő épületébe vezényelték. A laktanyában visszamaradt körülbelül 20–25 nemzetőr november 4-én nem vette fel a harcot a szovjet csapatokkal szemben.[812]

A szovjet és magyar csapatok elleni harcban Budán a legnagyobb sikereket elérő Széna téri felkelő-szabadságharcos csoport nemzetőrségként való újjászervezéséről, illetve a II. kerületben alakult – részben átalakult – nemzetőralegységek szervezésének főbb állomásairól – a teljesség igénye nélkül – a következőket szükséges megemlíteni.

Mint arról már szóltam, a II. kerületben a legnagyobb kormányellenes fegyveres csoport a Széna téren települt, továbbá kisebb csoportok voltak a Fő utcában és Pesthidegkúton. A kerületben Dudás József vezetésével megalakított Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány első intézkedései közé – október 29-én – a II. kerületi rendőrkapitány leváltása és a kerületi nemzetőrség megszervezése tartozott. A Forradalmi Bizottmány a kerület katonai parancsnokának Szeifert Tibort nevezte ki, akinek feladata a kerületben megalakult fegyveres csoportok katonai irányítása volt.

A II. kerületi nemzetőralegységek helye, létszáma, parancsnokai:

1. A II. kerületi rendőrkapitányság épületében kb. 230 fő, parancsnok, a Nemzeti Bizottmány által kijelölt Németh Imre rendőr százados.
2. Egy alegység a SZOT Pasaréti úti épületében.
3. Pesthidegkúton egy 36 fős alegység.
4. A Széna téren és a Maros utcában lévő nemzetőralegység, parancsnok Szabó János.
5. A Műszaki Egyetem Frankel Leó utcai diákszállójában alakult nemzetőralegység.
6. A Vörös Hadsereg úton lévő volt államvédelmi objektum körülbelül 10 fős őrsége.
7. A Nemzeti Bizottmány székhelyét őrző fegyveres csoport.

[811] EÖRSI 1997, 81. o.
[812] EÖRSI 1997 35–36. o.

A Széna téri csoport – a Bem laktanyában erről folytatott tárgyalásokon elfogadott „egyezmény" értelmében – október 29-én hajnalban szerveződött újjá.

Ennek közvetlen előzménye az volt, hogy a csoportban tevékenykedő ipari tanulók egy része a fegyverletételt követően – október 28-án délután – az I. kerület Fiath János utcai óvóhelyen gyülekeztek abból a célból, hogy a Széna teret a katonaságtól, ha kell, erővel is visszafoglalják. Erről a tervükről értesítették Ekrem Kemált is, aki egyik volt parancsnoktársával a fiatalokat felkereste, majd hosszabb győzködés után tőlük azt a megbízást kapta, hogy a Széna teret ellenőrzés alatt tartó alakulat – HM őrzászlóalj – parancsnokát, Kővágó Sándor alezredest keresse fel, és folytasson vele tárgyalást arról, hogy a rend fenntartását vállaló ipari tanulók a Széna téri csoport volt körleteibe az építkezés területére visszatérhessenek.

„Ezek az ifjúmunkások igen siralmas állapotban voltak, az óvóhely hideg betonján feküdtek a kabátjaikon (akinek volt). Ekkor ők megbíztak, hogy tárgyaljunk a Bem laktanya parancsnokával és ha 22 órára nem jövünk vissza, ők megtámadják a Széna téren lévő honvédegységeket."[813] – olvasható Ekrem Kemál feljegyzéseiben.

Ezt követően Ekrem egy másik volt parancsnok kíséretében a Bem laktanyába ment, ahol Kővágó alezredestől mint a Széna téri csoport alparancsnoka kérte, hogy a katonák által megszállt földalatti építkezés területén lévő épületeket adják vissza a fegyveres szolgálatot vállaló diákoknak. Az indoka az volt, hogy a csoportban lévő ipari tanulók egy része vidéki, és ez volt az otthonuk. Nem tudnak hazamenni, áznak-fáznak.

Ennek ellenében Ekrem felajánlotta, hogy ők a katonákkal együtt hajlandóak részt venni a járőrözésben, és a rend helyreállítása után a fegyvereiket is beszolgáltatják.

Ekrem azt is megígérte, hogy a 16 évnél fiatalabbakat hazaküldik. A beszélgetésen az alakulat részéről részt vettek: Tóth Béla százados, Fábián Jenő százados ügyeletes tisztek, valamint a csoport lefegyverzését október 27-én végrehajtó Deák Ferenc őrnagy is.

Mivel Kővágó alezredes a kérés eldöntéséhez megfelelő kompetenciával nem rendelkezett, a történteket a HM Hadműveleti Csoportfőnökség ügyeleti szolgálatának jelentette, ahonnan Kovács István vezérőrnagy engedélyét hamarosan megkapta.[814]

Ekrem Kemál Kővágó alezredes kérésére hajlandó volt a megbeszélteket írásban is rögzíteni. De még mielőtt ezt megtette volna, lehetőséget kért és kapott arra, hogy a döntésről a megbízóit értesítse, és velük az egyezség fő pontjaiban megállapodjanak.

Ekrem körülbelül 23 órakor tért vissza a Bem laktanyába, ahol Szabó János képviselője közreműködésével megfogalmazták, majd aláírták az „Egyezségi jegyzőkönyv"-et.

[813] TH V-150 381/5. 161. o. Ekrem Kemál sk. feljegyzése, 1957. február.

[814] TH V-150 005/14. Kovács István és társai, Kővágó Sándor vallomása 6. o.

Kővágó Sándor később úgy emlékezett, hogy az egyezségnek volt egy olyan pontja is, mely szerint a járőrökkel közösen ellenőrzött városrészen „az ÁVH kivételével a felkelők biztosítják a szovjet és magyar csapatok szabad elvonulását". Ez a pont Kővágó véleménye szerint a kormánynak az ÁVH feloszlatására hozott döntése miatt került be az egyezségbe.[815]

A szerződés értelmében Ekrem és parancsnoktársa, valamint 28 ipari tanuló október 29-én hajnali két órakor visszakapta a földalatti építkezés munkásszállását, ahova a reggeli órákban egy 15 főből álló fegyveres csoport élén visszaköltöztek.

Nem sokkal később megérkezett a Bem laktanya 20 katonája is, akik mellé a járőrszolgálatba Ekrem a visszakapott fegyverekkel felszerelt nemzetőrökből 18-at állított.

A Széna téri csoport október 29-én már nem mint kormányellenes fegyveres csoport szerveződött újjá, hanem annak tagjai a honvédség képviselőivel megkötött egyezség szerint arra vállalkoztak, hogy az október 28-án kihirdetett kormányprogram teljesítését, a rend mielőbbi helyreállításával segítik.

Ebből a célból kezdődött meg a nemzetőrség szervezése is. A „nemzetőr" név még nem jelenti azt, hogy a Széna téri csoport már ekkor a nemzetőrség részét képezte. A csatlakozás csak október 31-én történt meg. A „nemzetőr" szó a célokban megmutatkozó különbséget fejezi ki. Október 27-ig mint felkelők a kormány rendelkezésére álló fegyveres erők – beleértve a szovjet csapatokat is – ellen a szükségesnek tartott változások erőszakkal történő elérése érdekében folytattak harcot. Október 29-e után a változtatások végrehajtását ígérő kormány támogatása, a rend mielőbbi helyreállítása érdekében fogtak fegyvert.

Ezt a lényeges tartalmi különbséget fejezi ki a „felkelő" és „nemzetőr" megnevezések elkülönült, differenciált használata.

Szabó János mint a Széna téri fegyveres csoport parancsnoka, október 29-én részt vett a Nemzeti Bizottmánynak a II. kerületi Tanács épületében megtartott alakuló ülésén, ahol Dudás József javaslata ellenére a „Budai Forradalmi Csoportok Parancsnoka" beosztást nem fogadta el, majd Dudás ismételt kérésére a Széna téri csoport parancsnoki beosztásának ellátása mellett vállalta a Budán alakulóban lévő fegyveres csoportok felügyeletét, azokban a rend és fegyelem ellenőrzését.[816] A csoport létszáma október 29-én körülbelül 200, 30-án körülbelül 250, november 4-én körülbelül 2000–2500 fő volt.

A csoport a fegyvereket elsősorban a kerületben lévő rendőri szervektől, a Kiegészítő Parancsnokságtól, a gyárőrségektől „szerezte", de fegyverekhez jutottak a Bem laktanyából és a Határőr Parancsnokságtól is. A legtöbb fegyverhez a katonák és rendőrök lefegyverzése útján jutottak.[817]

[815] TH V-150 005/14. 7–8. o.
[816] HL Bírósági iratok Katf. I. 00115/1956. Szabó János 1956. december 6-i vallomása. 17. o.
[817] HL Bírósági iratok Katf. I. 00115/1956. 18–19. o.

A nemzetőrök megszervezték a felkelők által elfoglalt objektumok őrzését, a gépjárművek és járókelők igazoltatását 28-a után a honvédséggel együtt. Hídőrséget állítottak a Margit híd budai hídfőjéhez, és megszállták a BM Budapesti Főosztály II. kerületi osztálya épületét is.

A Széna téri csoport, mint jeleztem – nemzetőrzászlóaljként –, ténylegesen október 31-én integrálódott a nemzetőrség szervezetébe. Azonban már október 29-én és 30-án civilek, honvédek, katonatisztek, BM dolgozók jelentkeztek a Széna téren, hogy a rendfenntartó karhatalom munkájában részt vegyenek.

Egy honvéd százados vállalta, hogy irányítja a laktanyai rend megteremtését, egy BM alhadnagy mint tűzszerész átvette a fegyverraktárak kezelését. A nemzetőrök ellátására konyhát létesítettek, a meglévő állományból és a jelentkezőkből szakaszokat szerveztek, és ezek élére parancsnokokat állítottak.

Október 29-én délután, amikor Szabó János és a kíséretében lévő fegyveresek a II. kerületi Tanács épületéből – a Forradalmi Nemzeti Bizottmány megalakítását követően – a Széna térre visszatértek, a parancsnoklás kérdésében komoly vita kerekedett. Ezt a vitát a parancsnokok ismételt megválasztásával zárták le.

Főparancsnoknak Szabó Jánost választották meg. A helyettesek egyike mint őrség- és rendfenntartó járőr parancsnoka, Ekrem Kemál lett. A parancsnokhelyettesek közül ismert még Vasvári Ottó, a Szabó János mellett írnoki teendőket ellátó „káderező parancsnok", Bán Róbert – „Robi" –, Fónay Jenő és Szilágyi Zoltán neve.[818]

A nemzetőröket először az Ekrem által készített igazolványokkal látták el, majd ezeket november 2-án a nemzetőrség egységes – Kopácsi Sándor rendőr ezredes által aláírt – igazolványára cserélték ki.

Jelentős változás a Széna téri csoport történetében, hogy a fegyveresek nagyobbik része Szabó János főparancsnok vezetésével október 30-án átköltözött a kormányőrség volt Maros utcai objektumába. Az objektumot az államvédelmi őrség elhagyta. Ezek után a Széna téri és Maros utcai rész viszonylag önállóan tevékenykedett.

Október 30-án a Ganz Villamos Gyárban és a Marczibányi téri lőtéren is nemzetőralegység alakult, utóbbi őrséget élelemmel a Széna téri konyhából látták el.

A Széna téren október 30-án Ekrem vezetésével a régiek közül 30 fő maradt, akikhez 16-an – köztük rendőrök, honvédek, volt államvédelmi beosztottak, BM dolgozók és munkásemberek – csatlakoztak. A szálláson maradt az egészségügyi szakasz egy része is.[819]

Másnap, október 31-én és az azt követő napokban egyre többen jelentkeztek nemzetőrnek. A felvettek egy része a Széna téren maradt, a többiek a Maros utcába mentek, ahol a létszám körülbelül 600 főre emelkedett. Ezen a

[818] TH V-150 381/5. 164. o. Ekrem Kemál sk. feljegyzése, 1957. február.
[819] TH V-150 381/5 167. o.

helyen honvédtisztek vezetésével katonákból és civilekből századokat szerveztek.

Október 31-én a honvédség egyik műszaki alakulata – a nemzetőrök segítségével – a barikádokat elbontotta.

Az Államvédelmi Hatóság I. és II. kerületben lévő objektumainak őrségei – sorozott karhatalmisták – őrhelyeiket elhagyták, és a járőröknél önként jelentkeztek. A Széna térre ezt követően bekísért körülbelül 35 sorozott karhatalmistából – mivel azok hazautazni nem tudtak – Ekrem két szakaszt szervezett. A szakaszokba beosztott személyeket ezt követően fegyveres őrségbe is vezényelték. Az államvédelem egy volt operatív tisztje is jelentkezett szolgálatra. Október 31-én Ekrem őt jelölte ki a Maros utcai csoport egy része által feldúlt pártház őrparancsnokának.

A Széna téri csoport és ezen belül elsősorban a Maros utcai részleg tagjai – bejelentések alapján – részt vettek volt államvédelmi beosztottak lefogásában és letartóztatásában.

Október 31-én csatlakozott a Széna téri csoporthoz a KÖMI táborból kiszabadult elítéltek Rusznyák László vezette, többségében bányászokból álló csoportja.[820] Október 28-án Pilisszentiványon csatlakoztak a Széna térről kivonult felkelőkhöz, majd azokkal együtt lefegyverezték a helyi rendőrőrsöt. Október 31-én a csoport Budapestre érkezett, ahol tagjai a Széna téri csoport Maros utcába áttelepült részének tevékenységébe kapcsolódtak be. Az egykori államvédelmi beosztottak felderítését és lefogását végrehajtó operatív csoport nagy része – a források szerint – volt elítéltekből állt. Akciókat hajtottak végre a Rózsadombon, Békásmegyeren és az Attila utcában. November 1-jén a csoport tagjai részt vettek a csolnoki rabmunkahely őrségének lefegyverzésében, és három őrt Budapestre, a Maros utcába szállítottak.

Október 30–31-én a BM Vörös Hadsereg úti objektumából egy küldöttség kérte az államvédelmi őrség leváltását. Szabó utasítására az objektumot 10 fős őrség és az ott dolgozó technikai személyzet őrizte. November 1-jén Ekrem meghívásra ellátogatott a Petőfi Politikai Tiszti Akadémiára, ahol a rendfenntartó munka összehangolásában szóban megállapodtak.

November 2-án Bán Róbert, „Robi" és Vasvári Ottó vezetésével 42 fő Ausztriába indult fegyverekért. Győrben megváltozott az útirány. Szombathelyre mentek, ahol elfoglalták a határőrlaktanyát, és ahol november 4-én hajnalban a csoportot a szovjet csapatok lefegyverezték, majd őrizetbe vették.[821]

A Széna téri nemzetőralegységhez csatlakozott volt államvédelmi sorkatonákat, ha azok távozni akartak, igazoló okirattal látták el.[822] A nemzetőrök fegyverviselését úgy szabályozták, hogy a körletből fegyvert csak a szolgálatba lépők vihettek magukkal.

[820] TH V-150 381/5. 25. o.
[821] TH V-150 381/5. 27. o.
[822] TH V-150 381/5. 172. o.

November 3-án a Maros utcában megtartott főparancsnoki értekezleten Szabó János bejelentette, hogy a nemzetőrök a jövőben mint katonák tevékenykednek, a szolgálat ellátása után zsoldot fognak kapni.[823]

A Fő utcai BM objektumot október 30-án az államvédelmi beosztottak parancsra elhagyták.[824] Előtte Szalma József őrnagy, a Vizsgálati Főosztály vezetője utasítására az ott lévő iratokat megsemmisítették, majd bevonultak a BM Roosevelt téri épületébe.

Az épületben őrzött 204 letartóztatottat öt-tíz fős csoportokban szabadon engedték. A körülbelül 130 főből álló büntetés-végrehajtási őrség az épületben maradt, majd a parancsnok, Csete őrnagy engedélyével többen hazamentek. Az őrség létszáma ekkor 54 főre csökkent.

Október 30-án este a BM Gyorskocsi utcai garázsát Pálfia Sándor vezetésével fegyveresek foglalták el. Másnap – október 31-én – Buttkovszky Emánuel vezetésével egy fegyveres csoport elfoglalta az épületet és megalakította a „Budai Katonai Forradalmi Bizottmányt". A létszám 50-60 fő volt, majd november 4-ig 200 főre emelkedett. A csoporthoz több katonai ügyész, büntetés-végrehajtási dolgozó és műegyetemista is csatlakozott. A csoport tagjainak fegyverzete többségében géppisztoly volt, ami kiegészült az épületben talált 2-3 golyószóróval. A csoporton belül szervezetlenség volt tapasztalható. A 8–10 fős csoportok vagy őrségben voltak, vagy pedig őrizetbe vételeket hajtottak végre. Laza kapcsolat volt a Maros utcaiakkal és a Széna térrel is, ahonnan a lefogottak egy részét a Fő utcai börtönbe beszállították. Október 31-én a börtönben tárolt fegyverek egy részét átadták a Széna téri csoportnak. Időnként kapcsolatba léptek a II. kerületi Forradalmi Nemzeti Bizottmánnyal is.

Ettől a naptól megkezdődött a nemzetőrség szervezése. A hadseregből nemrég leszerelt katonatisztekből – ilyen volt Buttkovszky is, aki 1952-ben repülős hadnagy volt – jelölték ki a csoportok parancsnokait. Október 31-én délután a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságának Forradalmi Bizottmánya Csete bv. őrnagy parancsnokot beosztásából leváltotta. Az új parancsnok Márvány bv. százados, az épület büntetés-végrehajtási őrségéből elküldte az államvédelmi beosztottakat, akiknek egy részét – a volt parancsnokkal együtt – Buttkovszky letartóztatta és bezáratta. A lefogottakat kihallgatták. A csoport tagjai részt vettek a volt államvédelmi beosztottak felkutatásában és őrizetbe vételében is.

Az átalakulási folyamat bemutatásának részeként szólni kell az úgynevezett „SZOT csoport"-ról is.[825] A csoport – mint a II. kerület munkászászlóaljának – megalakítása október 28-án a pártközpontból kapott utasításra kezdődött meg. Ennek előzménye, hogy a II. kerületi pártház védelmét október 25-től egy határőrraj és a pártbizottság munkatársaiból alakult körülbelül 60

[823] TH V-150 381/5. 174. o.

[824] TH V-150 381/5. 71–75. o. Összefoglaló jelentés BRFK Politikai Nyomozó osztály, V. alosztály a. csoport, 1959. január 14-én.

[825] TH V-150 381/5. 180–187. o.

fős őrség látta el, majd amikor a Petőfi Akadémiáról kirendelt szakasz a távozó határőröket felváltotta, a dolgozókból az épület védelmére mindössze 10-15 fő maradt vissza.

A kerületi munkászászlóalj megszervezésére a Petőfi Akadémia kapott parancsot. A zászlóalj törzsét honvédtisztekből – akadémistákból – és a II. kerületi Rendőrkapitányság beosztottaiból alakították meg, a személyi állomány összegyűjtését – toborzását – a kerületben lévő üzemekből a pártbizottság munkatársai kezdték meg.

Alig kezdődött meg a szervezőmunka, amikor a kerületi kapitányságról Gyenes rendőr őrnagy jelezte, hogy Kopácsi rendőr ezredes nem járult hozzá a szervezés segítéséhez. Így a katonák és a pártbizottság munkatársai a rendőrök nélkül folytatták a zászlóalj szervezését.

A zászlóalj körletének először a Vasas Szakszervezet hozzájárulásával a Pasaréti úti sporttelepet jelölték ki, de mivel a létesítmény fűtését megoldani nem tudták, az addigra összegyűlt állományt este hazaengedték. A zászlóalj innen a Tárogató úton lévő SZOT iskola épületébe – innen a csoport elnevezése – költözött. A zászlóaljhoz, s az alegység „kikülönített gyári őrségeibe"[826] sokan érkeztek, így a létszáma 30-án estére 300 főre emelkedett. Sokan – főleg fiatalok – jelentkeztek a Széna téri csoportból is.[827]

Az időközben 400 főre duzzadt zászlóalj állományát fegyverzettel és ruházattal felszerelték, és november első napjaiban Kopácsi aláírásával ellátott nemzetőr-igazolványokat is kaptak. A kerületbe kiküldött járőrök élére tiszteket állítottak. A munkászászlóaljból alakult nemzetőralegység minden nagyobb megrázkódtatás nélkül kapcsolódott be az új karhatalom tevékenységébe.[828]

Budán, a III. kerületben, az Óbudai Hajógyárban október 30-án Bábler Gábor corvinista felkelő vezetésével lefegyverezték a gyári őrséget, majd megalakították a nemzetőrséget. A nemzetőrök egyik csoportja a megalakulást követően részt vett a Gyűjtőfogház őrzésében, majd a gyárba még november 4-e előtt visszatértek. A száz fős nemzetőralegység – parancsnokok: Búzás Antal, Mühlstein Béla, Molnár Károly – a pártőrségtől elvetteken túl fegyvereket a gyár mellett lévő államvédelmi laktanyából szerzett. A gyár védelmére őrhelyeket létesítettek.

A XII. kerületben a Szabadság-hegyen Kozák Ferenc alakított október 29-én egy fegyveres csoportot, amely csoport vezetését november 1-jén – a Petőfi Akadémia Forradalmi Katonai Tanácsának megbízásából – Sántha László honvéd főhadnagy vette át.

A Szabadság-hegyi Pártiskolában és a BM Dzserzsinszkij iskolában elhelyezett – ekkor már nemzetőr – alegység létszáma 40-ről november 4-re 100 főre emelkedett. Kézifegyverekkel és 2 db tehergépkocsival rendelkeztek. Kapcsolatuk a Forradalmi Karhatalmi Bizottság Deák téren lévő törzsével és

[826] TH V-150 381/5. 181. o.
[827] Uo.
[828] TH V-150 381/5. 187. o. Surányi Jenő jelentése (1957. 03. 01.)

a Széna téri csoport Maros utcában lévő részlegével volt. Utóbbi helyre szállították be a csoport tagjai által összegyűjtött, részben kihallgatott volt államvédelmi beosztottakat. A Szabadság-hegyi nemzetőralegység november 4-én harcok nélkül feloszlott.

A kerületben ugyancsak 29-én – a XII. kerületi Tanács épületében megválasztott Nemzeti Bizottság Forradalmi Tanácsának irányításával – alakult meg a dr. Szabó András vezette nemzetőralegység. A körülbelül 230 fős nemzetőralakulat november 1-jén – ekkor már Alberti László és Szászkó László irányításával – a Böszörményi úton lévő Rendőrtiszti Iskola épületébe költözött. A parancsnokok három századot és egy – a volt államvédelmi beosztottak felderítését, lefogását végrehajtó – „különleges csoportot" szerveztek.

A nemzetőralegység fegyverzete hadi puskákból, géppisztolyokból és kézigránátokból állt. A nemzetőrök a fegyvereket a Maros utcai volt államvédelmi laktanyából, a rendőrtiszti iskoláról és a XII. kerületi Rendőrkapitányságról kapták.

A pesti oldalon, Újpesten a Forradalmi Bizottság felszólította a lakosságot, hogy minél nagyobb számban jelentkezzenek „a rend helyreállítására" létrehozott polgárőrségbe. A később lefolytatott vizsgálat adatai szerint a polgárőrségben a legaktívabbak a 20 éven aluli fiatalok voltak, ezenkívül nagy szerepük volt még a hadseregből átállt katonáknak – köztük katonatiszteknek – is, akik értettek a nehézfegyverek kezeléséhez és katonailag képzettek voltak.

„Ezek a személyek segítettek a fegyverszerzésben, valamint kioktatták a fegyveres csoportok tagjait a harckocsik elleni támadásra, a lánggránátok, nehézfegyverek kezelésére és – ez már november 4-e után történt – aktívan részt vettek az egyes támadások megszervezésében...[is]"

Az újpesti „kis Petőfi" laktanyában lévő hadihajós dandár, illetve a Rétságról Budapestre vezényelt harckocsik ebben a laktanyában elhelyezett kezelői, továbbá a Rákospalotán lévő légvédelmi alakulatok személyi állománya az október 28–29-ig terjedő időszakban még nem támogatták a Forradalmi Bizottság ez irányú tevékenységét. Később a polgárőrök, majd a nemzetőrök szervezésében és felkészítésében a központilag kiadott intézkedések és engedélyek alapján ezek az alakulatok is részt vettek. A fentieken túl ezek az alakulatok a nemzetőrség részére nagyobb mennyiségű fegyvert adtak át.

A katonák közül Nagy Ferenc honvéd főhadnagy egy körülbelül 100 fős nemzetőralegység parancsnoka, Csete István repülős hadnagy, a Könyves Kálmán Gimnáziumban települt nemzetőralegység parancsnokának helyettese, Polgár István rendőrhadnagy, a 6-os rendőrőrsön szervezett nemzetőralegység parancsnoka volt.

November 4-re – a négy nagyobb alegységből álló újpesti nemzetőrerők – két darab páncélossal, hat darab 85 mm-es közepes légvédelmi ágyúval, két-három darab páncéltörő ágyúval, egy darab tábori löveggel, nyolc-tíz darab géppuskával, negyven-ötven darab golyószóróval, ötven-hatvan láda kézigránáttal rendelkeztek.

A fegyverek többségét a hadihajósdandár laktanyájából, a légvédelmi ágyúkat a Rákospalotán lévő légvédelmi egységtől, a két darab páncélost pedig a Honvédelmi Minisztérium – XIII. kerületben lévő – páncélosjavító műhelyéből kapták. Kerekes Béla nyugállományú vezérőrnagy közbenjárására a Honvédelmi Minisztériumból is kaptak fegyvereket.

Mint már említettem, a kerületi nemzetőrség négy nagyobb alegységből állt. Ezek elhelyezése a következő volt:

1. a fő erők a kerületi Tanács épületében helyezkedtek el, és ide tartoztak a IV. kerületi Rendőrkapitányságon és a 6-os őrsön elhelyezett kisebb nemzetőrerők is,
2. a Könyves Kálmán gimnáziumban,
3. a Kilián tanonc ipari tanulóotthonban,
4. a Ládagyár környékén települt alegység.

Ezeken kívül a kerületben kisebb alegységek is voltak.

A Tanács épületében, a 6-os őrsön és a Rendőrkapitányság épületében települt polgárőr-, majd nemzetőrerőket – 40–50 fő – a Forradalmi Bizottság, október 30-tól az e helyére megválasztott Nemzeti Bizottság közvetlenül irányította.

A kerület nemzetőralegységeit a Nemzeti Bizottság részéről Gábor László felügyelte. A IV. kerületi Tanács épületében alakult meg – Kosztern Gyula és Kollár Lajos vezetésével – a nemzetőrség azon részlege, melynek feladata pártfunkcionáriusok, gazdasági vezetők és főleg volt államvédelmi beosztottak felkutatása és őrizetbe vétele volt. November 4-ig 25-30 főt vettek őrizetbe, és ezeket a személyeket a Tanács légópincéjében tartották fogva.[829]

A IV. kerületi Rendőrkapitányságon – a Kiss Imre parancsnoksága alatt – tevékenykedő nemzetőralegység többségében a Rendőrkapitányság dolgozóiból állt. Ők tartották a kapcsolatot a Forradalmi Karhatalmi Bizottság törzsével, de az onnan kapott nemzetőr-igazolványok kiosztásán kívül más feladatok végrehajtásában nem vettek részt.

A 6-os őrsön lévő nemzetőrök – Polgár István rendőr alhadnagy vezetésével – fő feladata a nemzetőrnek jelentkezők felszerelése, a kerület fontosabb objektumaihoz – például a Tanácshoz, Nemzeti Bankhoz, Állami Áruházhoz, postához, állomáshoz stb. – őrhelyek létesítése, ezekre a helyekre a szolgálat megszervezése volt.

A Könyves Kálmán Gimnázium épületében települt a kerületi nemzetőrség központi fegyver-, ruha- és élelmiszerraktára.

Az újpesti nemzetőrök legjelentősebb akciói közül kiemelendő, hogy október 30-án a kerületből körülbelül 50 fegyveres indult Mindszenthy József kiszabadítására Felsőpeténybe,[830] illetve november 1-jén Péterfi Miklós vezetésével 150 fegyveres és 5 harckocsi rabszabadítás céljából a Budapesti Országos Börtönhöz indult, ahol Péterfi és Darvas Iván több politikai foglyot kiszabadítottak.

A dokumentumok a VI. kerületből mint nemzetőralegységről emlékeznek meg Németh György, a MÖHOSZ VI/2. körzet lövészoktatója csoportjának

[829] TH V-150 381/6. 29. o.

[830] Mindszenthyt a rétsági harckocsizók kísérték a kormány utasítására Budapestre.

október 27-én történt megalakulásáról. Az 5-6 fővel megalakított nemzetőr-alegység szálláshelye a VI. Munkácsy út 21. szám alatt volt, és egy alkalommal – az időpont ismeretlen – támadási kísérletet hajtottak végre a szovjet nagykövetséget biztosító harckocsik ellen.

A kerületben nemzetőr-parancsnokság alakult az Eötvös utca 25. alatt is. Erről a parancsnokságról mindössze az tudható, hogy október 31-én ismeretlen személyek oda kísérték be Tóth Ferenc államvédelmi századost, majd megőrzésre a parancsnokság illetékeseinek átadták. Az épület körül ebben az időszakban tartózkodó tömeg követelésére a foglyot a nemzetőrök kiadták. Tóth Ferencet a tömeg meglincselte, majd a Lenin körút és Aradi utca sarkán egy fára felakasztotta.[831] Az Eötvös utcai nemzetőr-parancsnokság szervezettségét, fegyelmét minősíti az, hogy egy fogolyként őrzött személy bántalmazását, megölését nem tudták megakadályozni.

A VII. kerületből október 31-én a nemzetőrség kötelékébe önként belépő Baross téri csoport létszáma – mint azt már említettem – 450 és 500 fő között változott. A nemzetőrök 50-60 százaléka budapesti, sokan közülük VII. kerületi lakos volt. 10-15 százalékuk fiatalkorú, részben vidékről feljött bányászipari tanuló volt, és 20-25 százalékra tehető a börtönökből október 23-a után kiszabadultak aránya.

November 4-re a gyalogsági fegyvereken kívül két darab löveggel is rendelkeztek. A csoport élelmezését a vidékről kapott adományokból és a Péterfy Sándor utcai kórházból oldották meg.

Október 31-én vagy november 1-jén a nemzetőrségen belül elfogadottak szerint a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia hallgatója, Koltai Lajos honvéd százados és a piliscsabai ezred parancsnoka, Solymosi János alezredes segítségével katonai alegységekbe, rajokba, szakaszokba, századokba osztották be a nemzetőröket, és megválasztották a parancsnokokat is.

Főparancsnoknak ekkor Nickelsburg Lászlót, helyetteseinek: Balogh Lászlót, Pásztor Sándort, Pásztor Tamást, Timus Lajost; század- és szakasz-parancsnokoknak: Pásztor János Bélát, Hámori Istvánt, Burányi Lászlót, Mocsári Józsefet, Antal Pétert, Horváth Györgyöt, Bocskai Sándort és Losonci Bélát választották meg. A nemzetőralegység képviseltette magát a Forradalmi Karhatalmi Bizottság vezető szerveiben. Ebben az időszakban már kapcsolat alakult ki a VII. és VIII. kerületben tevékenykedő nemzetőr alegységek között.

A Baross téri csoport működése során igazoltatásokat hajtott végre a Keleti pályaudvaron és környékén, volt államvédelmi beosztottakat – 8-10 főt – és pártfunkcionáriusokat vettek őrizetbe, hallgattak ki, majd a Corvin közbe vagy a Kilián laktanyába kísérték őket.

Október 29-én, 30-án a Rákóczi úton, a Körúton és a Jászai Mari téren vettek részt kisebb harcokban. Október 30-án a csoport bekapcsolódott a Budapesti Pártbizottság elfoglalásáért folytatott harcokba. A pártház elfoglalását követően a már fegyvertelen védők egy részének a meggyilkolását nem tudták megaka-

[831] TH O-16/979/1. 201. o.

dályozni. A Baross téri csoport nagy létszáma ellenére se vált a VII. kerületben más, kisebb nemzetőralegységeket ellenőrző, irányító vagy felügyelő erővé.

A VII. kerületi Tanács épületében október 28-án, 29-én kezdte meg egy nemzetőregység szervezését Steiner Lajos, akinek helyettese Gyulai Lajos volt. A nemzetőrök száma – köztük honvédek és honvédtisztek is – november 3-ra körülbelül 300 főre emelkedett. Fegyverzetük pisztoly, puska, géppisztoly, golyószóró, kézigránát és benzines palack volt.

Tevékenységük során volt államvédelmi beosztottakat vettek őrizetbe, a Kürt utca 6. szám alatt lévő titkos államvédelmi objektumot elfoglalták, ahonnan az operatív anyagokat a katonai ügyészségre beszállították.

A csoportot november 3-án a Forradalmi Karhatalmi Bizottság ülésén és a Baross tér 19-ben tartott megbeszélésen a parancsnok, Steiner képviselte.

A kerületi Tanács épületében Steiner Lajos éppen csak megkezdte a szervező munkát, amikor Kovács Dezső vezetésével egy csoport elhagyta a Tanács épületét, és a Wesselényi utca 49. számú házban „Wesselényi zászlóalj" néven külön nemzetőralegység szervezését kezdték meg.

A Wesselényi zászlóalj másnap, október 30-án az Almássy tér 2. szám alatti épületbe költözött, majd november 3-án a Royal szállóba áttelepülve folytatta tevékenységét. A Wesselényi felkelőcsoport 125 fővel jelentkezett november 1-jén a nemzetőrségbe.[832] Más források szerint a csoport létszáma november 4-ig körülbelül 60-80 fő volt.

Október 27-én, amikor a rendőrök a VII. kerületi osztály épületébe visszatértek, az épületben talált fegyveresekből megkezdték nemzetőralegység szervezését. A kapitányságon október 28-án megválasztott Forradalmi Bizottság költöztette át a nemzetőröket a rendőrséggel szemben lévő épületbe és nevezte ki Bajusz Rezsőt az alegység élére.

A körülbelül 150 fős alegységbe a katonai rend kialakítása érdekében a Petőfi Akadémiáról kiküldött honvédtisztek – Szatmári István alezredes, Morgon Zoltán százados, Bánki Károly százados, Tóth Róbert főhadnagy, Hornyák János hadnagy tanácsadók – is be lettek osztva. A századszintű szervezet három szakaszból és egy operatív csoportból állt. Az operatív csoport vezetőjévé Földvári Györgyöt nevezték ki, tanácsadója Nagyajtai honvéd hadnagy volt.

A kerületi Rendőrkapitányság közvetlen irányítása alatt álló alegység a VII. kerületi Nemzeti Bizottsággal, a Kiegészítő Parancsnoksággal és a többi nemzetőralegységgel volt kapcsolatban. Október 30-án az egyik szakasz Bencze Ferenc vezetésével részt vett a Köztársaság téri harcokban.

November 3-a után az alegység több tagja csatlakozott a Steiner-féle és a Royal szállóbeli csoportokhoz. A század több közös akciót – letartóztatások, házkutatások, kihallgatások – a corvinistákkal, a VII. kerületi Kiegészítő Parancsnoksággal, a Baross téri csoporttal és a VII. kerületi pártházban lévő fegyveresekkel hajtott végre. November 3-án Bajusz fel akarta oszlatni az alegységet, de ezt Bencze a parancsnokság átvételével megakadályozta.

[832] TH V-150 381/6. 219. o.

A Szabad Nép szerkesztőség székházában alakulóban lévő fegyveres csoportból vált ki október 30-án Rónyai Sándor honvéd hadnagy vezetésével egy fegyveres csoport, amelyik szálláshelyéül a Continental Szállót választotta. Rónyai hadnagy csoportja a kiválás ellenére szoros kapcsolatban maradt a Szabad Nép székházában lévő fegyveresekkel. A csoport tagjait a székházban látták el, és Rónyai hadnagy az általuk őrizetbe vett személyeket is oda kísértette.

November 4-ig a 80-100 fős létszámot elérő csoport fegyverzete főleg puska volt, de több golyószóróval, géppisztollyal, kézigránáttal is rendelkeztek.

A VII. kerületi pártbizottság épületében az október 29-i elfoglalást követően Varga Károly vezetésével alakult nemzetőralegység, amelynek átlagos létszáma 20-25 fő volt. November 4-én a nemzetőrök száma az újonnan jelentkezettekkel 40 főre emelkedett. Az alegység alapvetően gyalogsági fegyverekkel rendelkezett. Tevékenységük – gépkocsiforgalom ellenőrzése a Lenin körúton, igazoltatások, letartóztatások – során a Corvin köziekkel és a Szabad Nép székházában lévő csoportokkal tartottak kapcsolatot.

Október 30-án a VII. kerületi Rendőrkapitányságon szerveződött fegyveres csoport egy része, Kovács Dezső és Drabál Ferenc vezetésével átköltözött a Wesselényi utcába. A kapitányságon maradt csoport parancsnoka Csabai László rendőrfőhadnagy, majd Bencze László lett.

November 3-án a VII. kerületi Pártházban Nemeskéri Józsefet választották a nemzetőrség parancsnokává, de november 4-én a harcok alatt Drabant őrnagy vette át a csoport irányítását.

November 3-án Nickelsburg László elnökletével a VII. kerületi felkelőcsoportok parancsnokai megbeszélést tartottak a Baross téren. A kerületet védelmi körzetekre osztották. Ennek következtében az Almássy téri fegyveresek a Royal szállóba települtek át, és az ott lévő nagyobb csoporthoz csatlakoztak.

Október 30-án és az azt követő napokban a X. kerületben is több nemzetőralegység alakult. A nemzetőrség szervezése a rendőrkapitányság épületében kezdődött meg, ahol a parancsnok Satonyi Tamás, helyettesei Kerepesi Artúr, Drabant Ervin, Kovács József lett. A körülbelül 140 fős alegységben alakulatukat elhagyó katonák, börtönökből szabadult személyek is szolgáltak. A nemzetőralegység november 3-ig a rendőrkapitányság épületében volt elhelyezve.

Ugyancsak a kerületi nemzetőrség alárendeltségébe tartozott a X. kerület Halom utca 31. szám alatt lévő, úgynevezett Pártoktatók Házában október 31-én 15-20 fővel megalakult nemzetőralegység is. Az alegység – a rendelkezésünkre álló források szerint – fegyveres akciókban nem vett részt. Egyik feladatuk a posta épületének őrzése volt. Az alegység parancsnoka Veres Sándor volt. A nemzetőrök a fegyvereket a Finommechanikai Vállalattól kapták. A csoport november 7-én feloszlott.

A X. kerületi Rendőrkapitányság épületében szervezett nemzetőrség alárendeltségébe tartozott a Vegyipari Gép- és Radiátorgyárban október 31-én alakult 8-10 fős nemzetőralegység, amelynek fő feladata a Gyömrői út forgalmának ellenőrzése volt. Az alegység parancsnoka Donka László, helyettese Karsai Sándor volt. A fegyvereket a kerületi nemzetőrségtől kapták.

A kerületi nemzetőrségtől szervezetileg független volt a kerületi pártbizottság X. kerület Füzér utca 11. szám alatti épületében körülbelül 40 fővel megalakult nemzetőralegység. A csoport létszáma később 50-60 főre emelkedett. A parancsnok Grensperger János volt. Az alegység tagjai volt államvédelmi beosztottakat, pártfunkcionáriusokat, pártalkalmazottakat kutattak fel és vettek őrizetbe.[833]

A kerületben november 3-án a Hungária úti laktanyában elhelyezett légvédelmi tüzérhadosztály kötelékébe tartozó kilenc, 85 mm-es közepes légvédelmi ágyút állítottak fel. Ezekből az ágyúkból három az Élessaroknál, három a Zalka Máté téren és három a Kápolna téren volt tüzelőállásban.

Október 30-a körül a XIII. kerületi Rendőrkapitányság épületében szervezett nemzetőralegység egy része az úgynevezett „ejtőernyős csoport", fő feladata a kerületben lakó volt államvédelmi beosztottak felkutatása és letartóztatása volt. Az „ejtőernyős csoport" november 3-án Gyöngyösre utazott, ahol a városi osztály több beosztottját letartóztatták, majd Budapestre szállították.

A XV. kerületben négy helyen, a Textilfestő Gyár környékén, a Széchenyi lakótelepen, a Felszabadulás úti honvédlaktanyában és a Dózsa György Gimnázium környékén alakult feltehetően nemzetőralegység.[834]

Október 29-én a XVI. kerületi pártbizottság kezdeményezésére a kerületben lévő honvédségi alakulatok és intézmények parancsnokai elhatározták, hogy a külön-külön megalakított nemzetőralegységek mellé egy „megbízható" nemzetőrséget szerveznek Deák Ferenc őrnagy parancsnoksága alatt.

Az ebből a célból behívott 50 tartalékos tisztből csak 35 vonult be. Az Ikarus Gyárban ekkor már meglévő 35 fős nemzetőralegységből Deák őrnagy „15 megbízható" nemzetőrt kiválasztott. Az így kialakított 50 fős alegység november 4-ig maradt együtt.

Az alegységhez október 30–31-én a Fokker utcai csoport tagjai – körülbelül 8 fő – Török Miklós vezetésével csatlakozott. Oláh István alezredes ezt a létszámot a Rákóczi Katonai Középiskola 50 növendékével és egy tiszttel egészítette ki.

Az alegység az Ikarus Gyár kultúrotthonában volt elhelyezve. Fegyverzete puskákból, géppisztolyokból, 2 db golyószóróból és kézigránátokból állt. A nemzetőralegység kapcsolatot tartott az Ikarus Gyárban Balázs István parancsnoksága alatt szervezett gyárőrséggel, majd nemzetőrséggel.

Október 31-én a XVI. kerületi kapitányságon is fegyveres nemzetőralegységet szerveztek. Ezen a napon a szomszédos kerületekből – állítólag a Kilián laktanyából is – fegyveresek érkeztek, akik a rendőröket minden erőszak nélkül lefegyverezték. A kapitányság vezetését Marton Dezső vette át, akit egyben a rendőrség épületében felálló nemzetőralegység parancsnokának is megválasztottak. A Forradalmi Karhatalmi Bizottság által kiutalt fegyverzetbe puskák, géppisztolyok és kézigránátok tartoz-

[833] TH V-150 381/8, 128–131, 153–156, 159–160 o., illetve O–16/797/2. 136–140., 168–169. o.
[834] TH O-16/797/1. 146–147. o.

tak. A rendészeti szolgálat ellátása mellett részt vettek a szovjet csapatok felderítésében is.[835]

A XVII. kerületi Nemzeti Bizottság kezdeményezésére október 29-e után szervezték meg a kerületi nemzetőrséget. Ezen a napon, október 29-én a rendőrséget lefegyverezték. A kerületi rendőrkapitányság épületében elhelyezett parancsnokság élére – a Nemzeti Bizottság döntése alapján – Hegedüs Mihály honvéd őrmester került.

A kerületi nemzetőrség az alábbi hat helyen felállított alegységből állt.

Rákosligeten 35 fő, parancsnok: Szendrő Károly
Rákoskeresztúron 55 fő, parancsnok: Semsei Ede
Rákoshegyen 60 fő, parancsnok: Koppány Ottó
Rákoscsabán 70 fő, parancsnok: Szomor Béla
Rákoscsaba–Walgel telepen 35 fő, parancsnok: András Károly
Rákoskerten 25 fő, parancsnok: Talián Pál

A csoportok a fegyvereket a kerületi nemzetőrparancsnokságtól, illetve a cinkotai tüzér-, és a nagytarcsai műszaki laktanyákból kapták. A fentieken túl fegyverekhez jutottak a rákoscsabai tüzérállásokból, a mozgó honvédségi alakulatoktól és a szökött katonáktól is. A csoportok élelmezését az Egyesült Vegyiművek konyhájáról oldották meg. A nemzetőralegységek feladata: középületek biztosítása, őrzése, járőrszolgálat teljesítése, a szovjet csapatok mozgásának felderítése, illetve kisebb szovjet alegységek megtámadása, lefegyverzése volt.

Október 31-én Tutsch József körülbelül 45 fővel nemzetőralegységet szervezett a XVIII. kerületben. Ennek az alegységnek a létszáma hamarosan elérte a 130 főt. A fegyvereket a Rendőrkapitányságtól és a Beloiannisz laktanyából kapták. A csoporton belül részlegeket szerveztek, ezek élére alparancsnokokat és őrparancsnokokat állítottak.

Október 31-én a Bors utcában 35-40 fővel nemzetőralegység alakult. Parancsnoknak Garai János építésvezetőt választották meg.

Október 27–28-án alakult meg a kispesti (XIX. kerület) Forradalmi Nemzeti Bizottság. A Bizottságon belül Fehér Gyula átvette a kispesti Rendőrkapitányság s a nemzetőrség irányítását. A Nemzeti Bizottság alárendeltségében megalakult Forradalmi Ifjúsági Bizottmány javaslatára megkezdték a nemzetőralegységek szervezését. A nemzetőrség parancsnoka Tóth József és Egri Tibor lett. A 100–120 fős fegyveres szervezet párttagokat, volt államvédelmi beosztottakat kutatott fel, tartóztatott le, hallgatott ki, és a nemzetőrök részt vettek a pártbizottság épületének feldúlásában is. A Rendőrkapitányság épületét lefoglalták.

A kispesti Tanács épületében Gyurika László parancsnoksága alatt egy körülbelül 35-40 fős nemzetőralegység települt, a Wekerle telepi 3. számú iskolában Bojtor Béla 40-50 fős fegyveres csoportot szervezett, a Nagykőrösi út 51. számú házban és a végállomás környékén lakókból szervezett fegyveres csoportot Cziráni Sándor irányította.

[835] TH O-16/797/1. 182–200. o.

A Kisfaludy úti DISZ székházban települt Tömpe Sándor fegyveres csoportja, amelynek hatóköre az Ady Endre út, Hullay Jenő út közötti részre és a Bajcsy Zsilinszky tér környékére terjedt ki.

A csoportok többsége október 30-át követően részt vett a volt államvédelmi beosztottak felkutatásában, letartóztatásában. Lefoglalták a kerületi Rendőrkapitányság épületét, megszervezték a kerület védelmét.

A Kispesten alakult nemzetőralegységek fegyverzetébe a Forradalmi Karhatalmi Bizottság által kiutalt és a Honvédelmi Minisztérium központi fegyverraktárából kiadott géppisztolyok, puskák tartoztak. A fentieken túl fegyverekhez jutottak a XVIII. kerületben lévő honvédségi objektumokból is. A nemzetőralegység élelmezését a kerületi Nemzeti Bizottság biztosította. A kerület katonai parancsnoka október 31-én Koroly T. György hadnagy lett.

A XX. kerületben – Soroksáron – az október 28-a után szervezett nemzetőralegységeket a kerületi Rendőrkapitányság és a Tanács épületében, a Török Flóris utcai gimnáziumban, a 47-es és 48-as számú rendőrőrsök körleteiben és a soroksári Tanács épületében helyezték el. Kisebb csoportok szállás-helyéül óvodákat, iskolákat és más középületeket jelöltek ki.

Mint említettem, október 28-án a XX. kerületi Rendőrkapitányságot egy fegyveres csoport elfoglalta. A rendőröket lefegyverezték, majd Oltványi László és Baka Lajos megkezdték a nemzetőrség szervezését. Az épületben tartózkodó fegyveresek, körülbelül 25–30 fő október 29-én nemzetőr főparancsnoknak Oltványi Lászlót, a politikai osztály vezetőjének Baka Lajost választották meg. Az értekezleten a főparancsnokság tevékenységének felügyeletére egy hattagú ellenőrzőbizottságot is alakítottak. A politikai osztály feladataként a volt államvédelmi beosztottak és más „politikai bűnösök" felderítését, elfogását és bíróság elé állítását határozták meg.

A Rádióban október 28-án elhangzott felhívásra a XX. kerületi Rendőrkapitányságon is sokan jelentkeztek nemzetőrnek. A nemzetőrség egyik 75-80 fős alegységét Farkas János honvéd tizedes vezetésével a Tanács épületében helyezték el. Október 29-én Várfalvi Lajos, a Forradalmi Tanács Elnöke az alegység vezetésével Kálmán Béla honvéd hadnagyot bízta meg.

Kálmán hadnagy október 30-án átvette a parancsnokságot, majd jelentkezett eligazításra Oltványi László kerületi nemzetőr főparancsnoknál, akivel szervezeti és ellátási kérdéseket beszéltek meg.

Október 31-én, a harcokban meghaltak ünnepélyes temetésére Kálmán Béla egy 30 fős díszszakaszt állított fel, és a temetőben az elesettek tiszteletére díszsortüzet lövetett. Ezen a napon, októbert 31-én egy 25 fős csoport Tóth Ferenc nemzetőr vezetésével Kálmán hadnagy alegységéből kivált, és az Attila utcai iskolában önálló nemzetőralegységként folytatta tevékenységét. A nemzetőrök részére november 1-jén nemzetőr-igazolványokat osztottak ki. November 2-án a Kálmán Béla vezette alegység átköltözött a tanács épületéből a Török Flóris utcai leánygimnáziumba.

A csepeli nemzetőrség október 30-án Major Ernő, valamint helyettesei: Buri István és Kamarás Géza vezetésével a kerületi Rendőrkapitányságon alakult meg. A Csepel területén október 30-ig tevékenykedő fegyveres cso-

portok egymástól függetlenül hajtottak végre kisebb-nagyobb akciókat. A csoportok egyesítése a nemzetőrség keretén belül kezdődött meg.

A kerületi kapitányság épületében október 30-án megkezdett szervezőmunka eredményeként négy század alakult. Az első század a kerületi kapitányság épületében települt, parancsnoka Buri István volt. A második század Csepel felső, északi területén, a Papírgyár és a Nyomda környékén tevékenykedett, a parancsnok Pásztor István volt. A harmadik század a Királyerdőben, később az Ady Endre úton helyezkedett el. Ennek a csoportnak a parancsnoka Sorn Károly volt. A negyedik század Háros on helyezkedett el Tóth Géza parancsnoksága alatt. A századok a kapitányságon települt nemzetőr-parancsnokság utasításait elfogadták, de lényegében egymástól függetlenül, önállóan tevékenykedtek. Több olyan csoport volt a kerületben, amelyeket egyik századba se tudták beosztani, mivel a nemzetőr-parancsnokság utasításait nem voltak hajlandók elfogadni. Ezen csoportok létszáma általában 10-15 fő volt. A fegyelmet a századokba beosztott honvédtisztek sem tudták megszilárdítani. A századok kisebb-nagyobb részlegei önálló akciókat hajtottak végre. A nemzetőrök – 2-300 fő – november 4-ig gyalogsági fegyverekkel voltak felszerelve.

Nemzetőr magasabbegység szervezése a Budapesti Műszaki Egyetemen.[836]

Október végén, november első napjaiban a legaktívabb szervezőmunka a Budapesti Műszaki Egyetemen folyt. A nemzetőrség szervezését október 30-tól kezdve Marián István alezredes, a Katonai Tanszék vezetője vezette és irányította.

Az alezredes október 23-án a tüntetést megelőző gyűlésen a belügyminiszter betiltó rendelete miatt követelte Piros László lemondását, majd kezdeményezője volt annak a határozatnak is, melyben követelték a tüntetés engedélyezését. Amikor 24-én Marián István bement az egyetemre, arról értesült, hogy az ÁVH kereste. Ezt elhitte. „Kettősség viaskodott bennem, nem tudtam pontosan meghatározni, hogy mi a helyes. Határozottan azon az álláspon ton álltam, hogy az egyetemi hallgatókat távol kell tartani a fegyveres harctól" – vélekedett Marián István, és a Diákotthonnal folytatott telefonbeszélgetései során ebben az irányban próbálta befolyásolni az egyetemistákat.[837]

Marián alezredes október 28-án kezdeményezte a Budai Egyetemi Albizottság újjászervezését, mivel úgy gondolta, hogy „a Pozsár és társai által vezetett Forradalmi Egyetemi Tanács nem tudja megfelelően összefogni a diákságot".[838]

Október 29-én erről egy előkészítő megbeszélést tartottak. Az ott született döntésnek megfelelően másnap a diákotthonok, külső hallgatók, oktatók

[836] Készült elsősorban Marián István kihallgatási jegyzőkönyvei alapján.
[837] TH V-150 006. 334–335. o. Váradi Gy. és tsai – Marián vallomása.
[838] TH V-150 006. 335. o.

képviselőinek részvételével újjáalakították a Forradalmi Egyetemi Tanács Budai Albizottságát.[839]

A Forradalmi Egyetemi Tanács megbízottjától, Csóti Tamástól és Király Béla segédtisztjétől, Decsi János főhadnagytól október 30-án Marián értesítést kapott a Kilián laktanyában tartott ülésről, amelyen a Budai Albizottságtól Marián Istvánon kívül Varga Sándor, Szabó Sándor, Nagy Sándor, Vigh Tibor és még mások vettek részt. Az ott hallottak alapján az egyetemen még aznap megalakították a Budai Egyetemi Albizottság Parancsnokságát, amelynek vezetője Marián alezredes lett.

Marián alezredes november 1-jén kezdeményezte egy egyetemistákból álló nemzetőrhadosztály létrehozását. Marián Istvánt – akit október 31-én távollétében beválasztottak a Forradalmi Honvédelmi Bizottmányba is – Sárdi ezredes, a Haditechnikai Csoportfőnökség vezetője arra biztatta, hogy az egyetemista nemzetőröket nemzetőrhadosztályba tömörítse, amit ő tisztek kiküldésével fog segíteni.

Erről a kérdésről még ezen a napon a Műegyetem pártbizottságának a helyiségében a Budai Albizottság több tagja – Nagy György őrnagy, Bernáth István és Mikó századosok, Varga Sándor hallgató, Szabó Sándor hallgató –, továbbá a Haditechnikai Csoportfőnökség részéről Sárdi ezredes, Kalászi alezredes, Demtsa százados és Erdélyi főhadnagy részvételével előzetes megbeszélést tartottak, ahol elhatározták, hogy tisztek kiküldésével és fegyverek, lövegek, harckocsik, lángszórók és gépkocsik átadásával a honvédség hozzájárul az Egyetemi Nemzetőr Hadosztály megszervezéséhez.[840]

A néhány órával később tartott újabb értekezleten – ekkor már a Petőfi Akadémiáról 20 tiszt is érkezett – határozat született az Egyetemi Nemzetőr Hadosztály törzsének és az első ezredének a felállításáról. A határozat tartalmazta, hogy az egyetemi nemzetőregység feladata újabb szovjet beavatkozás esetén a Petőfi híd, Szabadság híd és a Móricz Zsigmond körtér által határolt háromszög védelme. A határozat azt is rögzítette, hogy a nemzetőregységen belül tilos pártalapszervezetet szervezni.

Ezen az értekezleten többen jelezték, hogy már nem bíznak Marián alezredesben. „Ezt a bizalmatlanságot az értekezleten való felszólalásom alapján sikerült eloszlatnom. Beszédemben erősen szovjetellenes, demagóg, nacionalista hangokat, kifejezéseket használtam"[841] – vallotta az ügyében folytatott vizsgálat alatt Marián István.

Az Egyetemi Nemzetőr Hadosztály megalakításának kérdésében Király Béla Marián Istvánt november 1-jén magához rendelte, és parancsot adott az egyetemista nemzetőrerők szervezésének a fokozására, a laktanyai elhelyezésük előkészítésére, majd az eligazításon részt vevő Zólomy ezredest

[839] TH V-150 006. 335–336. o.
[840] TH V-150 006. 337–338. o.
[841] TH V-150 006. 338. o.

utasította, hogy az egyetemi nemzetőrségnek 48 órán belül központi tartalékot kell képeznie.[842]

A hallgatók javaslatára az ezred a Petőfi Sándor Első Egyetemi Nemzetőr Ezred elnevezést kapta. A Műegyetem központi épületében helyezték el a végzett hallgatók kb. 90 fős csoportját, amelynek tagjai a tatai páncélos iskolán kaptak tartalékos tiszti kiképzést. Itt kapott helyet 100-120 műszaki tartalékos tiszti kiképzésen részt vett hallgató is, és az a két – egyenként 70 főből álló – század, amelyben az állomány többsége budapesti lakos volt.

Az Egyetem területén volt még egy felderítőszakasz, egy híradószakasz, egy gazdasági és egy egészségügyi részleg és egy 10 harckocsiból álló század Vigh Gyula parancsnoksága alatt.

Ezeken az erőkön kívül a Műegyetemhez tartozó diákotthonokban is voltak nemzetőralegységek. Terv szerint a Hess András téri központi diákotthonnak két zászlóaljat – ezekben kb. 500 főt – kellett kiállítania. A Bartók Béla útinak és a Bercsényi utcainak egy-egy zászlóaljat, a Frankel Leó úti diákotthonnak pedig egy kétszázados zászlóaljat kellett felállítania.

Az alakuló értekezleten a tervezett hadosztály parancsnokának Marián Istvánt választották meg, helyettese Nagy György őrnagy, törzsfőnöke Galgóczy őrnagy, az ezred parancsnoka Ferenczi őrnagy, a hadosztály műszaki főnöke Pálfi Károly alezredes és a híradófőnök Farkas százados lett. A Központi diákotthonba Hantosi Ferenc százados és Ungár László, a Bartók Béla útra Tóth őrnagy lett kiküldve.[843]

Marián elképzelése szerint a nemzetőrezred 3-4 puskás vagy/és géppisztolyos zászlóaljból, 1 páncéltörőosztályból, 1 felderítőszázadból és 1 műszaki századból állt volna. A harcoló alegységeket hadtáprészleggel, híradó- és egészségügyi alegységekkel egészítették volna ki.[844]

Marián az értekezlet után felhívta Király Bélát és jelentette neki, hogy hozzákezdtek a Petőfi Sándor Első Egyetemi Nemzetőr Ezred megszervezéséhez, és ez az ezred 2 napon belül állni fog. Ugyanekkor Marián kérte Király Bélát, hogy adjon neki egy tüzér- és egy páncélosezredet, majd – idézte fel a történteket Marián István – „fogadtam neki, hogy utolsó csepp véremig harcolni fogok a szovjet csapatok ellen". Király ekkor ismét utasítást adott az erők összevonására és a harckészültség fokozására.[845]

A szervezettség növelése és egy esetleges szovjet támadás elhárítása érdekében Marián alezredes hadműveleti osztályt állíttatott fel, amelynek feladatául meghatározta, hogy kezdjen hozzá a szovjet csapatok elleni védelmi terv kidolgozásához. A katonákkal szembeni bizalmatlanság megszüntetése érdekében a katonai parancsnokok mellé egy-egy egyetemistát osztatott be.

Az egyetemi nemzetőralegységek – Marián István szerint – Kopácsi ezredeséktől kb. 80 db, a XI. kerületi Rendőrkapitányságról 35-40 db, a Ha-

[842] Uo.
[843] TH V-150 006. 339. o.
[844] TH V-150 006. 432. o.
[845] Uo.

ditechnikai Intézetből kb. 20-30 db, a Zrínyi Akadémiáról kb. 300 db szálfegyvert, köztük golyószórókat és géppuskákat kaptak. November 1-jén vagy 2-án a „Haditechnikán" keresztül több ezer kézigránátot, november 3-án kb. 1000 harckocsiaknát és 10 db lángszórót vehettek át. Ezen a napon a hadsereg Timót utcai raktárából 8-10 db tankelhárításra alkalmas légvédelmi ágyút vittek az egyetemre. Ezenkívül 80-100 szálfegyvert a Petőfi Akadémián, 100-120 db fegyvert, köztük pisztolyokat ismét a Budapesti Rendőrfőkapitányságon vehettek át.[846]

A katonai részleg vezetőinek értekezletén Marián alezredes úgy értékelte, hogy a szervezettség jelei már mutatkoznak, de szólt a szovjet csapatok hadmozdulatairól is. Kihangsúlyozta, hogy ezek a csapatok nem a légihidat biztosítják, hanem folytatják Magyarország megszállását. Az, hogy a szovjet erők a nyugati határra is felzárkóztak – mondta az alezredes –, komoly háborús veszélyt jelent, habár a nyugati országok nem tettek olyan lépéseket, melyek újabb háború kirobbantásához vezetnének. Kiemelte, hogy ebben a súlyos helyzetben, amikor a szovjet csapatok újabb beavatkozása várható, a legszorosabb nemzeti összefogásra van szükség az ország „függetlenségének és szabadságának megvédése érdekében a szovjet csapatokkal szemben".[847]

A Nemzetőrség megalakulása vidéken

Kutatási eredményeim megerősítik Rainer M. János[848] értékelését, mely szerint a vidéken történt események, a vidék forradalmának jellemzői „hasonlítanak a fővárosihoz, de nem jelentéktelenek a különbségek".

A szerző kitűnő tanulmányából – vizsgált témámmal összefüggésben – ezen a ponton kiemelendő: „A vidéki forradalom legfontosabb mozzanata nem a harc, hanem a sokrétű önszerveződés, jellegzetes alakja nem a tüntető és a fegyveres harcos, hanem a forradalmi készenlét, az általános politikai sztrájk szükséghelyzetében a rend és a közbiztonság fölött őrködő, ennek érdekében tárgyaló, szervező és egyeztető rendpárti forradalmár. Az önszerveződés kibontakozását elősegítette a helyi hatalmak központi vezérlés híján való gyors összeomlása vagy legalábbis cselekvésképtelenné válása. ... Ezért volt magától értetődő, kit kell a vezető-szervező posztokra megválasztani, hogy kit kell leváltani, elkergetni, netán előzetes őrizetbe venni."[849]

[846] TH V-150 006. 340. o.

[847] TH V-150 006. 430–431. o.

[848] RAINER M. 2001, 37. o., továbbá RAINER M. e témakörben megjelent további munkái: 1992c, 1992b.

[849] RAINER M. 2001, 37–38. o.

16. táblázat. Összefoglaló a vidéken történt eseményekről[850]

Megnevezés	Adat
Közigazgatási egységek száma	3410
Mérőszám – 1[851]	3384
Forradalmi szervezet[852] nem alakult, vagy erre nincs adat	465
Forradalmi szerv nem alakult	115
Forradalmi szervezet alakult	
okt. 22-én	1
okt. 23-án	4
okt. 24-én	7
okt. 25-én	61
okt. 26-án	290
okt. 27-én	674
okt. 28-án	726
okt. 29-én	328
okt. 30-án	201
okt. 31-én	51
nov. 1-jén	22
nov. 2-án	10
nov. 3-án	9
nov. 4-én	–
nov. 10-én	1
Dátum nélkül	419
Összesen	*2804*
Mérőszám – 2[853]	3344
Nemzetőrség[854] nem alakult, vagy nincs adat	618
Nemzetőrség nem alakult	1048
Nemzetőrség alakult	
okt. 23-án	1
okt. 24-én	3
okt. 25-én	25
okt. 26-án	134
okt. 27-én	332
okt. 28-án	406
okt. 29-én	249
okt. 30-án	142
okt. 31-én	32
nov. 1-jén	34

[850] Készült a Belügyminisztérium illetékes szervei által 1959-ben megyénként készített összefoglaló anyagok, a „monográfiák" alapján. TH V-150 363., V-150 364 I–II. kötet, V-150 365, V-150 366, V-150 367., V-150 368., V-150 369., V-150 370., V-150 371., V-150 372, V-150 373., V-150 374 I–II. kötet, V-150 375, V-150 376, V-150 377, V-150 378/1, V-150 -379. V-150 -380.

[851] Nem tartalmazza azokat a közigazgatási egységeket, amelyeken önálló forradalmi szerv nem alakult. Például azt a járást, ahol a járási székhellyel közös forradalmi szerv alakult.

[852] Forradalmi szervezetek közé – elnevezésüktől függetlenül – jelen esetben a közigazgatási és államhatalmi funkciókat ellátó vagy részben ellátó szerveket soroljuk.

[853] Nem tartalmazza azokat a közigazgatási egységeket, amelyeken önálló nemzetőrség nem alakult. Például azt a járást, ahol a járási székhellyel közös nemzetőrség alakult.

[854] Nemzetőrség jelen esetben – az elnevezéstől függetlenül – az a fegyveres vagy fegyvernélküli testület, amelyet az adott közigazgatási egység lakossága, vagy a lakosság által megválasztott forradalmi szervezet – elsősorban közrendvédelmi feladatok ellátása érdekében – hozott létre.

Megnevezés	Adat
nov. 2-án	7
nov. 3-án	5
nov. 4-én	1
nov. 11-én	1
Dátum nélkül	307
Összesen	*1678*
Csak forradalmi szervezet alakult	1148
Csak nemzetőrség alakult	77
Egyik szervezet sem alakult	184
Azon közigazgatási egységek száma, amelyekről kiegészítő adatokkal nem rendelkezünk	708
A nemzetőralegységekkel kapcsolatos adatok összegzése	
Fegyvertelen nemzetőralegység	906
Fegyveres nemzetőralegység	772
Nemzetőrség nem tevékenykedik	12
Nemzetőrparancsnok ismert	1037
Nemzetőrség párttag vezetésével	43
Nemzetőrség forradalmi szerv vezetőjének, vagy tagjának parancsnoksága alatt.	66
Nemzetőrség katona parancsnokságával	33
Nemzetőrség rendőr parancsnokságával	62
Nemzetőrség határőr parancsnokságával	3
Nemzetőrség tűzoltó parancsnokságával	3
Nemzetőrség „civil" parancsnokságával	936
Nemzetőrség 1945. előtti erőszakszervezet tagjának parancsnokságával	287
Nemzetőrség együttműködése rendőrséggel	70
Nemeztőrség együttműködése rendőrséggel és honvédséggel	52
Nemzetőrség együttműködése határőrséggel	17
Nemzetőrség határőrizeti tevékenysége	15
Választott forradalmi szerv fegyveres szolgálata	48
Fegyveres éjszakai őrség	13
Fegyver nélküli éjszakai őrség	67
Házszám szerinti szolgálat	111
A településen a fegyvereket – elsősorban a párttagoktól – összegyűjtötték	333
Kiegészítő adatok	
Termelőegységek, intézetek, hivatalok által – elsősorban őrzési feladatok végrehajtására – szervezett fegyveres alegységek (gyárőrségek, üzemőrségek, őralegységek)	93

A kérdés legjobb ismerői közé tartozó Szakolczai Attila, a vidéken zajló folyamatokat értékelve, a településeket – elsősorban a helyi hatalom magatartásától függően – az alábbi négy csoportba osztotta:[855]

1. Azok a települések, „ahol erősszakos eszközökkel még sikerült megakadályozni a helyi hatalomátvételt".[856]

2. Azok a városok és falvak, ahol „a hatalom agresszivitása olaj volt a tűzre, és a forradalmi erők hatalomátvételét eredményezte".[857]

3. Azok a helyek, amelyeken – „az ország számos városában, köztük több megyeszékhelyen" – „jószerével ellenállás nélkül omlott össze a kommunista uralom. Forradalmi testületek vették át a hatalmat..."[858]

4. Azok „a területek, ahol még csak szerveződtek a forradalmi erők, így a helyi vezetést nem érte komoly kihívás, támadás".[859]

A hatalom által vidéken is alkalmazott erőszakos cselekményekkel, ezek bekövetkezésének okaival, lefolyásuk fő jellemzőivel és az erőszak szomorú következményeivel külön fejezetben foglalkozom. Ebben a részben az általam összegyűjtött statisztikai adatok alapján a vidéken lezajlott robbanásszerű változásokról – az önszerveződés dinamikájáról – kívánok az eddigieknél árnyaltabb képet nyújtani.[860]

Az ország több mint 3000 közigazgatási egységére kitterjedő vizsgálat eredményeit a 16. táblázatban foglaltam össze.

A vizsgált 3410 közigazgatási egységből Nemzeti Tanácsok, Forradalmi Bizottságok, Nemzeti Bizottságok és a lehető legkülönbözőbb néven forradalmi szervezet 2804 helyen alakult. A közhatalmi funkciókat a régi hatalmi szervezetekkel megosztva, illetve azok átalakítását, feloszlatását követően önállóan ellátó forradalmi szervezetek meghatározó többsége – 2353 – az október 25-től november 1-jéig terjedő időszakban alakult meg. Ha figyelembe veszem, hogy 115 közigazgatási egységben biztosan nem alakult forradalmi szervezet, illetve 465 hely esetében a megalakulásra vonatkozó adatot nem találtam, talán nem túlzó a következtetés: a régi hatalmi struktúra átalakítása, lebontása terén október 28-ával bezárólag döntő fordulat következett be vidéken. Ezt mi sem bizonyítja jobban, minthogy az országosan vizsgált 3410 közigazgatási egységből a „fordulat napjáig" 1763-ban az alapvető változásokat jelentő vagy azokat lehetővé tevő lépés megtörtént. Még szembetűnőbb a változás, ha figyelembe vesszük, hogy az összes forradalmi szervezet 63%-a október 28-ig, 82%-a október 30-ig alakult

[855] SZAKOLCZAI 2001, 44–45. o.

[856] Uo. A szerző által vizsgált időpont október 26-a. Az e típusra jellemző példák közül Szakolczai Attila az Esztergomban, Kecskeméten, Nagykanizsán, Szegeden és Zalaegerszegen eldördült sortüzeket és az elfogott fegyveres felkelők helyszíni kivégzését emelte ki.

[857] Uo. A szerző által példaként vizsgált két helyszín Miskolc és Mosonmagyaróvár volt.

[858] Uo. Ebbe a típusba tartozó települések közül a szerző Győr, Nyíregyháza, Szolnok és Veszprém városokat emelte ki.

[859] Uo. Ebbe a kategóriába a szerző Salgótarján és Szekszárd városokat sorolta.

[860] A statisztikai összeállítás a Történeti Hivatalban őrzött megyei összefoglalók – „monográfiák" – teljes feldolgozását követően készült.

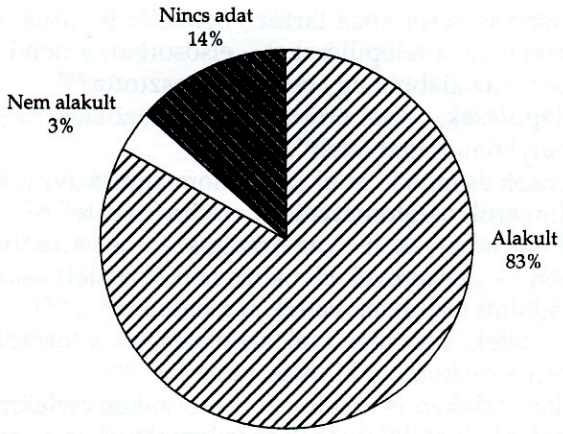

13. ábra. Forradalmi szervezetek alakulásának aránya a mérőszámhoz viszonyítva

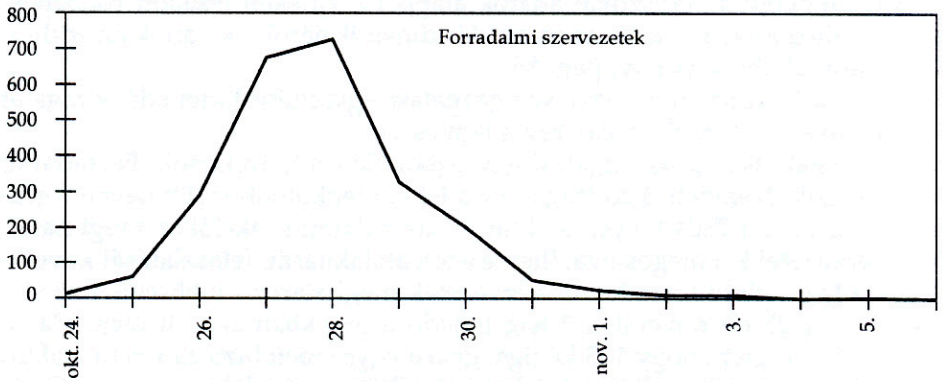

14. ábra. Forradalmi szervezetek alakulása naponkénti bontásban

meg.[861] Ezeknek a változásoknak a nagyságrendjét és dinamikáját véleményem szerint jól tükrözik a fenti diagramok is.

Az október 31-től november 3-ig terjedő időszak adatait elemezve, az is megállapítható, hogy a helyileg legsürgetőbb változtatásokat követően a figyelem ismét a központ felé fordult, az új hatalmi szerveket – ahol azok még nem alakultak meg – már a központilag megváltoztatott igazgatási szisztémához illeszkedve akarták létrehozni. Ez a folyamat az új viszonyok elfogadásának, a konszolidáció egyik jeleként is értelmezhető, de nem kizárt az sem, hogy az újabb szovjet támadás fenyegető veszélye miatt a figyelmet a védelemi készülődés kötötte le, illetve az újabb szovjet csapatok bevonulásáról érkezett hírek, a csapatok mozgása is visszatartó erőként hatott.

A „civil" önvédelmi csoportokat – üzemőrségeket, faluőrségeket, népőrségeket, majd egyre általánosabbá váló elnevezéssel – nemzetőralegysége-

[861] Ennél a számításnál azokat a forradalmi szervezeteket, amelyek megalakulásának dátuma nem ismert, figyelmen kívül hagytam.

ket a közigazgatási egységek 51%-ában – 1678 helyen – megalakították. A közigazgatási egységek alig több mint egyharmadában – szám szerint 1148-ban – csak forradalmi szervezet, illetve a települések 2,25%-ban – 77 helyen – csak nemzetőrség alakult.

A nemzetőrség megalakításának folyamatát ábrázoló diagramokon jól látható, hogy a forradalmi szervezetek megalakítására jellemző dinamika hasonló. Az adatokat a forradalmi szervezeteknél vizsgált időszakoknak megfelelően csoportosítva az is látható, hogy az összefoglaló néven nemzetőrségnek nevezett alegységek meghatározó többsége – 1678-ból 1358 – az október 25-től november 1-jéig terjedő időszakban alakult meg. Az összes nemzetőralegység 54%-a október 28-ig, 77%-a október 30-ig lett megszervezve.[862]

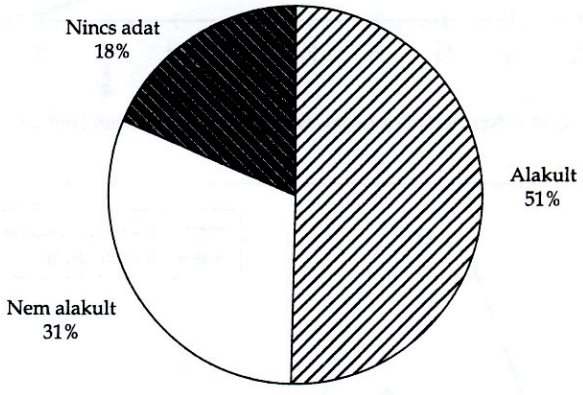

15. ábra. Nemzetőralegységek megalakulásának aránya a mérőszámhoz viszonyítva

A nemzetőralegységek legnagyobb részét vidéken az adott településen alakult forradalmi szervezetek állították fel, vagy a megalakuláskor már létező „civil" fegyveres erőt – a szükségesnek tartott változtatásokat követően – saját hatáskörükbe vonták.

A nemzetőralegységek parancsnokainak összetételét vizsgálva megállapítható, hogy az általam azonosított 1037 parancsnokból 936 „civil", 33 katona, 62 rendőr, 3 határőr és 3 tűzoltó volt. A parancsnokok közül 43 az MDP-nek volt a tagja, illetve az adott település forradalmi szervezetének vezetőjeként vagy annak tagjaként 66 fő töltött be a nemzetőralegységek élén vezetőfunkciót. Az esetleges átfedésektől eltekintve már csak nagyságrendileg is figyelemre méltó, hogy a megismert 1037 parancsnok 28%-a – 287 fő – az 1945. előtt az erőszakszervezetek valamelyikében teljesített szolgálatot.

[862] Ennél a számításnál azokat a nemzetőralegységeket, amelyek megalakulásának dátuma nem ismert, figyelmen kívül hagytam.

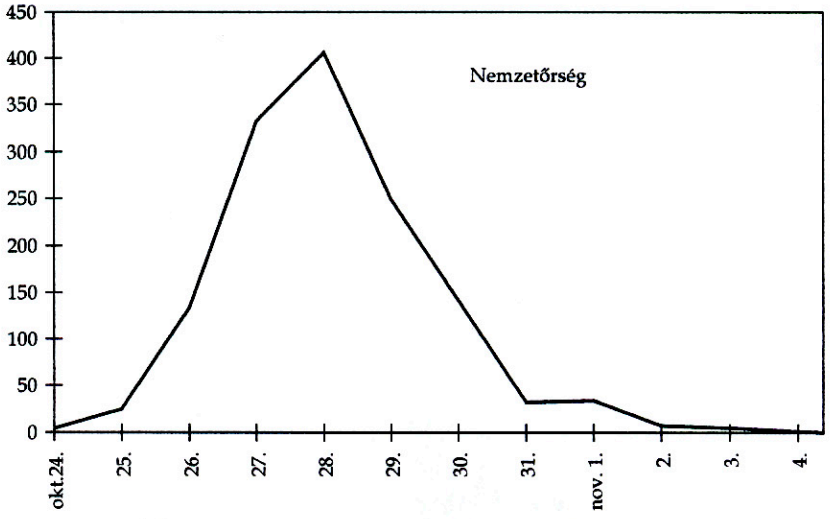

16. ábra. Nemzetőralegységek megalakulása naponkénti bontásban

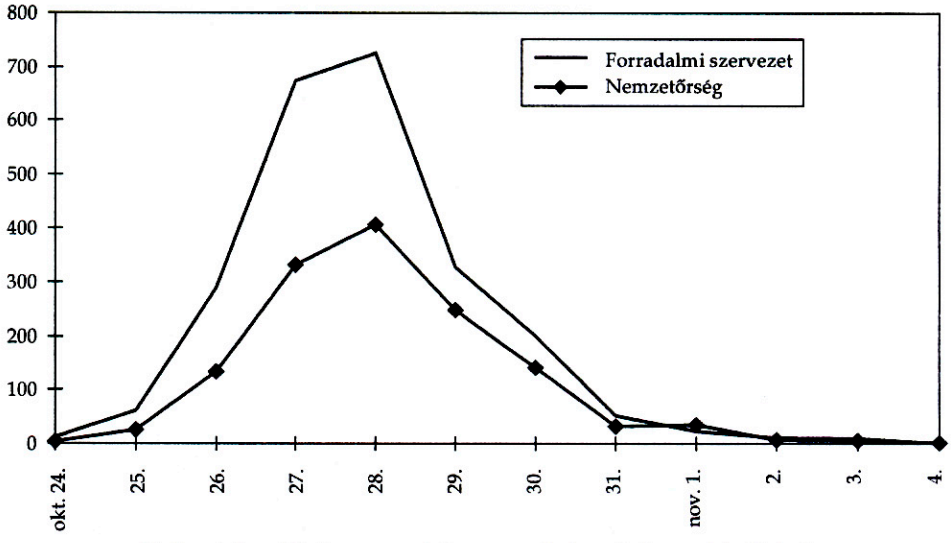

17. ábra. A forradalmi szervezetek és a nemzetőralegységek megalakulásának egymáshoz viszonyított folyamata

Hét megye[863] adatait elemezve a nemzetőrség szociális összetétele véleményem szerint kis hibaszázalékkal megállapítható. A hatalom értékelése szerint a rendszerre veszélyt jelentő személyek – akkori megfogalmazással „ellenséges és osztályidegen elemek" – részvételi aránya a nemzetőrségen

[863] Baranya megye (TH V-150 363), Fejér megye (TH V-150 368), Hajdú-Bihar megye (TH V-150 370/1), Heves megye (TH V-150 371), Somogy megye (TH. V-150 374/I-II) Szabolcs-Szatmár megye (TH V-150 375), Szolnok megye (TH V-150 376/1)

belül országos szinten nem érte el a 10%-ot. Ezzel szemben az úgynevezett dolgozó osztályokba és rétegekbe – ebbe a kategóriába a munkásságot, a parasztságot, az értelmiséget és az alkalmazottakat sorolták – a nemzetőrök 74%-a tartozott, míg az „egyéb kategóriába" soroltak – pl. kisiparosok, kiskereskedők, papok, középiskolai, főiskolai és egyetemi hallgatók – átlagosan a nemzetőrség 16%-át tették ki. Természetesen ha a konkrét nemzetőralegységek összetételét vizsgáljuk, akkor nagy szóródást tapasztalhatunk. Az iparosodottabb megyékben vagy azokban a megyékben, amelyekben nagy hallgatói létszámmal rendelkező felsőoktatási intézmények voltak, ott az átlagostól jelentősen eltérő arányokat kapunk.

Az úgynevezett dolgozó osztályok és rétegek nemzetőrségen belüli arányát érzékelteti a következő grafikon:

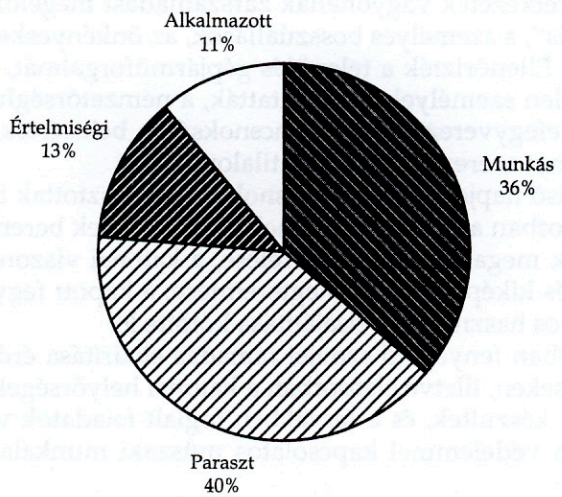

18. ábra. Nemzetőrségen belül az ún. dolgozó osztályok és rétegek aránya

A nemzetőralegységek 8,3%-a szolgálati tevékenysége során együttműködött a honvédséggel, rendőrséggel és a határőrséggel. Főleg a kisebb településeken általános volt, hogy a körzeti megbízott rendőrrel együtt vagy azt leváltva, beosztásában felfüggesztve közrendvédelmi szolgálatot láttak el. Talán nem ismert, hogy a határmenti településeken alakult nemzetőralegységek közül legalább 15 helyen a határőrökkel közösen vagy a határőrs tevékenységének felfüggesztését követően – a közrendvédelmi feladatok ellátása mellett – önállóan vettek részt a határ őrzésében.

A nemzetőralegységek több mint fele – 54%-a – a szolgálatot fegyver nélkül látta el. 333 a 772 fegyverrel rendelkező nemzetőralegységből a szolgálati feladatai ellátásához – egyben a rendbontás megelőzése érdekében – a településen élő párttagoktól és vadászoktól összegyűjtötte a fegyvert. Több helyen jutott fegyverhez a nemzetőrség a rendőr vagy helyi rendőrség, ritkábban a határőrség adott településen vagy annak közelében lévő erőinek lefegyverzésével. Főleg a megyei, járási és városi szinten felállított nemzetőralegységek – az adott szintű forradalmi szerv döntésének megfelelően – a honvéd-

ség és a rendőrség együttműködési kötelezettségeire hivatkozva jutottak fegyverhez.

Az ország kb. 80 településén csak éjszakára szerveztek fegyveres vagy fegyver nélküli őrséget, illetve 100 fölött volt azoknak a falvaknak a száma, amelyekben a forradalmi szervezet „csak" a nemzetőrség parancsnokát jelölte ki, aki az őrséget házszám szerint állította össze.

A forradalmi szervezetek és a nemzetőrparancsnokok a fegyverviselés rendjére vonatkozó követelményeknek fokozatosan érvényt szereztek. A fegyvereket jól őrizhető helyeken tárolták, illetve a nemzetőrök többsége csak szolgálati ideje alatt viselt fegyvert.

Vidéken – elsősorban a falvakban – a nemzetőralegységek fő feladata a vagyon- és személyi biztonság megteremtése, például a feloszlatást kimondó termelőszövetkezetek vagyonának zárszámadást megelőző széthordása, a „szabad rablás", a személyes bosszúállások, az önkényeskedések megakadályozása volt. Ellenőrizték a település gépjárműforgalmát, az anyagszállítást, az ismeretlen személyeket igazoltatták, a nemzetőrséghez nem tartozó fegyvereseket lefegyverezték, a parancsnokságra bekísérték, és ahol elrendelték, ott érvényt szereztek a kijárási tilalomnak is.

November első napjaiban a parancsnokok és beosztottak figyelmét a fentieken túl elsősorban az ideiglenes elhelyezési körletek berendezése, a nemzetőralegységek megalakítása, felszerelése, a katonai viszonyoknak megfelelő szolgálati és kiképzési rend megteremtése, a kapott fegyverzet karbantartása, szabályos használatuk elsajátítása kötötte le.

Az egyre jobban fenyegető szovjet támadás elhárítása érdekében – a nagyobb településeken, illetve elsősorban a katonai helyőrségekben – riadó- és védelmi tervek készültek, és a tervekben foglalt feladatok végrehajtásának begyakorlása, a védelemmel kapcsolatos műszaki munkálatok is megkezdődtek.

E tevékenység részét képezte többek között a rendelkezésre álló fegyveres erők közötti együttműködés megszervezése, a nemzetőrség tulajdonába került – a rendőrségtől vagy a honvédségtől kapott, illetve a volt államvédelmi szervek raktáraiból beszerzett – felszerelési tárgyak szétosztása, a tartalékkészletek lehetőségek szerinti szabályos tárolásának biztosítása.

Ebben az időszakban a megyei és járási forradalmi szervek azokon a településeken, ahol ez még nem történt meg, intézkedtek a forradalmi szervek megválasztásáról és a nemzetőralegységek felállításáról.

Ez utóbbi feladat végrehajtásának az irányítása, a rendőrség és a honvédség, valamint a nemzetőrség tevékenységének összehangolása, ellenőrzése, egyszersmind a közös, hatékony fellépés biztosítása céljából a területi forradalmi szerveken belül – főleg megyei és járási szinteken és nagyobb városokban – az erőszakszervezetek delegált és beválasztott tagjai bevonásával karhatalmi bizottságokat, albizottságokat, részlegeket állítottak fel. A forradalmi szervek rendszeresen foglalkoztak a nemzetőrség szervezésének, felszerelésének és alkalmazásának kérdéseivel.

Ezt a folyamatot november 4-én a szovjet támadás megszakította. Vidéken a nemzetőralegységek nagyobbik része november 4-én és az azt követő

napokban feloszlott, de voltak olyan alakulatok is, amelyek a szovjet támadás hatására alakultak meg. Több alegység önállóan vagy az adott körzetben lévő honvédségi erőkkel, rendőrökkel együttműködve – amint erről később részletesebben szólok – hosszabb rövidebb ideig sikeresen vette fel a harcot a szovjet csapatokkal.

A Forradalmi Karhatalmi Bizottság tevékenységének legfontosabb állomásai

A Forradalmi Karhatalmi Bizottság és a nem sokkal később felállított Nemzetőrség Főparancsnoksága a főváros közrendjének helyreállításában jelentősen támaszkodhatott a forradalmi szervezetek öntevékenységére. A rend megteremtése érdekében a területi forradalmi szervek, a rendőri és honvédségi erők és a nemzetőralegységek felelős vezetői közös erőfeszítéseket tettek.

A tanácsi szervek megszüntetését követően megalakult forradalmi szervezetek – pl. forradalmi tanácsok, nemzeti bizottságok stb. – első intézkedései közé a közrend megteremtéséhez szükséges szervezeti feltételek kialakítása tartozott. Természetesen ez sem volt minden előzmény nélküli. Az átmenet módjára, formájára jellemző példa lehet a VII. kerület, ahol a párt vezetésével és irányításával október 27-én alakult „népőrség" a fordulatot követően már a Forradalmi Karhatalmi Bizottság alárendeltségében oldott meg közrendvédelmi faladatokat.

Molnár Sándor, a VII. kerületi Nemzeti Bizottság népőrségének parancsnoka a népőrség megalakulásáról és tevékenységéről október 28-án a következőket jelentette:

„Jelentem, hogy 1956. október 27-én a VII. kerületi Tanács székházában megalakult a Nemzeti Bizottság. A Nemzeti Bizottság a népőrség megszervezésével engem bízott meg.

Első feladat, az erőviszonyok felmérése az éj folyamán megtörtént. Ugyanekkor, 27-én 23 órakor a Rendőrkapitányság helyi vezetőjével a kapcsolatot felvettük és járőröket indítottunk.

Ma, 28-án a kora reggeli órákban a kieg. parancsnokság is bekapcsolódott a munkánkba, és azt tevőlegesen támogatja.

Megállapítható a beérkezett jelentésekből, hogy a lakosság nagy megnyugvással vette tudomásul a munkásőrség utcán való megjelenését. A polgári ruhás munkások alkalmazása a járőrökben feltétlenül helyesnek bizonyult, de kizárólag saját lakóházuk környékén, azért mert több esetben megjegyzések hangzottak el, hogy civilbe öltözött ÁVH-tagokkal állnak szemben. Az a körülmény, hogy saját lakásuk környékén jelentek meg igen jó hatással van a lakosságra.

Járőrözésünk során 15-20 db fegyvert szedtünk össze és szállítottunk a rendőrkapitányságra. A rendőrséggel a kapcsolatunk Selmeczi őrnagy elvtárssal kifogástalan.

A kerületi pártbizottságoktól minden segítséget és irányítást megkapunk. A Budapesti Főkapitányság vezetőjével és a Belügyminisztériummal a kapcsolatunk megvan."[864]

Még ezen a napon a VII. kerületi Nemzeti Bizottság kormányőrségének parancsnoka és a VII. kerületi rendőrkapitány helyettese – Selmeczi őrnagy – megállapodást[865] kötöttek arról, hogy „Nagy Imre miniszterelnök nemzeti programját" magukévá téve, a VII. kerület területén a rend és közbiztonság helyreállításához haladéktalanul hozzákezdenek.

A fenti megállapodás megvalósítása érdekében a felek elhatározták:

„1. A VII. kerületi Nemzeti Bizottság Polgárőrség[ének] tagjait fegyvereivel együtt a Rendőrkapitányság rendelkezésére bocsátja.

2. A VII. kerületi Nemzeti Bizottság Polgárőrségi Tanácsa székhelyét a VII. kerületi Rendőrkapitányság helyiségébe teszi át, hogy a zavartalan együttműködést biztosítsa és ellenőrizze, hogy a rendőrség a Polgárőrség tagjait a Nemzeti Bizottság elvei szerint használja fel.

3. A VII. kerület Nemzeti Bizottság Polgárőrségi Tanácsa fenntartja magának a jogot, hogy részt vegyen a polgári rendőrség megszervezésében, illetőleg megvizsgálja a rendőri szolgálatra jelentkezőket alkalmasság szempontjából."[866]

A fenti megállapodás szövegezéséből a „polgárőrség" együttműködési készségének kifejezésén túl az is látható, hogy a közrend megteremtésében csak a rendőrség – tevékenysége és személyi összetétele – feletti folyamatos kontroll megléte esetén kívánnak részt venni.

Az október 28-át megelőzően, illetve azt követően különböző módon megalakult civil fegyveres erő – „népőrség", „munkásőrség", „nemzetőrség" „polgárőrség" – tevékenységéről, véleményem szerint, általánosítható képet kapunk a főváros XIII. kerületében e téren történtek vizsgálata és bemutatása során.

Ebben a kerületben november 1-jén a kerület Forradalmi Bizottságának elnöke, a kerületi kapitányság épületében megalakult nemzetőralegység képviselője, a Nemzeti Bizottság által szervezett nemzetőralegység vezetője – egy honvéd százados – és a kerületben lévő Mátyás laktanya Forradalmi Katonai Tanácsának elnöke a közrend és közbiztonság helyreállítása érdekében közös határozatot fogadtak el. Ebben a határozatban a kerületet felosztották négy körzetre, és ezekben a körzetekben 3-3 nemzetőrből, katonából és rendőrből, valamint a parancsnokból álló 10 fős járőrök „portyázását" rendelték el. A nem várt eseményekre való tekintettel a kerületben két helyen – a Mátyás laktanyában és a kerületi kapitányság épületében – készültségi erőket szerveztek.

A járőrök feladata a lakosság személy- és vagyonbiztonságának fenntartása, védelme, az elhagyott lakásokban lévő ingóságok megóvása, a „provokáci-

[864] MOL XX-5-h. 21. doboz 31. kötet 346. o.
[865] MOL XX-5-h. 21. doboz 31. kötet 350. o.
[866] Uo.

ós elemek" rendbontásának, zavargásának megakadályozása, a szökésben lévő államvédelmi beosztottak előállítása, a népítéletek megakadályozása volt.

Ebben a határozatban szabályozták a fegyverviselés kérdését is. Eszerint a fegyverrel rendelkező szervezeten kívüli személyeket a nemzetőrségbe be kell venni vagy le kell fegyverezni. A kerületben a „portyázó" járőrök feladataikat az üzemőrségekkel együtt tervezték végrehajtani.[867]

A Forradalmi Karhatalmi Bizottság és Budapest Katonai Parancsnoksága közös katonai törzsének megalakulása és tevékenysége

Még folyt a szovjet csapatok kivonulásával kapcsolatos tervezőmunka, amikor döntés született arról, hogy a fővárosban a rend fenntartását, a szovjet csapatok által őrzött objektumok védelmét, három – a 7. és 5. gépesített és a 27. lövész – hadosztályra bízzák. Mint ismert, a 7. gépesített hadosztály fő erői már október 23-tól Budapesten hajtottak végre karhatalmi feladatokat. A 3. hadtest állományából a 12. és a 19. gépesített ezredek is Budapesten voltak, így kézenfekvőnek tűnt, hogy másodikként a kecskeméti 5. gépesített hadosztály törzsét rendelik a fővárosba.

A választás harmadikként a kiskunfélegyházi 27. lövészhadosztályra esett. Janza Károly honvédelmi miniszter utasítására ez utóbbi két hadosztály kijelölt erői október 30-án és 31-én Budapestre érkeztek.

Október 31-én 8 órára Szücs Miklós ezredes a régi beosztás szerinti 18 és az ezek összevonásával létrejövő 3 új körzet parancsnokát magához rendelte eligazításra. Az értekezleten a hadműveleti csoportfőnökség tisztje, Kindlovics Pál alezredes ismertette, hogy a fővárosba felrendelt hadosztályok parancsnoksága alatt három karhatalmi körzetet hoznak létre, ezért a Budapesten lévő csapatok parancsot kaptak az alárendeltségnek megfelelő átcsoportosítások végrehajtására.

Az új beosztásnak megfelelően Buda mint a „Bem"-körzet katonai parancsnoka Mecséri János ezredes lett, akinek alárendeltségébe a saját hadosztályán – a 7. gépesített hadosztályon – kívül a Budán lévő katonai alakulatok tartoztak.

A „Mátyás"-körzet, tehát a Rákóczi és Kerepesi úttól északra fekvő területek felett az ellenőrzést az 5. gépesített hadosztály parancsnoka, Csémi Károly alezredes vette át, akinek alárendeltségébe az 5. hadosztály és a körzetben lévő budapesti alakulatok erői kerültek.

A harmadik, úgynevezett „Kossuth"-körzet ettől délre Bakonyi Sándor alezredes parancsnoksága alatt alakult meg. A körzet fő katonai erejét a 27. lövészhadosztály ezredei alkották, de az általános szabályoknak megfelelően – a Zrínyi Akadémiát kivéve – az ebben a körzetben elhelyezett budapesti alakulatok és intézmények is Bakonyi alezredes alárendeltségébe kerültek. A Zrínyi Akadémia Márton András tiltakozása miatt az önállóságát megőrizte.

[867] MOL XX-5-h. 21. doboz 31. kötet 343–345. o.

A csapatok átcsoportosítására azért volt szükség, hogy az új körzetparancsnokok lehetőleg saját szervezetszerű csapataikkal oldják meg feladataikat.

A körzetparancsnokok általános és konkrét feladatait Zólomy László ezredes ismertette. Az ezredes az 5. hadosztály részére fő feladatként a Nyugati pályaudvar, a Rákos-rendező, a Parlament, az Akadémia utcai Pártközpont, a szovjet követség és a szovjet tanácsadók lakásainak, a hidaknak és fontosabb útcsomópontoknak az ellenőrzését és védelmét határozta meg.[868]

A „Kossuth"-körzetbe tartozó alakulatok erőkifejtését elsősorban a Gyűjtőfogház, a Hoffher gyár, a csepeli gyárak, a Rádió, Nemzeti Múzeum, a Józsefvárosi telefonközpont, a Nemzeti Színház, a Boráros téri hídfő és a Kvassay zsilip őrzésére és védelmére kellett összpontosítani.[869]

Mecséri ezredes a budai „Bem"-körzetben hasonló célú és tartalmú feladatok végrehajtására kapott utasítást. Zólomy ezredes jelezte, hogy amennyiben az erre vonatkozó döntés megszületik, a 4. hadsereg törzse mint helyőrség-parancsnokság átveszi a budapesti csapatok felett a parancsnokságot, majd a szovjet csapatok után visszamaradt felszerelési anyagok, fegyverzet és lőszer összegyűjtésére és megőrzésére is intézkedett. Az ezredes külön felhívta a figyelmet az államvédelmi szervek megszüntetése miatt őrizetlenül maradt objektumok és az általuk őrzött bázisok védelmére, a rablás és fosztogatás megakadályozására. A körzetparancsnokok utasítást kaptak arra is, hogy a városba az eddigieknél erősebb járőröket küldjenek ki, amelyek képesek lesznek gyors és határozott intézkedésekkel a rendbontások megakadályozására. A körzetek élelemmel történő ellátásának feladatát az 1. sz. élelmező raktár kapta.

Zólomy ezredes szólt az általa tűrhetetlennek tartott fegyelmi helyzetről is, melynek megszilárdítása – véleménye szerint – a parancsnokok határozott fellépésétől függ. Ezzel összefüggésben az ezredes kijelentette, hogy a Forradalmi Katonai Tanácsok működése nem csökkentheti a parancsnokok tekintélyét.

Miután a körzetparancsnokok a meghatározott feladatok végrehajtásához nem kértek segítséget az egyetemistáktól, az ezredes kiadta az összeköttetéshez szükséges telefonszámokat, majd utasította a parancsnokokat: szervezzék meg a felderítést és állapítsák meg a Budapestről kivont szovjet csapatokkal az érintkezés vonalát. Végül meghatározta, hogy a beosztás nélküli tiszteket jelentsék a Személyügy Főcsoportfőnökségnek, illetve állapítsák meg, hogy a tiszti állományból kiknek a lakása vált lakhatatlanná.

Az új körzetek szerinti munkát 31-én 15 órától kellett megkezdeni,[870] de az átcsoportosítandó kerülő állománynak a körzeteket csak november 1-jén reggelig kellett elfoglalni.

[868] TH V-150 005/17. Csémi Károly alezredes, az 5. gépesített hadosztály parancsnokának vallomása, 1957. március 25. 130–131. o.

[869] TH V-150 005/17. Bakonyi Sándor alezredes, a kiskunfélegyházi 27. lövészhadosztály parancsnokának vallomása, 1957. március 26. 141. o.

[870] TH V-150 005/4. 155–158. o. Zólomy László vallomása.

A forradalom eseményei gyorsan követték egymást. 1956. október 31-én délután a hadsereg felső vezetésének a tudomására jutott, hogy Király Bélát – akkor már ismét vezérőrnagyot – a kormány kinevezte a Budapesti Katonai Karhatalmi Erők parancsnokává, s ebben a beosztásban legfőbb feladataként a Budapesten lévő katonai, nemzetőri és rendőrségi alakulatok egységes irányítását és vezetését határozták meg.

Nem sokkal kinevezését követően Király Béla vezérőrnagy megjelent a vezérkar épületében és Szücs Miklós ezredestől tájékoztatást kért a budapesti katonai alakulatokra vonatkozóan. Szücs ezredes jelentette, hogy a 18 katonai körzetet 3 katonai körzetté szervezték át, és ezekbe a körzetekbe egy-egy hadosztályt rendeltek.

Ezután Király Béla tájékoztatta a jelenlévőket arról, hogy megalakult a Budapesti Karhatalmi Bizottság, amelyen belül a katonai alakulatok vezetésére létre kell hozni a Budapesti Katonai Karhatalmi Parancsnokság törzsét. Zólomy László ezredes és Takács alezredes javaslatot tettek arra, hogy ezt a törzset a 4. hadsereg – ekkor még alárendeltekkel nem rendelkező – törzséből hozzák létre, de annak hadműveleti osztályába vegyék át a Hadműveleti Csoportfőnökség azon tisztjeit, akik addig is a budapesti katonai alakulatok nyilvántartásával foglalkoztak.

Király a javaslatot elfogadta. Ezek után Szücs ezredes hozzájárulásával a Karhatalmi Katonai Parancsnokság a következőképpen alakult meg: parancsnok Király Béla vezérőrnagy, politikai helyettes Dapsi Károly ezredes, törzsfőnök Kovács Imre vezérőrnagy, összekötő tisztek: Zólomy László ezredes és Takács alezredes.

A katonai törzs lényegében úgy működött, hogy Zólomy a Budapesten lévő katonai alakulatok tevékenységéről tájékoztatta Király Béla vezérőrnagyot, majd az ezredes az ő instrukciói alapján irányította a csapatokat. Ebbe a munkába Kovács Imre vezérőrnagy oly módon kapcsolódott be, hogy mint törzsfőnök kézbe vette a törzs irányítását. Zólomy erre a sok megkeresés miatt már képtelenné vált. Végeredményben a későbbiekben mint Király Béla titkára tevékenykedett, és a küldöttségek egy részének fogadásával igyekezett őt tehermentesíteni. November 1. és 3. között sokan keresték fel Királyt, de ha nem ragaszkodtak Király személyéhez, akkor ügyükben Zólomy intézkedett.[871]

Király Béla személye a vele munkakapcsolatba került katonákból és felkelőkből egyaránt nagy szimpátiát váltott ki, de többen – elsősorban a hadsereg vezetői közül – helytelennek tartották, hogy Budapest Katonai Parancsnokaként ő lett valamennyi fegyveres erő, így a nemzetőrség parancsnoka is. Tartottak attól, hogy tevékenysége szétforgácsolódik, és a fő figyelmet a hadsereg helyett az önálló nemzetőrség megteremtésével összefüggő feladatokra összpontosítja.[872]

Zólomy a törzs osztályvezetői részére november 1-jén tartott eligazításon meghatározta a legfontosabb feladatokat. Ezek során Nádasi alezredest, a

[871] TH V-150 005/4. 164–165. o.
[872] TH V-150 005/4. 233–234. o.

felderítőosztály vezetőjét utasította, hogy végezzenek folyamatos felderítést annak megállapítása céljából, hogy az újonnan Magyarországra érkezett szovjet csapatok milyen erőt képviselnek, mozgásukból mire lehet következtetni, az ország megszállására vagy kiürítésére készülnek.[873]

A változást jól érzékelteti, hogy a hadsereg felderítő szervei október 30-án még a felkelők felderítésére kaptak parancsot, de október 31-től a fő feladat a Budapesti Karhatalmi Parancsnokság területén lévő szovjet erők felderítése lett. A kerületi rendőr és kiegészítő parancsnokságok által szolgáltatott adatok alapján a hadsereg felderítői Budapest vázlatára rávezették a szovjet csapatok állomáshelyeit, és a beérkezett adatokról minden reggel 7 órára írásbeli jelentést készítettek.[874]

A törzs 1956. november 1-jén alakult meg. Az új vezető szerv részére Király Béla első és legfontosabb feladatként megparancsolta, hogy Budapesten a katonai alakulatok felhasználásával azonnal szüntessék be a lövöldözést, teremtsenek rendet.[875] A Budapesti Karhatalmi Parancsnokságnak két törzse volt, az egyik törzs a Honvédelmi Minisztériumban dolgozott – ez volt Budapesten a hadsereg irányító szerve –, a másik a rendőr törzs, amelyik a rendőrség és nemzetőrség felé fejtett ki irányító tevékenységet.

Ebben az időszakban – Szücs Miklós parancsára – a Hadműveleti Csoportfőnökség a vidéki helyzettel foglalkozott, illetve a nyugati határnak a határőrséggel együtt történő megerősítéséhez szükséges tervek kidolgozását kezdte meg. A Kiképzési Osztály Ferenczi ezredes vezetésével a parancsnoki és törzskiképzési terv kidolgozását kezdte meg, illetve az „Adattár" kiadásával kapcsolatos munkálatokat folytatta. A Hadszíntér-előkészítő osztály – László alezredes vezetésével – azt a parancsot kapta, hogy a műszaki parancsnoksággal közösen dolgozzanak ki tervet a budapesti és vidéki helyreállító – út, vasút, villamos – munkákra.[876]

Zólomy ezredes a november 1-jén tartott eligazításon meghatározta a körzetparancsnokoknak, hogy minden rendelkezésre álló eszközzel együttműködve a nemzetőralakulatokkal és a területi forradalmi bizottságokkal, lehetőleg saját hatáskörükben tartsák fenn a rendet körzeteikben. Abban az esetben, ha valahol olyan szervezett ellenállást tapasztalnak, amelyet saját erőből letörni nem tudnak, akkor készítsenek részletes tervet ezeknek a gócoknak a felszámolására és a szükséges erő, fegyver, harckocsi vagy lángszóró igénylésére. Ezek a vállalkozások adott esetben központi intézkedésre kerülnek végrehajtásra. Ilyen akciókra ismereteink szerint nem került sor.[877]

Miután Zólomy megalakította a Budapesti Karhatalmi Parancsnokság törzsét a volt hadseregparancsnokság törzséből, szükségesnek látta, hogy erről a tényről a HM illetékes szerveit, vezetőit tájékoztassa. Erre a megbe-

[873] Uo. 190. o.

[874] TH V-150 005/17. Nádasi Károly, a IV. hadsereg felderítőosztályának vezetőjének vallomása, 1956, március 28. 170–171. o.

[875] MOL XX-5 h vizsgálati iratok 26. 89., 95–99., 100. o. Zólomy László vallomása

[876] TH V-150 005/5. 329. o. Szücs Miklós önvallomása.

[877] TH V-150 005/4. 352. o. Kindlovics vallomása.

szélésre november 2-án a reggeli órákban került sor. Az értekezleten Hegyi vezérőrnagy kivételével a Honvédelmi Minisztérium fegyvernemi parancsnokai és csoportfőnökei valamennyien megjelentek, és jelen volt a Karhatalmi Parancsnokság vezetése is.

Zólomy ezredes a tájékoztatója elején kihangsúlyozta: a HM vezetőinek tudniuk kell a Karhatalmi Parancsnokság tevékenységéről, mivel bizonyos kérdésekben elkerülhetetlen, hogy a minisztérium egyes szervezeteivel együttműködjenek. Beszámolt arról is, hogy a budapesti karhatalmi erők parancsnokává Király Bélát nevezték ki, aki így parancsnoka lett a budapesti katonai karhatalmi erőknek is. A Budapesti Karhatalmi Bizottság mint csúcsszerv vezeti és irányítja a három karhatalmi erőt: a katonai karhatalmat, a nemzetőrséget és a rendőrséget. A budapesti karhatalmi erők vezetése és irányítása céljából a hadseregtörzsből megalakították a Budapesti Karhatalmi Parancsnokságot, mely a Vezérkar épületének első emeletén lett elhelyezve. Zólomy ismertette a törzs fontosabb beosztású tisztjeinek a nevét, és tájékoztatást adott a törzs egyes osztályainak a tevékenységéről is.

Ezt követően az ezredes kérte a HM illetékes parancsnokait, hogy vegyék fel egymással a kapcsolatot, és a karhatalmi parancsnokság tevékenységéhez adjanak segítséget. Mivel az anyagi ellátás területén teljes zűrzavar uralkodott – voltak csapatok amelyek három helyről is igényeltek és kaptak ellátást –, Zólomy kérte, hogy a Budapesten lévő csapatoknak anyagkiutalást csak akkor engedélyezzenek, ha a Karhatalmi Parancsnokság illetékes osztálya vagy fegyvernemi törzse az igénylés jogosságát igazolta.

Zólomy közölte, hogy a Karhatalmi Parancsnokság közvetlenül a honvédelmi miniszter alárendeltségében van, de a vezérkarral tevékenysége során együttműködik. Kihangsúlyozta, hogy a Karhatalmi Parancsnokság kizárólag a Budapesten lévő katonai alakulatok felett parancsnokol, a vidéki csapatok tevékenységét továbbra is a vezérkar irányítja.

Zólomy tájékoztatója után Takács Sándor alezredesnek a nemzetőrség és rendőrség tevékenységéről adott tájékoztatót.

Ezek után a rémhírek terjedésének megakadályozása érdekébe Zólomy kérte, hogy a felderítő szervek, a légierő és a 2. csoportfőnökség szerezze be a szovjet csapatokra vonatkozó adatokat, és azokat az illetékesekkel közöljék.

Zólomy felhívta Muczina ezredesnek, az élelmezési szolgálat vezetőjének a figyelmét arra, hogy a visszamaradt szovjet objektumok állománya nincs élelemmel ellátva, és olyan hírek érkeztek, hogy a környéken fosztogatnak. Zólomy vitára bocsátotta a kérdést, hogy a fosztogatások megakadályozása érdekében nem lenne-e jobb ezeknek az objektumoknak az állományát központilag ellátni. A vitában olyan vélemény alakult ki, hogy ezt nem tartják célszerűnek, mivel az a lakosság ellenállásába ütközne, az élelmet szállító gépkocsikat fegyveresen akadályoznák meg a szovjet objektumokhoz való eljutásukban. Megállapodás született arra vonatkozóan is, hogy a budapesti karhatalmi alakulatok valamennyien az 1. sz. élelmező raktárból vételeznek.

A ruházat szolgálatvezetője, F. Szabó ezredes a Bocskai-sapka és az új rendfokozati jelzések viselésére tett javaslatot. Az egyöntetűség érdekében úgy döntöttek, hogy a katonák ne viseljenek karszalagot.

Zólomy a Híradó Csoportfőnökségtől rádiókat kért, hogy a körzetparancsnokokkal az összeköttetés biztosítva legyen. A gépkocsiforgalom ellenőrzése érdekében intézkedett arra, hogy a honvédségi gépkocsik szélvédő üvegére, körbélyegzővel és Nyáry alezredes aláírásával ellátott engedélyt ragasszanak. Közölte, hogy a műszaki alakulatokat mentesítették a karhatalmi feladatok ellátása alól, mivel azok megkezdik az utak karbantartását, illetve a villamospályák rendbehozását, és általában biztosítják a közlekedés megindítását.[878]

Az ÁVH feloszlatása után egyes körzetekből olyan jelentések futottak be, hogy egyes ÁVH-s objektumokban visszamaradt államvédelmi erők a karhatalom tagjaival szemben fegyveresen lépnek fel. Szükségessé vált tehát ezen objektumok felderítése, a fegyverrel ellenállók lefegyverzése. Zólomy tudta szerint ilyen akcióra csak a Várban került sor, és a Mecséri ezredes vezette hadosztályba tartózó alegységek hajtották végre.[879]

A katonai körzetek helyzetéről, lehetőségeiről a „Mátyás"-körzetben lévő állapotok alapján kaphatunk általánosítható képet. Csémi alezredes harcálláspontja a Mátyás laktanyában volt. Feladata az eligazítás szerint a rend helyreállítása, a fosztogatás és a fegyveres bandák garázdálkodásának a megakadályozása volt. Az alezredes alárendeltségébe a 12., 19. gépesített ezredek, a 24. harckocsiezred és átalárendelt erőként a tapolcai és a nagyatádi lövészezredek tartoztak. Ezek az egységek a körzet megalakításakor már meghatározott feladattal szét voltak szórva. Csémi alezredes a forradalmat követő vizsgálat során állította, hogy a parancsnokokat november 4-ig nem is látta.

Csémi alezredes és törzse a fővárosba érkezését követően – október 30-án és 31-én – először a Honvédelmi Minisztériumban települt, és csak november 1-jén költöztek át a Mátyás laktanyába. A körzetben lévő alakulatok ezt követően a Zólomy által meghatározottakon túl átvették a fóti lőszerraktár őrzését is. A fő figyelmet a járőrözés megszervezésére, a kijárási tilalom betartatására, a fosztogatások megakadályozására fordították.[880]

Csémi alezredes november 2-án Zólomytól telefonon a szovjet követség fokozott védelmére kapott utasítást. Ezt mint Nagy Imre külön parancsát ismertették, de ezzel kapcsolatban a Mátyás laktanyában az alezredest személyesen felkereste Király Béla is, aki felelőssé tette a rend fenntartásáért. Ugyanezen a napon Csémi alezredes parancsot kapott arra is, hogy a hadosztályhadtáp a nemzetőrség élelmezésére készüljön fel. Csémi a parancsot végrehajtotta.

Király Béla 2-án vagy 3-án a szovjet nagykövetségről Zólomy ezredest személyesen felhívta és beszámolt arról, hogy a nagykövet előző nap végigjárta a szovjet hadsereg Budapesten lévő objektumait, és azok őrzésével nem volt megelégedve. Ma viszont újra ellenőrzést tartott, és mindent a leg-

[878] TH V-150 005/4. 271–274. o.
[879] TH V-150 005/4. 169. o.
[880] TH V-150 005/14. 111–112. o. Kovács és tsai. Csémi Károly vallomása.

nagyobb rendben talált. Ezért Királyon keresztül az egész törzsnek és az őrzést végrehajtó csapatoknak köszönetét fejezte ki.[881]

November 2-án Kindlovics alezredes parancsot kapott Kovács Imre vezérőrnagytól, hogy vázlatosan készítse el Budapest karhatalmi riadótervét. Ennek a tervnek tartalmaznia kellett a főbb útvonalak lezárását, valamint a Budapesten rendelkezésre álló tartalékok mozgási irányát. Az utasításra kidolgozott terv – leginkább csak elgondolás – a szovjet csapatok esetleges támadása elhárításával kapcsolatos feladatokat nem tartalmazott.[882]

November 2-án egy lehetséges szovjet támadás elhárítása érdekében Király Béla vezérőrnagy parancsot adott Kovács Imre vezérőrnagynak arra, hogy 5 ezer harckocsiaknát adasson ki a nemzetőralegységek részére. Kovács Imre a parancs teljesítését szabotálta, majd amikor erre ismételten parancsot kapott, 1200 darab kiutalását azzal a megkötéssel írta alá, hogy azokat csak Bakonyi alezredes hadosztályparancsnok használhatja fel. Ezekhez az aknákhoz a raktáros parancsra a gyújtókat nem adta ki, és azok így használhatatlanok voltak.[883]

November 3-án reggel a miniszter titkára telefonált a hadműveleti csoportfőnökségre Oravecz Istvánnak, aki ebben az időszakban a vidékről és a „Zólomy féle felderítő csoport tagjaitól" érkezett jelentések alapján a szovjet csapatok helyzetét rögzítő reggeli jelentés összeállításával volt elfoglalva, hogy siessenek a reggeli jelentéssel és annak tartalmaznia kell, hogy az országban hány harckocsi van, illetve ezek jelenleg hol találhatóak. Azt is mondták, hogy ezekre az adatokra a tárgyalások miatt van szükség. Oravecz Kovács József alezredessel elkészítette a jelentést, melynek a lényege az volt, hogy az országban lévő repülőterek körül vannak véve, és hazánkban kb. 7 ezer szovjet páncélos van.

A szovjet csapatmozgásokat jelentő vidéki alakulatok a hadműveleti csoportfőnökségtől minden esetben olyan parancsot kaptak, hogy ne álljanak ellen a szovjet csapatoknak. Bérczes alezredes, a gyöngyösi hadosztály parancsnoka is telefonált. Őt Szücs ezredes félreérthetetlenül utasította, hogy vegye fel a kapcsolatot az odaérkező szovjet csapatok parancsnokával, és akadályozzanak meg minden összeütközést, „provokációt".[884]

Miután ismét nagy erejű szovjet csapatok lépték át folyamatosan a szovjet–magyar határt, Király Béla Zólomy ezredessel egy úgynevezett „Védelmi Terv"-et készíttetett, mely tartalmazta a nemzetőr csoportok, valamint a Budapesten lévő katonai alakulatok elhelyezkedését és feladatát. A hadseregtörzs – melyet Zólomy László ezredes irányított – a szovjet csapatok kivonulása után folyamatosan kapcsolatot tartott a fővárosban megalakított három katonai körzet parancsnokával és a Nemzetőrség Főparancsnokságát is befogadó Budapesti Főosztállyal.[885]

[881] TH V-150 005/4. 267. o.
[882] Uo. 354. o. Kindlovics vallomása.
[883] TH V-150 005/14. 102. o. Kovács Imre vallomása.
[884] TH V-150 005/14. 130. o. Oravecz István ht. katona vallomása.
[885] TH V-150 005/ 4. 164. o. Zólomy László vallomása.

A Nemzetőrség Főparancsnokságának megalakítása

Október 31-től a Forradalmi Karhatalmi Bizottságtól a kerületi, üzemi és ifjúsági forradalmi bizottságok megbízottai sokszorosított űrlapon igényelhettek igazolványokat és fegyvert a nemzetőralakulatok, illetve a gyárőrségek részére. Az űrlapokat az illetékes kerületi, üzemi, hivatali forradalmi bizottságok elnökei írták alá. A beérkezett kérvényeket Kiss rendőr alezredesnek vagy Vári őrnagynak kellet láttamoznia ahhoz, hogy az azon feltüntetett mennyiségű igazolványt és fegyvert a kérelmezők megkapják. Ez a rendszer november 2-ig létezett. Ekkor a szervezést egy precízebb, jobban ellenőrizhető jelentkezési és igénylési rendszer bevezetéséig Kiss rendőr alezredes felfüggesztette.

A felfüggesztés másik oka az lehetett, hogy a hadtáprészleg vezetője, Lantos honvéd őrnagy ugyanezen a napon Kiss István alezredesnek jelezte: annak ellenére, hogy Király Béla a nemzetőrség létszámát 4 ezer főben maximálta, ennél már jóval több embert vettek fel. Kiss alezredes ekkor utánaszámolt és megállapította, hogy a nemzetőrségnek már több mint 7 ezer tagja van. Erről jelentést tettek Király Bélának is, aki a nemzetőrség további szervezését azonnal leállíttatta.[886]

A kiadott nemzetőr-igazolványok magas száma – 18 302 db – és a regisztrált nemzetőrök létszáma közötti hatalmas eltérés – ezzel a kérdéssel a következő részben is foglalkozom – oka, hogy a kb. 7000 főbe csak a felkelő-szabadságharcos csoportokból, illetve az ezek bázisán és a diákságból alakult nemzetőralegységek részére november 3-ig kiadott igazolványok számát – 4305 és 3705 darab – számolták bele.

A Forradalmi Karhatalmi Bizottság következő ülése november 2-án kb. 13.00-kor kezdődött. Az értekezletet Kopácsi Sándor nyitotta meg, majd javaslatot tett az elnökség megalakítására. Az elnökség megválasztása után egy embert kísértek a terembe, akit állítólag a Nemzeti Bank pénztáránál fogtak el, mivel egy Dudás által aláírt nyugtára 500 ezer forintot akart felvenni. Néhány percre őrök kíséretében megjelent a teremben Dudás József is, akinek a résztvevők többsége a kivégzését követelte. Ekkor felállt Király Béla, és elmondta, hogy ő becsületszavát adta Dudásnak, hogy nem lesz bántódása, ha elmegy az értekezletre és ott nyíltan elmondja terveit és célkitűzéseit.

A résztvevők megnyugodtak és így Király Béla elkezdte a beszámolóját, amelynek elején rögtön bejelentette, hogy az operatív bizottság munkájával nincsen megelégedve. A szervezési albizottság különösen rossz munkát végzett, mivel az értekezletet nem jól készítették elő, az nem határozatképes, ezért a vezérőrnagy kérte a szervezési albizottság jegyzőkönyvben is rögzített megrovását.

A felkelők javaslatot tettek az operatív bizottság kiegészítésére, mivel szerintük abban nincsenek megfelelő arányban képviselve.

[886] TH V-150 005/3. 151. o. Kovács István és tsai. Lantos József 1957. május 31-i vallomása.

Felmerült a nemzetőrök fizetése rendezésének a szükségessége is. Király Béla ígéretet tett, hogy a kérdés hamarosan megoldódik.

Mivel a közgyűlés határozatképtelen volt, úgy döntöttek, hogy az ügyeket az ideiglenes operatív bizottság viszi tovább, és november 3-án a végleges Forradalmi Karhatalmi Bizottság megválasztása céljából ismét összeülnek.

Ezután hívatta magához Lantos őrnagyot Király Béla, és javaslatot kért tőle a nemzetőrök fizetésének a rendezésére. Lantos nem tudott mit javasolni, ezért Király úgy döntött, hogy a nemzetőrök a fizetésükön kívül naponta 10-20 forintot kapjanak. Király parancsot adott, hogy Lantos őrnagy ennek rendezése érdekében vegye fel a kapcsolatot az illetékes szervekkel. Lantos helyettesével, Földvári Attilával elment a SZOT-ba, ahol a SZOT vezetői vállalták, hogy a nemzetőröknek a munkabért kifizetik, de a pótlék eldöntésében nem ők az illetékesek.

November 2-án már a vidéki nemzetőralakulatok vezetői közül is többen jelentkeztek a Deák téren és fegyvert kértek. Lantos őrnagy Király Béla ismételt parancsára a fegyverek kiadására nem intézkedett.[887]

A szervezési osztály ezek után a november 3-ra áttett értekezletről, annak napirendjéről a kerületi és üzemi nemzetőr, illetve munkásőrségek parancsnokait meghívók kiküldésével értesítette. Ezeket a meghívókat a kerületekbe és az üzemekbe 2-ról 3-ra virradó éjszaka vitték ki, de az érintett személyek egy részét telefonon is értesítették.[888]

A Forradalmi Karhatalmi Bizottság november 3-i ülésén[889] az értekezlet legfontosabb céljának Király vezérőrnagy a Forradalmi Karhatalmi Bizottság elnökségének, a Nemzetőrség Főparancsnokságának és a Forradalmi Karhatalmi Bizottság operatív irányítást ellátó szervének a megválasztását tartotta.

A vezérőrnagy szólt arról is, hogy a magyar kormány a Varsói Szerződést felmondta és a nagyhatalmakat felkérte a kormány által bejelentett semlegesség szavatolására. Kijelentette, hogy a kormány a Forradalmi Karhatalmi Bizottságot felelőssé tette a rend fenntartásáért, ezért a nemzetőrséget fegyelmezett, szervezett karhatalmi egységgé kell tenni.

„A legdöntőbb kérdés, hogy az eddig megalakult nemzetőralakulatok szervezetüket a legnagyobb mértékben megszilárdítsák és a központi vezetőség utasításait maradéktalanul hajtsák végre"[890] – mondta Király vezérőrnagy, majd összefoglalta a Karhatalmi Bizottság feladatait.

A hozzászólók az egységes vezetés és fellépés megteremtésének elsődleges fontosságát hangsúlyozva, a még meglévő anomáliák között szóltak a Külügyminisztérium épületének november 2-i elfoglalásáról, arról, hogy Budán a fegyveresek a Forradalmi Bizottmány nevében Dudás József által aláírt igazolványokkal vannak ellátva, holott ismereteik szerint Dudás Jó-

[887] TH V-150 005/3. 151–153. o. Lantos József 1957. május 31-i vallomása.
[888] TH V-150 007. 104. o. Kiss rendőr alezredes feljegyzése Tömpe István részére.
[889] TH V-150 005/21. 74–77. o. Kovács István és tsai.
[890] Uo.

zsef nem is rendelkezik karhatalmi erőkkel. A Baross téri fegyveres csoport képviselője bejelentette, hogy mivel a nemzetőrök nem politizálhatnak, ezért, azokat a fegyvereseket, akik Dudás-féle papírt mutatnak fel, lefegyverzik és letartóztatják.

Király Béla ekkor a jelenlévőket tájékoztatta arról, hogy november 2-án, délután 6 órakor a Széna téri század parancsnokát – egy alezredesi rendfokozatot viselő fegyverest – a Külügyminisztérium elfoglalásáért – állítólag volt államvédelmi beosztottakat kerestek ott – elfogta és letartóztatta. A vezérőrnagy szólt arról is, hogy Kovács András, a Szabad Nép székházában települt volt „Dudás-csoport" parancsnoka alegységével belépett a nemzetőrségbe, a Forradalmi Karhatalmi Bizottságot felettes szervének elismerte.

Király Béla úgy gondolta, hogy az ezen a napon megkezdett tárgyalásokon hamarosan eldől, „hogy mikor fognak kivonulni a szovjet csapatok Magyarország területéről".[891]

Marián István alezredes a Műszaki Egyetemről megkérdezte: a nemzetőrség feladata csak a rendfenntartás lesz-e, illetve a tanítás megkezdését követően mit tegyenek az egyetemeken szervezett karhatalmi egységek? A alezredes bejelentette: „az a tervük, hogy a legrövidebb időn belül hadosztállyá fejlesszék a mostani erejüket".

Elhangzottak az ülésen kritikai észrevételek is. Ezek között az 1. sz. Épületelemgyár küldötte nehezményezte, hogy a szervezés nagyon lassan megy. „Féltik az eredményeket, hogy elveszítik a lassú szervezésben" – mondta.[892]

Vita alakult ki többek között a mandátumok elosztásáról is. A Corvin egység képviselőjének véleménye szerint a „honvédség, rendőrség nem megbízható", ezért azt javasolta, a mandátumokból 21 a nemzetőröké, 10-10 a honvédségé és a rendőrségé legyen és „csak azok kapjanak mandátumot, akik fegyverrel a kezükben harcoltak".

Vízi Sándor, a volt politikai foglyok küldötte szerint nem lehet kirekeszteni azokat az embereket, akik szenvedtek az önkénytől, és mandátumot kért a volt politikai foglyok nevében.

A Baross téri csoport képviselője Vízivel egyetértett abban, hogy a kiszabadult politikai foglyok részt vettek a harcokban, de szerinte új fegyveres nemzetőregységek megalakítására már nincs szükség, a politikai foglyok lépjenek be valamelyik már létező egységbe.[893]

Az ülésen többen a sztrájk folytatása ellen érveltek, de mint mondották, a munka megkezdésének a nemzetőrség felszámolása, illetve tevékenységének akadályozása nem lehet következménye.[894]

A vitát követő szavazáson egyhangúlag megválasztották Király Bélát a Nemzetőrség főparancsnokának, helyettesének Kopácsi Sándor rendőr ezre-

[891] Uo.
[892] Uo.
[893] Uo.
[894] Uo.

dest, majd a nemzetőralegységek és egységek – a Corvin közi, a Baross téri, Széna téri, Práter utcai, a IX. kerületi fegyveres csoportok, a Műszaki Egyetem, a honvédség és rendőrség képviselői – megnevezték a szűkebb törzsben dolgozó küldötteiket.

A Forradalmi Karhatalmi Bizottság határozattervezetét a közgyűlés egyhangúlag elfogadta.[895]

A Szabad Kossuth Rádió 14 óra 25 perckor adta hírül, hogy a Forradalmi Karhatalmi Bizottság megalakította a Nemzetőrség Főparancsnokságát és a Nemzetőrség főparancsnokának egyhangúlag Király Béla vezérőrnagyot választotta meg.

A Forradalmi Karhatalmi Bizottság közgyűlése az alábbi – a Rádióban is ismertetett – határozatot hozta:

A Forradalmi Karhatalmi Bizottság „Ragaszkodik hazánk függetlenségéhez és semlegességéhez. Minden függetlenségünk és semlegességünk elleni fegyveres agressziónak ellenáll. A szabad, demokratikus választások megtartásáig a rend megszilárdítását minden erővel elősegítjük és a kormánynak a restaurációs kísérletek és zavarkeltések megsemmisítésére adott rendelkezéseit híven teljesítjük.

Hazánk védelmi készültségének súlyos kárt okoz a sztrájk, éppen ezért a sztrájk beszüntetését és a termelőmunka megkezdését javasoljuk azzal, hogy a nemzetőralakulatok a munka felvétele alatt is fegyvereiket kéznél tartsák, hogy agresszió esetén azonnal harckész állapotba helyezkedhessenek, és felvehessék a harcot a támadók ellen.

A mai naptól kezdve nem honvédségi és nem rendőr személy csakis mint nemzetőr viselhet fegyvert. A nem nemzetőr, nem honvéd és nem rendőr személyeket a rend megszilárdítása érdekében lefegyverezzük."[896]

Később, a vizsgálati fogságban Marián István a november 3-án történteket az alábbiakban foglalta össze:

„Az értekezleten... Király Béla tartott beszámolót az Ideiglenes Operatív Bizottság addig végzett munkájáról, és ismertette a Forradalmi Karhatalmi Bizottság feladatait. Ennek során utalt arra, hogy a helyzet válságos, újabb szovjet csapatok érkeztek az ország területére, de tárgyalások vannak, és van remény a megegyezésre, utalva az ENSZ-re is...

Bizakodó hangon beszélt a belső helyzetről, az volt az elképzelése, hogy rövidesen megindul a munka. Utalt arra, hogy egy újabb szovjet beavatkozás esetére már intézkedések történtek a védelem érdekében...

Király Béla és Kopácsi rövid beszámolót tartottak. Elmondták, hogy a kormányban változások vannak, felmondták a Varsói Szerződést. A helyzet nagyon válságos, tárgyalások folynak, de a szovjet csapatok újabb bevonulásából, elhelyezkedésükből, abból, hogy támadólag állnak fel, újabb beavatkozás várható..."[897]

[895] TH V-150 005/21. 78–83. o.
[896] A forradalom hangja... 458. o.
[897] Uo.

Az értekezlet után Király Béla parancsnoki eligazítást tartott, ahol az általános problémák felvetését követően a másnapra – november 4-re – tervezett rendteremtő akciók megbeszélésére került sor.

„Rengeteg sürgős feladatot kellett megoldani. Rendszeres ellátás, a csoportok és kerületek közötti koordináció, a vidéki szabadságharcos csoportok irányítása és bekapcsolása egy egységes fegyveres erőbe, az egyénileg csatlakozó honvédek és rendőrök beosztásainak rendezése, a parancsnokaikkal együtt csatlakozó honvéd- és rendőralegységek irányítása, koordináció a honvédség, a rendőrség és a szabadságharcos egységek között, az ország, de különösen Budapest rendjének egységesen szervezett fenntartása mind-mind a Nemzetőrség Főparancsnokságára várt..."[898] – összegezte Király Béla az előttük álló feladatokat.

[898] KIRÁLY 272. o.

A HADSEREG ÉS A BM ALÁRENDELTSÉGŰ FEGYVERES ERŐK TEVÉKENYSÉGÉNEK LEGFONTOSABB JELLEMZŐI (OKTÓBER 28–NOVEMBER 3.)

A Magyar Néphadsereg október 28-i fordulatot követő tevékenységének fő jellemzői

Az események átértékelése a Magyar Néphadseregben is újabb helyzetet teremtett. Azok a kötelékek, amelyek október 28-ig is a kormányellenes megmozdulásokat és a felkelőket támogatták, magatartásuk helyességét látták igazolva. Az eseményeket passzívan szemlélők többsége a kormánynyilatkozatban elhangzottakat elfogadva aktívan bekapcsolódott a kormány célkitűzései megvalósítása feltételrendszerét biztosító feladatok végrehajtásába.

Tudathasadásos állapotot okozott a fordulat azon parancsnokok, tisztek és katonák esetében, akik elfogadva az „ellenforradalom" értékelést, aktívan vettek részt a felkelők elleni harcokban. Félve a felelősségre vonástól, voltak akik alakulataikat elhagyták és a szovjet csapatoknál kerestek menedéket, majd később részt vettek a november 4-én bekövetkezett újabb szovjet támadás előkészítésében.

A politikai vezetés megváltozott álláspontját, az új elvárásokat és követelményeket tükröző parancsában[899] Janza Károly altábornagy utasította a fegyveres erőket, hogy csak akkor tüzeljenek, ha megtámadják őket. A miniszter személyes felelősségét hangsúlyozva bejelentette: „Minden erőmmel azon leszek, hogy Önökkel [a hadsereg személyi állományával] együtt a legrövidebb időn belül helyreállítsuk a rendet, nyugalmat, a békét..."[900] A hadsereg jövőbeli feladatairól ebben a parancsban a következők olvashatók: „Álljanak helyt továbbra is szilárdan a népünk hatalmát féltő dolgozóinkkal, és a munkástanácsokkal karöltve szólítsák fel megadásra, szereljék le azokat a felfegyverzett csoportokat, egyes elemeket, akik céltalanul ontva a magyar vért a munkások, parasztok és a néphez hű értelmiségiek szocialista jövőjét veszélyeztetik." [901]

Befejezésként Janza Károly a személyi állománynak a „nép hatalmának védelmében és a rend helyreállításában, a rend és a fegyelem érdekében eddig tett tevékenységekért" köszönetét fejezte ki.[902]

[899] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 15–16. o.
[900] Uo.
[901] Uo.
[902] Uo.

A Honvédelmi Minisztérium vezető állománya és a Budapesten lévő, illetve a fővárosba karhatalmi feladatok végrehajtása céljából felrendelt alakulatok és intézetek fő tevékenysége az október 28-tól 31-ig terjedő időszakban a szovjet csapatok felváltása, a felkelő-szabadságharcos csoportok fegyverátadásának – lefegyverezésének – megszervezése, az új karhatalom szervezésében, felszerelésében és elhelyezésében való részvétel, majd a szovjet csapatok kivonásának a biztosítása volt. A hadsereg állományának e területeken folytatott tevékenységét – más kérdésekkel összekapcsolva – külön részben vizsgálom.

Ebben a részben elsősorban a hadseregen belül létrejött forradalmi szervezetek megalakulása körülményeinek bemutatására koncentrálok, de a forradalmi katonai tanácsok és az ezek irányítására hivatott, illetve a hadsereg egészét érintő fontosabb döntéseket meghozó Forradalmi Honvédelmi Bizottmány tevékenységén keresztül képet alkothatunk a hadsereget az október 28-tól november 4-ig terjedő időszakban leginkább foglalkoztató gondokról és problémákról is.

A hadsereg forradalmi szervezetei, a forradalmi katonai tanácsok megalakulásának körülményei

Az országban történt alapvető változások természetesen a hadseregben is éreztették hatásukat. Ennek egyik jele, hogy a katonai alakulatoknál és intézeteknél spontán módra alakultak meg azok a szervezetek, amelyek azon túl, hogy hangsúlyozták a forradalom céljaival azonosulásukat, a hadseregnek a felkelő-szabadságharcos csoportok, illetve a harcokba közvetlenül be nem kapcsolódott tömegek elleni fellépését igyekeztek megakadályozni.

Október 28-át követően a hadsereg vezetése – élve az átértékelés nyújtotta lehetőségekkel – ezt az egyre erősödő folyamatot megpróbálta szervezett, felülről szabályozott, s így ellenőrizhető keretek közé terelni, szorítani.

A forradalmi katonai tanácsok megválasztásának lehetősége, illetve szükségessége a katonai és az azzal szoros kapcsolatban álló politikai vezetők körében első alkalommal érdekes összefüggésben merült fel. Október 28-án Fehér Lajos, a Katonai Bizottság tagja elnökletével a Honvédelmi Minisztériumban – Hídvégi Ferenc vezérőrnagy szobájában – értekezletet tartottak, amelyen a következő személyek voltak jelen: Czinege Lajos, a Központi Vezetőség Adminisztratív Osztályának vezetője, Konok Ferenc, Liszt Vilmos, Bognár Károly és Ráth Károly ezredesek, Liptai Ervin és Kalmár Tamás alezredesek, Rudas István és Horváth Miklós őrnagyok.

Horváth őrnagy később – a forradalmat követő vizsgálat során – beszámolt arról, hogy az értekezleten javaslatként felmerült: katonai diktatúrát kell bevezetni a rend helyreállítása érdekében. A sebtében kialakított vázlatos terv szerint a katonai diktatúrát Münnich Ferenc elnökletével egy bizottság vezetné be, amelynek tagjai Fehér Lajos, Földes László és az értekezleten jelen lévő honvédtisztek lesznek.

A megbeszélés résztvevői ekkor a katonai diktatúra bevezetésének tervét kidolgozták, majd a tervezetet bemutatásra Fehér Lajos, Ráth Károly és

Czinege Lajos átvitték a Pártközpontba. Kádár János a tervet jónak tartotta, és annak, illetve a további részletek megbeszélésére a Politikai Bizottságot azonnal össze akarta hívni, de Nagy Imre ezelől azzal az indokkal tért ki, hogy ő fáradt, elmegy aludni és éjjel már nem foglalkozik semmivel. A tervről ekkor szerzett tudomást Apró Antal, aki azt jónak találta, de bejelentette, hogy létezik egy másik terv is, amelynek a lényege, hogy a hadseregben a párt ellenőrzésével és irányításával a Tanácsokat létre kell hozni. Ha ez nem válna be – mondta Apró Antal –, akkor majd a katonai diktatúra tervét hajtják végre.[903] Az a rendelkezésre álló iratokból nem állapítható meg egyértelműen, hogy Apró Antal a „tanácsok" fogalom alatt pontosan mit is értett.

Más források szerint a katonai tanácsok megalakulásáról a Politikai Főcsoportfőnökségen október 28-án a politikai munkásokon keresztül értesültek. Kiderült, hogy több alakulatnál, de elsősorban a Zrínyi és a Petőfi Akadémiákon forradalmi katonai tanácsokat választottak. Ezt azonnal jelentették a honvédelmi miniszternek, aki utasította a Politikai Főcsoportfőnökséget, hogy a katonai tanácsok tevékenységével kapcsolatos javaslatot készítsék el. A kb. 8 főből álló bizottság javaslatának a lényege – Bognár Károly véleménye szerint – az volt, hogy „a hadseregben forradalmi fegyelem legyen, a parancsnokokat támogassák és a parancsaikat hajtsák végre".

Másnap, október 29-én délután Hazai Jenő vezérőrnagy a Politikai Főcsoportfőnökségen úgy intézkedett, hogy a párt- és politikai szerveknek „azon kell lenni, hogy a katonatanácsokba minél több kommunista tiszt kerüljön bele, hogy azok esetleges jobbratolódását ezáltal meg tudják akadályozni".[904]

Ezt a tervezetet felterjesztették, de hamarosan kiderült hogy a miniszter által kiadásra tervezett, majd kiadott parancs szövege – valószínűleg a parancsnokok felfüggesztésének lehetősége kérdésében – a leadott javaslattal nem egyezett. Az eltérés – Bognár Károly szerint is – főleg a parancsnokok és a tanácsok viszonyát rendező részben volt.[905]

Janza Károly altábornagy – amint ezt már jeleztem – a „forradalmi fegyelem" hadseregbeli választott vezető szervezetei, a „Forradalmi Katonai Tanácsok" megválasztására parancsban intézkedett, amelyben a katonai tanácsok megalakulásának rendjét, tevékenységének módját a következők szerint szabályozta:

„1. Valamennyi honvédségi szervben és intézményben, a magasabbegységek törzseiben és az egységekben, ezredekben és önálló zászlóaljakban demokratikus formában a katonák és tisztek együttes gyűlésén haladéktalanul válasszák meg a forradalmi katonai tanácsokat. A forradalmi katonai ta-

[903] TH V-150 006/4. Váradi Gy. és tsai. Dr. Horváth Miklós őrnagy, a Hadtörténeti Intézet politikai helyettesének jegyzőkönyve 1957. 06. 3. 61–62. o.

[904] TH V-150 006/4. 62. o.

[905] TH V-150 006/4. Váradi Gy. és tsai. Bognár Károly volt ezredes kihallgatási jegyzőkönyve 1957. 09. 26. 113–114. o.

nácsokba 9-11 tagot célszerű választani, melyben képviselve legyenek mind a honvédek, tiszthelyettesek, mind a tisztek.

2. A katonatanácsok feladata minden fokozaton a Honvédelmi Miniszter által kinevezett parancsnokok fontosabb parancsainak, intézkedéseinek megvitatása és javaslat tétele. Tehát az ezredparancsnok parancsait az ezred katonai tanácsa, a hadosztályparancsnok parancsait a hadosztálytörzs katonai tanácsa vitatja meg és így tovább.

Amennyiben a katonatanács többsége nem ért egyet a parancsnok parancsaival, a parancsnok jelentse felsőbb parancsnokának.

A megfelelő katonai tanács által megerősített parancs feltétlenül kötelező-en érvényesül az alárendelt egységekre.

3. A halasztást nem tűrő intézkedések megerősítésére a katonai tanács 3 tagú vezetőséget választ, amely a katonatanácsnak felelős.

4. A katonatanács ülését a parancsnok hívja egybe, az egység életének megjavítását célzó kérdések megvitatására.

A katonatanácsot össze kell hívni, ha ezt a tanács többsége kívánja. A katonai tanácsok képviseltessék magukat a helyi munkás- és paraszttanácsokban.

A katonatanácsok a jelenlegi helyzetben tekintsék legfontosabb feladatuknak a közrend megteremtését, a forradalmi fegyelem megszilárdítását, kivívott forradalmi eredményeink, népi hatalmunk megvédését.

Aki a katonatanácsok által megerősített intézkedéseknek ellenszegül, az vét a katonai forradalmi fegyelem ellen és vele szemben törvényeink előírásainak szellemében kell eljárni."[906]

Ez a parancs azon túl, hogy lehetővé tette a különböző szintű parancsnokok tevékenységének ellenőrzését és – a parancs szándékai szerint – segítését, arra bíztatja, sőt arra utasítja a forradalmi katonai tanácsokat, hogy elsősorban a közrend és a közbiztonság helyreállítása, védelme érdekében kapcsolódjanak be a szűkebb környezetüket érintő feladatok végrehajtásába, vegyenek részt képviselőikkel a területi forradalmi szervezetek – „a helyi munkás és paraszttanácsok" – munkájában.

A miniszter fenti intézkedésének ez a része a hadsereg társadalom felé történő nyitásának egyik első hivatalos lépése. Ez a nyitás a pozitív hatások mellett – mint ezt több példa is bizonyítja – magában hordozta a hadsereg egyébként is bizonytalan, megrendült irányítási rendszere további lazulásának lehetőségét. A területi forradalmi szervezetek – és azok karhatalmi ügyekért felelős személyei, testületei – jogot formáltak arra, hogy közvetlenül is beavatkozzanak a működési területükön lévő katonai szervezetek mindennapi életébe.

Az így kialakult anomáliákat az illetékes katonai vezetők – az adott szintű forradalmi katonai tanácsok támogatásával – idejekorán igyekeztek felszámolni. Ezt tette Moór ezredes, a pápai 32. lövészhadosztály parancsnoka

[906] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 21–22. o. Kis eltérésekkel BM TI. V-150 005/2. 346. o. Janza Károly altábornagy parancsa 1956. október 30.

is, amikor a parancsnokok és a forradalmi szervezetek együttműködését az alábbi parancsban szabályozta:

„Elrendelem, hogy az alakulatok parancsnokai az elkövetkezendőkben a városi, járási, megyei Forradalmi Tanácsok utasításait nem hajthatják végre.

Ugyanez vonatkozik a Dunántúli Nemzeti Tanács utasításaira is.

Amennyiben ezen tanácsok honvédségi segítséget – embert, fegyvert, gépkocsit stb. – akarnak igénybe venni, úgy utasítani kell őket, hogy forduljanak kérelmeikkel az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz. A hadosztály alakulatai kizárólag a hadosztályparancsnoknak a hadosztály Katonai Forradalmi Tanáccsal átbeszélt parancsait hajthatják végre.

Amennyiben a hadtest Katonai Forradalmi Tanács vagy a HM Katonai Forradalmi Tanácsa adna közvetlenül parancsokat, úgy azt az alakulatok parancsnokai azonnal kötelesek jelenteni a hadosztályparancsnoknak..."[907]

Voltak alakulatok, ahol a forradalmi katonai tanácsok megalakulásukat követően azonnal leváltották a parancsnokokat, a politikai munkásokat, az ügyészségeknek átadták az elhárítótiszteket, letartóztatták a tömegre 28-a előtt tüzet parancsoló tiszteket.

Az ilyen és ehhez hasonló jelenségeket, a hadsereg tevékenységét veszélyeztető „működési zavarokat" a Katonai Forradalmi Tanácsok tevékenységének lehető legrészletesebb szabályozásával igyekeztek kiküszöbölni, illetve megelőzni.

A forradalmi katonai tanácsok működésének ideiglenes szabályzatában[908] rögzítették ezen szervezetek feladatait, jogait és kötelességeit. E szabályzó szerint a „Magyar Néphadseregben működő Forradalmi Tanácsok feladata a Magyar Néphadsereg minden alakulatánál biztosítani a Minisztertanács határozatainak és a Forradalmi Tanácsok egyetértésével kiadott parancsok maradéktalan végrehajtását... a Magyar Néphadsereg egységes, határozott kiállását a forradalom célkitűzéseinek megvalósítása és vívmányainak megvédése érdekében... Fontosabb kérdésekben kiadandó parancsokat a parancsnok csak a tanács beleegyezésével adhat".[909]

A forradalmi katonai tanácsoknak a szabályzat a parancsnokok leváltásának, illetve felfüggesztésének kérdésében – a helyzetből adódóan, de a miniszter parancsától eltérően – különleges jogosultságokat biztosított.

Így, amellett, hogy a tanácsoknak az „egyszemélyi parancsnoki tekintélyt" minden eszközzel biztosítaniuk és a parancsnokokat a munkában segíteniük kellett, a parancsnokkal egyetértésben az alárendelt egységek parancsnokait joguk volt beosztásukból felfüggeszteni, illetve a felfüggesztett parancsnokok helyébe kötelesek voltak megfelelő parancsnokot állítani.

A felfüggesztést az elöljáró parancsnoknak és forradalmi tanácsnak kellett jelenteni. Ezen jogok érvényesítésében bizonyos korlátozást jelentett, hogy a hadosztály és ezzel egyenrangú szervek parancsnokait a mellettük működő

[907] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 315. o.
[908] TH V-150 005/2 321–323. o.
[909] Uo.

forradalmi tanács javaslata alapján [a] Magyar Néphadsereg Forradalmi Katonatanácsa függeszthette fel, illetve a hadtest és ezzel egyenrangú szervek és az ettől magasabb beosztású parancsnokok felfüggesztéséről és kinevezéséről a Magyar Néphadsereg Forradalmi Katonatanácsának javaslatára a Minisztertanács dönt.

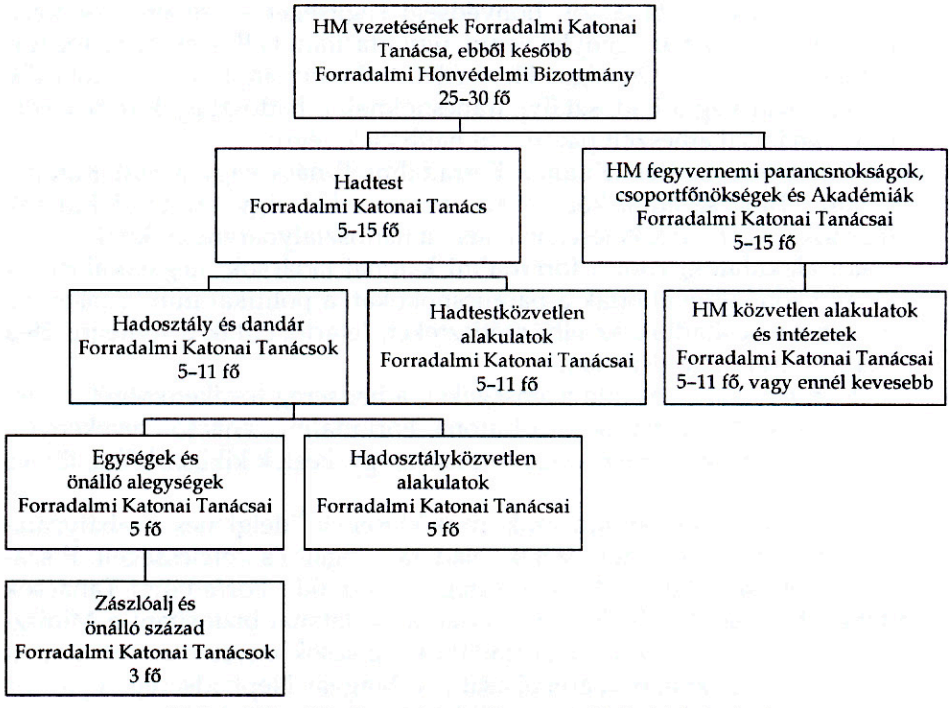

19. ábra. A forradalmi katonai tanácsok szervezeti felépítésének sémája

A forradalmi katonatanácsok a fentieken túl „ a burkolt vagy nyílt forradalomellenes cselekmények elkövetőit, továbbá azokat, akik a forradalmi hadsereg erejét megbontják, katonai bíróság elé" állíthatták.

Az ideiglenes szabályzat rögzítette a forradalmi katonai tanácsoknak a hadsereg hierarchiájához igazodó szervezeti felépítését is *(19. ábra).*

A forradalmi katonai tanácsok megválasztást a következők szerint rendelték el: „A választás az önálló századnál, zászlóaljnál és önálló zászlóaljnál a személyi állomány bevonásával titkosan, egyszerű szótöbbséggel történik. A többi forradalmi tanácsok úgy alakulnak meg, hogy a közvetlenül alárendelt egységek választott tanácstag küldöttei és az adott egység törzsének választott küldötte a fenti módszer szerint megválasztják a tanácsot..."[910]

„A Katonai Forradalmi Tanácsok tartsanak szoros kapcsolatot a helyi forradalmi tanácsokkal és velük együttműködve biztosítsák a forradalmi rend mielőbbi megteremtését és fenntartását. A hadsereg forradalmi tanácsai

[910] Uo.

tartsanak szoros kapcsolatot az alárendelt egységek forradalmi tanácsaival és ellenőrizzék a Minisztertanács utasításainak, valamint a Honvédelmi Miniszternek a Magyar Néphadsereg Forradalmi Katonatanácsa egyetértésével kiadott parancsai és intézkedései végrehajtását"[911] – olvasható az ideiglenes szabályzatban, amelynek a fentieken túl fontos rendelkezése, hogy a Forradalmi Katonai Tanácsok és a Magyar Néphadsereg Forradalmi Katonai Tanácsa – mint csúcsszerv – megválasztásával egy időben a Politikai Főcsoportfőnökség megszűnik, és a politikai beosztásban lévő tisztek felfüggesztéséről, illetve új beosztásba helyezéséről a forradalmi katonai tanácsok a parancsnokokkal egyetértésben saját hatáskörben döntenek.[912]

Ez egyben azt is jelenti, hogy a pártszervek után a Magyar Dolgozók Pártja politikájának hadseregbeli végrehajtásáért felelős politikai szervek helyébe – más jogosítványokkal és kötelezettségekkel – az október 28-i kormányprogram általános és konkrét, a honvédelem területére vonatkozó céljait megvalósító forradalmi katonai tanácsok léptek.

A forradalmi katonai tanácsok spontán módon, majd a miniszter utasítására – a forradalmi katonai tanácsok felállításának ideiglenes szervi határozványa alapján – a Magyar Néphadsereg majdnem minden alakulatánál, intézeténél és vezető szervénél megalakultak.

Miután október 30-án a minisztérium vezető szerveinél a választások befejeződtek, a Politikai Főcsoportfőnökség Forradalmi Katonai Tanácsa kezdeményezésére – a HM Forradalmi Katonai Tanácsának megválasztása céljából – a tiszteket a vezérkar épületébe gyűlésre hívták össze. A gyűlésen részt vevő kb. 150-200 tiszt Kána Lőrinc vezérőrnagy javaslatára az egyes csoportfőnökségek jelenlévő küldötteinek javaslata alapján megválasztotta a Forradalmi Tanács tagjainak egy részét. Mint kiderült, ezen a gyűlésen a minisztérium szervezetei közül több képviselettel nem rendelkezett, ezért Kána Lőrinc vezérőrnagy azt javasolta, hogy még ezen a napon délután 16 óráig mindegyik HM szerv tegye meg javaslatát az általa delegált személyre.

Ilyen előzmények után október 30-án délután 16 órakor Kána Lőrinc vezérőrnagy elnökletével a HM Katonai Tanács megtartotta alakuló ülését,[913] amelyen egy tüzérőrnagy követelte, hogy haladéktalanul dolgozzák ki a forradalmi tanácsok működési szabályzatát. Amikor Horváth Miklós őrnagy bejelentette, hogy azt már Bognár ezredes elkészítette, többen lehurrogták és ugyanennek a tüzér őrnagynak a javaslatát elfogadva, működési szabályzat tervezetének elkészítésére egy bizottságot választottak.

A forradalmi tanácsok ideiglenes határozványának vitájában felmerült az is, hogy a forradalmi tanácsokat a Forradalmi Karhatalmi Bizottság alá kell rendelni. Ezt a javaslatot azzal az indokkal vetették el, hogy a Forradalmi Karhatalmi Bizottságnak csak a fővárosban lévő csapatok voltak alárendelve.[914]

[911] Uo.
[912] Uo.
[913] TH V-150 006/4. Váradi Gy. és tsai. Trepper Iván kihallgatási jegyzőkönyve 58. o.
[914] TH V-150 006/4. 137. o. Zólomy vallomása

Ezt követően az ülésen egy orvos Hazai, Hídvégi, Tóth Lajos vezérőrnagyok és Szabó István altábornagy eltávolítását követelte, amit a Forradalmi Katonai Tanács jelenlévő tagjai elfogadtak.[915] A Honvédelmi Bizottmány szándékai szerint a leváltásra kerülő személyek helyett a küldöttek a vezérkar főnökének Kovács István vezérőrnagyot, a vezérkar hadműveleti csoportfőnökének Szücs Miklós ezredest, helyettesének Zólomy László alezredest javasolták.

Az ülést követően Kána Lőrinc egy küldöttség élén felkereste a honvédelmi minisztert, hogy a fenti határozatról tájékoztassa. Janza altábornagy a határozat minden pontjával egyetértett és utasította Kána Lőrincet, hogy azt bemutatásra vigyék el Nagy Imréhez. Janza Károly a leváltott vezetők helyére javasoltak személyével is egyetértett. A Forradalmi Tanács küldöttségét a Parlamentben Nagy Imre Kádár János, Kiss Károly, Apró Antal, Münnich Ferenc és mások társaságában fogadta és a Kána Lőrinc ismertette határozatot minden észrevétel nélkül jóváhagyta, majd intézkedett a határozat Rádióba történő beolvasására is.[916]

Október 30-án este 8 órakor – Kovács István vezérőrnagy Janza Károllyal egyeztetett javaslatának megfelelően – a Váradi Gyula vezérőrnagy elnökletével megtartott értekezleten alakult meg véglegesen a Honvédség Vezetésének Forradalmi Katonai Tanácsa. Ekkor Kovács István vezérőrnagy többek között azt javasolta, hogy ezen az értekezleten csak a honvédség tagjai legyenek jelen, illetve elsődleges feladatként dolgozzák ki a Forradalmi Katonai Tanácsok működési szabályzatát, amelyben jelentsék be, hogy a tanácsok a parancsnokokat nem válthatják le. Kovács vezérőrnagy ekkor azt tanácsolta, hogy a tanács tagjai menjenek le a csapatokhoz és a helyszínen segítsenek megszilárdítani a rendet és a fegyelmet. Ezekkel a javaslatokkal Váradi vezérőrnagy is egyetértett. Ekkor Horváth Mihály vezérőrnagy javasolta, hogy a Forradalmi Karhatalmi Bizottság október 31-i értekezletén, a Kilián laktanyában a hadsereget 5 fő – Váradi Gyula, Horváth Mihály és Kovács István vezérőrnagyok, Reményi Gyula ezredes és Tóth Elemér főhadnagy – képviselje. Ezt a javaslatot is elfogadták.[917]

Az ülés végén Váradi bejelentette, hogy másnap hajnalban 2 órakor összevont katonaitanács-ülés lesz, amelyre meghívták a Budapesten lévő alakulatok katonai tanácsainak, a rendőrség, a határőrség és az alakulóban lévő nemzetőralakulatok küldötteit is.

Az új testület megalakulását az ekkor elfogadott, de csak október 31-én megjelent nyilatkozatában jelentette be. A hadsereg vezetetésének Forradalmi Katonai Tanácsa kinyilvánította, hogy „a Forradalmi Katonai Tanács a Hadsereg valamennyi honvédje, tiszthelyettese, tiszti iskolása, tisztje, tábornoka nevében csatlakozik a Munkás, Ifjúság és Értelmiségi Forradalmi Tanácsok határozataihoz és követeléseihez, s azt magáévá teszi", és a forradalmi vívmányok megvédése érdekében követeli „a Szovjet Hadsereg azonnali

[915] Uo. Dr. Horváth Miklós őrnagy kihallgatási jegyzőkönyve 1957. 06. 3.
[916] Uo. Izsák József vallomása, illetve V-150 005/17. 202. o. Csonka Tibor vallomása.
[917] TH V-150 006/3. Váradi Gyula és tsai. Kovács István vőrgy. vallomása. 1957. 7. 15-én. 45. o.

kivonását Budapestről, és a legrövidebb időn belül hazánk területéről". A Forradalmi Tanács bejelentette továbbá, hogy „a hadsereg vezetéséből a szektás visszahúzó erőket – a Vezérkar Főnökét, Tóth Lajos vezérőrnagyot, a Politikai Főcsoportfőnököt, Hazai Jenő vezérőrnagyot, illetve Hídvégi Ferenc vezérőrnagyot és Szabó István altábornagyot – eltávolították.

A Forradalmi Tanács nyilatkozatában úgy értékelte, hogy „az ÁVH megfélemlítésben tartotta a honvédséget is", és ezért a Hadsereg Vezetésének Forradalmi Katonai Tanácsa a még fegyverben lévő ÁVH azonnali lefegyverzését elhatározta. A Tanács befejezésként követelte, hogy a határőrség a jövőben a honvédséghez tartozzon.[918]

A hadsereg vezetése Forradalmi Katonai Tanácsának kibővített ülésén – október 31-én a hajnali órákban – a forradalmi erők megbízottai, valamint a néphadsereg, a határőrség és a rendőrség forradalmi bizottságai küldöttei választották meg a hadsereg legfelső szintű irányítását ellátó forradalmi vezető szervet, a Forradalmi Honvédelmi Bizottmányt. A Bizottmány a megalakulását követően kiadott felhívásában többek között követelte: a szovjet csapatok Budapest területének elhagyása után – 1956. december 31-ig – az ország területéről is távozzanak; a kormány a Varsói Szerződésben részt vevő tagállamok azonnali összehívásával a szerződést mondja fel; a megszüntetett ÁVH tagjai a fegyveres alakulatokba felvételt ne nyerhessenek. A Bizottmány kilátásba helyezte: ha a szovjet csapatok a meghatározott időre nem hagyják el Magyarország területét, fegyverrel kelnek harcra az ország szabadsága és a forradalom tisztasága ügyéért.[919]

A Forradalmi Honvédelmi Bizottmányban a honvédség képviselői mellett a rendőrség delegáltjai – Kopácsi Sándor és Oszkó Gyula rendőr ezredesek –, illetve a Határőrség Országos Parancsnoka – Szalva János ezredes – is felvételt nyertek.

A hajnalban megválasztott Honvédelmi Bizottmány október 31-i első ülésén Janza Károly altábornagy is részt vett, aki bejelentette hogy a Bizottmányra nagy feladatok várnak, de alaposan, megfontoltan kell intézkedni.[920] Váradi vezérőrnagy a megjelenteket tájékoztatta a Forradalmi Karhatalmi Bizottság Kilián laktanyában megtartott üléséről, majd arról beszélgettek, hogy az elsődleges feladat a rend megszilárdítása kell hogy legyen, mivel több egységnél a parancsnokot leváltották, és ez várhatóan folytatódni is fog, ha a Bizottmány ez ellen nem tesz valamit.

[918] TH V-150 005/2. 331. o.

[919] TH V-150 005/2. 345. o. A Magyar Köztársaság Forradalmi Honvédelmi Bizottmányának tagjai a következő személyek voltak: Király Béla vezérőrnagy, Maléter Pál ezredes, Váradi Gyula vezérőrnagy, Marian István alezredes, Kopácsi Sándor rendőrezredes, Oszkó Gyula rendőrezredes, Nádor Ferenc ezredes, Penczi József híradóezredes, Gyulai Mihály ezredes, Márton András ezredes, Kovács Ferenc őrnagy, Kána Lőrinc vezérőrnagy, Máté Sándor őrnagy, Szalva János ezredes, a Határőrség Országos Parancsnoka, Kővágó Sándor alezredes, Sárdi Tibor ezredes, Székely Béla honvéd és Erdélyi Sándor főhadnagy, a Forradalmi Ifjúság küldöttei, Kovács István vezérőrnagy, Demtsa Pál ezredes.

[920] TH V-150 006/1. Váradi Gyula és tsai. Tóth Elemér vallomása, 1957. 2. 4., 93. o.

Erről és a szovjet hadsereghez való viszony kialakításáról vitatkoztak hosszasan, de napirendre tűzték az elnökség és a titkárság megválasztásának kérdését is.

A katonai tanácsok szervi határozványával kapcsolatban két lényeges pont körül folyt a vita. Az egyik, hogy a parancsnokot van-e joga leváltani a tanácsnak, a másik, hogy a tanácsok és a parancsnokok milyen jogi viszonyban legyenek egymással.

A rendőrség képviseletében beválasztott tagok ekkor bejelentették, hogy ők ezekhez a kérdésekhez nem tudnak hozzászólni, ezért a Bizottmány további munkájában nem kívánnak részt venni és elmennek.

A katonai tanácsok szervi határozványának kidolgozásával a Bizottmány Demtsa és Sárdi ezredeseket és az elnökségből Erdélyi Sándort bízta meg, azzal, hogy azt a következő ülésre jóváhagyásra terjesszék be.

A határőrség küldötte, Szalva ezredes mindezt azzal egészítette ki, hogy a határok nyitva állnak, mire a Bizottmány elhatározta, hogy a lezárásra záros határidőn belül megfelelő erőket bocsátanak a határőrség rendelkezésére.

A szovjet csapatokkal kapcsolatos viszony kérdésében a Bizottmány Váradi és Kovács vezérőrnagyok, valamint Márton ezredes hozzászólásai alapján úgy foglalt állást, hogy a fegyveres összetűzést minden körülmények között el kell kerülni, mivel ez katasztrófát jelentene, sőt amennyiben szükséges, üzemanyaggal segíteni kell őket, és lehetővé kell tenni az utánpótlás biztosítását is, de mindezekről a csapatokat értesíteni kell.

Az ülésen a Bizottmány megbízta Penczi ezredest, Kovács őrnagyot és Tóth Elemér főhadnagyot, hogy a székesfehérvári hadtest parancsnoka leváltásának körülményeit vizsgálják ki.[921]

A Forradalmi Honvédelmi Bizottmány a következő ülését november 2-án tartotta, amelyen a testület megválasztott tagjain kívül a vidéki magasabbegységek katonai tanácsainak küldöttei és a nemzetőrség néhány képviselője is részt vett.

Az értekezlet tervezett napirendi pontjai a következők voltak:

1. A Katonai tanácsok jogai és kötelességei, valamint szervezeti felépítéséről elkészített tervezet megtárgyalása.
2. A Nevelési Főcsoportfőnökség felállításáról szóló tervezet megtárgyalása.
3. A honvédségen belül lévő személyügyi kérdések megtárgyalása.

Napirenden kívül a Bizottmány tagjainak kérésére a Magyarországon tartózkodó szovjet csapatokról egy rövid tájékoztatót hallgattak meg.[922]

A napirend megvitatása előtt Kovács József alezredes a vezérkar hadműveleti csoportfőnökségéről ismertette a szovjet csapatok helyzetét. Térkép alapján elmondta, hogy az országban hol, milyen erők tartózkodnak. Bejelentette, hogy bevonuló szovjet csapatok körülvették a fontosabb vasúti cso-

[921] Uo. Erdélyi Sándor vallomása, 1958. 5. 15. 38–39. o.

[922] TH V-150 006. Váradi Gyula vallomása 1957 .4. 30., 176. o.

mópontokat, városokat, repülőtereket és főbb objektumokat, valamint dunai átkelőhelyeket szálltak meg.

Amikor ez elhangzott, Marián István alezredes felugrott, és kijelentette, hogy ezek az adatok nem pontosak, ennél jóval nagyobb erők vannak az országban. Ez igaz is lehetett, mivel Kovács elmondta, hogy erre a térképre a november 2-i légi felderítés adatai nincsenek felvezetve. Kovács ezt követően megállapította: az újonnan érkezett csapatok feladata egyfelől a Varsói Szerződés alapján itt lévő csapatok kivonásának a biztosítása, másfelől ez egy támadásra alkalmas erő.

Az alezredes szólt arról is, hogy a szovjet csapatok kivonása Budapestről megtörtént, de a kivont erők Pest környékén beásták magukat, ugyanakkor újabb szovjet csapatok Magyarországra érkezéséről vannak jelentések, de a magyar kormány tárgyalásokat kezd a szovjet csapatok parancsnokságával a csapatok kivonásával kapcsolatban. „A nagyarányú csapatmozgásoknak – mondotta – két lehetséges oka van:

1. Biztosítani akarják légi úton az ittlévő szovjet lakosok és alakulatok elszállítását, vagy
2. folytatják Magyarország teljes megszállását."[923]

A jelenlévők közül ekkor többen kijelentették, hogy a szovjet csapatoknak a támadás végrehajtása a célja. Ekkor történt, hogy repülős tisztek mentek be a terembe és jelentették: a Sármelléken lévő szovjet csapatokat a keszthelyi magyar légierő csapatai meg akarják támadni. Váradi Gyula azonnal szólt Kána vezérőrnagynak, hogy telefonon intézkedjen az akció leállítása érdekében. Ez meg is történt. Kána még az értekezlet alatt jelentette, hogy a támadást célzó akciót leállíttatta.[924]

Egy hadnagy géptávíró-szalagról a szovjet csapatok mozgásával kapcsolatos újabb jelentést akart felolvasni, de mivel ez nagyon akadozott, Tóth Elemér a Bizottmány titkárságának tagja felolvasta, hogy az Alföldről a Dunaföldvári hídon kb. 2000 harckocsi haladt át a Dunántúlra.

Ezek után Váradi Kovács alezredest utasította, hogy a változásokat pontosítsa és készítsen tervet az ezzel kapcsolatos intézkedésekre, amit neki jóváhagyás végett mutasson be.[925]

A légierőtől Nádor ezredes a fentieket azzal egészítette ki, hogy a Kovács alezredestől hallottnál jóval több szovjet páncélos van az országban, és azok egy kivétellel már az összes repülőteret megszállták. Felvetette, hogy ő Magyarországra tudná szállíttatni az ENSZ ismeretei szerint Pozsonyban lévő képviselőit. A Bizottmány egyetértett Nádor Ferenc ezredes javaslatával, és elhatározta, hogy kéri az ENSZ képviselőit, hogy jöjjenek Budapestre, és állapítsák meg a szovjet csapatok Magyarországra történő bevonulásának célját. Az ezt követően megfogalmazott alábbi felkérést a Bizottmány elfogadta.

[923] Uo. Marián István vallomása, 1957. 5. 11. 426–428. o.
[924] TH V-150 006. Váradi Gyula vallomása. 1957. 4. 30. 177. o.
[925] TH V-150 006. 178. o.

„Magyarországon a helyzet tragikus és súlyos. A magyar kormányt a szovjet haderők megtévesztették. Magyarország egész területe, valamennyi repülőtere, helyőrsége, összes objektumai körül vannak zárva. Jelenleg 4600 harckocsi[926] van az ország területén. Magyarország nemzeti felkelését akarják vérbe fojtani. A magyar nép függetlensége és szabadsága jelen pillanatban most attól függ, hogyan segíti az Egyesült Nemzetek Szervezete a magyar népet az önkény alóli felszabadító nemzeti harcában. Felkérjük az ENSZ Bizottságát, hogy azonnal jöjjön Magyarországra. Itt személyes benyomásai alapján tájékozódjon a szovjet haderők számáról és további itt tartózkodásuk céljáról. Ezután értesítse az Egyesült Nemzetek Szervezetét, hogy a szükséges intézkedést azonnal tegye meg."[927]

A napirendnek megfelelően ekkor tárgyalták meg a forradalmi katonai tanácsok a csapatokhoz már korábban eljuttatott ideiglenes szabályzatát, amellyel kapcsolatban Váradi jelezte, hogy a beterjesztett tervezet nem tartalmazza pontosan a Bizottmány és a miniszter, a Bizottmány és az alakulatok parancsnokai közötti viszonyt, ami a gyakorlatban még rengeteg problémát okozhat.

A vezérőrnagy szükségesnek tartotta tisztázni, hogy a forradalmi katonai tanácsok működése mennyiben érinti az egyszemélyi parancsnokok jogait és felelősségét. A Bizottmány határozata kötelező-e a miniszterre, vagy csak tanácsadó szerepe van a Bizottmánynak? – tette fel vitára a kérdést Váradi Gyula.[928]

„Vidékiek – Marián István szerint – elmondták, hogy a katonai tanácsok dezorganizálják az egységeket. A tisztek két táborra szakadnak aszerint, hogy a parancsnokok mellé vagy a katonai tanácsok mellé állnak. Egyesek azt javasolták, hogy a Bizottmánynak intézkedési és kinevezési jogköre legyen. Mások a tanácsadói jogkör mellett foglaltak állást. Voltak olyanok is, akik azt javasolták, hogy a már kiadott szervi határozványt [ideiglenes szabályzatot] ne módosítsák, tekintsék elfogadottnak."[929]

Ezt követően hangzottak el olyan hozzászólások, amelyek a vita eddigi menetét helytelenítették, határozott, erélyes vezetést követeltek a honvédelmi minisztertől. A Bizottmány ekkor több hozzászóló javaslatára arról határozott, hogy javasolja Janza Károly altábornagy, honvédelmi miniszter leváltását és helyébe Király Béla vezérőrnagy kinevezését. A Tanács ekkor Váradi Gyula vezérőrnagyot megbízta, hogy a Minisztertanácsot tájékoztassa a Bizottmány határozatáról.[930]

Az ezzel kapcsolatban történtekre Váradi Gyula később így emlékezett vissza:

„Rövidesen Nagy Imre fogadott, akit tájékoztattam a történtekről. Elmondottam, hogy a Honvédelmi Bizottmány üléséről jövök, ahol határozati javaslat született, hogy Janzát beosztásából váltsák le, s helyette Király Bélát

[926] Számításaim szerint a november 4-én Magyarországon maximum 2500 db szovjet harckocsi tartózkodott.

[927] TH V-150 005/2. Márton András vallomása 87. o.

[928] TH V-150 006. Váradi Gyula és tsai. Marián István vallomása, 1957. 5. 11. 425–426. o.

[929] TH V-150 006. 426. o.

[930] Erről további részleteket lásd HORVÁTH 1993b.

vagy Maléter Pált jelöljék ki honvédelmi miniszternek. Hozzátéve, hogy a magam személyében Malétert javaslom. Nagy Imre megköszönte a tájékoztatást, és közölte, hogy a kormány átalakul, e kérdésben döntés született."[931]

Ezek után Váradi Janzát is felkereste, hogy tájékoztassa a határozatról és Nagy Imre válaszáról. Ekkor Janza Károly felhívta a miniszterelnökséget és megkérdezte, hogy ő e még a miniszter.[932]

Másnap az Elnöki Tanács – a miniszterelnök előterjesztésére – Janza Károly altábornagy helyett a miniszteri feladatok ellátásával Maléter Pál vezérőrnagyot bízta meg.

Ezek után a hozzászólások következtek. Elhangzott, hogy a Honvédelmi Minisztérium egy röpcédulát készített, amelyben csatlakozásra szólítják fel a szovjet katonákat és egyben menedékjogot biztosítanak nekik. A gyűlés úgy határozott, hogy a röpcédula ne jelenjen meg, de a szovjet katonákat harcuk igazságtalan voltáról fel kell világosítani és ezzel semlegesíteni kell őket.[933]

Marián István javasolta, hogy a Honvédelmi Bizottmány intézkedjen arra nézve, hogy az egyetemi ifjúságot haladéktalanul páncélöklökkel, harckocsiaknákkal és gyújtópalackokkal szereljék fel, és szervezzék meg a főváros és az ország védelmét. Az összes fegyveres erőket egy parancsnokság alá kell vonni – mondta Marián.[934]

Felszólalt a Műszaki Egyetemről Végh Tibor is, aki Marián Istvánnal egyetértve a karhatalmi erők közös parancsnokság alá helyezésére, a nemzetőrség hatásos fegyverekkel történő ellátására tett javaslatot. Kifejtette, hogy először a felkelők pesti parancsnokságát kell megszervezni, ahogy azt már a budai oldalon meg is oldották. Erdélyi Sándor főhadnagy a rejtjelkulcsok megváltoztatására tett javaslatot. A Bizottmány a katonai tanácsok szervi határozványát ezt követően módosító indítvány nélkül jóváhagyta.[935]

A Bizottmány utasította a Vezérkar Hadműveleti Csoportfőnökségét, hogy „azonnal kezdje meg az országos hadműveleti tervek kidolgozását, ezen belül legsürgősebben Budapest védelmének megszervezését, vegye figyelembe a terv elkészítésénél a honvédség erőin kívül a felfegyverzett forradalmi ifjúság és a nemzetőrök csapatait".[936]

A Bizottmány a fenti feladatokat 2 nap alatt végre kívánta hajtatni, egyben szükségesnek látta, hogy az „összes rendelkezésre álló fegyveres erőket a Honvédelmi Miniszter – javaslatuk szerint Király Béla vezérőrnagy – hatáskörébe" utalják.

A Bizottmány az ezen az ülésen meghozott határozatában követelte: Janza Károly altábornagy honvédelmi miniszter leváltását és helyébe Király Béla vezérőrnagy kinevezését; a Nemzetőrséget lássák el harckocsiaknákkal, páncéltörő eszközökkel, lövegekkel, benzinnel; Budapest védelmének egységes irányí-

[931] TH V-150 006. Váradi Gyula vallomása. 1957. 4. 30. 179. o.
[932] Uo. 180. o.
[933] Uo. Marián István vallomása, 1957. 5. 11. 428. o.
[934] TH V-150 005/2. Márton András vallomása 69–70. o.
[935] TH V-150 006/1. Váradi Gyula és tsai. Erdélyi Sándor vallomása, 1958. 5. 15. 41–42. o.
[936] TH V-150 005/ 2. 324–325. o.

tása érdekében alakítsák meg a Budapesti Egységes Parancsnokságot, amely a Budapesten lévő honvédek, rendőrök és nemzetőrök, valamint a forradalmi ifjúság csapatai felett rendelkezzen; a Vezérkar a legsürgősebben kezdje meg Budapest védelmének megszervezését. A Bizottmány küldöttséget jelölt ki az ekkor Pozsonyban tartózkodó ENSZ Bizottság Budapestre hozására.

Miután a Honvédelmi Forradalmi Bizottmánynak felhatalmazása az ENSZ Bizottságának Magyarországra szállítására nem volt, Váradi vezérőrnagy és Janza Károly altábornagy az utazást és a felkérés továbbítását később nem engedélyezte.

A Forradalmi Honvédelmi Bizottmány és az alsóbb szintű forradalmi tanácsok tevékenységének főbb jellemzői

A Honvédelmi Bizottmány megalakulását követően több katonai tanács kereste meg az Elnökséget. Panaszokat terjesztettek elő az alakulataiknál szolgáló parancsnokokkal szemben. Váradiék mindig azt válaszolták, hogy a katonai tanácsoknak a parancsnokot nem áll jogában letartóztatni, de a panaszaikat ki fogják vizsgálni. Így történt ez Mikes József vezérőrnagy ügyében is.[937]

November 2-án – de elképzelhető, hogy ez már november 3-án történt – Penczi ezredes beszámolt a székesfehérvári vizsgálatról. A bizottság a vizsgálatot követően arra a megállapításra jutott, hogy Mikes vezérőrnagy Székesfehérváron a tüntetők feloszlatására kirendelt katonai egységnek tűzparancsot adott. Mikes vezérőrnagy meghallgatásakor Tóth Elemér főhadnagy, a vizsgáló bizottság tagja kijelentette, hogy a hadtestparancsnok leváltását javasolni fogják.[938]

Mint látható, a hadsereg több alakulatánál a forradalmi tanácsok parancsnokokat, politikai munkás beosztásban lévő tiszteket váltottak le, illetve függesztettek fel beosztásukból. A leváltások és felfüggesztések okairól alkothatunk képet a 6. hadtest kötelékébe tartozó 75. híradózászlóalj személyi állományának alábbi követelései alapján.

„1. ... A zászlóalj személyi állománya követeli [S. százados leváltását – H. M.] ...mivel S. százados nem élvezi a zászlóalj személyi állományának bizalmát, durva és embertelen módszereivel a személyi állomány becsületébe és az emberek önérzetébe gázolt. Tehetségtelen katonai vezető, aki nem képes a zászlóalj vezetésére. A forradalom óta tett intézkedései azt bizonyítják, hogy nem érez együtt a magyar nép szabadságharcával.

2. H. K. főhadnagy leváltása. A személyi állomány továbbiakban követeli H. K. főhadnagy eltávolítását, mert éveken keresztül hűségesen kiszolgálta, sőt saját hatáskörén belül túl [nagy] ügybuzgalommal végezte a munkáját, a honvédek, tiszthelyettesek és tisztek rovására. Köpönyegforgató. Jellemtelen ember. Nem élvezi a tömegek bizalmát és nem ért egyet a nép szabadságharcával. A nép igazságos harcát fasiszta megnyilvánulásnak nevezte...

[937] TH V-150 005/2. 123. o. Váradi Gyula vallomása, 1957. 4. 1.
[938] TH V-150 006/1. Váradi Gyula és tsai. Tóth Elemér vallomása, 96. o.

4. M. L. főhadnagy leváltása:

Az emberekkel való bánásmód [miatt]. A helyes demokratikus nevelési módszer [helyett] – mint zászlóalj-agitátor – a politikai nevelés, oktatás terén dogmatikus, helytelen irányt [nézeteket] képviselt. A zászlóalj személyi állománya részére előadások sorozatát a harcosok szabadidejében szervezte. Helytelen politikai nézetét erőszakos módon az egész egységre rákényszerítette. Nem volt bajtársias, durva, embertelen volt...

6. A zászlóalj személyi állománya egyöntetűen elhatározta, hogy az S. féle önkényeskedés áldozatainak – Hasznos István tartalékos főhadnagynak és Valent Gyula hadnagynak – jogaikba való visszaállítását követeli. Mindkét bajtárs a zászlóalj egész személyi állományának a legteljesebb fokú bizalmát élvezi. S mivel Hasznos István tartalékos főhadnagy alakulatnál letöltött pályafutása alatt mindenkor tanújelét adta a bajtársiasságnak, alakulatunkhoz való hűségének, követeljük a hadseregbe való visszavételét...

A Katonai Forradalmi Tanács intézkedése folytán ezen személyeket, akiknek az eltávolítását a zászlóalj személyi állománya követelte, lefegyvereztük, és további utasításig, illetve amíg [döntésünket] a 4815. [6. hadtest] Forradalmi Katonai Tanácsa jóvá nem hagyja, csak a lakásukban tartózkodhatnak... a személyi állomány felkérte Badacsonyi József főhadnagyot a parancsnoki teendők ellátására. A parancsnok legfontosabb parancsait a Forradalmi Katonai Tanács hagyja jóvá.

A Forradalmi Katonai Tanács a mai nappal átvette a zászlóalj személyi állományának a vezetését. Kérjük a személyi állományt, hogy forradalmi fegyelemmel zárkózzon fel a Forradalmi Katonai Tanács mögé..."[939]

A parancsnokok leváltását, a tisztek elleni sokszor önkényesnek minősített eljárásokat a felsőbb szintű forradalmi tanácsok igyekeztek megakadályozni. Erre példa, hogy Székesfehérvár Helyőrség Forradalmi Katonai Tanácsa november 1-jén – valószínűleg a híradózászlóaljnál történtek hatására, a hasonló esetek megelőzése érdekében – felhívta a Székesfehérvár helyőrségben tartózkodó alakulatok forradalmi katonai tanácsait, hogy a magasabb Forradalmi Katonai Tanács határozata nélkül semmiféle leváltást nem eszközölhetnek.[940]

A 6. lövészhadtest parancsnoka november 3-án kiadott utasításában megismételte: „fel kell lépni minden olyan jelenség ellen, mely magasabbegységünk szilárdságát, fegyelmét, egységét aláásná.

A forradalmi katonai tanácsok biztosítsák, hogy a parancsnok parancsai a forradalom és a szabadságharc érdekeit szolgálják, ugyanakkor a forradalmi katonai tanácsok tekintsék elsőrendű, fontos feladatuknak az egyszemélyi parancsnoki tekintély megszilárdítását, segítsék a parancsnoki tényked és végrehajtását. Tartsák magukat ahhoz, hogy a parancsnokok leváltására csak az eggyel magasabb forradalmi katonai tanácsoknak van joguk, a magasabb parancsnokokkal egyetértésben..."[941]

[939] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 93–95. o.
[940] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. o.
[941] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 38. o.

Több katonai tanácsnak például annak a kérdésnek az eldöntése okozott problémát, hogy a helyi Forradalmi Bizottság alárendeltségében vannak-e, illetve azok utasításait kötelesek-e végrehajtani. Váradiék közölték az alakulatokkal, hogy továbbra is a honvédelmi miniszter utasításait kötelesek végrehajtani, fegyvereket ki nem adhatnak, mivel utóbbi kérdésben a Budapesti Karhatalmi Bizottság az illetékes.[942]

Az egyik nap a Dudás-csoportból egy személy felkereste a Honvédelmi Bizottmányt azzal kapcsolatban, hogy egy magyar–orosz nyelvű röplapot akarnak repülőgépről leszórni azzal a céllal, hogy a szovjet csapatokat átállásra szólítsák fel. Elmondta, hogy a röplapok 50 ezer példányban ki lettek nyomtatva, csak a HB hozzájárulására van szükségük, ahhoz, hogy repülőgépet kapjanak. Váradi kijelentette, hogy erről szó sem lehet. Tóth úgy emlékszik, hogy ezen a röplapon az alábbiak álltak: A Magyarországon lévő szovjet csapatok álljanak át, menedékjogot kapnak, és ne harcoljanak a forradalom ellen.[943]

November 1-jén a Janza altábornagynál megtartott megbeszélésen többek között felmerült, hogy a budapesti villamosvonalak helyreállításához a honvédség nyújtson segítséget. Ennek érdekében javaslatként elhangzott, hogy 5 vasútépítő-zászlóaljat kellene mozgósítani. Az ezzel kapcsolatos parancsot Kovács István vezérőrnagy továbbította a VK Közlekedési Osztálya felé. Az ezzel kapcsolatos tervezetet november 2-án látta Kovács István vezérőrnagy, akitől olyan utasítást is kapott az I. Főosztály, hogy készítsék el a keleti és nyugati vasúti fővonalak zárásának tervét is. Kovács a tervezetet a szöveg kijavítása után átküldte a miniszterhez és a Honvédelmi Bizottmányhoz aláírás végett.[944]

Váradi vezérőrnagy – Janza Károly tudtával és jóváhagyásával – november 1-jén és 2-án felkereste a budapesti szovjet követséget és a városparancsnokságot, hogy a kivonulást követően megszakadt kapcsolatot helyreállítsa, a minisztérium és ezen szervek között az összeköttetést megteremtse.[945]

A honvédség alakulatainak aktivitására jellemző az is, ami például Székesfehérváron és más vidéki helyőrségekben történt.

A székesfehérvári helyőrségben újjáalakult Forradalmi Katonai Tanács azon túl, hogy kijelentette, „a nép mellett, a szabadságharc mellett állunk. A népre nem lőttünk, nem lövünk és nem is fogunk lőni", munkásmegbízottak küldését kérte a Helyőrség Forradalmi Katonai Tanácsába.

„A Székesfehérvári Helyőrség vállalja és feladatának tekinti a rend fenntartását a nemzetőrséggel és a rendőrséggel karöltve..." – olvasható a 6. lövészhadtest Forradalmi Katonai Tanácsának október 30-i határozatában.[946]

A 6. lövészhadtest Forradalmi Katonai Tanácsa másnap – október 31-én – határozatot hozott arról, hogy a Dunántúl területén elhelyezett munkás-

[942] TH V-150 006. 124. o. Váradi Gyula vallomása, 1957. 4. 1.
[943] TH V-150 006/1. Váradi Gyula és tsai. Tóth Elemér vallomása, 132. o.
[944] TH V-150 006/3. Váradi Gyula és tsai. Kovács István vallomása, 46–47. o.
[945] TH V-150 006. 124. o. Váradi Gyula vallomása, 1957. 4. 1.
[946] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 19–20. o.

építőzászlóaljakat azonnali hatállyal megszünteti, az egészségügyileg alkalmatlanokat leszerelik.

„Kérjük a forradalmi tanácsokat, hogy a fennmaradó személyi állományt vonják be a Nemzetőrségbe és fegyverezzék fel...

Esetleges szovjet vagy más külföldi támadás esetére a páncélelhárítást és a légvédelmet megszerveztük. Felkértük a tartalékállományban lévő légvédelmi- és páncéltörő kezelőket, hogy jelentkezzenek a Nemzetőrségek parancsnokainál. Utasítjuk az alárendeltségünkben lévő összes alakulatot, hogy hasonló intézkedéseket tegyenek! " – olvasható a hadtest Katonai Forradalmi Tanácsának a felhívásában.[947]

A fenti felhívás alapján a székesfehérvári 75. híradózászlóalj ezen a napon megkezdte egy „helyőrségi karhatalmi munkásszázad" felállítását. A század összlétszáma a szervezés végén 94 fő – ebből 41 katona a 75. híradózászlóaljból és 53 civil – volt. A század- és szakaszparancsnokok a híradózászlóalj tisztjeiből nevezték ki, de a század- és szakaszparancsnokokat, a helyetteseket a század személyi állománya választotta meg polgári személyekből, akik a Székesfehérvár üzemeiben megalakult munkástanácsok megbízólevelével jelentkeztek a századba szolgálatra.[948]

Hogy milyen kérdésekkel foglalkoztak a forradalmi katonai tanácsok november első napjaiban, azt jól érzékelteti az egyik pápai alakulat Katonai Tanácsa határozatainak alábbi részlete is.

November 3-án a 32. pápai lövészhadosztály Forradalmi Katonai Tanácsa „a rend és fegyelem, valamint a közbiztonság mielőbbi helyreállítása és megszilárdítása érdekében állást foglalt és határozatot hozott a nemzetőrségek felfegyverzésére vonatkozóan. Ennek során felfegyverezte a soproni nemzetőrség egy zászlóalját, valamint a pápai nemzetőrséget".

Ezzel kapcsolatban az alárendelt egységek forradalmi katonai tanácsainak a figyelmét felhívta arra, hogy a nemzetőrség felfegyverzését – az elöljáró engedélye alapján – és különösen a nemzetőrség alapvető katonai kiképzésének katonai formák közötti végrehajtását tekintsék fontos feladatuknak.[949]

„A törvénytelenségek megszüntetése érdekében – figyelembe véve a Forradalmi Katonai Tanácsok szervi határozatait – úgy határozott a Tanács, hogy az egységparancsnokok mellett működő Katonai Forradalmi Tanácsoknak nem áll jogukban az egység- vagy alegységparancsnokok leváltása, erre csak javaslatot tehetnek az elöljáró Forradalmi Katonai Tanácshoz, aki a leváltást és az új parancsnok kinevezését foganatosítja...

A Forradalmi Katonai Tanács felhívja az alárendelt egységek Forradalmi Katonai Tanácsait – és ezt magára nézve is kötelességének tartja –, hogy minden tevékenységükkel biztosítsák az egyszemélyi parancsnoki vezetés megszilárdítását...

[947] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 27–28. o.
[948] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 93–95. o.
[949] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 310–312. o.

A Forradalmi Katonai Tanács a politikai osztályok, politikai tisztek és a pártapparátus ilyen irányú tevékenységének megszüntetését azonnali hatállyal elhatározta. Ugyanakkor azonban úgy döntött, hogy a volt politikai munkásokat a hadsereg kötelékében meghagyja és azokat, akik a néphez való hűségüket bebizonyították vagy bebizonyítják..."[950]

A Honvédelmi Bizottmány javaslatait, határozatait Janza Károly honvédelmi miniszterrel egyeztette, a miniszter a fontosabb döntések meghozása előtt a Bizottmány véleményét kikérte. A miniszter és a Bizottmány együttműködéséről Váradi Gyula vezérőrnagy – letartóztatását követően – a következőket állította:[951]

„Határozottan állítom, hogy a Forradalmi Katonai Tanács, majd a Honvédelmi Bizottmány által hozott minden egyes határozatról, felhívásról Janza rajtam [Váradi] keresztül értesült és azokkal megismerkedett, egyetértett. Nem volt olyan határozat vagy javaslat, amellyel kapcsolatban Janza Károlynak ellenvéleménye lett volna.

Így egyetértett többek között azzal, hogy a fegyvernemi tiszti iskolára az ún. szabadságharcosok felvételt nyerjenek. Egyetértett azzal, hogy a harcok alatt egységüktől elszakadt honvéd személyek, akik a felkelőcsoportokhoz csatlakoztak, további intézkedésig a felkelők csoportjaiban maradjanak.

Egyetértett azzal is, hogy a hadseregnél a Katonai Tanácsok működjenek, megalakulásukra október 30-án parancsot adott.

1956. november 1-én azzal a kérdéssel fordultam Janza Károly miniszterhez, hogy a HM-ben tartózkodó katonai elhárítás beosztottjaival mi történjen. Janza Károly ekkor utasította Végh ezredest, a Kiképzési Csoportfőnököt, hogy a katonai elhárítókat szállítassa át a Fő utcai börtönbe. Én ezzel az intézkedéssel egyetértettem.

1956. november 2-án értesítettem Janzát arról, hogy a Honvédelmi Bizottmány a távollétemben határozatot hozott a Pozsonyban tartózkodó ENSZ delegáció Budapestre történő szállítására. Megemlítettem, hogy én az egész akciót leállítottam azzal, hogy ehhez a kormány döntése szükséges...

1956. november 1-én jelen voltam Janzánál, amikor őt három kisgazdapárti küldött, köztük Balli Sándor volt vezérőrnagy kereste fel. Nevezettek kérték, hogy a Kisgazda Párt részéről összekötőt delegálhassanak a HM-be. Előadták, hogy a koalíciós pártnak az összekötője Balli Sándor vőrgy. volt. Janza egyetértett azzal, hogy e kérdés elintézést nyerjen... másnap én és Janza intézkedtünk, hogy az idő közben tervezett Nevelési Főcsoportfőnökségen nyerjen Balli Sándor vezérőrnagy beosztást.

Janza Károly egyetértett a Politikai Főcsoportfőnökség azon javaslatával, hogy a Nevelési Főcsoportfőnökség létrejöjjön és oda a pártösszekötők elhelyezést nyerjenek."[952]

[950] Uo.
[951] TH V-150 006. 137–140. o., Váradi Gyula vallomása.
[952] TH V-150 006. 138–139. o.

A Váradi Gyula által elmondottakkal függ össze, hogy november 2-án Janza Károly a HM október 28-át követően felállított rehabilitációs részleg vezetőjének, Havas Imre ezredesnek parancsot adott arra, hogy Jánosi Ferencet a leendő Nevelési Főcsoportfőnököt hívja a minisztériumba, és az ő alárendeltségébe Balli Sándor vezérőrnagyot ossza be. Ekkor Havas Imre a minisztertől 2-3 lelkész visszavételére is parancsot kapott.[953]

A hadseregben folyó nevelés alapelveire és szervezésére vonatkozó tervezetben többek között az olvasható, hogy „Nevelési Főosztály a Magyar Népköztársaság kormányának politikáját szolgálja. A honvédség katonáinak hazafias szellemű nevelését irányítja, azt tűzi ki célul, hogy a hadseregben szolgálatot teljesítő fiatalokat művelt, hazájukat szerető, nemzeti hagyományainkat tisztelő, a népért élő állampolgárokká nevelje.

Feladata, hogy a népi hatalom vívmányainak megőrzésére nevelje néphadseregünk katonáit, mindenfajta külső és belső ellenség ellen.[954]

A fentieken túl, illetve azokkal összefüggésben a továbblépés feladatai körvonalazódtak a november 4-re tervezett magasabbparancsnoki értekezletre készített tervezetben, amelynek készítői – Kovács István vezérőrnagy és Szücs Miklós ezredes – Maléter Pál vezérőrnagynak, az új honvédelmi miniszternek a következő feladatok végrehajtására és intézkedések kiadására tettek javaslatot.

„1956. november 4-én 12.00 órakor a Honvédelmi Miniszter Bajtárs tartson bemutatkozó értekezletet a Honvédelmi Minisztérium fegyvernemi parancsnokai, csoportfőnökei, osztályvezetői, valamint a hadtest- és hadosztályparancsnokok számára.

Az értekezleten vegyenek részt a Honvédelmi Minisztérium Forradalmi Katonai Bizottságának, valamint a Budapesti Karhatalmi parancsnokság vezető tisztjei.

Az értekezleten javasoljuk az alábbi kérdések felvetését és tisztázását:

1. A politikai helyzet rövid ismertetése.
2. A hadsereg helye és szerepe a kialakult helyzetben.
3. A Forradalmi Katonai Tanácsok feladatai és jogai a hadseregben. (Váradi vezérőrnagy dolgozzon ki konkrét utasításokat.)
4. A politikai, illetve nevelőtiszti intézmény helye és szerepe a hadseregben. A hadseregen belül ne legyenek pártszervezetek. A hadsereg tagjai bármely párt tagjai lehetnek, pártmunkát azonban a polgári pártszervezetekben fejtsenek ki. (Jánosi vezérőrnagy ezzel kapcsolatban dolgozzon ki konkrét utasításokat.)
5. A vezérkar dolgozzon ki javaslatot a hadsereg új szervezetére. (Tekintetbe véve az ország semlegességét.)
6. A Kiképzési Csoportfőnökség dolgozza át a hadsereg alapvető szabályzatait a magyar viszonyoknak megfelelően.
7. A vezérkar dolgozzon ki terveket arra az eshetőségekre:
   a. Amikor a szovjet csapatok nem hajlandók elhagyni az ország területét.

[953] TH V-150 006/3. Váradi Gyula és tsai. Havas Imre ezredes vallomása. 1957. 5. 13. 35. o.
[954] TH V-150 005/16. 140. o. Kovács István és tsai.

b. Amikor a szovjet csapatok elhagyják az ország területét, ugyanakkor azonban a nyugati támadás veszélye áll fenn.

8. A vezérkar (Anyagtervezési Csoportfőnökség) ellenőrizze a hadsereg anyagi készleteit, a hadtáp- és a fegyvernemi parancsnokságok bevonásával. Biztosítson megfelelő készleteket a hadsereg csapatai számára Budapesten és vidéken. Dolgozzon ki javaslatot a Szovjetunió felé fennálló katonai tartozások kiegyenlítésére és a további anyagi technikai ellátás biztosítására.

9. A vezérkar (Szervezési és Mozgósítási Csoportfőnökség) dolgozzon ki javaslatot az újoncok behívására, a szolgálati idejüket letöltött legénység leszerelésére, az új tiszthelyettesi rendszer kialakítására, valamint a tartalékosok kiképzésére. Ezenkívül felül kell vizsgálni a honvédelmi minisztérium jelenlegi szervezetét és javaslatokat kell kidolgozni a sajátos magyar viszonyoknak megfelelő szervezés kialakítására.

10. A Személyügyi Főcsoportfőnökség dolgozzon ki javaslatot a hadsereg megerősítésére becsületes, a néphez hű demokratikus érzelmű tisztekkel. (Felkelők, rehabilitáltak, stb.) A parancsnoki állományt meg kell erősíteni és szilárd bázist kell biztosítani működésükhöz.

11. A Hadtápszolgálat főnöke dolgozzon ki javaslatokat új sapka, új rendfokozati jelzés, új gombok rendszeresítésére – a továbbiakban pedig a hadsereg számára új egyenruha rendszeresítésére.

12. Utasítást kell adni a fegyvernemi parancsnokoknak, csoportfőnököknek a csapatok szilárd kézbevételére. Meg kell magyarázni a csapatoknak a kialakult politikai helyzetet, és meg kell értetni mindenkivel, hogy mi a helye és szerepe a jelenlegi politikai helyzetben. Ennek érdekében vezető parancsnokok utazzanak le a csapatokhoz.

13. Tisztázni kell a hadsereg, a rendőrség és a nemzetőrség viszonyát és feladatait. A Honvédelmi Miniszter személyes engedélye nélkül a továbbiakban senkinek sem lehet fegyvert adni.

14. Tisztázni kell, hogy mi legyen a leváltott vezetőkkel, tisztázni kell Tóth vezérőrnagy szerepét.

15. Új, egyszerű, de ugyanakkor biztonságos rejtjelző eszközt kell az egész hadsereg számára kidolgozni.

16. Kíméletlen harcot kell folytatni minden fasiszta megnyilvánulással szemben. Világosan meg kell határozni, hogy a hadsereg a forradalmi vívmányok oldalán áll, de ugyanakkor nem hajlandó a kivívott forradalom célkitűzéseiből engedni semmit sem."[955]

A fenti feladatterv is mutatja, hogy a hadsereg vezetése és állománya a katonai forradalmi tanácsokkal és a társ fegyveres erőkkel együttműködve készen állt az alapvető változtatások végrehajtására.

* * *

[955] MOL Nagy Imre és társai, V. iratok 25. kötet, 19. doboz, 75–77. o.

A hadsereg tevékenységének értékelésekor gyakorta elhangzik, hogy a forradalmi katonai tanácsok „rendszeresítésével" a parancsnoki önállóságot oly mértékben megsértették, hogy ezzel vette kezdetét a hadsereg teljes szétesésének időszaka.

Nem vitatom, hogy a Magyar Néphadsereg a forradalom napjaiban – a társadalom egészéhez hasonlóan – olyan válságon esett át, melynek következtében sok más tényező mellett szervezettsége, fegyelme, vezetettsége, hadrafoghatósága több esetben a kritikus állapotot közelítette. Azzal viszont nem tudok egyetérteni – és ezt a kutatási eredményeim sem támasztják alá –, hogy ez a folyamat október 28-át követően a forradalmi katonai tanácsok felállításával vette kezdetét. Véleményem szerint a forradalmi katonai tanácsok intézményesítésével a helyzet – a nagyon fontos tartalmi különbségeket elismerve – a korábbiakhoz képest lényegében annyiban módosult, hogy az egyszemélyi parancsnokoknak a katonai élet legfontosabb területeit érintő döntéseiket már nem az illetékes pártszervezetekkel és politikai szervekkel, hanem az állomány többségének bizalmát élvező forradalmi katonai tanácsokkal kellett megvitatniuk, egyeztetniük és néhány kérdésben jóváhagyatniuk.

A forradalom közvetlen előzményeit, illetve a forradalom eseményeit feldolgozó részekben – véleményem szerint – látható, hogy sok ok miatt a reális helyzetértékelés és gyors, határozott és főleg önálló döntéshozatal képességével a parancsnoki állományból – és ez nem az ő hibájuk – kevesen rendelkeztek, és a rendkívül bonyolult, sokszor átláthatatlan helyzet, a fokozott felelősség az e területen jobb képességekkel bíró vezetők helyzetét is megnehezítette.

A forradalom időszakában a parancsnokok jelentős része – ha nem másért, mert ők is tagjai voltak a testületnek – a forradalmi katonai tanácsok támogatását és segítségét igényelte. A forradalmi tanácsok többsége az arra képes, illetve azt akaró parancsnokokkal együtt a hadsereg új követelményeknek megfelelő átalakítása, az aktuálisan jelentkező feladatok végrehajtása érdekében még ebben a szovjetek által rendkívül szűkre szabott időben is sokat tett. Ez persze nem azt jelenti, hogy a forradalmi katonai tanácsok tevékenysége nyomán ne keletkeztek volna a hadsereg rendeltetésszerű működését zavaró, sőt néhány területen akadályozó jelenségek, mint ahogy az is bizonyos, hogy a hadsereget nem a forradalmi tanácsok verték, kergették szét, hanem november 4-ét követően a szovjet hadsereg.

Változások a rendőrség, a határőrség és a büntetés-végrehajtási intézetek célkitűzéseiben és tevékenységében

A rendőrség fő erőit az október 28-át követő időszakban a közrend, a közbiztonság helyreállítása, a Nemzetőrség megalakítása, felfegyverezésének, szolgálatellátásának segítése, a karhatalmi feladatokba bevont honvédségi, esetenként határőrségi erőkkel az együttműködés megszervezésének tennivalói kötötték le.

Mindezen feladatok végrehajtása közben – sokszor a területi forradalmi szervezetek kezdeményezésére, időnként követelésére – a rendőrségi vezetők a rendőri szervezeteknél megalakult forradalmi szervezetekkel együttműködve az államvédelmi szervek felszámolásán túl, illetve a volt államvédelmi beosztottak eltávolítása mellett lépéseket tettek a rendőrség átalakítása érdekében.

Ez utóbbi törekvéseket fejezik ki szemléletesen a Budapesti Rendőrkapitányság Forradalmi Bizottságának október 30-án hozott döntései is. Ekkor született döntés többek között arról, hogy új rendőrségi igazolványok kiadása helyett a régieket a Forradalmi Karhatalmi Bizottság bélyegzőjével lássák el, és erről a lakosságot rádió útján értesíteni kell. Javasolta a bizottság, hogy a régi rendfokozati jelzést szüntessék meg és a zubbony ujján a régi rendfokozati jelzésnek megfelelő stráfos jelzést helyezzék el.

A bizottság tagjai egyöntetűen javasolták a Politikai Osztály és a Káderosztály azonnali megszüntetését, a Politikai Osztály vezetője és beosztottjai tevékenységének utólagos ellenőrzését, a káderanyag lefoglalását, annak megsemmisítéséig az érintettek számára a betekintés biztosítását, illetve „azon káderesek felelősségre vonását, akik alaptalan adatokat vagy anyagokat gyűjtöttek és szerepeltettek egyes bajtársak kádernyilvántartásában".

Ezzel egyidejűleg a bizottság tagjai határozatként elfogadták az Elhárító Osztály birtokában lévő (kompromittáló stb.) adatok teljes feltárását, az egyes bajtársak előtti ismertetését, ennek megtörténte után ezen titkos anyagok megsemmisítését.[956]

A Forradalmi Bizottság jegyzőkönyvéből még meg kell említeni, hogy a bizottság belügyminiszternek Kopácsi Sándort javasolta, illetve belegyezett abba, hogy üléseken szavazati jog nélkül a koalíciós pártok és a pártonkívüliek vezetői is részt vehessenek.[957]

A forradalmi szervezetek, a rendőrséggel együttműködő nemzetőralegységek, egységek is követelték a rendőrség átszervezését. Erre példa a XIII. kerületi Nemzetőrség Forradalmi Bizottságnak október 31-i határozata,[958] amelyben a forradalmi bizottság tagjai: „a honvédség, rendőrség, valamint a szabadságért küzdő magyar ifjúság küldöttei, a munkások, munkástanácsok küldöttei" a következő követeléseket fogalmazták meg:

„1. A szovjet csapatoknak azonnali kivonása az ország egész területéről.

Az Államvédelmi Hatóság tagjainak működését megszüntetni, követeljük az esetleg rendőrruhába búvt ávósoknak a kiközösítését.

A rendőri testület pártatlan legyen, a testületen belül szűnjön meg a politizálás és csak szakmai kiképzés legyen. Ez nem zárja ki a külső szervekben való részvételt.

Rendőrség egyenruhája változzon meg, a szovjet váll-lapokat, és az erre a mintára gyártott felszerelést semmisítsék meg.

[956] MOL Nagy Imre és társai, V. iratok op. 22. doboz 32. kötet. 47–48. o.
[957] MOL Nagy Imre és társai, V. iratok op. 22. doboz 32. kötet. 48. o.
[958] MOL Nagy Imre és társai, V. iratok op. 21. doboz 31. kötet. 347. o.

A rendőrség tagjai és hozzátartozói 50%-os utazási kedvezményben részesüljenek. Szüntessék meg a Rendőregyesületet, valamint a tisztiházakat, egységes klubhelyiségeink legyenek.

A rendőrség illetményét a szolgálati évek alapján állapítsák meg, ugyancsak ez legyen az irányadó az előléptetés és szabadság tekintetében.

Szüntessék meg a káderanyagokat. 1 éves próbaidő legyen, mely idő alatt – felmondási idővel – önként visszaléphessenek és nem megfelelés esetén elbocsáthatók legyenek. 1 év után véglegesítsék a rendőrt és kizárólag fegyelmi, bírói úton lehessen elbocsátani.

A rendőri testülettől elbocsátott személyeket vizsgálják felül és azokat, akiket a Rákosi-éra alatt az önkény, a személyi kultusz a személyi bosszú áldozataként elbocsátottak, vegyék vissza. Nem tűrjük sorainkban azokat az elbocsátott személyeket, akiket fegyelmezetlenség miatt távolítottak el."[959]

Egy, a rendőrség tevékenységét utólag értékelő anyag az ez időre kialakult helyzetet a következőkben rögzítette:

„November első napjaiban a személyi állomány döntő többsége elfogadta a fő követeléseket: »a semleges Magyarország«, a szovjet csapatok kivonása, a többpártrendszer megteremtése, a demokratikus választások gyors lebonyolítása, az ÁVH megszüntetése, a politikamentes rendőrség megteremtése.

Az állam és a rendőrszervezetek »osztályfelettisége« igen népszerűvé vált a rendőrök között..."

A kapitányságok egy része szervezte, befogadta, támogatta, ellátta a nemzetőrséget, kapcsolatba lépett vagy került az adott terület változást követelő erőivel.

„A személyi állomány egy kisebb csoportja nyíltan a soraikba, egy másik, az előbbinél népesebb csoportja burkoltan támogatta őket, s végül egy harmadik, legnagyobb tömegű csoportja passzívan szemlélte az eseményeket és többségében elhagyta a szolgálati helyét." Egy nagyon kicsi csoport „egységes vezetés híján a fenti folyamatok megakadályozására nem volt képes".[960]

A Határőrség Országos Parancsnokságán az első változások október 28-án következtek be. Ezen a napon a parancsnokság tisztjeinek egy kisebb csoportja felvetette a vezetésnek, hogy tisztázzák és határozzák meg a Határőrség szerepét ebben az új helyzetben, nyilvánítsák ki, hogy a forradalom követeléseivel a Határőrség egyetért és a határőrök nem lőnek a tömegre, a kirendelt határőralegységeket vonják vissza, a vidékről felrendelt alegységeket küldjék vissza a szolgálati helyükre. A tisztek javasolták, hogy a Határőrség a Belügyminisztérium helyett tartozzon a Honvédséghez és a régi, rosszemlékű parancsnok: Valencsák vezérőrnagy a Határőrséghez többé ne kerülhessen vissza.

Ez a csoport kezdeményezte, hogy többé ne vigyenek tanulni határőr tiszteket a Szovjetunióba, és az „újoncokat a forradalmi ifjúságból toboroz-

[959] Uo.

[960] MOL 288. f. 30. cs. 3. ő. e. 389. o.

zák", a bevonultak haját ne vágják kopaszra, és az állomány járandóságait foglalják szabályzatba és törvénybe.

Mindenekelőtt követelték annak kinyilvánítását, hogy a Határőrség nem azonosítja magát az ÁVH. törvénytelenségeivel.[961]

Az Országos Parancsnokság vezetői – Szalva János ezredes országos parancsnok és Körösi György ezredes, politikai csoportfőnök a tisztek által felvetett kérdésekkel és javaslatokkal egyetértettek, illetve úgy intézkedtek, hogy ezeket a kérdéseket állománygyűlésen beszéljék meg és erre a gyűlésre a munkástanácsok és az egyetemek képviselőit is hívják meg.

Ekkor a megbeszélés résztvevői egy felhívást szerkesztettek, amelyet a Rádióban történő beolvasás céljából eljuttattak a Parlamentben lévő határőralegységhez. A Rádióban október 30-án hangzott el a Határőrség forradalmi bizottságának alábbi „proklamációja":

„Mi, a határőrség harcosai és tiszthelyettesei, teljes szolidaritást vállalunk forradalmi ifjúságunkkal és dolgozó népünkkel. Nem azonosítjuk magunkat a tömeggyilkosokkal, a mi szüleink is munkások és parasztok. Azonosak vagyunk a honvédség azon harcosaival és tiszthelyetteseivel, akik a forradalom mellé álltak. Vonják nyilvánosan felelősségre azokat a volt politikusokat, akik parancsára a jogaikat követelő tömegre lövettek, tisztázzák a határőrség ellen terjesztett híreket az október 23–29-i eseményekkel kapcsolatban.

Követeljük a szovjet csapatok azonnali kivonulását Magyarországról. Követeljük, hogy egyenruhánk magyar legyen.

Csatlakozunk a magyar forradalmi ifjúság követeléseihez. Egyetértünk és támogatjuk Nagy Imre vasárnapi és mai kormánynyilatkozatát. Továbbra is őrizzük és védjük a független Magyarország határait."[962]

Visszalépve az időben, október 28-án este az állománygyűlés – amelyen a Műszaki Egyetem diákjai is képviseltették magukat – részvevői a beterjesztett – fentiekkel egyező – javaslatokat elfogadták.[963]

Október 29-én a Parancsnokságon megválasztották a Forradalmi Bizottságot, amely az első gyűlésén eldöntötte, hogy a parancsnokot nem váltják le, sőt a rend megteremtésében a segítségére lesznek.

A Széna téri csoport ezen a napon Szalva és Körösi ezredeseket őrizetbe vette, majd a Forradalmi Bizottság közbenjárására szabadon engedte. Ettől az időponttól kezdve a Széna téri csoport képviselőit a parancsnokságra küldte, illetve a határőrség tisztjeinek egy csoportja a kiképzés és a szolgálat megszervezése érdekében a Széna térre érkezett. A nemzetőrökből századokat szerveztek, amelyek parancsnokai mellé „tanácsadóként" határőr tisztek kerültek.

Az egyetemistákkal is állandó kapcsolatot létesítettek, és azok kérésére a Pesti Barnabás utcai épület őrzését egy határőrszakasz vette át, de később

[961] MOL 288. f. 30. cs. 3. ő. e. 23. o. „Tanító" fedőnevű ügynök jelentése a Határőrség Országos Parancsnokságán október 23-a után történtekről.

[962] A forradalom hangja... 241. o.

[963] MOL 288. f. 30. cs. 3. ő. e. 24. o.

azzal az indokkal, hogy a „határőrök az egyetemistákat kompromittálhatják", a szakaszt erről a helyről bevonták.

A Forradalmi Tanácsnak több vidéki alakulattól jelezték, hogy az állomány el akarja zavarni a politikai tiszteket és a felderítőket. A Tanács ezzel kapcsolatban úgy intézkedett, hogy azok a tisztek, akikkel szemben az állományon belül nagy az ellenállás, tartózkodjanak az otthonukban vagy legyenek házi őrizetben.

A határőrségre általánosan jellemző volt, hogy az államvédelmi tiszteket nem fogadták be, vagy a befogadottakat a bajok megelőzése érdekében házi őrizetben tartották. Később az államvédelmi tiszteket átszállították a Fő utcába.

A vidéki alakulatoktól befutott jelentések alapján térképen tartották nyilván a szovjet csapatok mozgását, illetve ezeket az adatokat a Honvédelmi Bizottmánynak is továbbították.[964]

Egy 1957 májusában készített beszámolóban az október 23-a utáni helyzetről az áll, hogy a határőrség állományából az októberi események alatt és után sokan helytelenítették azt, hogy a szovjet hadsereg részt vett a felkelés leverésében, ennek következtében „voltak olyan tisztek, akik a harcosokat harcra buzdították a szovjet harcosok ellen".[965]

Ezzel függ össze, hogy az alárendelteknél – ezek között az I. kerületnél is – egyre fokozódott a párt- és szovjetellenes hangulat. Október 30-a körül a legtöbb helyen megválasztották a Forradalmi Katonai Tanácsokat, amelyek első intézkedése az elhárítótisztek laktanyából történő kitiltása volt.

„E naptól [október 30-tól] kezdve teljes mértékben ellene voltak egyes tisztek a hadseregben a párt- és a politikai szerveknek, nyíltan mondották, hogy nincs szükség pártra, nincs szükség politikai munkásokra, mert ezek csak bajba sodorják az országot..."[966] – olvasható az I. kerület összefoglaló jelentésében.

E folyamatok hatására a Forradalmi Katonai Tanács bejelentette, hogy a hadseregen és a határőrségen belül feloszlatták a politikai szerveket. Így a kerületeknél a politikai osztályok megszűntek, de a politikai munkások a laktanyában maradhatnak azzal, hogy sorsukról majd később döntenek.

Voltak azonban kerületek ahol a „létrehozott tanácsok összetételüknél fogva nem voltak hatással az állományra, az adott időben a tanácsokkal kapcsolatos taktikai elgondolások helyesnek bizonyultak"[967] – emlékezett a történtekre 26 év távlatából Veréb Mátyás. Nem nehéz kitalálni, ennek oka az volt, hogy a Forradalmi Katonai Tanácsokba ezeken a helyeken többségében párttagokat választottak, választattak be.

[964] MOL 288. f. 30. cs. 3. ő. e. kötet. 29. o.

[965] Beszámoló I. A határőrzés állapota osztrák és jugoszláv viszonylatban az ellenforradalom időszakáig, majd az ezt követő időszakban. Szám nélküli.

[966] 1. Kerületparancsnokság – Győr „Jelentés az 1956. október 23-án a kerület törzsben bekövetkezett eseményekről." Készítette Kapus János főhadnagy. 7. o.

[967] Veréb Mátyás határőr alezredes. A határőrizeti helyzet a déli határszakaszon Előadás. Elhangzott az MSZMP Belügyminisztériumi Bizottsága elméleti tanácskozásán 1982. június 16-án. Történeti hűséggel, politikai felelősséggel 5. Határőrségi szekció BM Könyvkiadó 1985. 21–25. o.

A Büntetés-végrehajtási Parancsnokság Forradalmi Bizottsága október 31-én adott parancsot az alárendelt intézetek részére a Forradalmi Bizottságok megalakítására, a volt államvédelmi beosztottak elbocsátására és a területi forradalmi szervek utasításainak végrehajtására.

Voltak azonban olyan büntetés-végrehajtási intézetek, amelyekben a forradalmi bizottságokat ennél két nappal előbb választották meg. Ez történt a BV Kórházban[968] is, ahol október 29-én a volt államvédelmi beosztottak kihagyásával Forradalmi Bizottságot választottak. Ezek után a kórházban a helyzet stabilizálódott. Egy-két nap múlva a parancsnok – Márton Lajos bv. őrnagy – távollétében új Forradalmi Bizottságot választottak, amely a parancsnokot és a kórház több vezető munkatársát beosztásából felmentette, majd a helyükre új személyeket állított. Később a Forradalmi Bizottság tagjai a Corvin mozi környékéről 10 fegyveres nemzetőrt hívtak a kórházba, közülük többeket – mint volt elítélteket – az őrség tagjai ismertek. A Forradalmi Bizottság felszólítására az őrség a nemzetőröknek átadta a fegyvereket. A nemzetőrök a ruharaktárból több ruhaneműt elvittek, több zárkából a rabokat kiszabadították, illetve a továbbra is bezárt zárkákból a rabok kitörtek.

A súlyosan beteg elítéltek közül többen november 4-e után mentek el. Az elítéltek és a nemzetőrök felvették a harcot a szovjet csapatokkal.

Ugyancsak október 29-én 2 óra 40 perckor a BM Büntetés-végrehajtási Parancsnokságról Kiss Kálmán, bv. őrnagy távbeszélőn a börtönök vezetését arra utasította, hogy a pártszervezettel, a honvédséggel és az új szervekkel szoros kapcsolatot tartsanak. Kiss bv. őrnagy továbbá a fokozott szolgálat fenntartására, a személyi állomány és az elítéltek élelmezésére, az őrizetesek zárkán tartására, a séták megtartására, a kitörés megakadályozására, a szökött elítéltek befogadására és elkülönítésére, a rádióügyelet megszervezésére is intézkedett.

A távmondat utolsó pontjában foglalkozott a fegyverhasználat kérdésével. Ebben a pontban az állt, hogy csak erőszakos támadás esetén, ha a tömeg fegyverrel támad, lehet fegyvert használni.

A Nagyfai Munkahely-parancsnokság rendhagyó esetnek számít a büntetés-végrehajtási szervezetek 1956-os történetében. Az ott történtekről egy bizottsági vizsgálat záró jelentésében[969] többek között az áll, hogy 1956. október 30-án a Forradalmi Bizottságot a szegedi Forradalmi Bizottság kiküldöttjének jelenlétében választották meg, és ebbe a bizottságba 10 főt – elnöknek Kiss József bv. századost – választottak be. A bizottság elnöke egyúttal a munkahely parancsnoki teendőinek ellátásával is meg lett bízva, mivel a jelenlévők a törvényes parancsnokot nem ismerték el vezetőjüknek.

[968] Központi Kórházparancsnokság jelentése az október 23-a és az ezt követő eseményekről Büntetés-végrehajtási Országos Parancsnokság irattára. 13-9-26. Készült 1957. február 6-án.

[969] „Jelentés a nagyfai munkahely parancsnokság forradalmi bizottság ténykedéséről." Belügyminisztérium Büntetés-végrehajtási Parancsnokság Személyzeti Osztály Száma: 13-8-A-968/1957. Készítették 1957. szeptember 25-én: Nagy Károly bv. hdgy., Szabadi Gyula bv. hdgy. és Sirman János bv. hdgy.

A bizottság túlnyomó többsége MDP tag volt, maga Kiss is, aki abban az időben mint politikai helyettes dolgozott. Kiss tiltakozott a parancsnok eltávolítása ellen, de a többség akarata érvényesült. Mivel Kiss látta, hogy parancsnok nélkül a munkahely képtelen az előtte álló feladatokat elvégezni, így vállalta a parancsnoki teendők ellátását. 1956. október 31-én és november 3-án az elítéltek kitörtek és el akarták hagyni a munkahely területét. Az elítéltek kitörését, illetve eltávozását az egység külső segítséggel megakadályozta, és Kiss bv. százados és Czirok bv. törzsőrmester, a párttitkár – akik a Forradalmi Bizottságnak tagjai is voltak – a volt államvédelmi beosztottakat felsőbb utasításra sem távolították el.

Az előző esethez hasonlóan október 31-én – a karhatalmi helyettes javaslata ellenére – felfüggesztette a parancsnokot a Szegedi Országos Börtön Forradalmi Bizottsága is. A Forradalmi Bizottság elnöke a parancsnok karhatalmi helyettese lett, aki egy-két tiszt segítségével végig a kezében tartotta az irányítást, és tartotta a kapcsolatot a parancsnokkal.[970]

A kiadott parancs ellenére nem akarta eltávolítani a volt államvédelmi beosztottakat a Budapesti Megyei Börtön – Markó utca – parancsnoka sem. November 2-án a reggeli órákban a börtön szolgálaton kívüli dolgozói 10 pontos követelést fogadtak el, és Forradalmi Bizottságot választottak, melynek Martin György alezredes, parancsnok is a tagja lett. Ezen a napon a Forradalmi Bizottságot a Bv. Parancsnokságra berendelték, ahol Virág alezredestől utasítást kaptak az államvédelmi beosztottak elküldésére. „Aki nem akar elmenni, azt le kell tartóztatni..."[971] – szólt a parancs. Martin György alezredes a parancs végrehajtását nyíltan megtagadta, helyette ezt a parancsnokság egyik tisztje, Felvinczi Tamás bv. százados hajtotta végre. Október 31-től november 4-ig folyt a volt államvédelmi beosztottak beszállítása a börtönbe.

A börtön Forradalmi Bizottsága a területi szervekhez fűződő szoros kapcsolat eredményeként alakult meg a székesfehérvári Megyei Börtönben.[972] A BM Fejér megyei Főosztálya pártbizottságának titkára a börtön parancsnokának telefonon jelezte, hogy a Főosztályon megalakult a „Forradalmi Katonai Tanács", amely testületbe a börtön – létszámmal arányosan – 2 fő küldöttet delegálhat. A börtön képviselőit ezt követően megválasztották. A delegáltak részt vettek a Forradalmi Tanács városi Színházban tartott ülésein.

Követeléseiket a börtön beosztottai is pontokba foglalták. A követeléseiknek a lényege az volt, hogy a katonai forradalmi tanács a bv. beosztottait tekintse fegyveres testületnek, a ruha szürke színét más színűre változtassák és honvédségi ruhával lássák el az őrséget. Követelték azt is, hogy a továb-

[970] Büntetés-végrehajtási Parancsokság 1957. 01. 28-án kelt feljegyzéséből. Aláírta: Virág Miklós bv. alezredes, parancsnok-helyettes.

[971] Martin György alezredes jelentése 1957. 02. 08-án .

[972] A börtönben történt eseményeket a következő dokumentum alapján foglaltam össze. Megyei Börtön Székesfehérvár „Jelentés megküldése az októberi eseményekkel kapcsolatosan." (Kristóf István bv. alezredes bajtárs távbeszélő utasítására. Hiv. szám: 006-11/1957. Készítették: 1957. február 15-én Lengyel Mihály bv. alhadnagy és Franz Endre bv. főhadnagy.)

biakban az Igazságügyi Minisztérium felügyelete alá helyezzék a büntetés-végrehajtási őrséget.

Október 31-én a beosztottak a börtönben is Forradalmi Tanácsot választottak. A Forradalmi Tanács tagjai a városi Forradalmi Katonai Tanáccsal kapcsolatban voltak. Az egység beosztottai részére új igazolványokat állítottak ki. Ezeket Szalai Sándor bv. főhadnagy a Forradalmi Tanács elnöke írta alá.

November 2-án a hajnali órákban több államvédelmi beosztottat kísértek a börtönbe, ahol november 4-ig kb. 70 fő államvédelmi beosztottat és tisztet gyűjtöttek össze. Ezekben a napokban a börtön parancsnokát beosztásából eltávolították.

A Forradalmi Tanács első intézkedései közé a volt államvédelmi beosztottak felfüggesztése és az elítéltek szabadítása tartozott Baracskán. Ezen a helyen október 31-én az éjjeli órákban alakult meg a Forradalmi Bizottság, amely testület 5 volt államvédelmi beosztottat munkaköréből leváltott és az állásából felfüggesztett.

A Forradalmi Bizottság határozata alapján a Forradalmi Bizottság elnöke, Csippán bv. hadnagy, a büntetés-nyilvántartási iroda vezetője lett, aki egyben a munkahely parancsnoki teendőket is átvette.

A Forradalmi Bizottság határozata alapján már 1956. október 31-én éjjel megkezdték – és november 2-án be is fejezték – a még őrizetben lévő 435 elítélt szabadítását.[973]

November 2-án délután 13 óra 30 perckor a BM Büntetés-végrehajtási Parancsnokság részéről Sebő Endre bv. főhadnagy távbeszélőn a BM Büntetés-végrehajtási Parancsnokság Forradalmi Bizottsága nevében utasítást adott arra, hogy a volt államvédelmi beosztottakat a Forradalmi Tanácsból le kell váltani, a személyi állományból azonnal el kell távolítani, a fegyverzetüket és az egyenruhájukat le kell szedni, a szolgálati igazolványukat be kell vonni.

A Sebő főhadnagy által küldött távmondatban állt az is, hogy november 1-jétől a Büntetés-végrehajtási Parancsnokság és alárendeltjei az Igazságügyi Minisztériumhoz tartoznak, valamint az is, hogy a továbbiakban a parancsnok részére utasítást, parancsot csak a Büntetés-végrehajtási Parancsnokság Forradalmi Bizottsága adhat.[974]

Az BM megyei főosztályok, a helyőrségparancsnokok, a határőrség illetékes vezetői, illetve az újonnan alakult forradalmi szervek – honvédségi, rendőr, civil erők kirendelésével – 19 büntetés-végrehajtási egység őrségét erősítették meg.

[973] Büntetés-végrehajtási Munkahely – Baracska. Tárgy: Forradalmi eseményekkel kapcsolatos jelentés újbóli megküldése 42/1957. Készült: 1957. február hó 20-án, Készítette: Major István bv. százados, munkahelyparancsnok.

[974] A börtönben történt eseményeket a következő dokumentum alapján foglaltam össze. Megyei Börtön Székesfehérvár „Jelentés megküldése az októberi eseményekkel kapcsolatosan." (Kristóf István bv. alezredes bajtárs távbeszélő utasítására. Hiv. szám: 006-11/1957. Készítették: 1957. február 15-én Lengyel Mihály bv. alhadnagy és Franz Endre bv. főhadnagy.)

MAGYARORSZÁG TELJES MEGSZÁLLÁSÁNAK KATONAI ÉS POLITIKAI ELŐKÉSZÍTÉSE (OKTÓBER 31 –NOVEMBER 4.)

Felkészülés a „Vihr", azaz „Forgószél" fedőnevű hadművelet végrehajtására

A szovjet csapatok kivonulása után a Különleges Hadtest törzse a Tökölön lévő repülőtérre települt, ahol egy szovjet repülőegység állomásozott. A szovjet csapatok Budapest határától 15-20 km-re összpontosítási körletet foglaltak el, ahol a harci technikát és fegyverzetet karbantartották, a személyi állományt, a lőszert, üzemanyagot és az élelmiszerkészleteket kiegészítették.

A Különleges Hadtest vezetését ekkor Malinyin hadseregtábornok arról tájékoztatta, hogy az újabb támadás[975] előkészítése és vezetése céljából a Magyarországon lévő csapatok vezetésével Konyev marsallt bízták meg, aki már meg is érkezett Szolnokra. Ekkor értesültek arról is, hogy – a Szovjetunió és Románia területéről – a 38. és a 8. hadsereg parancsnokságait is Magyarországra irányítják. Megtudták, hogy a Szovjetunió területéről átdobott légideszantegységek megkezdték a magyar repülőterek elfoglalását. A veszprémi repülőtérre a 31. légideszant-gárdahadosztály két ezrede már meg is érkezett.

Azzal az indokkal, hogy a szovjet tisztek családtagjai veszélyben vannak, vasúton, gépkocsikon és katonai szállítórepülőgépeken a kijelölt erők Magyarországra érkeztek.

Október 31-ről november 1-jére virradó éjszaka a Kárpáti Katonai Körzet állományába tartozó viszlenszkai 31. harckocsihadosztály – állományában 5625 katona, 279 db T–54-es harckocsi, 15 db PT–76 típusú úszó harckocsi, 25 db ISZ–2 típusú harckocsi, 15 db önjáró löveg, 8 db BTR–50-es páncélozott szállítójármű, 1 db harckocsivontató, 734 db gépjármű, 135 db páncélozott szállítójármű, 80 db löveg és aknavető, 38 db légvédelmi ágyú, 12 db légvédelmi gépágyú – részére azzal a feladattal rendelték el a harckészültséget, hogy Hmelnyickij–Beregszász menetvonalon végrehajtott menetet követően 18 órakor foglaljon összpontosítási körletet Beregszász körzetében.[976]

18 óra 45 perckor az Ogyesszai Katonai Körzet állományába tartozó harkovi 35. gépesített gárdahadosztály is parancsot kapott, hogy 11 órával a

[975] Ezen a napon – október 31-én – még ki sem vonultak Budapestről a szovjet csapatok teljesen, amikor Moszkvában az ország erőszakos katonai megszállására és egy új bábkormány felállítására vonatkozó döntés megszületett.

[976] FEVKA, 32. f. 701291. op. 16. d. 60. o., idézi KIROV.

harckészültségi feladatok végrehajtása után kezdje meg a vasúti szerelvényekbe a berakodást.[977]

November 1-jén az A. H. Babadzsanján altábornagy vezette 8. gépesített hadsereg törzse és a hadsereg alárendeltségébe tartozó 11. gépesített gárdahadosztály alakulatai is átlépték a határt, hogy november 2-án – a nap végére – összpontosítási körletet foglaljanak Debrecen, Szolnok, Kecskemét, Gyöngyös városok körzetében, illetve Kelet-Magyarország több kijelölt települése közelében, ahol a felkelés leverésével kapcsolatos harcfeladatok végrehajtására elérjék a készenlétet.[978] Amikor a hadsereg erői a kijelölt körletbe beérkeztek, a 70. lövész-, valamint a 35. gépesített hadosztályok az alárendeltségébe kerültek.

Az Ogyesszai Katonai Körzet parancsnokságának utasítása értelmében a 35. gépesített gárdahadosztály 16 órakor a Szovjetunióban Reni és a Romániában lévő Galac állomásokon megkezdte a bevagonírozást. A hadosztály feladatul kapta, hogy Románia területén végrehajtott vasúti szállítással Temesvártól Északra, Északnyugatra jusson el a magyar határ közelébe, ott rakodjon ki, majd menetet végrehajtva jusson ki Békéscsabáig, és a 32. gépesített hadosztály gépesített ezredét váltsa fel.[979]

A 177. bombázórepülő-hadosztály a katonák családtagjainak az evakuálását megkezdte. November 1-je és 3-a között az országból több mint 600 családot menekítettek ki.[980]

11 órakor a 7. légideszant-gárdahadosztály kötelékébe tartozó 108. ejtőernyősdeszant-gárdaezred – állományában 1046 katona, 12 db 82 mm-es aknavető, 18 db 82 mm-es hátrasiklás nélküli ágyú, 6 db légvédelmi ágyú, 891 db géppisztoly, 81 db géppuska, 81 páncélelhárító kézi gránátvető, 10 db Gaz–69-es és 4 db Gaz–63-as gépkocsi – a vasúti berakodást befejezte. 15 órakor a fenti hadosztályba tartozó 80. ejtőernyősdeszant-ezred – állományában 793 katona, 12 db 82 mm-es aknavető, 18 db 82 mm-es hátrasiklás nélküli ágyú, 672 db géppisztoly, 81 db géppuska, 54 db páncélelhárító kézi gránátvető, 3 db Gaz–69-es és 55 db Gaz–63-as gépkocsi – ugyancsak befejezte a vasúti berakodást.[981]

19 órakor a 31. légideszant-gárdahadosztály parancsnoka az alábbi harcparancsot kapta: A hadosztály a 114. és a 381. légideszantezredekkel a veszprémi repülőteret védje meg. A személyi állomány készüljön fel harcfeladat végrehajtására.[982]

November 1-jén 11 órától november 3-án 00 óráig a 108. ejtőernyős-gárdaezred vasúti szállítással Kaunasz állomástól Zdolbunov állomásig jutott, ahonnan az ezred két vasúti szerelvénnyel – az egyikkel Lvovig, a másikkal Hmelnyickijig – folytatta az előremozgást, ahol éjjel 0 órakor a részére meghatározott körzetben gyülekezési körletet foglalt.

[977] FEVKA, 32. f. 701291. op. 16. d. 153. o., idézi KIROV.
[978] FEVKA, 32. f. 701291. op. 16. d. 16. o., idézi KIROV.
[979] FEVKA, 32. f. 701291. op. 16. d. 153. o., idézi KIROV.
[980] FEVKA 48. o., idézi KIROV.
[981] FEVKA, 1317. f. 891819. op. 1. d. 4. o., idézi KIROV.
[982] FEVKA, 37. f. 647193. op. 13. d. 142. o., idézi KIROV.

November 1-jén 15 órától november 3-án 23 óráig a 80. ejtőernyősdeszant-ezred 1. és 2. zászlóalja két vasútszerelvénnyel Gajzsjunaj állomástól Munkácstól Délre, Beregszász állomásig jutott el.[983]

November 2-án az 1. vasúti gárdadandár két vasúti szerelvénnyel megkezdte az előrevonást Magyarország területére, és november 3-ra a kiadott parancsnak megfelelően minden egység már jelentős útszakaszt tett meg. A fenti időszakban a 21. önálló gépesített zászlóalj Záhony állomáson, a 12. közlekedési zászlóalj, a 15. híradózászlóalj és a 13. önálló üzemeltető század Debrecen állomáson, a 20. önálló gépesített zászlóalj Szolnok állomáson, a 11. önálló közlekedési zászlóalj Püspökladány állomáson, a 27. önálló közlekedési zászlóalj Cegléd állomáson tartózkodott.[984]

A nap végére a 27. gépesített hadosztály Szolnoktól nyugatra található körzetben lévő egységeit Győr, Komárom, Mosonmagyaróvár városok közelébe csoportosították át.

A Különleges Hadtest P. N. Lascsenko altábornagy, a 8. gépesített hadsereg A. H. Babadzsanján altábornagy, a 38. összfegyvernemi hadsereg H. D. Mamszurov vezette magasabbegységei és egységei aktívan készültek a harcfeladataik végrehajtására. A 31. légideszant-gárdahadosztály egységei a veszprémi repülőtér őrzését és más védelmi munkálatokat folytattak.

November 2-tól 4-ig terjedő időszakban a Különleges Hadtest tisztjei családtagjainak újabb csoportját szállították Veszprémből, Tökölről közvetlenül, Komáromból és Győrből Csehszlovákián keresztül szovjet földre. Azok a családtagok, akik Kecskeméten, vagy az ország keletibb részeiben voltak elhelyezve, Csapon keresztül autóval hagyták el az országot. A déli részről a 407. tüzérezred tisztjeinek a családtagjait Romániân keresztül szállították haza. Ezekben a napokban evakuálták a szovjet hadikórház betegeit is.

November 2-án Konyev marsall Lascsenko tábornokot Szolnokra rendelte. A marsall harcálláspontjára Lascsenko Malasenko ezredes és a biztosító alegység kíséretében, páncélozott szállító harcjárművel érkezett meg. Konyev haladéktalanul fogadta őket, és mindenekelőtt a hadtest Budapesten végrehajtott tevékenységéről érdeklődött.

Lascsenko jelentette, hogy a csapatok a bonyolult körülmények között nehezen értették meg feladataikat, amelyek végrehajtásához a hadtest erői elégtelenek voltak. A tevékenység kezdetén egy hadosztály, kb. 6000 katona vonult a fővárosba, és a Romániából és Kárpátaljáról átdobott hadosztályok is kevésnek bizonyultak. A sikertelenséghez – a parancsnok véleménye szerint – az is hozzájárult, hogy a szovjet egységek és alegységek nem elég magabiztosan és okosan tevékenykedtek. További magyarázatként azt is elmondta, hogy egyes harci-technikai eszközök – például a felülről nyitott BTR 152-es típusú páncélozott szállító harcjármű, a kerekes vontatású tüzérség – alkalmatlanok a városokban folytatott harc végrehajtásához.

[983] FEVKA, 1317. f. 891819. op. 1. d. 6. o., idézi KIROV..

[984] FEVKA, 32. f. 701291. op. 15. d. 293. o., idézi KIROV..

Konyev marsallnak a légierő kihasználásával kapcsolatos kérdésére Lascsenko jelentette: a kis kiterjedésű ellenállási gócokra a repülők nem tudnak pontos és főleg eredményes csapást mérni. Ennek következménye még nagyobb pusztítás lett volna, amely a lakosság és az ott tevékenykedő szovjet katonaság körében további elégedetlenséget váltott volna ki.

A marsall a hallottakkal egyetértett, a jelentést elfogadta. Ezt követően Malasenko ezredes pontosította a fővárosban kialakult helyzetet. A magyar Vezérkar által készített munkatérképen bemutatta a katonai egységek és a fegyveres csoportok helyzetét, jelentett a városban végrehajtott védelmi jellegű katonai előkészületekről. Kihangsúlyozta, hogy ezen csoportok és néhány magyar katonai egység, alegység további makacs ellenállásával kell számolni. Az ezredes úgy tudta, hogy a magyar csapatok a főváros körül légvédelmi ágyúkkal is megerősített védelmi övet létesítettek, és a várossal határos lakott településeken tankokkal és tüzérséggel is rendelkező erők jelentek meg. A fontosabb objektumokat a fegyveres csoportok elfoglalták, az utakon a fegyveres csoportok és a nemzetőrség erői járőröznek. Malasenko a magyar katonai egységek létszámát Budapesten 50 ezer főre becsülte, és ezenkívül véleménye szerint még 10 ezer nemzetőr és a városban lévő 100 darab harckocsi ellenállásával is számolniuk kellett.

Konyev marsall azon kérdésére, hogy a hadtest erői elegendőek-e arra, hogy a fővárosban 3-4 nap alatt leverjék a fegyveres felkelést és „helyreállítsák a rendet", Lascsenko határozottan „nem"-mel válaszolt. Elmondta, hogy a siker érdekében a hadtestet meg kell erősíteni gyalogsággal, önjáró tüzérséggel és harckocsikkal. Összességében kívánatosnak tartotta, hogy a hadtestet még egy hadosztállyal erősítsék meg, és kérte az ezen alegységek felkészítéséhez szükséges idő biztosítását is.

3-4 nap alatt a főerők felszámolása Budapesten lehetséges, de az önállóan tevékenykedő fegyveres csoportok folytatni fogják a harcot, továbbra is ellenállást fognak tanúsítani. Ugyanakkor nem zárható ki a magyar egységek harcokban való részvétele sem – hangsúlyozta ki Lascsenko altábornagy, majd javasolta továbbá, hogy az osztrák határ védelmének és a felkelők vidéki csoportjai felszámolásának feladatát ne a Különleges Hadtestre, hanem más csapatokra bízzák.

A jelentések és a vélemények meghallgatása után Konyev marsall közölte: a Varsói Szerződés országainak legfelső politikai vezetése döntést hozott a Magyarország részére nyújtandó katonai „segítségről". Az „ellenforradalmi erők szétzúzásának" feladatát a szovjet csapatokra bízták. A Különleges Hadtest erőinek ezért fel kell készülni a „Forgószél" fedőnéven megtervezett hadműveletben való részvételre, melynek célja Magyarországon a szocialista társadalmi rend helyreállítása. A Különleges Hadtest feladata Budapesten az ellenálló fegyveres erők szétverése és a rend biztosítása. A Magyar Néphadsereg azon egységeit, amelyek kísérletet tesznek az ellenállásra, le kell fegyverezni.

A hadtest állományába – a parancs szerint – Budapesten változatlanul a 2., a 33. gépesített- és a 128. lövész-gárdahadosztály tartozott. Ezenkívül a hadtestet harckocsi-, tüzér- és légideszantegységekkel erősítették meg.

Magyarország teljes katonai megszállását, ezen belül az osztrák határ védelmét, valamint a fővároson kívül eső területeken és a vidéki városokban lévő felkelőcsoportok „megsemmisítésének" feladatát Babadzsanjan és Mamszurov tábornokok hadseregeire – a 38. és 8. –, valamint a hadtest 17. gépesített hadosztályára bízták.

A feladatok megkezdéséhez a készenlétet november 3-án estig kellett elérni, és a „Vihr" azaz „Forgószél" hadműveletet végrehajtását a „Grom", azaz „Mennydörgés" jelszó elhangzását követően kellett megkezdeni.

A hadtest vezetése visszatért Tökölre, ahol megkezdték a tervek kidolgozását, a menetből végrehajtott támadás során alkalmazásra tervezett előrevetett osztagok megalakítását. Ezek állományába deszantosokat osztottak be és speciális csoportokat hoztak létre.

A hadtest parancsnoka a hadosztályok részére az alábbi feladatokat határozta meg:

A 2. gépesített gárdahadosztály foglalja el Budapest északkeleti és központi részeit, és ott vonja ellenőrzése alá a Dunán lévő hidakat, valamint a Parlament és az MDP KV épületét is. Szállja meg a Honvédelmi Minisztériumot, a Nyugati pályaudvart, a Rendőrkapitányságot. A Magyar Néphadsereg laktanyáit zárja körbe, és akadályozza meg a felkelők bejutását Budapestre az északi és keleti útvonalakon.

A 33. gépesített gárdahadosztály hajtsa végre Budapest délkeleti és központi részeinek megszállását, vegye birtokba a tevékenységi körzetében lévő hidakat, a központi telefonállomást, a „Corvin-támpontot", a Keleti pályaudvart, a Rádió épületét, Csepel üzemeit, a fegyverraktárakat, zárja körbe a laktanyákat, és a felkelők bejutását a délkeleti megközelítési útvonalakon akadályozza meg. Feladata végrehajtásához a hadosztályt megerősítették a 11. gépesített hadosztály nehézrohamlöveg-ezredével.

A 128. lövészgárdahadosztály vegye birtokba Budapest nyugati részét – Budát –, szállja meg az Országos Légvédelmi Parancsnokság harcálláspontját, a Moszkva teret, a Gellért hegyet és a Citadellát, vegye körbe a laktanyákat, a magyar egységek közeledését a városhoz nyugati irányból akadályozza meg.

A fontosabb objektumok megszállása érdekében minden hadosztályban egy vagy két „speciális előrevetett osztagot" hoztak létre, melyek állományába gyalogság, a megerősítésként kapott 108. ejtőernyősdeszant-gárdaezredből páncélozott szállító harcjárműveken 150-150 deszantos és 10-12 harckocsi tartozott. Ezenkívül a hidak és más fontosabb objektumok megszállása érdekében az ezredeken belül olyan osztagokat szerveztek, amelyek állományába harckocsikkal, ágyúkkal és műszaki alegységekkel megerősített lövészszázadok voltak.

Ezekkel az osztagokkal működtek együtt a KGB ekkor Magyarországon lévő vezetői – Grebennyik, Zirjanov, Korotkov és mások, akik Szerov irányításával november 19-ig 4148 főt tartóztattak le. A lefogottak közül közel 1000 személyt repülőgépen, vagonokban és gépkocsikon – mint az a háborúban szokás: hadműveleti területen kívülre, azaz a hátországba, Kárpátaljára szállítottak. Az ő feladatuk volt a Nagy Imre-kormány tagjainak és a felkelés vezetőinek az elfogása is.

A fenti elgondolás kialakítása után a hadosztályok megkezdték a részletes tervek kidolgozását.

November 3-án – 5 órakor a 31. harckocsihadosztály parancsot kapott arra, hogy Beregszászról indulva az államhatár átlépését 8 órakor kezdje meg, majd Nyíregyháza–Hajdúnánás–Mezőkövesd–Füzesabony–Gyöngyös–Hatvan menetvonalon nyomuljon előre.[985]

A. H. Babadzsanján altábornagy 8 órakor a 8. gépesített hadsereg alárendeltségébe tartozó magasabbegységeknek és egységeknek parancsot adott a működési területükön lévő magyar katonai egységek lefegyverzésére és az alapvető fontosságú objektumok – pl. posták, telefonközpontok, forradalmi bizottságok épületei, elektromos állomások, pályaudvarok – birtokbavételére. November 4-re virradó éjszaka a parancsot eljuttatták a teljes személyi állományhoz.[986]

November 3-án 19 órakor a Békéscsabától nyugatra található körzetben állomásozott a 32. gépesített gárdahadosztály.

A 17. gépesített gárdahadosztály parancsnokának harcparancsa szerint a hadosztálynak 22 órára el kellett érnie a harckészültséget, és a meghatározott időben – más csapatokkal együttműködésben – meg kellett kezdeni a harcfeladatok végrehajtását.[987]

A 7. légideszant-gárdahadosztály 108. ejtőernyősdeszant-ezrede – november 3-án 17 óra 30 perckor – a tököli repülőtéren a harcfeladatok végrehajtásához teljes állományával elérte a készenlétet. Az ezred parancsnoka – a földetérést követően – Malinyin hadseregtábornoktól, a szovjet Fegyveres Erők vezérkari főnökének helyettesétől a következő parancsot kapta:

1. November 4-én 4 órakor az ezrede fő erőivel foglalja el és fegyverezze le a Budapest légvédelmét ellátó rendszer részeként a tököli repülőtér körzetében tüzelőállásban lévő hat légvédelmi tüzérüteget. Ezzel egy időben szervezze meg a repülőtér védelmét és akadályozza meg a felkelőcsoportoknak az oda való bejutását. A későbbiekben gátolja meg a külföldi katonai repülőgépek leszállását és azokból deszantosok kirakását, biztosítsa a saját csapatok ellátását végrehajtó tököli repülőtér zavartalan munkáját és Malinyin hadseregtábornok törzsének a védelmét.

2. Alakítson két, egyenként 100 fős osztagot, és azokat november 4-én 3 órakor adja át a 2. és a 33. gépesített hadosztályok alárendeltségébe. Az így létrehozott osztagok foglalják el a Honvédelmi Minisztérium épületét, a Kilián laktanyát és a Corvin mozi épületét, ahol a felkelők központi vezetése tartózkodik. Az ezred parancsnoka meghozta a kapott harcparancs végrehajtására vonatkozó elhatározását.

18 órakor a 80. ejtőernyősdeszant-ezred oszlopa Munkács–Szolnok–Budapest menetvonalon megkezdte a menet végrehajtását. Ezt megelőző-

[985] FEVKA, 32. f. 701291. op. 16. d. 61. o., idézi KIROV.
[986] FEVKA, 32. f. 701291. op. 16. d. 19. o., idézi KIROV.
[987] FEVKA, 32. f. 701291. op. 16. d. 124. o., idézi KIROV.

en – 14 órakor a 107. légideszant-gárdahadosztály vasúti szerelvénye megérkezett Munkács állomásra. A hadosztály a kirakodást követően a munkácsi repülőtértől 5 kilométerre délre lévő erdőben foglalt összpontosítási körletet.

A támadás politikai előkészítése, tárgyalások az ellenkormány megalakításáról

Az SZKP KB Elnöksége november 2-án Kádár János, Münnich Ferenc és Bata István részvételével kibővített ülést tartott. Kádár János november 1-jén a késő esti órákban, az MSZMP Intéző Bizottságának tagjai és a kínai nagykövet megbeszélése alatt hagyta el a Parlamentet és Münnich Ferenchez távozott. Münnich, valószínűleg az Andropovval történt megállapodás alapján igyekezett Kádár Jánost az általa és Nagy Imre által október 28-át követően képviselt politikai irányvonal helytelenségéről meggyőzni. Kádár engedve Münnich és Andropov kérésének, Münnich társaságában a szovjet nagykövetséghez ment, ahol egy páncélozott szállító harcjárműbe átszállva folytatták útjukat a tököli repülőtérre. Innen külön-külön repülőgépen Moszkvába szállították őket.

Kádár már döntött a távozásról, és útban volt Moszkvába, amikor a Rádióban elhangzott – a november 2-i lapok által is idézett – felhívása a magyar néphez. „Népünk vérével bizonyította, hogy rendületlenül támogatja a kormánynak a szovjet erők teljes kivonására irányuló követelését: Nem akarunk további függőséget! Nem akarjuk, hogy hadszíntérré váljon az ország! Minden becsületes hazafihoz szólunk! Fogjunk össze a magyar függetlenség, a magyar szabadság diadaláért!"[988] – mondta Kádár János beszéde befejező részében.

Az SZKP Elnökség ülésén – Malin feljegyzései szerint – eszmecserét folytattak a magyarországi helyzetről.[989] Az ülés elején Kádár János – a töredékes feljegyzések alapján rekonstruálva szavait – az események értékelésekor szólt arról is, hogy a Magyarországon kialakult mozgalom élén az ellenzéki értelmiség, Nagy Imre és hívei állnak, és a fegyveres csoportok vezetői is párttagok és munkások, akik a Rákosi-klikk eltávolításáért, a szovjet csapatok kivonásáért, a népi demokratikus rendszerért harcoltak.

A vidéken lezajlott tömegtüntetések célja nem a népi demokratikus rendszer megdöntése, hanem annak demokratizálása, a szociális követelések teljesítésének az elérése volt.[990]

„Ezt eleinte nem láttuk – mondta Kádár –, ellenforradalomnak minősítettük, és ezzel magunk ellen fordítottuk"[991] a megmozdulásokban részt vevő-

[988] A forradalom hangja... 371. o.
[989] Döntés a Kremlben... 75. o.
[990] Uo.
[991] Uo.

ket, mivel „ők nem érezték magukat ellenforradalmároknak", mert senki nem akart ellenforradalmat, bár a fegyveres csoportokon belül „ellenforradalmi jellegű fegyveres csoportok alakultak".[992] „...valamennyien a szovjet csapatok kivonását követelték", mely követelések okaként Kádár „az ellenforradalmi propagandát" jelölte meg.[993]

Kádár János a szovjet vezetőket arról is tájékoztatta, hogy a szovjet csapatok kivonását követelő sztrájkolók a szovjet kormány nyilatkozatára már fel akarták venni a munkát, ami a szovjet csapatmozgások folytatásáról érkezett hírek miatt nem történt meg.

A volt koalíciós pártokról Kádár azt állította, hogy azok „Minden erejüket pártjaik újjáalakítására fordítják. Mindegyik a maga kezébe akarja ragadni a hatalmat", ami még inkább aláásta a kormány tekintélyét.[994] Példaként a szociáldemokratákat hozta fel, akik azzal, hogy a kormányba konkrét személyt nem jelöltek – Kádár szerint – kifejezésre juttatták, hogy „nem akarnak szolidaritást vállalni Naggyal", akinek a politikájában – folytatta Kádár a gondolatsort – „ellenforradalmi elemek is vannak".[995]

Később Kádár visszatérve a koalíciós pártok értékelésére jelezte, hogy azok „nem akarnak ellenforradalmat". A fő okot Kádár például Tildy Zoltánnak és másoknak az emigrációban lévőktől való félelmében látta, ugyanakkor kijelentette, hogy Magyarországon a helyzet „óráról órára jobbra tolódik".[996]

Később a semlegesség kinyilvánításával kapcsolatos döntés előzményeiről elmondta, hogy a szovjet csapatok Budapestről történő szervezett kivonulása és a szovjet kormány nyilatkozata a lakosságra megnyugtató hatással volt, de az újabb szovjet csapatmozgások, új erőknek az ország területére lépése „felizgatták a kormányt és a tömegeket". „A magyar alakulatok beásták magukat", kérdezték: „Mit csináljanak, lőjenek vagy ne lőjenek?"[997]

„Behívattuk Andropovot. Andropov azt mondta, hogy ezek vasutasok. A magyarok a határról azt táviratozták, hogy ezek [nem] vasutasok. Ezután jött az értesítés, hogy szovjet tankok közelednek Szolnok felé.

Ez délben történt. A kormányban ideges hangulat. Hívattuk Andropovot. Azt válaszolta: átcsoportosítás. Akkor újra jelentették: a repülőtereket szovjet tankok zárták körül. Újra hívattuk Andropovot. Azt válaszolta: a sebesült katonákat szállítják el. Nagy [Imre] meg volt győződve: támadás készül Budapest ellen. ... Az egész kormány arra a véleményre hajlott, hogy amennyiben a csapatok tovább nyomulnak előre Budapest felé, meg kell védeni Budapestet. Ebben a légkörben született meg a semlegesség gondolata. A kezdeményező Tildy Zoltán [volt]. Mindenki támogatta.

Én azon az álláspontón voltam – folytatta a beszámolóját Kádár János –, hogy semmit ne tegyünk addig, amíg nem beszéltünk Andropovval. „Raj-

[992] Döntés a Kremlben... 75–76. o.
[993] Döntés a Kremlben... 76. o.
[994] Uo.
[995] Uo.
[996] Döntés a Kremlben... 77. o.
[997] Döntés a Kremlben... 78. o.

tam kívül ... az egész kabinet kijelentette, hogy a szovjet kormány becsapja a magyar kormányt".

Két óra múlva – olvasható az ülésen készült feljegyzésben – a szovjet kormány magyarázata a kabinet tagjait nem nyugtatta meg. „Kijelentették Andropovnak, hogy meg fogják tenni ezt a lépést." Amikor Andropov elment, meghozták a döntést a semlegességről és arról, hogy ezzel kapcsolatban az ENSZ-hez fordulnak. Döntés született arról is, hogy ha bebizonyosodik, hogy a szovjet csapatok csak hadgyakorlatot tartanak, az ENSZ-hez intézett kérést a magyar kormány visszavonja.[998]

„Amikor Andropov elment, akkor ő, Kádár is a semlegességre szavazott"[999] – rögzítette a feljegyzésben Malin.

Az MDP nevének megváltoztatását – mondta a ezzel kapcsolatos döntést is megszavazó Kádár – az MDP-nek a „széles tömegek előtti" kompromittálódása tette szükségessé.[1000]

A lehetséges megoldásokkal kapcsolatban a későbbiekben elmondottak azt bizonyítják, hogy Kádár János még nem ismerte az Elnökség október 31-i döntését. Ekkor Kádár még úgy vélte, ha a szovjet csapatokat két-három hónapon belül kivonják Magyarországról, akkor a kommunista párt „és a többi párt fel tudná venni a harcot az ellenforradalom ellen", majd a pártharcok kimenetelének esélyeit latolgatva „reális veszélyként" megfogalmazta: „az ellenforradalom netán elsöpri ezeket a koalíciós pártokat".[1001]

„Véleményem szerint – mondta Kádár – van más út. Katonai erővel megtartani Magyarországot. De akkor fegyveres összetűzések lesznek. A fegyveres erővel való szétzúzás vérontást jelent.

Mi lesz azután? A kommunisták erkölcsi pozíciója a nullával lesz egyenlő. A szocialista országoknak kárt fog okozni. Van-e biztosíték arra, hogy ebben az esetben más országokban nem alakul ki ilyen helyzet?

Az ellenforradalmi erők nem csekélyek. De ez harc kérdése. Ha a rend helyreállítása fegyveres erővel történik: a szocialista országok tekintélye [károsodik]..."[1002]

Kádár János – nem tudni milyen értesülések alapján – azt is állította, hogy az osztrákok támogatásával „35 ezer fős (nyugat-németországi magyar) fasiszta szervezet (horthysta)" beavatkozására is lehet számítani, és – valószínűleg a Budapesti Pártbizottság épületénél, a Köztársaság téren október 30-án történtekre utalva – kijelentette, hogy a pártfunkcionáriusok egy részét „megölték, egy része megmenekült".[1003]

Münnich Ferenc – annak megállapítását követően, hogy a „helyzet sötét" – Kádár értékelését többek között azzal egészítette ki, hogy a magyarországi helyzet kialakulásának oka a vezetőknek a tömegektől való elszakadása és

[998] Döntés a Kremlben... 78–79. o.
[999] Döntés a Kremlben... 79. o.
[1000] Döntés a Kremlben... 80. o.
[1001] Uo.
[1002] Döntés a Kremlben... 81. o.
[1003] Döntés a Kremlben... 77. o.

az a meggyőződés, hogy a szocialista rendszer Magyarországon „csakis a Szovjetunió támogatásával létezik és tud fennmaradni". Kijelentette, ha a szovjet csapatokat kivonják, ezzel az „ellenforradalmi elemek erősítést kapnak, tevékenységüket pedig nem akadályozzák meg.

Nincs több erőnk... Nemigen lehet bízni abban, hogy politikai harc útján sikerül megbirkózni az eseményekkel"[1004] – fejezte be hozzászólását Münnich Ferenc.

Bata István mindezt azzal egészítette ki, hogy a szovjet és a magyar csapatok „összeütközésének" a veszélye fennáll, amit a „kormány tudatosan vagy nem tudatosan készít elő. Katonai diktatúrával kell rendet teremteni. Meg kell változtatni a kormány politikáját"[1005] – mondta Bata István a hozzászólása végén.

A feljegyzések tanúsága szerint ekkor az Elnökség ülése megszakadt. Az ezen a napon megtartott második elnökségi ülésen, amelyen a Magyarországgal kapcsolatos intézkedési terveket beszélték meg, a magyarok nem vettek részt. A vázlatos feljegyzésekből arra lehet következtetni, hogy – Zsukov, Szerov és Konyev beterjesztése alapján – ekkor lett megvitatva és elfogadva a „Vihr", azaz „Forgószél" hadművelet terve, Konyev 1. számú napiparancsa és feltehetően a Szerov vezetésével – a KGB erőivel – Magyarországon végrehajtásra kerülő feladatok terve.

Az SZKP KB Elnökségének Kádár és Münnich részvételével november 3-án megtartott kibővített ülésén – amelyről a hadműveletek előkészítésével elfoglalt Zsukov és Magyarországra utazása miatt Szerov és Konyev távol maradtak – újból megtárgyalták a szovjet vezetés által felállításra kerülő magyar „ellenkormány" összetételét.

Ekkor Mikojan – a jugoszláv vezetéssel történt konzultáció alapján – az október 31-i határozattal ellentétben – nem Münnich Ferencet, hanem Kádár Jánost javasolta a kormány élére.

Kádár János ekkor szót kért, és az „idő rövidsége" ellenére több kérdésben kritikával illette a szovjet vezetőket. Az 1945 utáni szovjet–magyar viszonyokról árulkodnak Malin – Kádár János hozzászólásáról készített – alábbi feljegyzései is.

„Egy dologról: miért választották a nyáron Gerőt [első]titkárnak[?] A szovjet elvtársak mindig segítettek, de volt egy hiba: ... csak 3-4 magyar elvtársban bíztak meg teljesen: Rákosiban, Gerőben, Farkasban. Pedig a többiek között is sok a rendes ember. 3-4 ember monopolizálta a Magyarország és a Szovjetunió közötti kapcsolatokat. Ez sok hiba forrása volt.

Rákosi azt mondta: ez a szovjet elvtársak véleménye, és ekkor mindenki elhallgat... Rákosit bírálni a szovjet elvtársak elleni fellépést jelenti... A szovjet elvtársak 12 évig nyugodtak [voltak], hogy Rákosi és Gerő van az élen..."[1006]

[1004] Döntés a Kremlben... 81. o.
[1005] Döntés a Kremlben... 81–82. o.
[1006] Döntés a Kremlben... 88–89.o.

Nagy Imre „viselkedését" értékelve Kádár kijelentette, hogy a miniszterelnök kommunistákat gyilkoló ellenforradalmárokat fedez,[1007] és a „kormánynak nincs ereje, hogy leverje őket".[1008]

Az önmagának feltett kérdésre – „Mi a teendő?" – Kádár a következő választ adta: „Nem szabad átengedni egy szocialista országot az ellenforradalomnak. Egyetértünk önökkel. A helyes lépések – forradalmi kormányt kell alakítani."[1009]

Hozzászólása befejező részében Kádár hangsúlyozta, hogy a megmozdult „nép nem akarja megsemmisíteni a népi demokratikus rendszert", és „nagyon fontos a szovjet csapatok kivonása". Ha „erősítjük a katonai kapcsolatokat – gyengülünk politikailag"[1010] – hangzott az indoklás. Kádár kérte, hogy a szovjet vezetés döntése és instrukciói alapján megalakuló kormány ne legyen „bábkormány", mivel annak „tevékenységéhez szükség van a munkások támogatására".[1011]

Miután Münnich Kádár értékelését és következtetéseit helyesnek tartotta, Kádár ismét szót kért és kijelentette: „Az ellenforradalom központja Győr. Ha a Nagy-kormányt ellenforradalminak minősítjük, akkor az összes pártokra érvényes ez az értékelés. A kormány nem akar harcolni az ellenforradalom ellen."[1012]

„A kormány élére: Kádár"[1013] – hangzott az Elnökség egyhangú határozata. Az ülésen – Horváth Imre feljegyzései szerint[1014] – elsőként Hruscsov szólalt fel, aki többek között elmondta, hogy tarthatatlannak tarja, hogy Magyarországon „nincs magyar vezető", és hiba volt, hogy nem avatkoztak be időben, nagy késéssel kérték, hogy a „megbénult" Rákosit váltsák le. „Én és Mikojan hibáztunk, amikor Gerőt javasoltuk Kádár helyett: bedőltünk Gerőnek" – mondta Hruscsov, majd felszólalását így folytatta:

„R[ákosi] és G[erő] becsületes, hűséges kommunisták. Sok ostobaságot csináltak. R[ákosi] durva, G[erő] kétbalkezes. N[agy] I[mrét] bírálták. Azt hitték opportunista, pedig áruló. N[agy] I[mre] kizárása R[ákosi] ostobaságához képest is hiba volt. Mi letartóztattuk volna N[agy] I[mrét]. Amellett

[1007] Horváth Imre feljegyzései szerint Kádár a következőket mondta: „Úgy néz ki, hogy a Nagy Imre-kormány fedezi a kommunisták mészárlását, de ez csak látszat. A kormány tehetetlen..." Magyar Országos Levéltár XIX-J-l-k (Külügyminisztérium, Horváth Imre külügyminiszter iratai., 55. d. Ismertette Varga László: Hruscsov és Kádár titkos tárgyalásai, 1956. november 3. Magyar Hírlap, 1992. október 22. A dokumentumot Varga László hozzájárulásával közölte: Döntés a Kremlben ... 94. o.

[1008] Döntés a Kremlben ... 89. o.

[1009] Döntés a Kremlben... 98. o.

[1010] Döntés a Kremlben... 89. o.

[1011] Döntés a Kremlben... 90. o.

[1012] Uo.

[1013] Uo.

[1014] MOL XIX-J-l-k (külügyminisztérium Horváth Imre külügyminiszter iratai., 55. d. Ismertette Varga László: Hruscsov és Kádár titkos tárgyalásai, 1956. november 3. Magyar Hírlap, 1992. október 22. A dokumentumot Varga László hozzájárulásával közölte: Döntés a Kremlben ... 92–95. o.

voltunk, hogy vegyék vissza a pártba. A felkelők egy része nem ellenség! El voltak keseredve a vezetés hibái miatt.

Mi üdvözöltük az Ön [Kádár] megválasztását... N[agy] I[mrét] nem tekinthetjük kommunistának. Dullesnek kellenek az olyanok, mint N[agy] I[mre]. Nyilatkozathoz tartjuk magunkat. N[agy] I[mrével] ezt nem lehet! Tanácskoztunk más pártokkal... Nem lehetünk külső szemlélők... Az árulók Kádárt akarják felhasználni fedezékül. Ha N[agy] I[mre] nem mond le, akkor az ellenség szolgálatában áll."[1015]

A kormány összetételével kapcsolatban Horváth Imre feljegyezte, hogy „Kádár elnök", Münnich helyettes, belügy- és honvédelmi miniszter, tagok Apró, Rónai, Kiss, Marosán, Hidas, Berei, Andics, Kovács, Egri, Vég, Dögei.[1016]

***

Mint láthattuk, a szovjet vezetés eddig sem bízott semmit a véletlenre. A szovjet vezetés által megbízott kormány a tervek szerint november 4-én megalakult. Tagjai Kádár János, Münnich Ferenc, Marosán György, Horváth Imre, Kossa István, Apró Antal, Dögei Imre és Rónai Sándor lettek.

A Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt-kormány programjának 14. pontjában az áll, hogy „népünk, munkásosztályunk és Hazánk érdekében azzal a kéréssel fordult a Szovjet Hadsereg parancsnoksághoz: segítsen népünknek a reakció sötét erőinek szétverésében és abban, hogy helyreállítsuk a rendet és nyugalmat Hazánkban".

A 15. pontban – a jugoszláv vezetés javaslatát is figyelembe véve – az alábbiakat rögzítették: „A magyar kormány a rend és a nyugalom helyreállítása után tárgyalásokat kezd a Szovjet Kormánnyal és a Varsói Szerződés más résztvevőivel a szovjet csapatok Magyarország területéről való kivonásáról."[1017]

Tájékoztatás és egyeztető tárgyalások
a szovjet katonai intervenció megindításáról

A szovjet vezetés a hadműveletek folytatásával kapcsolatos egyeztető tárgyalásait – az SZKP KB Elnöksége döntésének megfelelően – november 1-jén Bresztben kezdte. Az ekkor folytatott megbeszélések fontos előzménye, hogy a lengyel vezetés Gomulkával az élen támogatta Nagy Imre konszolidációra irányuló törekvéseit, elítélte az első szovjet beavatkozást. Így a

[1015] Döntés a Kremlben... 92–93. o.

[1016] Döntés a Kremlben... 93. o.

[1017] 1956. plakátjai és röplapjai Zrínyi Kiadó – 1991. Összeállította és szerkesztette: Izsák Lajos, Szabó József és Szabó Róbert. 274., 276–277. o. A szovjet pártelnökség üléseiről szabályos jegyzőkönyvek nem készültek, de Vlagyimir Nyikiforovics Malin, a KB osztályvezetője feljegyzéseket készített az ott elhangzottakról. Ezeket a feljegyzések – szám szerint 17 –, valamint az azokkal összefüggő dokumentumok egy része és nem utolsósorban RAINER M. JÁNOS Kísérlet a feljegyzések értelmezésére...

szovjet és lengyel vezetés breszti tárgyalásán a második katonai beavatkozás kérdésében megegyezés nem született.

A LEMP KB november 2-án közétett felhívásában szerepelt, hogy „a szocializmus megvédését Magyarországon a magyar népnek, nem pedig külső beavatkozással kell biztosítani".[1018] Amikor Gomulka a Magyarországon bekövetkezett újabb fordulatról november 4-én, a LEMP országos pártaktíva értekezletén értesült, az intervenció helytelenségének hangoztatásán túl kijelentette, hogy a „szocialista blokk egysége és a belső nyugalom mindennél előbbre való". „Lengyelországot kész helyzet elé állították ezzel a szovjet támadással, és a lengyel vezetésnek politikai realistának kell lennie, hosszú távú politikát kell folytatnia és az ország »érdekeit« nem szabad feláldoznia pillanatnyi célokért hirtelen meghozott döntésekkel" – foglalta össze a dokumentumok alapján Tischler János Gomulka Magyarországgal kapcsolatban elmondott szavait.[1019]

November 2-án a szovjet vezetés – a bolgár, román, csehszlovák vezetéssel – Bukarestben sikerrel folytatta egyeztető megbeszéléseit. A kérdés katonai rendezésének tervét mindenki támogatta. Csehszlovák részről felmerült, Románia fel is ajánlotta, hogy katonai erőkkel bekapcsolódnának a Magyarország elleni hadműveletekbe. Ez a kérdés a Titóval folytatott megbeszélésen is felmerült, ahol Hruscsov felvetését – „a románok készek csapatokat küldeni Magyarországra" – Tito hibás lépésnek tartotta, és ezért „Hruscsov letett róla[1020]." Tito kijelentette, hogy erre nincs szükség, jobb ha csak a Szovjetunió avatkozik be, veri szét az „ellenforradalmat".[1021]

A szovjet vezetők a november 2-ról 3-ra virradó éjszaka – Brioni szigetén – a Titóval tartott megbeszélések előtt tartottak attól, hogy a jugoszláv vezetés a továbbiakban is az október 29-i álláspontjához tartja magát. Titónak – a Jugoszláv Kommunisták Szövetsége Központi Bizottsága nevében – az MDP KV-hez intézett levele – amellett, hogy figyelmeztetett „az ellenforradalmi" veszélyre – üdvözölte az új pártvezetőséget, valamint a magyar kormánynak október 28-án tett nyilatkozatát. „Az új párt- és állami vezetőség politikai platformjának lényeges elemei, mint például ... a szocialista országok viszonyának rendezése az egyenjogúság és a szuverenitás tiszteletben tartása alapján, tárgyalások kezdeményezése a szovjet csapatok kivonására Magyarországról stb., valamint a magyarországi események reális értékelése, amit a kormány említett nyilatkozata tartalmaz, bizonyítékul szolgálnak arra, hogy a mai állami és pártvezetőség politikája és a magyar dolgozó nép igaza, szocialista, demokratikus törekvése összeforr..."[1022] – olvasható a levélben.

[1018] TISCHLER 190. o.

[1019] TISCHLER 194. o.

[1020] KISS–RIPP–VIDA 155. o.

[1021] Feljegyzés a Lengyel Népköztársaság párt- és állami küldöttségének a szovjet állami- és pártvezetéssel 1957. május 24–25-én Moszkvában folytatott tárgyalásairól. Tischler János kéziratának másolata H. M. tulajdonában.

[1022] 1956. a sajtó tükrében... Szabad Ifjúság 1956. október 30-i száma 151. o.

A megbeszéléseken részt vevő, azokon „naplófeljegyzést"[1023] készítő V. Micunovič moszkvai jugoszláv nagykövet a szovjet beavatkozás Hruscsov által felsorolt indokai között lejegyezte, hogy a Szovjetunióban a Magyarországon kialakult eseményeket – kommunisták akasztása, Nagy Imre felhívása az ENSZ-hez, a Varsói Szerződésből való kilépés – „semmiképp sem nézhetik tétlenül", mert ha „engednének, a kapitalisták azt gondolnák, hogy gyengék, vagy hogy ostobák, ami egyre megy. A kapitalisták a Szovjetunió határáig tolnák ki állásaikat. Hruscsov közölte, hogy elegendő számú csapatot vontak össze és úgy döntöttek, hogy beavatkoznak a magyarországi események menetébe. Egy-két napra lesz szükségük." Hruscsov ekkor tudatta vendéglátóival, hogy Münnich Ferencnek és Kádár Jánosnak sikerült elmenekülnie Budapestről, és most repülőgépen útban vannak Moszkva felé.[1024]

A jugoszláv vezetés jelezte, hogy álláspontjukat Titónak a magyarokhoz intézett levelében fejtették ki, majd kijelentették: „Mi is jól látjuk és bennünket is aggodalommal tölt el a jobbratolódás, az események ellenforradalmi fordulata, mert milyen kormány az, amelynek uralma alatt kommunistákat gyilkolnak le vagy akasztanak fel. Ha Magyarországon ellenforradalom van, akkor szükség van az intervencióra, de nem szabad csak a szovjet fegyverekre támaszkodni... A kialakult helyzetben szükség van politikai előkészítésre is. Menteni kéne, ami menthető, meg kellene próbálni egy magyarokból álló forradalmi kormány-féleséget létrehozni, vagy legalább bejelenteni megalakulását, ami aztán valamiféle programmal fordulhatna a néphez."

A jugoszláv véleményre és a kormányalakítással kapcsolatos javaslatra reagálva Hruscsov elmondta, hogy ők Münnich Ferencet, a volt moszkvai nagykövetet „bíznák meg kormányalakítással", de „itt van Kádár is".

A jugoszláv vezetés ekkor – annak ellenére, hogy egyik jelöltet sem „ismerik elég jól" – a szovjet vezetők látható rosszallása ellenére azt tanácsolja, hogy az „új forradalmi kormányt ne Münnich, hanem Kádár János alakítsa meg".

„Az oroszok szemmel láthatóan inkább Münnich mellett döntenének, de nem ellenkeznek, mondhatni elfogadják indokainkat" – írta a naplójába Micunovič.

A megbeszélések során többször szóba került Rákosi Mátyás személye is, akivel kapcsolatban Hruscsov elmondta: Rákosi Moszkvában avval jelentkezett nála, hogy „szívesen segít" Pesten. Hruscsov csak annyit válaszolt neki, hogy „nyugodtan menjen csak oda, a nép majd jól fel fogja akasztani".

A szovjet vezetők kérdésére a jugoszlávok javasolták, hogy az új magyar kormány felhívásában „tegyenek említést a szovjet csapatok távlati kivonulásáról is".

Hruscsov beleegyezik „a szovjet csapatok kivonulásának az ígéretébe is, bár nyilvánvalóan nincs ínyére, hogy ezt a program külön reklámozza" – jegyezte fel a benyomásait Micunovič.

[1023] KISS–RIPP–VIDA 151–156. o.
[1024] KISS–RIPP–VIDA 152. o.

Vacsora közben Hruscsov ismét feltette a kérdést: Ki alakítson kormányt? A kérdést követő beszélgetésre Micunovič később így emlékezett:

„Látszik, hogy Kádárt nehezen veszi be a gyomruk, s hogy nem ő az igazi jelöltjük. Hruscsov megint Münnichet dicséri: csak most tudta meg, hogy egész végig Rákosi ellen volt. Münnich régi kommunista, akit Hruscsov több mint húsz éve ismer. Valamikor a harmincas években a szovjet hadsereg tisztjeként együtt vettek részt egy két hónapos oroszországi gyakorlaton. Ugyanabban a sátorban laktak. Úgy fest, az oroszok már összeállították a kormányt, miniszterelnökké pedig Münnichet tették meg. Ekkor én [Micunovič] kértem szót. Elmondtam, hogy jól ismerem Münnichet, gyakran találkoztam vele Moszkvában, és én is csak a legjobbakat mondhatom róla. Ha azonban közte és Kádár között kell választanunk, egy lényeges politikai különbséget figyelembe kell venni. Rákosi alatt Münnich nagykövet volt Moszkvában, Kádár meg rab Budapesten. Minden magyar ember szemében ez döntő érv lesz Kádár mellett. Hruscsov elismeri az érvelésem igazát és nem vitatkozik tovább."[1025]

Később a jugoszlávok Nagy Imrével kapcsolatban – mint lehetséges megoldást – jelezték, hogy Losonczy Géza mellett Szántó Zoltán is „az esetleges üldöztetések elől a jugoszláv követségen óhajt menedéket kérni". Hruscsov és Malenkov többször is kijelentették, hogy „a Nagy-kormány felé minden, ezen a vonalon kifejtett tevékenység döntő fontosságú lehet". Az ezzel kapcsolatos teendőket mérlegelve Micunovič a naplójában a következőket írta le:

„Az oroszok nem árulják el, mikor kezdik az intervenciót. Mi nem kérdezhetjük meg tőlük, belőlük meg nem kívánkozik ki. Emiatt nem világos, mennyi időnk és milyen lehetőségünk marad arra, hogy az áldozatok számának csökkentése és az értelmetlen vérontás megelőzése érdekében megpróbáljunk hatni Nagy Imrére – pedig, ha kimondatlanul is, de ebben állapodtunk meg. Hruscsov, de főként Malenkov hatalmas jelentőséget tulajdonít ennek, és leszögezi, hogy a jugoszlávok minden vállalkozása ebben az irányban helyes és fontos."1026

A jugoszlávok a fentiek alapján arra vállalkoztak, hogy segítséget nyújtanak Nagy Imrének és a hozzá közzel álló személyeknek a politikai életből való kikapcsolásához. Ennek elsődleges célját a jugoszláv vezetés abban látta, hogy a követségre Szántó Zoltán közreműködésével – november 4-én – behívott, becsalt Nagy Imrét egy, a Kádár-kormányt támogató nyilatkozat megtételére rábírja. A jugoszlávok ezen vállalása már november 4-én aktualitását vesztette. A belgrádi szovjet nagykövetnek, Ny. P. Firjubinnak november 5-én Moszkvából eljuttatott, Kardeljnek szóló üzenetben már az állt, hogy az SZKP KB véleménye a nyilatkozat ügyében – november 4-én – megváltozott. Amikor Nagy Imre „még miniszterelnök volt, ... nyilatkozata megkönnyíthette volna az ellenforradalom leverését. Véleményünk szerint

[1025] KISS–RIPP–VIDA 153–154. o.
[1026] KISS–RIPP–VIDA 155. o.

Nagy Imrétől most semmiféle nyilatkozatra nincs szükség"[1027] – olvasható az üzenetben.

Ennek ellenére a Nagy Imre-nyilatkozat november 5-én elkészült, melyben a Kádár-kormány támogatása és lemondás helyett – többek között – az alábbiak olvashatóak: „Kormányom helyzetét és célkitűzésének megvalósítását rendkívüli módon megnehezítette az a körülmény, hogy magyar vezető körök szovjet csapatok beavatkozását kérték, amelyre a dolgozók általános munkabeszüntetéssel válaszoltak, az élet megbénult és a fegyveres harc nagy méreteket öltött. Szükségét érzem annak, hogy ismételten kijelentsem, hogy az országnak ebben a válságos helyzetében, mint a kormány felelős vezetőjét, mindvégig az a kommunista meggyőződés és lelkiismeret, népemhez és hazámhoz való hűség vezetett, amely négy évtizeden át egész tevékenységemet áthatotta és amelytől sem a múltban, úgy a jövőben semmi el nem tántoríthat."[1028]

„Tárgyalások" a szovjet csapatok kivonásáról, a magyar tárgyalóküldöttség letartóztatása

Visszalépve az időben, november 1-jén Maléter Pál ezredes a honvédelmi miniszter első helyetteseként a 7. gépesített hadosztály parancsnokának azt az utasítást adta, hogy Budapest külső peremén szervezze meg az utak biztosítását, ütegeivel vonuljon fel, és a forgalom lassítása, esetleg megállítása érdekében építsenek torlaszokat. Erre azért van szükség – mondta Maléter ezredes –, hogy a szovjet csapatok visszatérését megakadályozzák, és az esetlegesen beérkező szovjet csapatokat figyelmeztessék a város kiürítését elrendelő kormánymegállapodásra. Ha azok ennek ellenére támadólag lépnének fel, akkor tüzet kell rájuk nyitni.[1029]

Mecséri a kapott feladat értelmében a Bécsi, a Soroksári, a Hatvani úton, valamint a Cegléd felé vezető úton szervezte meg az útbiztosítást.

Délelőtt 10 órakor már a Parlamentben volt Maléter. Nagy Imrénél és Tildy Zoltánnál hosszabban is időzött. A kormány elnöke közölte vele, hogy hamarosan vezérőrnaggyá fogják kinevezni, és jelezte azt is, hogy honvédelmi miniszternek javasolják. Kérte is Malétert, hogy a javaslatot ne utasítsa vissza, vegye át a honvédelmi tárca irányítását.

Janza Károly altábornagy nem elég erélyes, nem intézkedik határozottan – ezek voltak a legfőbb érvek a honvédelmi miniszterrel szemben. Maléter a védelmébe vette, azt mondta, hogy Janza altábornagynak igen sok követője van a minisztériumban, bíznak benne, ezért ő úgy gondolja, hogy maradnia kell.[1030] Nagy Imre ígéretet tett, hogy Maléter véleményét figyelembe veszik a döntésnél.

[1027] KISS–RIPP–VIDA 165. o.
[1028] KISS–RIPP–VIDA 168. o.
[1029] MOL XX-5-h. V. 19. doboz 25. kötet 361–362. o. Maléter Pál és Mecséri János szembesítése.
[1030] MOL XX-5-h V. 17. doboz 22. kötet 134. o. Maléter Pál vallomása.

Még e nap estéjén Maléter felmentette beosztásából Mecsérit – akit 31-én kineveztek a Budai Katonai Körzet parancsnokává –, és a Parlament védelmével bízta meg. Mecséri a kapott parancs szerint tíz harckocsival a Parlamenthez vonult.

November 2-án a Honvédelmi Minisztériumban Janza altábornagy vezetésével Király Béla és Kovács vezérőrnagyok, valamint Maléter Pál és Szücs Miklós ezredesek megbeszélték a hadsereg előtt álló feladatokat. Megegyeztek abban, hogy mivel a parancsnokok tájékozatlanok, a legalapvetőbb kérdésekben sem tudnak állást foglalni, döntéseik felemásak, a hadsereg magasabb beosztású parancsnokai részére értekezletet fognak tartani.

A november 4-re tervezett értekezlet céljaként a kialakult helyzet, a katonai alakulatok és a felkelőcsoportok viszonyának a tisztázását, a hadsereg demoralizálódását előidéző okok megjelölését és felszámolását határozták meg. Ismertetni kívánták, hogy mi a kormány célja, mit vár el a hadseregtől. Intézkedéseket terveztek a parancsnoki állomány bizonytalanságának megszüntetése, az arra alkalmasak beosztásukban való megerősítése érdekében.[1031]

Az értekezlettel kapcsolatban Maléter megjegyezte, hogy a hadsereg hadműveleti tervének az átdolgozására is szükség lenne. Ezt a feladatot, figyelembe véve azt is, ha a szovjet csapatok nem vonulnak ki, vagy a Nyugat beavatkozik, két részre kell bontani. Király Béla vezérőrnagy elmondta, hogy az általa javasolt tisztekből – Kerekes Béla vezérőrnagy, Vértes László ezredes és Zsilinszky Sándor alezredes – Nagy Imre jóváhagyásával rehabilitációs bizottság alakítására készül. Maléter megjegyezte, hogy a rehabilitáció kérdésének a napirendre tűzését még nem tartja időszerűnek. Javasolta, hogy az írásban beadott kérelmekkel csak két hét múlva foglalkozzanak.

A megbeszélésen annak a véleményének adott hangot, hogy Magyarország semleges státusa a hadsereg létszámának a csökkentésével fog járni, ezért csak a legkiválóbb tiszteket lehet majd visszavenni, de addig, amíg az új szervezetre át nem térnek, célszerű, ha minden tiszt az eredeti beosztásában marad. A Szovjetunióból hazaérkezett tiszteket a tervezett beosztásukba kell helyezni. Kivételként elfogadták, hogy Székely Béla vezérőrnagyot a Zrínyi Miklós Katonai Akadémiára helyezik Márton András helyére, és ezzel egy időben Márton ezredest a vezérkar főnökének helyettesévé nevezik ki.

Ugyanakkor Király Béla javaslatára döntöttek Kerekes Béla, Vértes László és Zsilinszky Sándor visszavételéről is, ám a többi javaslat megvizsgálását elnapolták.

A tervezett értekezletre visszatérve Janza Károly megjegyezte, hogy ezen ő már valószínűleg nem vesz részt, mert akkor már nem ő lesz a miniszter. Kérte Maléter ezredest, hogy az értekezletre a megbeszéltek alapján mint előadó ő készüljön fel.

A miniszter megmutatta a Forradalmi Katonai Tanácsok működését szabályozó okmány tervezetét. Az ezredes olvasni kezdte, és amikor ahhoz a

[1031] MOL XX-5-h V. 17. doboz 22. kötet 14. o.

ponthoz ért, amelyikben a parancsnokok leváltását a Forradalmi Katonai Tanács jogkörébe utalják, kijelentette, hogy a FKT-k ilyen formában való működésével nem ért egyet, mert ez csak a hadsereg további demoralizálódásához vezethet. Kérte Janzát, hogy a parancsnokokat még az értekezlet összehívása előtt erősítsék meg beosztásukban.[1032]

A megbeszélés végén a miniszter közölte, hogy Maléter ezredest, Kovács vezérőrnagyot és Szücs ezredest beosztották a szovjet csapatok kivonásáról tárgyaló magyar küldöttségbe, és utasította a tiszteket, hogy délután öt órakor jelentkezzenek Nagy Imrénél a Parlamentben. A tárgyalásokhoz szükséges felvilágosítást ő adja meg nekik és a küldöttség elnökének, Erdei Ferencnek is.

Maléter Pál, Kovács István és Szücs Miklós a megjelölt időben a Parlamentbe meg is érkeztek, de Nagy Imréhez csak egy óra múlva tudtak bejutni. Nagy Imre meghatározta a szovjet kormányküldöttséggel való tárgyalás elvi alapjait. Ennek lényege, hogy mivel a Varsói Szerződést a kormány felbontotta, a Magyarországra újonnan beérkezett szovjet csapatokat december 31-ig, a Varsói Szerződés értelmében hazánkban tartózkodó szovjet csapatokat pedig egy külön, későbbi időpontban megtartott tárgyaláson meghatározott időben kell majd kivonni.

Nagy Imre és Tildy Zoltán ezek után tájékoztatást kértek Maléter ezredestől a szovjet csapatok erejéről, hadmozdulatairól és arról, hogy milyen egységek hol jöttek be Magyarországra.

Nagy Imre azt is kérte, hogy másnap, november 3-án, még a tárgyalások megkezdése előtt Maléter ezredes pontosan tájékoztassa őt a szovjet csapatok helyzetéről, mert ennek ismerete a tárgyalások folytatásához feltétlenül szükséges, és az újabb adatok a magyar küldöttség álláspontját módosíthatják.

Miután Nagy Imrétől kijöttek, Kovács István vezérőrnagy és Szücs Miklós ezredes arra kérte Malétert, hogy az éjszakát a Kilián laktanyában tölthessék. Vacsora közben a Kilián laktanyában Szücs ezredes felvetette, hogy szerinte a kormány tagjai nem ismerik a városban zajló eseményeket. Kifogásolta, hogy a hadsereg vezetői sem kapnak ezekről megfelelő tájékoztatást. Javasolta, hogy a hadsereg vezetőit hívják össze, ismertessék meg őket a helyzettel, és közösen beszéljék meg a feladatokat.[1033] Vendégei előtt Maléter kijelentette, hogy a Kilián kiváló erőd, és ha a szovjet csapatok nem vonulnak ki, a laktanyában védelemre rendezkedik be, a szovjet csapatoknak fegyverrel áll ellen. Kovács István és Szücs Miklós kijelentették, hogy ők a szovjet csapatok ellen soha nem fognak harcolni.[1034]

November 3-án reggel Maléter felhívta Mecséri ezredest és Tökölre küldte azzal a feladattal, hogy a szovjet kormányküldöttséget kísérje a Parlamentbe, majd onnan vissza.

Kovács vezérőrnagy és Szücs ezredes 9 óra körül a Kiliánból indult a Parlamentbe. Maléter ezredes hazament, hogy a tárgyalásokra átöltözzön. Ké-

[1032] MOL XX-5-h V. 17. doboz 22. kötet 65. o.
[1033] MOL XX-5-h V. 18. doboz 23. kötet 130. o. Szücs Miklós vallomása.
[1034] Uo. 246. o. Kovács István vallomása.

sőbb a Parlamentben pontosították a magyar álláspontot. Minthogy Kovács vezérőrnagy a Hadműveleti Csoportfőnökségről elhozta a szovjet csapatok elhelyezkedését ábrázoló térképet, a legutolsó felderítési adatok alapján bejelölték az újonnan érkezett csapatok helyzetét is.

Nagy Imre szótlanul nézte a térképet, melyet Kovács vezérőrnagy értelmezett. Eszerint Magyarországon ebben az időben a Dunántúlon három, a Duna–Tisza köze és a Tiszántúl területén hat vagy hét szovjet hadosztály tartózkodott.

Kovács István helyzetértékelése után azt ajánlotta Maléter, hogy amennyiben a szovjet kormányküldöttséggel való tárgyalások nem vezetnek eredményre, a rendelkezésre álló adatokat az ENSZ tudomására kellene hozni. Nagy Imre és Ţildy Zoltán erről hallani sem akart mindaddig, amíg a tárgyalások folytatására lehetőség van. A nyilvánosság csakis a tárgyalások teljes sikertelensége esetén jöhet szóba.[1035]

Nagy Imre átadta Maléternek azt az osztrák dokumentumot, melyben a nagykövetség a kormányra hivatkozva jelezte, hogy az osztrák–magyar határ mentén demilitarizált övezetet létesítettek, és azt a szovjet katonai attaséval is ellenőriztették. Ezzel jelezni akarták, hogy Magyarországot nyugat felől támadás nem érheti.

A tárgyalási pozíció szempontjából oly fontos helyzetértékelés kapcsán Maléter ezredes a térkép alapján arra a következtetésre jutott, hogy a frissen behozott szovjet erők csoportosítása, hadműveleti felépítése egyértelműen jelzi, hogy ezeket a csapatokat nem Magyarország megszállására, nem a rend helyreállítására hozták. A csapatok készenléti helyzetéből – és erre utal az előrevetett magasabbegységek és a zöm elhelyezkedése – arra következtetett, hogy egy esetleges nyugati beavatkozás visszaverése lehet a feladatuk.[1036]

Nagy Imre ekkor közölte, hogy a kormány javaslatára az Elnöki Tanács Maléter Pál ezredest november 2-i hatállyal vezérőrnagynak és ezen a napon honvédelmi miniszternek nevezte ki.

A magyar–szovjet tárgyalás délben kezdődött. Erdei Ferenc rövid üdvözlő szavai után Malinyin hadseregtábornok ismertette a szovjet kormány álláspontját. Eszerint a szovjet kormány elismeri csapatai visszavonásának a szükségességét, és a kivonulás technikai kérdéseinek megbeszélésére ezt a bizottságot jelölte ki.

Javaslata szerint a csapatok november 12-én kezdenék meg a kivonulást, és 1957. január 31-ig fejeznék be. A csapatok távozását részben akadályozó, részben késleltető tényezők között megemlítette, hogy a vasutasok nem hajlandóak a katonai szerelvényeket továbbítani, a polgári lakosság pedig még pénzért sem ad élelmet a szovjet katonáknak. Nehezményezte, hogy a szovjet követség budapesti lakásait önkényesen elfoglalták, a követség és más szovjet szervek közötti kapcsolatot önkényesen megszakították, egyáltalán a szovjet állampolgárok élete nincs biztonságban. Panaszai sorát azzal

[1035] MOL V. 17. doboz 22. kötet 144. o. Maléter Pál vallomása.
[1036] MOL XX-5-h V. 17. doboz 22. kötet 145. o.

zárta, hogy a fegyveres felkelők több esetben is veszteséget okoztak azoknak a szovjet csapatoknak, amelyek a magyar kormány kérésére lépték át az ország határát. Ezek után átnyújtotta a kivonás feltételeit tartalmazó, pontokba szedett jegyzéket. Nyomaték kedvéért szóban is kérte, sürgette, hogy a felkelők által zsákmányolt fegyvereket november 10-ig szállítsák vissza. Kérte, hogy a kivonuló csapatokat ünnepélyesen búcsúztassák, továbbá elengedhetetlennek tartotta az 1945-ben Magyarországon hősi halált halt szovjet katonák emlékműveinek a helyreállítását.

Bejelentette, hogy a következő tárgyalás helyszíne a Tökölön lévő szovjet bázis, ahová a magyar kormányküldöttséget helyi idő szerint 22 órakor várják.

Ezek után Maléter Pál kért és kapott szót. A magyar kormány hivatalos álláspontját képviselve bejelentette, hogy a magyar nép ragaszkodik a teljes függetlenséghez és a semlegességhez. Javasolta, hogy a kivonulás kérdését válasszák két részre.

A Varsói Szerződés alapján hazánkban tartózkodó csapatok kivonásának idejét egy másik, későbbi időpontban megtartott tárgyaláson határozzák meg. A kormány tiltakozása ellenére bevonuló szovjet csapatok kivonása pedig a megszervezést követően két nap alatt is megtörténhet azokkal az eszközökkel, amelyekkel az ország területére bejöttek. Élelmezésük és az üzemanyag-ellátásuk sem jelenthet nehézséget, mert hadosztályaikat a saját készleteikből látják el.

A közölt feltételekkel kapcsolatban előzetes válaszként közölte, hogy a zsákmányolt fegyvereket és hadianyagot utolsó szerelvényként a magyar kormány a szovjetek rendelkezésére bocsátja. Ígéretet tett arra, hogy a kormány a rendelkezésre álló erőkkel mindent elkövet azért, hogy a szovjet állampolgároknak bántódásuk ne essen. További tárgyalási alapként a kivonás végső határidejeként december 31-ét jelölte meg.

Befejezésképpen elmondta, hogy a magyar nép a teljes egyenlőség és függetlenség alapján továbbra is ragaszkodik a szomszédos országokkal, így a Szovjetunióval való együttműködéshez.

Megegyeztek, hogy közös közleményben bejelentik: újabb szovjet csapatok az országhatárt nem lépik át.[1037]

A tárgyalások helyére és idejére vonatkozó szovjet javaslatot a magyar küldöttség elfogadta.

A tárgyalás után Maléter Nagy Imréhez sietett, hogy azonnal tájékoztassa az eredményről, főleg arról, hogy a szovjetek kedvezően fogadták a magyar álláspontot. A beszámoló után sorra vették az esti tárgyalás legfontosabb szempontjait. A részleteket katonai szakemberek bevonásával dolgozták ki.

A szovjet kivonulás feltételeként beterjesztett követelésekről a küldöttség katona tagjai között három kérdésben alakult ki vita. Maléter vezérőrnagy mindhárom kérdésben határozott, elutasító álláspontot képviselt.

A forradalomban megrongált vagy ledöntött szovjet emlékművekkel kapcsolatban Maléter véleménye az volt, hogy csak azokat az emlékműve-

[1037] MOL XX-5-h V. 17. doboz 22. kötet 24–25. o.

ket állítják helyre, amelyeket az adott terület lakói is elfogadnak. Azonban a helyreállítás itt is csak a szovjet csapatok kivonásának utolsó szakaszában történik.

A szovjet csapatok ünnepélyes búcsúztatásának követelésével szemben Maléter amellett kardoskodott, hogy csak az utolsóként kivonuló szovjet egységet szabad búcsúztatni.

A felkelők által zsákmányolt szovjet fegyverek és technika visszaszolgáltatását szintén akkor tartotta időszerűnek, amikor az utolsó szovjet egység hazaindul Magyarországról.

Vas Zoltán és Kovács vezérőrnagy igyekezett jobb belátásra bírni Maléter, mindenképpen a figyelmébe ajánlva, hogy a tárgyaláson a többség véleménye a hivatalos állásfoglalás, tehát ezt kötelezően képviselnie kell.[1038]

Szücs Miklós nagyon fontos megfigyelésre hívta fel a vitázók figyelmét: a szovjet követelések nincsenek összhangban a lehetséges szükségletekkel, mert a kért üzemanyag, téli ruha nemhogy az országban lévő erőknek, hanem három hadseregre is elegendő lenne. Egyáltalán azt is meggondolandónak tartja, hogy tárgyalni menjenek Tökölre. Maléter és Kovács számára nem volt kétséges, hogy kormánymegbízást teljesítenek, s ezt feltétlenül végre kell hajtani.

Kovács és Szücs a Maléterrel megbeszéltek alapján hozzálátott a másnapra, november 4-re tervezett magasabbparancsnoki értekezlet anyagának a kidolgozásához. Javasolták, hogy Maléter vezérőrnagy november 4-én 12 órakor tartson bemutatkozó értekezletet a Honvédelmi Minisztérium fegyvernemi parancsnokai, csoportfőnökei, osztályvezetői, valamint a hadtest- és hadosztályparancsnokok számára. Szándékukban állt meghívni az értekezletre a Honvédelmi Minisztérium Forradalmi Katonai Bizottsága, valamint a Budapesti Karhatalmi Parancsnokság vezető tisztjeit is.

* * *

A küldöttség tagjai és a kísérők, a katonai szakértők nem sokkal később gépkocsiba ültek, elindultak. A személygépkocsikból és a rádiós kocsiból álló oszlopot a szovjet támaszpont kapujában lévő őrség a tárgyalás színhelyéül kijelölt épülethez irányította.

A tárgyalóküldöttséget egy szobába vezették, itt csak a tolmács, Fomin százados várta őket. Hellyel kínálta a vendégeket. Arra hivatkozott, hogy Malinyin tábornokék még tanácskoznak, kis türelmet kért, és megkérdezte, hogy akarnak-e vacsorázni.

Nem kértek vacsorát.

Malinyin vezetésével bevonult a szovjet tárgyalóküldöttség, és üdvözlés nélkül, szemben az ajtóval, az asztal túlsó oldalán leültek. A magyarok a bejárati ajtónak háttal foglaltak helyet. A légkör rendkívül fagyos volt.

[1038] MOL XX-5-h V. 18. doboz 23. kötet 246. o. Kovács István vallomása.

Amint Maléter Pál hozzákezdett a magyar kormány álláspontjának ismertetéséhez, Malinyin közbevágott és elnézést kért azért, hogy a kormányával még nem tudott kapcsolatba lépni.[1039]

Még be sem fejezte a mondatot, amikor kivágódott az ajtó, és Szerov[1040] altábornagy, a szovjet állambiztonsági szolgálat főnöke vezetésével nyolc géppisztolyos állambiztonsági altiszt rontott be. Géppisztolyaikat a magyarok oldalához nyomták. A magyar tiszteket lefegyverezték, pisztolyaikat elvették.

Amikor Szerov belépett, Malinyin az asztalon lévő telefonok egyike után nyúlt. Fel akarta venni a kagylót, mire Szerov odalépett hozzá, rátette a kezét a kagylót szorító kézre és valamit súgott. Malinyinék felálltak és kimentek a szobából.[1041]

Maléter vezérőrnagy oroszul tiltakozott, de Szerov válaszra sem méltatta. Intett embereinek, és a foglyokat elvezették.[1042] Elhagyták az épületet is, és a laktanya kijáratától balra lévő legénységi fogdához kísérték őket. Két embert zártak egy-egy cellába. Szücs Miklós Erdei Ferenccel, Maléter Pál Kovács Istvánnal került egy zárkába.[1043]

A meglepetéstől mintha megbénultak volna. Nem értették a történteket. Maléter és Kovács partizánként harcoltak a II. világháborúban. Kovács és Szücs karrierjét is elősegítette, hogy a Szovjetunióban katonai iskolákat végezhettek. Fegyverbarátoknak tekintették a szovjet tiszteket. Egyszerűen nem találtak magyarázatot arra a kérdésre, hogy miért kellett a bizottságot letartóztatni? Már azzal is elkerülhették volna a nemzetközi botrányt ha a diplomáciai védettséget élvező kormányküldöttséget visszaküldik vagy megszakítják a tárgyalásokat.[1044]

Mindenütt ismert volt a szovjet kormány 30-án kiadott nyilatkozata, amelyben bejelentették, hogy Magyarországról kivonják a csapataikat. Azt is hangsúlyozták, hogy a szocialista országok csakis a teljes egyenjogúság, a területi integritás, az állami függetlenség és szuverenitás tiszteletben tartása, az egymás belügyeibe való be nem avatkozás elveire építhetik kapcsolataikat. A világsajtó is hírül adta, hogy a csapatkivonás megtárgyalására Andropov szovjet nagykövet kérte a magyar kormányküldöttség kijelölését Nagy Imrétől.[1045]

Maléter Pál is, ugyanúgy, mint a társai, meg volt győződve arról, hogy valami hiba, tévedés történt, a szovjetek ezen a helyzeten hamarosan változtatni fognak.

A szovjet taktika teljesen más „változtatást" engedélyezett. Kovács István például mintegy háromnegyed órás elszigetelés után látogatót kapott. A leg-

[1039] Kovács István személyes közlése.

[1040] Ivan F. Szerov, a KGB elnöke, hadseregtábornok, Magyarországon irányító szerepet játszott a forradalom leverésének az előkészítésében, valamint a megtorlás végrehajtásában.

[1041] Kovács István személyes közlése.

[1042] SZÜCS 125. o.

[1043] Uo.

[1044] Kovács István személyes közlése.

[1045] SZÜCS 125–126. o.

nagyobb meglepetésére Piros László volt belügyminiszter lépett be hozzá. Piros nem sokat kertelt: „Velünk vagy ellenünk?" Kovács István a körülmények szabta logikával válaszolt: nem tudja, ki az a velünk és ki az ellenünk... Azzal folytatta, hogy ő a törvényes magyar kormány képviseletében van itt, és csak azt teszi, amit feladatául megszabtak.[1046] Piros közölte, hogy a szovjet csapatok visszatérnek Budapestre, s Kovácsnak most az a feladata, hogy a Magyar Néphadsereg alakulatai részére parancsot adjon az ellenállás megakadályozása, illetve beszüntetése érdekében. A vezérőrnagy arra hivatkozott, hogy fogolyként nem hajlandó parancsot adni, de a felesleges vérontás megakadályozása érdekében vállalta, hogy Uszta Gyula és Váradi Gyula vezérőrnagyoknak levelet ír, melyben felszólítja őket, hogy a két hadsereg közötti harc megakadályozása érdekében a szükséges intézkedéseket tegyék meg.[1047]

Ebben a levélben arra hivatkozott, hogy immár világossá vált: a szovjet csapatok kivonása esetén a demoralizálódott hadsereg nem lesz képes a munkásosztály hatalmának a biztosítására. A Piros-féle szóhasználattal élt: a szovjet csapatokat nem vonják ki, hanem azok visszatérnek Budapestre. Kérte, hogy tegyenek meg mindent a minél kisebb ellenállás érdekében, a szovjet csapatoknak pedig adjanak segítséget.[1048]

Szücs Miklós ezredest, akit Erdei Ferenccel együtt zártak legénységi fogdába, éjfél után Malinyin egyik hadműveleti tisztjéhez vezették. Jól ismerték egymást, az előző napokban együtt dolgoztak a minisztériumban. A szovjet ezredes közölte Szüccsel, hogy csapataik hajnalban bevonulnak. Az asztalra terítette a város térképét, és tájékoztatást kért arról, hogy hol, melyik körzetben számíthatnak számottevő fegyveres ellenállásra. Szücs hosszas gondolkodás után, de teljesítette a kérést, sőt a helyzetről részletes tájékoztatást adott.[1049]

Maléter Pál vezérőrnaggyal senki sem foglalkozott. Ennek nyilván meghatározó indítéka volt, hogy Tökölön és Moszkvában jól ismerték a csapatkivonásokra vonatkozó határozott álláspontját. Másnap, miközben a folyosón várakoztak, elvonult mellettük a Honvédelmi Minisztériumban letartóztatott tisztek egy csoportja, köztük Váradi Gyula vezérőrnagy, aki feléjük fordulva röviden jelentette, hogy a parancsot megkapta és azt végrehajtotta. Maléter Pál a Kovács István által írt levelekről nem tudott, ezért a hallottakból levonta a következtetést: fogvatartói az ő nevében fordultak a hadsereg vezetéséhez.[1050]

Most már illúzióik sem lehettek, hogy a szovjet vezetés bármit is változtat sorsukon. A bizonyosságot a reggeli kép adta: amint a fogdákból a laktanyaudvarra kivezették őket, a felsorakozott harckocsik, páncélkocsik és te-

[1046] Kovács István személyes közlése.
[1047] TH V-150 005/1., 178. o. Kovács István és tsai. Kovács István vallomása.
[1048] Uo.
[1049] SZÜCS 127. o.
[1050] MOL XX-5-h. V. 17. d. 22. k. 178. o. Maléter Pál vallomása.

herautók mellett civilruhás fegyvereseket pillantottak meg. Piros László kívül több magas rangú államvédelmis tisztet is felismertek.

Maléter Pált Erdei Ferenccel, Kovács Istvánt Szücs Miklóssal egy-egy nyitott páncélautóba ültették. Őrzésüket szovjet tisztek látták el. Piros Lászlóék teherautóra szálltak.[1051]

Budapest felé indultak, és már a Juta-domb környékén jártak, amikor az oszlopot gépágyú- és géppuskatűz érte.[1052] Megálltak, a kísérő szovjet harckocsik és páncélkocsik viszonozták a tüzet. Abban a páncélkocsiban, amelyben Kovács Istvánt és Szücs Miklóst szállították, egy szovjet ezredes életét veszítette. Szücs Miklósnak a sapkáját, Kovács Istvánnak a köpenyét érte találat. Az erős tűz miatt nem kockáztatták az utat, az oszlop megfordult és visszatért Tökölre.[1053]

Őrzőik a biztonságosabb légi utat választották: késő délután, helikopterrel mind a négyüket Mátyásföldre, a katonai középiskolába szállították, s ott bezárták. Az éjszakát és a következő napot ott töltötték, majd újra páncélgépkocsiba ültették őket, és biztosított menetben a szovjet nagykövetségtől nem messze lévő Gorkij fasorba vitték. Másnap a rácsos ajtón keresztül látták, hogy újabb foglyok érkeztek. Több magas rangú tiszt és tábornok között láthatták Kopácsi Sándor rendőr ezredest is.[1054] Később innen a foglyokat a szovjet katonák által őrzött Gyorskocsi utcai börtönbe szállították.

[1051] SZÜCS 127–128. o.
[1052] Az 51. légvédelmi tüzérosztály alegységei nyitottak tüzet a szovjet csapatokra.
[1053] SZÜCS 127–128. o.
[1054] Kovács István személyes közlése.

A MAGYAR FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC LEVERÉSE

A MAGYAR FORRADALOM
ÉS SZABADSÁGHARC LEVERÉSE

AZ ÁLTALÁNOS TÁMADÁS MEGINDÍTÁSA, A FEGYVERES ELLENÁLLÁS LEVERÉSE

1956. november 4-én megindult a mindent elsöprő katonai gépezet. Moszkvai idő szerint 6, magyar idő szerint hajnali 4 órakor elhangzott a jelszó: „Mennydörgés", és ezzel megkezdődött a „Forgószél" fedőnevű hadművelet. A parancsban meghatározott objektumok elfoglalására kijelölt osztagok és a Különleges Hadtest kötelékébe tartozó hadosztályok fő erői – a főváros környékén települt felkelőerők egy részének ellenállását leküzdve – 5 órakor különböző irányokból betörtek Budapestre. A 38. lövész és a 8. gépesített hadsereg erői megkezdték az ország megszállását.

Ebben a hadműveletben 17 – 8 gépesített, 1 harckocsi-, 2 lövész-, 2 légvédelmi-tüzér-, 2 repülő-, 2 légideszant- – szovjet hadosztály részei mintegy 60 ezer szovjet katonával vettek részt.[1055]

Janza Károly altábornagy körülbelül 3 órakor táviratot kapott Tökölről, amelyben Maléter nevében a magyar katonai és politikai vezetés megtévesztése érdekében az állt, hogy a tárgyalások rendben, „megfelelő mederben" folynak. Az altábornagy ezt azonnal jelentette Nagy Imrének. [1056]

Hajnalban a Honvédelmi Minisztériumba Király Béla vezérőrnagy katonai törzsének jelentették, hogy a szovjet csapatok a Soroksári úton előrenyomulva elérték a Boráros teret. Ebből Zólomy ezredes arra a következtetésre jutott, hogy a szovjet csapatok nem akarják Budapestet megtámadni, hanem csak keresztül akarnak vonulni a fővároson, amihez igénybe veszik a Soroksári, Üllői utakat, a Nagykörút egy részét és a Szabadság hidat. Ezt a vélekedést erősítette, hogy hajnal 5 óráig csak Budapest déli körzeteiből jelentettek szovjet csapatmozgásokat. Mivel úgy számoltak, hogy a bevonult szovjet csapatok Budapestet nyugati irányban a Budaörsi úton fogják elhagyni, Zólomy Janza altábornagynak azt javasolta, hogy az esetleges összetűzések megakadályozása érdekében a Petőfi laktanyában lévő csapatokat vezényeljék a Városmajorba.

Janza a javaslattal egyetértett. Zólomy a távollévő – ekkor már letartóztatott Mecséri ezredes – helyettesének, Szendi alezredesnek az erre vonatkozó

[1055] FEVKA 32. f. 701291. op. 15–17. d. KIROV 199–200. o., vagy Döntés a Kremlben... 142. o.
[1056] TH V-150 006 250–252. o. Váradi Gyula feljegyzése.

17. táblázat. Összesített kimutatás a magyarországi hadműveletekben részt vevő szovjet csapatokról[1057]

Katonai alakulat megnevezése	Állandó elhelyezési körletük	A harckészültségbe helyezés időpontja*	Az államhatár átlépésének időpontja*
Különleges Hadtest alárendeltjei	Magyarország	1956. október 23. 20 órától	–
2. gépesített gárdahadosztály	Magyarország	1956. október 23. 20 óra	–
17. gépesített gárdahadosztály	Magyarország	1956. október 23. 20 óra 10 perc	–
177. bombázórepülő gárdahadosztály	Magyarország	1956. október 23-ról 24-re virradó éjszaka	–
195. vadászrepülő-gárdahadosztály	Magyarország	1956. október 23-ról 24-re virradó éjszaka	–
128. lövész-gárdahadosztály	Szovjetunió Kárpáti Katonai Körzet	1956. október 23. 19 óra 45 perc	1956. október 24. 0 óra 15 perc és 7 óra között
33. gépesített gárdahadosztály	Románia	1956. október 23. 22 óra 35 perc	1956. október 24. 11–12 óra között
8. gépesített hadsereg erői	Szovjetunió Kárpáti Katonai Körzet	1956. október 28-ra virradó éjjel	1956. október 28-tól november 4-ig
70. lövész-gárdahadosztály	Szovjetunió Kárpáti Katonai Körzet	1956. október 26.	1956. október 28. 6 óra
32. gépesített gárdahadosztály	Szovjetunió Kárpáti Katonai Körzet	1956. október 27.	1956. október 28–29-én
60. légvédelmi tüzérhadosztály	Szovjetunió Kárpáti Katonai Körzet	1956. október 27.	1956. október 30. és november 1. között
11. gépesített gárdahadosztály	Szovjetunió Kárpáti Katonai Körzet	1956. október 28-ra virradó éjjel	1956. november 1.
31. harckocsihadosztály	Szovjetunió Kárpáti Katonai Körzet	1956. november 1-jén éjjel	1956. november 3. 8 órakor
35. gépesített gárdahadosztály	Szovjetunió Ogyesszai Katonai Körzet	1956. október 31. 18 óra 45 perc	Románián keresztül 1956. november 4-én hajnalban
38. összfegyvernemi hadsereg erői**	Szovjetunió Kárpáti Katonai Körzet	1956. október 23. 19 óra 45 perc	1956. október 24-től 27-én 8 óráig.
39. gépesített gárdahadosztály	Szovjetunió Kárpáti Katonai Körzet	1956. október 23. 19 óra 45 perc	1956. október 24.
61. légvédelmi tüzérhadosztály	Szovjetunió Kárpáti Katonai Körzet	1956. október 23. 19 óra 45 perc	1956. október 24.
27. gépesített hadosztály	Szovjetunió Kárpáti Katonai Körzet	1956. október 27.	1956. október 27. 8 óra
7. légideszant-gárdahadosztály	Szovjetunió Baltikumi Katonai Körzet	1956. október 19.	1956. október 30. 17 óra 30 perc Tököl – repülőtér
31. légideszant-gárdahadosztály	Szovjetunió Kárpáti Katonai Körzet	1956. október 28. 10 óra	1956. október 30. Veszprém – repülőtér
1. vasúti gárdadandár	Szovjetunió Kárpáti Katonai Körzet	1956. október 27.	1956. október 29.

* Az időpontok a táblázatban magyar idő szerint vannak megadva.

** A Különleges Hadtest alárendeltségébe tartozó 17. gépesített gárdahadosztály fő erői 1956. október 28-a után a 38. összfegyvernemi hadsereg alárendeltségébe kerültek.

[1057] FEVKA 32. f. 701291. op. 15–17. d. idézi KIROV 199–200. o.

utasítást ki is adta, de annak végrehajtására az idő rövidsége miatt már nem került sor. A Petőfi laktanyánál 5-10 perces tűzharc alakult ki a fővárosba bevonuló szovjet és a laktanyában elhelyezett csapatok között. A szovjet erők ezt követően egy-másfél óráig lőtték a laktanyát. A laktanyában lévő állományból sokan meghaltak, illetve megsebesültek. Az esztergomi hadosztály harckocsijai közül több kitört a laktanyából, de ezek egy részét a szovjet csapatok megsemmisítették. Később a körülzárt laktanyát elfoglalták és az ott lévő csapatokat lefegyverezték.[1058]

Később a repülőterek parancsnokai vagy ügyeletes tisztjei sorban jelentették, hogy szovjet csapatok törtek be és az állományt felszólították a fegyverletételre. Janza Károly és Váradi Gyula vezérőrnagy a telefonálóknak minden esetben olyan utasítást adtak, hogy a szovjet csapatok követeléseit feltétel nélkül teljesítsék, a fegyvert rakják le és a szovjet csapatok elé küldjenek parlamentereket.[1059]

Erre az időpontra nyilvánvalóvá vált, hogy a szovjet csapatok nem keresztülvonulnak Budapesten, hanem megszállják a várost. Zólomy ezredes törzse igyekezett megakadályozni, hogy a magyar csapatok fegyvert használjanak a szovjet csapatokkal szemben. Az erre vonatkozó parancsot haladéktalanul továbbították a három körzet parancsnokának, akik a parancsot tudomásul vették.[1060]

Amikor a „Mátyás" körzet parancsnoka Zólomy utasítását megkapta, illetve Váradi vezérőrnagytól arról értesült, hogy a Kádár-kormány megalakult, az alárendelt alakulatokat berendelte a Mátyás laktanyába. Csémi alezredes külön parancsot adott arra, hogy ha menet közben szovjet csapatokkal találkoznának, a fegyvert rakják le.[1061]

Nem sokkal ezután egy másik körzet parancsnoka Zólomynak jelentette, hogy a szovjet csapatok le akarják fegyverezni az alakulatokat. Kérdezte, hogy letegyék-e a fegyvert.

Zólomy a fegyverletételre vonatkozó parancsot szégyellte kiadni, és miután erre nem is kapott felhatalmazást, ezért ismételten kihangsúlyozta, hogy a szovjet csapatokra ne nyissanak tűzet.

Zólomy az ekkor már letartóztatásban lévő Szücs Miklós ezredest helyettesítő Pollák István alezredest tájékoztatta az általa kiadott parancsokról, és azt javasolta, hogy a hadműveleti csoportfőnökség is ehhez hasonlóan intézkedjen a vidéki csapatok felé.

Körülbelül ekkor – 5 óra 20 perckor – hangzott el a rádióban Nagy Imre következő felhívása: „Itt Nagy Imre beszél, a Magyar Népköztársaság minisztertanácsának elnöke. Ma hajnalban a szovjet csapatok támadást indítottak fővárosunk ellen azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy megdöntsék a

[1058] HL 1956-os gyűjtemény 4. ő. e. 116–117. o.

[1059] TH V-150 006. 250–252. o. Váradi Gyula feljegyzése.

[1060] V-150 005/4. 267–268. o.

[1061] V-150 005/17. Csémi Károly alezredes, az 5. gépesített hadosztály parancsnokának vallomása, 1957. márc. 25. 132. o.

törvényes magyar demokratikus kormányt. Csapataink harcban állnak. A kormány a helyén van. Ezt közlöm az ország népével és a világ közvéleményével!"[1062]

Nagy Imre bejelentéséről Rainer M. János többek között a következőket írta: „Az a mondat, hogy »Ma hajnalban a szovjet csapatok támadást indítottak fővárosunk ellen azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy megdöntsék a törvényes magyar kormányt«, nem állított kevesebbet, minthogy a Szovjetunió agresszív imperialista nagyhatalom, amely úgy bánik el Magyarországgal, mint a hitleri Németország 1939-ben a maradék Csehszlovákiával vagy Lengyelországgal...

Amikor Nagy telefonon világos utasításokat adott arról, hogy nem szabad – mert értelmetlen – felvenni a harcot, a második lehetséges következtetés logikája, az emberélet és a nemzeti vagyon oltalma vezérelte. Ám a Rádióban nem ezt mondta, hanem azt a hírt tette közzé, amit telefonon kapott: »Csapataink harcban állnak.« Ezt a mindenre elszántak (elsősorban a budapesti felkelők) teljes joggal értelmezték úgy, hogy akkor nekik harcba kell szállniuk. A parancsból értő katonák számára ez annyit jelent: nincs világos parancs. Ez pedig végzetes lehet egy parancsokra épített szervezetben. Aki ugyanis parancsra várt, az úgy értékelte: inkább az ellenállásra szólít fel. Nagy szándéka az ellenkezője lehetett, ám ez mondat életekbe került a következő órákban és évekkel később is, a 4-én fegyverükhöz nyúló felkelők és katonák pereiben..."[1063]

Nagy Imre beszédét a Honvédelmi Minisztériumban úgy értelmezték, hogy Nagy Imre a magyar csapatok harcba lépését mint tényt jelentette be. Ennek a bejelentésnek az ellensúlyozása érdekében Janza Károly altábornagy, Uszta Gyula, Váradi Gyula és Kovács Imre vezérőrnagyok a magyar csapatoknak minden lehetséges módon megtiltották az ellenállást. A Honvédelmi Minisztérium főcsoportfőnökségei, csoportfőnökségei, főnökségei, valamint az Országos Légvédelmi Parancsnokság a tűzszüneti parancsot továbbították alárendeltjeik felé.

Nem sokkal később, amikor a szovjet csapatok a minisztérium épületét megközelítették Janza Károly és Váradi Gyula az őrséget bevonatta, illetve a harckocsik lövegét az épület felé fordíttatta. Janza altábornagy fehér kendőt lobogtatva ment a szovjet katonák elé, akiket élükön egy altábornaggyal ez a fogadtatás sem tartott vissza attól, hogy a minisztérium épületét feldúlják, a személyi állományt lefegyverezzék, letartóztassák, illetve a tábornokokat és a tiszteket Tökölre szállítsák.[1064] Tökölről a kormánydelegációt kísérő személyek többségét repülővel a Szovjetunióba deportálták, de a minisztériumból kiszállított tisztek közül is sokan csak november 11-én szabadultak.

November 4-én 04.00 órakor a Budapesti Határőr Parancsnokság Katonai Forradalmi Tanácsa parancsot adott a kerületek riadóztatására és arra, hogy

[1062] A forradalom hangja... 487. o.
[1063] RAINER 1999, 331–332. o.
[1064] TH V-150 006/14. 21–22. o. Váradi Gyula beadványa.

az egész személyi állomány álljon harckészen a szovjet csapatok elleni harcra. Tájékoztatták a kerületparancsnokokat, hogy a szovjet csapatok megtámadták a Budapesten védelemre berendezkedő fegyveres csoportokat. A kerületparancsnokok egy része elrendelte a harckészültségi riadót. Pár órával később a határőrerők azt az utasítást kapták Budapestről, hogy ne lőjenek a szovjet csapatokra és a harckészültségi riadót szüntessék meg.

Nemzetőr- és honvédalegységek ellenállása Budapesten

Budapesten Király Béla vezérőrnagy az ellenállás folytatása mellett döntött. A Forradalmi Karhatalmi Bizottság elnöke, a nemzetőrség főparancsnoka a szovjet csapatok előrevonásáról, majd támadásáról az éjszaka folyamán telefonon több alkalommal jelentett Nagy Imrének.

A miniszterelnök és közte lezajlott egyik beszélgetésre később így emlékezett vissza:

„Röviddel éjfél után Budapest külső védelmi övéből is kezdtek jelentések érkezni arról, hogy szovjet csapatok felderítő vállalkozásokat hajtottak végre egyes védelmi állások ellen. Ismét felhívtam Nagy Imre miniszterelnököt és ekkor életem legdrámaibb beszélgetése zajlott le köztünk.

Miniszterelnök Bajtárs! Immár kétségtelen, hogy a Szovjetunió háborút indított ellenünk. Az első szovjet hullámok már Budapest külső védelmi övét támadják. Nincs megbízható kapcsolatunk minden védelmi állással és körzettel. Mivel mostanáig arra utasítottuk csapatainkat, hogy ne tüzeljenek, sok parancsnok nagyon bizonytalan lehet. Lehet, hogy csak későn intézkednek majd, a szovjet csapatok lerohanhatják őket. Egyetlen választásunk van: vagy a Miniszterelnök Bajtárs, vagy én azonnal adjunk ki egy rádiókiáltványt. Értesítsük a csapatainkat, hogy háborúban állunk a Szovjetunióval, ennek tudatában kezdjék meg védelmi harcukat!

Ez politikai ügy, mint vezérkari tisztnek tudnia kell, hogy ilyen nyilatkozatot tenni a kormány, és nem a katonaság dolga. Megtiltom, ilyen kiáltványt bocsásson ki!

Tökéletesen tisztában vagyok ezzel. Éppen ezért javasoltam, hogy a Miniszterelnök Bajtárs adja ki a kiáltványt, vagy ha úgy kívánja, az Ön beleegyezésével kiadom én.

Nem. Semmiképpen nem adunk ki ilyen kiáltványt – mondta Nagy Imre. – Ez háborút jelentene és mi nem akarunk, és nem is vállalhatunk háborút a Szovjetunióval. ... Kérem tájékoztasson továbbra is az eseményekről!"[1065]

A Nemzetőrség Főparancsnoka legközelebb akkor hívta fel Nagy Imrét, amikor egy szovjet harckocsioszlopot látott a Parlament felé kanyarodni.

„Miniszterelnök Bajtárs, szovjet csapatok több helyen áttörték a védelmi övet, és mélyen behatoltak a fővárosba. Egy harckocsioszlop éppen most halad el a mi épületünk előtt és az eleje a Parlament felé veszi útját. Számo-

[1065] TH V-150 005/4. 279–280. o.

lom a harckocsikat..."[1066] – mondta Király Béla Nagy Imrének, aki kis várakozás után határozott hangon a következőket mondta: „Nem kérek több jelentést!"

Király Béla hosszasan töprengett azon, hogy mit jelent az, hogy az ellenség agressziója idején a miniszterelnök nem kíván a budapesti fegyveres erők főparancsnokától további jelentést. A vezérőrnagy nem tudta, nem is tudhatta, hogy még mielőtt a rádióban elhangzott volna Nagy Imre drámai felhívása, a miniszterelnök többedmagával – elfogadva a felajánlott menedékjogot – a Parlament épületéből Jugoszlávia Budapesti Nagykövetségére távozott.

Király Béla hívatta a Forradalmi Karhatalmi Bizottság tagjait és felszólította őket, kövessék őt a hegyekbe, folytassák a nemzetőrség szervezését a szovjet csapatok ellen.[1067]

„Király Bélával 1956. november 4-én hajnalban találkoztam, ő hívatott magához" – idézte fel a történteket Marián István, majd a vizsgálati fogságban tett vallomását így folytatta:

„Király szobájában többen tartózkodtak, Király Béla, Kopácsi Sándor, Lantos József, Oláh Vilmos. Amikor beléptem, élénk vita folyt. Király elmondta, hogy megindult a szovjet csapatok Budapest elleni támadása minden irányból. Nagy Imre ellenállásra szólította fel a csoportokat és az ENSZ-hez fordult segítségért.

Ezután kimentem a szobából és Király tudta nélkül telefonon keresztül utasítást adtam az egyetemen lévő alakulatnak, a harcot ne vegyék fel, hagyják el az egyetemet, csak őrség – amit a tűzoltóság lát el – maradjon hátra.

Mikor visszamentem, Király arról beszélt, innen nem lehet áttekinteni a helyzetet, ki kell települni harcálláspontra. Kérdést intézett hozzám, mennyi egyetemistára lehet számítani. Közöltem vele, hogy véleményem szerint 3-4 ezerre.

Király kijelentette, hogy induljunk, egy gépkocsiba szálltam vele és Oláh Vilmossal. Először a Várba mentünk fel, ahol Király utasítására kiadtam, hogy összekötők jöjjenek ki az 56-os villamos végállomására. Innen a Zugligetbe mentünk ... Innen a Fácánosban lévő határőr laktanyába mentünk, ahol Király utasítására megszerveztem a közelbiztosítást."[1068]

Az ellenállás folytatásának céljáról később Király Béla így vallott: „Ha egyáltalán nem hangzik is hősiesnek, meg kell mondanom őszintén, hogy nem azért tartottam össze a Főparancsnokságot, hogy gerillaharcot szervezzek, vagy hogy makacs harcokkal hosszabbítsam a magyarok szenvedését. Egyetlen célom az volt, hogy ha Nagy Imre mégis köt valamilyen elfogadható kompromisszumot, akkor legyen valami szervezet, amire támaszkodhat. Azért erősítettem a Szabadság-hegy védelmét és azért lettem volna hajlandó harcolni is, hogy amíg ez a pillanat elérkezik, életben tartsuk a Főparancsnokság szervezetét..."[1069]

[1066] Uo. 280. o.
[1067] MOL XX-5-h Nagy Imre és tsai. V. 26. kötet 175. o. Lantos József vallomása.
[1068] MOL XX-5-h Nagy Imre és tsai. V. 26. kötet. 211–212. o. Marián István vallomása.
[1069] MOL XX-5-h Nagy Imre és tsai. V. 26. kötet. 285. o.

A Nemzetőrség Főparancsnokságának kitelepült részlege megszervezte a laktanya védelmét és felvette a kapcsolatot a környéken lévő nemzetőr erőkkel. A közelben lévő Pártiskola épületében 150 nemzetőr döntött úgy, hogy a továbbiakban is a Nemzetőr Főparancsnokság utasításai szerint tevékenykedik. A törzshöz olyan hír érkezett, hogy a Budaörsi úti laktanyából magyar páncélosok törtek ki és a Szabadság hegyen tartózkodnak. Király Béla többedmagával a páncélosok felkutatására indult, de a keresett harckocsikat nem találták.[1070] Útközben találkoztak egy honvéd főhadnaggyal is, aki jelentette a vezérőrnagynak, hogy 200 fegyveres áll rendelkezésre. Király vezérőrnagy megtudta, hogy Csillebércen egy légvédelmi üteg van tüzelőállásban. Magához hívta a parancsnokot és arról érdeklődött, tudnák-e lőni a várost. A százados azt válaszolta, hogy a város be van mérve, de nem tudja megoldani a feladatot, mivel a kezelő személyzet szétszaladt.

Az üteghez nem sokkal később nemzetőrökből kiválogatott csoport érkezett. Az ütegparancsnoknak jelentették, hogy Király Béla küldte őket segítségként mint lövegkezelőket. Az üteget az új tüzelőállásból Király Béla később Nagykovácsiba rendelte, de az ütegparancsnok ezt a parancsot már nem teljesítette. A lövegek ütőszegeit elrejtette és a szovjet csapatok érkezéséig elbújt egy pincében. Később Vass százados az elrejtett ütőszegeket a szovjet csapatok parancsnokának hiánytalanul átadta.[1071]

Király Béla Nagykovácsiból újra visszament a határőrlaktanyába. Célja a nemzetőrség és a határőrség tevékenységének az összehangolása volt. Látogatásáról a laktanya vezetése, az elöljáró parancsnokságon keresztül azonnal értesítette a szovjet parancsnokságot.[1072]

A Határőrség Országos Parancsnoka, Szalva János határőr ezredes jelentette, hogy „Király Béla itt van és az utakon özönlenek a hegyekbe a felkelők". Segítséget kért a Király Béla vezette nemzetőralegységek szétveréséhez. Az ezredes a szovjet parancsnokságtól ekkor még azt a választ kapta, hogy a nemzetőröket próbálják meg saját erejükkel szétverni. Szalva határőr ezredes ekkor jelentette: harckocsik ellen gyalogsággal nem tudja felvenni a harcot.[1073]

Király Béla ezt követően lépéseket tett a nemzetőralegységek közötti kapcsolat kiépítése, a híradás megszervezése érdekében. Kísérőivel a Normafához ment, ahol beszélt egy műszerésszel, aki a Kakukk-hegyen lévő rádiók üzembe helyezésére vállalkozott. A rádiószerelő a rádiókat hosszas próbálkozás ellenére sem tudta üzembe helyezni. Ekkor a tábornok megtudta, hogy a Vörös Csillag Szállóban is nemzetőralakulatok vannak. Azonnal odasietett, ahol a Széna téri csoport egy részét meg is találta. A nemzetőrök jelentették, hogy a csoport másik része – mivel a János Kórház felől támadás várható – a Martinovics-hegyen van tüzelőállásban. Király Béla gépkocsiba

[1070] MOL XX-5-h Nagy Imre és tsai. V. 26. kötet. 212. o. Marián István vallomása.
[1071] MOL XX-5-h Nagy Imre és tsai. V. 26. kötet. 214–216. o. Vass János vallomása.
[1072] KIRÁLY 291. o.
[1073] MOL XX-5-h Nagy Imre és tsai. V. 27. kötet 30. o. Bocsák Antal vallomása.

ült és a Martinovics-hegyre ment, ahonnan ezt az egységet visszarendelte. Ott értesült arról, hogy a Széna tériek egy harmadik csoportja, mintegy 50-60 ember Nagykovácsiban van és a községben a főhadiszállás elhelyezéséhez minden feltétel adott.

A tábornok, mielőtt Nagykovácsiba indult volna, intézkedett arra nézve, hogy a Széchenyi-hegyen lévő egyik rádiózavaró állomást alakítsák át adóállomássá. Amikor ez megtörtént, Király Béla egy közleményt bocsátott ki, melyben többek között a következőket mondta:

„A Nemzetőr Főparancsnokság él. A főparancsnok, Király Béla kéri a rendőrség és honvédség szerveit, segítsék a nemzetőrség – mint egyedüli, hivatalos karhatalmi szerv munkáját.[1074]

Felhívásában Király Béla becsmérelte a szovjet csapatokat, barbároknak nevezte azokat. „Magyarország legyen a szovjetek temetője" – mondta a tábornok, majd végső ellenállásra hívta fel a forradalmi erőket – idézte fel később a történteket Tancsin Miklós, a rádióadó üzembe helyezője.

Ezt követően Tancsin Miklós Király Bélától feladatul kapta a környéken tevékenykedő nemzetőrcsoportok híradásának megszervezését és ezen csoportok rádió adó-vevő készülékkel való ellátását. Egy alkalommal személyesen kapott utasítást arra, hogy egy R–40-es adót – amit a határőrlaktanyából szereztek – telepítsen a Nagyszénásra, a menedékházba.[1075]

A főparancsnok kapcsolatot teremtett a Nagykovácsi környékén lévő nemzetőrcsoportokkal. Ekkor kiadott utasításai: nemzetőrség további szervezése, tartózkodni egyéni akcióktól. A déli órákban felkeresi „Szabó bácsi", a Széna téri felkelők parancsnoka, aki beszámolt a rendelkezésre álló erőkről és arról, hogy bejárnak a városba akciók végrehajtására.

Ezen a napon, a délutáni órákban Király Béla Oláh Vilmost 3 fő kíséretében a Széchenyi-hegyre küldte azzal a feladattal, hogy az ott lévő adóállomás adásait szüntesse be és néhány műszert, valamint a szaktiszteket vigye Nagyszénásra, ahol újabb mozgó rádióadót akart felállítani.

Oláh a kapott parancsot már nem tudta átadni, mivel gépkocsiját 17 órakor magyar határőrtisztek feltartóztatták és a nemzetőröket letartóztatták.

A foglyok kihallgatása után Szalva János határőr ezredes Münnich Ferencnek többek között az alábbiakat jelentette:

„Jelentem, hogy 1956. november 8-án 17 órakor, Budapest XII. ker. Labanc út és a Kuruclesi út kereszteződésénél egy darab személygépkocsit megállíttattam és a benne ülő Oláh Vilmos, Dudás József, Straub János és Balázsovics Béla ... személyeket igazoltattam és mint ellenforradalmárokat letartóztattam.

Nevezettek kihallgatásuk során az alábbi vallomást tették:

1. *Ellenforradalmi csoportok elhelyezése és ereje:*

a ... Nagykovácsi község keleti kijáratánál lévő kastélyban 100 fő. Vezetőjük: Király Béla vezérőrnagy.

[1074] MOL XX-5-h Nagy Imre és tsai. V. 26. kötet. 76–78., 84. o. Oláh Vilmos vallomása.
[1075] MOL XX-5-h Nagy Imre és tsai. V. 27. kötet 27–30. o. Tancsin Miklós vallomása.

b Pesthidegkút községben 200 fő, vezetőjük „Szabó bácsi", a Széna téri csoport volt vezetője. Tervük az, hogy a Nagykovácsiban lévő csoporttal egyesüljenek a kastélyban. ...

c ... Nagykopasz-hegy ... körletben 1 légvédelmi tüzér üteg – 8 löveg –, mellyel tervük az, hogy bevontatják Nagykovácsi keleti kijáratához. Zsíros – hegy ... körletben 1 légvédelmi tüzér üteg, 8 löveg. Állításuk szerint ezekből az ütőszegek ki vannak véve. ... Kakukk hegy déli lejtője ... 1 tüzér üteg. Űrméretét nem ismerik.

2. *Fegyverzet és lőszer:*

A Nagykovácsi-csoport géppisztollyal és karabéllyal van felszerelve, ezekhez nagymennyiségű lőszerrel rendelkeznek, továbbá kb. 500 darab kézigránáttal és 10-15 db. lánggránáttal. A pesthidegkúti csoport fegyverzetét nem ismerik.

3. *Egyéb technikai felszerelések:*

1 db. 3 tonnás tehergépkocsi, 1 db. Fiat tehergépkocsi, 1 db. rajgépkocsi, 2 db. személygépkocsi, 1 db. páncélozott gépkocsi, 4-5 db. fogatolt jármű.

4. *Együttműködő szerveik és összeköttetéseik:*

Rendelkeznek kb. 6 db. rádióval. ... Állításuk szerint nagyteljesítményű rádiójuk is van. ... Nagykovácsi község területén.

Összeköttetésben állnak: nagykovácsi nemzetőrséggel (35-38 fő), solymári nemzetőrséggel (20-30 fő), piliscsabai nemzetőrséggel (20-30 fő), a Budai Kenyérmalomnál lévő csoporttal és a Budapest, Keleti Károly utcában lévő csoporttal..."[1076]

A szovjet katonai vezetők sajnálták, hogy „Király Bélát nem tudták november 4-én elfogni. Tőle tartottak: jó szervezőnek, kiváló katonának ismerték. A Moszkvából időközben visszahozott Bata István [volt] honvédelmi miniszterrel fel is hívatták telefonon, hogy hagyja ott budai hadiszállását, adja meg magát, szüntesse be az ellenállást. Nincs értelme. Csak a polgári lakosság szenvedi meg makacsságát. Király visszautasította a javaslatot. Erre következett be Nagykovácsinál november 8-án [10-én – H. M.] a »csata«, ahová Malasenko egy egész ezredet irányított azzal a paranccsal, hogy Királyt és embereit feltétlenül meg kell semmisíteni..." – számolt be a Malasenko tábornokkal folytatott beszélgetéséről Gosztonyi Péter.[1077]

Szovjet források szerint az ezt követő összecsapásban a nemzetőrök közül 10 fő meghalt és 13 fő megsebesült. A Főparancsnokság öt gépkocsiját és 15 rádióadóját a szovjet csapatok birtokba vették.[1078] A Nemzetőrség Főparancsnoksága ekkor beszüntette az ellenállást.

* * *

[1076] Határőrség Irattára, szám nélküli.
[1077] GOSZTONYI 6.o.
[1078] MALASENKO 1993, 274. o.

November 4-én hajnalban a szovjet támadás hírére Budán a Széna téri csoport részére riadókészültséget rendeltek el, megkettőzték az őrségeket. A reggeli órákban a Maros utcából körülbelül 200 fegyveres visszatért a Széna térre. Intézkedtek arra, hogy a XII. kerületi Tanácstól a Margit hídig az utakat fegyveresek ellenőrizzék. A déli órákban egy körülbelül 5 harckocsiból álló alegység támadta a Széna teret, majd Margit híd irányában távoztak. A fegyverletétel már november 4-én este megkezdődött, és csak egy körülbelül 30 főből álló fegyveres csoport vonult el a Rózsadomb irányába. Szabó János, és vele egy kisebb csoport a Statisztikai Hivatalba és a kerületi pártház épületébe húzódott vissza. Az utolsó csoport Pesthidegkúton keresztül Nagykovácsi felé menekült, de útközben elfogták őket.[1079] November 5-én a térre és környékére kiváltott tüzérségi tűzcsapás után a szovjet csapatok a Moszkva teret és Széna teret ellenőrzésük alá vonták. Ezt követően a csoport tagjainak egy része a Várban, másik része a III. kerületben lévő Schmidt-kastélyban folytatta az ellenállást.

A felkelők a Széna térről a Budai hegyek irányába vonultak vissza. Ez a csoport november 13-án Solymár környékén került harcba a szovjet csapatokkal. Ekkor a felkelők közül 17 fő elesett. A csoport vezetője, Szabó János ezek után a csoportot feloszlatta.

A „Várbeli" fegyveres csoport Végváry Vazul vezetésével november 6-ig védte a Várat a Bécsi kapunál, a Hadtörténeti Múzeumnál és a Várba vezető lépcsőknél.[1080]

A XII. kerületi nemzetőralegységekből több nemzetőr – együttműködve a Széna téri csoport Maros utcai részlegével – a Déli pályaudvarnál hosszabb-rövidebb ideig részt vett a harcokban.[1081]

A II. kerületi SZOT Iskolában települt nemzetőrzászlóalj vezetése úgy döntött, hogy különböző praktikákkal – filmvetítés, fegyverkarbantartás, rábeszélés stb. – a nemzetőröket visszatartják a szovjetek elleni harctól. 10–15 fő ennek ellenére elment harcolni, akik közül két fő sebesülten visszatért és azt állították: társaik a harcokban meghaltak. Nem sokkal ezután ez a zászlóalj feloszlott.[1082]

A Móricz Zsigmond körtéren a harcok november 4-én és 5-én voltak a legsúlyosabbak. A szovjet csapatok elleni harcra szerveződő – egy-két napig tevékenykedő – csoportok a város különböző részeiből érkező személyekből álltak, akik nem ismerték egymást. A csoportok vezetői közül Oláh Jenő, Finta Ottó, Mály Imre és Kiss Amadé neve vált ismertté, illetve a források mint parancsnokokat egy matrózt és egy katonatisztet is megemlítenek. Az egymástól függetlenül tevékenykedő csoportok harcát november 4-én Oláh Jenő – volt katonatiszt –, a Körtér 10. szám alatt lévő csoport parancsnoka igyekezett összehangolni.

[1079] TH V-150 381/5. 30. o.
[1080] TH V-150 381/5. 11. o.
[1081] TH O-16/797/1. 211–212. o.
[1082] TH V-151 381/5. 187. o.

A november 5-ről 6-ra virradó éjszakáig folytatott harcokban a szovjet parancsnokság által megküldött hivatalos jelentés szerint ebben a körzetben 140 szovjet katona halt meg, vagy sebesült meg.

November 6-án reggel a szovjet csapatok a Körtéren és a környékén folyó ellenállást felszámolták, a csoportokat szétverték.[1083]

Ettől nem messze Budafokon az egymástól függetlenül megalakított – összesen 2–300 fős – nemzetőralegységek ifj. Schmidt Vilmos budafoki nemzetőr parancsnok vezetésével egyesültek, és november 8-ig a balatoni műút „S" kanyarjában harcban álltak a szovjet csapatokkal. Ezen harcok során több szovjet katona és államvédelmi tiszt életét vesztette. A polgári áldozatok számáról pontos adatokkal nem rendelkezünk.[1084]

Óbudán szovjet harckocsik rohanták meg, taposták le a jászberényi 50. tüzérezred menetoszlopát. A gépkocsik közül több kigyulladt, a rajtuk lévő lőszer felrobbant. Mühlstein Béla vezetésével a nemzetőrök egyik csoportja tüzelőállást foglalt a Sztálin híd budai hídfőjénél.[1085]

Az óbudai Schmidt-kastélynál nemzetőrök – civilek és katonák vegyesen – gyülekeztek a szovjetek elleni harcra. A kastélynál lévő fegyvereseket honvéd tisztek és tisztiiskolások rajokba, szakaszokba szervezték és felkészültek a védelemre. A csoport tagjai ezen a napon felrobbantották a közelben lévő rádiózavaró állomást. Másnap a csoport felvette a harcot a szovjet csapatokkal. Miután a felkelők a szovjet csapatoknak jelentős veszteséget okoztak, a parancsnok a csoportot november 7-én feloszlatta. November 8-án a Schmidt-kastélyban lévő szabadságharcosok csoportja beszüntette az ellenállást.

Később – november 20-a és december 5-e között – Óbudán, a Filatorigátnál Kovács Zoltán és csoportja két alkalommal intézett támadást egy szovjet alakulat ellen.

A szovjet csapatok – amint ez az október 24-től 29-ig terjedő időszakban is történt – a legnagyobb ellenállásba a VIII. és IX. kerületben ütköztek. A november 4-ét megelőző időszakban a Corvin közi főparancsnokság a szovjet csapatok helyzetének, erejének és mozgásának megállapítására Budapest határába felderítőket küldött ki. November 3-án a szovjet csapatösszevonások hírére a Corvin közi parancsnokságon nagy vita alakult ki arról, hogy mit tegyenek, ha a szovjet csapatok megtámadják őket. Az egységes álláspont november 4-én hajnalig, a szovjet támadás megkezdéséig nem alakult ki. Ekkor a VIII. és IX. kerületben alakult nemzetőralegységek, ezen belül elsősorban a Corvin közi ezred, a Práter utcai önálló nemzetőrzászlóalj és a Kilián laktanya ellen a szovjet csapatok először kb. 15 nyitott páncélautónyi deszantossal és 6 harckocsival a Nagyvárad tér és a Boráros tér felől indítottak támadást.

Amikor a szovjet csapatok elérték az Üllői út és a Körút kereszteződését, a nemzetőrök azonnal tüzelni kezdtek. Ezek a csoportok több-kevesebb sikerrel részleges ellenőrzésük alatt tartották az Üllői út és a Nagykörút ke-

[1083] TH O-16/797/1., illetve TH V-150 381/8. 171–173. o.
[1084] TH O-16/797/1. 143–145. o.
[1085] TH V-150 381/6. 20–23. o.

reszteződését és annak környékét. A Corvin moziban berendezett szálláshely és a parancsnokság aránylag kis erőkkel is védhető volt. Oda harckocsikkal bejutni nagyon nehéz volt, és a mozit körülvevő emeletes házak meglehetősen jó védelmet nyújtottak a közvetlen irányzású tüzérségi tűzzel szemben. A környék házaiban települt kisebb-nagyobb fegyveres csoportok aktív tevékenysége a Corvin köz elfoglalását lehetetlenné tette.

A szovjet csapatok, miután nagy veszteséget szenvedtek, ideiglenesen visszavonultak. A délelőtt 10 óráig tartó tűzharcban a szovjet csapatok 20 vagy 30 szovjet katonát vesztettek.[1086] A késő délutáni órákig a szovjetek hat harckocsijából a nemzetőrök kettőt a Kisfaludy utca és az Üllői út környékén semmisítettek meg. A támadások szünetében a szovjetek a háztömböket tüzérséggel lőtték.

Az első támadás alatt és azt követően a parancsnokság, illetve a kiképzést segítő katonatisztek egy része is elhagyta a Corvin közt. Ezen a napon Iván Kovács Lászlót azzal a hamis váddal, hogy ÁVH besúgó, letartóztatták, majd a Kilián laktanyába akarták kísérni. Az Üllői úton kialakult tűzharcban Iván Kovács Lászlónak sikerült elmenekülni.[1087]

A visszamaradtak nemzetőrök Pongrátz Gergely utasítására felvették a harcot. A vezetők eltűnése, a szakértelem és a tapasztalatok hiánya – a többség 28–29-ét megelőzően nem vett részt a harcokban – a szervezett ellenállást nagyon megnehezítette.

Miután a szovjet csapatok a Kisfaludy utcát az Üllői út felől és a Práter utcát a József körút felől folyamatos tűz alatt tartották, a Práter utcai zászlóalj a harchoz szükséges fegyvert és lőszert a raktárból biztosítani nem tudta. A páncéltörő ágyúk lőszeréhez a tűzharc miatt nem tudtak hozzáférni, így a Práter utca és Kisfaludy utca sarkára felállított két harckocsi mindössze egy-két lövést tudott leadni. A páncéltörő ágyúkat a nagy tűzben lehetetlen volt tűzkésszé tenni.

A nemzetőralegységek harca a belső kerületekben is védekező jellegűvé vált. Ennek elsődleges oka a hatalmas túlerőn túl a vezető szervek megbénulása, egyes vezetők elmenekülése és az ennek következtében bekövetkezett szervezetlenség volt.

November 5-én – egyes magyar források szerint 7-én vagy 9-én – 13 órakor Obaturov hadosztályának alegységei 170 ágyúval és aknavetővel mért erős tűzcsapás után – amelyben a 11. tüzér osztály is részt vett, – ismét megkezdték a rohamot a Corvin mozi környékén lévő ellenállási góc felszámolása érdekében. A épülettömböt tankokkal vették körül, amelyekkel a harckocsikra veszélyes tűzeszközöket sikeresen elhallgattatták. A Kilián laktanyát is hamarosan elfoglalták. Estére – a magyar források szerint ez 7-én történt – a felkelők az ellenállást lényegében az egész városrészben beszüntették.

Az Üllői út 42–44. számú házakban települt körülbelül 30 fős csoport, miután a körletüket november 4-én szétlőtték, úgy határozott, hogy a szovjet

[1086] TH O-16 803, OD-1901. 350. o.

[1087] Uo. Iván Kovács László sk. feljegyzése, 1957. március 19-én

gyűrűt áttörve, egy kevésbé veszélyes helyen a szovjetek mögött foglal tüzelőállást. A Corvin köziek és a Práter utcaiak egy része csatlakozott a Víg utcai rendőrkapitányság nemzetőreihez, s velük együtt tovább harcoltak. A corvinisták másik része a Royal Szállóban lévő nemzetőrökkel együtt folytatta az ellenállást. Mások kisebb-nagyobb csoportokban a város másmás pontjain harcolókhoz csatlakoztak.

November 6-án a Szigony utca és az Üllői út sarkánál a fegyveresek két szovjet harckocsit felrobbantottak, illetve a Práter utcában két gépkocsit kilőttek. A Víg utcába átment csoport november 6-án Szabó László vezetésével megkezdte a kivonulást Budapestről. A körülbelül 300 fős csoport Göd környékén átkelt a Dunán, a Szentendrei szigetre, majd Dorogon keresztül Bajna községig jutottak el. Nem sokkal később Tarján községnél egy szovjet alakulattal tűzharcba keveredtek. A csoportot itt nagy veszteség érte. Többen meghaltak, illetve megsebesültek. Később kisebb-nagyobb összetűzések közepette egy részük elhagyta az országot, míg mások Budapestre visszatértek, és voltak olyanok is, akiket a szovjet csapatok rövid idő alatt letartóztattak.

A Corvin köziek egy kisebb része a Práter utcai csoport megmaradt részével folytatta az ellenállást, majd a túlerő elől László Béla György parancsnoksága alatt a Jázmin utcai iskolába vonultak vissza. Ez a csoport novembert 9-én szabad elvonulásért cserébe a szovjet csapatok előtt letette a fegyvert.

November 4-én hajnalban Dudás parancsot adott az ellenállásra, és e parancs alapján a Szabad Nép székház körül barikádokat építettek. Később Kopácsi Sándor javaslatára Dudás már az ellenállás beszüntetésére és a barikádok lebontására adott parancsot.

Emiatt Kovács Andrással összetűzésbe került. Öt fegyveres és felesége kíséretében Dudás a MÁV központba vonult. Kovács András később Dudás letartóztatására és visszahozására adott parancsot.

Kovács András és fegyveresei tüzet nyitottak a Rákóczi úton haladó szovjet tankokra. A székházat több belövés érte. Dudás légnyomást kapott. Kovács András és fegyveresei az őrség kivételével a székházból eltávoztak. Dudást egy honvédhadnagy a Rókus kórházba szállította.[1088]

Kovács András és fegyveresei körülbelül november 8-ig harcoltak a szovjet csapatok ellen.[1089]

November 4-től az Üllői út másik oldalán, a IX. kerületben lévő városrészben a Tűzoltó utcai és Ferenc téri csoportok egyes részlegei együtt harcoltak a szovjet csapatok ellen. November 4-én este az Üllői út, Ferenc körút, Mester utca, Thaly Kálmán utcák által határolt városrészt barikádokkal zárták le, illetve gépkocsikkal torlaszolták el. A Tűzoltó utcai csoport Csongovai Per Olaf vezette 20-25 fős alegysége a Nagyvárad tér sarkán lévő épületből vette fel a harcot a szovjet csapatokkal. November 5-én a Bokréta utcai kollégisták az Ipar és Mester utca sarkán lévő iskola épületéből nyitottak

[1088] BALLÓ 224., 227. o.
[1089] TH V-150 381/75. 19. o.

tüzet a túlerőben lévő szovjet csapatokra, de november 6-ra a Tűzoltó utcaiak a többi csoporttól teljesen elszigetelődtek.

A Ferenc téri nemzetőrök november 4-én a kerület több pontján felvették a harcot. Az egyik szakasz a Ferenc tér 1. számú házban, a másik szakasz a Berzenczey utca és a Mester utca sarkán lévő épületben, a harmadik a Thaly Kálmán utcában foglalt tüzelőállást. Később az alegységből egy kisebb csoport az Üllői út 42–44-es számú házból egy másik csoport tagjaival együtt harcolt a szovjet csapatok ellen.

Az ezt követő két napban nagyobb harcok voltak a Ferenc téren, ahova szovjet harckocsik és páncélkocsik jutottak be. Szovjet harckocsik támadtak a Tompa, Tűzoltó és Balázs Béla utcákon keresztül is. Az ezt követő tűzharcban a szovjetek egy-két páncélautót és egy harckocsit vesztettek. Körülbelül nyolc-tíz szovjet katona ebben a tűzharcban életét vesztette. A nemzetőrök a szovjet csapatoknak veszteséget okoztak a Haller tér környékén is. November 4-én délelőtt egy, a Haller tér felől érkező páncélozott szállító harcjárművet kilőttek, de a túlerő november 5-én este –az eredményes akciók ellenére – a nemzetőröket ezen a helyen is az ellenállás beszüntetésére kényszerítette. Az alegységhez tartozó két kiliános katonát a szovjetek elfogták és a helyszínen kivégezték.[1090]

A Ferenc téri nemzetőrök másik csoportja az Üllői úton vonuló szovjet csapatokat a Thaly Kálmán utcánál tartotta tűz alatt, majd az Üllői úton az orvostanhallgatókból alakult csoport harcát támogatták. November 6-án a parancsnok, Wágner István a túlerő miatt a nemzetőröket a harc beszüntetésére szólította fel.

Wágner István és csoportjának egy része – 15-20 fegyveres – az Örökimádás templom melletti ház tetejéről – november 7-ig – vette tűz alá az Üllői úton közlekedő szovjet harckocsikat. November 8-án dél körül a nemzetőrök ebben a körzetben is teljesen beszüntették az ellenállást.[1091]

A Ráday utcai nemzetőralegység egy része november 4-én felvette a harcot a szovjet csapatok ellen, de a harcok során több részre szakadt csoport a Ráday utcai kollégium környékén november 7-én az ellenállás beszüntetésére kényszerült. A Tompa utca 10. számú házban maradt nemzetőrök is nagy veszteségeket okoztak a szovjet csapatoknak. A kerületnek ebben a részében a harcok körülbelül november 8-án fejeződtek be.

A Különleges Hadtest alárendeltségébe tartozó csapatok, ahogy közeledtek a város központi részeihez, egyre nagyobb ellenállásba ütköztek, ezért Konyev marsall szükségesnek tartotta a hadtest megerősítését egy harckocsi- és egy nehézrohamlöveg-ezreddel, továbbá két ejtőernyősdeszant-ezreddel. A hadtest ezenkívül egy lövész-, egy gépesített és egy tüzérezredet, két nehézaknavető- és egy sorozatvetődandárt kapott.

A VII. kerületben a Baross téri csoport tagjai a téren és annak környékén harcot folytattak a szovjet csapatok ellen, majd a túlerő elől a csoport meg-

[1090] EÖRSI 1997, 183. o.
[1091] EÖRSI 1997, 119. o.

maradt része, körülbelül 100 fő, a Péterfy Sándor utcai kórházba, 85-100 fő a Landler Jenő út 44. szám alá vonult vissza. A Péterfy Sándor utcában a nemzetőröket mint a kórház alkalmazottait vették nyilvántartásba. Megszervezték a kórház fegyveres őrségét. Később kisebb csoportok a Keleti pályaudvar környékén harcoltak a szovjet csapatok ellen. A harcok megszűnése után – november 16-ig – röpcédulákat készítettek és terjesztettek.

„A legnagyobb VII. kerületi csoport (400-500 főnyi) Baross téri ellenállása viszonylag hamar összeomlott. Ebben része lehetett annak a körülménynek, hogy Nickelsburg főparancsnok – valószínűleg a végeláthatatlan sorokban közeledő szovjet harckocsik láttán –, korábbi döntésével szemben, a harc felvétele ellen foglalt állást, de lemondott és eltávozott, mivel a parancsnoktársai nem értettek egyet vele. A bázishelyet és a környező épületet a páncélosok szétlőtték, mire a felkelők nagy része hamarosan befejezte a fegyveres ellenállást, de a többiek szétszóródva, a szovjeteknek súlyos veszteséget okozva folytatták a harcot, többek között a Rákóczi úton, a Bethlen mozinál, a Városligetben és a Dózsa György úton. (Bázishelyeik a Landler Jenő utcában, a Garai téren és a Divatcsarnokban voltak.)..."[1092] – írta tanulmányában Eörsi László.

A Baross térről a Landler Jenő utcába visszavonuló csoport egy része a 44. szám alatt lévő Dózsa vendéglőben, másik része a 26. szám alatt lévő női munkásszálláson tartózkodott. A csoport tagjai a Keleti pályaudvarnál, a Dózsa György úton a és Murányi utcában több alkalommal vettek részt a szovjet csapatok elleni harcokban.[1093]

A VII. kerületben november 10-ig harcolt csoportjával Steiner Lajos, aki november 6-tól az Almássy téri, a Royal Szállóbeli, a Wesselényi utcai, a Hársfa utcai és a VII. kerületi pártházban lévő fegyveresek tevékenységét is összehangolta, irányította. November 7-én a Baross téren a Steiner-csoport tűzharcot folytatott a szovjetekkel. A Royal Szálló környékén lévő felkelők támadást intéztek egy szovjet tehergépkocsi ellen. November 10-én – miután nem tudtak csatlakozni más fegyveres csoportokhoz – az ellenállást beszüntették.[1094]

Az ugyancsak ebben a kerületben lévő „Wesselényi" nemzetőrzászlóalj létszáma 60–80 főről a szovjet csapatok által szétvert nemzetőralegységek csatlakozását követően 4–500 főre emelkedett. Ebbe a nemzetőralegységbe a Hársfa utcai diákszállóból sok egyetemista, főleg orvostanhallgató is belépett. A zászlóalj feloszlatásáig – november 8-ig – harcolt a szovjet csapatok ellen. A zászlóalj tevékenységét vizsgáló rendőri szervek megállapítása szerint Kovács Dezső és nemzetőrei a harcokban körülbelül 40–50 szovjet katonát sebesítettek, illetve öltek meg, november 5-én egy harckocsit kilőttek, majd felgyújtották.[1095]

[1092] EÖRSI 2000, 285. o.
[1093] TH V-150 381/6. 106–113. o.
[1094] TH O-16/797/1. 179–182. o.
[1095] TH V-150 381/6. 153–177. o.

November 4-e után Rónyai hadnagy csoportja is harcba lépett. A Continental Szállóból a pincéken keresztül kijutottak a Lenin körútra, ahol a VII. kerületi pártházban és a New York palotában lévő fegyveresekkel együttműködve harcoltak a szovjet csapatok ellen

A Lenin körúton és a Rákóczi úton folytatott harcok során az említett három csoport fegyveresei egy páncélost megsemmisítettek, s ezen a helyen több szovjet katona is az életét vesztette.

A Klauzál téri csoport tagjai – kb. 140 fő – november 7-ig a Lenin körúton, a Royal Szálló környékén vettek részt harcokban.[1096]

A VII. kerületi pártbizottság épületében települt, Varga Károly vezette nemzetőralegység is november 7-ig harcolt a szovjet csapatok ellen, majd november 8-a után a csoportból néhányan a Korányi kórház területén röplapokat készítettek.[1097]

Varga Károly – november 4-e után – csoportjával a Rákóczi út és Lenin körút sarkán lévő „éjjel-nappali" közértbe települt át, ahol több ízben felvették a harcot a szovjet csapatokkal. A Rákóczi útról a Lenin körútra forduló szovjet harckocsikat támadták meg. Egy szovjet harckocsit megsemmisítettek és a kezelőket fogságba ejtették.[1098]

A Hársfa utcai nemzetőralegységet a csoport addigi parancsnoka, Bajusz Rezső november 3-án fel akarta oszlatni, de ezt Bencze Ferenc a parancsnokság átvételével megakadályozta. November 4-e után a kapitányság dolgozóiból többen csatlakoztak Benczéhez. A század megmaradt erői november 5-én vagy 6-án a Wesselényi utcában tüzet nyitottak a szovjet csapatokra, majd a Steiner-csoporttal együtt támadást indítottak a Majakovszkij utcában lévő szovjet páncélosok és gyalogság ellen. Két szovjet katonát elfogtak és kihallgattak.[1099]

A New York-palotában települt csoport – parancsnoka: Lickeinstein Sándor – a kávéház kirakatából egy ágyúval lőtte a szovjet csapatokat. A november 4-e utáni harcok időszakában szorosabb együttműködés a Royal Szállóban és a VII. kerületi Pártbizottság épületében települt nemzetőrökkel alakult ki, melynek során több szovjet harckocsit és gépkocsit felgyújtottak és kilőttek.[1100]

Ebben a kerületben a fentieken kívül még több kisebb csoport – például „Jutka" és a Joresz testvérek csoportja – is részt vett a védekezésben. Joreszék november 4-e és 6-a között az Alsóerdősor 3. szám alatti házból több alkalommal tüzet nyitottak a szovjet csapatokra, melynek következtében három-négy szovjet katona meghalt.[1101]

A magyar honvédség alakulatai Budapesten csak egy helyen, a Jutadombnál fejtettek ki szervezett ellenállást. Az 51. légvédelmi tüzérosztály

[1096] TV V-150 381/6. 181–183. o.
[1097] TH O-16/797/1. 182–184. o.
[1098] TH O-16/797/2. 33–35. o.
[1099] TH V-150 381/6. 193. o.
[1100] TV V-150 381/6. 214–216. o.
[1101] TV V-150 381/6. 208. o.

alárendeltségébe tartozó két könnyű- és egy közepes lövegraj, valamint egy honi légvédelmi tüzérüteg foglalt tüzelőállást ezen a helyen.

November 4-én 10 órakor két harckocsiból, két páncélozott szállítójárműből, három tehergépkocsiból és egy „Hudson" típusú személygépkocsiból álló szovjet oszlop érkezett a lövegállások elé a Soroksári úton. A lövegek tüzet nyitottak. Két harckocsit és a személygépkocsit kilőtték. A szovjet katonák és a teherautókon lévő magyar államvédelmi tisztek közül több mint tízen megsebesültek és 13-an életüket vesztették. A többiek elmenekültek.

4-én délután a Juta-dombnál lévő lövegek egy része – állásváltás végrehajtása után – már a Határ útnál nyitott tüzet a szovjet csapatokra. Ekkor egy oldalkocsis motorkerékpárt lőttek ki. Az egyik szovjet harckocsi üzemanyagtartályát is találat érte, de a kigyulladt harckocsi el tudott menekülni.

Soroksáron – XX. kerület – Oltványi László a kerületben lévő nemzetőr erők parancsnoka Kálmán Béla hadnagyot utasította, hogy a Soroksári út és a Gubacsi út közötti részt biztosítsa és a szovjet csapatok bejutását akadályozza meg. A nemzetőralegységbe ezen a napon sokan jelentkeztek szolgálatra. A feladat végrehajtásához Kálmán Béla nemzetőrei két darab légvédelmi gépágyút és egy szovjet sorozatvetőt szereztek, és ezeket az eszközöket a tűzharcra előkészítették.

November 5-én a Kálmán Béla alegysége a részére kijelölt körzetben – a Határ út és Török Flóris utca kereszteződésében – és más csoportokhoz tartozó nemzetőrök egy szovjet katonai gépkocsira tüzet nyitottak. A gépkocsin lévő katonák felvették a harcot. Ebben a támadásban két szovjet katona meghalt, hat megsebesült és hármat elfogtak. Kálmán Béla alegysége később a Mikulás-dombon foglalt tüzelőállást, de ezen a helyen összetűzésre nem került sor. November 6-án az alegység már a Hangya-dombról nyitott tüzet egy szovjet harckocsira. Az alegység később még a Nagykőrösi úton és a Juta-dombon foglalt állást, de a túlerőben lévő szovjet csapatokkal itt harcba már nem bocsátkoztak. Ez alatt az idő alatt Kálmán Béla hadnagy utasítására sorozatvetővel lőtték a Népligetet és a Mester utca környékét. A Kálmán Béla vezette nemzetőralegység november 10–11-én feloszlott.[1102]

Oltványi megbízása alapján Viniczai János a XX. kerület Szabadka úti általános iskola épületében 40-50 fős nemzetőralegységet szervezett. A csoport feladata a Pestimre és Gyál felől Budapestre érkező szovjet csapatok feltartóztatása volt. Ez az alegység november 10-ig a Budapest felé vonuló szovjet katonai alakulatokat rendszeresen megtámadta. A csapatok mozgásának lelassítása, megakadályozása érdekében a Nagykőrösi utat – a Fiumei úttól Pestimre felé eső szakaszon – felrobbantották, és az ezen a helyen megálló, összetorlódott szovjet alegységekre gyalogsági fegyverekből és tüzérségi löveggel tüzet nyitottak. A harcok során öt-hat szovjet katonai gépjárművet megsemmisítettek, több szovjet katonát lelőttek, illetve fogságba ejtettek. A szovjetek fogságából 12–14 magyar személyt kiszabadítottak.

[1102] HL BKB. B. III. 071/1959. Kálmán Béla és társai

Csepelen a november 4-e után a hirtelen 500-550 főre duzzadt nemzetőrség a Pf. 9318. számú légvédelmi tüzérezred 6. ütegétől több közepes légvédelmi ágyúhoz és egy légvédelmi géppuskához jutott. A lövegeket Kőrösi Sándor főhadnagy Csepel belterületén tüzelőállásba rendelte, a tűzrendszert megszervezte, a lövegek kezelőszemélyzetét civil jelentkezőkkel kiegészítette. A lövegrajokat a nemzetőrséghez átállt honvédek irányították. A lövegek elhelyezése az Imre tér minden irányból való védelmét, illetve a Csepel területén áthaladó szovjet csapatok megtámadását tette lehetővé.

Egy löveg november 4-én délután a Kossuth Lajos utcán közeledő páncélosra tüzet nyitott, és azt megsemmisítette. Ugyanez a löveg nem sokkal ezután egy páncélost megrongált. Később egy Tököl felől közeledő páncélozott harcjárműre nyitottak tüzet. A megrongálódott páncélozott szállító harcjárművet a nemzetőrök benzinesüveggel felgyújtották. A menekülő szovjet katonák a tűzharcban életüket vesztették.

Az Ady Endre úton a HÉV állomásnál felállított löveg egy páncélost lőtt ki, és ezt a páncélost később fel is gyújtották. November 7-én a lövegekkel egy IL–28-as típusú repülőgépet lelőttek.

Kovács Sándor főhadnagy 30-35 fős csoportja november 5-én vagy 6-án a Királyerdői részen egy lőszerszállító gépkocsit megsemmisített. A szovjet csapatok közlekedésének megakadályozása, illetve lassítása céljából az utat a Gubacsi híd előtt felrobbantották. Ugyanebből a célból az utat vagonokkal lezárták. A XX. kerületből visszakért sorozatvetővel lőtték a tököli repülőteret. A szovjet csapatok november 7-e és 9-e között végrehajtott támadásai következtében – novembert 10-én – a nemzetőrök az ellenállást beszüntették.

November 11-én a Pesterzsébeten lévő felkelők is beszüntették az ellenállást. A szovjet csapatok ebben a kerületben is jelentős veszteséget szenvedtek el.

A XVIII. kerületben – Pestszentlőrincen – november 4-e után több helyen támadást intéztek a szovjet csapatok ellen. A rendőrség tagjai elhagyták az épületet, a felkelők és a lakosság a rendőrség fegyvereit széthordták. [1103] A Béke téren november 4-én nemzetőrök és katonák vegyesen Szántó Farkas Béla főhadnagy, a közeli légvédelmi alakulat tisztje segítségével, majd irányításával a szovjet csapatok bejutásának megakadályozása céljából két légvédelmi löveget helyeztek tüzelőállásba. Erről a helyről tüzet nyitottak egy repülőre, illetve több lövést adtak le földi célokra is. A két lövegre mért erős tűzcsapás miatt november 5-én a közeli temetőbe vonultak vissza. Szántó Béla főhadnagy ezen a helyen is a parancsnokságot átvette, helyettese Forró András főhadnagy lett. A löveggel november 6-án légi célra tüzeltek, november 7-én a szovjet harckocsikkal folytattak tűzharcot. Ezt követően a lövegekkel az iparvasút mellett új tüzelőállásba települtek át. Ezen a helyen a kezelők egy szovjet tehergépkocsit kilőttek. A menekülő szovjet katonákat elfogták. A foglyokat a Bókai János iskolába kisérték, ahol Szántó

[1103] MOL XX-5-h Nagy Imre és társai 20. d. 29. kötet 30–33. o.

főhadnagynak átadták őket. A szovjet katonák további sorsa ismeretlen. Később Budapest felől szovjet harckocsik érkeztek, amelyekre a lövegből tüzet nyitottak. A szovjet harckocsik visszalőttek. Forró főhadnagy megsérült és két felkelő az életét vesztette.[1104]

November 8-án Tutsch nemzetőrei a „Piros iskolánál" szovjet harckocsikat támadtak meg. Egy harckocsit kilőttek, ezen a helyen egy szovjet katona meghalt. Később három teherautónyi élelemmel a Bakonyba indultak, hogy Király Bélához és Maléter Pálhoz csatlakozzanak, de hamarosan visszafordultak és a csoport feloszlott.[1105]

A XIX. kerületben, Kispesten Danka János fegyveres csoportja november 4-e után a Kőbánya-Kispest vasútállomás környékén, a Ferihegyi úton és a Gyömrői úton mozgó szovjet csapatokat támadta meg. A Gránit Gyár Kultúrotthonában települt, körülbelül 30–40 fős csoport elsősorban a Kertvárosban és az Oncsatelepen tevékenykedett. November 4-e után támadást intéztek a Nagykőrösi úton haladó szovjet katonai járművek ellen. Az Oncsatelepi és a Nagykőrösi úti csoport egy darab légvédelmi ágyúval is rendelkezett, amiből több lövést adtak le a szovjet csapatokra.

November 4-én Koroly T. György hadnagy fegyvert adatott a harcra jelentkezőknek, akik ezt követően tüzet nyitottak a rendőrség előtt elvonuló szovjet csapatokra. Később a szovjet csapatok tüze, majd támadása az épületben lévő nemzetőröket menekülésre kényszeríttette. November 6-án Koroly hadnagy már egy 100-150 fős csoport élén szervezte a szovjet csapatok elleni harcot. A nemzetőrökből négy kisebb csoportot szervezett. Az első csoport a szomszédos kerületben, Pestlőrincen, a Szalag- és Csipkegyárnál a Vöröshadsereg utat biztosította. A második csoport az Úttörőháznál Kispest északi részét a Ferihegyi út irányából védte. A harmadik csoport a 3. számú iskolában települt és a Pesterzsébetről a Határ úti Kiserdőn át érkező szovjet csapatokat szorította vissza. A negyedik csoport Kispest keleti részét biztosította. Ezek a csoportok a kerület több pontján vették fel a harcot a szovjet csapatok ellen, majd november 8-án, 9-én a szovjet túlerő az ellenállás beszüntetésére kényszeríttette a nemzetőröket.

A Kőbányán – X. kerület – telepített légvédelmi alegységek november 4-ét követően a nemzetőrökkel együtt a támadó szovjet csapatokra tüzet nyitottak, és a november 8-ig folytatott harcokban a légvédelmi tüzérek a nemzetőrökkel – elsősorban az Éles sarkon – körülbelül négy-öt harckocsit, három páncélozott szállító harcjárművet, egy híradósgépkocsit megsemmisítettek. A kerületben a harcok során körülbelül 30 szovjet katona életét vesztette. A kerületi Rendőrkapitányság épületében alakult csoport a november 4-ét követő harcok során egy lőszerszállító gépkocsit feltartóztatott és a szovjet katonákat lefegyverezte. Az alegységet november 6-án a szovjet csapatok szétverték. A X. kerületben a Füzér utcai csoport november 4-e után két páncélozott szállító harcjárművet tett harcképtelenné. Ezen a helyen

[1104] HL BKB. B. IV. 056/1958. Szántó Béla fhdgy. és tsai.

[1105] 1956 kézikönyve – Megtorlás és emlékezés. 1956-os Intézet, 170. o.

több szovjet katona meghalt, az elfogott katonákat később szabadon engedték. Az alegység az ellenállást november 11-én szüntette be.[1106]

A Zuglóban – XIV. kerület – lévő nemzetőrök november 7-ig folyamatosan támadták a tevékenységi körzetükben felbukkanó szovjet csapatokat. Több harckocsit, páncélozott szállító harcjárművet, gépkocsit megrongáltak, illetve megsemmisítettek. Ezekben a harcokban több szovjet katona az életét vesztette. November 7-én a túlerő elől a Péterfy Sándor utcai kórházba visszavonultak, majd ezt követően a csoport feloszlott.

Angyalföldön – XIII. kerület – a szovjet támadás hírére a megbízott rendőrkapitány és egy leszerelt katonatiszt, Homola László a harcra jelentkező lakosokat fegyverrel szerelték fel. Ezen a napon a Homola vezette kerületi nemzetőrség a József Attila kultúrotthonba költözött. A parancsnokság a szovjetek elleni harcra a kerület több pontján fegyveres csoportot szervezett, melyek közül a legaktívabbak a Rákospatak út és a Váci út kereszteződésében, a Mauthner Sándor utcai iskolában és a Mauthner Sándor út és Balzsam utca sarkán lévő Ládagyárban megalakult alegységek voltak. Ezek együttes létszáma 135-160 fő volt. A kerületben ebben az időszakban a legnagyobb létszám 240 és 260 fő között lehetett. A Rákos-patak mellett települt csoport parancsnoka Csizmadi Ferenc volt. Ez a csoport november 5-én támadást intézett egy, a Váci úton haladó szovjet alegység ellen. A tűzharcban négy szovjet katona meghalt.[1107]

November 5-én és a következő napon a Thököly úti harcosok – Futó János csoportjával megerősítve – érzékeny veszteségeket okoztak a szovjeteknek. A felkelők a Lehel út és a Fóti út környékén is harcoltak a szovjet erők ellen.

Az ellenállócsoportokat november 8-án a szovjet csapatok szétverték. Ezekből az alegységekből többen Újpestre vonultak, és az ott harcoló nemzetőralegységhez csatlakoztak.

November 4-én a Nemzeti Bizottság elnöke Újpest – IV. kerület – lakosságát a szovjet támadás visszaverésére szólította fel. A Könyves Kálmán Gimnázium épületében települt kerületi törzsnek és az épületben lévő legnagyobb létszámú csoportnak a feladata a kerület védelmének a megszervezése és a szovjet csapatok elleni harc irányítása volt.

A Ládagyár mellett lévő sorompónál – november 4-e után – kialakított tüzelőállásban egy páncélossal, két darab géppuskával és egyéb gyalogsági fegyverekkel körülbelül 80-100 nemzetőr volt szolgálatban. A csoport parancsnokságát november 6-a után S. Nagy Sándortól – aki ezen a napon a kerület főparancsnoka lett – az addig Rákospalotán ellenállást folytató, majd a szovjetek elől harcban visszavonuló csoport parancsnoka, Csizmadi Ferenc vette át.[1108]

[1106] TH V-150 381/8. 128–131., 153–156., 159–160. o., illetve O–16/797/2. 136–140., 168–169. o.

[1107] Csizmadi Ferenc és csoportjának tagjai november 4-én Rusznyák László 23 éves elmebeteget – akit gyanús viselkedése miatt volt államvédelmi beosztottnak tartottak – kivégezték.

[1108] TH V-150 381/6. 30. o.

A november 4-től november 8-ig folytatott harcok során a szovjet csapatok a sorompónál, az újpesti temetőnél, a Váci úton lévő REMIZ-nél, a Víztoronynál és a kerület más részein ellenálló nemzetőr erőket szétverték. A mindkét oldalon nagy veszteségekkel járó harcok november 8-án a Könyves Kálmán Gimnázium elfoglalásával alapvetően befejeződtek.[1109]

November 4-e után a XV. kerületi Dózsa gimnázium épületében lévő nemzetőralegység tagjai a városon kívül benzinszállító autókat, „tankokat" robbantottak fel.[1110]

A Magyar Néphadsereg alakulatainak lefegyverzése, utóvédharcok vidéken

Babadzsanjan és Mamszurov tábornokok hadseregei vidéken a Magyar Néphadsereg legfontosabb helyőrségeit, laktanyáit körülvették. Először a repülőtereket, majd ezzel szinte egy időben a laktanyákat támadták meg, foglalták el, de ellenőrzésük alá vonták a Budapestre és az osztrák határhoz vezető útvonalakat is.

A szovjet hadsereg nagy erejű támadását látva a Magyar Néphadsereg alakulatainak többsége meg sem kísérelte az ellenállást. A már november harmadikán körülzárt vidéki laktanyák egy részére minden figyelmeztetés nélkül a szovjet csapatok tüzet nyitottak, a magát többségében harc nélkül megadó alakulatokat lefegyverezték, szétkergették.

A szovjet csapatok kegyetlenségére jellemző, hogy a záhonyi 19. honi légvédelmi tüzérosztály fegyvertelenül gyülekező katonáira a laktanyát körülzáró szovjet harckocsik tüzet nyitottak. Erről az esetről az alakulat jelentésében a következők olvashatóak:

November 4-én „kb. 10 óra 30-kor szovjet páncélkocsik felfejlődve körülfogták a laktanyánkat. A bent lévő személyi állomány a laktanya [épületei] közti füves részen gyűlt össze. Tóth Simon fhdgy. parancsot adott mindenki részére, hogy senki ne merjen lőni, amikor megtörtént a páncélkocsik felzárkózása. A keleti irányban tüzelőállást elfoglaló páncélosok adták le az első lövést. Aminek hallatára az egész személyi állomány szétszaladt, a páncélosok tüzelése kb. 15-20 percig tartott ezalatt az idő alatt meghalt 5 fő. Ebből 2 fő tiszt Torjai Gyula fhdgy. felderítő, Steigelmaier Géza hadnagy, pénzügyi szolgálat vezető, 1 sor tiszthelyettes, Lengyel József szakaszvezető, és 2 harcos Kocsányi Imre őrvezető, Virág Ferenc honvéd. Megsérült 8 fő személyi állomány egy részének sikerült elmenekülni, a másik részét elfogtak a szovjet elvtársak, elfogtak 22 tiszt elvtársat, 28 harcos elvtársakat. A két rendszerben levő alegység egész személyi állománya a lövések hallatára elmenekültek. Akiket pedig a szovjet elvtársak elfogtak, összesen 60 főt átvitték a Szovjetunióba, a sebesülteket pedig a

[1109] TH V-150 381/6. 33–34. o.
[1110] TH O-16/797/1. 146–147. o.

kisvárdai kórházba szállították. A Szovjetunióból az elfogott elvtársakat november 6-án engedték vissza..."[1111]

Szolnokon 4 óra 15 perckor a szovjet csapatok megkezdték a honi légvédelmi tüzértiszthelyettes-kiképzőezred, a 27. légvédelmi tüzérezred és az 56. aknavető-tüzérezred laktanyájának a megszállását. A tiszthelyettes kiképző-ezred őreinek a lövéseire a szovjetek harckocsiágyúval nyitottak tüzet, melynek következtében egy növendék meghalt és egy megsebesült. A 27. légvédelmi tüzérezred állományából egy honvéd meghalt, kettő megsebesült. Az 56. aknavető-tüzérezredből ketten sebesültek meg. A magyar egységeket lefegyverezték.[1112]

Békéscsabán a várost elfoglaló szovjet csapatokra a forradalmi tanács épületéből rálőttek, melynek következtében kettő-négy szovjet katona, két rendőr és egy polgári személy életét vesztette. A szovjet harckocsik, páncélkocsik és gyalogság ekkor megnyitotta a tüzet. A kiegészítő parancsnokság épülete előtt egy magyar tisztet hasbalőttek, aki később a sérüléseibe a kórházba szállítást követően belehalt. A szovjet csapatok a nemzetőrséget és a honvédség alakulatait lefegyverezték.[1113]

Dunaföldváron a 35. légvédelmi tüzérezred technikai állomását szétlőtték a szovjetek, majd harckocsi- és tüzérségi tűz alá vették a laktanyát.[1114]

Székesfehérváron a szovjet csapatok 4 óra után elfoglalták a város főbb objektumait. Ezen harcok során több belövés érte a hadtest parancsnokságát, a tiszti klubot, a Városi Tanács, Megyei Tanács és a Posta épületét. A reptéri laktanya elfoglalásakor egy feltartott kezű katonát a szovjetek lelőttek. A Vadásztöltény Gyárnál egy magát megadó és egy megsebesült katonát a szovjetek agyonlőttek. Egy harmadikat megsebesítettek. A 75. híradózászlóaljból összesen három fő meghalt, kettő megsebesült.[1115]

A tabi 89. önálló páncéltörő-tüzérezred 1. és 2. osztálya tüzelőállást foglalt. A katonák nem lőttek. A civil fegyveresek által elfoglalt lövegeket a szovjet harckocsik letaposták.[1116]

Sárbogárdon a szovjet csapatok 3 óra 30 perckor géppuskasorozatot adtak le a gimnáziumra, és az állomás épületére. Utóbbi helyen négy fő meghalt, hárman megsebesültek. Este egy szovjet katona a postánál tüzet nyitott a 2. Gépkocsivezető Iskola járőrére, melynek következtében két katona meghalt, egy tiszt megsebesült.[1117]

Szombathelyen a reggel 4 órakor kezdődő harcok során a szovjet csapatok megszállták a fontosabb középületeket. A harcokban magyar részről körülbelül tízen, többségében nemzetőrök, rendőrök és vasutasok életüket

[1111] HL 1956-os gyűjtemény, 4. ő. e. 413–414. o.
[1112] HL 1956-os gyűjtemény, 4. ő. e. 324. o.
[1113] HL 1956-os gyűjtemény, 4. ő. e. 128–129. o., 6. ő. e. 529–529/b. o.
[1114] HL 1956-os gyűjtemény, 4. ő. e. 25. o.
[1115] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 77–95. o., 4. ő. e. 76. o.
[1116] HL 1956-os gyűjtemény, 4. ő. e. 9–10. o.
[1117] HL 1956-os gyűjtemény, 3. ő. e. 107. o.

vesztették. A szovjet katonai parancsnokság és a velük érkező volt magyar államvédelmi tisztek letartóztatták a nemzeti bizottság tagjait.[1118]

Kaposváron a szovjet csapatok körülbelül 35 harckocsival elfoglalták a börtönt és a pártbizottság székházát. A harcokban magyar részről hét fő az életét vesztette.[1119]

Kecskeméten a várost megszálló szovjet csapatok a kiegészítő parancsnokság állományából egy tisztet lelőttek, hármat megsebesítettek.[1120]

Miskolcon az egyetem területét elfoglaló szovjet csapatokra az őr riasztólövést adott le, majd a szovjetek az épületre tüzet nyitottak. A diákszállóban lévő nemzetőrök egy része felvette a harcot. A tűzharcban két egyetemista meghalt, három megsebesült. Szovjet részről veszteség nem volt. A helyőrségben lévő, ellenállást nem tanúsító magyar alakulatok közül a 2. honi légvédelmi tüzérüteg állásaira a szovjet csapatok minden figyelmeztetés nélkül tüzet nyitottak, melynek következtében egy magyar katonát megsebesítettek.[1121]

Debrecenben a szovjet csapatok a Kossuth laktanyára minden előzmény és figyelmeztetés nélkül tüzet nyitottak, melynek következtében 1 tiszt, 2 honvéd meghalt, 12 katona megsebesült.[1122]

Táborfalván hajnalban 4 harckocsi betört a laktanyába. „Az első harckocsi eltiporta a kapuban lévő löveget... Egy másik harckocsi az iskola előtti térre fordulva lőtt [egyet] harckocsiágyúval az iskola épületébe, melynek következtében egy halott és egy könnyű sebesült lett... Ugyanez a harckocsi még két lövést adott le: egyet a legénységi konyhánál lévő gépkocsiba, másikat pedig a zárolt-löveg telephelyen lévő lövegre. Az egész akció következtében 9 db 122 mm-es löveg vált hadihasználhatatlanná és 9 db gépkocsit tiportak össze. Mindezek után a harckocsik eltávoztak..."[1123]

Ismereteink szerint a forradalom történetében egyedülálló az, ami november 4-én Izsákon történt. Az Izsákra érkező szovjet páncélosok hajnali 3 órakor tüzet nyitottak a 4. hadsereg lőszerraktár-karhatalmi részlegére, mely támadás következtében egy tiszt megsebesült. Később a gyalogság tüzének fedezete alatt megközelítették a raktárt. A szovjet alegység parancsnoka, Dolgopolov kapitány követelte a fegyverek letételét, majd amikor erre a „szégyenletes dologra" a magyar parancsnok nem volt hajlandó, két alkalommal is eljárt az elöljáró hadosztályparancsnoknál, majd harmadszor a hadtest parancsnokánál a lefegyverzésre vonatkozó parancs visszavonása érdekében. Két-három nap múlva a szovjet hadtest parancsnoka engedélyével az intézet állománya fegyverét megtarthatta, és a raktárakat továbbra is őrizhette.[1124]

[1118] HL 1956-os gyűjtemény, 6. ő. e. 16–17. o.
[1119] HL 1956-os gyűjtemény, 6. ő. o. 69. o.
[1120] HL 1956-os gyűjtemény, 2. ő. e. 447. o.
[1121] HL 1956-os gyűjtemény, 1. ő. e. 588–589. o., 4. ő. e. 419. o.
[1122] HL 1956-os gyűjtemény, 4. ő. e. 142. o.
[1123] HL 1956-os gyűjtemény, 2. ő. e. 421. o.
[1124] HL 1956-os gyűjtemény, 5. ő. e. 78–93. o.

A szovjet csapatok elfogott magyar katonákat kivégeztek a fővárosban is. Erre példa, hogy a MÁV Igazgatóság Kerepesi úton lévő épületéből a felkelők több lövést adtak le a Keleti pályaudvarnál csoportosuló szovjet csapatokra, majd a hátsó kijáraton eltávoztak. Az épületet ezt követően átvizsgáló szovjet alegység az 1. sz. Vasúti Igazgatósági Katonai Szállítás Vezetőség állományából két tisztet elhurcolt, és rövid idő múlva kivégzett.[1125]

A fentieken túl komolyabb összecsapásra köztük és a beérkező szovjet erők között csak Dunapentelén, a légvédelmi tüzérezred állásainál került sor, ahova november 6-án 18 órakor a Dunaföldváron települt szovjet páncéloshadosztálytól orosz és magyar parlamenterek érkeztek, akik a Nemzeti Bizottságot fegyverletételre szólították fel. A Nemzeti Bizottság tagjai közölték, hogy a fegyvert nem rakják le, és ha a szovjet csapatok a várost megtámadják, úgy védekezni fognak.

November 7-én 14 óra 30 perckor Dunapentelén szovjet csapatok visszaverésére készülő erők ellen megindult az általános támadás. 25 perces tűzcsapás után 8 darab MIG–17-es repülőgép támadta a harcot folytató légvédelmi ütegek állásait. A szovjetek nehéz aknavetőkkel és 122 mm-es taracckokkal lőtték a harckocsikkal körbefogott várost. 18 óra 30 perckor Dunapentele védelme összeomlott. A harcokban magyar részről meghalt 8 fő, megsebesült 35 fő. Harcképtelenné vált 41 darab közepes- és könnyű légvédelmi löveg.[1126]

Vidéken a nemzetőrök a szovjet csapatok ellen a leghatározottabban Veszprémben és Pécs környékén védekeztek. „Magyarország második szovjet megszállásakor Veszprém elfoglalásának különösen jelentős szerepe volt – írja könyvében Mészáros Gyula. Nem véletlenül mondta Pap János, a szovjet megszállók későbbi veszprémi kiszolgálóinak egyik vezetője, hogy »Veszprém különleges katonai helyzete miatt, másképpen történt a megszállás, illetve a felszabadítás, mint máshol«.

A veszprémi városi védelmi terv birtokában november 4-én hajnalban a szovjetek támadást intéztek. A szovjetek egyik támadási iránya a Danuvia légvédelmi tüzérlaktanya volt, hiszen itt volt a legerősebb katonai ereje a magyar honvédségnek Veszprémben, légvédelmi ágyúkkal megerősített, harckész ezred.

A támadás másik iránya, a Jutasi úti Kossuth laktanya. A harmadik támadási irány maga a város elfoglalása volt, az előző két támadással szinte egy időben, bár ez csak a két magyar katonai erő kikapcsolása után történt meg. Ugyancsak igyekeztek a szovjetek szinte a veszprémi támadással egy időben a balatonfűzfői lőszergyárat is elfoglalni, nehogy onnan esetleg lőszerutánpótlást kapjanak a felkelők...”[1127]

Erről a támadásról a veszprémi katonai alakulatok jelentéseiben a következők olvashatók:

[1125] HL 1956-os gyűjtemény, 5. ő. e. 8. o.
[1126] HL 1956-os gyűjtemény, 4. ő. e. 452–453. o.
[1127] MÉSZÁROS 305. o.

November 4-én hajnal „3 órakor riadót rendelt el az ezredtörzsfőnök, mert a lokátortól jelentették, hogy megtámadták őket a szovjetek, ugyanakkor jelentették, hogy 2 halott és több súlyos sebesült van a lokátornál. A törzsfőnök Ádám János fhdgy. azonnal kiküldte az alakulat sebesültszállító kocsiját, hogy a sebesülteket a kórházba szállítsa. Ez sikeresen meg is történt, de amikor a sebesültszállító kocsi a kórházból jött ki, a kocsit szétlőtték. A kocsivezető és az egészségügyi tiszthelyettes meghalt. Ugyanakkor az útelzárók jelentése szerint 4 órakor erős HK. [harckocsi] oszlop megrakva gyalogsággal a műúton a laktanya felé halad. Felhívta a törzsfőnök, Ádám János fhdgy. a hadosztály parancsnokot Sánta Károly alezredest, hogy mi legyen a teendő, tüzeljünk-e a szovjetekre vagy sem. A parancsa a következő volt: »Ha az oroszok önökre lőnek viszonozzák a tüzet, de ha nem lőnek önök se lőjenek.« Az telefonon ki lett adva minden lg-rajhoz. A szovjetek páncélosokkal és ejtőernyős gyalogsággal a laktanyát elfoglalták 07.00-ra, ők nem lőttek, s a pcs. értelmében így az alakulat sem lőtt. A katonák nagy része kb. 200 fő szétfutott s a sötétben elmenekültek. A többi pedig egy kijelölt helységbe tartózkodott felügyelet alatt. Az ezred csapatzászlóját elvitték, de később visszahozták..."[1128]

„Hajnali 04 óra 15 perckor a város több pontján erőteljes lövöldözés hallatszott, vagyis megkezdődött a szovjet csapatok részéről a város megszállása. A lövöldözés súlyterülete a Veszprémi vár volt, ahol az egyetemisták felfegyverzett csoportjai támadták meg a bevonuló szovjet csapatokat. A Bajcsy Zs. u. és Mártírok u. sarkán lévő templomtoronyból szintén géppuskával lőtték a szovjeteket. Ez a tűzfészek 7 órára meg lett semmisítve.

E napon egész nap szórványosan a városban lövöldözés volt. A szovjet csapatok fokozatosan tisztították meg a várost. A megyei kiegészítő parancsnokság épülete csak kisebb károkat szenvedett a lövöldözés folytán..."[1129]

A városban november 5-én is folytatódtak a harcok, amelyben a szovjet gyalogságon kívül harckocsik és repülők is részt vettek.[1130] A „Veszprémi Járási Kiegészítő Parancsnokságnál a kora délutáni órákban Süte fhdgy. teljesített szolgálatot. A szovjet alakulatok részéről egy egység hatolt be az épületbe, az épületet átkutatták, az ott lévő fegyvereket összeszedték, vele együtt fogságba elvitték Süte Tivadar főhadnagyot. Ugyancsak e napon ismeretlen körülmények között meghalt a harci események során Hajdú Lajos fhdgy., a Veszprém járási kiegészítő parancsnokság beosztottja. A járási kiegészítő parancsnokság épületéből később ismeretlen tettesek – ebben az időben a kiegészítő épületében beosztott már nem volt – sorozatlövéssel megölték a szembelévő Pártbizottsági épületben éppen ülésező pártmunkások közül Kiss Lajos elvtársat, valamint megsebesítették az ott lévő egyik pártmunkást. A tettesek nem lettek elfogva..."[1131] E nap délutánján a helyőr-

[1128] HL 1956-os gyűjtemény 4. ő. e. 444. o.
[1129] HL 1956-os gyűjtemény 6. ő. e. 120. o.
[1130] 1956 kézikönyve – Kronológia 219. o.
[1131] HL 1956-os gyűjtemény 6. ő. e. 120–121. o.

ségi kommendáns hivatal fegyver nélküli őrét, Rotter Károly honvédet is agyonlőtték.[1132]

Baranya megyében a szovjet csapatok hajnali 3 órakor megkezdték Pécs megszállását, melynek keretében elfoglalták a város stratégiailag fontos pontjait, az egyik laktanyában berendezték főhadiszállásukat, és letartóztatták a védelem megszervezéséért és vezetéséért felelős Csikor Kálmán alezredest. A várost védő egyik egyetemi nemzetőr zászlóaljakból az egyik Méder Ferenc főhadnagy vezetésével felvette a harcot. Ennek az alegységnek a részei, illetve a bányászzászlóalj katonáinak többsége a harcot a Mecsekben folytatták. A Magaslati útnál a felkelők 6-7 szovjet harckocsit kilőttek, és átmenetileg megakadályozták a szovjet csapatok feljutását a Mecsekbe. Másnap a szovjet csapatok ezen a helyen két sikertelen támadásban 3 harckocsit vesztettek. A harcokat követően a felkelők Mánfán keresztül Vágotpusztára húzódtak vissza. A Zobákpusztánál és a Béta-aknánál kialakult tűzharcban nyolcan meghaltak. A főként bányászokból, hivatásos katonatisztekből, építőkatonákból és egyetemistákból álló „mecseki láthatatlanok" csoportja – 300-350 fő – Vágotpusztán rendezkedett be védelemre. Innen, majd Kisújbányáról és más helyekről november 19-ig – ezen a napon a mecseki felkelők a csoport feloszlatásáról döntenek – több sikeres akciót hajtottak végre a szovjet csapatok és az azokat támogató magyar erők ellen.[1133]

Szovjet források szerint a magyar felkelők szervezett ellenállását november végére sikerült mindenütt megtörni és végrehajtották a hadsereg lefegyverzését is. Ezt követően a szovjet csapatok országszerte a katonai közigazgatás – városparancsnokságok keretében folytatott járőrtevékenység, őrszolgálat stb. – feladatait látták el. A szovjet állambiztonsági szervek – KGB – azonban folytatták a felkelők és az ellenállók letartóztatását, valamint a lakosságnál lévő fegyverek összegyűjtését.

[1132] HL 56-os gyűjtemény 3. ő. e. 371. o.

[1133] 1956 kézikönyve – Kronológia 206., 216., 222., 226., 231., 233., 235., 237., 241., 243., 245. o.

A szovjet csapatok „segítségnyújtásának", valójában a Magyarország ellen végrehajtott támadásának szomorú következményeit a következő adatok is érzékeltetik:

A harcok következtében Budapest 11 évvel a háború után ismét romokban hevert, közel 20 ezer fő megsebesült, több mint két és fél ezer ember meghalt.

A Budapesten folytatott harcok következtében – októberben 757, novemberben 926, decemberben 36, januárban 6 és ismeretlen időpontban 220 – összesen 1945 fő vesztette életét. A fővárosban bekövetkezett összes haláleset 34,5%-a a VIII. (435 fő) és a IX. (234 fő) – kerületekben történt. Ezeket az adatokat elemezve megállapítható, hogy a halálesetek 39%-a október hónapban, 47,5%-a november hónapban következett be. Budapesten a polgári áldozatok száma hozzávetőleges adatok szerint 1569 fő volt, akiknek 20,6%-a legfeljebb a 19-ik életévét töltötte be. Az elhunytak 18,4%-a a 20–24 éves korcsoportba, 11,2%-a, a 25–29 éves korcsoportba tartozott. A harcok következtében életüket vesztett személyek 50,2%-a a 30-ik életévét nem töltötte be.[1134]

A magyar erőszakszervezetek által elszenvedett személyi veszteségek

Ezen belül a magyar erőszakszervezetek állományából – a Magyar Néphadseregből 279 fő, az BM dolgozóiból és a Belső Karhatalomból 90 fő, a Rendőrségtől 41 fő, a Határőrségtől 12 fő, a Büntetés-végrehajtási Intézetektől 1 fő – összesen 423 személy vesztette életét.

Dr. Gellért Tibor és saját kutatásaim alapján megállapítható, hogy a Magyar Néphadsereg állományából – a felkelők és nemzetőrök oldalán folytatott harcokban – kb. 105 fő vesztette életét. A 105 főből – hozzávetőleges adatok alapján[1135] – 33 fő október 23-a és 28-a, 15 fő október 29-e és novem-

[1134] 1956 kézikönyve – Megtorlás és emlékezés – 1956-os Intézet, 1996. 303–305. o.

[1135] A felkelők oldalán elesett katonák közül 46 fő halálának pontos idejét nem ismerjük, ezért azokat az elhalálozások ismert időpontjainak arányában osztottam el.

ber 3-a, 63 fő november 4-e és 29-e között, 5 fő november 30-a után halt meg. Ebből a kategóriából Budapesten kb. 87 fő halt meg.

A fenti 105 főn túl a Magyar Néphadsereg állományából szolgálati feladataik ellátása során – objektum védelemben 33 fő, szállítási feladat végrehajtása közben 4 fő, aktív harctevékenység alatt, vagy az ott szerzett sérülésben 63 fő, egyéb okok (baleset, öngyilkosság, más magyar kormányerők, illetve szovjet csapatok tüze stb.) következtében 68 fő – összesen 174 fő halt meg. 6 elesett katonáról értékelhető adattal nem rendelkezünk.

Adataink szerint a 174 katonából harccselekmény közben október 23-a és 28-a között 38 fő, október 29-e és november 3-a között 1 fő, november 4-e és 29-e között 13 fő, november 30-a után 11 fő halt meg. Szállítási feladat közben – október 23-a és 28-a között – 4 fő, objektum védelemben október 23-a és 28-a között 28 fő, október 29-e és november 3-e között 4 fő, november 4 után 1 fő vesztette életét. Egyéb okból október 23-tól 28-ig 10 fő, november 4-e és 29-e között 57 fő, november 30-a után 1 fő halt meg.

Összességében megállapítható, hogy az elesett katonák 37,6%-a a szovjetek és a támadó magyar erők elleni harcban halt meg. A szovjet csapatok – november 4-e után – több magyar katonát elfogtak és kivégeztek. A szovjetek és a kormányerők között a szervezetlenség következében kialakult tűzharcban meghalt katonák száma 66 fő, a teljes veszteség kb. 23%-a volt.

A Belügyminisztérium alárendeltségébe tartozó állományból erőszakos cselekmények következtében 155 fő vesztette életét. A 155 főből a harcok során elesett 107, egyéni terrorcselekmény áldozata lett 16, terrorcselekmények miatt öngyilkos lett 6, belövések és baleset következtében életét vesztette 26 fő.

Az áldozatok közül államvédelmi állományú volt 94, rendőr állományú 44., egyéb 17 fő. Az ebből a kategóriából megsebesült 240 főből 143 államvédelmi, 73 rendőri, 14 fő egyéb állományú volt.[1136]

Kutatásaim szerint október 23-a és november 4-e között a BM Budapesti Főosztály állományából 8 fő halt meg. 1 főt a Rádióhoz vezényelt rendőrökből – október 23-án – a Rádió épületében lévő Belső Karhatalmisták lőttek le, 3 fő az Athenaeum Nyomdánál október 24-én a felkelőkkel folytatott tűzharcban halt meg, 1 fő – október 24-én – a Baross utcában halálos sérülést szenvedett, 1 rendőr – október 25-én – a IX. kerületi Rendőrkapitányság védelmében esett el, 4 fő – október 25-én a Parlamentnél és a Pártközpontnál – a határőrök és az objektumőrök között kialakult tűzharcban halt meg.

A vizsgált időszakban 12 rendőr sebesült meg. A sebesültek közül aktív harccselekményben – a IX. kerületben, a Tompa utcában 1 fő, a VII. kerületben, a Klauzál téren 1 fő, az Athenaeum Nyomdánál 1 fő, a VIII. kerületben, a Baross utcában 2 fő, a Kossuth téren 1 fő – összesen 6 fő vett részt.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a rendőrség Budapesten lévő állományának mindössze 8,5%-a vett részt aktív harccselekményben. A sebesülések és halálesetek többsége október 23-a és 25-e között történt.

[1136] KAJÁRI 1996, XIX. o. Idézett forrás: a BM Kollégium 1957. június 10-i ülésére készített jelentés.

A Budapesti Pártbizottság védelmében – október 30-án – 1 karhatalmista tiszt és 17 fő sorozott karhatalmista vesztette életét. 1956. október 23-tól november 4-ig a belső karhatalom állományából 48 fő halt meg, illetve 119-en sebesültek meg.[1137]

A Határőrség állományából október és november hónapokban egyes források szerint 12, más források szerint 15 fő vesztette életét. Ebből a kategóriából felkelőkkel folytatott harc következtében 2-4 fő halt meg és a legtöbben – 14-en – a Pártközpontnál „véletlenül" kialakult tűzharcban sebesültek meg.

A szovjet csapatok veszteségei

A szovjet honvédelmi minisztérium veszteséglistája szerint a hadműveletben részt vett 7349 tiszt, 51 472 tiszthelyettes és sorkatona. A szovjet csapatok vesztesége 2260 fő, ebből 669 fő – 85 tiszt, 584 tiszthelyettes és honvéd – meghalt, 51 fő köztük 2 tiszt eltűnt és 1986 fő megsebesült.[1138]

A VIII. és IX. kerületben bevetett szovjet csapatok – a 2. gépesített hadosztály részei, a 33. gépesített hadosztály és megerősítő erői – a teljes emberveszteség kb. 65%-át ebben a térségben szenvedték el. Ez azt jelenti, hogy a dél-pesti körzetben harcba küldött szovjet katonák közül kb. 350 fő meghalt, 800–850 fő megsebesült és kb. 30 fő eltűnt. Ha ezeket az adatokat a Budapesten elszenvedett teljes veszteséghez viszonyítjuk, megállapítható: a szovjet csapatoknak a veszteségek majd 80%-át a VIII. és IX. kerületben harcoló felkelőcsoportok okozták.[1139]

A budapesti hadműveleteket irányító Malasenko ezredes véleménye szerint „a veszteségek több mint felét a Különleges Hadtest alakulatai még október hónapban – [október 24-e és 29-e között – a szerző] szenvedték el... Nagy veszteségei voltak az Obaturov tábornok vezette 33. gépesített hadosztály egységeinek is. A legbonyolultabb feladatok hárultak rájuk, a központi kerületekben kellett tevékenykedniük, ahol több fegyveres csoportosulás volt, s az első napokban nem mindig sikerült megszervezni hadműveleteiket. A 7. és 31. légideszant-gárdahadosztálynak 85 halottja volt, míg 12 fő eltűnt. A sebesültek száma 265 fő. ... A 33. gépesített hadosztály alakulatai Budapesten 14 harckocsit és önjáró rohamlöveget, 9 páncélozott szállító járművet, 13 löveget, 4 BM–13-as sorozatvetőt, 6 légvédelmi ágyút, 45 golyószórót, 31 gépkocsit és 5 motorkerékpárt vesztettek el"[1140] – olvasható Malasenko tábornok visszaemlékezésében.

[1137] Az MSZMP Belügyminisztériumi Bizottsága elméleti tanácskozása, 1982. június 16-án. Ezen belül VI. Karhatalmi szekció, Belügyminisztérium és szervei újjászervezése a hatalom megszilárdításáért kifejtett tevékenysége Száma: 13167/142/84. Kiadta a BM Könyvkiadó 1985-ben. Tóth Ferenc rendőrvezérőrnagy előadása. Címe: A BM karhatalom újjászervezése az ellenforradalom leverésééért, a hatalom megszilárdításáért kifejtett tevékenysége.

[1138] KIROV 201–202. o., Döntés a Kremlben... 142. o.

[1139] Döntés a Kremlben... 200–201. o.

[1140] Döntés a Kremlben... 276. o.

1956. november 4-én Kádár Jánossal az élen, az önmagát Forradalmi Munkás-Paraszt Kormánynak nevező, szovjetek által támogatott csoportosulás, bábkormány azzal az indokkal, hogy a felkelők „a Rákosi–Gerő-klikk hibái, uralma és nem a Népköztársaság alapintézményei ellen indították meg a harcukat", a forradalomban részt vevőknek büntetlenséget ígért.

Mint ismeretes, ez az ígéret még el sem hangzott, amikor a kádári büntetlenség jegyében, a magyar hatóságok jelenlétében és asszisztálása mellett letartóztatták a Maléter Pál vezérőrnagy, honvédelmi miniszter vezette kormányküldöttséget és annak kíséretét.

A minden figyelmeztetés nélkül megindított szovjet támadás fegyvertelen, védtelen emberek százainak halálát okozta. A tömeges letartóztatás, sokaknak – köztük elfogott lefegyverzett katonáknak – a külföldre szállítása már az első órákban megkezdődött.

Amíg a szovjet hatóságok a letartóztatottak és fogva tartottak ügyében – akik közül több személyt, köztük katonákat helyben kivégeztek – vizsgálatot folytattak, addig a szovjet fegyverek árnyékában, a szovjet vezetés szoros ellenőrzése mellett, az új-régi politikai elit asszisztálásával az ország életét hosszú időszakra meghatározó változások zajlottak. A változások jellegét leginkább a forradalom általános megítélésével kapcsolatos döntések fejezték ki.

A forradalom időszakában, majd azt követően végrehajtott megtorlást célzó intézkedések – azok cél- és eszközrendszerét, illetve megvalósítási formáit is tekintve – az 1956. október 23-át megelőző időszakban alkalmazott erőszak folytatását, annak szerves részét képezték.

Az elrettentés, visszatartás és a megtorlás – 1956-ot megelőzően tapasztalt formái és jegyei – fedezhetőek fel az október 23-a és november 4-e között hozott politikai döntésekben és az ezek végrehajtását célzó intézkedésekben is. Ennek fő formái – a szovjet és magyar csapatok, utóbbiak közül elsősorban a Belső Karhatalom erőnek bevetésén, a statárium bevezetésén túl, illetve ezekkel összefüggésben – a védtelen, fegyvertelen lakosság ellen irányuló megtorló sortüzek, lefegyverzett felkelők, polgári lakosok elfogása, helyszínen történő kivégzése, a céltalan, kellő előkészítés nélkül végrehajtott pusztító erejű támadások voltak.

Kahler Frigyes kutatásai szerint 1957. január 1. és 1960. december 31. között Magyarországon állam elleni bűncselekmény miatt 16 748 személyt ítéltek el, akik közül 16 195-en szabadságvesztés büntetést kaptak. Izgatásért 4917, tiltott határátlépésért 4563, szervezkedésért 4223, fegyverrejtegetéséért 2452, tsz-elleni izgatásért 366, kémkedéséért 32 személyt ítéltek el a bíróságok.[1142]

Az erőszakszervezetek, ezen belül a hadsereg tagjai ellen november 4-ét követően azonnal megindult az eljárás. A Politikai Nyomozó Főosztály

[1141] Lásd még erről: HORVÁTH 2001a.
[1142] ZINNER 23. o.

Vizsgálati Osztálya a szovjet fogság idején felvett jegyzőkönyvek, valamint a legfelsőbb vezetés instrukcióinak figyelembevételével kezdte meg Maléter Pál[1143] és hat társa – Kovács István vezérőrnagy, a Vezérkar főnöke, Szücs Miklós ezredes hadműveleti csoportfőnök, Mecséri János ezredes, a 7. gépesített hadosztály parancsnoka, Zólomy László ezredes, Solymosi János alezredes, a 8. piliscsabai gépesített ezred parancsnoka és Kopácsi Sándor rendőr ezredes, a BM Budapesti Főosztályának vezetője – ellen.

„A fent nevezett letartóztatottak vizsgálata során megállapítást nyert – olvasható a vizsgálati tervben[1144] –, hogy cselekményük okozta a kormány jobbratolódását, a fasizmus kezdeti fokon történő kialakulását hazánkban, és jelentős mértékben elősegítették azokat a terrorcselekményeket, gyilkosságokat, fosztogatásokat, törvénytelen letartóztatásokat, amelyek Budapesten és néhány vidéki városban különösen az 1956. október 30-ával kezdődő periódusban történtek."

A kádári vezetés és az azt kiszolgáló hatalmi gépezet e per megrendezésével akart Kádár Jánosnak, Münnich Ferencnek a világ és az ország közvéleménye előtt felmentést adni a forradalom napjaiban hozott döntéseik felelőssége alól, bizonyítani azt, hogy a bekövetkezett eseményekért elsősorban Maléter és társai felelősek, akik „árulásukkal, a hadsereg és a fegyveres erők dezorganizálásával, a kormányhű csapatok lefegyverzésével, a harcoló ellenforradalmárok felfegyverzésével kényszerítették a Honvédelmi Minisztérium vezetőit kapitulációra és ezzel elősegítették a kormány jobbratolódását, és az MSZMP elleni támadásokkal kényszerítették annak vezetőjét, Kádár Jánost és vezetését az ellenforradalmárok által diktált követelések elfogadására, támogatására".[1145]

Az idézett „Vizsgálati terv"-ben megfogalmazottakból egyértelműen kirajzolódnak a megtorlás távolabbi céljai is. Ezt igazolják a „terv" részeként kidolgozott „intézkedések" is.

Ezen intézkedések keretében elrendelték Márton András ezredes, a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, Marián István alezredes, a Műszaki Egyetem Katonai Tanszékének vezetője, Kővágó József alezredes, a Bem laktanya parancsnoka, Lantos József százados, Decsi János főhadnagy – Király Béla törzse tagjainak – letartóztatását és még 80-90 felderített tanú – köztük „horthysta katonatisztek" részletes kihallgatását.[1146]

Mint látható, a megtorlás jogi eszközökkel történő végrehajtásában a katonai igazságügyi szervek – a katonai ügyészségek és a katonai bíróságok – is jelentős szerepet játszottak. A katonai igazságügyi szervek tevékenységének nagyságát jól érzékeltetik a következő adatok is. „Ellenforradalommal kapcsolatos büntettek miatt" 1958. december 31-ig a katonai bíró-

[1143] Maléter Pált a szovjet hatóságok a november 3-án történt letartóztatását követően 1957. január 24-én adták át a Belügyminisztérium illetékes szerveinek.

[1144] MOL Nagy Imre és társai per – XX-5-h Vizsgálati iratok 2. doboz, 6. kötet, 71–80. o.

[1145] MOL Nagy Imre és társai per – XX-5-h Vizsgálati iratok 71. o.

[1146] MOL Nagy Imre és társai per – XX-5-h Vizsgálati iratok 73–74. o.

ságok rögtönbíráskodás keretében 405, „rendes eljárással" 1506 főt ítéltek el. A fenti időszakig a polgári bíróságok 8105 főt – köztük 329 fiatalkorút – vontak felelősségre. A rögtönbíráskodást gyakorló katonai bíróságok 70, a polgári bíróságok 108, a katonai bíróságok 81 személyt ítéltek halálbüntetésre.[1147]

A katonai ügyészségek 1957-ben szinte kizárólag statáriális és ún. „ellenforradalmi" ügyek feldolgozásával foglalkoztak. 1957. január 1. és 1958. augusztus 31. között 5658 honvédszemély ellen jártak el, akik közül 2012 főt – köztük 458 tisztet – állítottak bíróság elé. 1762 fő esetében fegyelmi áttételre utaló határozatot hoztak, míg 1808 személy ügyében az eljárást megszüntették.[1148] A katonai ügyészségek – a fentiekkel párhuzamosan – 9749 olyan személy ellen jártak el, akik belügyi állományba tartoztak, illetve ilyen személyekkel összefüggésben követtek el bűncselekményeket.

A katonai bíróságok saját értékelésük szerint „igyekeztek a legmesszebbmenően eleget tenni a Párt azon iránymutatásának, hogy az ellenforradalmi bűnügyeket soron kívül, a lehető legrövidebb idő alatt tárgyalják le... Míg a polgári büntetőbíróságoknál számos ellenforradalmi bűnügy letárgyalása még hátra van, addig a katonai bíróságok első fokon már befejezték az ellenforradalmi bűnügyek letárgyalását, ilyen ügyek már csak szórványosan kerülnek katonai bíróságok elé..."[1149] – számolt be az elvégzett munkáról az IM Katonai Főosztályának vezetője.

A tájékoztatóban szereplő adatok szerint 1958. augusztus 31-ig az elsőfokú katonai bíróságok „ellenforradalmi" bűntett miatt 824 főt – az alábbi megoszlás szerint[1150] – ítéltek el:

Katona	379 fő	45,9%
Határőr	36 fő	4,4%
Rendőr	65 fő	7,9%
Polgári egyén	344 fő	41,8%[1151]

A kiszabott büntetések megoszlása

Halálra ítéltek	51 főt	6,2%
Életfogytiglanra ítélve	31 fő	3,8%
10–20 évre ítélve	70 fő	8,5%
5–10 évre ítélve	153 fő	18,6%
1–5 évre ítélve	379 fő	45,9%

[1147] Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 1. kötet 749–750. oldal, „Feljegyzés az 1956. október 23-án kitört ellenforradalom büntetőjogi felszámolásáról".

[1148] 76 személy sorsának alakulásáról a tájékoztatóban adatot nem találtam.

[1149] HL 102/05/1967. T. 141. ő. e. 52. o. Tájékoztató a HM Katonai Tanács részére a katonai bírósági szervek működéséről. Más forrásokban ettől eltérő adatok is találhatók. 55. o.

[1150] HL 102/05/1967. T. 141. ő. e. 54. o.

[1151] A katonákkal együttesen elkövetett cselekményekért az ügyészi szervek a polgári egyének ellen is katonai bíróságnál emeltek vádat.

1 évnél kevesebbre ítélve	97 fő	11,8%
Felfüggesztett büntetést kapott	42 fő	5,1%
Pénz főbüntetésre ítélve	1 fő	0,1%
Összesen elítélve	*824 fő*	*100 %*

Viszonyítási adatként jelzem, 1956. I. félévében 1013, 1957. II. félévében 657 és 1958 I. félévében 579 katonát ítéltek el.

Az MSZMP Adminisztratív Osztály részére 1959. október 5-én készített feljegyzés szerint – készítette dr. Andó Ferenc hb. ezredes – az 1958-ban jogerősen elítélt 993 katonából 58 főtiszt, 237 tiszt, 92 tiszthelyettes és 606 tisztes vagy honvéd volt. A Népköztársaság elleni bűntett miatt elítélt 323 főből 50 főtiszt, 136 tiszt, 16 tiszthelyettes és 121 tisztes vagy honvéd volt. A halálra ítélt 21 katonából 4 főtiszt, 7 tiszt, 2 tiszthelyettes és 8 tisztes vagy honvéd volt.[1152]

Befejezésként még két, általam fontosnak tartott kérdésre szeretném ráirányítani a figyelmet. A katonai perek feldolgozása során több esetben láttam nyomát annak a törekvésnek, hogy a megtorlás jogon kívüli, illetve jogi eszközei alkalmazásával elsősorban a szovjet csapatoknak okozott veszteséget torolták meg. A „szemet szemért, fogat fogért" elvet a legkövetkezetesebben a „juta-dombi", utolsó összeállítás szerint, a „Mecséri János és társai" perben alkalmazták.

Az úgynevezett „juta-dombi" ügyekben rendezett perekben több mint 67 főt bíróság elé állítottak és felelősségre vontak. Csak a „Mecséri János és társai" perben 52 fő ellen jártak el, akik közül első fokon 11 főt halálra, 1 főt életfogytiglanra, 40 főt összesen 364 évre ítéltek. A szovjet hatóságok által a politikai nyomozó szervek rendelkezésére bocsátott lista szerint 1956. november 4-én a Juta-dombnál 11 szovjet katona vesztette életét. A 11 magyar katona kivégzéséről vélhetően az operatív bizottság döntött. A másodfokú tárgyaláson kiszabott 11 halálos ítéletből az Elnöki Tanács hármat – Puchert Jánosét, Paska Elemérét és Dobrosi Lajosét – életfogytiglani börtönbüntetésre változtatott. Egy főt távollétében ítéltek halálra. A halálos ítéletet 1958. 11. 15-én hét főn – Mecséri János ezredes, Szendi Dezső alezredes, Szabó Pál őrnagy, Rémiás Pál hadnagy, Kicska János főhadnagy, Kálmán Dezső és Magyar János honvédek – végrehajtották.

Szoros összefüggést vélek felfedezni az 1956-os forradalomban és szabadságharcban történt részvételért kivégzettek és a Kádár-rendszer által hősi halottnak nyilvánítottak száma között is. Az 1956-os Intézet kutatócsoportjának tagjaként – Szakolczai Attila, az Intézet munkatársa vezetésével – 1991 és 1994 között részt vettem a kivégzettekre vonatkozó bírósági anyagok feldolgozásában. A csoport által összegyűjtött anyagokat Szakolczai Attila 1994-ben értékelte, és a forradalmi cselekményekért kivégzettek számát 229 főben határozta meg.[1153]

[1152] HL 102/05/1697. T. 141. ő. e.
[1153] SZAKOLCZAI 1994, 273–256. o.

18. táblázat. A kivégzettek csoportosítása a forradalomban játszott szerepük szerint

A vád alapja	Elítéltek száma	Elítéltek százalékos megoszlása
Fegyveres harc november 4-ig	29	15
Fegyveres harc november 4. után	28	15
Fegyveres harc	60	32
November 4. utáni akció	10	05
November 4. utáni szervezkedés	15	08
November 4. utáni külkapcsolat	09	05
Irányítás/politika	22	12
Fegyverrejtegetés	15	08
Összesen	188	100
A megtorláshoz kapcsolódó kivégzések		
Népítéletben való részvétel	22	
Köztörvényes bűncselekmény is	09	
Adatszolgáltatás	04	
Vétlen áldozatok	06	
Összesen	41	

Hunyadi Károly „A munkás-paraszt hatalom védelmében" című könyvében[1154] a fegyveres erők kötelékéből 224 személy – sorkatona, karhatalmista, államvédelmi beosztott, határőr tiszt és tiszthelyettes, valamint polgári személy – halálozásának körülményeiről számol be.

A forradalmi cselekményekért kivégzettek és a hősi halottá nyilvánított személyek számának kis eltérése szinte automatikusan felkínálja a következtetést: a kádári megtorlás egyik fő célja a „rendszer védelmében elesettek" halálának megbosszulása, azaz minden egyes „hősi halottért" legalább egy személy kivégzése, megölése volt.

Ha a könyvben megjelölt személyek adatait alaposabban tanulmányozzuk, kiderül, hogy a katonák és a határőrök legkevesebb 30, az államvédelmi beosztottak – ha egyáltalán azok voltak – kb. 10%-a nem a felkelők elleni harcban vesztette életét, hanem a szovjetek és a magyar kormányerők, illetve a hadsereg és más magyar fegyveres erő – határőrség, rendőrség, államvédelem stb. – között a szervezetlenség következtében kialakult tűzharcban szerzett sérülésbe halt meg. Hunyadi Károly könyve a szovjet csapatok által november 4-e után elfogott és kivégzett katonákról is mint az „ellenforradalmárokkal vívott harcban életüket áldozó hősökről" emlékezik meg. A „hősi halottak" számának növelése – a közvélemény megtévesztésén, manipulálásán túl – azért is történhetett, hogy a „szemet szemért, fogat fogért" elv alkalmazása következtében a kivégzettek száma a lehető legmagasabb legyen.

Összességében a katonai bíróságok 1956. novemberétől 1963. december 31-ig 10 946 ügyben, 15 645 terhelt ellen jártak el és 12 178 elmarasztaló ítéletet hoztak. Ezen időszak alatt a hadsereg tagjai közül 4879 főt – ebből,

[1154] HUNYADI 1981.

„népköztársaság" elleni bűntettek elkövetésének indokával 570 főt – ítéltek el. A forradalomban való részvételért 540 főt ítéltek hosszabb-rövidebb börtönbüntetésre, és a jogerőssé vált halálos ítéletet 30 főn hajtották végre.[1155]

* * *

A nyomozások, ügyészi vizsgálatok és bírósági eljárásokon túl további „tisztogatásokat" hajtottak végre az erőszakszervezetekben. A politikai vezetés szándékai szerint a „Tiszti Nyilatkozat" aláírásának megkövetelése lett a hadsereg „megtisztításának" egyik módja és eszköze. A hadseregnek – és így a karhatalomnak[1156] is – csak azok a tisztek maradhattak, lehettek a tagjai, akik aláírták az Elnöki Tanács által 1956. november 10-én kibocsátott Tiszti Nyilatkozatot.[1157] Ebben a nyilatkozatban többek között az olvasható, hogy Magyarországon 1956 októberében „nagymértékű hazafias népmozgalom indult meg a szocialista demokrácia kiszélesítéséért, a Rákosi–Gerő-klikk által elkövetett súlyos hibák kijavításáért, a nemzeti függetlenség és szuverenitás biztosításáért.

Ezeknek a követeléseknek a jogosságát elismerem, ezeket magam is támogatom... A helyzet tisztázását nagymértékben megnehezítette a Nagy Imre-kormány gyengesége és határozatlansága. E politika következtében néphadseregünkben is meglazult a katonai fegyelem. Ezek után népünket az a súlyos veszély fenyegette, hogy az ellenforradalmi erők felülkerekednek, visszaadják a gyárakat a tőkéseknek, a földet a nagybirtokosoknak, megdöntik hazánkban a nép hatalmát.

Kijelentem, hogy feltétel nélkül csatlakozom az 1956. november 4-én megalakult Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányhoz... Egyetértek azzal, hogy ... szükséges volt kérni a baráti Szovjetunió, illetve a szövetséges szovjet hadsereg segítségét, ... kijelentem, hogy a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány intézkedéseit magamra nézve feltétel nélkül kötelezőnek elismerem és a katonai eskühöz híven, a katonai parancsnak öntudatosan alávetem magam..."[1158]

Ezt a nyilatkozatot a tisztikar 73-74%-a aláírta. Bár a szovjet csapatok behívása szükségességének elismerése a tisztikar többségének önérzetét sértette, a forradalmi retorika azonban megtette hatását. Voltak azonban olyan tisztek is, akik aláírták a nyilatkozatot, de később – a megtorlás kegyetlensége miatt –, a sortüzek és gyilkosságok hatására kérték a leszerelésüket. A po-

[1155] HL Az Igazságügyi Minisztérium Katonai Főosztályának iratai. 1957–1963.

[1156] A belügyi és honvédségi állományból szerveződő karhatalom Budapesten és vidéken december elején kezdte meg a feladatai – a forradalom erői utóvédharcainak a megtörése, a munkástanácsok tevékenységének korlátozása, a forradalom résztvevőivel szemben indított megtorlás – végrehajtását. Budapesten és több vidéki nagyvárosban, településen – Tatabányán, Salgótarjánban, Miskolcon, Pécsett, Gyomán, Zalaegerszegen, Egerben stb. – végrehajtott akcióik következtében a védtelen polgári lakosságból közel százan az életüket vesztették.

[1157] HORVÁTH 1993a, 133. o.

[1158] Uo.

litikai és katonai vezetés ezt a folyamatot 1957 végén az alábbiak szerint értékelte:

„A »Tiszti Nyilatkozat« aláírása után is maradtak ugyan a hadseregbe nem való elemek, de ezek jó része a felülvizsgálat során és a későbbiek folyamán kikerült a hadseregből. A felülvizsgáló bizottságok 8 tábornok és 1116 tiszt ügyével foglalkoztak. A felülvizsgálat eredményeként 3 tábornokot és 726 tisztet távolítottak el a hadsereg soraiból... A Tiszti Nyilatkozat aláírását megtagadta és ezzel magát a hadseregből eltávolította 6857 fő. Ezek többsége nem tekinthető a néphatalom ellenségének, mert akkori állásfoglalásuk politikai megzavarodottságból eredt, más részük gyávának bizonyult, nem merte vállalni a munkás-paraszt hatalom védelmét, a karhatalmi szolgálatot. A fentieken kívül egyéb úton leszerelt a hadseregből még 1858 tiszt."[1159] Az 1956 októberi – kalkulált – létszámot (kb. 26 000 fő) alapul véve a tisztek száma – a fenti okok következtében – 1957. végéig 36%-kal csökkent.

1957. január 15-ig 20%-kal – 342 fővel – csökkent a Határőrség tiszti állományának forradalom előtti létszáma is. Ebből külföldre szökés – „hazaárulás" – miatt 14 főt töröltek, és saját kérelmére 187 tiszt szerelt le. Az állományból 6 fő meghalt, illetve „forradalom alatti magatartásért vagy nem megfelelő munkáért" 138 főt távolítottak el. A legtöbb személyt a politikai tiszti és felderítő állományból (115 fő, ebből őrs politikai helyettes 47 fő), illetve az alegységek és a határőrsök éléről (107 főt) szereltek le. A későbbi felülvizsgálat során a bizottságok 1680 fő ügyét vizsgálták meg, és ennek eredményeként 158 főt bocsátottak el.[1160]

Más forrás szerint az október 23-a előtti létszám – 1703 tiszt – 620 fővel (36%-kal) csökkent. A 620 tisztből 17 tiszt „hazaárulást" követett el, 6 fő börtönbe került, hanyag munkáért 205 és egyéb okból 24 főt távolítottak el. „Ellenforradalmi tevékenység miatt" 158 főt, míg saját kérelmére 210 főt szereltek le.[1161]

Jelzés értékű, hogy a határőrség létszámában a fenti okok miatt keletkezett hiány pótlása céljából felvett 99 főből október 23-a előtt 16 fő a Belső Karhatalomban és 56 fő az államvédelmi szerveknél teljesített szolgálatot.[1162]

„A felülvizsgálat, az átszervezések fenekestül felfordították a rendőrséget, hosszú időre megakadályozták, hogy a kapott parancsokat érdemben végre tudják hajtani... 1956. december 20-ig 409 főt bocsátottak el azonnali hatállyal, és a megyei pártbizottságok vezetőinek útmutatásai szerint már számos személycserét hajtottak végre a rendőrség helyi vezetésében..."[1163] – írta tanulmányában Szakolczai Attila.

[1159] HL MN 1957/89. 55. o. „Jelentés a Magyar Néphadsereg szerepéről az 1956. októberi–novemberi ellenforradalomban" 1957. október... Révész Géza altábornagy s. k. a Magyar Népköztársaság Honvédelmi Minisztere.

[1160] MOL 288. f. 30. cs. 5. ő. e. 78–81. o.

[1161] MOL XIX-B-10/1957. 8. doboz 36. pag. 10. o.

[1162] MOL 288 f. 30. cs. 5. ő. e. 81. o.

[1163] SZAKOLCZAI 1999, 54–55. o. Idézett forrás: Összefoglaló jelentés az Országos Rendőrfőkapitányság területén történt eseményekről és intézkedésekről 1956. október 23-át követő időszakban. 1956. december 20. BM KI Miniszteri iratok, 1957. 28/a ő. e.

Más forrás szerint csak a Budapesti Rendőrfőkapitányság és a kerületek állományából 800 rendőr távozott. Ezek közül 457 fő kérte a leszerelését, a többieket fegyelmileg távolították el. Budapesten „ellenforradalmi tevékenység miatt" 277 fő ellen folytattak le vizsgálatot. Ebből 115 főt elbocsátottak, 8 főt a hadbíróságnak átadtak. A belső osztályoktól megvizsgált 75 főből 27 főt elbocsátottak és 7 főt a hadbíróságnak átadtak.[1164]

A rendőri állomány körében végrehajtott tisztogatás mértékét jól érzékelteti, hogy 1957 februárjára a Budapesti Rendőrfőkapitányság és a kerületi kapitányságok „26 vezetője közül kilenc (34%), a megyei kapitányok közül mindössze kettő (10%) maradhatott eredeti beosztásában. Ez alatt 847 új tiszt került be, akik közül 648 államvédelmi tiszt volt."[1165]

Pintér Tamás az államvédelmi szervek „megszüntetve megőrzésének" folyamatáról többek között az alábbiakat írta: „1956 őszén immár másodszor hirdették meg az Államvédelmi Hatóság megszüntetését. Előbb Nagy Imre szólt erről a szándékról 1956. október 28-i nyilatkozatában, majd pedig a november 4-i, második szovjet beavatkozást követően, miközben a bomlásnak induló szervezet szovjetekhez menekült tagjai muszkavezetőként hasznosították korábbi tudásukat a megszálló egységek kötelékében. Ezek fedezetében, illetve ösztönzésére, újra korábbi szolgálatukat látták el, szerepet vállalva a forradalom fegyveres leverésében, a forradalmárok letartóztatásában. Ez a tevékenységük a közreműködésükkel hatalomra segített kormányzat számára hasznos volt ugyan, de rendkívül kellemetlen, hisz a közvélemény előtt a mindenki által gyűlölt ÁVH végképp ellehetetlenült, s tartóit is kompromittálta. Kádár – kezdeti erőtlensége idején – nem csupán emiatt tartott szervezetszerű újraélesztésüktől, hanem azért is, mert a szemében egy ultrabalos, kontrollálhatatlan leszámolással párosuló »rákosista restauráció« csíráját is magában hordozta. Ezért volt kezdetben mielőbbi megszüntetésük mellett... [Később] Kádár sem nélkülözhette azt a »párthű saját erőt«, mely az operatív eszközökkel képes produkálni a decemberre hivatalossá lett »ellenforradalom«-koncepcióhoz nélkülözhetetlen »ellenséget«. Ezért... maga Kádár adott olyan instrukciót, mely – másodfokú állományrevízió címén – kiindulópontja lett az egykori politikai rendőrségi szervezet fokozatos újraformálódásának..."[1166]

Baráth Magdolna kutatásai szerint „1957. január 8-ig 4986 volt ÁVH-s ügyét vizsgálták felül, közülük 3048 fő operatív állományú volt, 1923 fő [feltehetően ez az adat helyesen: 1938 fő – H. M.] egyéb munkaterületen (irodai munka, futár stb.) dolgozott. A felhívás[1167] nyomán mindössze 31 bejelentés érkezett a volt államvédelmi beosztottak ellen, ebből 29 esetben hivatali hatalommal való visszaéléssel vádolták az illetőt. A felülvizsgált személyek

[1164] MOL 288. f. 30. cs. 78. o.

[1165] SZAKOLCZAI 1999, 55. o. Idézett források: Határozati javaslat a PB [helyesen: MSZMP IIB – Szakolczai Attila kiegészítése] 1957. február 12-i ülésére. 1957. február 9. BM KI Miniszteri iratok 1957., Tömpe István az MSZMP IIB 1957. február 12-i ülésén In: MSZMP jegyzőkönyvei II. 129. o.

[1166] PINTÉR 236. o.

[1167] A sajtóban adatszolgáltatásra hívták fel a lakosságot.

közül 4971 kapott olyan igazolást, hogy nem volt részese a megszüntetett államvédelmi szervek által elkövetett törvénysértéseknek, s ily módon bármely állami és társadalmi szervnél és vállalatnál is alkalmazható. Mindössze 15 főt (Budapesten 11, vidéken 4) nem igazoltak."[1168]

A volt államvédelmi munkatársakat foglalkoztató politikai nyomozó szervek azonnal munkába kezdtek. Ezt bizonyítja, hogy 1957. május 1-jéig 33 704 főt vettek őrizetbe, 14 244 főt az ügyészségnek átadtak, és ebben az időszakban letartóztatásban, börtönben vagy a rendőri szervek őrizetében 14 542 főt tartottak. Eddig az időpontig a politikai nyomozó szervek kezdeményezésére szervezkedésért, izgatásért és fegyverrejtegetésért 1379 főt ítéltek el, 4500 főt közbiztonsági őrizetbe vettek és 1500 főt rendőri felügyelet alá vontak.

A Szovjetunió Magyarország ellen végrehajtott agressziójának valós okai[1169]

Véleményem szerint indokolt a kérdés: a szovjet haderő az 1956. október 23-án Budapesten megindított, majd október 31-től az ország egészére kiterjesztett hadműveleteit a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erőinek részeként vagy e szervezettől független önálló nemzeti erőként hajtotta végre? Hosszú évtizedek óta tartotta – illetve véleményem szerint részben ma is tartja – magát az a felfogás, mely szerint a Szovjetunió hadserege a felkelt magyar nép és annak fegyveres erői elleni hadműveleteit a Varsói Szerződés alapján, annak írott betűje és szelleme értelmében, a magyar kormány kérésére – „baráti segítségnyújtásként" – hajtotta végre. A ma már kutatható, illetve részben publikált dokumentumok a fentiekben idézett álláspont helyességét alapjaiban kérdőjelezik meg.

Mint az közismert, a Varsói Szerződés megalakításának nem belső, hanem külső, tömbön kívüli nemzetközi indokai voltak, amely indokok alapvetően meghatározták a tagországok együttműködésének – az alapító okiratban deklarált – céljait, területeit, illetve az ezen célok megvalósítását szolgáló szervezeti, intézményi kereteket is.

A Varsói Szerződés megalakítása, az Egyesített Fegyveres Erők felállítása okának az alapítók nem a tagországok belső helyzetében meglévő problémákat, „a népi demokratikus rendszer" belső ellenfelei, illetve ellenségei visszatartását, megfélemlítését, szükség esetén fegyveres erővel történő közös megsemmisítését tartották, hanem a Varsói Szerződés megalakításának indokait a nemzetközi helyzetben beállt – az alapítók értékelése szerint számukra alapvetően kedvezőtlen – változásokból vezették le.

Ha az ENSZ Alapokmányában rögzített – a VSZ Alapokmányában hivatkozott – alapelveket és a Szovjetunió 1956-os tevékenységét összevetjük,

[1168] BARÁTH 101. o. Idézett forrás: Az Országos Rendőrfőkapitányság vezetőjének tájékoztató jelentése, 1957. 01. 16. BM KI Belügyminiszteri közvetlen iratok 1957/267/a.

[1169] Erről a témáról lásd: HORVÁTH 2001c.

minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy az alapelvek nagy részét a Szovjetunió figyelmen kívül hagyta, illetve megsértette. A Varsói Szerződés Alapokmányában – talán nem véletlen, hogy – egy sor, az ENSZ Alapokmányában szereplő elvet, eljárási szabályt nem rögzítettek. Az ENSZ Alapokmányától eltérő módon többek között nem pontosították a döntéshozatal – és ezek között talán a legfontosabbat, a szavazás – rendjét.

A Szovjetunió az ENSZ Alapokmányában lefektetett elveket sértette meg akkor, amikor a lengyel és magyar „ügy" megoldásakor a Varsói Szerződés tagállamait nem kezelte egyenjogú partnerként, az elvárható mértékben nem gyakorolt türelmet, hanem azonnal az erőszakkal való fenyegetést, illetve a fegyveres erők bevetését választotta. A két ország belügyébe beavatkozva, a nemzetek önrendelkezésének jogát elutasítva, a békés eszközök használata helyett, szinte automatikusan a fegyveres erőszak alkalmazására helyezte a hangsúlyt. Mivel külső – tömbön kívüli – támadás a tagországok egyikét sem érte, így az Egyesített Fegyveres Erők kötelékébe rendelt nemzeti haderőknek – ezen belül a szovjet csapatoknak – a Varsó Szerződés keretében történő karhatalmi alkalmazására indok és lehetőség nem volt.

„A lengyel és magyar események rávilágítottak – írta a Romániában fogva tartott Nagy Imre 1957 elején –, hogy a Varsói Szerződés a szovjet nagyhatalmi soviniszta törekvések eszköze, amelynek segítségével a benne részt vevő – helyesebben moszkvai utasításra belekényszerített – szocialista országokat ennek a politikának alárendelik. A Varsói Szerződés nem más, mint a szovjet katonai diktatúra ráerőszakolása a részt vevő országokra. ... A Varsói Szerződés igazi értelme tehát az, hogy az egyes országokban elhelyezett szovjet csapatok segítségével olyan politikai, gazdasági és katonai helyzetet biztosítson, amely legjobban megfelel a szovjet hatalmi katonai törekvéseknek. ... A Varsói Szerződés a szocialista országok egymás közti viszonya terén a sztálini korszak függőségének és alárendeltségének katonai eszköze. Amit a szovjet kormány és az SZKP politikai tanácsokkal, utasításokkal nem tud elérni, azt a Varsói Szerződés katonai eszközökkel volt hivatva biztosítani..."[1170]

A Szovjetunió – hatalmi törekvései megvalósítása érdekében – a tagországok által az Egyesített Fegyveres Erők kötelékébe kijelölt nemzeti erőiket – az alapelvekkel ellentétben – nem önálló, az egyes nemzetek haderőitől szervezetileg is elkülönült parancsnokság alárendeltségében egyesítette. Az Egyesített Fegyveres Erők mindenkori főparancsnoka a Szovjetunió Fegyveres Erői miniszterének első helyettese volt, így személyén keresztül a Egyesített Fegyveres Erők kötelékébe kijelölt nemzeti alakulatokat a szovjet haderő részévé tették. Így érthetővé válik, hogy a szovjet csapatok magyarországi tevékenysége során a szovjet hadsereg és az Egyesített Fegyveres Erők tevékenysége a vezetés, irányítás és a végrehajtás minden szintjén összemosódott. Az Egyesített Fegyveres Erők Főparancsnokának, Konyev marsallnak

[1170] MOL XX-5-h Nagy Imre és társai V. 8. kötet 19–22. o. Nagy Imrének a romániai Snagovban készült feljegyzései 1957.

többek között nem volt joga arra, hogy bármely tagország haderejét – a Politikai Tanácskozó Testület döntése nélkül – egy másik tagország ellen bevesse, hogy például november 4-ét követően a magyar nemzeti haderőt megtámadja, lefegyverezze, szétkergesse, a tisztikar egy részét internálja, a helyszínen kivégeztesse vagy ezen cselekmények bármelyikének a végrehajtását eltűrje. Konyev marsall a Szovjetunió nemzeti haderejének lengyelországi és magyarországi karhatalmi alkalmazására utasítást nem adhatott, illetve a szovjet kormány erre vonatkozó döntései és parancsai végrehajtásában és végrehajtatásában mint legfelső katonai vezető nem vehetett részt.

A szovjet csapatok karhatalmi célú alkalmazását, az arra vonatkozó tervek – „VOLNA", „Hullám" és „VIHR", „Forgószél" – elkészítését a Varsói Szerződés, illetve az 1956-ig megkötött és hatályban lévő szerződések nem tették lehetővé, azok a Magyarország ellen irányuló szovjet karhatalmi intézkedéseknek még a lehetőségét is kizárták.

A Szovjetunió 1956. október 23-án, majd október 31-én, a Varsói Szerződés alapító okiratában rögzített normák felrúgásával egyoldalúan döntött a beavatkozásról, így azt a Varsói Szerződésben végrehajtott akcióként elismerni nem lehet.

Hegedüs András a Minisztertanács nevében a szovjet csapatok karhatalmi célú alkalmazását a Varsói Szerződés alapokmánya alapján nem kérhette és nem is kérte. A szovjet kormányhoz utólag továbbított, Hegedüs András által október 27-én aláírt felkérő levélben a szovjet kormány „küldjön Budapestre segítségül szovjet csapatokat a Budapesten kitört zavargások felszámolása, a rend mielőbbi helyreállítása ... céljából"[1171] formula szerepelt. Ebben a levélben még utalás sincs arra, hogy Budapestre szovjet csapatokat csak az október 23-át megelőzően Magyarországon állomásozó csapatokból küldhetnek, így újabb szovjet csapatok Magyarországra rendelése a „felkérő levél" tartalmával nem ellentétes. Megállapítható az is, hogy a magyar politikai vezetés az 1955. évi III. törvény[1172] elfogadásával ratifikált Alapokmány tartalmával ellentétesen, tehát törvénysértő módon kérte vagy járult hozzá a szovjet csapatok karhatalmi célú bevetéséhez. A szovjet csapatokat formálisan „segítségül hívni" csak a Minisztertanács előterjesztésére az Elnöki Tanács által meghozott felhatalmazás alapján lehetett volna. A Minisztertanács a szovjet csapatok „segítségül hívásával" kapcsolatos előterjesztést nem tárgyalt meg, erre vonatkozó döntést nem hozott, ennek hiányában az Elnöki Tanács a jogosultságokat is leíró – az elnök és titkár aláírásával, pecséttel ellátott – meghatalmazást Hegedüs Andrásnak vagy bárki másnak nem adta, nem adhatta ki.

A szovjet kormány 1956. október 30-án közzétett Nyilatkozata[1173] megállapításai közül valótlan többek között az is, hogy a szovjet csapatok a Varsói Szerződés alapján tartózkodtak Magyarországon, mivel a szovjet csapatok

[1171] Jelcin-dosszié... 56. o.

[1172] Magyar Közlöny 1955. 06. 08. 60. sz. (1955. évi III. törvény)

[1173] 1956 a sajtó tükrében... 185. o. Magyar Függetlenség – A Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány lapja. 1. évf. 3. szám. 1956. október 31.

magyarországi tartózkodását szabályozó kétoldalú egyezményt csak 1957. május 27-én írták alá.

A szovjet kormánynak az osztrák államszerződés megkötését követően csapatait Magyarországról is ki kellett volna vonnia.[1174] A szovjet csapatok további magyarországi állomásoztatására, illetve ezen erők létszámának növelésére, összetételük megváltoztatására a Varsói Szerződés Alapokmánya önmagában lehetőséget nem adott.

A szovjet vezetés ezt ismeri el akkor, amikor október 30-án nyilatkozatban rögzítette: „kész megvizsgálni a Varsói Szerződésben részt vevő többi szocialista országokkal az illető országok területén állomásozó szovjet csapatok kérdését. A szovjet kormány e tekintetben abból az általános elvből indul ki, hogy a Varsói Szerződésben részt vevő egyik vagy másik állam csapatainak elhelyezése a Varsói Szerződésben részt vevő valamely más állam területén, a szerződés összes tagállamai által létrejött megegyezés alapján történhet és csakis annak az államnak a beleegyezésével, amelynek területén az illető állam kérésére e csapatok tartózkodnak."[1175]

A szovjet vezetés 1955-ben, majd csapatai 1956. október 23-i bevetését megelőzően a fenti szabályok betartását nem látta célszerűnek, illetve magára nézve kötelezőnek. Ennek oka lehetett az is, hogy amint a november 4-i beavatkozáshoz, úgy az október 23-i akcióhoz sem tudta volna a Politikai Tanácskozó Testületen belül minden tagország támogatását megszerezni. A lengyel vezetés érthető okoknál fogva a szovjet beavatkozást a kezdetektől ellenezte.

A nyilatkozatban leírtakból az is kiderül, hogy a szovjet kormány a Magyarországon történteket belső, „a népi demokratikus rendszer alapjait veszélyeztető" rendbontásként értékelte. A Varsói Szerződés csapatainak bármely ország belügyeibe történő beavatkozását, azok karhatalmi célú alkalmazását a tagországok által elfogadott és az alapító okiratban rögzített alapelvek nem tették lehetővé.

A fentieken túl az is vitatható, hogy az 1955 szeptemberében Magyarországon megalakult szovjet Különleges Hadtest a VSZ tagállamai Egyesített Fegyveres Erőinek kötelékébe tartozott volna. Ez a hadtest a szovjet Vezérkar útján közvetlenül a Fegyveres Erők Miniszterének volt alárendelve. Arra vonatkozó adatot nem találtam, mely szerint a hadtest hadosztályait – különösen a 2. és 17. gépesített gárdahadosztályokat – a Varsói Szerződés alárendeltségébe helyezték volna.

A Különleges Hadtest tevékenységét – 1956. november 2-ig – a szovjet fegyveres erők vezérkara, annak vezérkari főnöke, Szokolovszkij marsall közvetlenül vagy/és a Magyarországra küldött első helyettesén, Malinyin hadseregtábornokon keresztül irányította. A Különleges Hadtest és az október 23-tól november 2-ig – a szovjet politikai és katonai vezetés döntéseinek megfelelően – Magyarországra vezényelt szovjet hadseregek kötelékébe tar-

[1174] HALMOSY 300. o.
[1175] HALMOSY 300. o.

tozó hadosztályok feletti közvetlen parancsnokságot Konyev marsall csak november 2-án vette át.

Erre a Varsói Szerződés Alapokmánya, illetve az Egyesített Fegyveres Erők Szervi határozványa nem adott lehetőséget, illetve a Politikai Tanácskozó Testület döntést erre sem hozott.

Az egyoldalú orosz agresszió tényét bizonyítja az is, hogy a szovjet csapatok októberi, novemberi tevékenységével kapcsolatban a szovjet vezetés körében a leggyakrabban visszatérő fogalmak: a „bevonulás", „beavatkozás", „megszállás", „nem lesz nagy háború", „nem adhatjuk Magyarországot" stb. voltak.

A szovjet csapatok bevetésének okairól Hruscsov – 1956. november 2-án – a Titóval folytatott tárgyaláson a következőket mondta:

A Szovjetunió a Magyarországon kialakult eseményeket „semmiképp sem nézheti tétlenül", mert ha „engednének, a kapitalisták azt gondolnák, hogy gyengék vagy ostobák [vagyunk], ami egyre megy. A kapitalisták a Szovjetunió határáig tolnák állásaikat... jó páran akadnak, akadnának, akik az egész ügyet a következőképpen értelmeznék: míg Sztálin uralkodott, mindenki kussolt és nem volt semmiféle zűrzavar. Most, hogy ők (itt Hruscsov egy nagyon csúnya szót használt a szovjet vezetésre) vannak hatalmon, íme az első vereség Magyarország elszakadása. És közben ugyanezek a vezetők Sztálin elítéléséről papolnak! Hruscsov szerint ezt elsősorban a szovjet hadsereg hányná a szemükre... Magyarország a Nyugat szövetségeseként már kétszer viselt háborút Oroszország ellen. A szovjet hadseregben erős a Magyarország-ellenes hangulat: a magyarok most megint összefogtak a Nyugattal és az oroszok ellen törnek."[1176]

Malasenko ezredes, a szovjet Különleges Hadtest megbízott törzsfőnöke szerint a magyarok elleni harcot a szovjet katonák többsége a II. világháborúban történtek folytatásaként élte meg. A hatalmas pusztítás mutatja, hogy ez kitűnő alkalom volt a törlesztésre. „Nem szabad elfelejteni, hogy az előző háborúban a horthysta Magyarország a hitleri Németországgal együtt Hazánk ellen lépett harcba" – buzdította határozott fellépésre katonáit I. számú parancsában Konyev marsall.

A szovjet hadsereg győzelméről – és ebben a beszámolóban már egy szó sincs a Varsói Szerződésről – 1957. március 15-én a Szovjetunió honvédelmi minisztere, G. K. Zsukov, a Szovjetunió marsallja a Németországban tartózkodó szovjet hadseregcsoport vezető állományának értekezletén a következőket mondta:

„Kezdetben Magyarországon két hadosztályunk állomásozott. Az egyik az osztrák határt fedezte, a másik bevonult Budapestre és ott »felszívódott«. A magyar hadsereg egységei kezdtek átállni az ellenforradalom oldalára. Szükségessé vált, hogy a hadosztály alakulatait kivonjuk Budapestről. Mi kivontuk ezt a hadosztályt.

[1176] KISS–RIPP–VIDA 156. o.

Ezt követően titokban Magyarországra rendeltünk még 12 hadosztályt, amelyek közül néhány a Kárpátokból, Romániából és az Ogyesszai Katonai Körzetből indulva egy nap alatt kb. 400 kilométert tett meg. November 4-re virradó éjszaka a harckocsiszázadainkat a repülőterekhez rendeltük. Harckocsijaink elfoglalták a le- és felszálló pályákat, ágyúcsöveikkel a repülőgépeket megcélozták és tüzet nyitottak azokra, amelyek megpróbáltak felszállni.

Megszálltunk minden rádióállomást és hírközpontot, minden állami és nemzetközi hírközlő eszközt birtokba vettünk. A tábornokok lakásait és minden katonai törzset bekerítettünk, a Honvédelmi Minisztérium »fejeit« jó előre, már éjfélkor –hogy ne adjunk nekik lehetőséget az ellenállás megszervezésére – foglyul ejtettük.

A magyar csapatokat, a légvédelmi tüzérséget, a harckocsikat és másokat a mi csapataink minden oldalról bekerítették és a kormányintézményekkel együtt blokád alá vették.

A magyar hadsereg erős volt, melynek állományába 120 ezer ember, kb. 700 harckocsi, 5 ezer ágyú, néhány repülőhadosztály és ezred tartozott. A magyarok nem rossz harcosok, ezt mi tudtuk az I. és II. világháború tapasztalataiból. Ez a hadsereg pontosan 5 perc alatt megszűnt létezni."[1177]

Zsukov marsall arról már nem szólt, hogy a szovjet csapatok által megtámadott, lefegyverzett, majd szétkergetett hadsereg meghatározó része – a 3. és a 6. lövészhadtestek 12., 17., 9., 32. lövész- és az 5., 7., gépesített hadosztályai, illetve a légierőtől a 25. és a 66. vadászrepülő hadosztályok – az Egyesített Fegyveres Erők kötelékébe tartozó nemzeti haderő volt.

Magyarországon a hadműveletek 1956 novemberének végén, december elején befejeződtek. Kádár János az MSZMP Központi Bizottsága 1957. június 22-i ülésén a szovjet csapatok helyzetét értékelve többek között a következőket mondta:

„Mindig így számolgatom magamban a hatalom állását. No és ha a szovjet csapatokat kivonnánk? Akkor állunk a lábunkon?

Én azt hiszem, megállnánk a lábunkon. De rettenetes harc és véráldozat közben. Ez most a helyzet..."[1178]

A szovjet csapatok teljes kivonása még hosszú évtizedekig – 1991-ig – váratott magára.

[1177] FEVKA 32. f. 701323. op. 3. d. 47–59. o. Idézi: KIROV 184. o.

[1178] A Magyar Szocialista Munkáspárt jegyzőkönyvei. IV. kötet 200. o. INTERA RT. 1993. Politikatörténeti Intézet.

IRODALOM

1956 a sajtó tükrében. – IZSÁK LAJOS – SZABÓ FÓZSEF (szerk.) Kossuth Könyvkiadó, 1989.

1956 kézikönyve... – (1996) 1956 kézikönyve I. kötet Kronológia. HEGEDŰS B. ANDRÁS–KENDE PÉTER–LITVÁN GYÖRGY–RAINER M. JÁNOS (szerk.) 1956-os Intézet, Budapest

BALLÓ A. PÉTER (1993) – Dudás József élete és tevékenysége. Kronológiai vázlat. Évkönyv. 1956-os Intézet, Budapest.

BARÁTH MAGDOLNA (1999) – A Belügyminisztérium „megtisztítása" a volt ÁVH-soktól 1956–1962. Évkönyv. 1956-os Intézet, Budapest.

BECK TIBOR–GERMUSKA PÁL (1997) – Forradalom a Bölcsészkaron. 1956-os Intézet, Budapest.

BERKI MIHÁLY (1994) – Az Államvédelmi Hatóság. Budapest.

CZINK JÁNOS (szerk.) (1985) – Történelmi hűséggel, politikai felelősséggel 6. karhatalmi szekció, az MSZMP Belügyminisztériumi Bizottsága elméleti tanácskozása, 1982. július 16. BM Könyvkiadó, Budapest.

CSIBA LAJOS Napló. – A szerző birtokában.

Döntés a Kremlben ... – (1996) Döntés a Kremlben, 1956. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról. SZEREDA, VJACSESZLAV–RAINER M. JÁNOS (szerk.) 1956-os Intézet. A bevezetést VJACSESZLAV SZEREDA, A kísérő tanulmányt RAINER M. JÁNOS írta.

EÖRSI LÁSZLÓ (1993) – A Tűzoltó utcai fegyveres csoport a forradalomban Századvég–1956-os Intézet, Budapest.

EÖRSI LÁSZLÓ (1996) – „Civil felkelők a forradalomban" Pesti srácok – Rubicon, 8–9. szám.

EÖRSI LÁSZLÓ (1997) – Ferencváros 1956. A kerület fegyveres csoportjai. 1956-os Intézet, Budapest.

EÖRSI LÁSZLÓ (2000) – Budapest ostroma, 1956. Budapesti Negyed, 3–4. sz.

EÖRSI LÁSZLÓ (2001) – Corvinisták 1956. – A VIII. kerület fegyveres csoportjai. 1956-os Intézet, Budapest.

A forradalom hangja ... – (1989) A forradalom hangja. Századvég füzetek 3. Magyarországi rádióadások 1956. október 23–november 9. FELLEGI TAMÁS LÁSZLÓ–GYEKICZKI ANDRÁS–KÖVÉR LÁSZLÓ–KÖVÉR SZILÁRD–MÁTÉ JÁNOS–ORBÁN VIKTOR–STUMPF ISTVÁN–VARGA TAMÁS–WÉBER ATTILA (szerk.) Századvég Kiadó – Nyilvánosság Klub, Budapest.

GLATZ FERENC (1989) – A történelem védelmében – a kormány és a párt vezető szerveinek dokumentumaiból (1965. október 23–november 4.) História, 4. szám.

GOSZTONYI PÉTER (1992) – Moszkvai találkozásom egy szovjet tábornokkal. Élet és Irodalom, május 15.

GÖMÖRI GYÖRGY (1986) – A forradalom sodrában. Magyar Füzetek, 17. szám, Párizs.

GYÖRKEI JENŐ–HORVÁTH MIKLÓS (1996) – Adalékok a szovjet katonai megszállás történetéhez. – Szovjet katonai intervenció 1956. Argumentum Kiadó, Budapest.

GYÖRKEI JENŐ–HORVÁTH MIKLÓS (2001) – Adalékok a szovjet katonai megszállás történetéhez. Szovjet katonai intervenció 1956. Második javított kiadás. H&T Kiadó, Budapest.

HAJDÚ TIBOR (1992) – Az 1956. október 24-i moszkvai értekezlet. Forrásközlés. Évkönyv. 1956-os Intézet, Budapest.
HALMOSY DÉNES (1985) – Nemzetközi Szerződések 1945–1982. A második világháború utáni korszak legfontosabb külpolitikai szerződései. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
Hiányzó lapok ... (1993) – Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából. SZEREDA, VJACSESZLAV–SZTIKALIN, ALEKSZANDR (szerk.) Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest.
HORVÁTH MIKLÓS (1992) – A Magyar Néphadsereg az 1956-os forradalomban. (Részlet a Hadtörténelmi Levéltár 1956-os irataiból.) Évkönyv. 1956-os Intézet.
HORVÁTH MIKLÓS (1993a) – 1956 – Katonai Kronológia. Magyar Honvédség Oktatási és Kulturális Anyagellátó Központ, Budapest.
HORVÁTH MIKLÓS (1993b) – Maléter kontra Pongrátz, Pongrátz kontra valóság. Új Magyarország, III. évfolyam 59., 60., 72. szám.
HORVÁTH MIKLÓS (1996a) – A 6. lövész hadtest szervezete és tevékenysége az 1956-os forradalom és szabadságharc első szakaszában. In: Sortüzek – 1956. III. jelentés, Werbőczi István Alapítvány – Történelmi Tényfeltáró Bizottság.
HORVÁTH MIKLÓS (1996b) – Fehér foltok a forradalom és szabadságharc térképén. Szovjet csapatok Magyarországon. Múltunk, 41. évfolyam, 3. szám.
HORVÁTH MIKLÓS (2001a) – A forradalmat követő megtorlás a katonai igazságügyi szervek tevékenységének tükrében. In: OKVÁTH IMRE (szerk.) (2001).
HORVÁTH MIKLÓS (2001b) – A Magyarország ellen végrehajtott szovjet agresszió: a „Hullám" és „Forgószél" fedőnevű hadműveletek. In: A magyar forradalom eszméi – Eltiprásuk és győzelmük (1956–1999). Szerk. KIRÁLY BÉLA és LEE W. CONGDON. Atlantic Kutató és Kiadó Társulat – Alapítvány – Budapest, 2001.
HORVÁTH MIKLÓS (2001c) – Az 1956-os forradalom és szabadságharc és a Varsói Szerződés. Hadtörténelmi Közlemények 4. szám.
HORVÁTH MIKLÓS (2001d) – Harcok a Budapesti utcákon – '56 hadikrónikája. Magyar Napló, XIII. évfolyam. októberi – novemberi – decemberi együttes szám.
HUNYADI KÁROLY (1981) – A munkás-paraszt hatalom védelmében. Zrínyi Kiadó, Budapest.
„Jelcin-dosszié" – Szovjet dokumentumok 1956-ról. GÁL ÉVA–HEGEDŰS B. ANDRÁS–LITVÁN GYÖRGY–RAINER M. JÁNOS (szerk.) – Századvég Kiadó–56-os Intézet, 1993, Budapest.
KAHLER FRIGYES–M. KISS SÁNDOR (1996) – Az erőszakszervezetek és a forradalom – Katonai Bizottság (1956. október 24.–október 30.) és a katonai diktatúra terve; Adatok és gondolatok a Katonai Tanács létrejöttéről és működéséről. Kortárs, 40. évfolyam 6. szám.
KAHLER FRIGYES–M. KISS SÁNDOR (1997) – Kinek a forradalma? Püski–Kortárs, Budapest.
KAJÁRI ERZSÉBET (1996) – Rendőrségi napi jelentések 1956. október 23.–december 12. 1. kötet. A Belügyminisztérium és az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutató Intézet Közalapítványa, Budapest.
KAJÁRI ERZSÉBET (1999) – Két 1958-as dokumentum a politikai nyomozó szervek tevékenységéről. Évkönyv. 1956-os Intézet, Budapest.
KIRÁLY BÉLA (1989) – Honvédségből Néphadsereg. CO-NEXUS Print-teR Kft. Budapest.
KIRÁLY BÉLA és LEE W. CONGDON (szerk.) (2001) – A magyar forradalom eszméi – Eltiprásuk és győzelmük (1956–1999). Atlantic Kutató és Kiadó Társulat – Alapítvány, Budapest.
KIROV, ALEKSZANDR – Szovjet katonai beavatkozás Magyarországon – 1956. In: GYÖRKEI JENŐ–HORVÁTH MIKLÓS (2001).
KISS JÓZSEF–RIPP ZOLTÁN–VIDA ISTVÁN szerk. (1995) – TOP SECRET – Magyar–jugoszláv kapcsolatok – 1956. MTA Jelenkor-kutató Bizottság, Budapest.
KISZELY GÁBOR (2000) – ÁVH – egy terrorszervezet története. Korona Kiadó, Budapest.
KOPÁCSI SÁNDOR (1989) – Életfogytiglan. Bibliotéka Kiadó, Budapest.
KŐ ANDRÁS – NAGY J. LAMBERT (2001) – Kossuth tér 1956. Teleki László Alapítvány, Budapest.

LITVÁN GYÖRGY szerk. (1991) – Az 1956-os magyar forradalom. Történelmi olvasókönyv középiskolásoknak. Tankönyvkiadó, Budapest.
MALASENKO, E. I. (1993a) – Oszobij Korpusz v. ognye Budapesta, Vojenno Isztoricseszkij Zsurnal, 10. szám.
MALASENKO (1993b) – Oszobij... 2. rész Vojenno Isztoricseszkij Zsurnal. 11. szám.
MÉSZÁROS GYULA (2001) – Forradalom és szabadságharc Veszprémben 1956. Művészetek Háza, Veszprém.
OKVÁTH IMRE szerk. (2001) – Katonai perek 1945–1958. Történeti Hivatal, Budapest.
Ötvenhat októbere és a hatalom – A Magyar Dolgozók Pártja vezető testületeinek dokumentumai (1956. október 24–október 28.) A bevezetőt írta és a dokumentumokat kiadáshoz rendezte: HORVÁTH JULIANNA. Napvilág Kiadó, Budapest.
PATAKI ISTVÁN (1995) – „Egyezmények" a szovjet csapatok magyarországi tartózkodásáról. Múltunk, 3. szám.
A Petőfi Kör vitái... A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján. BÁCSKAI VERA–BOHÓ RÓBERT–HEGEDŰS B. ANDRÁS (főszerk.) –, LITVÁN GYÖRGY–RAINER M. JÁNOS (szerk.) – 1956-os Intézet, Budapest.
PINTÉR TAMÁS (2000) – A megszüntetve megőrzött Államvédelmi Hatóság. In: Államvédelem a Rákosi-korszakban. GYARMATI GYÖRGY (szerk.) Történeti Hivatal, Budapest.
PONGRÁTZ GERGELY (1982) – Corvin köz 1956. – A szerző kiadása.
RAINER M. JÁNOS (2001) – Az eszmék útja. In: KIRÁLY BÉLA– CONGDON, W. LEE 2001.
RAINER M. JÁNOS (1992a) – A parlamenttől a Fő utcáig. Nagy Imre gondolati útja 1956. november 4.–1957. április 14. Évkönyv. 1956-os Intézet, Budapest.
RAINER M. JÁNOS (1992b) – Budapest és a vidék 1956-ban. In: SIMON 1992.
RAINER M. JÁNOS (1992c) – The 1956 Revolution in the Provinces. Budapest Review of Books, Vol. 2. No. 2., Summer.
RAINER M. JÁNOS (1999) – Nagy Imre. Politikai életrajz. 1953–1958. II. kötet. 1956-os Intézet, Budapest.
RAINER M. JÁNOS Kísérlet a feljegyzések értelmezésére. – In: SZEREDA–RAINER M. 1996.
RÁKOSI MÁTYÁS (1997) – Visszaemlékezések – 1940–1956. Napvilág Kiadó, Budapest.
RIPP ZOLTÁN (1997) – A pártvezetés végnapjai 1956. október 23–31. In: Ötvenhat októbere és a hatalom.
SIMON ZOLTÁN szerk. (1992) – A vidék forradalma. Debrecen.
STANDEISKY ÉVA (1996) – Az írók és a hatalom 1956–1963. 1956-os Intézet, Budapest.
SURÁNYI JENŐ – CS. NAGY IMRE (1987) – A szárazföldi hadműveleti csapatok történetének áttekintése (1945–1980). Tanulmány. HL Tanulmánygyűjtemény.
SZABÓ BÁLINT (1984) – Új szakasz az MDP politikájában 1953–1954. Budapest.
SZAKOLCZAI ATTILA (1994) – A forradalmat követő megtorlás során kivégzettekről... Évkönyv. 1956-os Intézet, Budapest.
SZAKOLCZAI ATTILA (1996) – A győri 1956'. Győr 1956. In: Győri tanulmányok. Dokumentumgyűjtemény. 18. szám.
SZAKOLCZAI ATTILA (1999) – Fegyveres erőszakszervek restaurálása 1956–1957 fordulóján. Évkönyv. 1956-os Intézet, Budapest.
SZAKOLCZAI ATTILA (2001) – Az 1956-os forradalom és szabadságharc. 1956-os Intézet, Budapest.
Szovjetszkij Szojuz i vengerszkij krizisz 1956 goda, dokumenti – Moszkva, ROSZPEN, 1998.
SZÜCS MIKLÓS (1989) – Ezredes voltam 1956-ban a vezérkarnál. Szabad Tér Kiadó, Budapest.
TISCHLER JÁNOS (1994) – A lengyel pártvezetés és az 1956-os forradalom. Évkönyv. 1956-os Intézet, Budapest.
Titkos jelentések... – Titkos jelentések 1956. okt. 23. – nov. 4. (1989) GERÉB SÁNDOR (szerk.) In: Tabu-sorozat (szerk. VÁRNAI FERENC), Hírlapkiadó Vállalat, Budapest.
ZINNER TIBOR (1995) – A megtorlás vége a konszolidáció kezdete? História, XVII. évfolyam 9–10. szám.
ZSITNYÁNYI ILDIKÓ (1999) – Hadsereg és forradalom – 1956. Hadtörténelmi Közlemények, 4. szám.

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

B. A. Z.	Borsod-Abaúj-Zemplén
BM BV	BM Büntetés-végrehajtási Intézetek Irattára
BM KI	BM Központi Irattár
BM	Belügyminisztérium
BRFK	Budapesti Rendőrfőkapitányság
BÜNYH Nyom.	Budapesti Ügyészségi Nyomozóhivatal Nyomozati iratok
cs.	csoport
f.	fond
FEVKA	Orosz Föderáció Fegyveres Erői Vezérkarának Központi Archívuma
FL	Fővárosi Levéltár
HL MNVK	Hadtörténeti Levéltár Magyar Néphadsereg Vezérkara
HL	Hadtörténeti Levéltár
HM	Honvédelmi Minisztérium
KGB	Államvédelmi Bizottság
MN	Magyar Néphadsereg
MNVK	Magyar Néphadsereg Vezérkara
MOL	Magyar Országos Levéltár
MOP	Magyar Dolgozók Pártja
MTA	Magyar Tudományos Akadémia
OD	Objektum Dosszié
op.	opusz
ORK	Országos Rendőrkapitányság
ő. e.	őrzési egység
PIL	Politikatörténeti Intézet Levéltára
SZT	szigorúan titkos
TH O	Történeti Hivatal Operatív iratok
TH V	Történeti Hivatal Vizsgálati iratok
VSZ	Varsói Szerződés

VÁZLATOK, TÉRKÉPEK

VÁZLATOK, TERKÉPEK

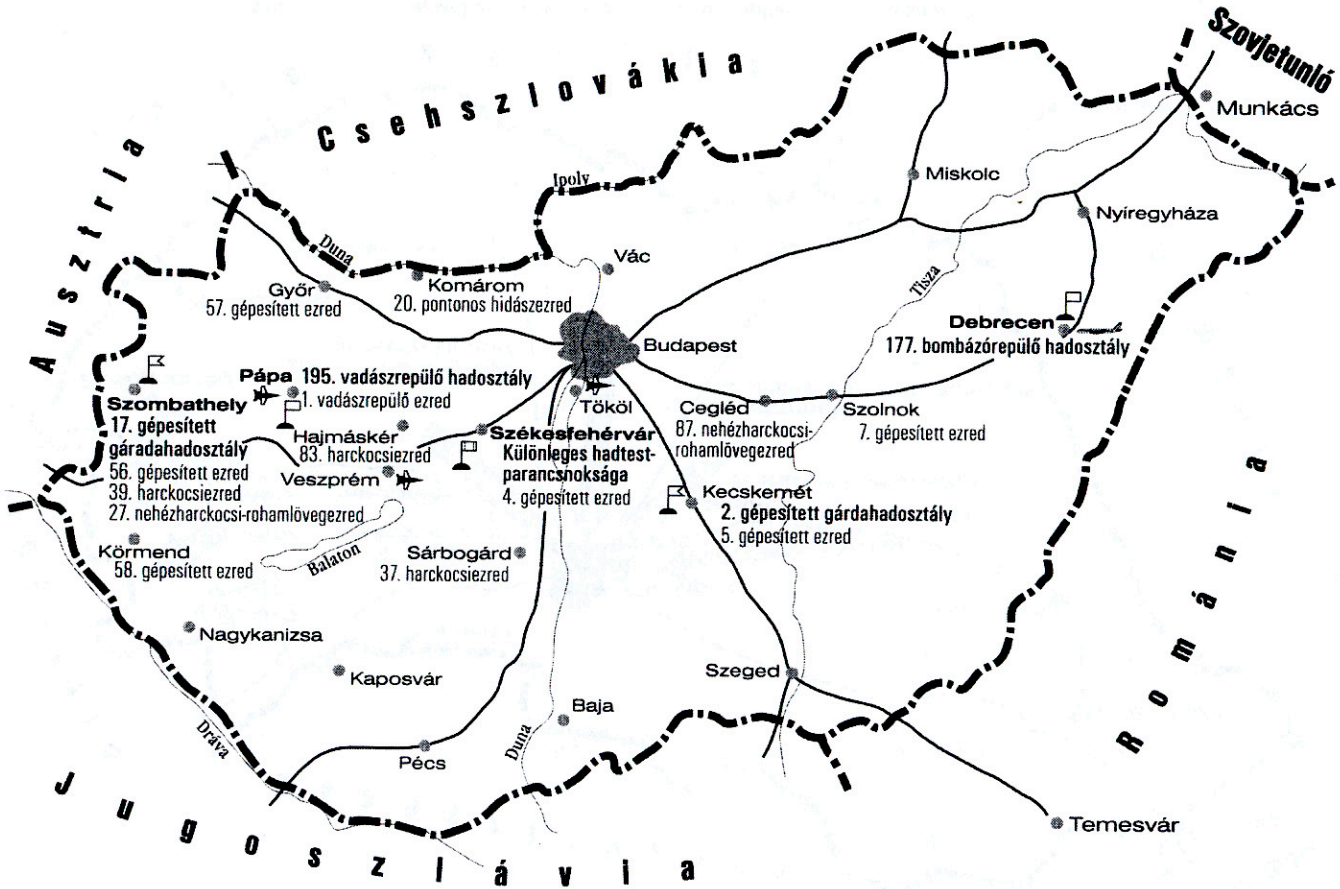

1. térkép. A szovjet csapatok diszlokációja 1956. október 23. előtt

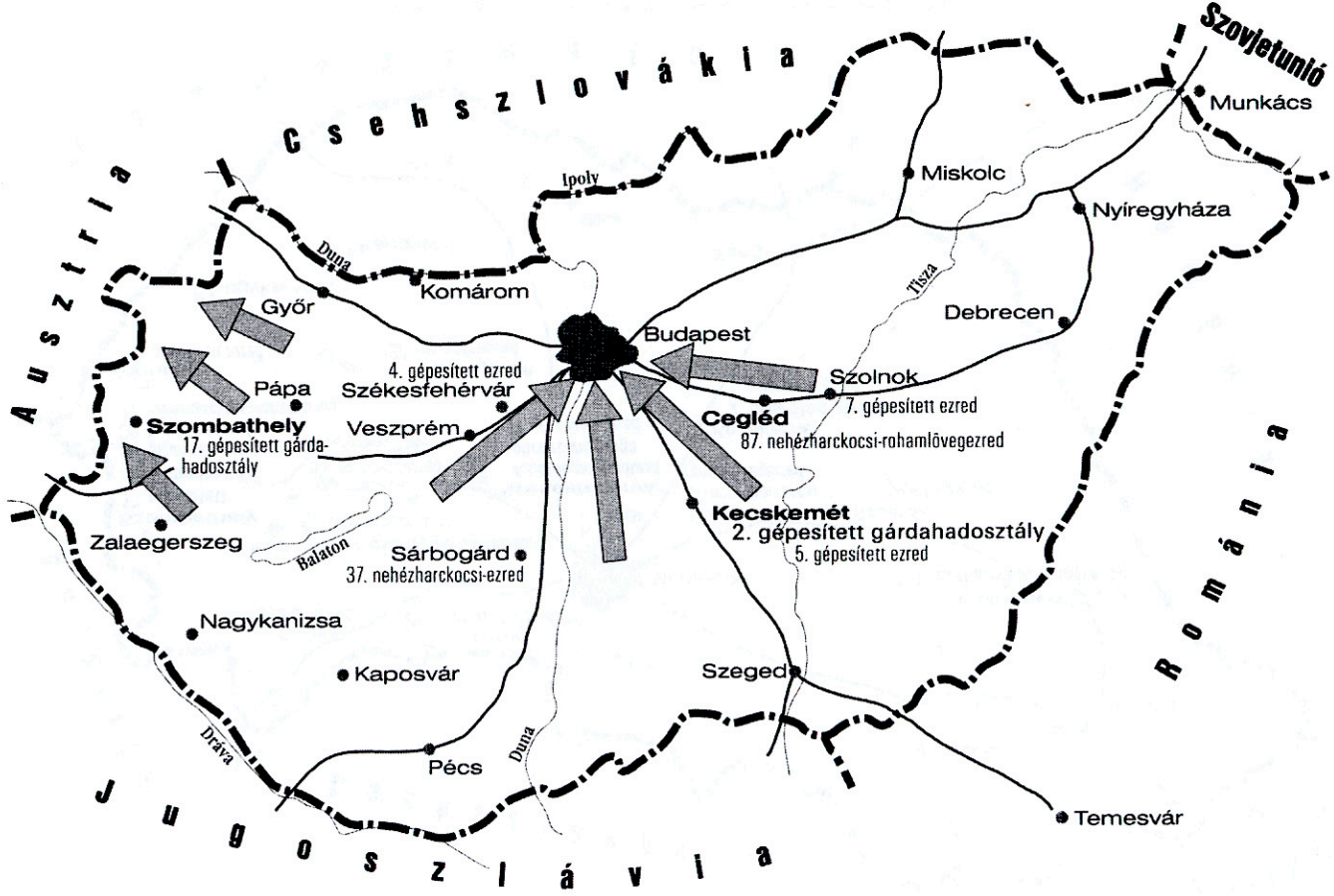

2. térkép. A szovjet csapatok karhatalmi alkalmazásának „Hullám" fedőnevű terve 1956 júliusában

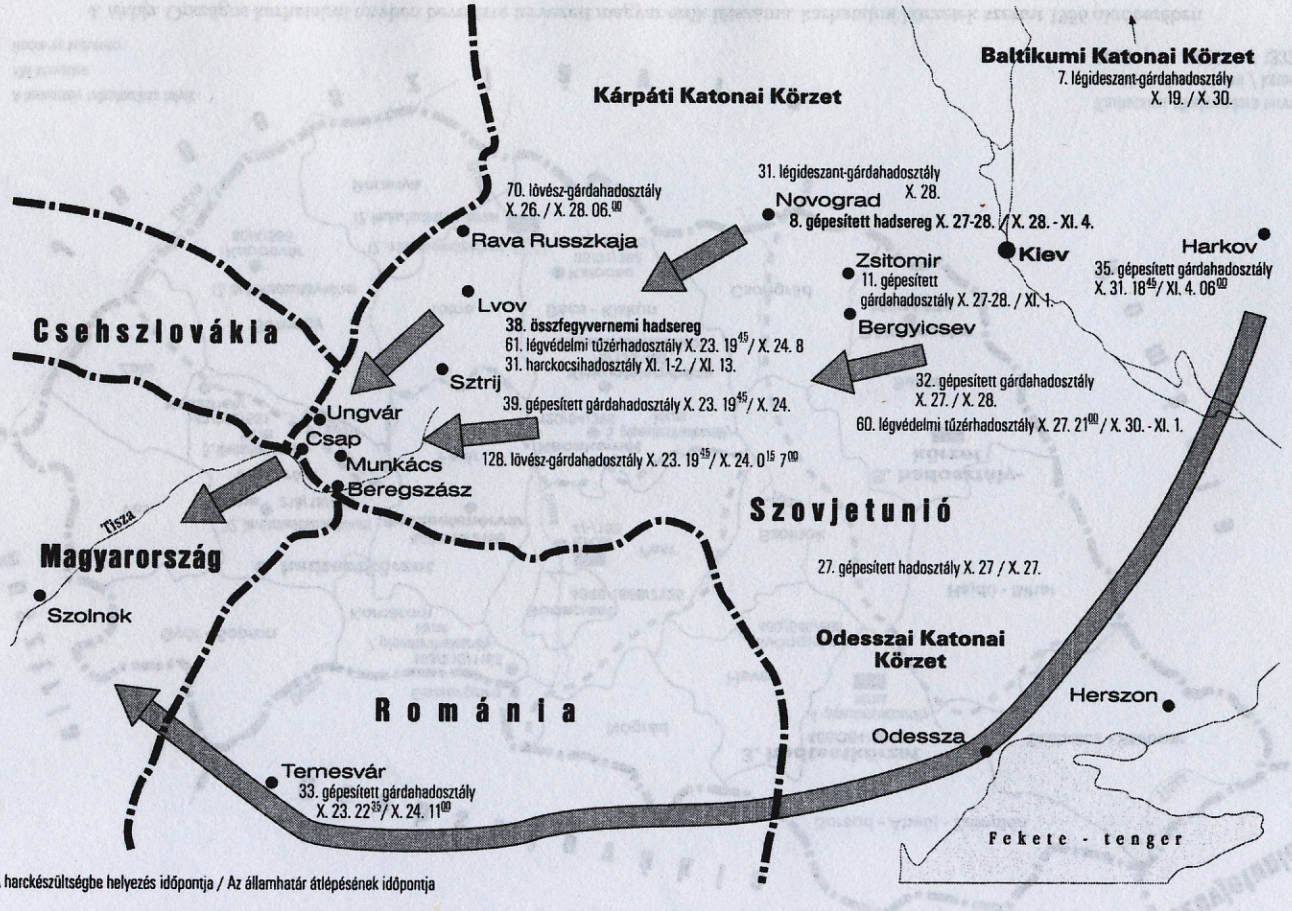

3. térkép. Szovjetunióból és Romániából Magyarországra irányított csapatok 1956. október 23–november 4. között

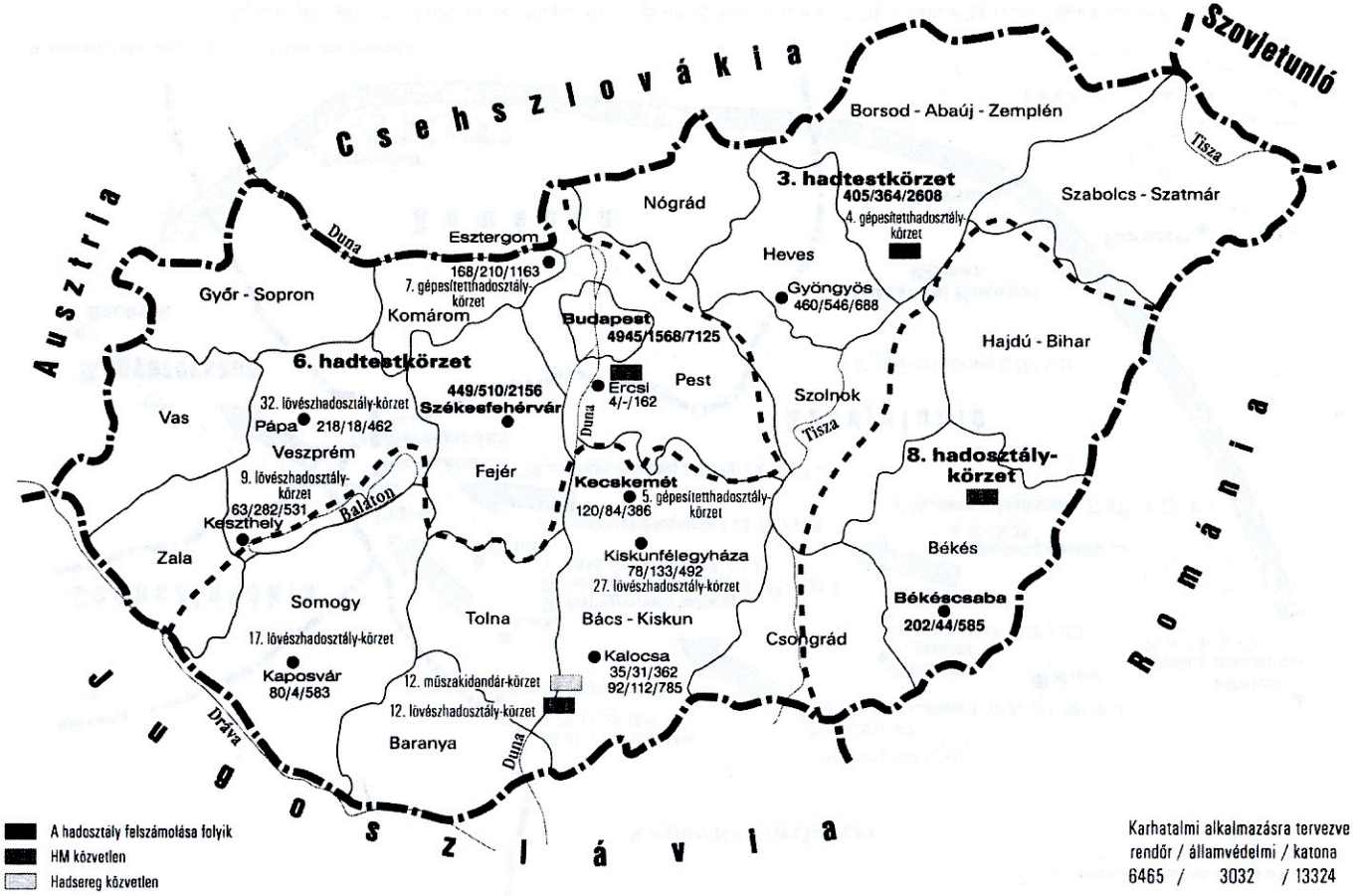

4. *térkép.* Országos karhatalmi tervben bevetésre tervezett magyar erők létszáma, karhatalmi körzetek szerint 1956 októberében

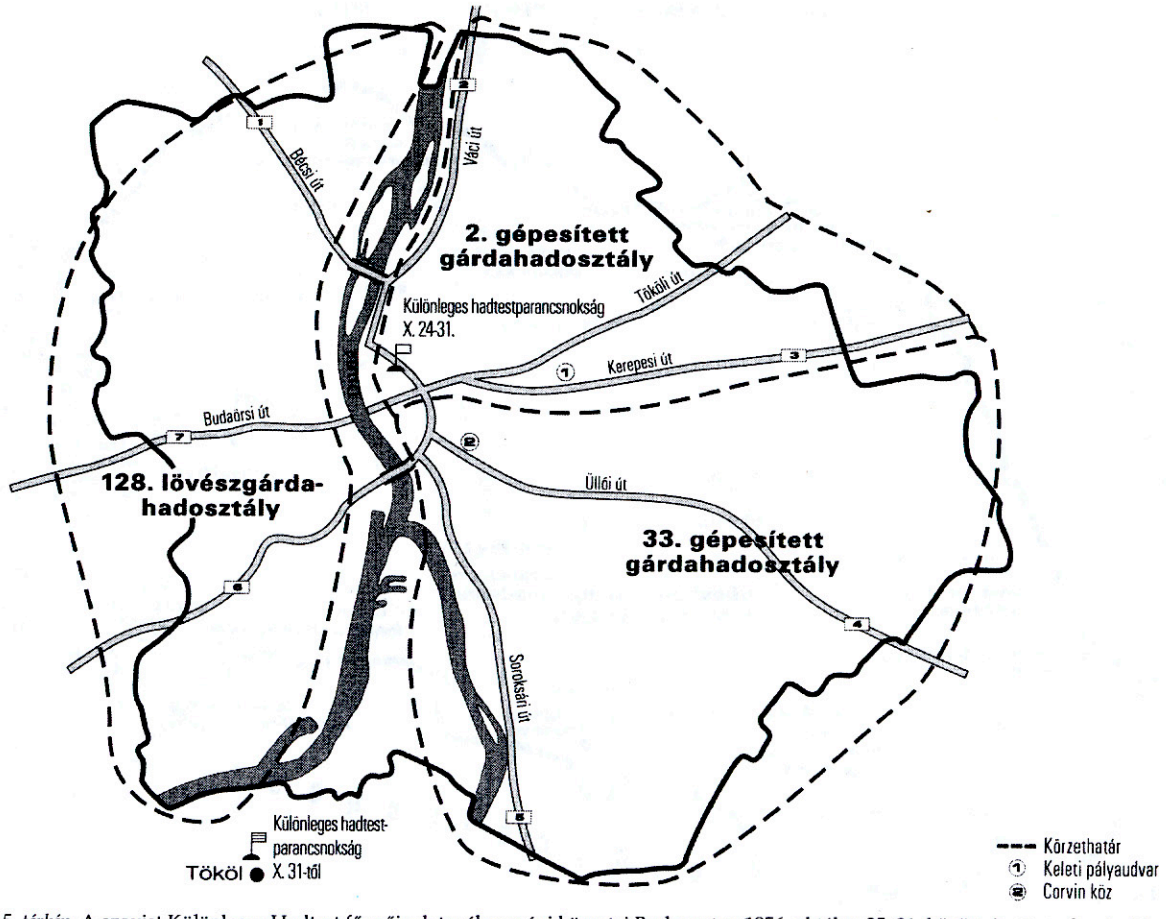

5. térkép. A szovjet Különleges Hadtest fő erőinek tevékenységi körzetei Budapesten 1956. október 25–31. között és november 4 után

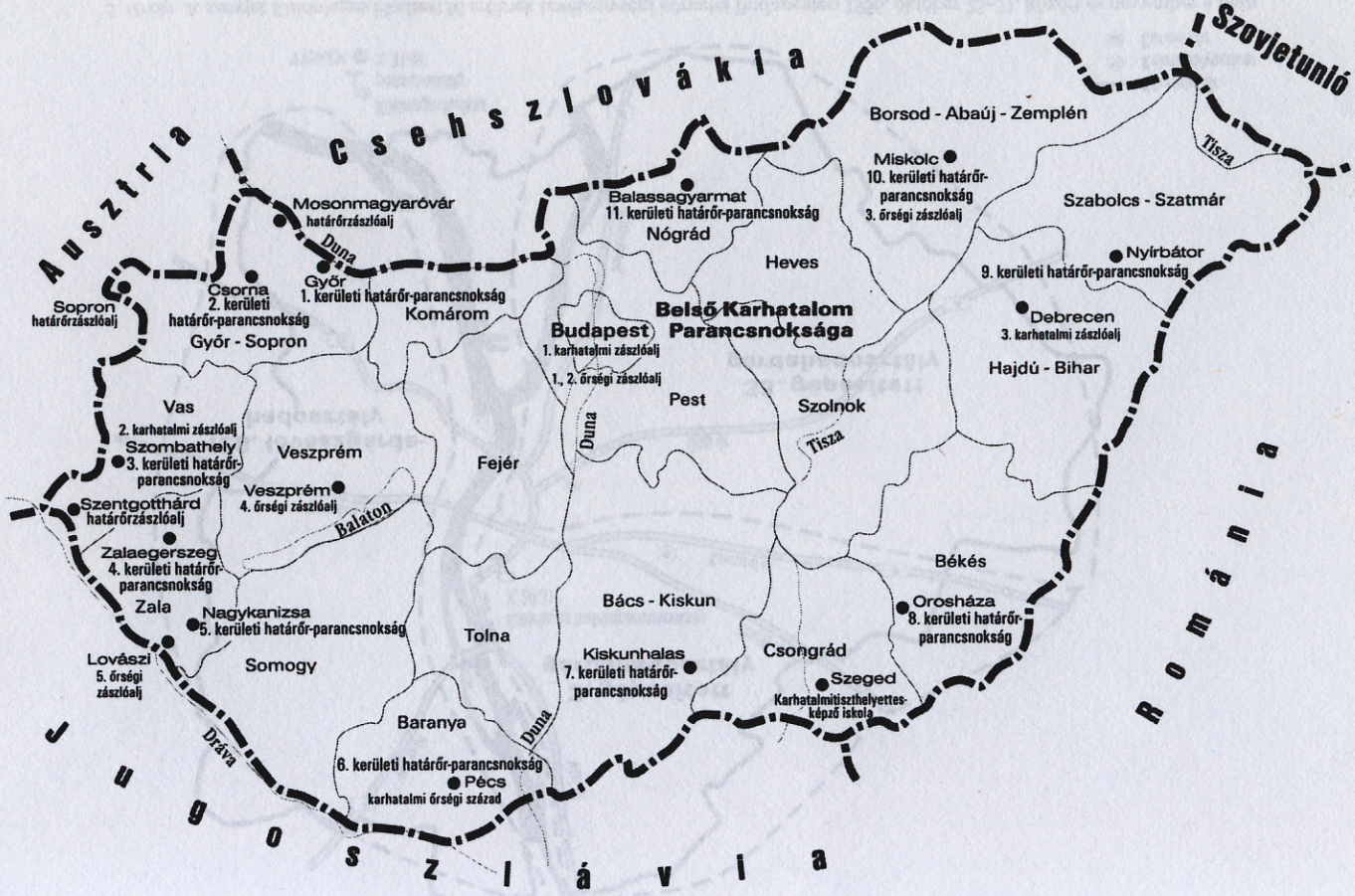

6. térkép. A Határőrség és a Belső Karhatalom erőinek elhelyezkedése 1956-ban

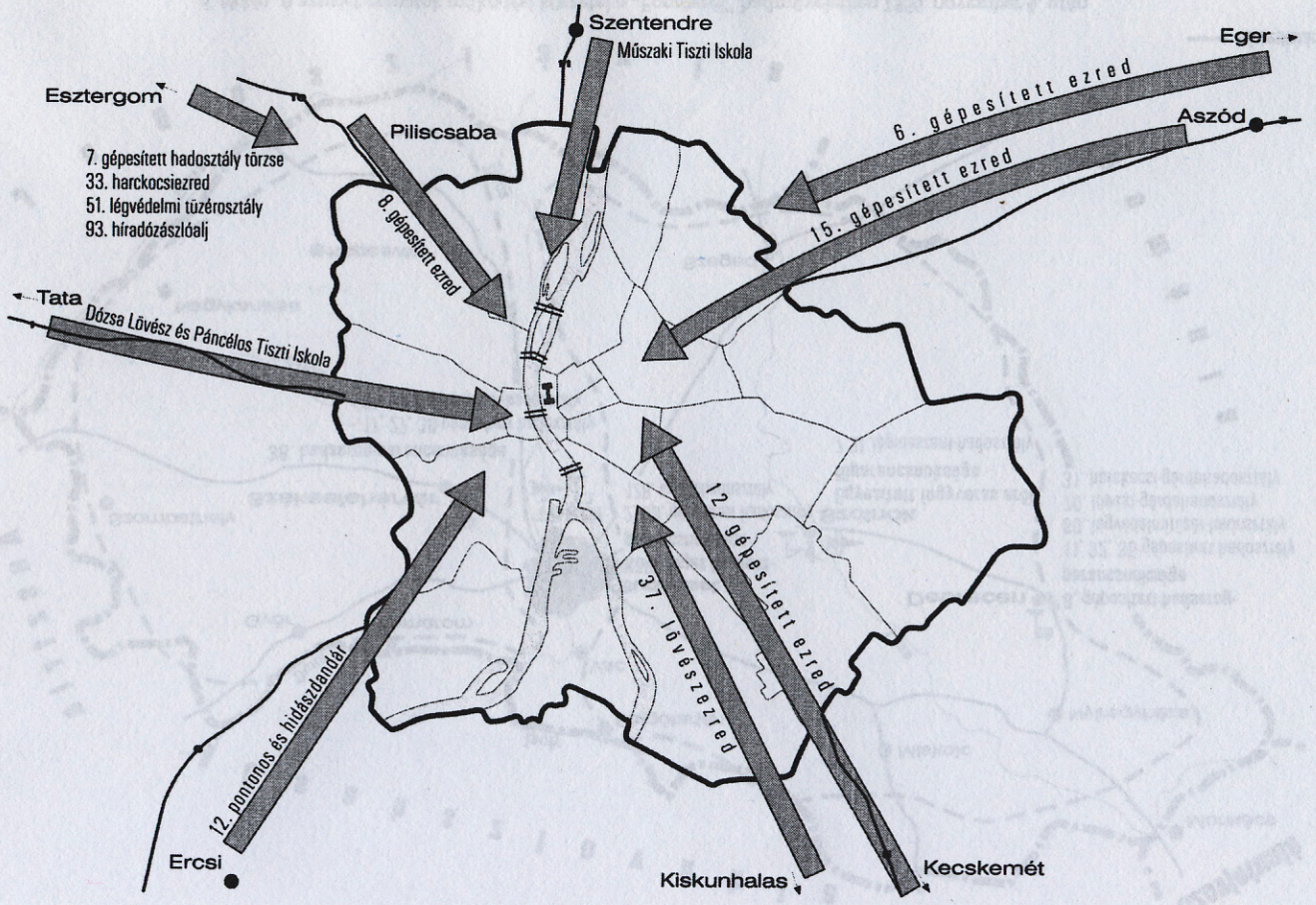

7. térkép. A Magyar Honvédség alakulatainak bevetése 1956. október 23–28. között

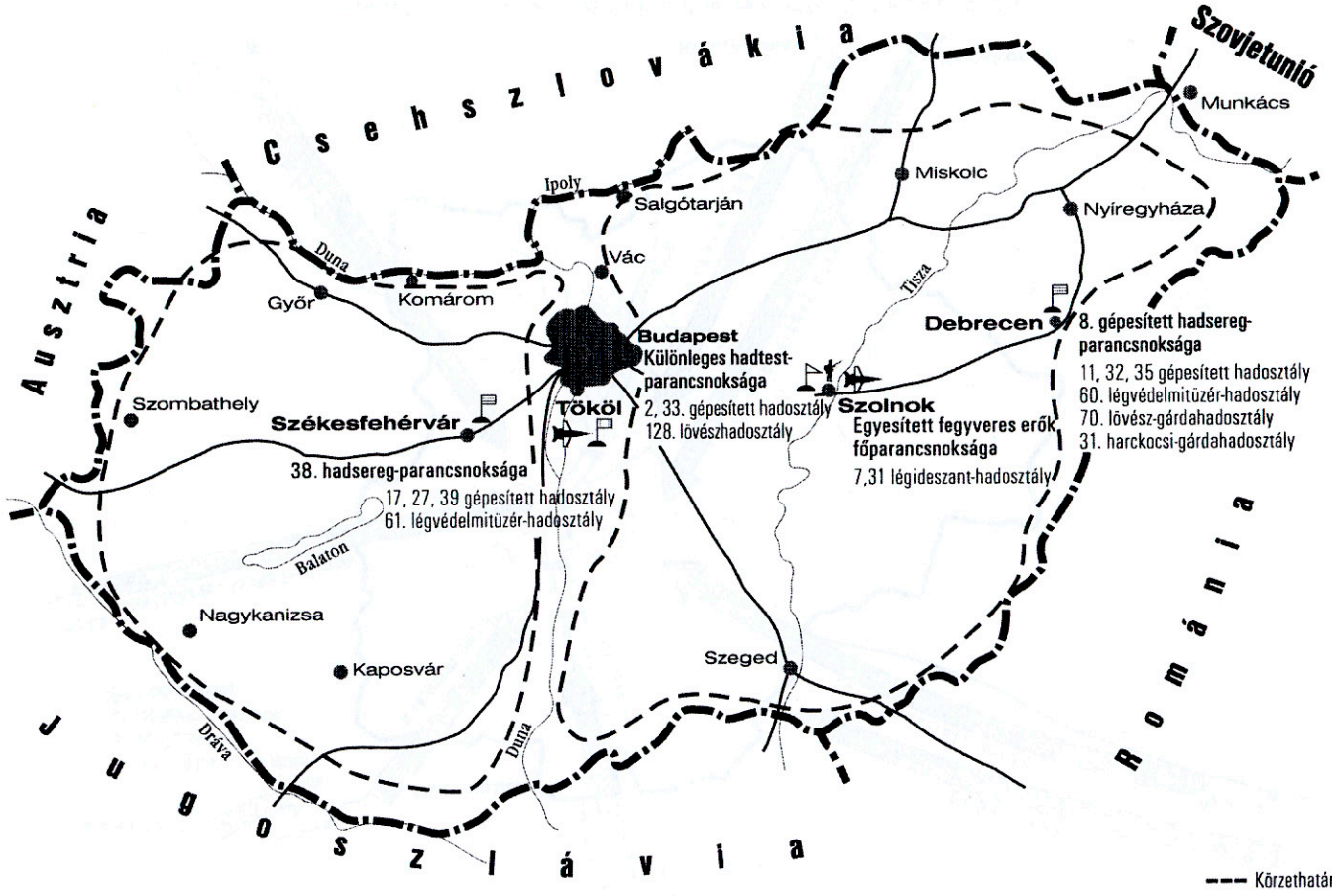

8. térkép. A szovjet csapatok működési körzetei a „Forgószél" hadműveletben 1956. november 4. után

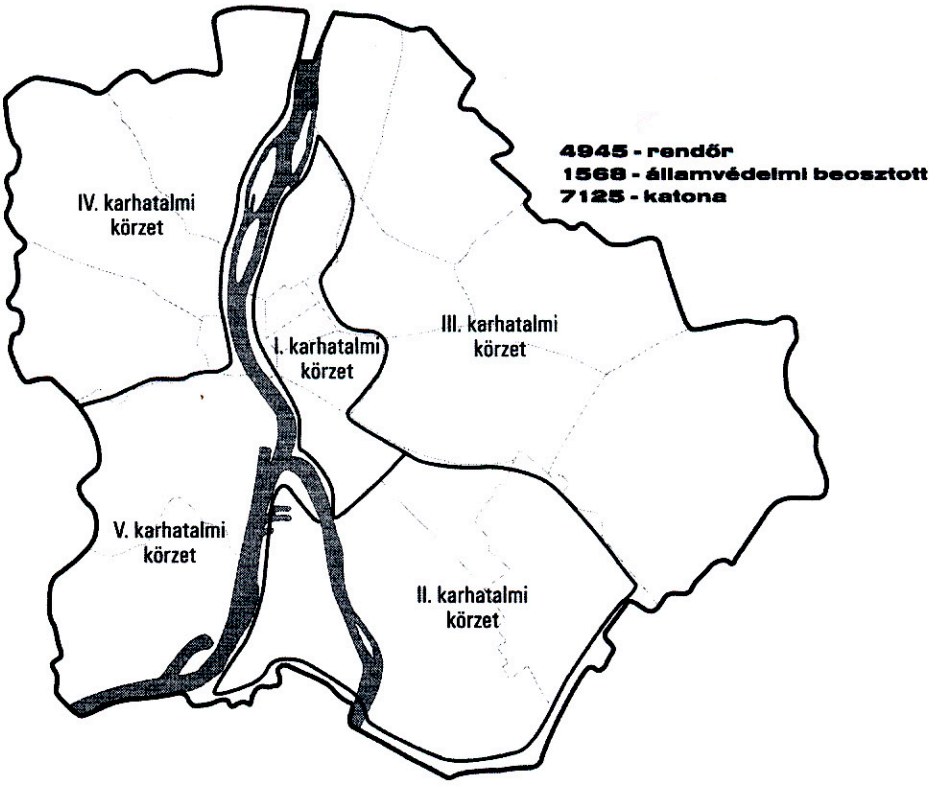

9. térkép. Budapesti karhatalmi körzetekben alkalmazásra tervezett erők megoszlása 1956. október 23-án

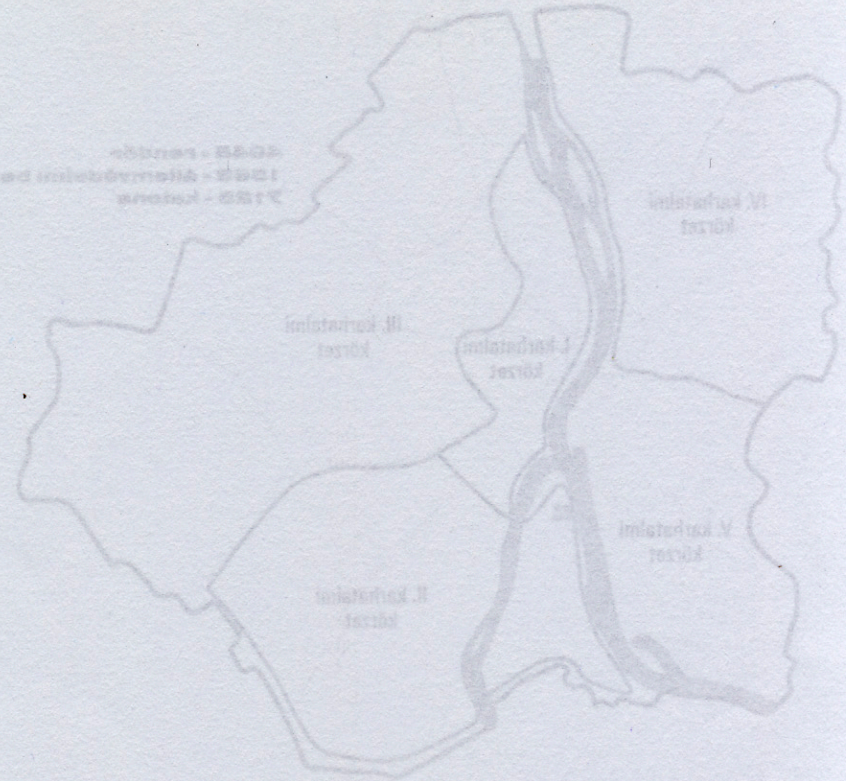

NÉVMUTATÓ

Ács Ferenc 189, 192
Ács Lajos 71
Ács Tibor 15
Ács Zoltán 196
Ádám János 439
Ádám Mihály 196
Albert Aladár 115
Alberti László 327
Ambrus József 297
Andics Erzsébet 400
Andó Ferenc, dr. 447
András Károly 333
Andrássy Alfréd 112
Andropov, Jurij V. 43, 61, 62, 104, 253, 254, 395, 396, 397, 410
Angyal István 117, 284
Antal Gyula 118, 129, 200
Antal Péter 329
Antalóczy Sándor, dr. 284
Antonov, Alekszej Innokentyevics 62
Apró Antal 71, 85, 87, 91, 95, 98, 99, 100, 101, 234, 237, 239, 240, 253, 255, 256, 257, 258, 262, 363, 368, 400
Asztalos János 276

Babadzsanjan, A. H. 393, 435
Babai Béla 121
Bábler Gábor 119, 326
Baczoni László 15
Bácskai Vera 58
Bajusz Rezső 330, 430
Baka Lajos 334
Bakonyi Sándor 349, 350, 355
Balázs István 332
Balázs József 180
Balázsovics Béla 422
Balli Sándor 378, 379
Balogh József 122, 171, 298, 299
Balogh László 329
Bán Róbert 314, 323, 324, 330
Bánki Károly 330
Barabás Károly 162, 163
Bárány János 118
Baranyi Lajos 287
Baráth Magdolna 14, 451, 452
Bata István 43, 62, 71, 85, 89, 140, 143, 146, 147, 148, 206, 257, 262, 273, 294, 395, 398, 423
Batov, Pavel Ivanovics 102, 108
Bazsó József 134
Beck Tibor 14, 208, 209, 268, 269, 270, 271
Békási Sándor 145
Beleznay István 26, 138
Bencze Ferenc 330, 430
Bencze József 299
Bencze László 331
Benczinger József 134
Benke Valéria 63, 270
Bérczes Emil 355
Berei Andor 400
Béres Márton 169
Berki Mihály 14, 24
Bernáth István 336
Berta Sándor 215
Betlen Oszkár 81
Biszku Béla 277
Bocsák Antal 421
Bocskai Sándor 329
Bodor András 139
Bognár Károly 362, 363, 367
Bojtor Béla 333
Bokor Rezső 208
Boldoczki János 253
Bornemissza Tibor 307
Bozvári Imre 215
Budai Gyula 66, 322, 325, 335, 336, 405, 423, 424
Bulganyin, Nyikolaj A. 60, 98, 243, 244, 252
Burányi László 329
Buri István 123, 334, 335
Buttkovszky Emánuel 223, 325

Czakó András, ifj. 134
Czinege Lajos 25, 234, 258, 273, 362, 363
Czirok 387

Cs. Nagy Imre 14, 20
Csabai László 331
Császár Attila 163
Csémi Károly 349, 350, 354, 417
Csete István 223, 325, 327
Csete József 223
Csiba Lajos 14, 288, 309
Csikor Kálmán 440
Csikós nevezetű lakos 134
Csillag Zoltán 290
Csillik őrnagy 183
Csippán 388
Csizmadi Ferenc 434
Csongovai Per Olaf 284, 427
Csonka Tibor 368
Csóti Tamás 296, 299, 336

Danka János 433
Dapsi Károly 351
Daru Lajos 123
Darvas Iván 328
Deák Ferenc 321, 332
Decsi János 336, 445
Demtsa Pál 336, 369, 370
Dénes István 154, 155
Deszpot László 171, 178
Dobi István 253
Dobrosi Lajos 447
Donáth Ferenc 91, 92, 93, 95, 97, 234
Donka László 331
Döbrentei Károly 262
Dögei Imre 78, 400
Drabál Ferenc 331
Drabant Ervin 331
Drappár Ferenc 206
Dudás József 285, 293, 309, 319, 320, 322, 356, 357, 358, 376, 422, 427

Egri Tibor 333, 400
Ekrem Kemál György 113, 114, 321, 323
Éliás Ferenc 187
Eörsi László 14, 15, 74, 110, 111, 117, 118, 119, 124, 126, 127, 129, 130, 284, 285, 320, 428, 429
Erdei Ferenc 252, 253, 254, 406, 407, 410, 411, 412
Erdélyi Sándor 336, 369, 370, 373
Erdős Péter 288, 316

F. Szabó István 353
Fábián Jenő 321
Fáncsik György 318
Farkas százados 24, 133, 337
Farkas János 334
Farkas László 312
Farkas Mihály 24
Farkas Pál 133
Fedor József 129
Fehér Gyula 333
Fehér József 65, 188
Fehér Lajos 85, 230, 262, 362
Fejes Lajos 158, 159
Fekete József 132
Fekete Károly 187, 188, 203
Felczán Andor 160
Ferenczi Tibor 145, 148, 185, 337, 352
Finta Ottó 424
Fomin, Vitalij Ivanovics 409
Fónay Jenő 323
Forró András 432
Földes Gábor 186
Földes László 85, 89, 90, 91, 94, 230, 262, 269, 273, 362
Földvári György 330
Francsics 198
Franz Endre 387, 388
Furceva, J. A. 98, 252

Gábor László 328
Gábri Mihály 48
Gál Lajos 170
Galgóczy 337
Galó István 277, 278
Garab Imre 193, 196
Garai János 333, 429
Garbó József 134
Gáspár Márton 218, 221
Gáspár Sándor 71, 235
Gáti Gyula 200
Gáti István 125
Gazsi 134
Gellért Tibor dr. 441
Germuska Pál 14, 15, 208, 209, 268, 269, 270, 271
Gerő Ernő 40, 58, 59, 61, 62, 63, 71, 72, 76, 79, 80, 82, 84, 94, 95, 137, 187, 237, 238, 253, 255, 257, 398
Glatz Ferenc 14, 71, 235
Gomulka, Władisław 26, 401
Gorbunov, N. A. 105
Górzás András 195
Gosztonyi Péter 14, 423
Gömöri György 271
Görgényi Dániel 270
Grebennyik, Kuzmin Jevdokimovics 393
Grensperger János 332
Grúber László 268
Guba László 182

Gyevi Nagy Ernő 215
Györe László 134
Györkei Jenő 14, 62
Gyulai Lajos 330
Gyulai Mihály 369
Gyurika László 333
Gyurkó Lajos 89, 152, 153, 164, 215

H. K. százados 374
Hajdú János 194
Hajdú Lajos 439
Hajdú Tibor 14, 61, 74
Halász Antal 153, 154, 207
Halmosy Dénes 14, 41, 455
Hámori Anna 15
Hámori István 329
Hantosi Ferenc 337
Haraszti Sándor 253
Hárs István 37, 192
Hasznos István 375
Hausner Gábor 15
Havas Imre 379
Hazai Jenő 86, 92, 206, 230, 363, 368, 369
Házi Árpád 74, 81
Hegedüs András 1421, 59, 62, 71, 84, 88, 93, 95, 98, 99, 137, 171, 174, 231, 237, 253, 255, 257, 294, 333, 454
Hegedüs B. András 15
Hegedüs Mihály 333
Hegyi Lajos 117, 274, 353
Hermann József 320
Herpai Sándor 296, 297, 299
Hidas István 71, 400
Hídvégi Ferenc 120, 362, 368, 369
Holecska László 194
Holló József Ferenc 15
Homola László 434
Hornyák János 330
Horváth György 329
Horváth Hönigsberg Ottó 26, 138
Horváth Imre 253, 399, 400
Horváth János 317
Horváth Julianna 15
Horváth Márton 168
Horváth Mihály 116, 125, 174, 299, 307, 368
Horváth Miklós őrnagy 362, 363, 367, 368
Horváth Miklós (a szerző) 9, 14, 23, 24, 59, 74, 75, 76, 77, 112, 124, 128, 153, 316, 444, 449, 452
Hromcov 249
Hruscsov, Nyikita Szergejevics 9, 26, 43, 59, 60, 61, 62, 67, 73, 98, 242, 243, 244, 245, 247, 248, 252, 253, 399, 401, 402, 403, 456
Hubert József 134
Hullai őrnagy 222
Hunyadi Károly 14, 448
Hurai Rudolf 162

Illés Géza 215
Illy Gusztáv 26, 138
Iván Kovács László 115, 118, 128, 130, 233, 244, 277, 284, 287, 288, 289, 307, 308, 309, 316, 426
Izsák József 368
Izsák Lajos 15, 400

Jánoki Attila 116
Jánosi Ferenc 295, 379
Janza Károly 14, 89, 91, 145, 148, 206, 230, 231, 249, 250, 262, 273, 276, 283, 284, 287, 288, 290, 349, 361, 363, 364, 368, 369, 372, 373, 374, 376, 378, 379, 404, 405, 415, 417, 418
Jelenszky Márton 213, 215
Jobbágy Szilárd 213
Joresz testvérek 430
Józsa Lajos 127, 128
„Jutka" 430

Kabelács Rudolf 118
Kádár János 71, 82, 83, 84, 95, 98, 99, 137, 144, 150, 157, 234, 235, 236, 237, 239, 240, 242, 243, 244, 248, 252, 253, 254, 363, 368, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 402, 403, 404, 417, 444, 445, 447, 451, 457
Kaganovics, Lazar M. 9, 60, 61, 98, 243, 244, 247, 252
Kahler Frigyes 14, 86, 101, 163, 164, 165, 166, 190, 191, 202, 207, 279, 284, 444
Kajári Erzsébet 14, 15, 39, 40, 184, 187, 203, 442
Kalászi 336
Kállai Gyula 71
Kálmán Béla 181, 334, 431
Kálmán Dezső 447
Kálmán Mihály 311
Kalmár László 117
Kalmár Tamás 362
Kamarás Géza 334
Kána Lőrinc 367, 368, 369, 371
Kapus János 385
Kardos Gyula 225, 227, 228
Kardos József 207
Karsai Sándor 331
Keller Károly 122
Kemendi Béla 153, 154, 157
Kerekes Béla 328, 405
Kerepesi Artúr 331
Kertész Imre 199
Kicska János 447

Kindlovics Pál 149, 287, 349, 352, 355
Király Béla 14, 293, 294, 295, 297, 298, 299, 300, 301, 305, 307, 308, 309, 310, 316, 336, 351, 352, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 369, 372, 373, 405, 415, 419, 420, 421, 422, 445
Kiricsenko, Alekszej I. 60
Kirov, Alekszandr Mihajlovics 14, 62, 68, 69, 70, 102, 103, 107, 108, 250, 251, 389, 390, 391, 394, 415, 416, 443, 457
Kiss Amadé 424
Kiss András 134
Kiss Géza 215
Kiss Imre 328
Kiss István 14, 168, 169, 262, 267, 268, 269, 284, 296, 299, 301, 356, 357
Kiss József bv. százados 386
Kiss Kálmán 219, 386
Kiss Károly 71, 82, 95, 116, 234, 239, 240, 253, 255, 258, 368, 400
Kiss Lajos 439
Kiss László 127
Kiss Sándor őrnagy 151
Kisteleki Károly 15
Kiszely Gábor 14, 202
Klár Miksa 194
Kocsányi Imre 435
Kohanovics, E. N. 105
Kollár Lajos 328
Koltai Lajos 329
Koltai Vilmos 106, 287
Komócsin Zoltán 193
Konok Ferenc 362
Konyev, Ivan Sz. 247, 252, 389, 391, 392, 398, 428, 454, 456
Kopácsi Sándor 14, 63, 64, 116, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 183, 187, 188, 204, 205, 262, 265, 266, 268, 269, 270, 274, 276, 284, 285, 293, 294, 295, 296, 299, 301, 304, 307, 323, 326, 337, 356, 358, 359, 369, 382, 412, 420, 427, 445
Koppány Ottó 333
Korbász József 133
Koroly T. György 334, 433
Korom Mihály 273
Koroncz 207
Korondy Béla 26, 138
Korotkov 393
Korzsenyevics 249
Kossa István 400
Kosztern Gyula 328
Kovács András 319, 358, 427
Kovács Dezső 330, 331, 429
Kovács Erzsébet 293
Kovács Ferenc 369
Kovács Imre 145, 351, 355, 418
Kovács István MDP 400
Kovács István vezérőrnagy 62, 71, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 92, 94, 96, 144, 145, 174, 197, 229, 230, 249, 250, 252, 262, 276, 284, 296, 299, 306, 307, 309, 321, 354, 356, 357, 368, 369, 376, 379, 405, 406, 407, 409, 410, 411, 412, 445
Kovács József nemzetőr 331
Kovács József alezr 355, 370
Kovács Sándor főhadnagy 432
Kovács Zoltán 425
Kő András 14, 74, 78, 79, 80
Köböl József 71, 82
Körösi György 384
Kővágó József 445
Kővágó Sándor 321, 322, 369
Krámer Bertalan 199
Krecz Géza 186
Kristóf István 387, 388
Kucsera Béla 118
Kucsera László 199
Kun Ferenc 198
Kupper Béla 124
Kurimszky Sándor 169, 262
Kuzminov, Mihail Jakovlevics 233

Ladvánszky 204
Lakatos János 156
Lantos József 356, 357, 420, 445
Lascsenko, P. N. 44, 68, 75, 76, 88, 89, 231, 249, 391, 392
Lassan György 116, 288, 317
László alezredes 352
László Béla György 110, 287, 427
Lázár ezredes 145
Lebegyev, Szergej Vlagyimirovics 68
Lehoczky Attila 129
Lénárt János 128
Lengyel József 435
Lengyel László 133
Lengyel Mihály 387, 388
Lindner főhadnagy 190
Liptai Ervin 362
Liszt Vilmos 362
Litván György 15, 58
Liu Sao-csi 248
Lombos 205
Lontay László 264
Losonci Béla 329
Losonczy Géza 71, 91, 92, 93, 97, 174, 234, 254, 403
Lukács József 127

M. Kiss Sándor 14, 15, 86, 101, 163, 164, 165, 166, 190, 191, 202, 207, 279, 284
M. L. főhadnagy 375
MacCormack, John 80
Madarász Ferenc 206
Magos Gábor 299
Magyar János 447
Magyari Ferenc 117
Major Ernő 334
Major István 388
Malasenko, Jevgenyij Ivanovics 14, 43, 62, 68, 70, 75, 76, 80, 87, 105, 391, 392, 423, 443, 456
Malenkov, Georgij M. 98, 244, 245, 253, 403
Maléter Pál 15, 127, 128, 244, 252, 288, 289, 301, 307, 308, 309, 369, 373, 379, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 415, 433, 444, 445
Maléter Pálné Gyenes Judith 15
Malin, Vlagyimir Nyikiforovics 60, 245, 395, 397, 398, 400
Malinyin, Mihail Szergejevics. 60, 82, 104, 229, 230, 247, 250, 389, 394, 407, 409, 410, 411, 456
Mály Imre 424
Mamszurov, H. U. D. 391, 393, 435
Marián István 270, 310, 313, 335, 336, 337, 338, 358, 359, 371, 372, 373, 420, 421, 445
Markó György 15, 120, 205, 387
Marosán György 25, 57, 71, 93, 189, 400
Martin György 387
Márton András 145, 150, 197, 198, 231, 287, 307, 349, 369, 370, 372, 373, 405, 445
Marton Dezső 332
Márton Lajos 386
Márvány 223, 325
Máté 369
Máthé Lajos 233
Matuzsa György 213
Mátyás László 38
Mecséri János 162, 349, 350, 354, 404, 405, 406, 415, 445, 447
Méder Ferenc 440
Megyeri Márton 65, 197
Mekis József 71
Menyhárt Ervin 175
Mérei Ferenc 268
Mester János 66, 118, 119, 427, 428, 431
Mesz János 287
Mészáros Gyula 14, 15, 208, 438
Mezei [Mező] Béla 126
Mező Imre 85, 126, 257, 273, 274, 275
Micunovič, V. 402, 403
Mikes József felkelő 115
Mikes József vezérőrnagy 152, 153, 155, 156, 157, 374
Miklós Zoltán 126, 200
Mikó százados 336
Mikojan, Anasztaz I. 60, 72, 73, 74, 77, 82, 83, 84, 97, 98, 105, 214, 234, 236, 237, 238, 243, 245, 246, 247, 398, 399
Mindszenty József 328
Mocsári József 329
Mohai Lajos 134
Molnár Adrienne 15
Molnár Edit 268, 269, 270
Molnár József 268
Molnár Sándor 180, 347
Molotov, Vjacseszlav M. 60, 98, 243, 244, 245, 247, 248, 252, 253
Morgon Zoltán 330
Muczina ezredes 353
Mühlstein Béla 326, 425
Münnich Ferenc 95, 201, 202, 203, 234, 240, 242, 252, 253, 258, 280, 281, 362, 368, 395, 397, 398, 399, 400, 402, 403, 422, 445

Nádasi Károly 352
Nádor Ferenc 369, 371
Nagy százados 159
Nagy Dezső 223
Nagy Ferenc (FKGP), 37, 327
Nagy György 336, 337
Nagy Imre 45, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 71, 72, 73, 75, 76, 82, 83, 84, 86, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 137, 140, 143, 144, 148, 157, 167, 174, 198, 202, 203, 229, 230, 231, 234, 235, 236, 238, 239, 240, 241, 244, 245, 246, 247, 248, 252, 253, 254, 256, 271, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 293, 294, 295, 297, 299, 300, 301, 305, 307, 309, 313, 348, 354, 363, 368, 372, 373, 380, 382, 384, 393, 395, 399, 400, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 410, 415, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 432, 445, 449, 451, 453
Nagy J. Lambert 14, 78, 79
Nagy Károly 386
Nagy Lajos 287
Nagy László 117, 130
Nagy Mária 231
Nagy Sándor 122, 336, 434
Nagyajtai 330
Nébold Richárd 318
Nemeskéri József 331
Német János 194
Németh György 328
Németh Imre 320
Neubauer István 218
Nezvál Ferenc 81
Nickelsburg László 329, 331, 429
Nógrádi Sándor 93, 94

Nyáry ezredes 354
Nyikiforov, N. Sz. 105

Obaturov, G. I. 105, 230, 231, 426, 443
Okváth Imre 14, 15, 45
Oláh István 122, 332
Oláh Jenő 424
Oláh Vilmos 294, 297, 299, 420, 422
Oltványi László 123, 280, 334, 431
Oravecz István 355
Orbán Miklós 40, 64, 196, 197, 198, 213, 275
Oszkó Gyula 301, 369

Ö. Nagy János 116, 317
Östör János 65, 66
Ötvös Tibor 213
Őze László 215

Pálffy György 26, 138
Pálfi Károly 337
Pálfia Sándor 325
Pálinkás őrnagy153
Pap János 438
Paska Elemér 447
Pásztor Gyula 121
Pásztor István 335
Pásztor Sándor 329
Pásztor Tamás 329
Pataki István 14, 42, 43
Peer László 115
Penczi József 369, 370, 374
Pergel Ferenc 268
Péter Gábor 38
Péterfi Miklós 328
Philipp Tibor 38
Pillok János 198
Pintér alhadnagy 214
Pintér István 213
Pintér Tamás 14, 451
Piros László 39, 71, 85, 87, 91, 100, 174, 187, 188, 212, 292, 335, 411, 412, 433
Polgár István 327, 328
Pollák István 417
Polonyi Szücs Dezső 170, 175
Pongrátz Gergely 14, 110, 128, 129, 287, 289, 301, 307, 308, 309, 316, 320, 426
Pongrátz Ödön 284
Pórffy György 26, 138
Povalij, M. J. 104
Pozsár István 268, 270, 271, 335
Pőcze Tibor 39, 169, 174, 175, 183
Prieszol Károly 198
Puchert János 447
Pusztai János 15

Radó Zoltán 294, 295
Rainer M. János 14, 15, 59, 62, 63, 100, 131, 236, 286, 301, 338, 400, 418
Rajk László 26, 138, 167
Rajnár István 172
Rákosi Mátyás 9, 14, 20, 40, 57, 61, 110, 253, 283, 383, 395, 398, 402, 403, 444, 449
Ráth Károly 362
Reményi Gyula 230, 368
Rémiás Pál 447
Révai József 57, 71, 271
Révay Kálmán 26, 138
Révész Géza 41, 450
Ripp Zoltán 14, 15, 63, 64, 71, 72, 80, 81, 90, 91, 96, 236, 240, 241, 255
Rjabov, P. M. 251
Rónai Sándor 71, 93, 202, 238, 239, 400
Rónyai Sándor 331, 430
Rotter Károly 440
Rudas István 362
Rusznyák László 324, 434

S. százados 77, 173, 374, 375, 434
Sánta Károly 439
Sárdi százados 178
Sárdi Tibor 178, 336, 369, 370
Satonyi Tamás 331
Schmidt László 298
Schmidt Vilmos, ifj. 425
Sebestyén Sándor 162, 163, 175
Sebő Endre 208, 218, 226, 388
Selmeczi György 206, 347, 348
Semsei Ede 333
Sepilov, Dmitrij 60, 98, 247, 252
Simon János 192, 193, 194, 195
Simon Zoltán 192, 193, 194, 195
Sirman János 386
Solymosi János 67, 197, 287, 307, 329, 445
Sólyom László 26, 138
Sorn Károly 123, 335
Standeisky Éva 14, 91
Steigelmaier Géza 435
Steiner Lajos 330, 429, 430
Straub János 422
Surányi Jenő 14, 20, 326
Surman István 193
Süte Tivadar 439
Svoboda, Jan 61, 73

Szabadi Gyula 386
Szabó 20, 276, 324, 422, 423,
Szabó András dr. 327
Szabó Bálint 14
Szabó István 368, 369

Szabó János (Szabó bácsi), 112, 113, 320, 321, 322, 323, 325, 424
Szabó János (Tűzoltó utca) 284
Szabó Jenő 319
Szabó László 115, 288, 307, 316, 427
Szabó Miklós 15
Szabó Pál 447
Szabó Róbert 400
Szabó Sándor 336
Szaburov, Makszim Z. 60, 243, 245, 247, 252, 258
Szafhauer József 155
Szakál Antal 271
Szakolczai Attila 14, 15, 58, 185, 186, 187, 341, 447, 448, 451
Szalai András 26, 138
Szalai Béla 71
Szalai István 195
Szalai Sándor 388
Szalma József 222, 325
Szalva János 211, 212, 215, 369, 370, 384, 421, 422
Szántó Farkas Béla 432, 433
Szántó Mihály 15
Szántó Zoltán 71, 234, 238, 240, 403
Szászkő László 327
Szathmári százados 207, 330
Szeifert Tibor 320
Székely Béla 369, 405
Szekeres 133, 134
Szendi Dezső 415, 447
Szendrő Károly 333
Szente Károly 123
Szerov, Ivan A. 77, 104, 202, 214, 242, 245, 246, 393, 398, 410
Szigethy Attila 185, 186
Szigeti államvédelmi őrnagy 65
Szilágyi József 167, 168, 301
Szilágyi Zoltán 323
Sziruk 104
Szokolovszkij, Vaszilij D 67, 70, 104, 456
Szomor Béla 132, 333
Szőke György 258, 273
Szőnyi Tibor 26, 138
Sztálin, J. V. 49, 57, 58, 59, 425, 456
Szuszlov, Mihail A. 9, 60, 72, 73, 74, 75, 77, 82, 83, 84, 97, 98, 214, 234, 236, 243, 244, 245, 246, 247
Szücs Miklós 14, 26, 62, 87, 129, 144, 145, 146, 148, 231, 250, 252, 284, 349, 351, 352, 355, 368, 379, 405, 406, 409, 410, 411, 412, 417, 445

Takács Attila 127
Takács Ferenc 309
Takács Sándor 351, 353
Talián Pál 333
Tancsin Miklós 422
Telenkó János 155
Tildy Zoltán 253, 254, 300, 396, 404, 406, 407
Tímár István 125, 318
Timus Lajos 121, 329
Tischler János 14, 15, 401
Tito Josip Broz 230, 401
Tóbiás alezredes 169, 178, 182
Tokaji Ferenc 117
Tompa Károly 117, 126, 173, 275, 428, 442
Torjai Gyula 435
Tóth áv. százados 197, 337
Tóth Béla 321
Tóth Elemér 207, 368, 369, 370, 371, 374, 376
Tóth Ferenc áv. százados 329
Tóth Ferenc nemzetőr 334
Tóth Ferenc vezérőrnagy 189
Tóth Géza 335
Tóth János 117
Tóth József 333
Tóth Lajos ezredes 14, 273, 274, 276
Tóth Lajos vezérőrnagy 60, 80, 81, 86, 127, 138, 144, 148, 149, 206, 294, 295, 368, 369
Tóth Róbert 330
Tóth Sándor 155
Tóth Simon 435
Tömpe István 168, 169, 170, 171, 262, 268, 334, 357, 451
Török István 186
Török Miklós 122, 332
Tutsch József 333

Tyihonov, M. F. 43, 62, 89, 143, 249

Uhel Gyula 173
Újvári József 117, 318
Ungár László 337
Uszta Gyula 174, 411, 418

Váczi András 190
Vajkovics József 215
Valent Gyula 375
Váradi Gyula 206, 207, 230, 250, 287, 288, 289, 290, 305, 307, 335, 363, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 376, 378, 379, 411, 415, 417, 418
Várfalvi Lajos 334
Varga János 209, 268, 269
Varga László 14, 74, 312, 399
Varga Sándor 336
Vargyai Gyula 9, 15
Vári József 169, 170, 171, 205, 268, 269, 271, 356

Várkonyi György 275, 276, 277
Vas Zoltán 93, 280, 300, 409
Vass János 421
Vasvári Ottó 323, 324
Vécsi József 215
Végh ezredes 206, 378
Végh Tibor 373
Végváry Vazul 424
Veréb Mátyás 385
Veres Péter 129
Veres Sándor 331
Vértes 405
Vida István 15, 80
Vida József 115
Vigh Tibor 336, 337
Vincze György 268, 297
Vincze József 262
Vincze R. alezredes 207
Viniczai János 431
Virág Ede 277
Virág Ferenc 435
Virág János 287
Virág Miklós 223, 387
Vízi Sándor 358
Vörös Balogh István 199

Wágner István 117, 320, 428
Winkler József 213, 214, 215

Zentai Rudolf 155, 198
Zinner Tibor 14, 445
Zirjanov 393
Zólomy László 14, 65, 66, 148, 149, 249, 250, 279, 290, 316, 336, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 367, 368, 415, 417, 445
Zombori Sándor 200

Zsikla Vilmos 40, 196, 197
Zsilinszky Sándor 76, 100, 120, 198, 334, 405
Zsitnyányi Ildikó 14, 49, 52, 53
Zsofinyecz Mihály 82
Zsukov, G. K. 43, 60, 61, 67, 70, 98, 243, 245, 247, 248, 252, 258, 398, 456, 457

A kiadásért felelős
az Akadémiai Kiadó Rt. igazgatója
A számítógépes szerkesztés az Élőfej Bt. munkája
Felelős vezető: Érdi Júlia
A nyomdai munkálatokat az Akaprint Kft. végezte
Felelős vezető: Freier László
Budapest, 2003
Felelős szerkesztő: Gilicze Gábor
Termékmenedzser: Tóth József
Kiadványszám: KMA3-006
Megjelent 45,15 (A/5) ív terjedelemben

Október 23. Tüntetés Pesten a Petőfi-szobornál

és Budán a Bem téren

Budáról a tüntetők a Margit hídon át
a Kossuth térre vonulnak

Katonák érkeznek a Rádió őrségének megerősítésére

A Rádió épülete október 25-én

A tüntetők ledöntik Sztálin szobrát

Ami a szoborból megmaradt, a csizma

A Margit híd október 24-én

Felgyújtott harckocsi a Kilián laktanya előtt

Vörös csillagos zászlók égnek országszerte

Felgyújtott szovjet páncélozott szállítójármű Budapesten a Gorkij mozi előtt

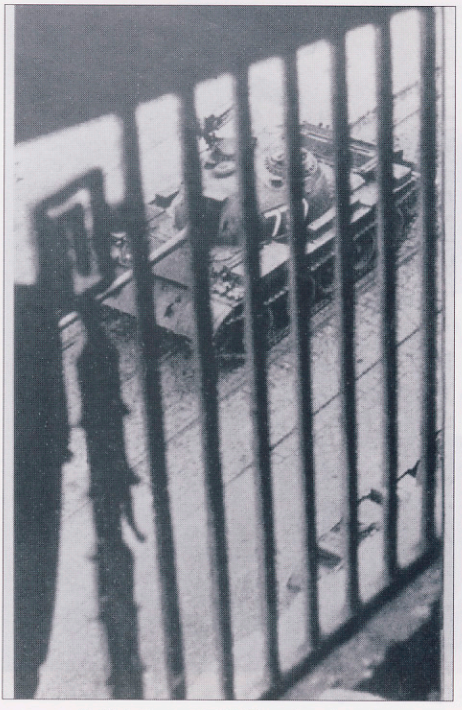

Járőröző szovjet T-54-es harckocsi

A fegyveres ellenállás fő bázisa a Corvin közben

A Corvin köz Üllői úti kijárata szemben a Kilián laktanyával

Iván Kovács László október 25-től a Corvin közi csoportok vezetője

Pongrátz Gergely november 2-től a Corvin közi csoport főparancsnoka

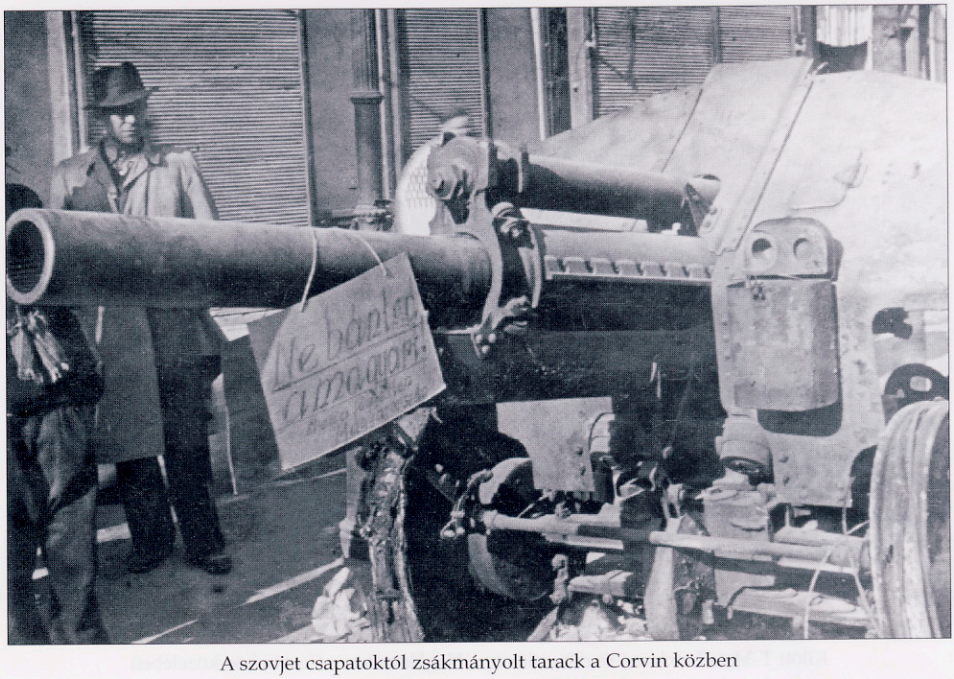

A szovjet csapatoktól zsákmányolt tarack a Corvin közben

„Vigyázz, robbanó!"

Kilőtt T-34-es harckocsi és rohamlöveg a Nagykörúton a Corvin köz közelében

Csendélet csata után a Móricz Zsigmond körtéren

A Széna tér, a budai ellenállás központja

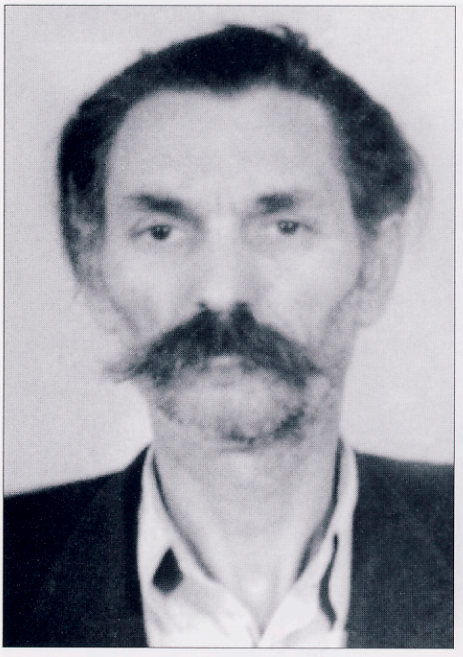

Szabó János – „Szabó bácsi", a Széna téri csoport parancsnoka

Bárány János, a Tompa utcai csoport parancsnoka

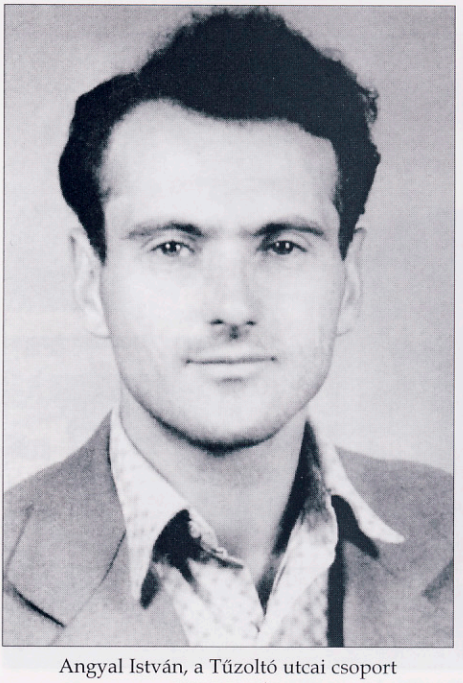

Angyal István, a Tűzoltó utcai csoport parancsnoka

Nickelsburg László, a Baross téri csoport parancsnoka

Az Üllői út és a Nagykörút sarok

Harcképtelenné tett szovjet rohamlövegek a József körúton

Szovjet katonák! A hazánkért és a magyar szabadságért harcolunk! Ne lőjetek!

Vöröskeresztes sebesültszállító gépkocsi a harcok színhelyén

Hegedüs András, október 24-ig
miniszterelnök

Nagy Imre, október 24-től
miniszterelnök

Gerő Ernő, október 25-ig az MDP első
embere

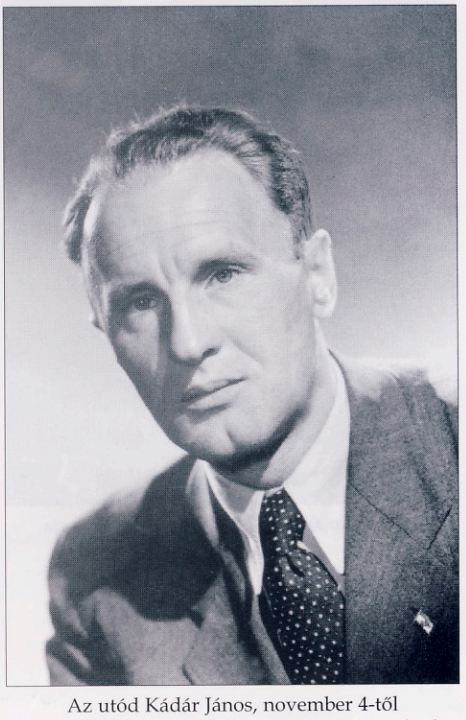

Az utód Kádár János, november 4-től
a szovjetek által kijelölt kormány miniszterelnöke

Ny. Sz. Hruscsov, az SZKP első titkára

Ju. V. Andropov, a Szovjetunió budapesti nagykövete

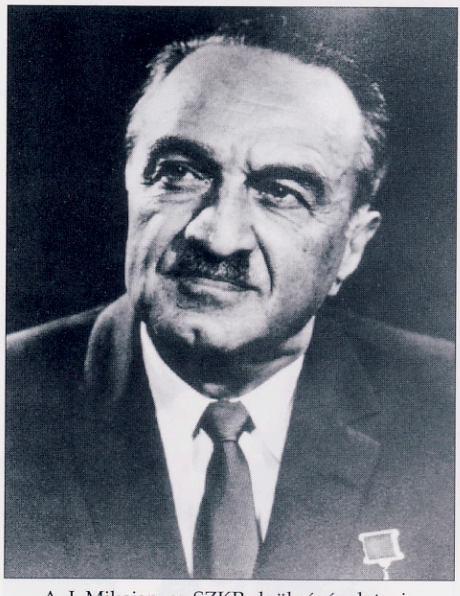

A. I. Mikojan, az SZKP elnökségének tagja

M. A. Szuszlov, az SZKP elnökségének tagja

Október 25-én békés tömeg vonult a Parlamenthez

Szovjet katonákkal barátkozó tüntetők

Itt és országszerte több száz áldozata volt a sortüzeknek

Az október 26-i mosonmagyaróvári sortűz áldozatai

M. Sz. Malinyin hadseregtábornok, a szovjet fegyveres erők vezérkari főnökének első helyettese

I. A. Szerov vezérőrnagy, a KGB elnöke

P. N. Lascsenko altábornagy, a Különleges Hadtest parancsnoka

Je. I. Malasenko ezredes, a Különleges Hadtest megbízott törzsfőnöke

Harcképtelenné tett nehézharckocsi a Kilián laktanya előtt

Kilőtt szovjet tehergépkocsi a Nagykörúton

Bata István altábornagy, október 27-ig
honvédelmi miniszter

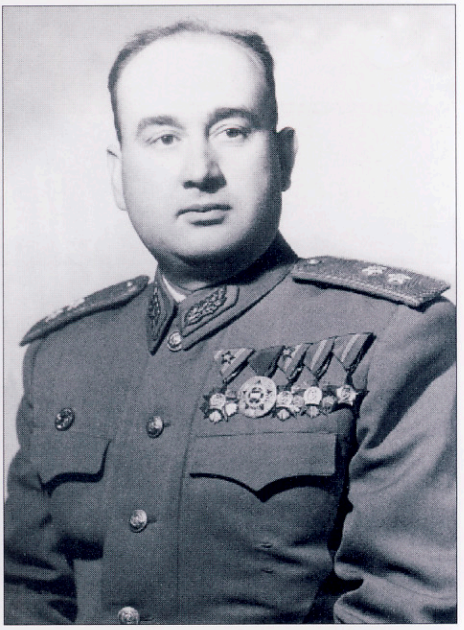

Janza Károly altábornagy, november 3-ig
honvédelmi miniszter

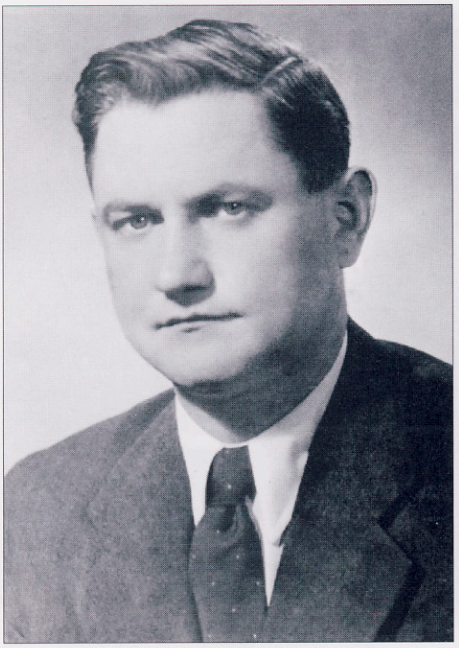

Piros László altábornagy, október 27-ig
belügyminiszter

Münnich Ferenc, október 27-től
belügyminiszter, a Kádár-kormányban
a fegyveres erők minisztere

Egy szovjet tüzérosztály kiégett technikai eszközei a József körúton

Az Üllői út és a Ferenc körút sarka

Maléter Pál ezredes,
november 2-től vezérőrnagy, november 3-tól
honvédelmi miniszter

Maléter Pál ezredes harckocsija a Kilián laktanya kapujában

A szovjet csapatok kudarcot vallottak Budapesten

Október 28. Győzött a forradalom, Nagy Imre elrendeli a tűzszünetet

A győztes felkelőkről utcákat neveztek el

Nemzetőrök és katonák együtt vigyáznak a rendre

A Moszkva teret az Ifjú mártírok terévé keresztelték át

Október 29. Üllői út. Megkezdődött a temetetlen holttestek összegyűjtése

A győzelem pillanatai – civilek által elfoglalt harckocsi

Budapesti humor – szovjet madárijesztő a Nagykörúton

Nemzeti színű karszalagos katona szolgálatban

Magyar katonák a szovjet csapatoktól zsákmányolt harcjárműben

Tiltakozás az államvédelmi beosztottak átöltöztetése ellen

A fő követelés: a szovjet csapatok távozzanak Magyarországról

„A harc folyik tovább!"
– a felkelő-szabadságharcos csoportok
megtagadják a fegyverletételt

Az utcán elhelyezett dobozokban,
ládákban gyűjtik az adományokat
a mártírok családjainak

A Szabad Magyar Rádió október 30-án megkezdte adásait

A szovjet diplomaták és tanácsadók családjai elhagyják Budapestet

A Nemzetközi Vöröskereszt gyógyszer- és élelmiszer-szállítmányokkal támogatja a magyar népet

Vidékről élelmiszer-szállítmányok érkeznek a fővárosba

Budapest lakóinak teherautóról kenyeret osztanak

A Budapesti Pártbizottság október 30-án elfoglalt épületénél a tömegek napokig titkos börtön után kutattak

A hadsereg műszaki alakulatai megkezdték a romok eltakarítását és az utak helyreállítását

November 2-án a hadsereg vezetői – Maléter Pál ezredes, Janza Károly altábornagy és Kovács István vezérőrnagy – megbeszélték a hadsereg előtt álló legfontosabb feladatokat

Király Béla vezérőrnagy, a Nemzetőrség főparancsnoka és Budapest katonai parancsnoka

Kopácsi Sándor rendőrezredes, a BM Budapesti Főosztályának vezetője, a Nemzetőrség főparancsnokának helyettese

I. Sz. Konyev marsall, a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erőinek Főparancsnoka november 2-án átvette a Magyarországon lévő szovjet csapatok feletti parancsnokságot

Malinyin hadseregtábornok és Maléter Pál honvédelmi miniszter a Parlamentben a szovjet csapatok kivonásáról folyó tárgyalások megkezdése előtt

November 4. A szovjet csapatok benyomulnak Budapestre, és megkezdik az ország erőszakos elfoglalását

A Corvin köz a sikeres szovjet támadás után

A Kilián laktanya és a Szabad Magyar Rádió épülete romokban

Az elmúlt évtizedben az 1956-os forradalom és szabadságharc történetével kapcsolatban megjelent átfogó munkák, részmonográfiák, dokumentumkötetek és tanulmányok sokasága segítette a történtek alaposabb megismerését. Az eddig megjelent szakirodalom a Magyar Néphadsereget leszámítva többnyire érintőlegesen vizsgálta a kormányerők közül a Belső Karhatalom, a Rendőrség és a Határőrség tevékenységét, de szinte alig esett szó a Büntetés-végrehajtási Intézetek forradalom alatti helyzetéről, szerepéről.

E könyv célja, hogy feltárja és bemutassa az erőszakszervezetek karhatalmi alkalmazásának intézményrendszerét, a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok bevetésével kapcsolatos politikai döntések megszületésének körülményeit, a forradalom leverése céljából indított hadműveleteit, illetve azt, hogy a magyar erőszakszervezetek — a Belső Karhatalom, a Rendőrség, Határőrség, a Honvédség és a Büntetés-végrehajtási Intézetek — mennyiben feleltek meg a politika általános és folyamatosan változó konkrét elvárásainak. A szerző ismerteti a felkelő-szabadságharcos és más fegyveres csoportok, később Nemzetőrség megalakulásának körülményeit, ezen csoportok általános jellemzőit, a hatalom ellen Budapesten és vidéken folytatott harcait.

E könyv — 1956 hadikrónikája — segítségével az érdeklődő olvasó megismerkedhet a fegyveres harcok történetével, a legfontosabb politikai döntések megszületésének és megvalósulásának körülményeivel.

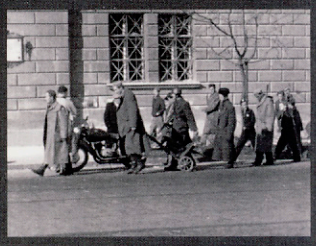

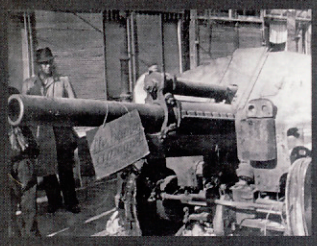

3450.-1

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST
www.akkrt.hu
www.szakkonyv.hu

ISBN 963058026-8
9 789630 580266